

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Dálného východu

studijní obor: jazyky zemí Asie a Afriky – filologie

PhDr. Hana T ř í s k o v á

Segmentální struktura čínské slabiky
Segmental Structure of Mandarin Syllable

disertační práce

vedoucí práce: PhDr. Zdenka Heřmanová, CSc.

konzultanti: PhDr. David Sehnal, prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.,

PhDr. Tomáš Duběda, Ph.D.

2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

triskova@orient.cas.cz

ABSTRAKT

Předkládaná práce se zabývá segmentální slabikou standardní čínštiny *putonghua* (kodifikovaná varieta čínštiny v ČLR). Nechává stranou tónovou složku slabiky. Práce zkoumá všechna hlavní témata fonologického a fonetického popisu izolované čínské segmentální slabiky, resp. způsoby, kterými jsou analyzována v široké literatuře – jak čínské, tak i západní provenience. K problému přistupujeme z hlediska výuky čínštiny jako druhého jazyka, kde zvládnutí inventáře slabik (cca 400 segmentálních, 1300 tónických slabik) představuje základní krok při studiu výslovnosti. Nedostatečné zvládnutí výslovnosti izolovaných slabik nevyhnutelně poškozuje budoucí úroveň celkové kompetence studenta v mluveném jazykovém projevu. Dané téma proto pokládáme za velmi důležité.

Protože latinizační systém pinyin, který byl vyvinut v ČLR (oficiálně schválen 1958), je dosud zjevně jedinou prakticky použitelnou fonologickouází pro pedagogické účely, tato práce nemá v úmyslu prosadit vlastní fonologickou interpretaci struktury čínské slabiky (ač i takové náměty předložíme). Poté, co provedeme široké srovnání existujících analýz a jejich pro a proti, budeme se snažit vybrat taková řešení, která jsou nejvýhodnější pro účely praktické výuky výslovnosti. Spolu s tím, že přijímáme pinyin jako fonologický základ, budeme se přimlouvat za tradiční pojetí struktury čínské slabiky ztělesněné v tzv. modelu *Initial – Final* (který stojí proti modelu *Onset – Rime*, jenž vtěluje mediálu do přetury a jejíž přijímá mnoho současných fonologů). Ukážeme výhody tradičního modelu slabiky pro výuku. Na rozdíl od víceméně všech analýz zvukové stavby čínštiny (ať už čínských, nebo západních) trváme na nezbytnosti přijmout jako východisko výkladu objasnění hierarchické struktury slabiky a jejích komponentů. Dále: výrazně doporučujeme, aby byl prvotní důraz položen na tradiční komponenty slabiky iniciála – mediála – centrála – terminála, které jsou definované svojí funkcí ve struktuře slabiky, a nikoli na inventáře samohláskových a souhláskových fonémů. Druhý z přístupů vede ke vnímání čínské slabiky jako lineární sekvence segmentů upořádané podle určitých fonotaktických pravidel, což je představa pro čínštinu nevýstižná a nedostačující. Naše pojetí kladoucí důraz na strukturu slabiky považujeme za jeden z hlavních přínosů práce.

Předkládaná práce obsahuje některé obecné výklady konceptů a termínů, které mohou fonetické sledovat elementárními (např. pojednání o problémech s definicí slabiky, o artikulačních vlastnostech souhlásek, výklady termínů jako „aproximanta“, možnosti fonologické interpretace diftongů v jazycích atd.). Protože však hlavními čtenáři práce budou pravděpodobně sinologové, kteří nemusí mít předběžné vědomosti o fonetice a fonologii, považovali jsme tyto výklady za nezbytné.

Text je rozdělen do pěti částí. **Úvodní část** stručně charakterizuje čínský jazyk jako takový, vysvětluje proces jazykové standardizace v Číně a obsah termínu „standardní čínština“, seznamuje čtenáře se systémem pinyin a v kostce podává přehled fonologických zkoumání čínštiny. Druhá část se zabývá **strukturou slabiky**. Nejprve obecně představíme slabiku a diftongy. Poté nastíníme specifika jazykové jednotky na úrovni slabiky v čínštině – slouží zde jako hmotný nosič morfému a je tak základní jednotkou gramatického, fonologického i fonetického popisu. Představíme různá pojetí čínské slabiky v literatuře, přičemž dáme najevo svoji preferenci tradičního modelu (reflektovaného v pinyinu) pro účely jazykové výuky. Třetí část se zabývá **iniciálními souhláskami**. Nejprve prozkoumáme jejich artikulační vlastnosti (přičemž budeme prezentovat výsledky instrumentálního výzkumu různých autorů; zejména sagitální řezy a palatogramy). Poté představíme čínské souhlásky jako fonologický systém. Čtvrtá část je věnována „zbytku slabiky“ – **finále**. Začneme fonologickou analýzou finál, která bude následována výkladem jejich výslovnosti. Poslední část práce představí **inventář čínských segmentálních slabik**. Práci uzavírá česko-čínský slovníček fonetických a lingvistických termínů. Při probírání témat provádíme četná srovnání s angličtinou a češtinou.

Předkládaná práce má v zásadě povahu monografie, čemuž odpovídá i její rozsah. Text je využitelný pro vysokoškolské pedagogy vyučující čínskou výslovnost a pro sestavovatele učebních materiálů. Může sloužit i studentům sinologie, kteří mají hlubší teoretický zájem o zvukovou stavbu čínštiny a o jemnosti její výslovnosti. Pomůže všem, kteří se chtějí úrovní své výslovnosti přiblížit rodilým mluvčím. Práce je využitelná i jako referenční materiál. Může být zajímavá též pro lingvisty – fonetiky, kteří chtějí získat představu o zvukové stavbě čínštiny ve srovnání s jinými jazyky.

ABSTRACT

This dissertation concerns itself with the segmental syllable of Mandarin, i.e., of standard Chinese as codified in P.R.C. and known as *putonghua*. While it leaves aside the aspect of tone it explores all major topics related to the phonological and phonetic description of the isolated Mandarin segmental syllable and the ways in which they are treated in broad literature, both Chinese and Western. We approach the subject from the perspective of teaching Chinese as a second language (TCSL), where mastering the syllabary (cca 400 segmental syllables, 1300 tonic syllables) represents a crucial basic step. Poor command of the pronunciation of isolated syllables will inevitably have a detrimental effect on the spoken language competence of a student.

Because the pinyin romanization system (developed in P.R.C., officially approved in 1958) assumedly is the only feasible phonological system for the paedagogical purposes, the present dissertation does not aspire to establish any new phonological interpretation of the Mandarin syllable (although some attempts will be made). After making a broad comparison of existing analyses and their pros and cons, we strive to explore the solutions most convenient for the purposes of teaching pronunciation.

Along with accepting pinyin as a phonological background, we advocate for a traditional *Initial-Final* view of the syllable structure (as opposed to the rather recent *Onset-Rime* model accepted by many modern phonologists). We will show the major advantages of the traditional model for teaching purposes. Unlike more or less all treatments of the Mandarin sound system (be it Chinese or Western) we insist on the necessity of making the explanation of the syllable hierarchical structure the point of departure. Furthermore, we strongly recommend placing a major emphasis on the traditional components of the syllable (*initial – medial – central – terminal* defined by their function within the syllable structure) as opposed to approaches that depart from the inventory of vowel and consonant segments and present the Mandarin syllable chiefly as a string of segments arranged according to a set of phonotactic rules. This approach is considered as one of the major contributions of the present text.

Our treatment includes some general explanations of concepts and terms which can be viewed as elementary by phoneticians (e.g., the definition of a syllable, the articulatory properties of consonants, the terms such as „approximant“ or „semivowel“, the problem of the interpretation of diphthongs in various languages, etc.). However, because Sinologists are expected to be the primary readers, we considered such treatments necessary. We make numerous comparisons with English and Czech.

The text is divided into five parts. The structure is as follows: the **introductory part** briefly portrays the Chinese language in general, explains the process of language standardization and the term „standard Chinese,“ provides an overview of the pinyin system, and summarizes the phonological research of Mandarin in a nutshell. The second part is devoted to the **structure of the syllable**. After introducing the syllable and diphthongs in general, we explain the specifics of the status of the syllable in Chinese, where it serves as a carrier of a morpheme. Furthermore, we introduce various approaches to an analysis of the Mandarin syllable in the literature, making clear our preference for the traditional model (as accepted by pinyin) for teaching purposes. The third part deals with **initial consonants**. First, we explore their articulatory properties (presenting the results of instrumental research done by various authors, namely the sagittal cuts and palatograms); then we present Mandarin consonants as a phonological system. The fourth part treats the rest of the syllable – the **final**. We start from the phonological analysis of finals, followed by the explanation of their pronunciation. The fifth and concluding part summarizes the **inventory of Mandarin segmental syllables**. The dissertation then closes with the Czech-Chinese vocabulary of linguistic and phonetic terms.

The presented dissertation basically has the character of a monograph. Its aim is to serve as a guide to university teachers of Mandarin pronunciation and the compilers of various teaching materials of higher level. University students of Sinology with a profound interest in the sound structure of Mandarin and the subtleties of its pronunciation should also find it useful, as will those who strive to approximate the pronunciation of a native speaker. The phoneticians or linguists can consult it as well.

Obsah

Předmluva	1
1 ÚVODEM.....	9
1.1 Charakteristika čínštiny	10
1.1.1 Genealogická příslušnost.....	10
1.1.2 Dialekty	10
1.1.3 Typologická charakteristika	11
1.1.4 Historický vývoj	11
1.1.5 Tónovost.....	12
1.2 Standardní čínština	13
1.2.1 Vznik dnešního jazykového standardu <i>putonghua</i>	13
1.2.2 Vztah <i>putonghua</i> k pekingskému dialektu	15
1.2.3 Variabilita výslovnosti v rámci pekingského dialektu	15
1.2.4 Co je výslovnostní normou, pružnost normy	16
1.2.5 <i>Putonghua</i> s lokálním zabarvením	17
1.2.6 Norma ze sociolingvistického hlediska	17
1.2.7 Termíny pro označení čínštiny	18
1.3 Abeceda pinyin.....	19
1.3.1 Historie vzniku a funkce.....	19
1.3.2 Problém vymezení slova a pravopisná pravidla	20
1.3.3 Povaha pinyinu	21
1.4 Fonologická zkoumání čínštiny	23
1.4.1 Tradiční čínská fonologie	23
1.4.2 Bádání v Číně po roce 1912	25
1.4.3 Moderní analýzy autorů mimo ČLR.....	29
1.5 Klíčová témata ve výuce výslovnosti.....	30
2 STRUKTURA SLABIKY	33
2.1 Slabika obecně	34
2.1.1 Definice slabiky	35
2.1.2 Struktura slabiky.....	35
2.1.3 Komponenty na úrovni segmentů.....	36
2.2 Diftongy a triftongy obecně	37
2.2.1 Co je to diftong	37
2.2.2 Artikulace diftongu.....	38
2.2.3 Fonologická interpretace diftongů.....	43
2.2.4 Triftongy	46
2.2.5 Zjednodušování výslovnosti diftongů a triftongů.....	46
2.3 Povaha čínské slabiky.....	47
2.3.1 Čínská slabika jako jazyková jednotka.....	47
2.3.2 Různé pohledy na segmenty uvnitř slabiky.....	49

2.4	Možné přístupy k čínské slabice	51
2.4.1	Analýzy „západního“ typu	51
2.4.2	Analýzy stavící na domácí tradici	51
2.4.3	Možnost kombinovaného modelu?	54
2.5	Struktura čínské slabiky	55
2.5.1	Slabičné typy čínštiny	55
2.5.2	Model slabiky dle tradiční čínské fonologie	57
2.5.3	Moderní popisy čínské slabiky	58
2.5.4	Porovnání modelů	64
2.6	Komponenty C, G, V, X	66
2.6.1	Iniciální souhlásky (C)	66
2.6.2	Glidy (G)	68
2.6.3	Hlavní samohlásky (V)	69
2.6.4	Koncové elementy (X)	70
2.6.5	Shrnutí	72
2.7	Vokální inventář čínštiny	73
2.7.1	U západních fonologů	73
2.7.2	U fonologů z ČLR	77
2.7.3	Úsporné systémy s jediným vysokým vokálním fonémem	78
2.8	Duanmuův koncept „pevného vzorce slabiky“	79
2.9	Čínské polyftongy	82
2.9.1	Fonetické vlastnosti polyftongů	84
2.9.2	Fonologický popis polyftongů	89
2.9.3	Čínské polyftongy v pojetí této práce	91
2.10	Tradiční kategorie finál <i>si hu</i>	93
2.11	Výhody modelu <i>Initial - Final</i>	95
2.11.1	Výhody jednotky finála	96
2.11.2	Výhody konceptů iniciála – mediála – centrála – terminála	96
2.12	Hraniční signály	97
2.12.1	Co to jsou hraniční signály	98
2.12.2	Typy hraničních signálů	98
2.13	Nulová iniciála	100
2.13.1	Protetické souhlásky a přeslabikování	100
2.13.2	Situace v čínštině	102
2.13.3	Nulová iniciála	106
2.13.4	Duanmuův princip „povinné préturey“	108
2.13.5	Větná partikule <i>a</i> 啊	110
2.14	Pojetí slabiky v pinyinu	112
2.14.1	Struktura slabiky dle pinyinu	113
2.14.2	Komponenty C, G, V, X dle pinyinu	114
2.14.3	Segmentální inventář dle pinyinu	115
2.14.4	Možné slabičné struktury dle pinyinu	115
2.14.5	Diftongy a triftongy dle pinyinu	116
2.14.6	Hanyu pinyin fang 'an	117
2.14.7	Vývoj zápisu některých hlásek	120

2.14.8	Centrála /o/	123
3	INICIÁLY	127
3.1	Úvod	128
3.2	Artikulační charakteristiky souhlásek	128
3.2.1	Způsob artikulace	129
3.2.2	Místo artikulace	129
3.2.3	Sekundární artikulace	134
3.2.4	Činnost hlasivek	135
3.2.5	Napjatost	135
3.3	Nástup hlasivkového tónu (VOT)	136
3.4	Aspirace	138
3.4.1	Transkripce aspirát	138
3.4.2	Co je to aspirace?	138
3.4.3	Výraznost aspirace	139
3.4.4	Jaké souhlásky mohou být aspirované?	140
3.4.5	Zdroj aspiračního šumu	140
3.4.6	Trvání	141
3.4.7	Napjatost	141
3.4.8	Subglotální tlak	141
3.4.9	Aspirace jako komplex vlastností	141
	<i>Iniciály foneticky</i>	
3.5	Čínské fonetické souhlásky	141
3.5.1	Souhlásky dle způsobu artikulace	143
3.5.2	Souhlásky dle místa artikulace	144
3.6	Aspirované čínské souhlásky	145
3.6.1	VOT	146
3.6.2	Zdroj šumu	146
3.6.3	Trvání	148
3.6.4	Metodologické poznámky	149
3.7	„Poloznělé“ čínské souhlásky	149
3.7.1	Nenapjatost	149
3.7.2	Sonorizace	151
3.7.3	Metodologické poznámky	152
3.7.4	Termín „poloznělost“ v pojetí této práce	152
3.8	Labiály <i>b, p, m, f</i>	152
3.8.1	Způsob artikulace	152
3.8.2	Místo artikulace, postavení jazyka a rtů	153
3.8.3	Transkripce řady	154
3.8.4	Metodologické poznámky	154
3.9	Dentoalveolární řady: nesibilantní <i>d, t, n, l</i>, sibilantní <i>z, c, s</i>	154
3.9.1	Úvod k oběma řadám	154
3.9.2	Řada <i>d, t, n, l</i>	156
3.9.3	Řada <i>z, c, s</i>	158
3.9.4	Srovnání artikulace obou řad	161

3.9.5	Stanovisko této práce	162
3.9.6	Metodologické poznámky	163
3.10	Apikální postalveoláry <i>zh, ch, sh, r</i>	163
3.10.1	Způsob artikulace	163
3.10.2	Postavení jazyka	163
3.10.3	Místo artikulace	168
3.10.4	Spory o povahu souhlásky <i>r</i>	170
3.10.5	Transkripce řady	171
3.10.6	Stanovisko této práce	172
3.10.7	Metodologické poznámky	172
3.11	Palatalizované postalveoláry <i>j, q, x</i>	174
3.11.1	Způsob artikulace	174
3.11.2	Postavení jazyka	174
3.11.3	Místo artikulace	176
3.11.4	Další rysy	180
3.11.5	Transkripce řady	180
3.11.6	Stanovisko této práce	181
3.11.7	Metodologické poznámky	181
3.12	Veláry <i>g, k, h</i>	182
3.12.1	Způsob artikulace	182
3.12.2	Postavení jazyka	183
3.12.3	Místo artikulace	184
3.12.4	Stanovisko této práce	187
3.12.5	Metodologické poznámky	187
3.13	Modifikace výslovnosti čínských souhlásek	188
3.13.1	Palatalizace	188
3.13.2	Labializace	189
3.13.3	Vyostření koutků	190
3.13.4	Oslabování artikulace	190
	<i>Iniciály fonologicky</i>	
3.14	Využití laryngálních rysů v jazycích	191
3.14.1	Distinktivní rysy	191
3.14.2	VOT: kategorie využívané pro kontrast	192
3.14.3	Napjatost	192
3.14.4	Srovnání aspirace v angličtině a čínštině	193
3.14.5	Princip „polarizace“	194
3.15	Fonologický systém čínských souhlásek	195
3.15.1	Laryngální rysy	195
3.15.2	Místo artikulace	196
3.15.3	Tabulka iniciál	196
3.15.4	Lokalizační řady	197
3.16	Fonologický status iniciály <i>r</i>	200
3.17	Fonologický status iniciál <i>j, q, x</i>	201
3.17.1	Alofony velár?	202
3.17.2	Alofony alveolárních sibilant?	202

3.17.3	Alofony retroflex?	203
3.17.4	Samostatná fonologická řada?	203
3.18	Iniciály v pinyin	205
3.19	Iniciály přijímané v této práci	206
3.19.1	Tabulka čínských iniciálních souhlásek	206
3.19.2	Souhláskové řady fonologicky vs. foneticky	207
3.19.3	Abecední přehled iniciál	208
4	FINÁLY	211
4.1	Úvod	212
	<i>Finály fonologicky</i>	
4.2	Fonotaktika finál	212
4.2.1	Strukturní typy finál	213
4.2.2	Povaha fonotaktických omezení pro finálu	213
4.3	Duanmuova analýza	215
4.3.1	Tabulka všech kombinací GVX dle Duanmu	218
4.3.2	Diskuse k Duanmuově modelu	220
4.4	Analýza Dragunovových	224
4.4.1	Přijetí slabičných souhlásek	225
4.4.2	Vysoké samohlásky v jádře slabiky	225
4.4.3	Systém finál u Dragunovových	226
4.5	Návrh vlastního modelu	229
4.6	Zvláštní finály – apikální a retroflexní	234
4.6.1	„Apikální samohlásky“	235
4.6.2	Retroflexní samohláska [əɻ]	239
4.7	Inventář fonologických finál	242
4.7.1	Sekvence V	242
4.7.2	Sekvence V ^C , V ^V	243
4.7.3	Sekvence ^G V	244
4.7.4	Sekvence ^G V ^V	245
4.7.5	Sekvence ^G V ^C	246
4.8	Finály v pinyin	251
4.8.1	Finály v HPF	252
4.8.2	Finály v popisech opírajících se o pinyin	254
4.8.3	Pravopis pinyinových finál	256
4.9	Finály přijímané v této práci	261
4.9.1	Komponenty G, V, X dle této práce	261
4.9.2	Přehled finál dle této práce	262
4.9.3	Postup při výkladu finál ve výuce	263
	<i>Finály foneticky</i>	
4.10	Finály foneticky – úvod	264
4.10.1	Nejednota v transkripci finál	264
4.10.2	Finála jako zvukový celek	265

4.10.3	Postup výkladu.....	266
4.11	Segmentální procesy ve finále	267
4.11.1	Modifikace segmentů podle funkce ve finále	267
4.11.2	Vyplnění prétury u slabik s nulovou iniciálou	268
4.11.3	Vyplnění prázdného nukleu slabiky.....	268
4.11.4	Zrušení / vsunutí schwa.....	268
4.11.5	Asimilace	269
4.12	Výslovnost sekvencí VX.....	271
4.12.1	Asimilace centrály k terminále	271
4.12.2	Asimilace terminály k centrále	272
4.13	Výslovnost nosových finál	272
4.13.1	Nosové souhlásky obecně	272
4.13.2	Čínské nosové terminály	273
4.13.3	Další zvláštnosti nosových finál	278
4.13.4	Mají terminály <i>-n</i> , <i>-ng</i> povahu souhlásek?.....	280
4.13.5	Metodologické poznámky	281
4.14	Výslovnost finál typu V.....	282
4.15	Výslovnost finál typu V^V.....	292
4.16	Výslovnost finál typu V^C.....	298
4.17	Výslovnost finál typu ^GV.....	301
4.18	Výslovnost finál typu ^GV^V.....	306
4.19	Výslovnost finál typu ^GV^C.....	308
4.20	Výslovnost slabik s nulovou iniciálou.....	319
4.21	Zdroje dalších modifikací samohlásek.....	324
4.22	Alofony vokalických fonémů.....	328
4.23	Abecední přehled finál.....	330
5	INVENTÁŘ SEGMENTÁLNÍCH SLABIK	333
5.1	Slabika jako kombinace iniciály a finály	334
5.2	Kombinování iniciál s kategoriemi finál <i>si hu</i>	334
5.3	Užitečnost tabulky slabik	336
5.4	Tabulka slabik <i>putonghua</i>	338
5.5	Počet slabik <i>putonghua</i>	339
5.5.1	Počet segmentálně rozlišených slabik.....	339
5.5.2	Počet tónově rozlišených slabik.....	339
5.5.3	Důsledky chudého slabičného inventáře.....	341
Závěr	.....	345
Slovníček termínů	.....	347
Literatura	.....	353
Seznam zkratk	.....	365

PŘEDMLUVA

Tato práce se zabývá stavbou a výslovností slabiky současné standardní čínštiny *putonghua*, která je jazykovou normou v ČLR a jejíž fonologický systém je založen na pekingském dialektu. Slabika v jiných varietách čínštiny nebude předmětem naší pozornosti. Zajímat nás bude mimo jiné to, jakým způsobem je vhodné čínskou slabiku fonologicky a foneticky popsat pro účely výuky čínské výslovnosti.

PROČ SLABIKA

Slabika je v čínštině jednotkou zásadní důležitosti. Nejen že je – tak jako univerzálně ve všech jazycích – nejmenší stavební jednotkou souvislé řeči; kromě toho má i vztah k významu: vystupuje jako **hmotný nosič morfému** (což v běžných evropských jazycích neplatí). V čínštině je tedy jazyková jednotka na úrovni slabiky významnou jednotkou gramatického, fonologického i fonetického popisu. V procesu výuky výslovnosti čínského jazyka pak zvládnutí inventáře slabik (můžeme mluvit o „slabikáři“ ve smyslu anglického *syllabary*) představuje první a klíčovou fázi, která je rozhodující pro úspěch dalšího studia výslovnosti. A nedostatečné zvládnutí zvukové stránky jazyka může posléze u studenta poškodit jazykovou kompetenci jako celek. Citujme publikaci *Gimson's Pronunciation of English* (Cruttenden ed. 2001:296): *“High adequacy in lexis and grammar can be negated by incompetence in the signalling phase, when the prime medium is speech.”* Tato věta nepochybně platí nejen pro angličtinu, ale i pro čínštinu a ostatní jazyky.

Čínština je jazyk tónový. Nedílnou součástí slabiky je vedle segmentů i složka suprasegmentální – **tón**, který rozlišuje lexikální významy (slabika *ma* vyslovená v 1. tónu, *mā*, znamená maminka, ve 3. tónu, *mǎ*, znamená „kůň“ atd.). Tón se nakládá na slabiku a významně ovlivňuje realizaci segmentů. Zvuková podoba čínské slabiky je tak nerozlučnou jednotou segmentálních složek a tónu – jak z hlediska diachronního vývoje, tak i z hlediska synchronního zvukového utváření, produkce i percepce. V tomto smyslu tedy naše práce neposkytuje komplexní obraz (izolované) čínské slabiky – jak naznačuje název, budeme se věnovat pouze *segmentální* stavbě slabiky. Tón v zásadě necháme stranou (přestože se v řadě případů odkazům na souvislosti s tónem nelze vyhnout). Není to však proto, že bychom tónové složce upírali její důležitost. Je třeba zdůraznit, že slabika bez tónu není úplná, že nenese žádný význam a že je abstrakcí pro účely analýzy či jazykového studia. Z rozsahových důvodů jsme byli dále nuceni nechat stranou otázku erizovaných slabik, přestože toto téma je důležitou kapitolou segmentálního popisu čínské slabiky.

Ve zkoumání zvukové stavby standardní čínštiny i při praktickém zvládnutí výslovnosti představují (tónické) slabiky pouze první krok, kterým záležitost zdaleka nekončí – dále samozřejmě přistupují faktory a aspekty vyšších rovin, např. redukce segmentů vlivem nepřízvučnosti slabiky, interakce tónu a přízvuku, distribuce přízvučných slabik ve víceslabičných slovech, sandhi tónů, manifestace přízvuku (tj. jeho akustické koreláty), větný přízvuk a jeho vztah ke gramatické stavbě věty, větné intonace atd. Domníváme se však, že důkladný popis systému slabik je pro další kroky zcela zásadní – ať už pro lingvisty, nebo pro studenty jazyka – a že si zaslouží důkladnou samostatnou studii.

CÍL PRÁCE

Cílem této práce není představit vlastní pojetí fonologického popisu čínské slabiky (ač takový námět bude okrajově učiněn), nýbrž vybrat takovou analýzu slabiky, která je dobře využitelná v procesu výuky čínštiny jako druhého jazyka. To znamená: budeme zkoumat, které z existujících interpretací zvukové materie ve slabice a které transkripce jsou optimální pro efektivní zprostředkování této materie studentům a také pro její praktické zvládnutí, nácvik. Budeme tedy probírat jednotlivé okruhy

a témata vždy ve spojitosti s aplikací ve výuce a pedagogickými aspekty. Daný cíl pokládáme za analyticky legitimní: výuka čínské výslovnosti je polem, na kterém jsou mnohá zajímavá a nedořešená témata související s fonologickou interpretací, fonetickým popisem i samotnou metodologií výuky. Navíc výuka čínské výslovnosti je celosvětově důležitým tématem – vzhledem k významnému postavení čínštiny mezi jazyky světa (které se odvíjí od počtu mluvčích i mezinárodního postavení ČLR) je počet cizinců studujících čínštinu jako druhý jazyk doslova obrovský. Přes tento široký trh, který by mohl motivovat jejich obsahové zdokonalování a modernizaci, zůstávají jazykové učebnice mnohdy v zajetí konzervativních přístupů a zažitých schémat, dostatečně nereflektují vývoj v oblasti lingvistiky a fonetiky. Naše práce se snaží o vlastní pohled na tento problém. Mohla by se stát erudovanou příručkou pro vysokoškolské pedagogy i podkladem při sestavování vysokoškolských učebních materiálů pro výuku čínské fonetiky a praktických materiálů pro nácvik výslovnosti. Bude užitečná i pro studenty sinologie s hlubším teoretickým zájmem o fonetickou problematiku.

Doufáme, že práce poslouží i jako referenční materiál – lze v ní konzultovat jednotlivá úzká témata a jejich analýzu v literatuře, ať už jde o témata fonologická (např. status palatálních iniciál, pohled na čínské diftongy a triftongy, otázka přítomnosti slabičných souhlásek v čínštině), nebo fonetická (např. výslovnost nosových finál, metody, jak u studentů při výslovnosti slabik zabezpečit tautosylabičnost segmentů atd.). Naše práce také poměrně vyčerpávajícím způsobem poskytuje přehled literatury o čínské segmentální slabice.

KONCEPCE

K výkladu zvukové stavby čínské slabiky existuje pestrá škála přístupů, z nichž každý má svoji legitimitu. Už Chao 1934:38 zdůrazňoval: “...*different systems or solutions are not simply correct or incorrect, but may be regarded only as being good or bad for various purposes.*“ U nás je volba celkové koncepce i jednotlivých řešení podřízena účelu pedagogickému.

Pro naše potřeby můžeme rozlišit dva typy přístupů k analýze čínské slabiky:

1. Přístupy, které vycházejí z fonologických tradic a bádání **západní lingvistické komunity** (někdy na ně budeme pro zjednodušení odkazovat jako na „západní“ modely),
2. Přístupy, které vycházejí z **čínských fonologických tradic**; tyto tradice jsou staré mnoho staletí a velmi se liší od našich: nepracují ani s analýzou slabiky na segmenty, ani s koncepty „samohláska“, „souhláska“. Objevují se v nich komponenty slabiky jiného typu: „**iniciála**“ (iniciální souhláska) a „**finála**“ (zbytek slabiky). Ve finále lze pak vymezit komponenty nižších rovin. I v tomto modelu můžeme sice dospět ke komponentům na úrovni segmentů („iniciála“ – „mediála“ – „centrála“ – „terminála“), ty jsou však primárně definované svojí funkcí ve finále/slabice, a nikoli svým samohláskovým nebo souhláskovým charakterem. Např. terminálou může být jak souhláska (*/n/*, */ŋ/*), tak samohláska (*/i/*, */u/*).

Pro strukturu čínské slabiky v literatuře narazíme na dva hlavní modely (viz Li 1999): model *Initial – Final* (který je v souladu s tradičním čínským pohledem na slabiku) a model *Onset – Rime*, který přijímá mnoho současných fonologů. Na modelu *Initial – Final* je založen čínský latinizační systém **pinyin** (*Hanyu pinyin fang'an*, schválen r. 1958, budeme jej označovat „abeceda pinyin“ nebo HPF), jehož fonologický rámec přirozeně reflektuje tradiční čínskou představu o slabice.

V současné době existuje ve světě široká škála **učebnic určených cizincům**, které vykládají zvukovou stavbu *putonghua*. Jaké přístupy ke slabice nalezneme v těchto učebních materiálech?

Materiály **publikované v ČLR** bez výjimky pracují s pinyinem. Tento „monopol“ pinyinu v čínských učebnicích je důsledkem faktu, že pinyin je oficiálním nástrojem pro latinkový zápis standardní čínštiny *putonghua*. Pinyin již dlouho ovládá i **učebnice vydávané mimo ČLR**. Přestože pro fonologickou reprezentaci hlásek zde nemusí být nutně používán pinyin, nýbrž symboly IPA (např. Huang 1981, Spěšněv 1972, Dow 1972), tak v zásadě bývá repektována představa o slabice v pinyinu ztělesněná – pracuje se s tradičními komponenty slabiky iniciála a finála. Navíc pinyin bývá používán k zápisu slabik a slov, např. ve cvičeních.

Učebnice pracující v **současném teoretickém rámci** jsou naprosto vyjímečnou záležitostí. Nám je známa jediná: *“The Sounds of Chinese”* od Yen-Hwei Lin (2007; její přístup patří k těm, které jsou založené na tzv. „omezeních“, *constraints*; nepřijímá jednotky iniciála – finála). Cílem učebnice je jak teoretický výklad zvukového systému standardní čínštiny v moderním pojetí, tak i zprostředkování praktického zvládnutí výslovnosti. Lin tedy předkládá ojedinělou alternativu k tradiční metodologii výuky. Takovéto alternativní přístupy snad mohou mít své výhody, avšak dosud nebyla vyvinuta systematická metodologie praktické výuky výslovnosti, která by je aplikovala. Není ani jisté, jak by byla úspěšná – je otázka, do jaké míry jsou např. teoretická východiska Lin pedagogicky využitelná v širším měřítku (k problému viz Trísková 2008). Další alternativou k pinyinů by mohlo být využití analýzy Dragunovových (1955) nebo analýzy naznačené v článku You Rujie et al. 1980; jmenovaní autoři vycházejí z **čínských fonologických tradic**, a to ještě zásadněji než pinyin. Avšak učebnice, která by byla systematicky založena na nějakém typu důsledně „tradiční“ analýzy, nevznikla.

Můžeme tedy shrnout, že ve výuce žádná alternativa k pinyinů zatím fakticky neexistuje. V naší práci se sice pokusíme naznačit možné alternativní řešení, úzce odrážející tradiční pohled na čínskou slabiku („inicialémy“, „medialémy“, „centralémy“, „terminalémy“), avšak nerozpracováváme jej, pouze ho nabízíme jako zajímavou možnost k úvaze. Domníváme se, že pro účely jazykové výuky je jednoznačně vhodné **přijmout fonologický model založený na pinyinů**.

ARGUMENTY PRO VYUŽITÍ PINYINU

Proti využití pinyinů ve výukových materiálech pro cizince lze jako námitku uvést v první řadě to, že nevznikl pro jazykovou výuku cizinců, nýbrž je systémem vytvořeným Číňany primárně pro ně samotné (k zachycení standardní výslovnosti); s tím souvisí fakt, že pinyin není transkripce, nýbrž ortografickým systémem s rozmanitými společenskými funkcemi – neposkytuje jednoznačnou představu ani o výslovnosti slabik a slov (tu je v případě potřeby nutné uvádět v IPA), ani o jejich fonologické struktuře. Navíc lze namítnout, že pojetí slabiky uplatněné v pinyinů neodpovídá současným trendům v popisu čínštiny. Nabízelo by se tedy přijít s vlastním řešením. Nicméně argumenty pro pinyinů jsou velmi silné:

– Pinyin se dnes objevuje prakticky ve všech učebnicích čínštiny – nejen v ČLR, ale na celém světě. Dále se užívá v zásadě ve všech jazykových slovnících pro zápis výslovnosti znaků – v ČLR po r. 1958, postupně i celosvětově. Navíc v ČLR dnes pinyin funguje téměř jako paralalenní systém písma (byť s jistými výhradami). Prosazuje se i celosvětově jako více či méně závazná forma latinizace čínštiny. Vzhledem k rozšířenosti pinyinů je tedy jeho zvládnutí **naprostou nezbytností pro každého studujícího**.

– Studium čínštiny je mnohem náročnější než např. studium evropského jazyka: student musí vedle **pinyinů** samozřejmě zvládnout náročné **znakové písmo**. Navíc by měl pokud možno aspoň částečně ovládnout **Mezinárodní fonetickou abecedu (IPA)**, bez níž se žádná kvalitní učebnice výslovnosti neobejde. Studijní břemeno dále zvyšuje fakt, že čínština je **tónový jazyk** – u morfémů a slov je nutno si vedle jejich segmentální podoby zapamatovat také tón(y). Pokud by se tedy pro výuku výslovnosti přijala fonologická analýza odlišná od pinyinů, u každého morfému by si pak student musel zapamatovat čtyři formy, **čtyři roviny reprezentace**. Např. pro jednoslabičné slovo „elektrina“ by bylo třeba si pamatovat toto:

znakový zápis	pinyin	výslovnost v IPA	fonologický zápis
电	<i>diàn</i>	[d̪jɛn] ⁴	/tʰian/ ⁴

Obr. 1: Čtyři roviny reprezentace morfému

Avšak pro běžné studenty čínštiny, kteří nemají speciální zájem o fonetiku (a těch je většina), pokládáme za **neúnosně složitě** přidávat ke třem nevyhnutelným formám (znaky, pinyin, IPA) ještě

čtvrtou. To je jeden z pádných důvodů, proč **nepředkládáme samostatnou fonologickou analýzu**. Model, který se pokusíme nastínit, celkově zůstává v rámci vytyčeném abecedou pinyin, i když v některých dílčích ohledech čerpá i z jiných analýz. Konkrétně to znamená, že strukturu slabiky a její komponenty interpretujeme v duchu pinyin, a že fonologickou reprezentaci segmentů a slabik provádíme pomocí pinyin. Od pinyin se odchýlíme jen v některých jednotlivostech, na které vždy upozorníme.

POSTUP VÝKLADU SLABIKY V UČEBNICÍCH

Podívejme se, jak je organizován výklad slabiky v učebnicích čínské výslovnosti a zdali má tato praxe nějaké nedostatky. Jádrem bývá zpravidla **popis iniciál a popis finál**; někdy mu předchází pasáž o segmentálním inventáři (připomeňme, že popis zvukové stavby běžných jazyků zpravidla začíná právě od výkladu inventáře segmentálních fonémů). Popis **struktury slabiky** a jejích komponentů obvykle následuje až později. Funkce segmentů ve slabice bývají zmiňovány teprve v souvislosti s alofonickými variacemi fonémů. Z **cizojazyčných učebnic** tak v zásadě postupují např. Dow 1972, Huang 1981, Ma 1999. Ruská učebnice Spěšněv 1972 začíná představením hierarchické struktury slabiky a přehledem finál v duchu Dragunovových, další kapitoly však nepojednávají o iniciálách a finálách, nýbrž o souhláskách, samohláskách a diftonzích. Učebnice Chin 2006 začíná výklad od inventáře souhlásek a samohlásek. Následuje kapitola představující slabiku jako sekvenci elementů C a V, umístěných do pozic 1 – 4. Teprve potom, co se odbude výklad tónů, čtenář najde užitečné kapitoly o tradičním čínském pohledu na slabiku, termínech iniciála – finála, metodě *fanqie*, kategoriích finál *si hu* a kombinatorice iniciál a finál. Učebnice pro velmi pokročilé studenty Lin 2007 je vybudována jinak: **s tradičními jednotkami iniciála – finála nepracuje**. Začíná od inventáře samohláskových a souhláskových segmentů, poté stručně představuje strukturu slabiky, načež pozornost opět obrací k segmentům a k rozličným procesům, jichž se segmenty ve slabice účastní.

Poznámka: Značně nepohodlné je, že informace o určitém segmentu se objevuje na několika různých místech knihy, např. středová samohláska [ə] se probírá v kapitole 3.4.2 *Mid vowels*, v kap. 7.2.4 *Mid vowel assimilation*, v kap. 8.1.4 *Mid vowel tensing*, a v kap. 8.1.5 *Mid vowel insertion*. Nechme stranou otázku toho, zda je přijatá fonologická analýza slabiky pro čínštinu příhodná či nepříhodná z teoretického hlediska. V žádném případě ji však nepovažujeme za vhodný rámec pro praktickou výuku, neboť student jen stěží získá ucelenou představu o slabice jako zvukové jednotce (k tomu viz Třísková 2008).

Ani **v čínských učebnicích publikovaných v ČLR** se (celkem překvapivě) vesměs nezačíná od objasnění struktury slabiky a jejích komponentů. To mj. znamená, že čtenář se dozví o vnitřní stavbě finál teprve poté, co je probrán celý inventář finál. V kapitole „Slabika“ bohužel u většiny publikací ani nenalzáme hierarchické schéma slabiky (výjimky jsou nemnohé – Wu 1992:128, Huang & Liao 2002:91, Cao 2002:103). Posloupnost kapitol bývá např. následovná:

...Iniciály – Finály – **Slabika** – Tóny ... (Wu 1992)

...Iniciály – Finály – Tóny – **Slabika**... (Huang & Liao 2002, Wang et al. 2002, Cao 2002)

...Iniciály – Finály – Tóny – Modifikace hlásek – **Slabika**... (Ma 2004)

...Samohlásky – Souhlásky – Složené finály – **Slabika** – Tóny... (Xu 1999)

Před probíráním iniciál a finál někdy najdeme obecné pojednání o samohláskách a souhláskách, doplněné představením inventáře čínských samohlásek a souhlásek. Např. Wu 1992, Cao 2002, Lin & Wang 2003; poslední jmenovaná publikace je z nám dostupných jediná, která klade objasnění slabiky dříve, než přijdou na řadu oddíly „Iniciála“ a „Finála“:

... Samohlásky – Souhlásky – **Slabika** – Iniciály – Finály – Tóny ...

Souhrnně lze říci, že do čínských učebnic se sice výrazně promítají tradiční koncepty a představy o slabice a ve výkladu se vždy pracuje s komponenty iniciála, finála, přesto však **struktura slabiky a její komponenty nejsou východiskem výkladu**. To pokládáme za nelogické. Je to zřejmě spoluzpůsobeno faktem, že jakkoli pinyin do značné míry odráží tradiční čínský pohled na slabiku, jakožto latinizační systém je nevyhnutelně postaven na „západním“ fonologickém přístupu a primární analýze slabiky na samohlásky a souhlásky.

POSTUP VÝKLADU SLABIKY V TÉTO PRÁCI

Jsme toho názoru, že pohled na čínskou slabiku jako na sekvenci samohláskových a souhláskových fonémů, uspořádanou podle určitých fonotaktických pravidel, není sám o sobě dostatečný. Vyplývá to jak z typologických charakteristik čínského jazyka, tak i z čínských fonologických tradic, které tyto rysy odrážejí. Má-li student pochopit, podle jakých principů se segmenty spojují, aby utvořily slabiku, a dále to, jaké fonetické formy přijímají a proč, je důležité, aby nejprve získal vhled do ustrojení čínské slabiky jako celku. Podle nás je tedy nejen výhodné, ale dokonce metodologicky nezbytné nezačínat výklad od segmentálního inventáře, nýbrž **od popisu struktury slabiky a jejích komponentů** (platí to nejen pro učebnice, ale i pro teoretické práce). Proces výuky čínské výslovnosti se tím výrazně zefektivní: studentům se tak umožní během dalšího výkladu vidět jednotlivé segmenty v nerozlučné jednotě s jejich funkcí ve slabice a získat představu o jejich hierarchizovaných vztazích k segmentům ostatním. Naproti tomu výklad začínající od segmentálního inventáře podsouvá studentům představu o slabice typu „korálky navlečené na šňůře“, kdy je primárně důležitý samohláskový či souhláskový charakter segmentů, nikoli jejich funkce ve slabice. Avšak povaha čínštiny je jiná. Pokud např. hovoříme o čínském „souhláskovém fonému /n/ s dvěma pozičními variantami“ nebo „samohláskovém fonému /i/ s třemi pozičními variantami“, jde o abstrakci pro analytické účely, která může být v pedagogické praxi spíš zavádějící. Ještě připomeňme, že studenti čínštiny, kteří jsou naší cílovou skupinou, jsou vesměs mluvčími evropských jazyků se zcela jinou stavbou slabiky. Jsou odchováni ortografiemi těchto jazyků, založenými na latince; navíc při studiu čínštiny pracují s pinyinem, který je taktéž zvláštním typem latinkové ortografie. Často nesprávně předpokládají, že to, co se píše stejným písmenem, se nejspíš i vyslovuje stejně, nebo hodně podobně. Např. že písmeno „i“ ve slabikách *liao*, *li*, *lai* se vyslovuje podobně. Tato mylná intuitivní představa je příčinou mnohých nepřesností a chyb (koneckonců to platí i při studiu jiných cizích jazyků než je čínština: srov. výslovnost písmene „a“ v anglickém *all*, *ate*, *bat*, *arrive*). Chceme-li ve výuce těmto chybám předejít, tradiční koncepty nám mohou prokázat významnou službu.

Naše práce se dělí na pět částí: 1. Úvodem, 2. Struktura slabiky, 3. Iniciály, 4. Finály, 5. Inventář segmentálních slabik. **V úvodních kapitolách** se pokusíme charakterizovat čínský jazyk, vysvětlit, co je obsahem termínu „standardní čínština“ a přiblížit čtenáři abecedu pinyin. Druhá část je věnována **slabice**. Začíná obecným pojednáním o slabice a o diftonzích / triftonzích, které vytvoří širší kontext pro další výklad. Dále už se věnujeme slabice čínské: objasníme, jaká je její povaha a proč je klíčovou jednotkou popisu zvukové stavby jazyka. Představíme ji jako hierarchickou strukturu. Předestřeme rozličnost přístupů k této jednotce, přičemž vyvětlíme dva hlavní modely: tradiční model *Initial – Final* (který je základem pinyinu) a současný model *Onset – Rime*. Zjistíme, že přes různost přístupů se drtivá většina analýz pro nejnižší úroveň segmentů shoduje na čtyřech podkladových komponentech, které označíme jako C, G, V, X. Budeme se věnovat otázce obligatornosti těchto komponentů ve slabice a inventářům fonémů pro jednotlivé komponenty. Nastíníme možnosti analýzy čínských diftongů a triftongů. Tuto část uzavře popis slabiky v pojetí pinyinu. Jádrem práce tvoří představení dvou základních subsylabických komponentů v tradičním pojetí: **iniciály**, tj. iniciální souhlásky, C, a **finály**, tj. zbytku slabiky, sekvence GVX. (To, že probíráme iniciály jako první, je proto, že jde o teoretickou práci. Praktická učebnice by pochopitelně vyžadovala jiné strukturování – iniciálu nelze vyslovit samotnou). **Iniciály** přestavíme nejprve z *fonetického* hlediska. Pojednáme o jejich inventáři a artikulačních vlastnostech (v zásadě tedy bude řeč o čínských souhláskách jako takových – souhlásky jsou totiž v čínštině přípustné jen iniciálně, v přetuře, až na dvě výjimky). Výklad iniciál bude organizován podle jednotlivých souhláskových řad, vymezených společným místem artikulace. Poté představíme *fonologický systém* čínských souhlásek. Část **Finály** započíná naopak od jejich *fonologické* analýzy, neboť možnosti fonologické interpretace tohoto „zbytku slabiky“ jsou různé a pro účely organizovaného výkladu je třeba finály nějakým způsobem uchopit a řadit. Poté se budeme věnovat *výslovnosti* finál. Budeme postupovat podle strukturálních typů finál. Práci uzavírá **přehled celkového inventáře segmentálních slabik *putonghua***. Je nahlížen jako souhrn existujících kombinací iniciála – finála; tato kombinatorika bude objasňována v souvislosti se čtyřmi tradičními kategoriemi finál *si hu*.

U jednotlivých témat důsledně provádíme **srovnání analýz různých autorů**. Nakonec zvolíme řešení, které pokládáme za nejvhodnější z hlediska výuky. Naši volbu se vždy pokusíme zdůvodnit. Pro nastínění širšího jazykového kontextu budeme provádět **srovnání s češtinou a angličtinou**. S angličtinou proto, že ve zvukovém systému angličtiny lze najít řadu zajímavých styčných bodů s čínštinou (nejen na segmentální, ale i na suprasegmentální rovině); dále proto, že žádný pokročilejší student čínštiny se bez znalosti angličtiny neobejde (např. už kvůli přístupu ke slovníkům); můžeme proto předpokládat, že anglická fonetika bude pro Čecha po české fonetice nejbližší a že srovnání obou jazyků může pokládat za zajímavé; dále i proto, že se student pravděpodobně setká s množstvím rodilých mluvčích angličtiny hovořících čínsky a může být užitečné znát zdroje jejich „přízvuku“ v čínštině.

Práce obsahuje některé **obecné pasáže a výklady pojmů** které jsou pro fonetiku a fonologu nadbytečné a/nebo elementární (např. o artikulaci souhlásek, o slabice obecně, o možnostech interpretace diftongů v jazycích, o tzv. „polosamohláskách“ atd.). Protože však je naše práce určena především sinologům, a ti nemusí být s příslušnou problematikou obeznámeni, pokládáme za nutné tyto výklady do práce zařadit (text je tedy možno zvládnout i bez předběžných znalostí v oblasti fonetiky a fonologie). V opačném případě by byla snížena výpovědní hodnota pro zamýšlené čtenáře.

CITOVANÁ LITERATURA

Citace v textu jsou četné, neboť se snažíme zachytit širokou škálu přístupů k tomu či onomu problému (někdy bývá až překvapivě bohatá). Zajímají nás jak odborné publikace, tak učebnice – z hlediska adekvátnosti výkladu i metodologie výuky; budeme zkoumat, jak se v učebních textech odrážejí výsledky lingvistického bádání, které teoretické přístupy a řešení jsou vhodným východiskem pro pedagogické účely a do jaké míry odborné podrobnosti je na místě zacházet. Pokud uvádíme doslovné citace pasáží z cizojazyčné literatury, zpravidla udáváme náš vlastní český překlad. Avšak v případě, že by překladem mohlo dojít k posunu významů či k jiným nejasnostem (např. terminologickým), ponecháváme text v originále (vesměs jde o angličtinu).

Citovanou literaturu, která se týká zvukové stavby *putonghua*, můžeme v principu rozdělit do pěti okruhů:

- **Odborné publikace psané autory žijícími v ČLR**, obvykle čínsky, někdy anglicky. Jejich valná část reflektuje proudy západní jazykovědy, a to zejména publikace současné. Viz kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**.
- **Odborné publikace nečínských autorů**, anebo čínských autorů žijících v zahraničí. Téměř vždy jsou psané anglicky. Odrážejí rozmanité fonologické přístupy. Viz kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**.
- **Učebnice výslovnosti od autorů z ČLR, psané čínsky pro Číňany**. Jsou nástrojem jazykové standardizace a slouží především mluvčím jiných dialektů než je pekingština ke zvládnutí standardního jazyka (např. Li & Shi 1986, Wu 1992, Xu 1999, Zhu 1997, Li 2003, Liu Xun 2003, Lin & Wang 2003, Jin & Liu 2006, Jin 2007, Cao 2000, Cao 2002, Wang 2007, Ren 2008). Některé jsou dokonce přímo určeny mluvčím konkrétních dialektických skupin čínštiny (např. učebnice Liu 1998 je psána pro mluvčí kantonštiny). Můžeme sem zařadit i kapitoly o výslovnosti v publikacích, které se obírají *putonghua* jako celkem, tj. její výslovností, gramatikou, lexikou a znakovým písmem (Huang & Liao 2002, Wang a kol. 2002, Zhang & Liu 2007). Všechny tyto publikace se bez výjimky drží pinyinů (někdy na ně budeme pro jednoduchost odkazovat jako na „pinyinové“ učebnice či popisy). V řadě z nich se objevuje IPA, ne však vždy. Protože jsou zaměřeny na šíření standardního jazyka v rámci ČLR, většinou nemají širší přesah a výsledky odborných studií si do nich zatím jen obtížně hledají cestu (výjimkou je např. Wu 1992). Nicméně mnohé z nich jsou zpracovány fundovaně a podrobně, zejména pokud je publikuje Pekingská univerzita (*Beijing daxue*) nebo Pekingská jazyková a kulturní univerzita (*Beijing yuyan wenhua daxue*, což je bývalý Pekingský jazykový institut, *Beijing yuyan xueyuan*).

- **Učebnice výslovnosti od autorů z ČLR, určené pro výuku cizinců.** Obvykle jsou psané celé v čínštině a nejsou tedy použitelné bez čínského nebo čínsky znajícího učitele (Liu & Jin 2006, Zeng 2007). Některé jsou určeny přímo pro mluvčí konkrétních jazyků (např. učebnice Liu Fuhua 2006 určená Japoncům, nebo Liu Guanghui 2002 určená Tibetanům). V některých se objevuje angličtina, ale mnohdy jen „alibisticky“ v nadpisech kapitol apod. (He 2006-2008). Vyjímečně jsou dvojjazyčné (Qi et al. 2005, Shen et al. 2006, Cao 2008). Souhrnně vzato, jejich výklady bývají mnohem elementárnější než v učebnicích psaných v čínském jazyce pro Číňany. Relativně nejkvalitnější vydává Pekingská jazyková a kulturní univerzita, která se již řadu desetiletí specializuje na výuku cizinců čínštině. Na knižním trhu lze kromtoho najít nepřehledné množství jazykových učebnic, zpravidla vícedílných, nabízejících ucelený jazykový kurs čínštiny včetně gramatiky atd. (např. nejnovější z proslulé řady „*Chinese Reader*“ – Liu Xun 2003). Zde jsou však výklady výslovnosti ještě triviálnější a není jim poskytnut příliš velký prostor. Vcelku lze říci, že čínské učebnice pro cizince se povětšinou konzervativně drží zavedených přístupů a nesnaží se o hledání nových efektivnějších metodologií výuky výslovnosti, jakkoli byly učiněny velké pokroky např. v jejich grafické formě, vizuální poutavosti či technické vybavenosti (CD, DVD).

- **Učebnice výslovnosti publikované v zahraničí** – buď nečínskými autory, anebo čínskými autory žijícími v zahraničí. Nejčastěji jsou psané anglicky. Je jich relativně velmi málo a jejich úroveň i rozsah jsou rozličné. Např. Ma 1999 (autorka žije v USA, publikováno ovšem v Pekingu; značně elementární), Dow 1972 (hlásí se k Y. R. Chaovi, kvalitní, leč graficky nedokonalá), Huang 1981 (velmi stručná a jednoduchá), Chin 2006 (poměrně stručná, srovnává zvukový systém čínštiny a angličtiny), Lin 2007 (teoreticky náročná, pro praktické účely obtížně použitelná – v zásadě však jediná obsáhlá, podrobná a erudovaná učebnice/monografie o čínské fonetice, která v angličtině existuje). Jsou též publikace v ruštině, např. Spěšněv 1972 – 2. vydání 1980, další vydání pod novým názvem 2003 (poměrně stručná, ale kvalitní; kvůli ruštině obtížně přístupná) nebo v češtině (zejména obsáhlé a velmi podrobné učební materiály Švarného). Více či méně rozsáhlé pojednání o výslovnosti bývá součástí výukových aj. publikací zaměřených na čínský jazyk jako takový, např. Norman 2004, Sun 2006. Pokud jde o novější práce vydané u nás, z nichž je možno informace o čínské výslovnosti načerpat v češtině, upozorníme na přehledovou populární práci „*Knížka o čínštině*“ australského sinologa Daniela Kaneho, přeložená skupinou našich sinologů (2009). Její součástí je kapitola o čínské výslovnosti, která byla se svolením autora přizpůsobena jazykovému pozadí českého mluvčího (překladatelkou kapitoly je autorka této disertační práce). K praktickému nácviku může sloužit konverzační učebnice Uher et al. 2007, obsahující CD.

Pokud citujeme čínské autory, někdy uvádíme jejich celá jména, ne jen příjmení. Je to proto, aby nehrozila záměna – některá čínská příjmení jsou velmi frekventovaná a v bibliografii se objevují u několika autorů (např. Wang, Chen, Li, Zhou atd.)

GRAFICKÉ KONVENCE, TRANSKRIPCE

– Jakýkoli pinyinový zápis je vždy kurzívou (tj. zápis komponentů slabiky, celých slabik, morfémů, slov, vět: Např. iniciála *h*, finála *-ai*, slabika *hái*, slovo *háizi*). Takový je běžný úzus, viz např. Ramsey 1989, Norman 2004, Lin 2007 aj.

– Protože se v této práci držíme pinyin, pro fonologickou reprezentaci segmentů, inciál, finál i celých slabik používáme pinyin. Např. tedy píšeme *lel*, *liil*, *lngl*, nikoli *ləl*, *lyl*, *lŋl*. Chceme-li zdůraznit, že jde o fonémy, užíváme šikmé závorky. Není to však nutně vždy. Pokud se pinyinový pravopis slabiky odchyluje od její podkladové fonologické struktury, upozorníme na to – např. když se z úsporných důvodů vypouští podkladově přítomná hlavní samohláska (*liu* = *liou*), nebo když se foném píše kvůli grafické zřetelnosti jiným písmenem (*mao* = *maul*).

– Příklady anglických, českých aj. slov jsou též kurzívou.

– Fonologické reprezentace pocházející od citovaných autorů, kteří mají vlastní fonologické analýzy, jsou uváděny v šikmých závorkách.

– Fonetické transkripce výslovnosti pomocí IPA jsou uváděny v hranatých závorkách.

– Příklady čínských morfémů a slov jsou zapsány v pinyin, poté ve znacích, následuje překlad v uvozovkách. Např. *bàn* 半 „polovina“. Pokud je cílem pouze osvětlit určitou fonotaktiku v abstraktní slabice, uvádíme pouze segmentální zápis slabiky bez významu. Např. *ban* /pan/. Pokud je cílem exemplifikačního slova či morfému vysvětlit segmentální jevy, přičemž tóny nejsou důležité, ve výslovnosti tóny neuvádíme. Např. *miànbāo* 面包 „chléb“ → [mjempau].

– Při prvním výskytu čínského termínu nebo jména uvádíme zápis v pinyin s tónovými značkami (případně i ve znacích), např. *fǎnqiè* 反切. Při dalších výskytech obvykle užíváme pouze zápis v pinyin bez tónových značek: *fanqie*.

TERMINOLOGIE

V případě potřeby uvádíme u českých termínů anglické a/nebo čínské ekvivalenty (nebo naopak). Pokládáme to za užitečné: čtenáři tím usnadníme orientaci v odborných publikacích i v učebnicích – většinou jsou psané anglicky nebo čínsky. K orientaci v terminologii, která není vždy jednotná, poslouží též česko-čínský slovníček fonetických a lingvistických termínů, připojený na konec práce.

Čínské překlady anglických a českých termínů jsme opírali zejm. o anglicko-čínské terminologické slovníky “*Xiandai yuyanxue cidian*“ [slovník moderní lingvistiky] 2002 (překlad slovníku Crystal. “*A Dictionary of Linguistics and Phonetics*“), a o “*Yuyinxue he yinxixue cidian*“ [slovník fonetiky a fonologie] 2000 (překlad slovníku Trask. “*Dictionary of Phonetics and Phonology*“); jejich údaje se někdy mohou lišit, neboť čínské překlady termínů nemusí být ustálené. Také jsme využili práce Zhou Dianfu 1985, “*Fangyan diaocha zi biao*“ 1986:81, Zheng & Liu 2008, Cao Wen 2009.

Termíny „podkladový“ (*underlying*) a „povrchový“ (*surface*) užíváme ve smyslu, který přijímá Lin 2008:147: “*a phoneme... constitutes the **underlying representation** of a sound.... Allophones are different phonetic realizations or pronunciations of a phoneme.... These phonetic realizations constitute **surface representation***. Podobně též Duanmu 2002:45

PODĚKOVÁNÍ

Na závěr by autorka této disertace ráda vyjádřila poděkování osobám, bez jejichž významného přispění by práce nemohla vzniknout. Mé díky patří v prvé řadě školitelce, sinoložce PhDr. Zdeně Heřmanové za její ochotu ujmout se vedení práce, za pečlivé lingvistické komentáře a vlídnou trpělivost. Srdečně děkuji svým třem konzultantům: fonetikům prof. PhDr. Zdeně Palkové, CSc. z Fonetického ústavu FF UK a PhDr. Tomáši Dubědovi, Ph.D. z Ústavu translatologie FF UK; oba mi poskytli zásadní fonetické vedení, bez něž by daná práce byla nemyslitelná, také mnohé podněty a velké objemy svého cenného času. Za inspirující diskuse a za komentáře k celému textu děkuji sinologovi PhDr. Davidu Sehnalovi z Ústavu Dálného východu FF UK, v jehož osobě se spojuje znalost čínského jazyka s lingvistickou a fonetickou erudicí. Opomenout nemohu Ing. Petra Miláčka z Ústavu teorie informace a automatizace AV ČR, který mi obětavě pomohl s formátováním tohoto komplikovaného textu. A mé konečné díky patří sinologovi, fonetikovi a pedagogovi Prof. PhDr. Oldřichu Švarnému, CSc., který mě před lety přivedl na cestu čínské fonetiky.

Při zpracování této disertace bylo využito literatury, získané v rámci cestovního grantu poskytovaného organizací EACS (*European Association of Chinese Studies*) pro pobyt v evropských sinologických knihovnách (v tomto případě se jednalo o knihovnu SOAS v Londýně). Grant je financován z prostředků taiwanské nadace *Chiang Ching-kuo Foundation*.

1 ÚVODEM

1.1 CHARAKTERISTIKA ČÍNSŤINY

Čínština je jazykem národa *Hàn* 汉, to jest etnických Číňanů. Patří k jazykům s největším počtem mluvčích na světě. Hovoří jí okolo 1,3 miliardy lidí. Převážná většina mluvčích čínštiny žije na území ČLR, dále pak na Taiwanu a v Singapuru (asi tři čtvrtiny jeho obyvatel jsou etničtí Číňané). Velké čínské komunity se nacházejí v Indonésii, Thajsku, Malajsii, Vietnamu, na Filipínách, v Barmě a dalších částech světa, zejména v USA a Kanadě.

1.1.1 GENEALOGICKÁ PŘÍSLUŠNOST

Z hlediska genealogického se čínština řadí do rodiny jazyků **sino-tibetských**. Ta bývá nejčastěji dělena na větev, která je reprezentována samotnou čínštinou v souhrnu všech jejích variet (někdy se hovoří o **sinických jazycích**, *Sinitic languages*), a větev jazyků **tibeto-barmských** (Lyovin 1987:115). Vymezení samotné sino-tibetské rodiny, její vztah k rodinám ostatních jazyků světa, jakož i místo čínštiny v její rámci zůstávají kontroverzními tématy, jak upozorňuje např. Ruhlen 2004.

Poznámka: Na území ČLR se kromě čínštiny mluví ještě dalšími jazyky, z nichž mnohé patří k jiným jazykovým rodinám než sino-tibetské (např. k altajské, k rodině Tai-Kadai atd.). Hovoří jimi příslušníci menšinových národností, představující cca 8 % populace. Čínské úřady oficiálně ustavují 55 menšinových národností. K největším patří Zhuangové, Mongolové či Ujguri. K jazykům národnostních menšin viz např. Ramsey 1989.

1.1.2 DIALEKTY

Pokud jde o samotnou sinickou skupinu, lingvisté se neshodují v tom, zdali jejími členy jsou **dialekty** jediného čínského jazyka, anebo samostatné „**sinické jazyky**“ (k tomuto problému více Sehnal 2001, který navrhuje prozatím se držet tradičního pojetí jediné čínštiny, reprezentované souhrnem dialektů; viz též Liščák 2001). Lingvisté z ČLR obvykle zastávají názor, že jde o dialekty jednoho čínského jazyka, přičemž zdůrazňují kulturně-historická pojítka a společný psaný jazyk jako výrazný stmelující element. Většina z nich přijímá třídění čínského badatele Yuan Jiahua (1960). Ten vymezuje **sedm dialektálních skupin**. Jednak je to velká skupina **dialektů severních**, jednak dalších šest skupin, které bývají souhrnně označovány jako **dialekty jižní**. Jsou to *Wú* 吴 (kam patří např. šanghajština), *Gàn* 贛, *Xiāng* 湘, *Mín* 閩, *Yuè* 粵 (kam patří např. kantonština) a *Kèjiā* 客家 neboli Hakka. Společným předkem, z něž se vyvinula většina čínských dialektů, je tzv. střední čínština (*Middle Chinese*, viz níže). Neplatí to však o dialektech *Min*, které se ze společného základu zřejmě vydělily dříve a zachovávají si řadu rysů staré čínštiny. Kritéria, na jejichž základě jsou jednotlivé skupiny dialektů vymezovány, jsou především fonologická, neboť největší rozdíly mezi dialekty jsou v jejich zvukové stavbě (vzájemně nesrozumitelné jsou nejen dialekty z různých skupin, ale mnohdy i dialekty uvnitř téže skupiny). Kritéria lexikální a zejména gramatická jsou doplňková. K dialektální variabilitě viz např. Norman 1988:181.

Dialekty severní (čínsky *běifāng fāngyán* 北方方言, někdy označované též *guānhuà* 官话, anglicky *Mandarin dialects*) zřetelně převažují co do počtu mluvčích i co do velikosti zaujímaného teritoria nad dialekty jižními. V ČLR je více než 800 000 rodilých mluvčích severních dialektů (Jun 2005:233), což činí přes 70% hanské populace ČLR. Na severních dialektech je patrný vliv altajských jazyků, s nimiž během historie přicházely do kontaktu. Ve srovnání s pestrostí jižní skupiny jsou severní dialekty **relativně homogenní**. Mají **řadu společných rysů**: slabika má vcelku jednoduchou strukturu, mezi iniciálními souhláskami se neobjevují znělé obstruenty (původně znělé obstruenty střední čínštiny se desonorizovaly), mezi iniciálními souhláskami figurují palatály /tɕ, tɕ^h, ɕ/ (velary a alveolary střední čínštiny se před vysokými předními vokály /i, y/ palatalizovaly), u řady z nich

najdeme také retroflexní sibilanty /tʂ, tʂʰ, ʂ, ʐ/. Na konci slabiky nepřipouštějí konsonanty kromě /n, ŋ/ (střední čínština měla ještě koncové /m, p, t, k/). Jsou bohaté na diftongy a triftongy. Většina z nich má jen 4 tóny (velmi výjimečně 5, 6 nebo 3; naproti tomu v jihočínských dialektech se vyvinuly bohatší tónové systémy). Do skupiny severních dialektů patří **pekingština**, která je základem dnešního standardního jazyka.

K existující **diglossii** mezi dialekty a standardní čínštinou *putonghua* (k níž viz kap. **Standardní čínština**), dále též ke konkrétním situacím, v nichž se užívá buď *putonghua*, nebo místní dialekt (doma – v práci – na veřejných místech) viz Chen Ping 1999:53. Psaným podobám dialektů se Chen věnuje na str. 114-128.

1.1.3 TYPOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA

Dnešní čínština projevuje řadu rysů, které bývají spojovány s tradičním typem tzv. **izolujícího jazyka** (*gūlì yǔ* 孤立语). V tom se podobá řadě jazyků jihovýchodní Asie, např. vietnamštině, thajštině, barmštině aj. Jsou to zejména následující rysy: **morfémy jsou jednoslabičné** a tvarově neměnné. Slova se neskloňují ani nečasují, gramatické vztahy slov ve větě se vyjadřují **slovosledem a pomocnými slovy**, nikoli připojováním afixů či tvaroslovnými změnami uvnitř slova. Pokud jde o **vztah morfému ke slovu**, tak podle údajů frekvenčního slovníku “*Xiandai hanyu pinlü cidian*“ (1986:1489) představují **dvojslabičná slova 73,3% slovní zásoby** moderní čínštiny (průměr všech stylů). To zhruba odpovídá údajům Xiao et al. 2009:13, kteří pomocí grafu uvádějí procenta slov o různých délkách ve slovní zásobě jazykových zkoušek HSK (*Hanyu shuiping kaoshi*). Slova dvojslabičná (a delší) jsou v drtivé většině kompozita – skládání mezi slovotvornými prostředky dominuje (např. *diànhuà* 电话 „telefon“, dosl. „elektrická řeč“). K typologickým vlastnostem čínštiny viz např. Vochala & Hrdličková 1985:13, Li & Thompson 1989:10, Norman 1988:10.

1.1.4 HISTORICKÝ VÝVOJ

Pokud jde o periodizaci vývoje čínského jazyka, v literatuře se setkáme s různým členěním a termíny. Klasickou je Karlgrenova periodizace (Karlgren 1926) založená na fonologických kritériích, která již dnes není ve své původní podobě přijímána. Existuje řada dalších periodizací, které jsou založené na různých kritériích: fonologických (Pulleyblank), gramatických (Jachontov) či smíšených (Wang Li a pekingská škola) Níže uvádíme tu, kterou užívá Li 1999:28. (Datování letopočty samozřejmě nelze brát doslova; navíc časové údaje se u různých autorů poněkud liší, např. konec období staré čínštiny bývá někdy kladen až do 4. století).

<i>Old Chinese</i> (stará čínština)	600 př.n.l – 265 n.l.
<i>Middle Chinese</i> (střední čínština)	265 – 1269
– <i>Early Middle Chinese</i> (raná střední čínština)	265 – 960
– <i>Late Middle Chinese</i> (pozdní střední čínština)	960 – 1269
<i>Mandarin</i> (nová čínština)	1269 až doposud
– <i>Early Mandarin</i> (raná nová čínština)	1269 – 1455
– <i>Middle Mandarin</i> (střední nová čínština)	1455 – 1795
– <i>Modern Mandarin</i> (současná čínština)	1795 až doposud

(překlady anglických termínů do češtiny dle Davida Sehnala – přednášky „Dějiny čínského jazyka“ na Ústavu Dálného východu FF UK)

Termíny *Old Chinese* a *Middle Chinese* jsou dnes všeobecně akceptovány. Svým významem jsou blízké označením *shànggǔ hànǔ* 上古汉语 a *zhōnggǔ hànǔ* 中古汉语, kterých užívají čínští lingvisté, např. Wang Li. První díl jeho publikace „*Nástin historie čínského jazyka*“ (*Hanyu shi gao*, Wang Li 1957-1958) je závažným příspěvkem ke studiu historické fonologie. Přehled vývoje čínského jazyka nabízejí např. Ramsey 1989:116, Norman 1988:23.

V oblasti rekonstrukce staré čínštiny nalezneme v literatuře celou řadu řešení a rozmanitých názorů. Pro střední čínštinu jsou rekonstrukce relativně jednodušší. Níže shrneme některé body, na nichž se autoři více či méně shodují.

Stará čínština měla pravděpodobně dosti komplikovanou stavbu slabiky. Oplývala bohatstvím iniciálních konsonantů (vedle sonor měla obstruenty znělé, neznělé neaspirované i neznělé aspirované), přičemž se předpokládá i existence iniciálních souhláskových skupin (např. s mediálou *r*). Existovala zde celá řada koncových konsonantů (**p, t, k, m, n, r, ŋ**). K nim se mohly připojovat sufixy (např. *-s*), které byly patrně derivační – stará čínština měla tvarosloví se složitými způsoby tvaroslovné derivace. Morfologická hranice probíhala velmi často uvnitř slabiky. Znak mnohdy reprezentoval více než jednu slabiku. Existovala řada dvojslabičných slov. Pokud jde o tóny, řada dnešních badatelů se domnívá, že stará čínština nebyla tónová.

Střední čínština (k ní viz např. Li Xinkui 2008) už byla typologicky značně odlišným jazykem. Měla jednoslabičné morfémy. Zmizely iniciální souhláskové skupiny a také některé koncové konsonanty. Místo určitých koncových konsonantů se objevily tóny. Tónový systém měl čtyři tónové kategorie: *píng shēng* 平声, *shǎng shēng* 上声, *qù shēng* 去声, *rù shēng* 入声. Tento systém se dále komplikovaným způsobem vyvíjel, a to zejména v závislosti na původní znělosti či neznělosti iniciální souhlásky a na zmizení některých koncových souhlásek. Postupně se tak zrodily rozmanité tónové systémy moderních dialektů (stručný přehled tónových kategorií nejdůležitějších dialektů nabízí např. Wang et al. 2002:88; k vývoji tónového systému viz též např. Wang, W. S-Y. 1987, Ting 1996, Wang & Smith 1997:2, Sagart 1999).

Během období střední čínštiny byla čínská (hanská) civilizace ovlivňována ze severu a severozápadu nečínskými národnostmi, které hovořily altajskými jazyky. Vliv těchto jazyků a společenské otřesy přispěly k výrazným jazykovým změnám, které daly vzniknout **nové čínštině** v podobě reprezentované dnešními severočínskými dialekty. Došlo k zásadnímu zjednodušení struktury slabiky a redukci segmentálního inventáře (např. původně znělé iniciální konsonanty střední čínštiny ztratily znělost, zmizely koncové konsonanty **p, t, k, m**, zjednodušil se vokální systém). Z tónového systému většiny severních dialektů zmizel „vcházející“ tón *rù shēng* (spolu s dalšími změnami tónů). Li 1999:29 tento proces označuje jako *altaicization* a píše: „Z tohoto důvodu je rozdíl mezi pozdní střední čínštinou a ranou novou čínštinou, které odděluje pouhých sto let, větší nežli změny, ke kterým došlo v průběhu více než 700 let vývoje od rané nové čínštiny k současné čínštině.“ Zásadním pramenem ke studiu fonologického systému rané nové čínštiny je rýmovník „*Zhōngyuán yīnyùn*“ 中原音韻, „*Rýmy centrální planiny*“. Sestavil jej Zhou Deqing roku 1324 (dynastie Yuan). Odráží významné změny zvukové stavby, ke kterým došlo proti střední čínštině.

1.1.5 TÓNOVOST

Současná čínština je **jazyk tónový**, podobně jako mnoho jazyků jihovýchodní Asie (vietnamština, thajština, laoština, barmština aj.): určitý stabilizovaný melodický průběh slabiky rozlišuje lexikální významy morfémů. Standardní moderní čínština má **čtyři fonologické tóny**: 1. tón (*yīn píng* 阴平) je vysoký rovný, 2. tón (*yáng píng* 阳平) je stoupavý, 3. tón (*shǎng shēng* 上声) je hluboký rovný, 4. tón (*qù shēng* 去声) je klesavý. Například:

<i>mā</i> 妈	(1. tón)	„maminka“
<i>má</i> 麻	(2. tón)	„konopí“
<i>mǎ</i> 马	(3. tón)	„kůň“
<i>mà</i> 骂	(4. tón)	„nadávat“

Pro zápis tónů byly v různých fonetických systémech různé alternativy. Wade-Gilesova transkripce (1912) je píše povýšeným číselným indexem (*ma*¹ atd.). V čínském systému *Zhuyin zimu* (1918) se užívalo znaménka za poslední značkou slabiky, např. *píng* 瓶 „lahev“ ㄉㄨㄥˊ. Těchto znamének (s jistou modifikací) později využila abeceda pinyin: tóny označuje diakritickou značkou nad hlavní

samohláskou slabiky (např. *mā*, *má*, *mǎ*, *mà* – viz výše). Komplikovanější způsob, který včleňoval tón do segmentálního zápisu slabiky, měl systém *Guoyu luomazi* z r. 1928 (mha, ma, maa, mah). Systém *Ladinghua xinwenzi* z r. 1931 naproti tomu neznačil tóny vůbec.

Lexikální („slovníkový“) tón má naprostá většina čínských morfémů. Pouze omezená skupina morfémů s gramatickým významem lexikální tón nemá, bývají označovány jako **atonické** (čínsky *qīngshēng* 轻声). Např. slovesné partikule *le* 了, *zhe* 着, *guo* 过, tázací partikule *ma* 吗, strukturní partikule *de* 的 atd. Kromtoho existuje skupina dvojslabičných slov, jejichž druhá slabika je atonická. Např. *háizi* 孩子 „dítě“. Dále: i když morfém má lexikální tón, ten se nemusí v souvislé řeči nutně realizovat – v nepřízvučných slabikách často dochází k oslabení nebo úplné neutralizaci tónových distinkcí. Díky existenci atonických a neutralizovaných slabik standardní čínština již není čistě tónovým jazykem, jakým je např. vietnamština.

1.2 STANDARDNÍ ČÍNŠTINA

Normativní varieta čínštiny přijatá v ČLR se označuje jako **pǔtōnghuà** 普通话 (čti pchu-tchungchua). Jejím základem je pekingský dialekt.

1.2.1 VZNIK DNEŠNÍHO JAZYKOVÉHO STANDARDU PUTONGHUA

Pokud jde **psaný standard**, Čína měla po staletí všeobecně přijímaný literární jazyk *wényán* 文言. Asi od dvacátých let 20. století jej postupně začala nahrazovat modernější *báihuà* 白话. S **mluveným standardem** byla situace složitější. Podívejme se na období, které jsme v periodizaci označili jako „nová čínština“ (*Mandarin*). Od 12. století byl sídelním městem Číny téměř nepřetržitě dnešní Peking (pod různými jmény). Z toho plynulo výsadní postavení jazyka severních oblastí, jmenovitě pak **pekingského dialektu**. Dynamické prostředí metropole, kam přicházela řada mluvčích z jiných oblastí Číny i příslušníci nečínských (zejména altajských) jazykových skupin, vytvářelo pro vývoj pekingského dialektu specifické podmínky. Pekingsština se stala neadaptabilnějším ze všech dialektů, vyvíjela se nejrychleji – směrem k jednoduché zvukové stavbě – a starobylých prvků si zachovala nejméně. K historickému formování pekingského dialektu viz např. Lin Tao 1987a, Lin Tao 1991.

Od dynastie Ming (1368-1644) se utvářela tzv. **guānhuà** 官话, „úřednická řeč“. Byl to mluvený jazyk vzdělaných vrstev metropole, založený na severních dialektech (ne jen úzce na pekingstině). Hovořili jím úředníci (官吏 *guānli*, „mandaríni“) vykonávající v zemi centrální správu. Tato *guanhua* sloužila cca od 15. století jako *lingua franca* severních oblastí Číny (především pro administrativní účely). Nebyla sice nijak kodifikována – vyslovovala se s rozmanitými místními akcenty, ani nebyla bezvýhradně přijímána v celé zemi, nicméně je předchůdkyní dnešního standardního jazyka. Anglicky bývá *guanhua* označována jako *Mandarin* (k tomuto nejednoznačnému termínu viz ještě níže).

S příchodem moderní doby nabyla na intenzitě potřeba kodifikovaného **jazykového standardu**. Po vzniku Čínské republiky r. 1912 se tak jedním z důležitých cílů oficiálních míst stalo dát zemi jednotný národní jazyk. Byl pojmenován **guóyǔ** 国语, „národní jazyk“. O tom, jaká bude konkrétní podoba jeho výslovnosti – *guóyīn* 国音 – se vedly bouřlivé diskuse. Pokusy učinit výslovnostní normou abstraktní ideál, který byl umělým kompromisem mezi dialekty (Li 1999:32 jej nazývá „*linguistic Frankenstein*“), se ukázaly být slepou uličkou. Bylo jasné, že základem standardu se musí stát živý dialekt. Roku 1924 bylo definitivně rozhodnuto, že jím bude dialekt pekingský. Pro zápis výslovnosti vzniklo postupně několik systémů. V prvé řadě nelatinkový systém **Zhùyīn zìmǔ** (注音字母, dosl. „abeceda pro označování zvuků“, zkracujeme ZYZM), který byl vytvořen za podpory oficiálních míst r. **1913** a schválen r. **1918**. Dále latinkový „**Gwoyue Romatzyh**“ (v pinyinu *Guóyǔ luómǎzì*, 国语罗马字, dosl. „latinka pro národní jazyk“, zkracujeme GR). Byl vytvořen skupinou

lingvistů, jejichž členy byli mj. Yuen-Ren Chao a Lin Yutang, a r. 1928 byl přijat jako oficiální latinizační systém užívaný paralelně s předchozím.

Poznámka: Jedním z charakteristických rysů *Guoyu luomazi* byl zvláštní způsob zápisu tónů: ten byl inkorporován do latinkového zápisu slabiky (např. *mā* = mha, *má* = ma, *mǎ* = maa, *mà* = mah). Byl obtížný, ale měl své nesporné výhody. Viz McGinnis 1997. Systém GR (poněkud zjednodušený) můžeme najít ještě v Lin Yutangově slovníku „*Chinese-English Dictionary of Modern Usage*“, vydaném v Hongkongu r. 1972.

Konečně pak vznikl o mnoho jednodušší, taktéž latinkový „**Latinxua Sin Wenz**“ (v pinyin *Lādīnghuà xīn wénzì*, 拉丁化新文字, dosl. „nové latinizační písmo“). Byl vypracován r. 1931 ve spolupráci se sovětskými lingvisty, mezi jinými A. A. Dragunovem. Byl vyvinut přímo v Sovětském svazu pro potřeby šíření gramotnosti mezi čínskými imigranty na Dálném východě; díky nevyznačování tónů byl relativně jednoduchý – k tomu Norman 1988:260. Tento systém tedy vznikl jako produkt jiného, neoficiálního proudu propagujícího jazykovou standardizaci. Nedostalo se mu sice uznání příslušných míst, avšak v praxi byl mnohem rozšířenější než systém *Guoyu luomazi*, který byl kvůli své složitosti neoblíbený.

Oficiální přijetí výslovnostního standardu neznamenal ještě jeho přijetí v celé zemi. Neochotu projevovaly zejména oblasti, kde se nemluvílo severními dialekty (k tomu viz např. Ramsey 1989:11). Prosazování *guoyu* bylo dlouhodobým procesem.

V roce 1949, kdy vznikla ČLR, země přes veškeré dosavadní úsilí stále neměla všeobecně přijímanou jazykovou normu a 80% jejích obyvatel bylo negramotných. Komunistická vláda zahájila **rozsáhlou jazykovou reformu**, zahrnující i reformu písma (k jazykové reformě viz např. DeFrancis 1984, Seybolt & Chiang 1979, podrobně ke znakovému písmu a jeho reformě ze sociolingvistického hlediska viz Chen Ping 1999:131-163, o trendech v dalším vývoji ibid str. 191-201). Společný národní jazyk byl přejmenován na **pǔtōnghuà** 普通话 (obsah termínu byl nicméně stejný jako u *guoyu*, viz Xu 1984). Jeho definici předložila „Vědecká konference k problému kodifikace moderní čínštiny“, konaná v roce 1955 (k tehdejší diskusím o jazykové normě viz např. Lin Tao 1955). *Putonghua* byla vymezena takto:

„**Putonghua** je společný jazyk čínského národa, jehož fonetický standardem je pekingská výslovnost, základním dialektem jsou severní nářečí a mluvnickým standardem jsou vzorová díla napsaná současnou spisovnou čínštinou.“

普通话是以北京语音为标准音，以北方话为基础方言，以典型的现代白话文著作作为语法规范。(dle Xu 1999:2).

Tato definice sice zahrnuje i jazyk psaný, avšak termín *putonghua* obvykle odkazuje jen k jazyku mluvenému (psanou formu *putonghua* lze označit jako *xiàndài báihuà* 现代白话; k historii psané čínštiny a jejím podobám viz Cheng Ping 1999:67). Pro potřeby zápisu výslovnosti *putonghua* a jejího šíření v zemi byl vytvořen latinkový systém **pinyin** 拼音 (čti pchin-jin). Byl oficiálně přijat r. 1958 pod názvem *Hànyǔ pīnyīn fāng'àn* 汉语拼音方案 (zkracujeme jako **HPF**). Kodifikuje inventář iniciálních souhlásek, inventář finál (finála = zbytek slabiky po odtržení iniciály) a tónový inventář. Podrobně viz kap. **Abeceda pinyin, kap. Pojetí slabiky v pinyinu**.

Poznámka: V případě řady slov byla normativní výslovnost stanovena „shora“, odlišně od jazykového úzu. Např. slovu 教室 „učebna“ byla přisouzena výslovnost *jiàoshì*, ovšem běžná výslovnost je *jiàoshí*. Znak 俄 ve slově 俄国 „Rusko“ měl dříve čtení è, tedy *Èguó*. Standardní výslovnost však byla určena jako *Éguó*. Příčiny mohly být rozličné, někdy to mohla být i nekompetence.

Putonghua je od svého ustavení intenzivně prosazována v celostátním měřítku: ve školství, v médiích, v oficiální kultuře a politickém životě, ve výuce cizinců atd. Souběžně s ní se však v běžné denní komunikaci užívají lokální dialekty, čemuž oficiální místa nebrání (viz též níže). K historii utváření jazykového standardu viz Chen Ping 1999:7-32. K problematice jazykového standardu a dialektů viz Sehnal 2001:3.

Poznámka: Na Taiwanu si standardní čínština podržela označení *guóyǔ* 国语. Má stejný základ jako *putonghua* (to jest pekingský dialekt), avšak vykazuje četné odlišnosti. Ty vznikly během více než půlstoletí politického oddělení samostatným vývojem země a vlivem dialektů skupiny Min a Wu (tzv. „taiwanština“, která je rodným jazykem 70-80% taiwanských Číňanů, je jednou z variet dialektů Min). Jun 2005:234 upozorňuje, že znatelné fonologické, syntaktické, lexikální a stylistické rozdíly mezi *putonghua* a *guoyu* byly dokumentovány už v 70. letech, tedy po pouhém čtvrtstoletí politické separace. K tomu např. Kubler 1985. Podrobně ke konkrétním odlišnostem viz např. Cheng 1985, Lin 2007:266. V Singapuru se jazykový standard nazývá opět jinak: *huáyǔ* 华语. Ke *guoyu*, *huayu* a k jazykové situaci na Taiwanu, v Singapuru a v Hong-kongu viz Chen Ping 1999:46, 60.

1.2.2 VZTAH PUTONGHUA K PEKINGSKÉMU DIALEKTU

Putonghua přijímá jako základ své výslovnosti pekingský dialekt (pekingštinu), nikoli však veškeré jeho prvky. Nelze ji s ním tedy ztotožňovat. **Pekingština** je „pouze“ jedním z čínských dialektů (jakkoli má mezi nimi výsadní postavení). Není nijak kodifikovaná a má mnohá specifika – jednak výslovnostní (např. hojně užívání tzv. erizace a „lehkého tónu“ – k těmto jevům např. Lu 2001, nebo poněkud širší inventář slabik), ale též specifika lexikální, případně gramatická. *Putonghua* je pak kodifikovanou varietou čínštiny, která plní široké celospolečenské funkce. Je oproštěná od barvitých pekingských lokalismů a naopak obohacena některými prvky jiných dialektů, prvky literární čínštiny *wenyan* a též slovy cizího původu. K rozdílům mezi *putonghua* a pekingštinou viz např. Lin Tao 2000.

1.2.3 VARIABILITA VÝSLOVNOSTI V RÁMCI PEKINGSKÉHO DIALEKTU

Pekingický dialekt není výslovnostně homogenní. Mluvčí pocházející z různých částí širší pekingské oblasti nehovoří zcela stejně (k regionálním výslovnostním rozdílům pekingštiny viz Lin Tao 1987b, Lin Tao 1991:363), dále tu působí mnoho sociolingvistických faktorů, např. úroveň vzdělání mluvčího, jeho věk, pohlaví, společenský status atd. Vzájemné odchylky lze pozorovat i mezi těmi rodilými mluvčími z Pekingu, jejichž mluva nenesé typické prvky pekingského dialektu. Variabilita se týká např. **hlavní samohlásky slabiky**. Tak Luo & Wang 1957:188 zjišťují, že slovo *gōu* 狗 „pes“ někteří Pekiňané vysloví jako [kou], někteří jako [kəu], a opět jiní jako [kɤu]. Slovo *tiān* 天 „nebe“ někteří mluvčí vysloví jako [t^hien], někteří jako [t^hiaen], a opět jiní jako [t^hien]. Luo a Wang tyto rozličné realizace hlavní samohlásky označují jako *chónghéyīn* 重合音.

Poznámka: Výrazem *chónghéyīn* autoři překládají anglický termín *diaphone* (odkazující na Daniela Jonese). Termín *diaphone*, „diafón“ však může označovat i výslovnostní varianty objevující se u mluvčích různých dialektů. V tom případě má čínština pro „diafón“ jiný termín: *kuā fāngyán yīn* 跨方言音, dosl. „hláska překračující dialekty“, nebo *fāngyīnzǐ* 方音子. V příkladech *gōu* a *tiān* jde ovšem o variabilitu v rámci jednoho dialektu (pekingského).

Na Luo a Wang odkazuje Spěšněv 2003:77. Domnívá se, že všechny uvedené varianty ([kou], [kəu] atd.) jsou přijatelné v rámci výslovnostní normy. Variabilitu mezi mluvčími pozorujeme také ve výslovnosti některých **iniciálních souhlásek**. Např. tzv. retroflexní řadu [tʂ], [tʂ^h], [ʂ], [ʐ] mnoho rodilých Pekiňanů vyslovuje se špičkou jazyka spuštěnou dolů. Labiovelární aproximantu [w] na začátku slabiky nahrazují mnozí mluvčí labiodentální aproximantou [v] (např. *wèn* 问 „ptát se“ vysloví jako [vən], nikoli [wən]). Kolísání najdeme i u **tónů**, např. morfém 期 (v 期望 *qīwàng* „naděje“ aj.) někdo vyslovuje v prvním tónu, někdo však ve druhém, atd. Srov. známý sociolingvistický výzkum Labova z počátku 60. let 20. stol. ohledně výslovnosti **r** v newyorské angličtině, cit. in Salzman 1997:109.

1.2.4 CO JE VÝSLOVNOSTNÍ NORMOU, PRUŽNOST NORMY

V definici *putonghua* jsme viděli tuto formulaci: „...fonetickým standardem je pekingská výslovnost“ (*Běijīng yǔyīn wéi biāozhǔnyīn*). Znamená to přijetí **fonologického systému pekingského dialektu**, to jest systému jeho iniciál, finál, tónů a také vzájemných vztahů mezi nimi, které pak ve svém souhrnu vymezují inventář slabik. Výslovnost jednotlivých slabik má odpovídat pekingské výslovnosti. Ta se ovšem vyznačuje určitou variabilitou, jak jsme naznačili výše. Jaká je tedy konkrétní podoba ortoepické normy? **HPF** sice vymezuje inventář iniciál a finál *putonghua* v latinkovém (tj. pinyinovém) zápise a v zápise pomocí systému *Zhuyin zimu*, avšak jejich konkrétní výslovnost zde ustanovena není. Transkripce iniciál a finál v IPA najdeme až v **analýzách konkrétních** autorů, písíciích o výslovnosti *putonghua*. Narazíme u nich ovšem na některé rozdíly, pramenící z objektivně existující variability pekingštiny i z jejich osobních pohledů na zvukovou materii: srov. např. analýzy Fu Maoji 1956, Xu Shirong 1958, Wang Fushi 1963, Li Yanrui 1984. Zásadní fonetická práce Zhou & Wu 1962, která předkládá podrobný popis artikulace souhlásek a samohlásek *putonghua* včetně palatogramů a sagitálních řezů, neuvádí jejich zápis v IPA. Kromtoho se nezabývá modifikacemi výslovnosti samohlásek v rámci slabiky.

Na **neexistenci přesněji vymezené výslovnostní normy** upozorňuje čínský lingvista Lin Tao v příspěvku na Mezinárodní konferenci o výuce čínštiny v Hannoveru 1999 (viz Lin Tao 2001a). Lin píše: „Výuka výslovnosti potřebuje poměrně přísnou výslovnostní normu; my jsme však doposud nebyli schopni normativní výslovnost pro zvukový systém *putonghua* uceleně a podrobně vymežit.“ Lin poukazuje na to, že ve fonetických pojednáních o *putonghua* je řada odlišností a stěžuje si, že v jazykové výuce není jasné, o co se má pedagog opřít. Uvádí příklady: iniciální souhláska **r**- bývá někdy vykládána jako frikativa, někdy jako aproximanta; pro samohlásku **o** v diftongu **-ou** někdo uvádí zaokrouhlenou výslovnost, někdo nezaokrouhlenou atd. Naše zkušenosti potvrzují Linovy stížnosti: srovnáme-li různé učebnice a publikace pro širší veřejnost, které se zabývají výslovností *putonghua*, najdeme v transkripcích ne jeden rozdíl. Jako příklad vezmeme finálu **-üan**: Huang & Liao 2002:67 udávají její výslovnost jako [yan], Xu 1999:63 píše [yɛn], Cao 2002:80 píše [yæn], Wu 1992:117 a též Lin & Wang 2003:14 píšou [yɛn].

Uvedené příklady jsou projevem **variability v rámci pekingského dialektu**. Vesměs jsou vnímány jako kolísání přijatelné uvnitř normy. Můžeme srovnat s angličtinou: Volín 2006:11 upozorňuje na zřetelně menší přísnost a stabilitu výslovnostní normy britské angličtiny (tzv. *Received Pronunciation*, RP, též zvaná *BBC English*) oproti normě češtiny – např. slovo *garage* může být vysloveno jako [gæra:ʒ], [gə'ra:ʒ] nebo [gæridʒ], přičemž všechny varianty jsou přijatelné jako standardní. Volín dodává, že pro české studenty je tato nestabilita normy často matoucí. Někteří z nich pak nabudou pocitu, že ve výslovnosti angličtiny „je možné všechno“. Je třeba jim vštěpovat, že variabilita má své hranice a zákonitosti. Pro standardní čínštinu je situace analogická. Proto by čtenář této práce měl námi předkládané transkripce chápat s jistou tolerancí, nikoli striktně jako jediné správné formy. Na druhé straně by si student jazyka měl být vědom toho, že ne všechno je možné a že flexibilita normy má své meze. Jak upozorňuje Spěšněv 2003:77, ani u rodilých mluvčích kolísání nepřekračuje jistou hranici, za níž se správná percepce stává nemožnou. Viz též Spěšněv 2006b.

Poznámka: Přísně vzato, uvedený příklad se slovem *garage* ilustruje volnost v segmentální reprezentaci celých slov ([gə'ra:ʒ] – [gæridʒ]); všimněme si, že první foma má 5 segmentů, druhá 6). Naproti tomu příklad s finálou **-üan** ilustruje volnost „jen“ v realizacích segmentů ([yan] – [yɛn] – [yæn] – [yɛn]). V čínštině, podobně jako v češtině, se variabilita týká především realizací segmentů, zatímco segmentální reprezentace slov je značně pevná (výjimka: např. *kàn bào* 看报 „číst noviny“ se často vyslovuje s [m] na konci prvního slova). K fonemickým a alofonickým variacím v angličtině viz např. Cruttenden 2001:280.

Hranice mezi tím, co je ještě v rámci normy, a co je už mimo ni, je relativně neostrá. Lin Tao ve svém referátu předneseném v Hannoveru (viz výše) zdůrazňuje, že i kdyby pro *putonghua* existovala přesně vymezená výslovnostní norma, bylo by třeba se smířit s tím, že na jejích okrajích budou **přechodové oblasti** odrážející dynamičnost jazyka a naznačující směr budoucího vývoje. Popření takovýchto nejasných zón a odmítnutí kolísání by vedly k **petrifikaci standardního jazyka**. Lin Tao proto

nabádá, že v jazykové výuce je vhodné zaujmout k případným odklonům postoj do jisté míry tolerantní, jakkoli je potřeba dbát na zvládnutí normativní výslovnosti.

1.2.5 PUTONGHUA S LOKÁLNÍM ZABARVENÍM

U mluvcích *putonghua* s odlišným dialektickým pozadím než je pekingština jsou odchylky od normy mnohdy dramatičtější než byly příklady uvedené výše. U těchto mluvcích je často patrný **otisk rodného dialektu**. Lokální podoby *putonghua* (angl. *local putonghua*) bývají v čínštině označovány jako *difāng pǔtōnghuà* 地方普通话. Chen Ping 1999:41 je označuje poměrně expresivně jako *adulterated putonghua*, tj. „pančovaná, nepravá, znehodnocená *putonghua*“. Chen uvádí, že terénní výzkumy prokázaly jakožto nejčastější odchylky ve výslovnosti (objevující se plošně, tj. bez ohledu na konkrétní dialektické pozadí mluvčího) následující:

1. odchylky od standardního průběhu tónů,
2. splývání koncového [n] a [ŋ],
3. splývání retroflex [tʂ], [tʂʰ], [s] s dentálami [ts], [tsʰ], [s] (nedávné studie prokazují podobnou tendenci dokonce i u mladé generace mluvcích pekingského dialektu)

Jako konkrétní příklady Chen uvádí specifické rysy šanghajske *putonghua* a shaoxingské *putonghua*. Rozličné „akcenty“ prozrazující rodný dialekt mluvčího zpravidla nemají za následek zhoršenou srozumitelnost projevu, Číňané jsou na ně vzájemně zvyklí. Často však působí potíže cizincům, kteří jsou odchovaní standardní výslovností. V minulosti nebyla lokálním formám *putonghua* věnována pozornost, avšak od konce 80. let přitahuje tato tematika čím dál tím větší zájem lingvistů i oficiálních míst, neboť představuje významný rys reálné jazykové situace v ČLR (v posledních dvou desetiletích je celkově patrný růst zájmu o sociolingvistická témata všeho druhu; Chen Pingova publikace je toho dokladem). Viz též např. Yao 1989.

1.2.6 NORMA ZE SOCIOLINGVISTICKÉHO HLEDISKA

I když jsou u mluvcích odchylky výslovnosti zřetelně **mimo normu**, jsou přijímány **značně tolerantně**. Je to způsobeno mnoha faktory, k nimž patří odvěká dialektální pestrost země a také v zásadě nefonetický charakter čínského písma (čínské znakové písmo – na rozdíl od výslovnosti – je kulturním fenoménem, na jehož „správnou“ podobu Číňané více či méně dbá a má ji v úctě). K této problematice viz též Kratochvíl 1968:19, Sehnal 2001, Duanmu 2002:5. *Putonghua* je pro Číňany především praktickým nástrojem komunikace, její „nečistotu“ nevnímají jako jednoznačný signál špatného vzdělání či nízkého společenského statusu. Naučí se jí zpravidla jen do té míry, kolik je nutně potřeba, aby nenastával komunikační šum. Mluvcí *putonghua* se silným regionálním přízvukem nebývají stigmatizováni – platí to minimálně o běžné komunikaci v regionech. Chen Ping 1999:41 v této souvislosti upozorňuje, že zatímco dříve byl plošně zdůrazňován ideál „čisté *putonghua*“ jako žádoucího cíle bez rozdílu pro všechny mluvčí, tak od začátku 90. let je při prosazování jazykového standardu patrná tendence k většímu realismu. Doporučuje se rozlišovat tři úrovně *putonghua*:

1. „čistou *putonghua*“, kterou by měli zvládat jazykoví profesionálové v médiích a výkonní umělci ve filmu, divadle atd. (s výjimkou místních oper),
2. *putonghua* s určitými odchylkami přijatelnými v rámci standardu – minimálně tuto úroveň by měli mít učitelé na základních a středních školách,
3. *putonghua* výrazně pozamenanou místním dialektem, avšak reálně sloužící jako *lingua franca* oblasti; ta dostačuje pro všechny ostatní mluvčí pro potřeby běžné komunikace

Praxe je taková, že „čistou“ či „poměrně čistou“ *putonghua* je slyšet v oficiálních médiích jako např. na televizním kanálu CCTV (*China Central Television*), v centrálním rozhlasovém vysílání CNR (*China National Radio*), u Pekíňanů se středoškolským a vyšším vzděláním, ve výuce čínštiny pro cizince apod. Pro běžnou komunikaci v regionech se užívají **místní dialekty**. V ČLR tak existuje určitý typ **diglosie**. Chen Ping 1999:53 uvádí, že s *putonghua* bývají spojovány takové charakteristiky

jako vzdělání, sofistikovanost, společenská autorita, formálnost. Naproti tomu užívání lokálního dialektu má pozitivní konotace jiného druhu: je vnímáno jako projev solidarity mezi členy rodiny, společenské skupiny nebo místní komunity. Chen zdůrazňuje, že regionální identita byla v Číně odevždy významnou společenskou silou. Dokud tomu tak bude, místní dialekt jakožto její nejsnáze rozeznatelný projev si v lingvistickém repertoáru místních komunit udrží svůj status cenného jazykového kódu s významnou sociální funkcí.

1.2.7 TERMÍNY PRO OZNAČENÍ ČÍŇŠTINY

Označení *pǔtōnghuà* 普通话 doslova znamená „obecný jazyk, běžný jazyk“, případně jej lze přeložit jako „společný jazyk“. Historie tohoto termínu sahá až k „latinizačnímu hnutí“ na počátku 30. let 20. stol., v jehož rámci vznikl systém *Ladinghua xin wenzi*. Označení *putonghua* poprvé užil komunistický aktivista Qu Qiubai (více k tomu Dai 2007:123). Po roce 1949 byl přijat jako oficiální název jazykového standardu země. Pro svoji nespécifičnost však není příliš oblíbený. Můžeme se s ním setkat především v názvech odborných publikací. Např. Xu Shirong 1999: „*Putonghua yuyin changshi*“ [běžné vědomosti o fonetice *putonghua*].

Pro čínský jazyk jako takový existuje označení *hànyǔ* 汉语, doslova „jazyk Hanů“. Teoreticky může odkazovat k jakékoli varietě čínštiny – standardní nebo dialektické, moderní nebo staré. Postupně se však etablovalo jako označení pro současný standardní jazyk ve smyslu *putonghua*. Např. Cao Wen 2002: „*Hanyu yuyin jiaocheng*“ [kurs výslovnosti čínštiny]. Lingvisty bývá někdy úžeji specifikován jako *xiàndài hànyǔ* 现代汉语, tj. „moderní“ či „současná“ čínština. Toto označení najdeme na slovnících (např. normativní čínský jazykový slovník, poprvé vydaný r. 1977, nese název „*Xiandai hanyu cidian*“ [slovník moderní čínštiny]). Též na učebnicích, např. Wang et al. 2002: „*Xiandai Hanyu*“ [moderní čínština].

Pro čínštinu dále existuje termín *zhōngwén* 中文 (morfém *zhōng* 中 je ze slova *Zhōngguó* 中国 „Čína“, morfém *wén* 文 znamená „psaný text, literatura“). Nemá žádný oficiální status, je však široce používán. Zejména je frekventovaný jako určující člen pro čínsky psané tiskoviny (např. *zhōngwén shū-kān* 中文书刊 „knihy a časopisy v čínštině“). Může však odkazovat i k mluvené čínštině (*Nǐ huì shuō zhōngwén ma?* „Umíš čínsky?“).

V angličtině bývá standardní jazyk označován jako *Standard Chinese* (SC), častěji však *Standard Mandarin* či *Mandarin Chinese* (např. Li & Thompson 1981: „*Mandarin Chinese. A Functional Reference Grammar*“). Často však jen jako *Mandarin*. Anglický termín *Mandarin* („mandarínština“, viz pozn. níže) se však používá i v jiném významu než „současný standardní jazyk“: pro označení **celé skupiny severních dialektů** (též *Mandarin dialects*). Dvojitý význam termínu *Mandarin* je poněkud nešťastný a může působit problémy, v angloamerické odborné i populární literatuře je však už taková praxe. Pokud jde o češtinu, výraz „mandarínština“ je nepřijatelný. Pro označení jazykového standardu běžně vystačíme s termínem „**čínština**“, kterým se zpravidla automaticky rozumí čínština standardní. Např. Švarný et al. 1967: „*Úvod do hovorové čínštiny*“, nebo Vochala & Vochalová 1980: „*Základní kurs současné čínštiny*“. Pokud je potřeba explicitně zdůraznit, že jde o normativní varietu jazyka, lze použít označení **standardní čínština** (tím dáme najevo, že nemíníme čínštinu v souhrnu všech jejích dialektů nebo některý její konkrétní dialekt). Pro druhý, široký význam je v češtině vhodné užívat jednoznačné označení „**severočínské dialekty**“ (odpovídající čínskému *běifāng fāngyán* 北方方言). K otázce různých pojmenování standardní čínštiny viz Guo 2007.

Poznámka: Anglický termín *Mandarin (Chinese)* je ekvivalentem čínského termínu 官话 *guānhuà* (morfém 官 *guān* = „úředník, mandarín“, morfém 话 *huà* = „řeč“). Jeho obsah jsme již vysvětlili na začátku kapitoly. Termín *guanhua* má speciální historicko-společenské konotace a současný standardní jazyk se jím v čínštině v žádném případě neoznačuje. Znovu zopakujeme, že v češtině je proto nejlépe se pojmem „mandarínská čínština“ nebo „mandarínština“ zcela vyhnout.

1.3 ABECEDA PINYIN

Systém pinyin, *pīnyīn* 拼音 (doslova „zaznamenávání zvuků“) je latinkový zápis standardní čínštiny *putonghua*. Byl vyvinut v ČLR po roce 1949 jako nástroj k zachycování výslovnosti znaků a k šíření standardní výslovnosti *putonghua*. Jeho závazná podoba byla schválena r. 1958.

1.3.1 HISTORIE VZNIKU A FUNKCE

Pinyin vznikl jako produkt jazykové reformy, která byla zahájena po založení ČLR. **Čínský výbor pro reformu písma** (*Zhongguo wenzi gaige weiyuanhui*) nejprve zkoumal šest různých variant abecedního fonetického písma. Čtyři z nich byly založeny na grafice čínských znaků, jeden na cyrilici a jeden na latince. Nakonec bylo rozhodnuto ve prospěch latinky (což lze vidět jako vítězství pragmatismu nad nacionálními sentimenty). Prvotní koncept pinyinu byl předložen v roce 1955. Využíval zkušeností předchozích latinizačních systémů vytvořených v Číně, zejména *Guoyu luomazi* a *Ladinghua xin wenzi*, dále systémů vytvořených cizinci (viz níže) i domácích nelatinkových systémů jako *Zhuyin zimu*. Následovaly více než dva roky celospolečenských diskusí nad několika pracovními verzemi. Účastnily se jich kromě lingvistů též relevantní sektory společnosti – školství, věda, média, nakladatelství a zpravodajské kruhy, pošta, železnice, také zahraniční sinologové, cizinci studující čínštinu i široká veřejnost. Vznik abecedy pinyin byl velmi složitým procesem, v němž byla zvažována celá řada alternativních řešení (konkrétně viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu**). Konečné verzi předcházely minimálně čtyři verze pracovní. Přehled vývojových variant pinyinu a jejich srovnání předkládá Zhou Youguang ve své publikaci Zhou 2007:168-178. Jednotlivé verze byly tyto:

říjen 1955	„předběžný koncept“ (<i>chū gǎo</i> 初稿)
únor 1956	„původní návrh“ (<i>yuán cǎo`àn</i> 原草案)
srpen 1956	„opravená verze“ (<i>xiūzhèng shì</i> 修正式),
prosinec 1957	„opravený návrh“ (<i>xiūzhèng cǎo`àn</i> 修正草案)
únor 1958	HPF (<i>Hànyǔ pīnyīn fāng`àn</i> 汉语拼音方案)

Konečná podoba pinyinu byla Všečínským shromážděním lidových zástupců oficiálně schválena dne **11. února 1958**, a to pod názvem *Hànyǔ pīnyīn fāng`àn* 汉语拼音方案, „Projekt pinyin pro čínštinu.“ Budeme jej označovat zkratkou **HPF** (originální text HPF s našimi komentáři viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu**; v téže kapitole pojednáme o vývoji zápisu některých hlásek v jednotlivých verzích pinyinu). Viz též kap. **Iniciály v pinyinu**, kap. **Finály v pinyinu**.

Klíčovým úkolem pinyinu bylo šířit společný národní jazyk *putonghua*, resp. jeho výslovnost. Hned na podzim roku 1958 byl pinyin zaveden do základních škol. V nově vydávaných slovnících se začal používat pro zápis standardní výslovnosti čínských znaků (spolu s *Zhuyin zimu*). Objevil se paralelně se znaky na titulech knih, bankovkách, na obalech výrobků, orientačních tabulích se jmény ulic, na nádražích, na vývěsních štítech obchodů, vstoupil do katalogů knihoven, začal se využívat při výuce cizinců a sestavování jazykových učebnic, dnes funguje jako jeden ze způsobů vyvolávání čínských znaků v počítačích atd. Na základě pinyinu byly vyvinuty latinkové zápisy pro některé jazyky nečínských národností. Rozhodutím Státní rady z r. 1978 se pinyin stal oficiálním standardem ČLR pro přepis osobních a místních jmen v cizojazyčných textech psaných latinkou. Začal se důsledně užívat ve všech oficiálních dokumentech ve styku se zahraničím a v cestovních pasech. **Funkce pinyinu jsou tedy velmi široké.** Jeho role je mnohem významnější než role pouhého pomocného nástroje pro zachycení standardní výslovnosti znaků. Ovšem pozor: přesto, že na pinyin lze v ČLR narazit doslova na každém kroku, nelze automaticky počítat s jeho dobrou znalostí u všech obyvatel. Navzdory tomu, že se děti v první třídě učí pinyinu dříve než znakům, nedochází u nich posléze k upevnění návyků v užívání pinyinu a k jeho bezpečnému zvládnutí. Číňani tak mívají problémy i s jeho čtením, tím spíše pak s aktivním zápisem. Týká se to mnohdy i jejich vlastního jména.

Pinyin se postupně prosazoval i **mimo hranice ČLR**. V roce 1977 na základě čínského návrhu doporučila 3. konference OSN o standardizaci zeměpisných jmen v Athénách přijmout pinyin jako

mezinárodní normu pro zápis čínských zeměpisných názvů z území ČLR (Wu Wenchao 1980). V roce 1982 pinyin přijala Mezinárodní organizace pro standardizaci (*The International Organization for Standardization, ISO*) jako normu pro převod standardní čínštiny do latinky (ISO 7098:1982). Poté byl v roce 1986 pinyin přijat v OSN. Mnohé země postupně začaly pinyinem nahrazovat své domácí, národní transkripce čínštiny (v České republice tento proces zatím nebyl dovršen a je otázka, zda se tak někdy v plné míře stane – pinyin se užívá souběžně se standardní českou transkripcí z roku 1951, vytvořenou sinologem a fonetikem Oldřichem Švarným). Od 1.1. 2009 byl pinyin oficiálně přijat na Taiwanu, kde nahradil dosavadní oficiální přepis *tōngyòng pīnyīn* 通用拼音 (v užívání 2002-2008; nebyl ničím jiným než upravenou variantou HPF a souběžně s ním se užíval i modifikovaný Wade-Gilesův přepis a tzv. *Zhùyīn fúhào* 注音符号, tj. *Zhuyin zimu*).

Procesem vzniku pinyin, jeho historickými kořeny i nejrůznějšími obecnými aspekty latinizace se podrobně zabývá čínsky psaná publikace badatele Zhou Youguanga (Zhou 2007), který je pokládán za „otce pinyinu“ (v roce 2010 se dožívá 104 let). Zasazení do širokého kontextu jazykové situace v Číně a jazykové reformy nabízí jeho publikace v angličtině Zhou 2003. Stručnější přehled dané problematiky najdeme v jeho práci Zhou 1996. Pinyinem se zabývá sborník Lu & Su eds. 2004. Padesátiletému výročí schválení pinyinu je věnováno zvláštní číslo časopisu *Yuyan wenzhi yingyong* (*Applied Linguistics*) z června 2008. Přehledovou prací zabývající se vznikem pinyin a jeho historickými zdroji je Wang Lijia 2003.

Poznámka: Kromě již zmiňovaných systémů *Zhuyin zimu* (1918), *Guoyu luomazi* (1928) a *Ladinghua xin wenzhi* (1931) předcházela pinyin dlouhá řada rozmanitých pokusů o fonetický zápis čínštiny. Jednak tu byly nelatinkové a později i latinkové systémy vytvořené samotnými Číňany (za historicky první lze pokládat metodu *fǎnqiè* 反切 vzniknuvší v počátečních staletích n. l. – viz kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**; k systémům vzniklým na sklonku dynasti Qing viz Ni 1959), jednak tu byly systémy vytvořené cizinci a založené na latince. První snahy se datují do 17. století a zahájili je jezuitští misionáři. Autorem první známé latinizace byl **Matteo Ricci** (*Xizi qiji*, 1605), na ni navázala latinizace **Nicolase Trigaulta** (*Xiru ermu zi*, 1626). Nejrozšířenějším systémem do vzniku pinyin byla **Wade-Gilesova transkripce**, s níž se lze v praxi setkat doposud. Byla vyvinuta v 60. letech 19. stol. Thomase Wadem a později zdokonalena Herbertem Gilesem – objevila se v jeho *“Chinese-English Dictionary”* z r. 1892. Pro české prostředí vznikla r. 1951 tzv. **standardní česká transkripce** (autorem byl O. Švarný); poprvé se objevila v „Učebnici hovorové čínštiny“ Bartůška a Paláta, která vycházela jako příloha *Nového Orientu* r. 1952-54. Ke standardní české transkripci viz Třísková 1999 II:23.

Širší problematikou fonetického zápisu čínštiny se zde nebudeme zabývat. Stručný přehled historie a tabulkové srovnání různých latinizačních systémů viz např. Zhang Qingchang 1998:414. K otázce latinizace čínštiny viz též Jiao a kol. 2004:27, Karlgren 1928. Srovnání rozličných transkripcí ve formě tabulek lze najít např. v publikaci Třísková 1999. K některým aspektům pinyin jakož i převodu čínštiny do latinky obecně viz Kane 2010.

1.3.2 PROBLÉM VYMEZENÍ SLOVA A PRAVOPISNÁ PRAVIDLA

Základní funkcí pinyin bylo označovat standardní výslovnost znaků. Předmětem pozornosti HPF jsou tak **slabiky** (nikoli slova, tím méně souvislý text): HPF určuje, jakým způsobem se mají psát izolované slabiky, a dále zabezpečuje zřetelnost slabičné hranice ve víceslabičném slově (**y**, **w**, apostrof – viz kap. **Finály v pinyin**). Avšak nijak nevymezuje, co se má pokládat za víceslabičné slovo, a co je spojením více slov. Jinak řečeno, **neurčuje pravopisná pravidla**, kdy psát slabiky **dohromady** jako jedno slovo, kdy **odděleně** (např. zdali výraz 最后 „nakonec“, dosl. „nejvíce poslední“, psát jako *zuìhòu*, nebo jako *zuì hòu*), případně kdy vkládat mezi slabiky spojovník. V HPF nenajdeme ani další pravopisná pravidla, jako např. kdy používat velká písmena. Tyto problémy byly řešeny podstatně později, cca od 2. pol. 70. let. Teprve roku 1988 byla oficiálně zveřejněna „**Základní pravopisná pravidla pinyin**“ (*Hànyǔ pīnyīn zhèngcífǎ jīběn guīzé* 汉语拼音正词法基本规则). Najdeme je např. v publikaci Yin & Felley 1990. Též Zhou 1996:59. Viz též *“Yuyan wenzhi guifan shouce”* z r. 1994. Tato pravidla dosud nepronikla v plné míře do praxe a s jejich aplikací je potíž. Číňané je často ignorují, např. píšou všechny slabiky důsledně oddělené mezerou, nebo naopak píšou slova souvisle bez mezer, nebo mezery umísťují libovolně bez ohledu na hranice slov atd.

Poznámka: Např. na obalu sáčku, v němž se prodávají jádra horských ořechů (*shān* 山 „hora“, *hétào* 核桃 „ořech“, *rénr* 仁儿 „jádro“) můžeme místo *shan hetao renr* najít *shanhe taorenr*. Alternativně můžeme čekat *shan he tao renr* nebo *shanhetaorenr*.

Příznačné je, že dokonce i sborník článků významného lingvisty Lin Taoa (Lin 2001a) nese na obalu autora a titul v této pinyinové podobě: LINTAO YUYANXUELUNWENJI (v tiráži je pak uvedeno pro změnu LINTAO YUYANXUE LUNWENJI; správný zápis je *Lin Tao yuyanxue lunwenji*). Neustálenost má řadu praktických důsledků, např. pro katalogy knihoven. A tak katalog Kongresové knihovny ve Washingtonu nebo katalog londýnské knihovny SOAS (School of Oriental and African Studies) přijímají „bezpečný“ úzus, že s výjimkou čínských osobních jmen, kde jsou pravidla jasná (viz pozn. níže), se píšou všechny slabiky titulu odděleně. Tak např. titul „Sborník lingvistických článků Wu Zongjiho“ (2004) se v katalogu SOAS objevuje takto: *Wu Zongji yu yan xue lun wen ji*. Správný zápis respektující hranice slov by měl být *Wu Zongji yuyanxue lunwenji*, ten však vyhledávač odmítne jako neexistující titul.

Poznámka: V čínských jménech stojí příjmení na prvním místě; většinou je jednoslabičné, např. *Wang, Yang, Li* atd., zřídka je dvojslabičné, např. *Ouyang, Duanmu, Sima*. Osobní jméno bývá nejčastěji dvojslabičné. Příklady čínských jmen zapsaných v pinyinu: *Wu Zongji, Zhao Yuanren, Lin Tao, Ouyang Xiu, Duanmu San*. Číňané žijící dlouhodobě v zahraničí si pořadí složek přehazují, aby vyhověli západnímu úzu. Tedy např. *Zhao Yuanren*, který strávil většinu života v USA, se psal jako Yuen-Ren Chao. Obdobně *Duanmu San* píše své jméno jako San Duanmu.

Na obranu Číňanů a vysvětlení jejich libovůle při nakládání s hranicemi slov a jejich „necitu“ pro slovo je třeba říci, že pro Číňana není základní jazykovou jednotkou slovo, nýbrž **morfém, reprezentovaný znakem** – a to navzdory okolnosti, že převaha moderní čínské slovní zásoby je tvořena dvojslabičnými slovy (připomeňme, že ve znakovém písmu nejsou hranice slov nijak patrné, a že klasický literární jazyk *wenyan* má povětšinou slova jednomorfémová = jednoslabičná). Vymezení čínského slova jako jazykové jednotky je velmi obtížným lingvistickým problémem; např. Sehnal 2000:14 píše: „Mezi morfémy dochází k vytváření tu silnějších, tu slabších vazeb, ale tyto vazby musíme podrobovat nejrůznějším lingvistickým testům, abychom zjistili, zda se jedná o slovo či o slovní spojení.“ K problému viz též např. Duanmu 1998, Packard 1998, Xiao et al. 2009:14. Viz též kap. **Povaha čínské slabiky**.

Problematické pinyinové ortografie jsou věnovány tři články Zhou Youguanga ze začátku 80. let (Zhou 2007:338,352,367). Jak Zhou poznamenává (ibid 339), sám termín *zhèngcífǎ* 正词法, tj. „ortografie, pravopis“ je poměrně nový a začal být běžněji užíván až v 60. letech. Důležitost zřetelných ortografických pravidel a ustavení slova jako jednotky, pokud má být nějaký latinizační systém být užíván pro plnohodnotný zápis jazyka, připomíná např. Lin Yutang (Lin 1972:xix).

1.3.3 POVAHA PINYINU

Jak již bylo řečeno, jednou z klíčových a základních funkcí, pro něž byl pinyin vytvořen, bylo **zachycovat výslovnost znaků**. Našli se proto tací, kteří chtěli slabiky víceslabičného slova psát zvlášť, protestovali proti psaní dohromady (*fēn cí liánxiě* 分词连写). Byli vedeni obavou, že by se tím zakládal status pinyinu jakožto skutečného písma. Su 2004:35 zdůrazňuje, že takovýto postoj je velmi škodlivý. Podle něj je třeba si jednoznačně uvědomit, že pinyin nemá sloužit jen jako pouhý pomocný nástroj k zachycení výslovnosti znaků; jeho důležitou funkcí je i sloužit k **zápisu zvukové podoby čínského jazyka** jako takového. A protože základní jednotkou čínského jazyka je slovo, nikoli znak, tak při zápisu zvukové podoby čínštiny je třeba **brát jako jednotku slovo, ne slabiku**. V jazykové výuce (Číňanů samotných) je proto třeba v povědomí studentů upevňovat koncept slova. Ten, jak jsme poznamenali výše, má dosud chabé kořeny.

Podívejme se, jako co bývá vlastně pinyin označován, za co je považován. Výraz *pīnyīn* 拼音 je ve slovníku „*Han-ying cidian*“ [čínsko-anglický slovník] 1985:521 přeložen jako „*to spell, phoneticize*“. Podle Zhoua 2007:68 to znamená „analytickým způsobem převádět zvuky jazyka do [grafických] symbolů“. Oficiální označení *Hanyu pinyin fang'an* tedy lze přeložit jako „**Projekt fonetizace pro**

čínštinu“. Slovo *fang'an* je neurčité, znamená „projekt, plán, program, schéma“. Pro systém se postupně vžilo **zkrácené označení pinyin**, které původně není substantivem, nýbrž spojením sloveso – objekt. V odborných kruzích a ve výuce čínštiny je toto označení běžně užíváno, avšak minimálně pro nesinology a z praktických důvodů je vhodné jej doplnit nějakým bližším určením. Co je to tedy vlastně pinyin? Čínští lingvisté jej v odborné literatuře nazývají buď celým jménem *Hanyu pinyin fang'an*, anebo *Hanyu pinyin*, anebo jednoduše *pinyin*. V anglických textech většinou užívají nespécifických označení jako *Chinese Phonetic System*, *Chinese romanization*, *Project pinyin* apod. Pokud je přimějeme, aby specifikovali, čím vlastně pinyin je, nejsou v názoru jednotní. Někteří hovoří o *zìmǔ* 字母, tedy **abecedě** (čínské označení HPF pak někdy bývá podle vzoru *International Phonetic Alphabet*, IPA, převáděno do angličtiny jako *Chinese Phonetic Alphabet*, zkráceně CPA – viz např. Zhou et al. 1965). Někteří považují pinyin za *zhuǎnxiě* 转写, doslova „převedení zápisu“, což lze přeložit jako **transkripce**, nebo pro jiné kontexty transliterace (pro fonetickou transkripci ovšem existuje přesnější čínský výraz *yīnbīāo* 音标, doslova „označení zvuků“. Např. IPA se čínsky nazývá *Guójī yīnbīāo* 国际音标). Ojedinele někteří hovoří o *wénzì* 文字, což znamená **písmo**. (Označení „latinizace“, *lādīnghuà* 拉丁化 se neuvádí, protože již bylo v minulosti obsazeno systémem *Ladinghua xinwenzi*). Které z těchto označení je nejvhodnější?

Není všeobecně příliš známo, že ve zcela původním návrhu pinyinu z října 1955 se objevuje označení *wénzì* 文字, **písmo**. Oficiální název zněl „Předběžný návrh projektu fonetického písma, založeného na latině, pro čínštinu“ (拉丁字母式汉语拼音文字方案草案初稿). Výraz *pīnyīn wénzì* 拼音文字, který se zde objevuje, můžeme přeložit jako **hláskové písmo**.

Poznámka: Jak píše Zhou 2007:76, výraz *pīnyīn wénzì* v širším slova smyslu sice odkazuje k jakémukoli písmu vybudovanému na principu *pīn yīn*, tj. zachycujícím zvukové elementy jazyka (tedy např. i ke slabičným písmům jako je japonská katakana). V užším slova smyslu se jím však míní hlásková písma. Slovník „*Xiandai hanyu cidian / The Contemporary Chinese Dictionary*“ (2002:1479) výraz *pinyin wenzì* překládá jako *alphabetic system of writing*.

V pozdějších pracovních verzích pinyinu bylo označení *wénzì* „písmo“ nahrazeno všeobecným *fāng'àn* **projekt**. Souviselo to s tím, že bylo upuštěno od úvah o budoucím nahrazení čínských znaků novým typem písma. Status pinyinu tedy v tomto smyslu poklesl. Dnes sice plní ve společnosti nesmírně důležité funkce, nicméně podle Zhou Youguanga jej přesto **nelze označit jako písmo**. Chybí mu k tomu některé podstatné atributy, např. ustálená a obecně vžitá ortografie – viz výše, nebo oficiálně potvrzený status písma (podrobně Zhou 2007:75). Zhou nazývá pinyin „pomocným písmem“, *fūzhù wénzì* 辅助文字, přičemž hlavním zůstává písmo znakové. Zhou ovšem konstatuje stále širší celospolečenské užívání pinyinu; hovoří přímo o „**procesu pinyinizace**“ (*pīnyīnhuà de guòchéng* 拼音化的过程, viz též Zhou 1980). Ten může podle Zhoua vést v budoucnosti k tomu, že pinyin získá oficiální status písma paralelně existujícího s písmem znakovým. Prozatím však označení „písmo“ Zhou pokládá za nevhodné. My tedy můžeme pokládat pinyin za paralelní systém písma jen s určitými výhradami – znakovému písmu není rovnocenný a pravděpodobně jej nikdy nenahradí. Pokud jde o budoucí vývoj, Alleton 2009:116 pokládá za prakticky jisté, že pinyin sice nikdy nenahradí v plné míře znaky, nicméně vývoj bude směřovat k **digrafii**. Alleton se přitom odvolává na Su Peichengův článek. Su 2001:109 píše: „Nějaká forma digrafie mezi čínským znakovým písmem a pinyinem je imperativem čínského úspěchu v 21. století.“ (připomeňme, že za určitý typ digrafie lze pokládat i užívání zjednodušených a tradičních znaků). V jiném článku Su Peicheng zdůrazňuje (Su 2004:35): „Informatizace a internetizace [čínské společnosti] jsou neoddelitelné od pinyinu. Má-li [psaná] čínština najít své místo ve světě, je to také neoddelitelné od pinyinu.“

Pro pinyin se často setkáme s označením **transkripce** (*transcription*), i to je však nepřesné. Přestože byl pinyin vytvořen za účelem zachycení výslovnosti, **není fonetickou transkripcí**, kde by jeden symbol korespondoval s jednou hláskou. Např. některé různé hlásky se zapisují stejným písmenem (písmeno *u* reprezentuje [u], ale někdy i [y]), rozličné samohláskové alofony jsou zapisovány jedním symbolem (např. písmeno *a* reprezentuje [a, ɑ, ɛ, æ] atd.). Pinyin tedy rozhodně nedává spolehlivý návod k výslovnosti (k tomuto účelu slouží např. zápis v IPA). Zdůrazňuje to Zhu 1997:138: „Pinyin není fonetická transkripce, nemůžeme od něj čekat, že by zachycoval skutečnou výslovnost“. Pinyin

není ani zcela přísnou **fonologickou transkripcí**, jakkoli fonologická motivace je v něm podstatně výraznější než fonetická (aspekt fonologický a fonetický jsou v pinyinu promíseny). V principu zachycuje fonémy *putonghua*, avšak neplatí to bezvýhradně. Např. v zájmu zjednodušení se ze zápisu vypouštějí určité fonologické elementy (**-ui = luei**, je tedy vypuštěna hlavní samohláska), tentýž foném se píše v některých případech dvěma různými symboly. Např. **lü** se píše někdy jako **ü**: *lü*, *nü*, někdy však v zájmu grafické úspornosti jako **u**: *qu*, *quan*. To znamená, že písmeno **u** reprezentuje dva různé fonémy: **lu**, **lü** atd.

Fakt, že pinyin není systematickou transkripcí, má své důvody. Jak jsem ukázali, nebyl tvořen pro úzce odborné využití – měl plnit široké celospolečenské funkce, jak připomíná Shi 2007:145. Při jeho konstruování se proto vedle výslovnosti a synchronní fonologické struktury braly v úvahu rozličné další ohledy – např. **úspornost** (z finál *-iou*, *-uei*, *-uen* se u slabik s obsazenou iniciálou vypouští hlavní samohláska: *liu*, *kui*, *dun*; nebo snaha omezit počet digrafů), **praktičnost** (finály *lau*, *liau* se v zájmu lepšího rukopisného a optického rozlišení píšou jako *-ao*, *-iao*, přestože mají terminálu **lu**), **typografická přijatelnost symbolů** (užívají se pouze latinkové symboly a žádná diakritika – kromě tónových značek), dále respekt k jazykovému citu rodilých mluvčích, fonologická tradice, diachronní vývoj jazyka apod. Rozličná pravopisná pravidla mohou přitom zatemňovat buď skutečnou výslovnost, anebo fonologickou strukturu. King 1983:4 ve své práci o zápisu čínštiny pomocí pinyinu připomíná: „Málokterý abecední systém je fonetickou nebo fonemickou transkripcí řeči; pravopisné zvláštnosti odrážejí i jiné faktory než jen samotnou výslovnost, např. historické jazykové změny, jazykové výpůjčky, vliv dialektů...“.

Nejpřesnější je podle našeho názoru pokládat pinyin za určitý typ (orto)**grafického systému**, fungující paralelně s grafickým systémem znakového písma, přičemž je vůči němu sekundární. V naší práci se ovšem přikloníme k označení nikoli „grafický systém pinyin“, nýbrž „**abeceda pinyin**“. Lze proti němu namítnout, že termín „abeceda“ je obecný – odkazuje k souboru grafických symbolů jako jsou např. latinka, řecká abeceda, cyrilice, který může být *využit* pro konkrétní ortografické systémy rozličných jazyků. Pinyin není svébytným typem abecedy, nýbrž ortografickým systémem, který specifickým způsobem využívá grafémů latinské abecedy. U vědomí této výhrady se však domníváme, že ze všech popsaných možností, které mají všechny svoje nepřesnosti a nevýhody, označení „abeceda pinyin“ ob stojí nejlépe.

1.4 FONOLOGICKÁ ZKOUMÁNÍ ČÍNSŤINY

1.4.1 TRADIČNÍ ČÍNSKÁ FONOLOGIE

Fonologická zkoumání mají v Číně historii delší než 1700 let. Čínská fonologická tradice je ovšem z našeho pohledu značně specifická. Souvisí to se strukturou samotného čínského jazyka i s charakterem čínského písma. Halliday 2005a:275 píše: „Jak celkový charakter čínské lingvistiky s jejím soustředěním na lexikologii a fonologii, tak i konkrétní metody, které byly v rámci těchto dvou disciplín vyvinuty, mohou být vcelku dobře objasněny skrze svůj vztah k povaze čínského jazyka a čínského písma.“

Fonologická studia nebyla propojena s gramatickými studii a stála na pomezí lexikografie a poetiky – byla úzce svázána se **zkoumáním rýmů**.

Poznámka: Kratochvil 1977:18 poukazuje, že čínská lingvistická tradice, jejíž povaha je do značné míry fonologická, má zřetelně abstraktní charakter. Zájem o zvukovou stránku jazyka nebyl u Číňanů podněten snahou o poznání zvukové stránky jazyka jako takové, nýbrž byl propojen se zájmem o její fungování ve spojení se znakovým písmem (a potažmo s rýmy). Kratochvil píše: „Zvuky jazyka nebyly nikdy zkoumány samy kvůli sobě, tak říkajíc jako syrové kousky zvukové materie, ale výhradně jako abstraktní koreláty vztahující se k jednotkám systému písma, tj. znakům.“

Stará čínská poezie byla omezena přísnými formálními pravidly a pro sestavování básní bylo zapotřebí speciálních příruček – **rýmovníků** (*yùnsū* 韵书, k nim viz např. Zhao 2004, Liu 2002:40). Byly to slovníky uspořádané nikoli podle grafické podoby znaků, nýbrž podle jejich výslovnosti – do cca 200 rýmových kategorií *yùn* 韵. V rámci jednotlivých kategorií byly shromážděny znaky, jejichž výslovnost se rýmovala. Termín *yun* kromě rýmové kategorie zároveň označoval tu část slabiky, která nesla rým: rýmující se slabiky musely (a dodnes musí) mít stejnou hlavní samohlásku, plus to co za ní následovalo, a také tón. Např. v současné čínštině se slabika *xiāng* rýmuje s *guāng* a též s *gāng*. Rýmovníky tedy dokládají fonologické povědomí o **subsylabickém komponentu**, který odpovídal složce *yun*. Složka *yun* již nebyla dále analyzována. Její koncept jako celistvé fonologické jednotky se odráží např. v systému *Zhuyin zimu* z počátku 20. stol., který má pro celý *yun* vždy jedinou značku (např. ㄛ = *an*). Srov. též Dragunov & Dragunova 1955:70, kteří berou celou tuto složku jako jediný vokaliký (!) foném (ať už je zakončena vokalikým, nebo nosovým elementem), nebo You et al 1980 zavádějící pro jednotku této úrovně tzv. „finalém“ (*yùnwèi* 韵位). Diskuse k rýmu viz např. Li 1999:106, Duanmu 2002:59.

První rýmovníky vznikaly v období Severních a jižních dynastií (420-589 n. l.). Nejstarším historicky známým je rýmovník *Qièyùn* 切韵 z roku 601 (následující dynastie Sui). Jeho autorem je *Lù Fǎyán* 陆法言.

Poznámka: Rýmovník *Qieyun* byl uspořádán následovně: znaky byly rozděleny do čtyř velkých oddílů podle své příslušnosti k jednomu ze čtyř tónů rané střední čínštiny (*píng, shāng, qù, rù*). Každý z oddílů se dále dělil na 193 rýmových kategorií *yùn* 韵. Všechny znaky v jednom *yùn* se vzájemně rýmovaly. Byly jemněji rozčleněny na skupiny homofonních znaků. U prvního znaku homofonní skupiny bylo uvedeno čtení pomocí metody *fanqie* – k té viz níže. Více k *Qieyunu* viz např. Halliday 2005:283, který stručně předkládá celkový vývoj tradiční čínské fonologie, Ramsey 1989:116, nebo Liu Lunxin 2002:45

Qieyun je prvním známým dílem, v němž se systematicky uplatňuje fonologicky převratná metoda *fǎnqiè* 反切 (Liu Lunxin 2002:20, Tang 2004:19 aj.) Jejím prostřednictvím se udávala výslovnost znaku (do té doby se užíval odkaz na homofonní znak, což mělo řadu nedostatků). Vznik *fanqie* se datuje už do konce dynastie Východní Han (25-220 n. l.). Princip byl následovný: výslovnost neznámého znaku se udávala pomocí dvou znaků známých. První znak odkazoval na počáteční souhlásku cílového znaku, tzv. **iniciálu**, což dokládá fonologické povědomí o počáteční konsonantické složce slabiky. Druhý znak odkazoval na zbytek slabiky včetně tónu. Tak např. znak 東 *dōng* byl v *Qieyunu* reprezentován takto:

東 德紅反
dōng dé hóng fǎn

Čteme: „*dōng* vzniká z *dé* + *hóng*“ (tón neodpovídá, neboť dnešní tóny jsou jiné než ve střední čínštině). Metoda *fanqie* je založena na **bisekci slabiky**, tj rozdělení slabiky na dvě části: iniciální souhlásku – tzv. **iniciálu** (*shēngmǔ* 声母) a zbytek slabiky, který zůstává po jejím odtržení – tzv. **finálu** (*yùnmǔ* 韵母). Staří čínští fonologové ovšem zbytek slabiky explicitně nevymezili jako jednotku (na rozdíl od iniciály a *yun*). „Finála“ se začal nazývat až mnohem později (k otázce existence konceptu finály viz např. Li 1999:79).

Poznámka: Rýmovníky postupem času začaly plnit širší funkci normativních slovníků pro literární výslovnost. Protože však jejich sestavovatelé při uvádění *fanqie* konzervativně imitovali své předchůdce, zatímco jazyk se dále vyvíjel, rýmovníky čím dál tím méně odrážely skutečně užívanou výslovnost.

Metoda *fanqie* představovala první krok na cestě k **analytickému pohledu na slabiku**. Významným stimulem, který jej podnítil, byl příchod buddhistických misionářů z Indie v prvních staletích n. l. Svata písma, která přinášeli, byla psána v sanskrtu – písmem založeným na fonetickém principu. Studium a překládání sanskrtských textů postupně inspirovalo sofistikovanější fonologický přístup k čínštině. Vznikla svébytná čínská fonologická tradice, tzv. *děng yùn xué* 等韵学, která byla ztělesněna v **rýmových tabulkách** *děng yùn tú* 等韵图 dynastie Song (960-1279). Znaky byly kategorizovány nejen podle tónu a *yùn*, ale též podle iniciály (iniciály se dělily do skupin podle svých

artikulačních vlastností, avšak ne zcela propracovaně), a podle *děng* 等, „třídy“ („třídy“ byly čtyři; o přesném významu tohoto termínu není v literatuře shoda). K *deng yun xue* viz např. Liu Lunxin 2002:69. Popis rýmové tabulky viz např. Ramsey 1989:123.

Z rýmových tabulek, konkrétně z kategorií *děng* 等, „tříd“, lze implicitně odvodit povědomí o další subsylabické složce, tzv. **mediále** (*yùntóu* 韵头). Ta se mohla objevit mezi iniciálou a *yun*, přičemž nebyla pro rým relevantní. Později, v rýmovnících dynastie Qing (1644-1911) se objevují čtyři kategorie finál *sì hū* 四呼 „čtyři hū“ (viz kap. **Si hu**). Jejich kořeny sahají až k songským rýmovým tabulkám. Pro vymezení těchto kategorií je rozhodující právě prvek mediály. Tato složka ovšem nebyla čínskými fonology zřetelně vyčleněna ani pojmenována V rýmovnících a rýmových tabulkách se dále odrážejí i zárodky povědomí o koncovém elementu – **terminále** (*yùnwěi* 韵尾): rýmy se dělily do určitých kategorií v závislosti na zakončení slabiky (existovaly kategorie sdružující otevřené slabiky, slabiky zakončené na nosovku a konečně slabiky zakončené na nenosový konsonant). Avšak explicitně vymezena terminála nebyla.

Až do konce 19. století byla ve slovnících a filologických pojednáních jediným způsobem udávání fonetické informace o znaku výše popsaná metoda *fanqie* (posledním velkým dílem, kde je k udání výslovnosti užito jediné *fanqie*, je slovník *Cihai* z roku 1936). **K analýze slabiky na segmenty tradiční čínská fonologie nikdy nedospěla** (přestože Wang & Smith 1997:7 se domnívají, že určité povědomí o čtyřech segmentálních složkách slabiky existuje už cca od roku 1000 n.l. – důkazy tohoto povědomí jsme zmínili výše). Proč tomu tak bylo? Zatímco u kolébky hláskových písem nutně stál analytický přístup ke zvukům jazyka a zájem o zvukovou materii, tak čínské znakové písmo samo o sobě takovou potřebu nevytvářelo (je morfemografické). Systematické analýze na segmenty se tak Číňané víceméně vyhnuli. Byli k ní donuceni až v době historicky relativně nedávné.

Poznámka: Kratochvíl 1968:48 se domnívá: „...Ovšem cena se v dlouhodobé perspektivě ukazuje jako velmi vysoká. Postupně rostoucí uvědomění si funkčního charakteru hlásek, které je typické pro komunity užívající fonemické systémy písma, bylo v čínské vědecké literatuře až donedávna příznačně slabé. To mohlo být jednou z příčin, proč evropský typ lingvistiky, stavící na indických i pozdějších tradicích, neměl v Číně žádný ekvivalent, dokud tam nebyl importován v průběhu moderní evropské kulturní invaze. Elementární fonetické a fonemické pojmy jako např. „hláska“, „slabika“, „intonace“ apod., které se staly [v Evropě] součástí všeobecného vzdělání, doposud nejsou v Číně mezi vzdělanými ne-lingvisty všeobecně známé. Matení písma s jazykem je u nich mnohem větší než u Evropanů se srovnatelným vzdělanostním zázemím.“ (ke Kratochvílově formulaci poznamenejme, že pilířem evropské lingvistiky je lingvistika řecká a latinská; indická lingvistika byla pro Evropu objevena až na přelomu 18.-19. století)

Souhrnně lze říci, že tradiční čínské fonologické učení nedosáhlo sofistikovanosti analýz staroindických fonologů. V obdobích následujících po dynastii Song (tj. od konce 13. stol.) prakticky až do 20. století již na tomto poli nedošlo v Číně k významným objevům a pozornost učenců se obrátila jiným směrem, např. k historické fonologii.

1.4.2 BĀDÁNÍ V ČÍNĚ PO ROCE 1912

1912 - 1949

S příchodem moderní doby vyvstala naléhavá potřeba efektivního nástroje pro zachycování výslovnosti čínských znaků, aby bylo možno prosazovat jazykovou normu a bojovat se širokou negramotností. Ještě před rokem 1912, na přelomu 19. a 20. století, vznikla řada fonetických systémů. „Pionýr fonetizace“ Lu Zhuangzhang vytvořil r. **1892** fonetický zápis pro několik čínských dialektů, později i pro pekingštinu: *Zhōngguó qièyīn zìmǔ* 中国切音字母, **1906**. Dalším významným byl Wang Zhao a jeho *Guānhuà héshēng zìmǔ* 官话和声字母, **1900**. Oba systémy byly nelatinkové – využívaly grafiky čínských znaků. Byly nadále založeny na **bisekci slabiky**. První vycházel z ducha *fanqie*, tj. odděloval iniciální souhlásku, zbytek slabiky včetně mediály pak představoval finálu. Naproti tomu druhý systém včleňoval mediálu do iniciály: zaváděl tzv. *jiéhé shēngmǔ* 结合声母, „složené iniciály“

(bylo jich na 50, zatímco finál, představovaných složkou *yun*, bylo pouhých 12; zajímavou paralelou jsou některé moderní analýzy, včleňující prenukleární glidu do préturey, např. Duanmu 2002).

Po založení Čínské Republiky r. 1912 bylo v plné míře rozvinuto **standardizační úsilí**, naměřené k etablování společného národního jazyka *guóyǔ* a jeho výslovnostní normy, *guóyīn* (viz kap. **Standardní čínština**). Pro fonetický zápis *guoyinu* byl vytvořen nejprve systém **Zhùyīn zìmǔ** (schválen 1918, již o něm byla řeč). Ten byl, podobně jako systémy Luo a Wanga, založen na grafice čínských znaků (částečně se inspiroval japonskou katakanou). Představoval však zásadní pokrok směrem k analytičtějšímu pojetí slabiky, neboť vyděloval samostatnou značku pro mediálu – aplikoval tedy **trisekci slabiky** (např. ㄌㄨㄢ = *l-u-an*). Zhou Youguang 1996:12 hovoří přímo o „revoluci“ oproti dosavadní bisekční tradici, která byla ztělesněná ve *fanqie*. Dodává, že tato revoluce nebyla bohužel dotažena do konce – složka slabiky *yun* nebyla dále analyzována, měla vždy jednu značku: vedle sedmi značek reprezentujících jednoduché samohlásky bylo osm značek pro „složené“ *yun*: ㄞ (*ai*), ㄟ (*ei*), ㄠ (*ao*), ㄡ (*ou*), ㄢ (*an*), ㄣ (*en*), ㄤ (*ang*), ㄥ (*eng*). Pokud by se bylo postoupilo ještě o krok, tedy **k analýze slabiky na čtyři komponenty** (nikoli tři), píše Zhou, šlo by už v plné míře o fonemický zápis. Stačilo přitom do inventáře přidat jedinou značku: pro **ng**. Naopak by bylo možno odstranit všech 8 značek pro složené *yun*. To se však nestalo. Prvním skutečně fonemickým a oficiálně přijatým zápisem se stal až systém **Guóyǔ luómǎzì**, který už využíval latinky (1928, též již o něm byla řeč). Navázal na předchozí latinkové zápisy, jejichž autory byli vesměs cizinci (zejména na Wade-Gilesův systém). Systémy vytvořené cizinci měly různé nedostatky, jak připomíná Zhou Youguang 2007:88. Byly utvořeny pro potřeby cizinců, nezohledňovaly specifika čínštiny ani její fonologickou tradici. Posloužily nicméně jako stimul pro fonologické uvědomění a napomohly k vytvoření autentické čínské latinizace. K historii snah o fonetický zápis čínštiny viz Zhou Youguang 1952. K jazykové reformě do vzniku ČLR viz DeFrancis 1950.

Na tomto místě ještě zmíníme zajímavý **numerický systém** zápisu slabik pekingštiny, který vyvinul Liu Fu. Patří k raným čínským pokusům o zachycení systému fonémů pekingštiny (publikováno 1932). Pro zachycení libovolné slabiky využíval Liu číslic 0, 1, 2, 3, 4, 5, které umísťoval do šesti pozic. První pozice odkazovala k místu artikulace iniciály, druhá pozice ke způsobu artikulace iniciály. Třetí pozice odpovídala mediální samohlásce, čtvrtá pozice hlavní samohlásce (pouze ə, a), pátá pozice koncovému elementu, šestá pozice tónu. Tak např. slabika *guāng* se zapsala jako 312241. Na neobsazenou pozici se vkládala 0 (šlo tedy vlastně o „fonologickou nulu“). Např. slabika *yī* se zapsala jako 001001. Chao 1934:47 vyzdvihuje jeho systém jako neobyčejně ekonomický, symetrický a transparentní, jakkoli nemohl sloužit účelům praktické transkripce. K němu viz též Jiao et al. 2004:240.

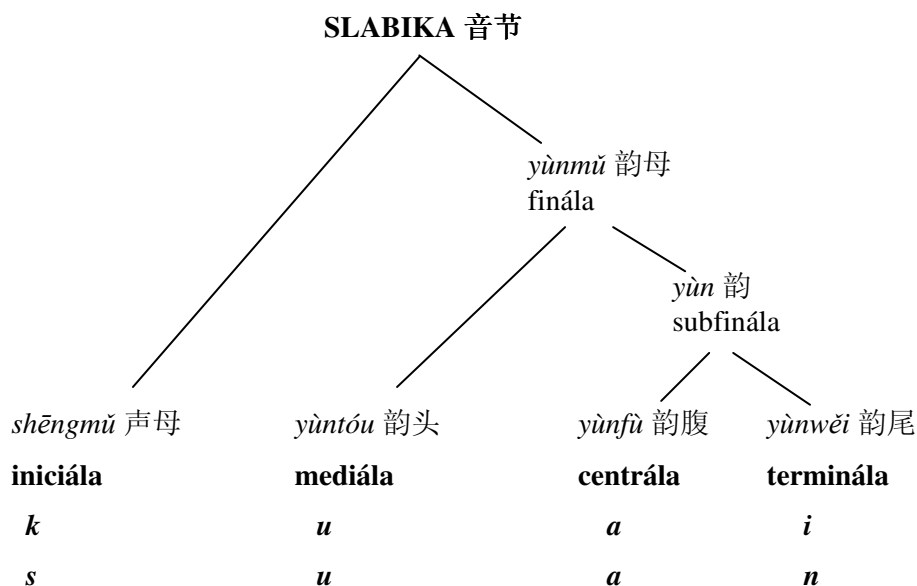
Odborné kruhy účastné ve standardizaci nečerpaly pouze z domácí fonologické tradice. Ve 20. a zejména pak ve 30. a 40. letech působila mezi lingvisty řada osobností, které získaly vzdělání v USA či v Evropě nebo strávily v cizině delší čas (např. Yuen-Ren Chao, Lin Yutang, Liu Fu, Fang-Kuei Li, Wang Li, Luo Changpei; výbor nejvýznamnějších článků Chaových předkládají Wu & Zhao 2002). Ti přinesli do Číny moderní lingvistické přístupy a metody: stukturalismus, americký deskriptivismus, moderní fonologii, také artikulační, experimentální a akustickou fonetiku. Tyto proudy našly ohlas v mnoha pracích čínských autorů zabírajících se problematikou výslovnostní normy, dialekty, historickou fonologií, a také obecnou fonetikou. Bádání byla narušena druhou světovou válkou.

PO 1949

Po vzniku ČLR byla zahájena jazyková reforma, jejíž součástí bylo úsilí o vytvoření jazykového standardu (viz kap. **Standardní čínština**). Práce na projektu abecedy pinyin, určené k zachycení zvukové podoby standardní čínštiny, podnítila širokou diskusi o **inventáři fonémů putonghua** (např. Fu Maoji 1956, Shi Cunzhi 1957, Xu 1957, 1958), potažmo o **fonologickém systému putonghua** jako takovém. Tato diskuse pokračovala i po přijetí pinyinu. Můžeme říci, že teprve tehdy, tj. po roce 1949, pronikly přístupy „západní“ fonologie do lingvistických kruhů v širší míře: Li Yanrui 1984:254 připomíná, že přes určité snahy a dílčí výsledky předešlého období „relativně systematické představení zahraniční fonologické teorie a její vědomé využití pro analýzu a výzkum zvukové stavby *putonghua*

nastalo až po osvobození [tj. po 1949].“ Abeceda pinyin tak po určitých polemikách přijala jako svůj základ **latinku a analýzu slabiky na segmenty** (a rozdělení *yun* na dvě složky: centrálu – *yùnfù* 韵腹 a terminálu – *yùnwěi* 韵尾). Konkrétní vymezení čtyř komponentů slabiky na úrovni segmentů a jejich označení bylo přitom v souladu s předchozí fonologickou tradicí (např. to, že čtvrtý element, terminála, může být jak konsonantická, což by odpovídalo kodě, tak i vokalická, což už v „západním“ pohledu koda není).

Představu o slabice a jejích komponentech, která je zakořeněna v tradiční fonologii, a zároveň – pod vlivem „západní“ fonologie – dospívá k pohledu na slabiku jako uspořádání segmentů, lze znázornit takto:

Obr. 1: Koncepce slabiky vycházející z tradiční čínské fonologie

Po přijetí pinyin vyšly mnohé články věnované **dílčím tématům**, např. systému finál (Wang Fushi 1963), „lehkému tónu“ a erizaci (Lu 2001, 1. vyd 1955), změnám hlásek v souvislé řeči (Lin Tao 1963) atd. Byly sestaveny i **přehledové publikace** vykládající celkovou zvukovou stavbu *putonghua* (Xu Shirong 1958, Lü Shuxiang et al. 1966). Souhrnně lze říci, že vyšlo bohatství prací popisujících standardní jazyk *putonghua* v jeho nejrůznějších aspektech i celkově. Protože však byly motivovány specifickým cílem – standardizací jazyka, z širšího lingvistického hlediska měly svá omezení. Badatelé dále navázali na dřívější výzkumy v oblasti **experimentální fonetiky**. Jejich čelným představitelem se stal Wu Zongji, který v rámci studijní cesty do Evropy r. 1957 navštívil i Prahu. O šest let později vyšla významná práce Zhou Dianfu & Wu Zongji 1963, která předložila popisy artikulace souhlásek a samohlásek *putonghua*, doprovázené palatogramy jakož i sagitálními řezy, založenými na originálních skiagramech (RTG snímcích); srov. Ohnesorg & Švarný 1955. Vedle studií zabývajících se *putonghua* pokračoval **výzkum dialektů** (např. Yuan 1960) a bádání v **historické fonologii** (např. Wang Li 1957-58); obojímu se věnoval Luo Changpei, za jehož žáka se Wu Zongji pokládá (Wu 2009). Vyšly též práce z **obecné fonetiky a fonologie**, např. Luo Changpei & Wang Jun 1957 (přínos Luo Changpeie pro fonetická studia shrnují Wang & Bao 2009). Slibný rozvoj byl na více než 10 let přerušen politickými excesy „**kulturní revoluce**“ (1966-1976). V tomto období došlo ve světě na poli lingvistiky a fonologie k dramatickému vývoji, který čínskou scénu minul.

Další bádání pokračovala až po konsolidaci společnosti **od konce 70. let**. Postupně byly navázány zpretrhané mezinárodní kontakty. Byly založeny fonetické laboratoře: nejprve při Lingvistickém ústavu nově ustavené Čínské akademie společenských věd CASS (1977, vedoucí Wu Zongji), dále na Pekingské univerzitě (1978, vedoucí Lin Tao), následovala řada dalších vysokých

škol. **Experimentální a akustická fonetika** se tak začala bouřlivě rozvíjet. Fonetická laboratoř CASS zahájila r. 1982 vydávání ročních „Zpráv o fonetickém výzkumu“ (*Yuyan yanjiu baogao*), představujících nejnovější výsledky. Vyšly přehledové práce o experimentální fonetice (Wu & Lin 1989). Objevila se řada článků zkoumajících jednotlivá úzká témata, např. povahu iniciální souhlásky *r*- (Liao & Shi 1987), povahu dvojhlásek a trojhlásek (Cao & Yang 1984, viz též Cao Jianfen 2007). Objevily se sborníky článků (Shi & Liao 1994). Vyšly práce z **obecné fonologie**, např. Wang Lijia 1991. Vznikly nové časopisy (nejnověji r. 2008 *Zhongguo yuyin xuebao* [čínská fonetika]). Do popředí zájmu fonetiků a fonologů se postupně dostávala témata, které dříve zůstávala mimo zájem standardizační literatury. Čínština začala být zkoumána v širších souvislostech. Např. čínská slabika se svojí omezenou škálou slabičných typů vyžadovala začlenění do obecné teorie slabiky. Tónový systém čínštiny volal po interpretaci z hlediska univerzální teorie tónů a v kontextu jiných tónových jazyků (Li 2004). Vyšly terminologické slovníky, přeložené z anglických originálů (“*Yuyinxue he yinxixue cidian*“ 2000, “*Xiandai yuyanxue cidian*“ 2002) Současné období je charakteristické pozorností k **prozodickým jevům**: je zkoumána povaha přízvuku v čínštině, jeho vztah k tónům, rytmus souvislé řeči (Wu & Zhu 2001, Liu 2007, Ye 2008), větná intonace (Shen Jiong 1994) atd. V poslední době se zájem soustřeďuje mj. na budování **korpusů mluveného jazyka** a jejich značkování, zachycujícího i prozodické rysy (Li & Zu 2007). Je jich využíváno např. pro rozpoznávání řeči (systémy STT, *speech-to-text*) a syntézu řeči (systémy TTS, *text-to-speech*). Pozornost je věnována i **moderní metodám ve výuce čínštiny**, např. Zhao Jinming 1998, speciálně pak metodám využívajícím počítače: Zeng Jinjin 1999, Shi & Zhu 2008.

Uvedme aspoň několik jmen fonetiků: dosud žijící Wu Zongji (*1909), Lin Maocan, Li Aijun (ž.), Hu Fang či Cao Jianfen (ž.) z fonetické laboratoře pekingského Lingvistického ústavu CASS, Cao Wen z fonetické laboratoře Pekingské jazykové a kulturní univerzity, Shi Feng z fonetické laboratoře Univerzity Nankai v Tianjinu, Eric Zee z Městské Honkongské univerzity. Za všechny publikované práce jmenujme starší uznávanou studii Wu Zongjiho 1986 “*Hanyu putonghua dan yinjie yutu ce*“ [spektrografické album slabik *putonghua*] (Wuovy nejvýznamnější články soustřeďuje sborník Wu 2004). Z nejnovějších prací pak zmiňme obsáhlý sborník Lee a kol. 2007 “*Advances in Chinese Spoken Language Processing*“.

Výzkumu **zvukové stavby putonghua** a problematice její výuky se po odeznění „kulturní revoluce“ nadále věnovali např. Lin Tao †2006, viz např. Lin Tao 2001c (sborník jeho článků viz Lin Tao 2001), Wang Lijia (Wang 1988), Xu Shirong (Xu 1999). Otázkami výuky čínštiny pro cizince se zabýval např. Lü Bisong (sborník jeho článků viz Lü 1993). Objevily se některé nové pohledy na fonologický systém *putonghua*. Tak např. článek You Rujie a kol. 1980 polemizuje se „západním“ typem fonologické analýzy a jeho vhodností pro čínštinu (jakkoli byla taková analýza vcelku úspěšně uplatněna při tvorbě pinyinů). Navrhují při vymezení fonémů čínštiny vycházet z tradičních čínských konceptů. Jejich přístup podporuje i Li Yanrui 1984, který provádí srovnání „západního“ a „tradičního“ přístupu (podrobně viz kap. **Možné přístupy k čínské slabice**). Kromě segmentálních otázek se autoři čím dál tím více zajímají o prozodické aspekty *putonghua*, např. modifikace tónů v kontextu věty (Wu Jiemin 1982), přízvukování dvojslabičných slov (Yin 1982) či větná intonace (Hu 1987). Vedle prací věnovaných konkrétním otázkám se objevily souhrnné publikace systematicky popisující zvukovou stavbu *putonghua*. Jsou určeny jednak odborné veřejnosti, jednak širší veřejnosti pro potřeby studia standardní výslovnosti (Li & Shi 1986, Zhu 1997, Xu 1999, Wu 1992, Cao 2000, Cao 2002, Lin & Wang 2003, Li 2003, Jin 2007, Wang 2007). Protože jsou psané v čínštině, nejsou dostupné cizincům jako pomocník při studiu čínského jazyka. Jejich kvalita je různá. Některé jsou dosti elementární (Du 1999), některé velmi erudované (Wu Zongji 1992, Lin & Wang 2003). Vzhledem ke svému účelu – šíření jazykového standardu – se povětšinou drží zavedených přístupů. Tím spíše to platí o praktických učebnicích a cvičebnicích. Výsledky odborných studií si do nich zatím jen obtížně hledají cestu. Jejich metodologie většinou konzervativně setrvávají u obvyklých vzorců (uvedme příklad: v interpretaci 3. tónu: po desetiletí se traduje, že 3. tón má základní průběh 214, avšak daleko příhodnější je vysvětlovat jej jako 211 nebo 21 – jak upozorňuje Lin Tao 1979 a jak se domníváme i my).

Velmi podrobný přehled vývoje fonologických a fonetických zkoumání v Číně nabízí publikace Jiao Liwei et al. 2004 “*Ershi shiji de Zhongguo yuyinxue*“ [čínská fonetická studia ve 20. století]; za pozornost zde mj. stojí velmi obsáhlý seznam literatury – jak čínské, tak i zahraniční provenience. K historii fonetických zkoumání v Číně i současným trendům se vyjadřuje Lin Tao v rozhovoru, který s ním vedl Jiao Liwei (Jiao 2001). Viz též publikace “*20 shiji de Zhongguo yuyanxue*“ [čínská lingvistická studia ve 20. století] (Lin Tao 2001b:282). Přehled literatury ke zvukové stavbě *putonghua* až do počátku 80. let předkládá v závěrečných poznámkách ke svému článku Li Yanrui 1984.

1.4.3 MODERNÍ ANALÝZY AUTORŮ MIMO ČLR

Počátky moderní fonologické analýzy současné čínštiny z pera západních či na západě žijících autorů (včetně USA) můžeme hledat ve 30. let 20. stol. V rozličných studiích se v průběhu let odráží světový vývoj fonologické teorie a její proudy: strukturalismus Pražské školy, bloomfieldovský deskriptivismus, generativní fonologie či různé formy nelineární fonologie. Ke klíčovým pojednáním patří zejména: Yuen-Ren Chao 1934 (od r. 1938 žil v USA), Lawton Hartman 1944, Charles Hockett 1947, Helen Wong 1953, Dragunov & Dragunova 1955, Samuel Martin 1957, Robert Cheng 1966, Yuen-Ren Chao 1968, Chin-Chuan Cheng 1973, Edwin Pulleyblank 1984, Frank Hsüeh 1986, Yen-Hwei Lin 1989, San Duanmu 1990, Jenny Wang 1993, Feng-Lan Kuo 1994, Yuwen Wu 1994, Zhiming Bao 1996, Yeng-Seng Goh 1997, Wen-Chao Li 1999, San Duanmu 2002, Yen-Hwei Lin 2007 (přehled nejdůležitějších prací uvádí Li 1999:73). V ruštině sborník článků Spěšněv 2006. Existují i práce speciálně věnované metodologii výuky čínštiny, např. Kratochvíl 1978. Za uznávané přehledové publikace o čínštině jako takové, jejichž součástí je i popis zvukové stavby standardní čínštiny, jmenujme tyto: Yuen-Ren Chao 1948a, Paul Kratochvíl 1968, Jerry Norman 1988, z novějších pak Sun Chaofen 2006.

Pole fonologických zkoumání čínštiny se zásadně změnilo s příchodem **generativní fonologie** (období standardní generativní fonologie zahájili Chomsky & Halle svojí knihou *The Sound Patterns of English* z r. 1968; přehled vývoje a směrů generativní fonologie do počátku 90. let viz Kenstowicz 1994). Generativní analýzu čínštiny, která reprezentaci segmentů formuluje v podobě pravidel odvozujících z podkladových forem formy povrchové, předkládá např. C. C. Cheng 1973. Nové pohledy přinesly **nelineární fonologické modely**, které nastoupily v druhé polovině 70. let. Fonologickou reprezentaci nepředkládají jako lineární sled segmentů, nýbrž jako hierarchizovanou strukturu o více vrstvách (*tiers*), jejichž komponenty jsou ve vzájemných vztazích. Tyto modely usilují zejména o postžení jevů vymykajících se segmentálnímu popisu jako jsou přízvuk, tóny či větná intonace, ale také o interpretaci segmentálních jevů v novém světle. V prvé řadě jmenujme **autosegmentální fonologii**, která byla inspirována tónovými systémy afrických jazyků (Goldsmith 1976); dále **metrickou fonologii**, která se původně zrodila jako teorie přízvuku (Lieberman & Prince 1977). Oba přístupy byly rozpracovány pro další jevy a postupně proluly v tzv. **autosegmentálně-metrickou fonologii** (Pierrehumbert 1980 aj). Další impulzy přinesly fonologické teorie jako **geometrie rysů** (*Feature Geometry*; její klíčová myšlenka, že distinktivní rysy jsou hierarchicky uspořádané, se objevila počátkem 80. let), tzv. **Underspecification theory** (zastávající názor, že ty rysy, které jsou prediktabilní, není třeba na podkladové rovině specifikovat), tzv. **government phonology** (GP) nebo rozličné typy **analýz založených na omezeních** (*constraints*) jako je např. **optimalitní teorie** (*Optimality Theory*, OT) zrodilší se počátkem 90. let (povrchové fonetické formy jsou v nich nahlíženy jako výsledek působení vzájemně si konkurujících omezení, která jsou hierarchicky uspořádána).

Rozličné nelineární modely našly své uplatnění i v analýzách čínštiny – např. disertace Lin Yen-Hwei (ž.) 1989 předkládá autosegmentální analýzu segmentálních procesů jako je asimilace, nebo alternace probíhající v erizovaných slabikách, přičemž využívá geometrie rysů a také (jako první) *Underspecification theory*. Nověji viz též Lin 2007 (k fonologickým rysům, procesům, pravidlům a omezením viz Lin 2007:138,144). Také Duanmu 2002 pracuje s geometrií rysů (str. 19; tabulky fonologických rysů čínských konsonantů a vokálů viz str. 49, též Lin 2007:141), s *Underspecification*

theory (24) a též s optimalitní teorií (55). Pro naši práci je důležité, že současné modely věnují **význačnou pozornost slabice**. Zatímco v období standardní generativní fonologie slabika nebyla uspokojivě zkoumána ani řešena, tak pro nelineární školy představuje jednotku zásadního významu, jejíž struktura je relevantní pro rozličné fonologické a morfologické procesy. Struktura čínské slabiky je následně přezkoumávána v novém teoretickém rámci. Zkoumají se její fonologické konstituenty a jejich obligatornost / faktultativnost, vzájemné vztahy těchto konstituentů jsou vyjadřovány pomocí rozličných hierarchických modelů. Přípustné (*well-formed*) slabiky jsou nahlíženy jako výslednice procesů iniciovaných fonotaktickými potřebami slabiky, jež jsou vyjádřeny formalizovanými pravidly a omezeními (ke slabice obecně i ke slabice čínské se nejnověji vyjadřuje např. monografie Duanmu 2009 “*Syllable structure*“). Interpretaci čínské slabiky v duchu GP nabízí Goh 1997. Nelineární modely se snaží v novém světle – tj. u vědomí jejich souvislosti se strukturou slabiky – zmapovat **segmentální procesy** probíhající v čínštině, jako jsou např. kontaktní procesy asimilace a disimilace, nebo erizace. Formulují pravidla, podle kterých se tyto procesy dějí, např. Lin 1989, 2007. Současná fonologie intenzivně zkoumá také **prozodické problémy**, jako např. možnosti reprezentace čínských tónů pomocí rysů (Yip 2002, která analyzuje tón v rámci OT), interakce mezi tónem a přízvukem, mezi tóny a větou intonací (Shih 1988), mezi tóny a syntaxí, nově je interpretováno sandhi tónů (Chen 2000) atd. V souvislosti s rozpoznáváním a syntézou řeči a značkováním korpusů jsou vytvářeny různé varianty prozodických transkripcí čínštiny, např. se pracuje na tzv. *Mandarin ToBI* (Peng et al. 2005). U nás se prozodickým otázkám celoživotně věnuje Oldřich Švarný (např. zkoumal akcentuační typy dvojslabičných slov nebo vypracoval prozodickou transkripci souvislé čínské řeči založenou na pinyinu – viz Švarný 1974, 1991a, 1991b, 1998-200). O souhrnnou interpretaci zvukového systému standardní čínštiny v novém pojetí (konkrétně ve světle OT) usiluje monografie “*The Phonology of Standard Chinese*“ (Duanmu 2002). Nakonec jmenujme aspoň několik ze současných badatelů působících mimo ČLR: Matthew Chen, Chiu-yu Tseng (ž.), Susan Shen, Moira Yip, Duanmu San, Chilin Shih (ž.), Zhiming Bao, Yi Xu, Yen-Hwei Lin (ž.). Soudobé fonologické teorie ani experimentální fonetická studia nebudou předmětem našeho bližšího zájmu, pouze se dotkneme některých z nich, pokud to bude zapotřebí pro širší kontext našeho výkladu, nebo pokud s nimi citovaní autoři budou pracovat.

ČLR je země s velmi složitou jazykovou situací. Prochází dramatickými společenskými změnami, které dopadají i na jazyk. V souvislosti s tím se v posledních dvou desetiletích zintenzivnil zájem o **sociolingvistická témata** – jsou to např. stav jazykové reformy a úspěchy či neúspěchy v prosazování standardní výslovnosti, jazykové plánování, společenské funkce pinyinu a jeho další perspektivy, situace v užívání *putonghua* oproti dialektům, diglosie a digrafie, jazyková výuka cizinců a modernizace její metodologie, jazykové změny v kontextu měnící se společnosti a globalizovaného světa prorostlého vlivy informačních technologií atd. (k tomu např. Hong 1978, Hong 1984, Chen Ping 1999, Zhou Minglang 2004, Viviane Alleton 2008). V užší oblasti **sociofonetického výzkumu** lingvisty očekává mnoho práce. Aktuálními tématy jsou např. sociální a regionální varianty jazykové normy, společenská prestiž spojená s užíváním výslovnostního standardu a naopak míra stigmatizace mluvčích neužívajících *putonghua* v určitých situacích, vliv médií, jazykové změny ve výslovnosti pekingštiny atd. Na některé z těchto jevů v průběhu dalšího výkladu upozorníme.

1.5 KLÍČOVÁ TÉMATA VE VÝUCE VÝSLOVNOSTI

V praktické výuce výslovnosti izolovaných slabik (jejich tón zde necháváme stranou) existuje několik okruhů, které jsou pro studenty Achillovou patou. Některé problémy se objevují především na začátku studia. Jiné mají tendenci přetrvávat (jsou studenti, kteří je nedokážou odstranit ani po letech jazykové praxe). Některé jsou otázkou nepřesné výslovnosti alofonů a lze je pokládat za pouhé drobné „vady na kráse“, jiné jsou zásadnějšího charakteru, neboť vedou např. k nepřesnému rozlišení fonémů, resp. slabik. Některé se objevují univerzálně, některé se týkají především studentů českých.

Jsou to zejména následující problémy (podrobněji se k těmto otázkám vrátíme v dalším výkladu):

- Kontrast přidechových a nepřidechových souhlásek. V párech rozlišených aspirovaností je neaspirovaný člen sice z hlediska systému neznělý, zároveň se však vyznačuje nízkou napjatostí, která bývá v jazycích příznačná pro znělé souhlásky. Čínské okluzivy **b**, **d**, **g** se tedy vyslovují nikoli jako napjaté [p], [t], [k], nýbrž – zapsáno v úzké transkripci – jako desonorizované [b̥], [d̥], [g̥]. Řada studentů je však vyslovuje s takovou napjatostí, že není někdy jisté, zdali nejde o aspirátu. Tato chyba se odstraňuje obtížně.
- Nesprávný charakter přidechu u souhlásek, které stojí před vysokou přední samohláskou (slabiky *qi*, *que*, *ci*, *chi* atd.). Zde není na místě realizovat aspiraci jako šum typu [x] (k čemuž plošně navádí česká transkripce: např. **pch**, **tch**, **kch**, **cch**, **čch**), nýbrž jako šum přímo v místě tvoření souhlásky. Tato chyba nebývá dlouhodobá, správnou výslovnost si studenti osvojí poměrně rychle.
- Afrikáty **z**, **zh**, **j**. Fonologicky jsou neznělé, avšak správně se vyslovují nenapjatě a s určitou mírou sonorizace. Úzká transkripce je tedy [d̥z], [d̥ʒ], [d̥ʒ]. Studenti je často vyslovují (i pod vlivem české transkripce, kde se píší jako **c**, **č**, **ť**) jako zcela neznělé, napjaté [ts], [tʃ], [tʃ]. Pak může hrozit, že přiberou určitou stopu přidechu.
- Alveopalatální souhláska **x** [ç]. Někteří studenti mají potíže ji vyslovit dostatečně vpředu, tj. alveopalatálně jako [ç], a nahrazují ji palatálou [ç]. Obdobný problém s místem tvoření mívají i u palatály **q** [tʃʰ].
- Alveopalatální souhláska **j** [tʃ]. Český student, veden mj. českou transkripcí, ji často vyslovuje jako závěrově české **ť**, ve skutečnosti se však jedná o afrikátu. Tato chyba není zásadní.
- „Retroflexní“ iniciální souhlásky **zh** [tʃʰ], **ch** [tʃʰ], **sh** [ʃ], **r** [ʒ]. Někdo je vyslovuje nemístně měkce, zatímco mají být výrazně tvrdé, apikální. Správně však není obracet špičku jazyka vzad.
- Jednoduchá finála **-e** [ɤ̃]. Studenti ji často vyslovují jako pření české [e], navíc bez diftongizace. Když zvládnou správnou výslovnost, mívají pro změnu potíže rozlišit dvojice slabik typu *she* vs. *shi*, *zhe* vs. *zhi* apod. Tento problém však zpravidla bývá nácvikem odstranitelný.
- Koncová velární nosovka **ng** [ŋ]. Čeští studenti s ní mívají potíže a často ji vyslovují jako [ŋk]. U řady z nich problém přetrvává.
- Centrála ve finálách **-ang**, **-eng**. Správná výslovnost je [aŋ], [ɛŋ] často však slyšíme [aŋ], [eŋ]. Chyba je obtížně odstranitelná. Pokud student zvládne zadní výslovnost, narazí na jiný problém: rozlišení polonízského [ɛ] a nízké [a] ve výslovnosti, případně i v percepci (jsou od sebe artikulačně vzdálené jen minimálně). Finály **-ang**, **-eng** pak mohou znít téměř stejně.
- Diftongy a triftongy. U slabik, které je obsahují, často dochází k chybnému utvoření dvou vrcholů sonority a tím k rozpadu slabiky na dvě. Např. slabika *mie* může zaznít jako *mi-je*. Tento problém se v plné míře týká českých studentů, kteří ze svého rodného jazyka nemají s diftongy zkušenosti (čeština má jedinou domácí dvojhlasu **ou**).
- Slabiky s terminálou. Pokud jsou takové slabiky přízvučné (což platí i o izolované realizaci), dochází k prodloužení jejich trvání. Delší trvání by se mělo týkat nejen centrály (tj. hlavní samohlásky), ale také terminály, ať už je vokalická či nosová. Někteří studenti však nemístě protahují pouze centrálu. Např. slabika *mai* zazní jako [ma:i].
- Vokalická terminála (tj. poslední složka klesavých diftongů a triftongů, např. **-ai**, **-iao**). Mnohdy pozorujeme snahu o její příliš pečlivou, „dotaženou“ výslovnost, odpovídající plné (tj. zavřené) artikulaci dané samohlásky, což působí nepřirozeně; ve skutečnosti má být výslovnost „nedotažená“, nenapjatá, nedosahuje artikulačního cíle.

Tyto chyby jsou spojené se segmentální rovinou a objevují se při izolované výslovnosti slabik. V oblasti tónů a v souvislé řeči se samozřejmě setkáme s pestrou škálou dalších obtížných problémů, které musí pedagog řešit. Ty naše práce nechává stranou.

2 STRUKTURA SLABIKY

2.1 SLABIKA OBEČNĚ

Pokládáme za nutné nejprve pohovořit o slabice na obecnější rovině, abychom měli později podklady a argumenty pro řešení zvolená pro čínštinu. Zvláštní pozornost přitom budeme věnovat diftongům, které jsou v popisu čínské slabiky zásadním tématem (bude se jimi zabývat následující kapitola). Protože počítáme se čtenáři z širších řad sinologů, kteří nemusí nutně mít hlubší fonetické zázemí, nebudeme se vyhýbat některým poměrně elementárním výkladům včetně objasnění základních termínů.

Slabika je jazykovou univerzálií. Není to abstraktní konstrukt – reálně existuje v povědomí uživatelů jazyka. Je do té míry **přirozenou jednotkou**, že rodilý mluvčí umí intuitivně a vcelku bez potíží rozložit svoji řeč na slabiky. Slabikování zvládají již předškolní děti (naproti tomu rozklad slabiky na hlásky je mnohem složitější proces, kterému se děti učí až při osvojování hláskového písma – pokud daný jazyk takové písmo užívá).

Slabika je **nejmenší stavební jednotkou souvislé řeči** – nejen při produkci, ale i při percepci. Vystupuje přitom jako nejmenší zvukový útvar, který může být **nositelem suprasegmentálních rysů** jakými jsou např. přízvuk, nebo v tónových jazycích tón. Slabika tak představuje základní stavební kámen **řečového rytmu**. Vedle pohledu na slabiku jakožto celek, kdy zkoumáme její fungování jako jednotky, lze slabiku nahlížet analyticky, tj. zajímat se o její vnitřní stavbu. V jejím rámci spolu **kontrastují segmenty**, uspořádané podle fonotaktických pravidel příslušného jazyka (fonotaktika = kombinatorika segmentů). Protože má slabika tyto dva zásadní aspekty, je jednotkou důležitou jak při popisu suprasegmentální, tak i segmentální roviny řeči.

Ve zkoumání vnitřního ustrojení slabiky lze vymezit celou řadu témat a problémů. Při popisu čínštiny vyvstávají jako důležité zejména některé z nich. Jsou to:

- **škála slabičných typů**

- **vnitřní stavba slabiky**, tj. vydělení subsylabických komponentů různých úrovní a vztahy mezi nimi (čínšská slabika má relativně jednoduchou stavbu); klíčová je zejména otázka postavení prenukleární glidy ve struktuře slabiky: zdali má těsnější vztah k préture, nebo k nukleu

- obligatornost či naopak fakultativnost jednotlivých subsylabických komponentů, zejména pak **obligatornost či fakultativnost hlavní samohlásky** – jinými slovy přípustnost **souhlásky jako jádra slabiky** (řada popisů čínštiny připouští slabičné souhlásky; tradičně je však vokalický nukleus pokládán za povinnou složku čínské slabiky)

- **inventáře konkrétních hlásek** přípustné pro jednotlivé subsylabické komponenty nejnižší úrovně, tj. úrovně fonémů (např. výskyt souhlásek v kodě je omezen pouze na dvě nosovky)

- vhodnost zavádění **nulové iniciální souhlásky jako fonému**

- **fonotaktika hlásek** uvnitř slabiky (fonotaktická pravidla jsou v čínštině velmi přísná a přehledná)

- povaha **diftongů a triftongů**, možnosti jejich fonologického popisu a jejich transkripce (čínština má bohatství diftongů, popřípadě triftongů; některé popisy pracují jen s klesavými diftongy)

- **inventář segmentálních slabik** – zdůvodnění toho, proč je v čínštině celkově velmi skromný, zdůvodnění toho, proč určité slabiky neexistují (tzv. systémové absence vs. nevysvětlené mezery)

- objasnění toho, proč v čínštině, na rozdíl od mnoha jiných jazyků, **nedochází k přeslabikování** (resylabifikaci) přes hranice morfémů

K řešení těchto otázek jsou možné rozličné přístupy. Některé z nich vycházejí z pojetí tradiční čínské fonologie, jiné se od něj odchyľují. Analýzy jednotlivých uvedených problémů z pera různých autorů

podrobně rozebereme v dalších kapitolách. Nejprve se však budeme věnovat slabice z obecného hlediska.

2.1.1 DEFINICE SLABIKY

Přestože je slabika přirozenou jednotkou, která reálně existuje v produkci i percepci řeči, je obtížné ji definovat. Obecně přijímaná definice dosud neexistuje. O ustavení slabiky se lze pokusit jak na **fonetické rovině**, tak na **rovině fonologické**.

- **Fonetická definice slabiky**, která by mohla platit pro všechny jazyky univerzálně, je „trvalým lákadlem fonetického výzkumu“, jak píše Laver 1994:113. Rozliční autoři ji zakládají buď na **akustických vlastnostech** slabiky – např. sonoritní teorie (podle tzv. *sonority sequencing principle* roste sonorita směrem k jádru slabiky a klesá směrem od jádra, jádro je nejsonornějším elementem; viz např. Lin 2007:110, Blevins 1995:210), anebo staví na fyziologických, resp. **artikulačních vlastnostech** slabiky. Je to např. tzv. pulzní teorie, charakterizující slabiky na základě motorického popudu při produkci, nebo artikulační teorie, jež chápe jako nejpřirozenější artikulační gesto přechod od striktury (tj. souhlásky) k apertuře (tj. samohlásce), viz např. Hála 1956. (Různé fonetické definice slabiky stručně představuje např. čínská publikace Wu 1992:126.) Ukázalo se však, že každá z podobných definic má svoje slabiny a výjimky (k těm podrobněji např. Clark & Yallop 2000:60). Jedním z problémů, které se vzpírají řešení, je **určení hranic slabiky**. Zatímco určení jádra slabiky zpravidla nebývá obtížné, rozhodování o příslušnosti periferních složek může dělat problémy. Jinými slovy – většinou lze zjistit, kolik slabik určitý úsek řeči obsahuje, avšak nemusí být jistota o hranicích mezi nimi (jak ukážeme později, v čínštině nepředstavuje určení slabičných hranic výrazný problém). Možnost spolehlivě určit slabičné rozhraní instrumentální cestou neexistuje. Jak konstatuje Laver 1994:113, **pokusy definovat slabiku foneticky byly zatím neúspěšné**.

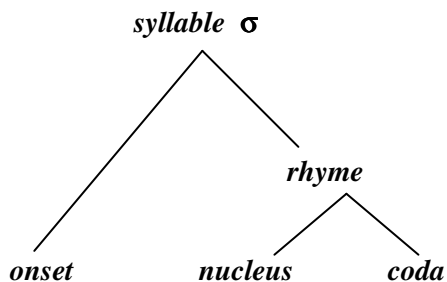
- **Fonologická definice slabiky** se netěší o mnoho většímu konsensu než definice fonetická. Každopádně však dnešní lingvisté slabice přiznávají v rámci fonologické teorie důležité místo (viz např. monografie Duanmu 2009 věnovaná slabice). Laver 1984:114 pro to uvádí dva hlavní důvody: slabika je především jednotkou, v jejímž rámci se organizují fonologické segmenty a uplatňují rozličná kombinatorická omezení pro jejich distribuci. Kromtoho je slabika doménou, v jejímž rámci operují lingvisticky relevantní prozodické vlastnosti (např. změny výšky základního tónu související s přízvukem, nebo s tónem v tónových jazycích). Fonologická definice slabiky je z principu možná vždy jen pro konkrétní jazyk: distribuce segmentů uvnitř slabiky podléhá jazykově specifickým **fonotaktickým pravidlům**, která určují možnosti kombinování segmentů ve slabice a vymezují přípustné **slabičné typy**. Přípustné vzorce slabiky lze zapsat lineární formulí, užívající symbolů **V** (vokál) a **C** (konsonant). Např. **CV** (*má*), **CCVC** (*mrak*) apod. Univerzálně přítomným a zároveň nejfrekventovanějším slabičným typem v jazycích je typ **CV** (k variabilitě slabičných typů napříč jazyky viz např. Duběda 2005:139).

Má-li se vymezit slabika v určitém jazyce, je třeba brát v úvahu jak kritéria fonetická, tak i přihlížet ke stránce fonologické a lexikální – to znamená, že je třeba **brát slabiku jako komplexní jev**. Např. Clark & Yallop 2000:61 konstatují: „Je třeba skutečně potvrdit, že segmentace [na slabiky] nemůže být založena pouze na řečovém signálu, a že musí brát v úvahu systematickou organizaci daného jazyka jako celku.“

2.1.2 STRUKTURA SLABIKY

V období odehrávajícím se ve znamení standardní **generativní fonologie** nepatřila slabika k meritorním jednotkám popisu. Avšak od konce 70. let 20. stol., kdy se ve fonologii objevily nové, **nelineární přístupy**, stává se slabika podstatnou jednotkou formálního popisu (viz **kap. Fonologická zkoumání čínštiny**). Při aplikaci principů tzv. metrické fonologie se prosadil popis slabiky pomocí **nelineárního, hierarchického modelu**, který počítá se subsylabickými konstituenty více úrovní. Blevins 1995:213 vypočítává několik možných modelů, přičemž sama zastává model s binárním větvením a se složkou *rhyme* ($\sigma \rightarrow \text{onset} + \text{rhyme}$; $\text{rhyme} \rightarrow \text{nucleus} + \text{coda}$). Tento model, který je

nejčastěji přijímaným, lze znázornit následovně (viz např. Clark & Yallop 2000:411, 1. vyd. 1990, nebo Kenstowicz 1994:254):

Obr. 1: Model slabiky s binárním větvením a složkou *rhyme*

Ke slabice a její struktuře existuje v posledních desetiletích mnoho různých přístupů (k nimž nejnověji viz např. Duanmu 2009), těmi se však nebudeme podrobněji zabývat. Pro naši práci je podstatný výše uvedený model. Mezi úroveň slabiky a úroveň jednotlivých segmentálních komponentů je zde vsunuta jednotka *rhyme* (někdy též psáno *rime*). Česky bývá označována jako „základ slabiky“ nebo „slabičný základ“. Pro *onset* se pak užívá českého termínu „prétura“ (např. Palková 1994:153). Pro sdružení nukleu (tj. jádra slabiky) a kody do jedné jednotky, tj. *rhyme*, „základu“, existují četné argumenty dokládající, že vztah mezi nukleem a kodou je těsnější než vztah mezi nukleem a préturou. Projevuje se to např. větší náchylností k fonetické fúzi. „Základ slabiky“ je tou částí slabiky, která je v řadě jazyků zodpovědná za rým. Je však nutno terminologicky rozlišovat mezi *rime* / *rhyme* ve smyslu „základ slabiky“, a *rhyme* ve smyslu „básnický rým“. V češtině je rozlišení jasné.

Z řečeného vyplývá, že nikoli náhodou tradiční čínská fonologie chápala spojení hlavní samohlásky slabiky s koncovým elementem jako jedinou jednotku, kterou dále neanalyzovala (*yun*). Jak si všímají Blevins 1994 i Clark & Yallop 2000 a jak ukážeme v kapitole **Struktura čínské slabiky**, schéma uvedené na obr. 1 velmi připomíná koncept slabiky užívaný v tradiční čínské fonologii již řadu staletí: *onset* v zásadě odpovídá čínskému pojmu „iniciála“, kdežto *rhyme* zhruba odpovídá čínskému pojmu „finála“.

2.1.3 KOMPONENTY NA ÚROVNI SEGMENTŮ

Nyní se budeme zajímat o to, které komponenty na úrovni segmentů, tj. prétura – nukleus – koda, jsou ve slabice **obligatorní**, a dále jaké je jejich obsazení segmenty **C, V**.

Každá slabika jakéhokoli jazyka má povinný **nukleus**. Ten funguje jako její sonoritní vrchol (vztah mezi slabikou a pojmem sonority je uznáván již více než sto let, jak poznamenává Blevins 1995:210; už např. Jespersen 1904 píše, že věta má tolik slabik, kolik má zřetelných vrcholů sonority).

Poznámka: Problém sonority jakožto základu slabiky v řeči má v tónových jazycích zajímavý rozměr v **šeptané řeči** – chybí-li hlasivkový tón, nelze pomocí průběhu melodie odlišit lexikální tóny. Distinktivní tóny lze však v šepotu vyjádřit pomocí dalších parametrů – zejména trvání slabiky a změn dynamiky. Viz např. Spěšněv 2006b:43.

Jako nukleus slabiky vystupuje typicky **samohláska**. Nejčastěji to bývá **monoftong**, tj. jednoduchá samohláska. V mnoha jazycích se ale v jádře slabiky mohou objevit vokalické útvary, v nichž dochází v průběhu trvání ke změně kvality. Takové útvary se označují jako **diftongy** (dvojhlasý). Možnosti, jak tyto útvary fonologicky popisovat, jsou rozličné. Zvolená řešení se mohou lišit jak jazyk od jazyka, tak autor od autora.

Méně často bývá jádrem slabiky souhláska. **Slabikotvorné (slabičné) souhlásky** jsou v jazycích poměrně běžné. Většinou to bývají některé ze sonorních souhlásek **l, r, m, n** (např. v českém *plst, krk* atd.). Naproti tomu iobstruenty jsou v jádru slabiky značně neobvyklé (podle některých autorů jsou

ovšem v čínštině přítomny – nukleus slabik zapisovaných v pinyin jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri* bývá nezdůvodněně interpretován jako slabičné prodloužení iniciální souhlásky, což je obstruent: buď frikativa, nebo afrikáta). Pro hlásky se schopností slabikotvornou bývá někdy používán souhrnný termín „sonanty“.

K nukleu se mohou, ale nemusí připojovat periferní komponenty slabiky: konsonantická **prétura** a/nebo konsonantická **koda**. Možnosti jsou vymezeny fonotaktickými pravidly toho kterého jazyka. Pokud jde o préturu, nejsou známy jazyky, které by ji zakazovaly (některé jazyky nepřipouštějí v prétuře více konsonantů – např. čínština, některé ano – např. čeština až čtyři: *pštros*). Pokud jde o kodu, v některých jazycích je koda fakultativní (např. v češtině – *má, mák*, možné jsou až tři konsonanty: *zábst*), v jiných jazycích je silně omezená (např. čínština – pouze dvě nosovky, např. *man, mang*), v některých je dokonce koda zakázaná – přípustné jsou jen otevřené slabiky (např. havajština).

2.2 DIFTONGY A TRIFTONGY OBECNĚ

Diftongy (dvojhásky) se objevují v jádře slabiky méně běžně než monoftongy, nejsou však jevem řídkým: Ladefoged & Maddieson 1996:321 uvádějí (citující článek Lindau, Norlin & Svantesson 1985), že diftongy má zhruba třetina jazyků světa. Nalézáme je u celé řady jazyků, evropské nevyjímaje (např. angličtina, italština, němčina, španělština, rumunština, finština aj.; čeština se svojí jedinou domácí dvojháskou **ou** je v tomto směru značně chudá; ruština diftongy nemá). Čínština je naopak velmi bohatá – má pestrou škálu jak diftongů, tak i útvarů, které bývají pokládány za triftongy. Popis jejich fonologické struktury a fonetické podoby je jedním z důležitých témat analýzy zvukové stavby čínštiny. Dříve než se jimi budeme zabývat, považujeme za užitečné zasadit toto téma do širšího kontextu. Pojďme o dvojháskách obecně, přičemž vyložíme některé základní pojmy a koncepce. Budeme se mj. zabývat **tradiční dichotomií samohláska – souhláska** a také vlastnostmi, kterými se tyto kategorie vymezují. Dále se budeme věnovat kategorii přechodných zvukových jevů mezi samohláskami a souhláskami; pro nás budou důležité tzv. „**polosamohlásky**“. Upozorníme, že u **periferních komponentů** diftongů existuje tendence k **asymetrii fonetické realizace** (podle toho, zda stojí před či za jádrem). Budeme se ptát, zdali se tato asymetrie má reflektovat ve fonetickém / fonologickém popisu či ne. Ukážeme, jak se zvolená řešení promítají do zápisu v transkripci IPA. Výklad vytvoří zázemí pro úvahy nad tím, jaké jsou možnosti **fonologické interpretace těchto útvarů** v jazycích.

2.2.1 CO JE TO DIFTONG

Při artikulaci **monoftongu** (jednoduché samohlásky) mají mluvidla jediný artikulační cíl. Během trvání monoftongu nedochází ke změně kvality zvuku, kterou by posluchač vnímal. Naproti tomu **diftong** (např. v českém slově *louka*) se vyznačuje tím, že v jeho průběhu se **mění postavení mluvidel** – především postavení jazyka, též čelistního úhlu, někdy i rtů (někdy se proto dvojhásky označují jako *gliding vowels*). V důsledku toho dochází ke změně kvality zvuku. Celý vokální útvar je nicméně rodilým mluvčím daného jazyka pocíťován jako součást jedné slabiky: hovoří se o **tautosylabickém spojení** dvou vokálních artikulací. Jejich průběh je přitom natolik těsný, že navzdory změně akustické stavby (taková změna v řeči obvykle vede k percepci dvou odlišných hlásek) je celý útvar vnímán jako jeden segment. V důsledku toho se nabízí interpretovat jej jako jediný foném. Diftongy lze tedy vidět jako za jeden z případů, kdy dva fonetické segmenty fungují jako segment jediný (Clark & Yallop 2000:72) a mohou být pokládány za jediný foném. Jiným příkladem segmentu s dvěma artikulačními cíli jsou afrikáty.

Pro určení dvou sousedících vokálních artikulací jakožto diftongu je základním kritériem již zmíněná **tautosylabičnost**. Ne každé dvě takové artikulace totiž musí nutně vytvářet diftong. V některých případech může jít o **sekvenci dvou jednoduchých samohlásek**, které patří ke dvěma různým slabikám. Každý z obou segmentů tak tvoří samostatný vrchol sonority (k tomu např. Hála

1962:290). Jako příklad tautosylabické sekvence a netautosylabické sekvence může sloužit **ou** v českém *poulit* (zde jde o diftong) oproti *poučit* (zde je mezi oběma vokály morfologický šev, každá ze samohlásek patří k jiné slabice). Jednou z opor pro rozhodování o tautosylabičnosti či naopak netautosylabičnosti určité vokalické sekvence je vedle citu rodilého mluvčího též trvání jednotlivých komponentů: tautosylabická sekvence (diftong) mívá kratší trvání (k tomu Clark & Yallop 2000:36). Srov. Palková 1994:72: „Diftong je stabilní (standardní) změna artikulačního postavení v rámci časového kroku, který jinak odpovídá trvání jedné samohlásky.“ (tj. v češtině samohlásky dlouhé).

2.2.2 ARTIKULACE DIFTONGU

Pohyb mluvidel při artikulaci diftongu lze vymežit pomocí **dvou vokalických cílů**, které určují jednak směr, jednak rozsah pohybu jazyka (Ladefoged & Maddieson 1996:321 v tomto smyslu charakterizují diftong jako samohlásku, která má dva odlišné, vymežitelné artikulační cíle). Komponenty diftongu **nebývají rovnocenné** – artikulačně, akusticky ani percepčně. V první řadě je mezi nimi jistá **akustická hierarchie** – jeden z nich bývá sonornější (např. v diftongu /ai/ je prvním komponentem otevřená samohláska /a/, která bývá sonornější než zavřená /i/). Dále: jeden z komponentů (nejčastěji je to právě ten sonornější, otevřenější) zpravidla dosahuje **plné artikulace** příslušného vokálu a percepčně dominuje; ten představuje **jádro** diftongu (pozor, je třeba odlišovat „jádro diftongu“ od „jádra slabiky“ – jádrem slabiky může být diftong). K jádru diftongu se připojuje druhý komponent jakožto neslabičná, **periferní složka** (buď před jádro, nebo za něj). Je pro ni typické, že často nedosahuje plné artikulace, může být např. otevřenější než je obvyklé pro danou samohlásku; to platí zejména pokud se připojuje *za* jádro (k této asymetrii viz níže). Okrajová složka (zejména ta za jádrem) bývá kromtoho artikulačně nestabilní, mívá značně proměnlivou kvalitu. Závazný je jen artikulační záměr mluvčího, tj. směr posunu jazyka, nikoli skutečně dosažená poloha – Palková 2000:72 (podobně Laver 1994:284 podotýká pro percepci anglických diftongů, že zamýšlený cílový bod se jeví důležitějším než bod skutečně dosažený). Doba trvání periferního komponentu bývá kratší než trvání jádra.

Poznámka: Mnohem vzácnější jsou v jazycích případy, kdy je jádrem diftongu zavřenější, méně sonorní element, např. [ɪ], [ʊ], a v roli okrajového elementu vystupuje element s větší aperturou a sonoritou, např. [ə], [o]. Příkladem mohou být klesavé diftongy [ɪə], [eə], [ʊə] v britské (RP) angličtině (tzv. *centring diphthongs*, např. ve slovech *here, aired, tour*), viz např. Roach 1996:20. Ladefoged & Maddieson 1996:322 zmiňují neslabičné [ə], [ɔ] v nepálsčině. Otevřené [a] jako periferní složka diftongu nevystupuje v žádném jazyce.

Způsob, jakým se oba artikulační cíle spojují, se může **jazyk od jazyka značně lišit**. A tak diftongy dvou jazyků, ačkoli se fonologicky zapisují totožnými vokalickými symboly (např. /ai/), se často odlišují v jemném fonetickém detailu – např. mluvčí setrvávají na počátečním nebo na cílovém bodě různě dlouhou dobu. Také relativní rychlost, kterou se přesun mezi oběma body děje, nemusí být stejná (viz Lindau, Norlin & Svantesson 1985, které cituje a komentuje Laver 1994:285). Je tedy důležité mít na paměti, že notace dvěma vokalickými symboly je pouze přibližná, nevystihuje všechny aspekty, a že je nebezpečné dopouštět se generalizací na základě dat z několika málo jazyků.

V některých jazycích se objevují diftongy, které se artikulačně neliší od spojení dvou jednoduchých samohlásek – obě fáze jsou plně artikulované a víceméně stabilní (obvykle se shodují s některou jednoduchou samohláskou daného jazyka). Příkladem je české **ou**: artikulace představuje přechod od plně realizovaného postavení pro samohlásku **o** k plně realizovanému postavení pro samohlásku **u** (Palková 1994:172), např. *louka*. Podobně též **au**, **eu**, objevující se v přejatých slovech (např. *auto, leukocyt*). České **ou** se proto obvykle označuje jako **dvojhláska pevná** (polohová), oproti **dvojhláskám klouzavým** (pohybovým), které nacházíme v jazycích daleko častěji – např. v angličtině nebo čínštině.

Poznámka: V jazycích jsou nejběžnější takové diftongy, jejichž složky se liší co do míry otevřenosti (např. /ai/, /ei/, /ia/). Ladefoged & Maddieson 1996:321 uvádějí (citující výše zmíněnou práci Lindau et al. 1985), že diftong typu /ai/ se objevuje v 75% jazyků, které mají diftongy, diftong typu /au/ v 65% jazyků (u obou pozorujeme maximální možný rozdíl v otevřenosti složek). Avšak např. slovenština má diftong

/iu/, jehož obě složky jsou zavřené samohlásky: *lepšiu*. Fonetický diftong [iu] se objevuje ve slovech jako *div, motiv*.

Diftongy je možno klasifikovat podle dalších hledisek. Jedna důležitá klasifikace, která bude významná pro naši práci, je **podle pozice jádra diftongu**. Lze rozlišit dva typy:

- a) **klesavé diftongy:** jádro je na prvním místě, např. /ai/
- b) **stoupavé diftongy:** jádro je na druhém místě, např. /ia/

Dříve než se budeme zabývat rozličnými možnostmi analýzy diftongů, je nutno vysvětlit některé základní termíny, s nimiž budeme pak pracovat. Jsou to termíny „samohláska“, „souhláska“, „polosamohláska“, „aproximanta“. Zmíněné termíny totiž jsou různými autory užívány rozličným způsobem.

SAMOHLÁSKY, SOUHLÁSKY, „POLOSAMOHLÁSKY“, APROXIMANTY

samohlásky, souhlásky

Hlásky lidské řeči jsou tradičně rozdělovány na dvě kategorie: **samohlásky** (angl. *vowels*) a **souhlásky** (angl. *consonants*). Ladefoged & Maddieson 1996:281 připomínají původní motivaci toho dělení: byla jí snaha vyjádřit, že sou-hlásky (*con-sonants*) pro své vyslovení potřebují samohlásku, kdežto samo-hlásky mohou být vysloveny samostatně. Srovnej s čínskými termíny *fūyīn* 辅音 „souhlásky“ (*fū* = pomáhat, doplňovat), *yuányīn* 元音 „samohlásky“ (*yuán* = primární, hlavní, základní).

Pro každou z obou kategorií je charakteristický určitý souhrn artikulačních, akustických a funkčních vlastností. Jsou to především tyto:

- **Samohláska** je hláska, která z hlediska své artikulace nemá žádnou či téměř žádnou strikturu, takže nevzniká šum. Naopak má silnou tónovou složku; akusticky se projevuje jako sonorní. Pokud jde o funkci ve slabice, samohlásky typicky fungují v jazycích jako jádro slabiky.
- **Souhláska** je hláska, pro niž je z artikulačního hlediska typická striktura a z akustického hlediska šumová složka. Pokud jde o funkci ve slabice, souhlásky se typicky objevují na jejích okrajích.

Termíny „samohláska“ a „souhláska“ jsou v literatuře používány rozmanitě a podle účelu, někdy též vágně. Proto vyvstala již dávno snaha o jasnější vymezení těchto kategorií. Pro takové zřetelnější vymezení se nabízela možnost využít dvě kritéria: jednak kritérium **fonetických (artikulačních) vlastností**, jednak kritérium **funkce ve slabice**. Už Saussure navrhoval rozlišit z hlediska artikulačního *voyelles – consonnes*, kdežto z hlediska funkce ve slabice *sonantes – consonantes*. Pike 1943:142-145 pro fonetický význam nově vytvořil termíny *vocoid* a *contoid*. Vymezuje je takto: **Vocoid** je hláska spadající (z hlediska typu striktury) pod *continuant*s, které se dělí na orální a nazální. Vokoidy jsou orální. Nejsou frikativní, nýbrž resonanční. Nejsou laterální, nýbrž centrální. Tedy *vocoid* = „*central resonant oral*“. Pike pokračuje: „*Vocoids include practically all sounds which are usually called 'vowels'... except that fricative vowels are excluded, while vowel glides such as [r], [w] and [y] are included. Contoids = "all nonvocoids"*. Zavedením fonetických termínů *vocoid*, *contoid* vznikla možnost tradiční termíny *vowel*, *consonant* rezervovat pro označení hlásky z hlediska funkce ve slabice: **vowel** = slabičná hláska, **consonant** = neslabičná hláska. Pike se ovšem domnívá, že by se tím zbytečně duplikovalo označení „slabičná – neslabičná“, navíc terminologie by se příliš vzdálila od významu zavedeného pro slova *vowel* a *consonant*. Naznačeného řešení tedy Pike neuzívá – pracuje pouze s termíny *vocoid*, *contoid*, které doplňuje určením *syllabic*, *nonsyllabic*. Slabičné hlásky dělí na *syllabic vocoids* (= *vowels*) a *syllabic contoids*, neslabičné hlásky pak dělí na *nonsyllabic contoids* (= *consonants*) a *nonsyllabic vocoids*. K termínům viz též např. Ladefoged & Maddieson 1996:281.

Termíny *vocoid* a *contoid* přebírá od Pikea Laver 1994:147. Poznamenává, že je sice interpretuje nepatrně odlišně, avšak využívá jich pro stejný účel – totiž k rozlišení mezi fonetickým a fonologickým statusem segmentů. Laver na rozdíl od Pikea k označení slabičnosti / neslabičnosti využívá termínů *vowel* / *consonant*. Píše: „Ve slabice se konsonanty objevují marginálně, vokály v jejím jádře. Konsonanty jsou z fonetického hlediska reprezentovány (neslabičným) kontoidem nebo

aproximantou. Vokály jsou foneticky reprezentovány nejčastěji vokoidem, méně často (slabičným) kontoidem.“ (ibid p. 148). Laver dále přejímá od Ladefogeda 1964 termín *approximant* (k tomu viz též níže). Označuje jím Pikeův *nonsyllabic vocoid*. Termínem *vocoid* označuje pouze Pikeův *syllabic vocoid* (chápe jej tedy úžeji než Pike). Význam termínů ve svém pojetí Laver podrobně vysvětluje, poté vztah mezi nimi objasňuje ve schématu. Jeho výklad lze přetransformovat do následující tabulky:

FUNKCE VE SLABICE →	<i>vowel</i> slabičnost	<i>consonant</i> neslabičnost
FONETICKÉ VLASTNOSTI ↓		
<i>contoid</i> striktura, šum	<i>syllabic contoid</i> např. ɱ ɳ ʎ ʀ	<i>non-syllabic contoid</i> např. b, d, m, n, r, l
<i>non-contoid</i> bez striktury a výraz. šumu	<i>vocoid</i> např. a, e	<i>approximant</i> např. j, w

Obr. 1: Laverovo pojetí vokoidů a kontoidů (dle práce Laver 1994:148)

Uvedme několik příkladů:

- *syllabic contoid* (slabičný kontoid): např. [**ɳ**] v angl. slově *garden*
- *non-syllabic contoid* (neslabičný kontoid): např. [**k^h**] nebo [**t**] v angl. *cat*
- *vocoid* (slabičný non-kontoid): např. [**i:**] v angl. *ease*
- *approximant* (neslabičný non-kontoid): např. [**j**] v angl. *yes* nebo [**w**] v angl. *went*

Tradiční kategorie **samohláska** s jejími typickými rysy (slabičnost, absence striktury) odpovídá v tabulce levému dolnímu políčku *vocoid*. Tradiční kategorie **souhláska** s jejími typickými rysy (neslabičnost, striktura) odpovídá v tabulce pravému hornímu políčku *non-syllabic contoid*.

Zbývající dvě políčka tabulky pak obsazují hlásky, které jsou svými vlastnostmi **na přechodu** mezi tradičními samohláskami a souhláskami. Takovým přechodovým jevem jsou v první řadě **sonorní souhlásky** – levé horní políčko *syllabic contoids* (např. **ɱ ɳ ʎ ʀ**). Mají strikturu, příp. určitou šumovou složku (což jsou typické fonetické vlastnosti souhlásek). Zároveň ale vykazují značnou sonornost (což je naopak typická fonetická vlastnost samohlásek), protože mohou v některých jazycích fungovat i jako jádro slabiky (např. **r, l** v češtině: *trn, vlk*, nebo **n, m, l** v angličtině: *garden, bottom, cattle*).

Dalším přechodovým jevem jsou hlásky vokalického charakteru, které však na rozdíl od typických samohlásek nestojí v pozici slabičného jádra, nýbrž na okrajích slabiky. Tím se podobají souhláskám. Např. **j, w**. V tabulce spadají do pravého dolního políčka *approximants*. Ladefoged & Maddieson 1996:322 je charakterizují jako *vowel-like segments that function as consonants*. Pro svůj „dvojaký“, přechodný charakter bývají tradičně označovány jako tzv. „**polosamohlásky**“. Tyto hlásky v jazycích **vystupují jako okrajové složky diftongů**. Z tohoto důvodu jsou pro výklad čínštiny velmi důležité. Budeme se jim věnovat podrobněji.

Poznámka: S obobnými termíny jako Pike a Laver pracuje ve svém popisu čínštiny Lin 2007:66, avšak opět s určitými odlišnostmi. Zatímco Pike má *vocoids* a *contoids*, Laver má *non-contoids* a *contoids*, tak Lin má *vocoids* a *non-vocoids* (termínu *contoid* vůbec neužívá). Kategorii *vocoids* u ní (podobně jako u Pikea) společně vytvářejí *vowels* a *glides* (termín *vowel* tedy chápe Lin v tradičním smyslu, tj. jinak než Laver). Její kategorie *non-vocoids* odpovídá kategorii *contoids* u Pikea a Lavera (společně ji vytvářejí *true consonants* a *syllabic consonants*; termín *consonant* u ní tedy odpovídá skupině *contoid* z Laverovy tabulky). Ještě připomeňme Hálu 1952:29, který navrhoval naopak pro fonetický význam podržet termíny *vokály* – *konsonanty*, a pro funkční význam užíval *sonanty* – *nesonanty*.

„polosamohlásky“

Termín „polosamohlásky“ (*semivowels*) se užívá pro hlásky, které se artikulačně a akusticky blíží zavřeným samohláskám, avšak na rozdíl od nich nefungují jako nukleus slabiky, nýbrž vystupují na jejích okrajích. Nyní podrobněji.

- Pokud jde o jejich **fonetické vlastnosti**, „polosamohlásky“ artikulačně korespondují s některou zavřenou samohláskou, tj. postavení mluvidel je prakticky stejné. K nejběžnějším patří [j] a [w], které korespondují s vysokými samohláskami [i] a [u]. Mají, podobně jako samohlásky, silnou tónovou složku, zatímco šumová složka je žádná nebo zcela minimální. V něčem se od samohlásek přece jen foneticky liší: je to, jak uvádějí Ladefoged & Maddieson 1996:323, užší striktura mluvidel. Ta může mít za následek jistou míru šumu. Kromtoho se vyznačují kratičkým trváním – při prodloužení artikulace by už vznikla samohláska.
- Pokud jde o **funkci ve slabice**, „polosamohlásky“, jak už bylo řečeno, nevystupují v nukleu slabiky, nýbrž periferně. Může se objevit v préture (české *jíst*, angl. *yell, well*) nebo v kodě (české *máj*, angl. *cow*); jako „polosamohlásky“ bývají dále označovány **okrajové složky diftongů**. V této funkci se nejčastěji objevuje [j] (odpovídající neslabičnému [i]) nebo [w] (odpovídající neslabičnému [u]). Připojují se k otevřenějšímu jádru diftongu. Transkripce se provádí nejčastěji vokalickým symbolem, přičemž oblouček naznačuje, že jde o vokál neslabičný. Např. tedy /ai/ [aj], nebo /ia/ [ia], nebo /ua/ [ua]. (Okrajové složky s větší aperturou než jádro nebývají označovány jako „polosamohlásky“, např. v RP diftonzích [ɪə], [eə], [ʊə]).

S tradičním termínem „polosamohláska“ (resp. *semivowel*) se dosud v literatuře často setkáváme. Je však **dosti zavádějící**. Proč? Implikuje totiž vztah k samohláskám. Dané hlásky však fungují ve struktuře slabiky jako souhlásky. Méně kontroverzní je označení **glidy** (*glides*), užívané pro okrajové složky diftongů (nikoli pro préture nebo kodu). Nic nevypovídá o funkci hlásky ve slabice, je motivováno artikulačně: glidy jsou v diftongu realizovány rychlým pohybem, „skluzem“ z/do příslušné artikulační pozice.

aproximanty

K dispozici je ještě třetí alternativní termín – **aproximanty** (*approximants*). Je z nich nejmodernější a je běžně užíván. Je taktéž (stejně jako glida) motivován foneticky, konkrétně způsobem tvoření: artikulatory se k sobě přiblíží („aproximují“), ovšem ne natolik, aby vznikl slyšitelný šum. Stupeň striktury je tedy větší než u samohlásek, ale menší než u frikativních souhlásek.

Prvním, kdo tohoto termínu použil, byl Ladefoged 1964:25. **Definoval termín „aproximanty“ takto:** “*Sound that belongs to the phonetic class ‘vocaloid’ or ‘central resonant oral’, and simultaneously to the phonological class ‘consonant’ in that it occurs in the same phonotactic patterns as stops, fricatives and nasals.*” K charakteristice aproximanty tedy u Ladefogeda patří neslabičnost. Podobně u Laveria 1994 – viz výše (*approximant = non-syllabic non-vocaloid*). Trask 1996 však ve svém slovníku vymezuje aproximantu pouze na fonetickém základě: “*A segment... articulated with a constriction which is typically greater than that required for a vowel but not radical enough to produce turbulent air flow and hence friction noise, at least when voiced...*” Podobně i Crystal 1997. Setkáme se tedy s **různými definicemi** aproximanty a s různou množinou hlásek, které jsou sem zahrnovány. Pokud přijmeme definici aproximanty odkazující pouze k jejím vlastnostem fonetickým, tj. nevypovídající nic o funkci ve slabice, pak lze říci, že aproximanta vystupuje nejčastěji na okrajích slabiky – buď v préture: české *jíst*, anglické *yell, well*, nebo mezi préturem a jádrem, např. francouzské *bien* [bjě], anebo v kodě, např. české *máj*. Může však vyjimečně být i jádrem, např. čínské *ri* [ɹi] (k tomu viz pozn. níže). Přes odlišnosti v pojetích lze říci, že autoři se shodují na zařazení aproximant do kategorie „souhlásky“.

Poznámka: Termín „aproximanta“ v pojetí některých autorů označuje širší škálu hlásek než termíny „polosamohláska“ nebo „glida“ (které odkazují k neslabičným samohláskám). Tito autoři mezi aproximanty zahrnují vedle neslabičných vokoidů i některé kontoidy – jak slabičné, tak i neslabičné.

Konkrétně **r-ové souhlásky** jako např. alveolární aproximanta [ɹ] nebo retroflexní aproximanta [ɻ] (obě existují v čínštině), a dále souhlásky **laterální**, např. velmi běžná laterální aproximanta [l]. K problému klasifikace aproximant viz Martínez-Celdrán 2004. Ten navrhuje z konsonantické tabulky IPA zcela odstranit řádek *Approximant*, neboť zahrnuje hlásky značně odlišného charakteru. Měly by být podle něj přestěhovány do oddílu *Other symbols*. Aproximanty navrhuje klasifikovat na *semi-vowels* (tj. [j, ɥ, ɰ, w]) a *consonants* (dále dělené na *centrals* a *laterals*, přičemž první skupina se rozpadá na *spirants* a *rhotics*).

Pojmy „polosamohláska“ a „aproximanta“ bývají často užívány jako synonyma, protože mnohdy jde o zvuky foneticky velmi podobné, obtížně rozlišitelné. Týká se to především [j] – [j̥], [w] – [w̥]. Jak ale vyplývá z toho, co bylo řečeno výše, oba termíny se mohou u některých autorů krýt jen částečně (záleží na analýze). Můžeme tedy uzavřít s tím, že „polosamohlásky“ mají vztah k těm z aproximant, které foneticky korespondují s některou vysokou samohláskou a vystupují jako okrajová složka útvarů tradičně nazývaných diftongy. My pro ně budeme užívat označení „aproximanta“, „glida“, případně „neslabičná samohláska“ (v naší analýze to nepředstavuje rozpor – viz níže). Problematickému termínu „polosamohláska“ raději vyhneme.

Transkripce IPA ustavuje pro aproximanty zvláštní symboly. Většinu z nich najdeme v souhláskové tabulce (kromě dvou, které jsou zařazeny v *Other symbols*). V tabulce je především běžná **palatální aproximanta [j]**, u níž postavení mluvidel odpovídá samohlásce [i]. V *Other symbols* je běžná **labiovelární aproximanta [w]**, u níž postavení mluvidel odpovídá samohlásce [u]. Mnohem vzácnější než tyto dvě je v jazycích **labio-palatální aproximanta [ɥ]** (je v *Other symbols*), u níž postavení mluvidel odpovídá samohlásce [y] ([ɥ] je zaokrouhleným protějškem [j]). Dále pak je v tabulce vzácná **velární aproximanta [ɰ]**, která odpovídá zadní samohlásce [ʊ] ([ɰ] je nezaokrouhleným protějškem [w]). Všechny tyto aproximanty budeme pro čínštinu potřebovat: při transkripci diftongů a triftongů se využívají [j], [w], [ɥ]. Aproximanta [ɰ] se objeví v souvislosti s „nulovou iniciálou“.

Pokud jde o běžnost těchto aproximant v dalších jazycích, Ladefoged & Maddieson 1996:322 uvádějí, že [j] má cca 85% jazyků světa, [w] má cca 76% jazyků světa. Další dvě jsou daleko vzácnější: [ɥ] a [ɰ] najdeme v méně než 2% jazyků světa. Pokud jde o aproximanty, které neodpovídají žádné vokalické artikulaci – souhlásky **r-ové** a **laterální**, z nich budeme pro čínštinu potřebovat tři. Laterální aproximanta [l] a retroflexní aproximanta [ɻ] figurují v inventáři iniciálních souhlásek. Alveolární aproximanta [ɹ] se využívá při transkripci tzv. erizovaných slabik a slabiky *er*.

FONETICKÁ POVAHA OKRAJOVÉ SLOŽKY DIFTONGŮ

Jak jsme uvedli výše, **periferní složka** zvukových útvarů tradičně označovaných jako diftongy má vlastní vlastnosti, které jsou na pomezí mezi samohláskami a souhláskami. V důsledku toho může být periferní složka vykládána buď jako samohláska, nebo jako souhláska:

a) Jako neslabičný vokál, v tradiční terminologii „polosamohláska“ (např. [j̥], [ɰ̥] v německém *mein* [maɪ̯n], *Laut* [laʊ̯t]); v tom případě patří do vokalického systému. Celý útvar je sekvencí dvou vokalických artikulací a může být pokládán za diftong.

b) Jako aproximanta (např. [j] ve francouzském *bien* [bjɛ̃], nebo [w] ve francouzském *Louis* [lwi]); v tom případě patří do konsonantického systému. Celý útvar pak není z fonetického hlediska diftongem, nýbrž spojením aproximanty se slabičným vokálem.

Problémem je, že ze zvukového hlediska je často obtížné rozhodnout, který z obou pohledů je v analyzovaném jazyce případnější. Neboli: ve zvukové materii konkrétního jazyka lze zpravidla stěží foneticky (tj. artikulačně, akusticky, percepčně) rozeznat neslabičnou samohlásku [j̥] nebo [ɰ̥] od aproximant [j], [w]. Nejistota bývá zejména u stoupavých diftongů (k asymetrii realizací periferní složky diftongu podle pozice před/za jádrem viz níže). Někteří autoři se ovšem domnívají, že určitá

opora existuje. Připomeňme např. Hála (1956:73). Poukazuje na to, že mezi [j], [ɥ] a [j], [w] existují určité artikulační rozdíly. Zdůrazňuje především **odlišnost artikulačního záměru**: pro [j], [ɥ] je záměrem vytvoření dutiny s vlastními tóny, což je spojeno s celkovým oslabením svalového napětí, kdežto pro [j], [w] je záměrem vytvoření úžiny a třecích šumů souhláskových. Zmiňuje i **odlišnosti akustické**. Podle něj je výhodné kategorii „polovokálů“ uchovat a neztotožňovat je s konsonanty. Ovšem Hála sám přiznává (291), že pokud jde o **percepci**, bývá nesnadné s naprostou jistotou jedno od druhého rozeznat.

Celkově lze říci, že jde spíše o otázku **volby popisu**, než o „správnost“ či „nesprávnost“ řešení. Např. Clark & Yallop 2000:75 píšou: „Otázky jako... zdali dva [sousedící] konsonanty opravdu vytvářejí afrikátu [nebo jde o dva segmenty], anebo zdali samohláska je či není opravdu polosamohláskou, bývají v zásadě nahlíženy jako otázka interpretace. Vycházíme z toho, že hlásky nebo jejich kombinace musí být interpretovány v rámci jazykového systému, jehož jsou součástí.“ Podobně Duběda 2005:52: „...Interpretaci je v takovém případě třeba opírat nejen o akustické vlastnosti, ale i o pocit uživatelů jazyka a fungování jazykového systému“. (To konec konců platí o vztahu zvukové materie jazyka a její fonologické interpretace víceméně obecně.) V podobném smyslu už Hála podotýkal (1956:73): „...Ostatně jde v naznačeném sporu především o otázku terminologie, a nikoli o podstatu věci.“

2.2.3 FONOLOGICKÁ INTERPRETACE DIFTONGŮ

Při vědomí časté nedostatečnosti fonetické opory pro volbu fonologického řešení se nyní pokusíme nastínit, jaké jsou v principu možnosti pro interpretaci zvukových útvarů nazývaných tradičně diftongy (viz též např. Clark & Yallop 2000:74):

a) Jde o tautosylabický vokalický útvar, který je tvořen **jediným vokalickým segmentem** s dvojnásobným artikulačním cílem. Celý útvar představuje **jeden foném**, tvořící jádro slabiky. Např. /ai/. Takovýto útvar lze pokládat za **diftong** v pravém slova smyslu. Daná interpretace bývá uplatňována především na útvary s jádrem na první místě, např. /ai/, které se označují jako diftongy klesavé. Existuje zde totiž velmi výrazné prolnutí jádra s následujícím periferním elementem, které u sekvencí s jádrem na druhém místě, např. /ia/ (nazývaných někdy diftongy stoupavé) není tak markantní. Někdy se proto o klesavých dvojhláskách hovoří jako o tzv. „pravých dvojhláskách“. Monofonematicky bývají popisovány např. anglické zavíravé diftongy /aɪ/ (*high*), /eɪ/ (*veil*) atd. (Cruttenden 2001:129). Také české **ou** (*louka*) je většinou považováno za jediný foném /ou/ (např. Palková 1994:196; /ou/ ovšem není klesavý diftong, nýbrž polohový). Pokud jde o fonetický zápis, transkripce se provádí pomocí dvou vokálů, které odpovídají počátečnímu a koncovému bodu trajektorie: /ai/ [ai] apod. Těsnost spojení může být naznačena obloučkem nad oběma: [aī].

b) Jde o tautosylabický vokalický útvar, který je stabilizovaným spojením **dvou vokalických segmentů**: slabičné samohlásky (např. /a/) a neslabičné samohlásky (např. /i/, /u/). Útvar je interpretován jako **dva fonémy**, např. /ai/ = /a/ + /i/, /ia/ = /i/ + /a/, přičemž jejich spojení tvoří jádro slabiky. Protože jde o sekvenci dvou segmentů, nejde o diftong v tom slova smyslu jako sub a). Nicméně s označením „**diftong**“ se můžeme setkat i v tomto případě. Fonetická transkripce se provádí obdobně jako sub a). Neslabičný element může být pro větší zřetelnost opatřen obloučkem: /ai/ [aī], /ia/ [iā]. Je možno použít i spojovací oblouček: [aū]. V úvahu přichází ještě další možnost transkripce, využívající aproximant, např. /ai/ [aj], /ia/ [ja] – viz níže.

Poznámka: Čermák 2005:158 při diskusi o španělských diftonzích zmiňuje, že podle Trubeckého pravidel lze za monofonematické pokládat jen takové diftongy, jejichž složky nejsou variantami žádného z fonémů daného jazyka. Na základě toho pravidla Čermák ustavuje španělské diftongy jako bifonematické. Bifonematicnost diftongů bývá standardně přijímána také pro čínštinu, přestože zde toto pravidlo neplatí (složky diftongů jsou zde variantami vokalických fonémů, vystupujících i jako slabičná samohláska).

c) Jde o tautosylabický útvar, který je stabilizovaným spojením **vokalického segmentu s aproximantou**, tedy souhláskou (nejčastěji to bývá /j/, /w/). Vokalický segment patří do jádra slabiky, aproximanta nikoli. Např. /ja/ [ja], /wa/ [wa], /aj/ [aj], /aw/ [aw]. V tomto případě označení „diftong“ není v zásadě na místě, neboť jde o spojení samohlásky se souhláskou. Avšak např. Tláskal 2006 pro portugálštinu hovoří o „stoupavých diftonzích“ /ju/ [ju], /wa/ [wɐ] atd. (ibid 87,181), přestože prenukleární elementy chápe jako fonémy /j/, /w/. Celý stoupavý diftong přitom včleňuje do jádra slabiky (232).

Fonetický charakter diskutovaných útvarů se napříč jazyky v různých nuancích liší, což může podněcovat tendenci k volbě toho či onoho fonologického řešení. Analýzy těchto útvarů v rozličných jazycích jsou proto mnohdy různorodé. **S rozmanitostí popisů** se ovšem setkáváme i pro jediný jazyk, neboť fonetická povaha daných útvarů nemusí být jednoznačná – např. může být nejisté, zda je určitá sekvence vokalických artikulací vnímána rodilým mluvčím jako tautosylabická, zda, když už je tautosylabická, má okrajový element spíše charakter aproximanty, anebo neslabičného vokálu, atd. (rozhodování – a také percepce – někdy ovlivňuje i původ diftongu, tedy diachronní hledisko). Může se tedy např. stát, že některé z popisů téhož jazyka přijímají **diftongy klesavé i stoupavé**, některé pracují **jen s klesavými diftongy**, kdežto stoupavé nepřijímají, a některé **nezavádějí diftongy vůbec** (taková rozmanitost přístupů je právě případem čínštiny; diskuse k různým analýzám např. portugalských diftongů viz Tláskal 2006:177). Volba té či oné analýzy je sice apriorním rozhodnutím fonologa, řešení by však mělo respektovat zvukovou materii popisovaného jazyka, jeho strukturu – a také účel popisu. Zvolené fonologické řešení se následně promítá do fonetické transkripce. I tam mohou mít různé typy zápisu své výhody či nevýhody vzhledem k účelu, kterému má popis sloužit. Právě ohledy na účel popisu do značné míry předurčují fonologické i fonetické řešení čínských diftongů a triftongů, které přijmeme v naší práci: máme na zřeteli potřeby jazykové výuky.

APROXIMANTY JAKO ALOFONY VYSOKÝCH VOKÁLŮ?

Vyvstává následující otázka. Aproximanty jsou hlásky, které jsou řazeny ke konsonantům, nikoli k vokálům. **Může být alofonom vokalického fonému konsonantní hláska?** Např. /ia/ [ja]? Taková analýza je pro některé hlásky možná a běžná. Ladefoged & Maddieson 1996:322 píšou v oddíle *Vowel-like Consonants* (probírajícího „polosamohlásky“, glidy) toto: „Segmenty samohláskového charakteru, které fungují jako souhlásky, jsou v jazycích světa běžné.“ Lin 2007:80 upřesňuje pro čínštinu: „V čínštině, podobně jako v mnoha jiných jazycích, jsou glidy neslabičnými protějšky vysokých samohlásek... když se vysoká samohláska objeví na okrajích slabiky, stává se z ní glida.... Fonetický rozdíl mezi [neslabičnou] samohláskou a glidou je minimální; zdali je vokoid součástí diftongu nebo triftongu, anebo je pokládán za glidu na okrajích slabiky – to je věcí fonologického přístupu, který se liší autor od autora.“ Na to, že fonetický rozdíl mezi neslabičnou vysokou samohláskou a aproximantou může být často sporný a že v popisu jde spíše o volbu interpretace než o „správnost“ či „chybnost“, jsme již upozornili výše.

Jestliže tedy ve *fonologické* analýze přijmeme bifonematické diftongy /ia/, /ua/, /yə/ apod. a transkribujeme je jako [ja], [wa], [ɥe] apod. (což je z *fonetického* hlediska spojení souhlásky se samohláskou), neuzavírá se tím možnost podobné útvary označovat jako **diftongy**? Mohou být např. tedy /ia/ [ja], /ua/ [wa] pokládány za diftongy, /iau/ [jau] za triftong? Na takové řešení můžeme v literatuře narazit. Příkladem je Čermák 2005 pro španělštinu. Přijímá koncept klesavých dvojhlásek, stoupavých dvojhlásek a trojhlásek. Píše (70): „Vysoké samohlásky /i/, /u/ mají polosamohláskové a polosouhláskové varianty, jež tvoří s některým ze slabičných vokálů diftong.“ Ustavuje polosouhlásky [w], [j] a polosamohlásky [i], [u]. Polosouhláska předchází plnému vokálu, polosamohláska stojí za ním (48). Např. tedy má stoupavou dvojhlásku [wa] v *cuanto* „kolik“, klesavou dvojhlásku [au] v *causa* „příčina“, trojhlásku [waj] v *averiguáis* „vyšetřujete“ (diskuse k tomu, proč nepřijímá polosouhlásky a polosamohlásky jako samostatné fonémy, je na str. 158). Také Tláskal 2006 pro portugálštinu přijímá koncept klesavých dvojhlásek, stoupavých dvojhlásek a

trojhlásek (86). Ustavuje polosouhlásky [w], [j], [w̃], [j̃], které se objevují před slabičným vokálem, a polosamohlásky [ĩ], [ũ], [ĩ], [ũ], které se objevují po slabičném vokálu. Polosouhlásky jsou součástí stoupavých diftongů. Např. [wa] v *igual* „stejný“. Polosamohlásky jsou součástí klesavých diftongů. Např. [aj] ve *vais* „jdeš“. Oba elementy se objevují v triftonzích. Např. *Uruguay* [urugwaj] (76). Tláškal však na rozdíl od Čermák pokládá polosamohlásky a polosouhlásky za varianty nikoli vokalických fonémů, ale „glidových“ fonémů /j/, /w/ (ač upozorňuje i na jiná možná řešení – diskuse k tomu viz str. 177).

Domníváme se, že v takovém řešení (tj. typu /ia/ [ja]) **není třeba vidět rozpor**, nýbrž spíše odraz mnohatvárného a dynamického vztahu mezi fonetikou a fonologií. Pro některé jazyky může být velmi příhodné a užitečné. Je možno jej přijmout i pro čínštinu – některé popisy tak činí. Přikloníme se k němu i my. Budeme mu věnovat více místa v kap. **Čínské polyftongy**.

ASYMETRIE REALIZACE OKRAJOVÝCH SLOŽEK

V případě mnohých jazyků, které mají klouzavé diftongy obého typu (španělština, čínština), pozorujeme následující tendenci: periferní složka projevuje poněkud odlišné vlastnosti podle toho, zda stojí před jádrem, anebo za jádrem. V pozici **před jádrem** (tj. ve stoupavém diftongu) může mít okrajová složka sklon k větší zavřenosti a napjatosti, tj. k aproximantní výslovnosti. Tedy např. v /ia/, /ua/ bude tendence k výslovnosti [ja], [wa] (viz např. Čermákovo [wa] v *cuanto*). Naopak v pozici **za jádrem** (tj. v klesavém diftongu) mívá okrajová složka sklon spíše k samohláskové, příp. otevřenější výslovnosti (viz např. Čermákovo [au] v *causa*). Tedy např. v /ai/, /au/ bude tendence k [aj], [au] nebo [aɪ], [aʊ] či dokonce k ještě otevřenější výslovnosti [ae], [ao]. Naopak méně často k [aj], [aw]. My se této otázce podrobněji věnujeme proto, že **tendenci k asymetrii lze najít i v čínštině**.

Lze předpokládat, že jde o tendenci v jazycích obecnou. Např. Hála 1956:72 upozorňuje, že ve vzestupném diftongu (kde jde o přechod ze striktury do apertury) má polovokál ráz více konsonantický, naproti tomu v sestupném diftongu (kde jde o přechod od apertury do striktury) představuje polovokál spíš jen jisté oslabení apertury. Popsaného jevu si všímá též Duběda 2005:52. Upozorňuje pro okrajové elementy na asymetrii akustických realizací, potažmo percepčního hodnocení, potažmo fonologického / fonetického popisu u tautosylabických vokalických spojení v některých jazycích: „Otvíravé sekvence jsou často popisovány jako kombinace aproximanty a vokálu, sekvence zavíravé jako diftongy.“ Vysvětluje to v podobném duchu jako Hála: „Zatímco vokoidní prvek předcházející jádru slabiky projevuje svou souhláskovost zřetelněji, neboť je součástí preturny, inherentně charakterizované výraznější strikturou, polovokál následující po slabičném jádru již nemá tendenci k návratu do souhláskové artikulace a... zachovává otevřenost slabiky... Doklady pro tuto domněnku lze vidět v tom, že konec zavíravých dvojhlásek může mít variabilní artikulační cíl.“

Pokud je takováto asymetrie artikulačně / akusticky / percepčně patrná, je možno, případně i vhodno ji reflektovat ve fonetické transkripci. Jestliže přijmeme východisko, že periferní elementy jsou vokalickými fonémy (což je pro čínštinu standardní řešení), tak:

– pro **klesavé dvojhlásky** bude transkripce v duchu sub b) výše, tedy např. /ai/ [aj].

– pro **stoupavé dvojhlásky** pak lze přijmout „hybridní“ řešení, stojící na pomezí b) a c). Prenukleární element je fonologicky interpretován jako (neslabičná) samohláska /i/, /u/, /y/ (jako sub b)). Avšak foneticky je mu přiznána realizace aproximantou, tedy souhláskou ([j], [w], [ɥ]) (jako sub c)). Např. tedy /ia/ [ja], /ua/ [wa], /yə/ [ɥe]. Znamená to, že [j], [w], [ɥ] jsou pokládány za **alofony vysokých vokálů /i/, /u/, /y/ v prenukleární pozici**.

Poznámka: Předpokladem tohoto řešení je, že v daném jazyce neexistuje kontrast /j/ vs. /i/, /w/ vs. /u/ atd. To je případ čínštiny. Naproti tomu např. v angličtině představují aproximanty [j], [w] samostatné fonémy /j/, /w/, viz např. kontrast *east / yeast, oozy / woozy* (Cruttenden 2001:210).

Příkladem analýzy, která takto postupuje, je Čermák 2005 pro španělštinu (viz výše). Duběda 2005:52 uvádí také Quilise 1993, podle nějž lze ve španělštině pro zavřené samohláskové fonémy počítat se třemi různými pozičními variantami. Např. pro /u/ je to [u], [w], [u̟]. Zatímco stoupavé sekvence bývají popisovány jako kombinace aproximanty a monoftongu (*puerta* [pwerta]), tak klesavé sekvence jako diftongy (*auto* [a̟to]). Pro odlišení různého charakteru okrajového elementu podle pozice vůči nukleu navrhuje Duběda rozlišení „polosamohlásek“ (po nukleu) a „polosouhlásek“ (před nukleem). Obdobnou terminologickou diferenciaci používají také Čermák 2005 pro španělštinu a Tláskal 2006 pro portugalsštinu, jak jsme viděli.

V naší práci volíme analogické řešení, jako alofony vokálů /i/, /u/, /ü/ v pozici před jádrem přijmeme aproximanty [j], [w], [u̟], kdežto jako alofony vokálů /i/, /u/, /ü/ v pozici za jádrem přijmeme [i̟], [u̟].

2.2.4 TRIFTONGY

Triftong je tautosylabická vokalická artikulace, která má tři artikulační cíle – v jeho průběhu tedy dochází ke dvěma artikulačním změnám. Triftongy jsou v jazycích nesrovnatelně řidší než diftongy, navíc o nich panují **určité pochyby**. Nemusí být totiž jisté, zdali je daná sekvence tří vokalických elementů tautosylabická – tj. zdali patří jediné slabice – anebo zda se jedna z periferních složek nestává dalším slabičným jádrem, a nejde tedy spíše o sousedství **diftongu s monoftongem** (tj. o dvě slabiky). Tak např. anglické [auə], [aɪə], [eɪə] (ve slovech *flower*, *fire*, *layer* apod.) někteří autoři vykládají jako triftongy (Roach 1986:23), avšak jiní jako sekvenci diftongu a monoftongu [ə] (Cruttenden 2001:138). Též je možné, že jedna z periferních složek podobného zvukového útvaru má ráz aproximanty, jde tedy o kombinaci **diftongu s aproximantou**. V tomto smyslu např. Hála 1962:293 k triftongům poznamenává: „Jejich existence bývá uváděna v pochybnost celkem důvodně, neboť je velmi pravděpodobné, že vždy jedna z obou nesonantických složek nabude zřetelně konsonantického rázu. Přesto možnost triftongů v slabice nelze prozatím jen tak zholat vylučovat.“ Ovšem jak jsme viděli výše, i v tom případě, že je jedna z okrajových složek (pravděpodobněji ta první) hodnocena jako aproximanta (buď jen foneticky, nebo i fonologicky), může být celek označován jako triftong – Čermák 2005:72 pro španělštinu uvádí 4 triftongy, např. /uai/ [waj], Tláskal 2006:86 pro portugalsštinu 8 triftongů (5 orálních, 3 nazálních), např. /waj/ [waj].

Sonoritním vrcholem, jádrem triftongu může být kterýkoli z elementů. Např. v rumunské trojhlasce [e̟oa] ve slově *pleoape* „víčka“ je jádrem element poslední. V anglických sekvencích [aʊə] (*hour*), [aɪə] (*fire*), [eɪə] (*layer*), pokud jsou vykládány jako triftongy, vystupuje jako jádro první element. Co se týče čtyř sekvencí, které nalézáme v čínštině, tak pokud jsou vykládány jako triftongy (což my činíme), je jádrem vždy prostřední element: např. [uaj] (ve slově *kuài* 快 „rychlý“).

2.2.5 ZJEDNODUŠOVÁNÍ VÝSLOVNOSTI DIFTONGŮ A TRIFTONGŮ

Diftongy a zejména triftongy mají komplikovanou výslovnost zahrnující změnu uprostřed průběhu, již je nutno zvládnout v rámci jediné slabiky. Není divu, že takováto artikulační složitost je často v souvislé řeči zjednodušována. Jako příklad vezměme (RP) výslovnost anglického slova *flower* [flaʊə]. V řeči některých mluvčích se objevují redukované formy, kde „nepohodlný“ vysoký element mizí: tak např. lze zaslechnout [fla:ə], ba i monoftongizované [fla:]. Anglické triftongy jsou tak někdy obtížně rozeznatelné od diftongů, eventuálně dokonce od dlouhých samohlásek – jak podotýká např. Roach 1996:23, též Laver 1994:287. Podobnou tendenci ke zjednodušování při rychlejší, méně pečlivé řeči nacházíme i v čínštině.

Pro čínské diftongy a triftongy zavedeme souhrnné označení „**polyftongy**“. Jejich analýzou se budeme zabývat ve stejnojmenné kapitole – Čínské **polyftongy**.

2.3 POVAHA ČÍNSKÉ SLABIKY

2.3.1 ČÍNSKÁ SLABIKA JAKO JAZYKOVÁ JEDNOTKA

Slabika je univerzálně ve všech jazycích **nejmenší artikulačně-akustickou jednotkou souvislé řeči**. V běžných evropských jazycích slabika nemá přímý vztah k významu. Její důležitost vyvstává zejména při analýze souvislé řeči. V čínštině však slabika (*yīnjié* 音节) má vztah k významu – vystupuje jako **hmotný nosič morfému**. Je nejmenší jazykovou jednotkou, ve které dochází ke **spojení významu s určitou výslovností** (*yì yīn héti* 意音合体). Jednotka na úrovni slabiky má proto v popisu čínštiny zásadní důležitost. Kratochvíl 1968:23 k tomu uvádí: „Role slabiky ve struktuře všech čínských dialektů včetně moderní standardní čínštiny je... mnohem významnější, než bychom mohli čekat na základě svých zkušeností s evropskými jazyky... V moderní standardní čínštině je slabika zvukovou materializací toho, co bychom mohli nazvat **základní přirozená jednotka**’ [*basic natural unit*]... Slabika vystupuje jako průsečík, v němž se protínají různé roviny čínské gramatiky.“ Halliday 2005b:320 poznamenává: „V čínštině má slovo stěžejní nějakou fonologickou důležitost... avšak po celou známou historii tohoto jazyka existovalo úzké propojení slabiky s morfémem; to propůjčuje souboru čínských slabik [vedle toho, že jde o soubor stavebních jednotek souvislé řeči] další význam – je základem fonologického systému.“ V čínštině tedy slabika představuje **základní jednotku fonologického i fonetického popisu**.

Poznámka: Vztah slabika ↔ morfém má své výjimky. K nim patří stažené slabiky obsahující morfémy dva, např. hovorové *béng* 甯 = *bù yòng* 不用 „není třeba“, nebo jednoslabičná slova s erizujícím neslabičným morfémem *-r* jako např. *hér* 盒儿 „krabička“, nebo víceslabičná jednomorfémová slova jako *bōli* 玻璃 „sklo“. To jsou však v zásadě okrajové případy.

TERMÍN

Čínská jazyková jednotka na úrovni slabiky bývá nazývána různě. Někteří autoři ji označují jako **morfém**, *morpheme* (Li & Thompson 1989:10, Norman 1988:154, Jun 2005:233), samozřejmě s tou výhradou, že čínský morfém má určité odlišné vlastnosti od morfému v běžných evropských jazycích. Vochala & Hrdličková 1985:94 hovoří o „jednoslabičných morfémech kořenné povahy“. Švarný 1998-2000 užívá termínu **sylobosémém**. Setkáme se též s termínem **sylobomorfém**, *syllabomorpheme*. Termín *sillabema*, který užívají Dragunov & Dragunova 1955, odkazuje pouze ke zvukové slabice (zavedl jej orientalista J. D. Polivanov ve 30. letech 20. stol.). Čínští lingvisté užívají termín *yǔsù* 语素, doslova „složka jazyka“ (což je třeba odlišovat od *cíwù* 词素, doslova „složka slova“, tedy morfém ve smyslu evropské lingvistické tradice). My se přidržíme běžně užívaného označení morfém.

VZTAH MORFÉMU KE ZNAKU

Povědomí o jednoslabičném morfému jako základní jazykové jednotce je posilováno **čínským znakovým písmem** (naše představy o struktuře určitého jazyka a jeho jednotkách ovlivňuje písmo velmi silně). Morfém se téměř vždy zapisuje **právě jedním znakem** – např. morfém *huǒ* „oheň“ se píše znakem 火, morfém *dào* „(cesta)“ se píše znakem 道 atd. (přitom *huǒ* je morfém volný – může vystupovat jak jako samostatné slovo „oheň“, tak i ve složeninách, např. *huǒchē* 火车 „vlak“; kdežto *dào* je morfém vázaný, objevuje se pouze ve složeninách: např. *dàolù* 道路 „cesta“, *zhīdào* 知道 „vědět“). V tomto smyslu je čínské písmo ve svém základu **morfemografické**. O povaze čínského písma a o vztahu mezi slabikou, morfémem a znakem viz Sehnal 2002:15.

VZTAH MORFÉMU KE SLOVU

Drtivou většinu slovní zásoby moderní čínštiny představují slova **dvojslabičná**, dvojmorfémová: tvoří cca **74%** slov. Naproti tomu slova **jednoslabičná**, jednomorfémová činí pouhých **12%** slovní zásoby.

Mají však v jazyce **obrovskou frekvenci**: představují **64%** ze všech výskytů slov (oproti 34% u slov dvojslabičných; na slova delší připadá jen něco přes 1%). Údaje jsou z frekvenčního slovníku “*Xiandai hanyu pinlü cidian*“ 1986:1489, průměr ze všech stylů. V hovorovém stylu je výskytů jednoslabičných slov ještě více: téměř 75%. Srovnej též nejnovější frekvenční slovník Xiao et al. 2009:14: histogram zachycující délku slov, která se objevují v korpusu použitém při tvorbě slovníku (jako *types* i jako *tokens*), uvádí tyto údaje: jednoslabičných slov jako typů je v korpusu méně než 10%, avšak jako *tokens* představují cca 55% výskytů. Oba prameny, ač se jejich údaje liší, každopádně zřetelně ukazují na to, že **velká část slabik souvislé řeči reprezentuje nějaké jednoslabičné slovo**.

Pro mluvčí evropských jazyků je slovo intuitivně snadno přijatelná jednotka, mj. i proto, že se více či méně systematicky odráží v písmu (upozorňují na to např. Kratochvíl 1968:147 nebo Clark & Yallop 2000:58). Naproti tomu v povědomí rodilých mluvčích čínštiny je **slovo** zakořeněno mnohem slaběji než „**znak**“ (přesně řečeno, morfém reprezentovaný v písmu určitým znakem a zvukově určitou slabikou). K čínskému „*necitu*“ pro slovo a k důležitosti toho, aby si Číňani uvědomovali slovo jako jednotku, se vyjadřuje Zhou 2007:354. Jazyková jednotka slovo nevchází s přirozenou samozřejmostí ani do teoretického popisu čínštiny. Zhou (ibid 339) píše: „Naše tradice měla původně jenom koncept znaku (*zì* 字)... kdežto koncept slova (*cí* 词) [Zhou jej označuje pro větší zřetelnost jako *cír* 词儿] je konceptem poměrně novým.“ Sehnal 2002:14 zdůrazňuje: „Jazyková rovina morfému je v čínštině mnohem výraznější než rovina slova... slovo je pro čínštinu podobě abstraktním pojmem jako morfém pro češtinu.“ Tak i v čínských slovnících nevystupují jako základní hesla **slova**, nýbrž **znaky v určitém čtení** (příklad slovníkového hesla je v kap. **Inventář čínských segmentálních slabik**). Řídkou a pionýrskou výjimkou je DeFrancisův slovník, alfabetycky organizující *slova* – DeFrancis 2000 (srov. též slovník Isajenko 1957). Význam slova jakožto jazykové jednotky čínštiny, které musí být ve slovnících přiznáno patřičné místo, zdůrazňuje v úvodu ke svému slovníku Lin Yutang 1972:xxi; připomíná, že většinu mluvené slovní zásoby tvoří dvojslabičná slova. Problému vymezení slova v souvislosti s ortografií pinyinů jsme se již dotkli v kap. **Abeceda pinyinů**.

PŘECEŇOVÁNÍ SLABIKY?

Přestože je jazyková a zvuková jednotka na úrovni slabiky pro čínštinu výsostně důležitá, na druhé straně není správné její status absolutizovat na úkor jednotek vyšších jazykových rovin (někdy se setkáme dokonce s výrazem “*the monosyllabic myth*“ – deFrancis 1950:147). Kratochvíl 1977:19 upozorňuje na možné problémy a neadekvátnosti, pramenící z tradičního soustředění na slabiku jakožto zvukovou reprezentantku čínského znaku. Může se stát v pozornosti lingvistů dominující jednotkou, přičemž se zanedbávají jevy a témata vymykající se doméně slabiky. Kratochvíl hovoří o “*approach to language sounds as configurations of discrete building blocks entrapped in the frames of syllables*“. Tyto souvislosti jsou sice nad rámec naší práce, nicméně je na místě si je připomenout. Viz též kap. **Možné přístupy k čínské slabice**.

TÓN

Čínská slabika je jednotou segmentálních složek a **suprasegmentální složky – tónu**. Tón je jedním z aspektů, který vymezuje slabiku jako jednotku fonologického popisu i jednotku zvukovou. Drží ji zvukově „pohromadě“, spoluurčuje její hranice (až na okrajové výjimky, jakou je sekvence tónické slabiky s atonickou: tón první slabiky se překlenuje i přes slabiku následující). Jednotlivé tóny přitom znatelně ovlivňují realizace segmentů ve slabice, především realizaci hlavní samohlásky (např. nízký 3. tón má tendenci způsobovat její větší otevřenost – viz oddíl **Finály**, kap. **Zdroje dalších modifikací**). Každá ze zhruba 1300 tónických slabik tak představuje v produkci řeči **svébytný celek**, specifický zvukový organismus, jehož komponenty včetně tónu jsou vzájemně prolnuté (jak zdůrazňuje např. Kratochvíl 1977:29). V naší práci se zabýváme pouze segmentální rovinou a problematiku tónů necháváme stranou. Jsme si však vědomi vzájemné úzké souvislosti obou rovin.

JEDNOTA ZVUKU A VÝZNAMU V PERCEPCI

Tónické slabiky jsou materiálními nosiči významových jednotek – morfémů. V percepci souvislé řeči slabika vystupuje jako **nedílná jednota všech svých zvukových charakteristik a významu**, jak zdůrazňuje Spěšněv 2003:78. Může přitom dojít i k překrývání alofonů různých segmentálních fonémů, aniž by to narušilo správné vnímání. Spěšněv píše: „Pevná struktura slabiky a tónový systém čínského jazyka se významně podepisují na percepci... Uveďme si příklad. Hlavní samohláska ve finále **-ai** se může [podle okolností] realizovat od zadního [a] až po zavřenější přední [æ], ba dokonce jako [ɛ], aniž by to narušilo správné porozumění. Tak např. morfém **gāi** (该 „muset“) [který má 1. tón], lze realizovat jako [kaɪ], [kæɪ], ba dokonce jako [keɪ]. Naproti tomu morfém **gǎi** (改 „změnit“), který má 3. tón, vykazuje pro hlavní samohlásku mnohem menší variabilitu. Není možno, aby se realizovala jako [ɛ]. Vysvětlení tkví ve zvukové struktuře čínského jazyka. V prvním případě je záměna za [ɛ] možná proto, že finála **-ei** se po iniciále **g** může objevit pouze ve 3. tónu (*gěi*). Realizace [keɪ] ve spojení s 1. tónem proto nenavozuje žádné sémantické asociace.“ Neboli: žádný morfém s výslovností *gěi neexistuje, což rodilý mluvčí ví. Realizaci [keɪ] vyslovenou v prvním tónu proto nevyhodnotí jako slabiku *gěi*, nýbrž jako slabiku *gāi*, v níž registruje mírnou odchylku ve výslovnosti hlavní samohlásky – pro percepci je zde tedy rozhodující tón slabiky, nikoli kvalita její samohlásky. (Toleranční pole pro kolísání středové samohlásky /ə/ a nízké samohlásky /a/ v jednotlivých finálách zachycuje Spěšněv 2003:79. Z diagramů je patrné, že může dojít k překryvu alofonů). Daný jev zmiňujeme jako další doklad toho, že oddělení roviny segmentální od roviny tónů je abstrakcí, kterou lze provést jen pro analytické účely.

2.3.2 RŮZNÉ POHLEDY NA SEGMENTY UVNITŘ SLABIKY

V následujícím výkladu a také v následující kapitole **Možné přístupy k čínské slabice** budeme pracovat s některými pojmy a koncepty, které budou podrobněji představeny až v kapitole **Struktura čínské slabiky** a v kapitole **Komponenty C, G, V, X**. Pro účely našeho výkladu však je prozatím dostatečná rámcová představa o slabice a jejích komponentech, tak jak jsme ji nastínili v kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**.

Čínská segmentální slabika má jednoduchou strukturu. Fonotaktická omezení jsou striktní. Na úrovni segmentů lze vymezit **čtyři strukturální pozice**, do nichž se segmenty vsouvají (v každé smí být maximálně jeden segment). V pohledu čínské fonologické tradice odpovídá každé z těchto pozic **určitý komponent**: *shēngmǔ* 声母 (iniciála), *yùntóu* 韵头 (mediála), *yùnfù* 韵腹 (centrála), *yùnwěi* 韵尾 (terminála). V roli jednotlivých komponentů smějí vystupovat **vymezené inventáře segmentů**. Situaci lze znázornit takto (používáme náhodně zvolené symboly):

iniciála <i>shēngmǔ</i> 声母 (iniciální souhláska)	mediála <i>yùntóu</i> 韵头 (glida)	centrála <i>yùnfù</i> 韵腹 (hlavní samohláska)	terminála <i>yùnwěi</i> 韵尾 (koncový element)
/a/, /b/, /c/...	/α/, /β/, /γ/...	/1/, /2/, /3/...	/I/, /II/, /III/...

Obr. 1: Čtyři pozice ve slabice a čtyři soubory segmentálních inventářů

Na zásadnost vztahu mezi segmentem a jeho funkcí ve slabičné struktuře upozorňuje např. Li 1999:36: „Výrazněji než v jiných jazycích má slabika standardní čínštiny pevný vzorec; segmentální inventář jazyka je definován na pozadí tohoto vzorce.“ Kasevič & Spěšněv 1970:364 v tom vidí obecnější vlastnost jazyků s jednoslabičnými morfémy (jako např. čínština, barmština): „Slabika v monosylabických jazycích může být analyzována jako schéma pozic, kde každé z nich je přiřazen vlastní přísně specifický soubor elementů.“

Pokud se na jednotlivé inventáře podíváme prizmatem západní fonologie, zjistíme, že fonologicky „stejný“ segment (foném) se může objevit na různých pozicích: např. /i/ může vystupovat jako mediála, centrála i terminála. Nebo /n/ může vystupovat jako iniciála i terminála. Dále zjišťujeme, že:

– V závislosti na pozici se fonetická podoba takového fonologicky „stejného“ segmentu významně liší. Např. /i/, pokud je centrálou, realizuje se jako napjaté [i] (např. v /lin/). Pokud je mediálou, realizuje se jako aproximanta [j] (např. v /lie/). Konečně terminální /i/ má podobu nenapjatého [ɪ] (např. v /lai/). Jiný příklad: /n/ má odlišné vlastnosti jakožto iniciála (např. v /nei/) a jakožto terminála (např. v /man/): jako terminála mívá oslabený či chybějící závěr; před pauzou nikdy nemá fázi exploze.

– Pozorujeme, že segmenty v určité funkci vykazují spřízněné vlastnosti napříč kategoriemi C, V. Např. nosová terminála /n/ a vokální terminála /i/ mohou mít z hlediska artikulace a akustické stavby více společného, než nosová terminála /n/ a iniciála /n/.

Jeví se tedy, že např. /i/ v pozici mediály je jak funkční, tak i fonetickou povahou „něco jiného“ než /i/ v pozici centrály, a než /i/ v pozici terminály. Podmíněnost fonetické podoby segmentu jeho rolí ve slabice je v čínštině natolik silná, že rodilý uživatel čínštiny nemá sklony vnímat vzájemně příbuzné zvukové segmenty v komplementární distribuci jako varianty téže funkční jednotky (fonému). Na druhé straně např. vokální terminály nevnímá jako něco principiálně odlišného od terminál konsonantických.

Na tomto místě je třeba připomenout tzv. „**polysystemický**“ přístup k fonologii, jenž byl předzvěstí pozdějších autosegmentálních modelů. Jeho představitelem byl zakladatel tzv. Londýnské školy **J. R. Firth**. Počítal s tím, že fonémy jazyka nepředstavují jediný nediferencovaný soubor, ale vytvářejí jednotlivé subsystemy podle toho, v jaké pozici uvnitř slabiky nebo slova se vyskytují. Např. že systém elementů fungujících jako slabičné jádro je odlišný od systému elementů fungujících na okrajích slabiky. Sampson 1980:216 v rámci svých úvah o Firthově „polysystemickém“ přístupu píše: „Tak např. Číňané, kteří mají pro zachycení výslovnosti slov velmi starobylou terminologii, by nikdy nebyli popsali slabiku, kterou my přepíšeme [nán], jako sekvenci složenou ze tří segmentů, kde první a třetí segment jsou totožné.“

Poznámka: jedním z dokladů toho, že iniciála *n* je „něco jiného“ než terminála *n*, je např. tento fakt: v řadě čínských dialektů mohou [n], [ɲ] vystupovat v iniciální pozici jako volné varianty. Naproti tomu v terminální pozici nic takového nepřichází v úvahu. Nebo: terminální *n* se může realizovat jako pouhá nosovost předchozího vokálu; pro iniciálu *n* žádný obdobný jev neexistuje.

Halliday 2005a:275 ve svém přehledu vývoje tradiční čínské fonologie ve stejném smyslu upozorňuje: *“There was a readiness to interpret [the elements] according to function in the system, without being bound by the particular nature of the exponents...”* Také on připomíná v souvislosti s čínskou fonologickou tradicí Firtha: *“...the way of looking at the syllable was akin to that of Firthian prosodic phonology.”*

Adekvátnost Firthova přístupu pro čínštinu a problematičnost uplatňování „západního“ přístupu univerzálně ke všem jazykům zdůrazňuje Sampson v jiné své práci: Sampson 1985:215. Píše: „Firth se domnívá – a podle mě se nemýlí – že [západní] fonologové jsou zavedeni na scestí charakterem evropských systémů písma [která jsou hlásková]... Orientální kultury však mají písma, jež jsou mnohdy založena na principech jiných. Jejich filologické tradice byly na evropském myšlení nezávislé... Je tedy přirozené, že vědci zabývající se orientálními jazyky se budou zdráhat povýšit systém zápisu řeči svého vlastního klanu na vědecký axiom“. Neplatí to však nutně – jak ukážeme v kap. **Možné přístupy k čínské slabice**, popsaná specifika čínské slabiky berou některé analýzy v úvahu více, některé méně.

2.4 MOŽNÉ PŘÍSTUPY K ČÍNSKÉ SLABICE

K analýze čínské slabiky je možné přistupovat rozličným způsobem. Rozmanitost přístupů souvisí jak s teoretickými východisky, tak mj. s tím, k čemu má analýza sloužit. Už Chao 1934 ve svém pověstném článku “The Non-uniqueness of Phonemic Solutions of Phonetic Systems“ zdůrazňuje, že fonologických modelů pro jediný jazyk může být více, a že jejich podoba závisí na **účelu analýzy**: „Rozličné [fonologické] systémy nebo rozličná [fonologická] řešení nelze jednoduše označit jako ‚správné‘ nebo ‚nesprávné‘ – lze o nich říci jen to, zda jsou dobré či špatné z hlediska toho či onoho účelu.“ (Stejný názor zastává Li Fangkui 1966, kdežto Hsüeh 1986:3 se domnívá se, že optimální fonologický model může být jenom jediný).

K interpretaci čínské slabiky se standardně přistupuje z pozic fonologie, která se zformovala a rozvíjela v rámci evropských lingvistických bádání. Existují však i ojedinělé návrhy, založené na domácí čínské fonologické tradici. Představují zajímavou alternativu pohledu.

2.4.1 ANALÝZY „ZÁPADNÍHO“ TYPU

Slabika je v principu nahlížena způsobem, který formuluje např. Karlík et al. 2002:404: „Z fonologického hlediska je slabika elementárním seskupením fonémů, které je možno popsat z hlediska jejich kombinovatelnosti a frekvence těchto kombinací.“ Pro mluvčí evropských jazyků je přítom foném intuitivně snadno přijatelná jednotka, mj. proto, že se více či méně systematicky odráží v písmu (jak upozorňují např. Kratochvíl 1968:147 nebo Clark & Yallop 2000:58).

Standardní popisy zvukové stavby evropských jazyků jako angličtina, němčina, francouzština či čeština se odvíjejí od výkladu jejich **segmentálního inventáře**. Segmenty vystupují jako nejmenší jednotky, které se organizují do jednotek vyššího řádu, morfémů, slabik a slov. Fonologové pohybující se v rámci „západního“ pojetí při popisu fonologické jednotky čínské slabiky pracují s inventářem **samohlásek a souhlásek**. Zajímají se o jejich fonotaktiku uvnitř slabiky a o principy, podle nichž se jejich uspořádání ve slabice děje. Tak např. Duanmu 2002 sice hned v úvodu své monografie (9) zdůrazňuje, že v čínštině musí být inventář hlásek analyzován v těsné souvislosti se strukturou slabiky, nicméně slabiku předkládá v zásadě ve smyslu, který formulují Karlík et al. (viz výše). Tomuto pojetí odpovídá i posloupnost výkladu: Duanmu začíná kapitolou *The sound inventory*. Poté následuje kapitola *Combinations and variations of SC sounds*. Teprve poté je zařazena kapitola *The Syllable*. Někteří autoři kladou na strukturu slabiky větší důraz: nejprve stručně představují funkční komponenty čínské slabiky (k nim viz kap. **Struktura čínské slabiky**). Činí tak Hartman 1944:30, Hockett 1947:259, Chao 1968:18, Cheng 1973:11, Li 1999:35 a další. Např. Cheng 1973 přímo činí z jednotek iniciála – finála hlavní oddíly knihy: v úvodní kapitole stručně nastiňuje strukturu čínské slabiky, následuje část věnovaná finálám, poté část věnovaná iniciálám, nakonec část věnovaná tónům. Chao 1968 má oddíly *Initials and consonants* a *Finals and vowels*. Hockett 1947 po vydělení iniciály a finály jako základních jednotek specifikuje uvnitř finály tři pozice, odpovídající mediále, centrále a terminále. Pohlíží tedy na slabiku jako na schéma čtyř pozic, přičemž do každé z nich vsouvá vymezené inventáře segmentů. Souhrnně lze říci, že i když některé práce berou významně v úvahu funkční komponenty čínské slabiky, tak jejich společným jmenovatelem je to, že pracují se **souhláskovými a samohláskovými fonémy jako základními jednotkami popisu**.

2.4.2 ANALÝZY STAVÍCÍ NA DOMÁCÍ TRADICI

Čínština má jinou povahu než evropské jazyky. Stejně tak i její fonologická tradice. Sehnal 2000:14 zdůrazňuje: „Slabika je výchozí jednotka čínské výslovnosti; dělení slabiky na menší jednotky má podobně abstraktní charakter jako dělení českého slova na morfémy...“ Podobně Erickson a kol. 2004:56 – „...[v čínštině] je užitečné pokládat za doménu lingvistické informace slabiku, nikoli fonémy.“ Pro čínskému mluvčímu má **zápis slabiky jakožto sekvence hlásek** (např. pomocí pinyinů) **omezenou výpovědní hodnotu** – minimální zvukovou jednotkou je pro něj slabika jako celek včetně

tónu. Musí-li nějakou slabiku identifikovat, například chce-li někomu vysvětlit čtení neznámého znaku, nebude ji nikdy hláskovat nebo psát v pinyinu. Místo toho odkáže na příslušnou výslovnost pomocí homofonního znaku. Analýzu čínské slabiky na hlásky nemají Číňané „v krvi“. Pokud jsou k ní nuceni při užití pinyin, často mívají se zápisem silné problémy, a to někdy dokonce i se zápisem vlastního jména. Kratochvíl 1968:48 podotýká: „Je zajímavé pozorovat, jak i vzdělaní mluvčí pekingského dialektu, kterým se nedostalo určitého tréninku v lingvistické teorii, zvládají... pinyin... s nesrovnatelně většími obtížemi než cizinci s byt' velmi povrchní znalostí [pekingského] dialektu.“ U vědomí specifik čínštiny, jichž jsme se dotkli už v minulé kapitole 2.3, někteří čínští lingvisté polemizují s vhodností „západní“ fonologické analýzy pro čínskou slabiku. Navrhují vycházet z domácí fonologické tradice.

STARŠÍ ANALÝZY

Jeden z alternativních pohledů na slabiku *putonghua* staršího data předložil Shi Cunzhi 1957. Domnívá se (v souladu s čínskou tradicí), že **subfinála** (v české terminologii základ slabiky, angl. *rhyme*) **nemá být analyzována na fonémy**. Nacházíme zde paralelu se systémem *Zhuyin zimu*, který má pro každou subfinálu jediný symbol, ať už se skládá ze samotné centrály (např. **-a** ㄚ, **-e** ㄜ), nebo centrály a terminály (např. **-an** ㄢ, **-ang** ㄤ, **-ai** ㄞ, **-en** ㄣ).

Ojedinělou analýzu předložil o rok dříve Fu Maoji 1956: neanalyzoval tón odděleně od segmentální slabiky a vkomponovával jej do finály. Tzv. erizované finály navrhoval pokládat za samostatný soubor finál, tj. nevyděloval erizační element jako zvláštní fonologický element. Tím obojím mu ovšem dramaticky narostl inventář finál (na 136; pinyin má pouhých 31 finál). Jeho řešení má sice své problémy, avšak výstižně dokládá čínské vnímání tónu jako neoddelitelné součásti slabiky, což je pro mluvčí netónových jazyků obtížně pochopitelné. Fuův článek vyvolal četné reakce na stránkách odborných časopisů, a to mnohdy kritické. Např. jej kritizoval výše zmíněný Shi Cunzhi 1957 – zdůrazňoval, že tón je třeba analyzovat odděleně od segmentální slabiky, a že erizované finály nepředstavují samostatný druh finál, nýbrž spojení neerizované finály s erizujícím elementem.

Jednotu **finály jako zvukového celku** jak v produkci, tak v percepci zdůrazňuje Xu 1958:45. Všechny finály, které nejsou tvořeny monoftongem, označuje jako **fùhéyīn** 复合音, „složené zvuky“. Dělí je na **fùhé yuányīn** 复合元音, tj. diftongy (včetně stoupavých) a triftongy, a **fùhé bíwěi yīn** 复合鼻尾音, tj. všechny finály s nosovým zakončením. Píše: „pevné slinutí *fùhéyīn* je značně silné, ústa i uši lidí jsou [s touto jednotkou] důvěrně obeznámeny, takže je téměř možné pokládat *fùhéyīn* za jedinou zvukovou jednotku.“ Dodává, že dokladem je např. poezie nebo písně, tj. rýmy: *fùhéyīn* je vnímána jako jednotka, která je „v ústech a uších všech lidí naroveň jednoduchým samohláskám.“ Jakkoli Xu pracuje s pinyinem, poukazuje, že jazyková praxe činí z *fùhéyīn* jednotku hodnou bližší pozornosti a hlubšího studia.

NOVĚJŠÍ ANALÝZY

Z novějších alternativních analýz si zaslouží pozornost článek You Rujie et al. 1980. Autoři se domnívají (328), že pro čínštinu **není nutně vhodné** při vymezování fonémů (*yīnwèi* 音位) vycházet z konceptů „samohláska“ a „souhláska“ a **ustavovat samohláskové a souhláskové fonémy**, jak se to standardně činí pro indoevropské jazyky. Doporučují vycházet z tradičních konceptů **iniciála – finála – tón** (*shēng-yùn-diào tǐxì* 声韵调体系). V nich se totiž zrcadlí specifika čínské slabiky, myšlenky tradiční čínské filologie (včetně systémů *fanqie* a *si hu*) i cit rodilého mluvčího. You et al. zavádějí tři druhy fonologických jednotek:

- *shēngwèi* 声位, což můžeme přeložit jako „**inicialémy**“
- *yùnwèi* 韵位, což můžeme přeložit jako „**finalémy**“
- *diàowèi* 调位, což můžeme přeložit jako „**tonémy**“

„Tonémy“ necháme stranou. Pokud jde o „**inicialémy**“, tj. iniciální souhlásky, analýza se v zásadě neliší od přístupu vycházejícího ze samohlásek / souhlásek (v čínštině mohou souhlásky s výjimkou

/n/, /ŋ/ vystupovat jen iniciálně, inventář souhlásek se tedy v zásadě kryje s inventářem iniciál). Podstatně odlišný je ale pohled na zbytek slabiky. Autoři článku jej analyzují pomocí konceptu „finalémů“. Nejprve vymezují zvukové útvary dvojího druhu (*yīnsù* 音素 = hláska, fón):

- *jìng yīnsù* 静音素, což je v článku překládáno do angličtiny jako *static speech sounds*, např. [a], [i];
- *dòng yīnsù* 动音素, do angličtiny překládáno jako *kinetic speech sounds*, např. [a¹], [aⁿ].

Na tomto základě ustavují dva typy fonologických „finalémů“: jednoduché „finalémy“ jsou např. /a/, /i/. Složené „finalémy“ jsou např. /a¹/, /aⁿ/ . V obou případech jde o **jediný foném** (autoři v tomto směru navazují na přes třicet let starý článek Shi Cunzhi 1957:10; ten však tehdy ještě nepředložil systematickou analýzu v tomto duchu). Takže: klesavé dvojhlásky, např. /ai/, a spojení vokálu s nosovkou, např. /an/, představují jediný složený „finalém“ /a¹/, resp. /aⁿ/ (zvukově jeden *dong yīnsu*). Stoupavé dvojhlásky, např. /ia/, představují spojení dvou jednoduchých „finalémů“, tedy /i/ + /a/ (zvukově dva *jing yīnsu*). Složené finály jako /uai/, /uan/ jsou spojení jednoduchého „finalému“ /u/ a složeného „finalému“ /a¹/, resp. /aⁿ/ (zvukově *jing yīnsu* a *dong yīnsu*).

Přijetí *dong yīnsu* jako jediné fonologické jednotky obraňují autoři tím, že jde o zcela přijatelný případ tzv. „*under-analysis*“, jak o ní hovořil již Chao 1934 – ta se při popisu jazyků běžně uplatňuje např. u afrikát či klesavých dvojhlásek, které mohou být interpretovány jako jediný foném. Obdobné řešení prý lze přijmout i zde. Podle autorů je argumentem pro takovéto neanalytické řešení mj. to, že terminála (jak vokalická, tak nosová) má oslabenou artikulaci, naznačuje pouze *směr* artikulačního pohybu a „ve skutečnosti vůbec není plnou artikulační jednotkou“ (jak zdůrazňoval již Shi 1957). (S obdobou takového řešení přišli již mnohem dříve Dragunov & Dragunova 1955 – viz níže).

You Rujie et al. zdůrazňují (330), že přijetím „finalémů“ se výrazně **zjednoduší problém s alofonickými variacemi samohlásek** (v čínské slabice totiž dochází k asimilaci hlásek především uvnitř základu slabiky, tj. uvnitř jejich „finalému“). Připomínají, že zatímco analýzy pracující se samohláskovými fonémy musí objasňovat vznik dlouhé řady alofonů několika málo samohláskových fonémů (např. Fu Maoji 1956 má pro 5 vokalických fonémů 17 alofonů), tak u předkládané analýzy se problém vyřeší v rámci 18 „finalémů“ (8 *jing yīnsu*, 10 *dong yīnsu*). Zde je třeba připomenout, že k řešení zůstávají alofonické variace vysokých samohlásek /i/, /u/, /y/ v roli centrály a v roli mediály. Daná analýza totiž **centrálu a mediálu v principu nerozlišuje**. Tři vysoké centrály nenásledované terminálou jsou pro ni stejnými jednoduchými „finalémy“ jako tři mediály: /i/, /u/, /y/. Např. samohláska **u** ve slabice /ku/ je „finalémem“ /u/, ve slabice /kua/ je taktéž „finalémem“ /u/ (obdobně tomu bylo v systému *Zhuyin zimu*; značka ㄨ mohla představovat jak centrálu **u**, tak mediálu **u**: ㄨ ㄨ = /ku/, ㄨ ㄨ ㄨ = /kua/). Problém je v tom, že fonetická realizace vysoké samohlásky ve funkci centrály se významně liší od její realizace ve funkci mediály. Touto otázkou se článek nezabývá, což mu lze případně vytknout.

Analýzu, kterou představili You et al., podporuje i Li Yanrui 1984:255; pokládá ji za velmi vhodnou pro čínštinu. Odvolává se se přitom na Chaův článek z r. 1934 zmiňovaný v úvodu této kapitoly, který se zastává možné rozmanitosti fonologických přístupů podle jejich účelu. Li píše: „Ustavení fonémů *putonghua* na základě systému iniciála – finála – tón odpovídá tradičnímu úzu ve fonologické analýze čínštiny; **fonologický systém se tak stává poměrně jednoduchý**. Takový pohled má své výhody i v procesu výuky výslovnosti *putonghua*. Mělo by mu být dovoleno existovat“. Li tím myslí „existovat paralelně se „západním“ typem analýzy čínštiny“. Ten má samozřejmě také svoje opodstatnění, připomíná Li – bylo jej využito např. při tvorbě abecedy pinyin. K tomu dodejme, že se tak stalo v zásadě velmi úspěšně – nicméně v povědomí uživatelů jazyka dosud není pinyin pevně zakořeněn.

ANALÝZA DRAGUNOVÝCH

Jedni z mála nečínských autorů, kteří postupují s ohledem na čínskou tradici, jsou Dragunov & Dragunova 1955 (jejich ruský článek vyšel v čínském překladu o dva roky později, viz Long Guo Fu & Long Guo Wa 1957). Sami zdůrazňují, že čínskou slabiku nerozebírají z pohledu evropské lingvistiky, nýbrž na základě specifik čínského jazyka, přičemž staví na tradici čínské filologie (což u nich kladně oceňuje Hsüeh 1986:19). Jejich východiskem není inventář samohláskových a

souhláskových segmentů, nýbrž komponenty iniciála – finála. Finálu dále analyzují jako strukturu složenou z komponentů mediála – centrála – terminála, které jsou v hierarchických vztazích. Těsnější je vztah mezi centrálou a terminálou, jejichž spojení buduje různé typy subfinál. **Subfinála je pro Dragunovovy jediným samohláskovým (!) fonémem** – ať už je tvořena samotnou centrálou, nebo centrálou + terminálou. Je třeba uznat, že maximální těsnost spojení až prolnutost segmentů v subfinále a určitá konsonantická „nedostatečnost“ nosových terminál (absence exploze, nenapjatost, častá oslabenost závěru, sonornost) řešení Dragunovových vcelku umožňuje.

Podobnost mezi Dragunovovými a o třicet let mladší analýzou You et al. 1980 (viz výše) je nápadná. Srovnáme fonologické subfinály Dragunovových a „finalémů“ Youova článku:

Drag	∅				ə		a	ən	əŋ	əu	əi	aŋ	aŋ	au	ai		
You	u	i	y	ɿ	ɤ	ε	o	a	ə ⁿ	ə ^ŋ	ɤ ^u	e ⁱ	a ⁿ	a ^ŋ	a ^u	a ⁱ	ə ^r

Obr. 1: Srovnání subfinál z práce Dragunov & Dragunova 1955 a „finalémů“ z práce You et al. 1980

„Samohláskových fonémů“, mezi něž patří i /ən/, /aŋ/ atd., napočítáme u Dragunovových (70) celkem 14. Z toho je 5 jednoduchých vokálů. You et al. 1980:333 ustavují 18 „finalémů“: 8 jednoduchých vokálů a 10 kombinací centrála + terminála.

Dragunovovi k vyjmenovaným subfinálám dále připojují jednotlivé mediály (fakultativně). Souhrn možných kombinací vytváří inventář finál. Model Dragunovových podrobně představíme v oddíle Finály, kap. **Analýza Dragunovových**.

Mezi západní autory odvolávající se na čínskou tradici patří také Halliday, který se zároveň hlásí k Firthovi a jeho *prosodies*: „Zde je zřejmě na místě dodat – vzhledem k poněkud jednostrannému obrazu lingvistiky 20. století, jenž dnes všeobecně převládá – že teoretické základy naší studie čerpají ze dvou zdrojů: z tradiční čínské fonologie, tak jak je interpretována Luo Changpeiem a Wang Liem, a z prozodické fonologie vyvinuté J. R. Firthem a jeho kolegy v Londýně. Tyto dva přístupy jsou naprosto kompatibilní a je jim společný vysoce abstraktní přístup k fonologii...“ (Halliday 2005b:294, původní článek A Systemic Interpretation of Peking Syllables je z r. 1992).

2.4.3 MOŽNOST KOMBINOVANÉHO MODELU?

Domníváme se, že popsané přístupy opírající se o tradiční čínskou fonologii mají – navzdory své neobvyklosti pro západního fonologa – svoji legitimitu. Dalo by se uvažovat o **kombinovaném modelu**, který by byl na jedné straně blíže „západnímu“ segmentálnímu pohledu, na straně druhé by zohledňoval specifické rysy čínské slabiky? Možnost alternativních pohledů na zvukovou stavbu slabiky připomíná Shi Feng 2007:144 – buď lze pracovat se samohláskami a souhláskami jako výchozími elementy, nebo lze vycházet z pozic, které mohou segmenty ve slabice zaujímat – Shi je označuje jako *wèicì* 位次, což doslova znamená „místo v zasedacím pořádku“, „zasedací pořádek“ (angl. seating). Rozvineme-li tuto myšlenku dále, mohli bychom (částečně v duchu Youově) ustavit každý ze čtyř komponentů **iniciála – mediála – centrála – terminála jako fonologickou jednotku**, přičemž každému by byl přisouzen určitý segmentální inventář.

Otázkou je, jak naložit se segmenty, které se mohou v čínské slabice objevit ve více rolích. Není jich mnoho – pouze čtyři: /i/, /u/, /y/, /n/. V navrženém pojetí je lze odlišit indexem: např. /n^I/ = /n/ v roli iniciály, /n^T/ = /n/ v roli terminály atd. Představovaly by přitom samostatné fonémy, např. tedy /n^I/ je jiný foném než /n^T/:

shēngmǔ wèi 声母位	– „inicialémy“	/p/, /p ^h /, /m/, /f/, /d/, /t/, /n ^l /, /l/... atd.
yùntóu wèi 韵头位	– „medialémy“	/i ^M /, /u ^M /, /y ^M /
yùnfù wèi 韵腹位	– „centralémy“	/a/, /ə/, /i ^C /, /u ^C /, /y ^C /, /i/, /ə/
yùnwěi wèi 韵尾位	– „terminalémy“	/i ^T /, /u ^T /, /n ^T /, /ŋ/

Při takovémto postupu by odpadl problém s těmi **alofonickými variacemi** segmentů, které jsou podmíněné **funkcí ve slabice**. Zatímco např. ve standardní analýze existuje foném /i/ s třemi alofony: [j] pro mediálu ([mje]), [i] pro centrálu ([mi]), [ɪ] pro terminálu ([maɪ]), tak v navrženém modelu jednoduše mediále /i^M/ odpovídá výslovnost [j], centrále /i^C/ odpovídá výslovnost [i], terminále /i^T/ odpovídá výslovnost [ɪ]. Informace o výslovnosti je implicitně dána fonologickým zápisem a není nutné ji specifikovat.

	mediála i	centrála i	terminála i
standardní analýza	/i/ [j]	/i/ [i]	/i/ [ɪ]
navržená analýza	/i ^M / [j]	/i ^C / [i]	/i ^T / [ɪ]

Obr. 2: Dvě možnosti řešení „stejného“ vokálu v různých pozicích

K dořešení by zůstaly **alofonické variace způsobené asimilací** (Youüv model je řeší). Týkají víceméně jen ne-vysokých samohlásek. Např. /an/ [an], /aŋ/ [aŋ]. (Necháme-li ovšem stranou ještě některé další variace.)

Podobná analýza, domníváme se, skýtá zajímavý potenciál – minimálně pro účely výuky. My se do ní ovšem nebudeme pouštět, neboť máme v úmyslu zůstat v rámci vytyčeném pinyinem. Pro pinyin jsou základními fonologickými jednotkami souhláskové a samohláskové fonémy, takže pinyin není s uvedeným modelem přímo slučitelný. Náš návrh toho, jak by bylo vhodné postupovat ve výkladu čínské slabiky při koncipování učebnic, je v závěru práce.

2.5 STRUKTURA ČÍNSKÉ SLABIKY

V této kapitole nejprve předstřeme **slabičné typy čínštiny** (tj. přípustná uspořádání elementů C, V). Následně předložíme různé **alternativní modely čínské slabiky**. Začneme tradiční analýzou slabiky, jejíž kořeny sahají mnoho staletí nazpět. Dále se budeme věnovat moderním popisům čínské slabiky v podání různých lingvistů od konce 30. let. Pokusíme se **srovnat dva základní typy modelů**: model *Initial-Final* (který stojí na tradičním pohledu) a model *Onset-Rime*. Na závěr objasníme, ke kterému z nich se přikláníme a proč.

2.5.1 SLABIČNÉ TYPY ČÍNSŠTINY

Pokud budeme na čínskou slabiku pohlížet jako na sled konsonantických / vokalických fonémů, pozorujeme následující:

- Slabika obsahuje **maximálně čtyři fonémy**. Toto stanovisko přijímá drtivá většina analýz (výjimkou jsou např. Hartman 1944 nebo Kratochvíl 1968 – viz níže, též Dragunov & Dragunova 1955). Česká slabika může mít až šest fonémů: *skvost*, *pštros*.

- **Souhlásky** jsou vesměs vázány na **préturu slabiky**. Výjimkou jsou nosovky /n/, /ŋ/, které jsou přípustné v kodě (např. /pan/, /paŋ/). Kromě slabik ukončených nosovkou jsou tedy všechny čínské slabiky otevřené. Některé modely připouštějí souhlásku i v **jádře slabiky**, týká se to však pouhých sedmi slabik (zapisovaných v pinyinu jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*). Jako nositel slabičnosti je zde přijímána slabičná souhláska, která je znělým protažením iniciální souhlásky. Je realizací nulového nukleu a nepředstavuje samostatný souhláskový foném. Analýzy připouštějící podkladové souhlásky pro pozici **mediály** a/nebo **terminály** jsou okrajové.

- U většiny popisů je **samohláska povinnou složkou slabiky** (do jádra slabik *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri* kladou „apikální samohlásku“, všechny ostatní slabiky mají v jádře některou dorzální samohlásku). V tomto pojetí pak čínština nemá nic podobného českým slovům *vlk, brk*. V popisech, které připouštějí souhlásku v jádře slabiky, samohláska **není povinnou složkou slabiky**.

- **Souhláskové skupiny** nejsou v rámci slabiky přípustné – ani v préture, ani v kodě (*/kpai/). Čínština tak nemá žádné slabiky typu českého *zpěv, kost* apod. Dvě souhlásky mohou sousedit pouze přes hranice morfémů. Za souhláskovou skupinu lze případně počítat kombinaci souhláska + aproximanta, např. [mjən]. Aproximanta je však drtivou většinou analýz pokládána za alofon samohláskového fonému, fonologicky tedy nejde o souhláskovou skupinu. Např. /mian/ [mjən]. Speciálním případem jsou dále slabiky zapisované v pinyinu jako *ci, si, chi, shi*. Pokud je jejich nukleus pokládán za slabičnou souhlásku, bylo by možné pokládat je za fonetickou souhláskovou skupinu (u těchto čtyř slabik se mezi préturem a jádrem mění znělost, jde tedy o dva segmenty, zatímco u *zi, zhi* se artiklace nemění). Velmi vyjímečně některé analýzy interpretují určité hlásky jako bifonemické souhláskové nebo polosamohláskové skupiny, např. Hartman 1944, tyto přístupy jsou však okrajové.

- Čínština má bohatství kombinací vokoidních elementů. Bývají interpretovány různě. V tabulce slabičných typů uvedené níže je prozatím označíme jako **diftongy** (stoupavé ^GV, klesavé V^V) a **triftongy** (^GV^V). Některé popisy však se stoupavými diftongy ani s triftongy nepracují. Více k tomu kap. **Čínské polyftongy**.

Jestliže uplatníme naznačené restriky a zapíšeme slabiku jako uspořádání elementů V (vokály), C (konsonanty), ^G (periferní složka stoupavého diftongu), ^V (periferní složka klesavého diftongu), pak dospějeme **12 slabičným typům** (stejných 12 typů uvádí např. Yen-Hwei Lin 2007:107; autoři Lin & Wang 1992:102 uvádějí o dva typy méně, protože VG a GV zařazují pod VV; Duanmu 2002:80 se také poněkud liší). Těchto 12 typů shrnujeme v tabulce. Vokoidy (tj. vokalické elementy bez ohledu na roli ve slabice) jsou tučně. U každého typu je příklad slabiky. V kulaté závorce je zápis této slabiky v pinyinu. Pokud jde o ^G, tedy **glidu** (např. /lia/ = C^GV), tak glidy (aproximanty) patří sice foneticky mezi souhlásky, v čínštině však neexistuje kontrast mezi glidami a vysokými samohláskami. Prenukleární glida je většinou autorů chápána jako alofon vysoké samohlásky v neslabičné pozici. Symbol ^G v naší tabulce tedy reprezentuje fonologickou samohlásku.

slabiky s monoftongem	slabiky s diftongem	slabiky s triftongem
V /a/ (a)	V^V /au/ (ao)	^G V^V /iau/ (yao)
CV /a/ (la)	CV^V /au/ (lao)	C^GV^V /liau/ (liao)
VC /an/ (an)	^G VC /ian/ (yan)	
CVC /aŋ/ (lang)	C^GVC /lian/ (lian)	
	^G V /ia/ (ya)	
	C^GV /lia/ (lia)	

Obr. 1: Tabulka slabičných typů čínštiny

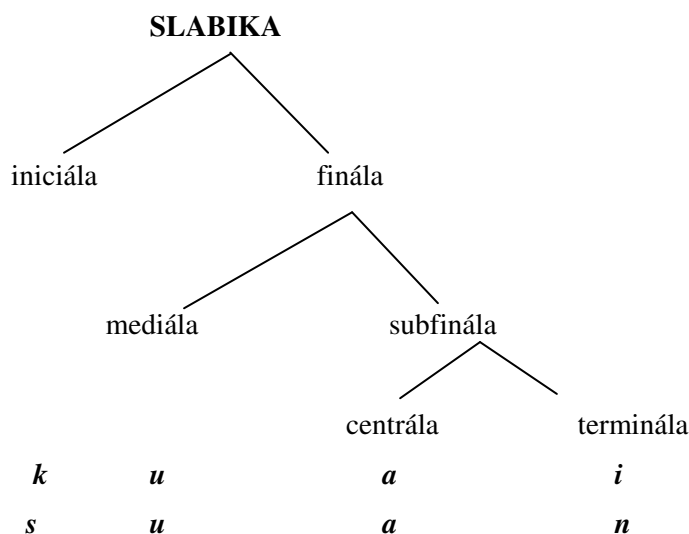
Poznámka: V modelech přijímajících **slabičné souhlásky** by spadaly slabiky obsahující slabičnou souhlásku (např. [tʂʒ], v pinyinu *zi*), pod CV, neboť slabičná souhláaska se fonologicky interpretuje jako nulová hlavní samohláaska, ne jako C.

Srovnajme s **počtem slabičných typů v češtině** (Palková 1994:272, dle Ludvíkové 1987). V absolutních číslech je jich sice o dost víc než v čínštině – **18 českých typů** oproti 12 čínským, avšak vezmeme-li v úvahu jejich frekvencovanost, získáme jiný obraz. Téměř **90%** ze všech výskytů slabik v českém textu spadá pod **pouhé tři slabičné typy**: CV (*má*) 60%, CVC (*máš*) 17%, CCV (*tři*) 10%. Zbytek výskytů tvoří V (*a*), CCVC (*stát*), VC (*on*) a zcela okrajové CCCV, CVCC, CCVCC, CCCVC (*sklo, most, sjezd, pštros*) aj. „Optimální“ slabičný typ CV, který je mezijazykově univerzální, je v nadpoloviční převaze. Pro čínštinu sice nemáme údaje o frekvenci slabičných typů v textu k dispozici, ale lze předpokládat, že distribuce bude méně nerovnoměrná a rozdíly v jejich frekvenci méně dramatické.

Na bohatství škály **českých** slabičných typů se významně podílí přípustnost souhláskových skupin a přípustnost zavřených slabik. Naproti tomu v **čínštině** je inventář slabičných typů redukován skutečností, že fonotaktika souhlásek je podrobena výrazným omezením. V naprosté většině jazyků včetně čínštiny je počet konsonantů větší než počet vokálů (viz např. Duběda 2005:44), takže omezení kombinatoriky souhlásek má za následek – kromě omezení počtu slabičných typů – také skromnější inventář existujících slabik.

2.5.2 MODEL SLABIKY DLE TRADIČNÍ ČÍNSKÉ FONOLOGIE

Představu o struktuře slabiky v duchu čínských tradic jsme již znázornili pomocí schématu v kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**. Zopakujme toto schéma znova – tentokrát v podobě, kterou přebíráme z publikací Kasevič & Spěšněv 1970:365, Spěšněv 2003:12 (příklady slabik jsme doplnili).

Obr. 2: Model slabiky podle čínské fonologické tradice

K úplné analýze slabiky na segmenty (tj. na iniciálu – mediálu – centrálu – terminálu) Číňané sice dospěli až v moderní době, v souvislosti s pokusy o latinkový zápis čínštiny a pod vlivem západní fonologie, nicméně daný model můžeme pokládat za autentickou reflexi čínské tradice. Zrekapitulujme nyní jednotlivé komponenty, které jsou součástí schématu:

INICIÁLA, *shēngmǔ* 声母, doslova „matka zvuku“. Označuje iniciální souhlásku. Např. /kuai/. Koncept iniciály je v tradiční čínské filologii doložitelný po dlouhá staletí, jak jsme ukázali v kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**.

MEDIÁLA, *yùntóu* 韵头, doslova „hlava finály“, modernějším termínem *jièyīn* 介音 „mezihláska, element stojící mezi“. Označuje neslabičnou samohlásku, glidu, která může předcházet hlavní samohlásce. Např. /kuai/. Mediála sice starými fonology explicitně vymezena nebyla, avšak povědomí o ní existovalo (odráží se v kategoriích finál *si hu*). Zřetelně pak byla mediála vytyčena v systému *Zhuyin zimu*.

CENTRÁLA, *yùnfù* 韵腹, doslova „břicho finály“. Označuje hlavní samohlásku slabiky. Např. /kuai/.

TERMINÁLA, *yùnwěi* 韵尾, doslova „ocas finály“. Označuje koncový element – buď je vokalický, nebo nosový. Např. /kuai/, /kuan/.

Jednotkou, která ve fonologii nezpochybnitelně existovala po řadu staletí, je **yùn 韵** – tj. ta část slabiky, která nese rým. V moderní době byla určena jako spojení centrály a terminály. My tento komponent označujeme termínem **SUBFINÁLA**. Západní fonologové subsylabický komponent této úrovně sice přijímají, avšak nemají pro něj speciální označení; užívají obecného termínu z teorie slabiky – *rhyme*, příp. *rime*, což je spojení nukleu a kody, česky „základ slabiky“. Mediála, centrála a terminála tvoří společně **FINÁLU**, *yùnmǔ* 韵母. Finála taktéž nebyla starými fonology explicitně pojmenována, ale lze ji negativně vymezit jako zbytek slabiky zůstávající po odtržení iniciály.

Terminologická poznámka: Označení **centrála** a **terminála**, resp. ruský *central'* a *terminal'* poprvé použil ve svých pracích z konce 60. let ruský lingvista a barmanista V. B. Kasevič. Autorem označení **subfinála**, resp. *subfinal'* je A. A. Moskalev 1964:28. Termíny *central'*, *terminal'*, *subfinal'* se objevují např. v publikaci Kasevič 1983:130 nebo v učebnici Spěšněv 1972, Spěšněv 1980, Spěšněv 2003. Anglické verze *central*, *terminal*, *subfinal* najdeme v článku Kasevich & Speshnev 1970:365. My pokládáme tyto termíny za výhodné, neboť jednoznačně odkazují k *čínským* komponentům slabiky (na rozdíl od všeobecného anglického *nucleus*, *ending*, *rhyme*). Budeme je proto používat.

2.5.3 MODERNÍ POPISY ČÍNSKÉ SLABIKY

Fonologické analýzy čínštiny z pera moderních autorů (ať již západních, nebo čínských) se datují cca od 30. let 20. století. Nahlížíjí na čínskou slabiku a její složky prizmatem různých fonologických škol a přístupů – od strukturalistického rámce přes generativní fonologii až po nelineární modely (viz kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**).

LINEÁRNÍ MODELY

Analýzy raného data (např. Chao 1934, 1968, Hartman 1944, Hockett 1947) byly vesměs reflexí starších přístupů západní jazykovědy. Uplatňovaly pohled na čínskou slabiku jako na **lineární sekvenci fonémů**. Je pravda, že pracovaly s tradičními komponenty iniciála – finála a s vymezenými pozicemi ve slabice (např. Hockett popisuje slabiku prostřednictvím pozic [1], [2], [3], [4]), které v principu odpovídají komponentům iniciála, mediála, centrála, terminála, přičemž každé z pozic přiřazovaly vymezený soubor elementů). Nebylo však patrné, **jaké jsou vztahy** mezi těmito komponenty. Nedařilo se tak osvětlit všechny důležité rysy čínské slabiky. Možnosti adekvátnějšího vystižení její povahy se otevřely s nelineárními modely.

NELINEÁRNÍ MODELY

Hierarchický pohled na slabiku, který má v čínské lingvistice hluboké kořeny, západními lingvisty nebyl po dlouhou dobu vesměs uplatňován a vynořoval se jen ojediněle, např. Dragunov & Dragunova 1955. K nim se přiklání také Kasevič & Spěšněv 1970, kteří píšou (364): „Pokud jde o monosylabické jazyky [jako čínština], tak morfológická, morfonologická a fonetická fakta nás vedou k přesvědčení, že funkční segmentace v těchto jazycích se uplatňuje na větším počtu úrovní než na úrovni jediné.“ Poukazují na to, že jednotky na úrovni fonémů mají z funkčního hlediska v čínštině značně omezenou roli. Poté, co nastínili strukturu slabiky (viz schéma na obr. 2), autoři pokračují: „Z jednotek které jsme zde vypočítali je to pouze slabika, již může být připsán plný funkční status...“

Iniciálám a finálám bývá přiznáván určitý druh „oslabeného“ funkčního statusu. Ostatní jednotky [tj. mediála, centrála, terminála, příp. subfinála] mohou být označeny jako *kvasifunkční* nebo *hypofonologické* entity.“

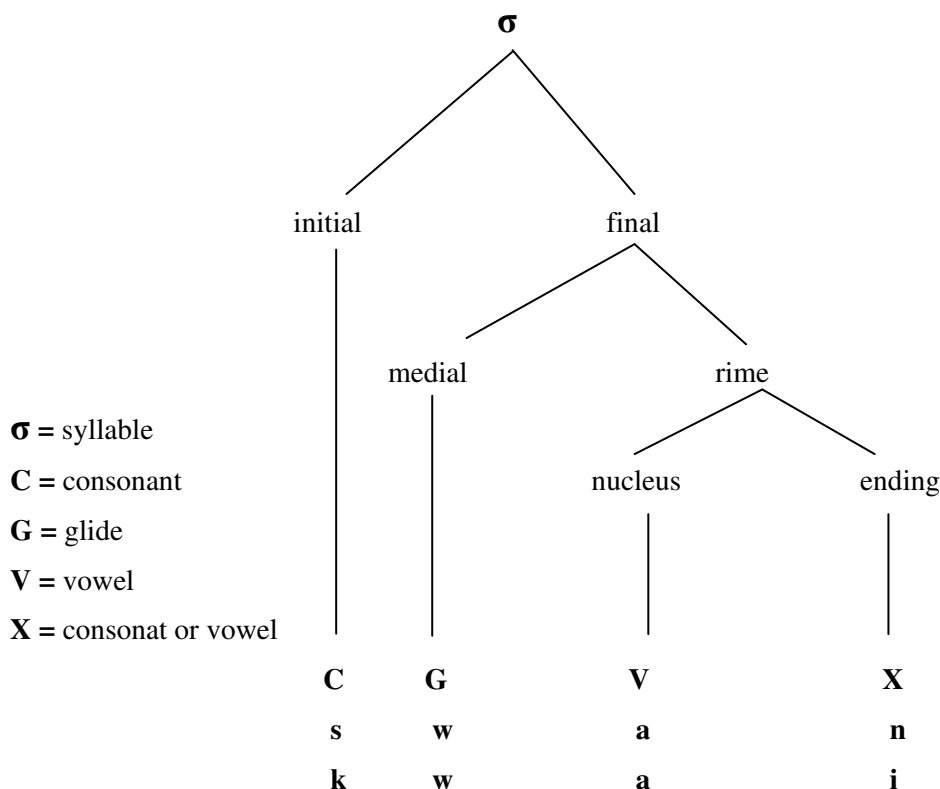
S příchodem **nelineárních fonologických analýz** na přelomu 70. a 80. let 20. stol. (podrobněji viz **kap. Fonologická zkoumání čínštiny**) se zájem západních lingvistů obrátil k fonologické reprezentaci čínské slabiky v novém rámci. Jejich modely se snaží se popsat **vnitřní strukturu slabiky**, tj. osvětlit způsob, jakým se základní komponenty na úrovni segmentů sdružují v subsylabické komponenty vyšších úrovní, a jaké jsou hierarchické vztahy mezi nimi. Zajímají se též o **obligatornost / fakultativnost** komponentů. Model čínské slabiky se přitom snaží budovat ve světle moderní teorie slabiky, která usiluje o postižení jazykových univerzálií. Některé z těchto modelů, jakož i koncepty v nich užívané (*onset*, *rhyme/rime*, *nucleus*, *coda*) připomínají tradiční čínský koncept slabiky (obr. 2). Všimá si toho např. Blevins 1995:212; upozorňuje, že jeden ze současných modelů objevujících se v obecné teorii slabiky – autorka jej označuje jako *“binary branching with rime“* a sama jej pokládá za nejvíce podložený ze všech modelů – v mnohém koresponduje právě s čínskými představami o slabice.

Podívejme se nyní na **různé typy hierarchických modelů čínské slabiky** (jejich přehled viz např. Li 1999:75). Odrážejí rozmanitost názorů na vztahy mezi segmenty ve slabice a na způsob, jakým se sdružují a utvářejí vnitřní strukturu slabiky. Li 1999:75 k tomu píše: „...[toto téma] je v posledních deseti letech předmětem vzrušených diskusí, zatímco dříve bylo zanedbáváno. Klíčovým předmětem sporů je to, zdali má být mediála přiřčleněna k *rime* [tj. k základu slabiky], anebo k iniciále.“ Budeme se věnovat dvěma základním typům: jsou to model *Initial-Final*, korespondující s tradiční představou, a modernější model *Onset-Rime*, který přijímá odlišný pohled na postavení prenukleární glidy ve struktuře slabiky a nepočítá s finálou. Jejich označení přejímáme od Lin 1989:30 a Lia 1999:75, nepřekládáme je.

tradicionalistický model *Initial-Final*

Respektuje strukturu slabiky etablovanou ve středověké čínské filologii. Zastává jej většina fonologů z ČLR (např. Xu 1999, Lin & Wang 2003), byl přejat i mnohými západními lingvisty (viz níže). Tradiční pohled na slabiku přijímá i systém pinyin, potažmo i jazykové učebnice publikované v ČLR (a nejen tam). Postřehy středověkých čínských fonologů ohledně struktury slabiky tedy mají i nadále svoji hodnotu, a to přes opakované snahy reinterpretovat čínskou slabiku způsoby, které jsou poplatné současným západním fonologickým teoriím. K výhodám tradičního modelu pro výuku se vyjádříme na konci této kapitoly.

Zastánci tradicionalistického modelu jsou např. Robert Cheng 1966:139, C.C. Cheng 1973, Norman 1988, Feng-Lan Kuo 1994 (cit in Li 1999:75,77), Halliday 2005b. Též Hsüeh 1986:6. podle nějž je třeba analýzu čínštiny opírat o tradiční pohled, protože ten je ztělesněním citu rodilého mluvčího. S tímto modelem již o mnoho dříve pracují Dragunov & Dragunova 1955, hlásící se k čínské filologické tradici. Může být znázorněn takto (naše schéma je převzato z Lin 2007:107 která jím tradiční model ilustruje, aniž jej ovšem sama zastává; exemplifikace slabik jsme přidali):

Obr. 3: Současný model slabiky, který vychází z tradiční čínské fonologie

Jak je patrné, struktura slabiky znázorněná na obr. 3 je stejná jako v modelu na obr. 2, liší se pouze označení některých komponentů. Komponenty **C**, **G**, **V**, **X** na nejnižší úrovni odpovídají komponentům **iniciála** (*initial*) – **mediála** (*medial*) – **centrála** (*nucleus*, též *main vowel*) – **terminála** (*ending*, též *terminal element*).

Poznámka: Pokud je poslední komponent **X** vokální, bývá nejčastěji zapisován symbolem **V**, např. Lin 2007:108 (výsledná formule je tedy CGVV). Někteří autoři, např. Duanmu 2002:51, jej však označují jako **G**, *glide* (tedy CGVG). Mezi oběma značeními není rozpor, neboť mezi vysokými samohláskami a glidy není v čínštině kontrast.

Abychom předešli nejasnostem, je na místě zde zdůraznit, že „nukleus“ v tomto modelu je vždy reprezentován jednoduchou samohláskou (**V**). Je třeba jej odlišovat od „nukleu“ v obecném schématu slabiky – ten může být totiž představován jednoduchou samohláskou (**V**), diftongem (**VV**), nebo případně slabičnou souhláskou (**C**). Aby nedocházelo k nedorozumění, budeme pro „nukleus“ z tradičního modelu čínské slabiky užívat termínů „centrála“ nebo „hlavní samohláska“, kdežto termín „nukleus slabiky“ si rezervujeme pro označení sonoritního vrcholu v obecném schématu slabiky.

Z tradiční představy vychází také Cheng 1973:11. Předkládá ji v podobě tabulky (pozor – pravý dolní box Cheng rozčleňuje v originále na dvě políčka, avšak zároveň připomíná, že koexistenci obou typů zakončení připouštějí pouze některé dialekty, zatímco v pekingské čínštině jejich koexistence možná není. Proto jsme si dovolili obě políčka sloučit). Tabulka vypadá následovně:

tone			
initial	final		
	medial	rime	
		nucleus	ending vocalic/ consonantal

Obr. 4: Současný model slabiky, vycházející z tradiční čínské fonologie (dle Chenga 1973)

Tradiční model umožňuje přijmout koncept **stoupavých diftongů** (mediála + centrála), **klesavých diftongů** (centrála + vokalická terminála) a **triftongů** (mediála + centrála + vokalická terminála).

Také Lin 1989:26 přijímá iniciálu a finálu jako základní konstituenty slabičné struktury (*where prenuclear glide is part of a rime projection*; v jejím schématu R'' = finála, R = subfinála). Tento model však později (Lin 2007) opouští. V obou svých modelech nakládá s koncovým elementem odlišně než jak to činí model tradiční (podrobněji viz níže).

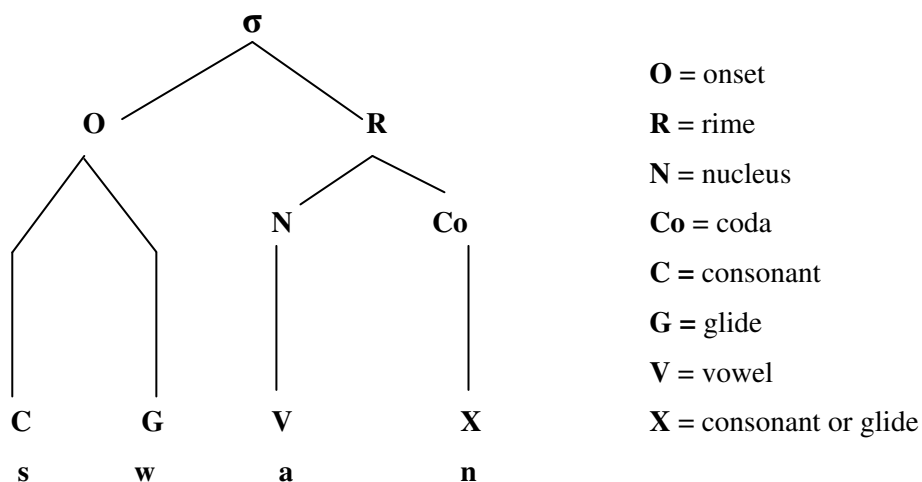
Autoři zastávající tradiční model mají pro prvotní „řez“ na **iniciálu a finálu** po ruce jako pádný argument prastarou metodu *fǎnqiè*. Ta podle nich nepochybně legitimizuje ustavení finály jako fonologické jednotky, neboť prokazuje existenci tohoto subsylabického komponentu v tradiční čínské fonologii (domnívají se tak např. Dragunov & Dragunova 1955:59). Další krok – rozdělení finály na mediálu a *rime* – zase opravňuje tradiční rýmy, pracující s jednotkou *yun*, tj. subfinálou (pro rýmy není mediála relevantní). Avšak Li 1999:79 **historickou existenci konceptu finály zpochybňuje**. Zatímco totiž jednotky iniciála a *yun* se frekventovaně objevují po dlouhá staletí, tak finála není vymezena jako svébytná jednotka – je pouze tím, co ze slabiky „zbude“ po oddělení iniciály. Li připomíná, že jednotka na úrovni dnešní finály se objevuje teprve v pokusu o latinizaci čínštiny z pera jezuitského misionáře Mattea Ricciho (1605). Li poznamenává, že už sám fakt, že autorem konceptu finály je Ital, činí status této jednotky v mysli čínského mluvčího podezřelým. Následně Li odmítá model *Initial-Final* a – spolu s mnoha jinými současnými autory – přijímá model *Onset-Rime*.

moderní model *Onset-Rime*

Jeho zásadní odlišnost tkví v tom, že **pre nukleární glidu** (mediálu) **včleňuje do préturey** (angl. *onset*). Prétureu tedy sdílí glida spolu s iniciální souhláskou. Zbývající část slabiky tvoří základ slabiky, *rime*. Tento model přijímají např. Bao 1990, 1995, 1996, Duanmu 1990, Duanmu 2002, Li 1999, Lin 2007. Zajímavé je, že v podobném duchu řešil slabiku už čínský systém *Guanhua hesheng zimú* z r. 1900 (viz kap. **Fonologická zkoumání čínštiny**). Z řečeného vyplývá, že v modelu *Onset-Rime* **není přítomna jednotka na úrovni finály** (v případě praktické potřeby může být ovšem finála reprezentována jako sekvence **GVX**, jak činí např. Duanmu 2002). Ruší se také korespondence préturey s iniciálou (prétura je tvořena buď iniciálou, nebo spojením iniciála + mediála). Jako jedna z hlavních opor daného modelu bývá uváděna analýza řečových chyb rodilých mluvčích – při chybách bývá zaměňováno celé spojení iniciální souhlásky + mediála, nikoli samotná iniciála. Takové průzkumy provedl např. Zhou Jin 1995 (cit. in Li 1999:80). Duanmu 1990:25 předkládá šest dalších argumentů pro včlenění mediály do préturey: např. akustický – že totiž mediála, přestože je foneticky schopna účastnit se nesení tónu, takto nefunguje; tón se nakládá až na hlavní samohlásku a případné následující segmenty (Howie 1976:218). Dále jazykové hry, rýmy aj. Goh 1997:22 však všechny argumenty jeden po druhém je vyvrací a Duanmuovo řešení odmítá.

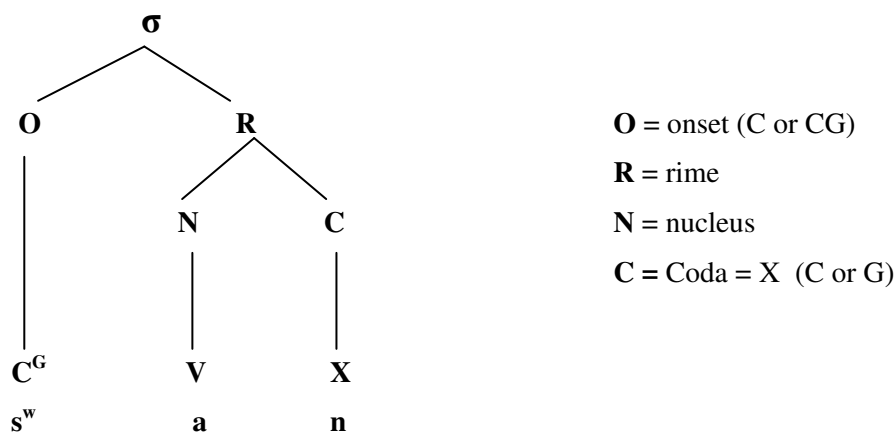
Zastánci modelu *Onset-Rime* nejsou zajedno v tom, jestli se má **G** pokládat za samostatný zvukový segment, anebo za sekundární artikulaci k **C**:

- Většina autorů pokládá glidu za samostatný segment a přiděluje jí v préture (*onsetu*) **samostatnou pozici** (*slot*). Kombinace **CG** vytváří souhláskovou skupinu. Takové pojetí nabízí např. Lin 2007:108. (Obdobně Zhiming Bao 1990:328, jenž však nemá uzel „Co“ a propojuje R přímo s X).

Obr. 5: Model přičleňující prenukleární glidu do přetury; glida má samostatnou pozici

● Naproti tomu Duanmu 1990:25, jakož i Duanmu 2002:28,80,84, Duanmu 2009:76 **glidě upírá samostatnou pozici** ve struktuře slabiky. Glidu chápe nikoli jako samostatný fonetický segment, ale jako sekundární artikulaci k iniciální souhlásce. Celý zvukový útvar zapisuje jako C^G (podkladově však dva segmenty CG) Tohoto modelu se zastává také Li 1999. Schéma slabiky lze pak znázornit takto (Li 1999:83; Wu Yuwen 1994:14):

Obr. 6: Model přičleňující prenukleární glidu do přetury; glida nemá samostatnou pozici

Duanmu se svoje stanovisko snaží podpořit řadou argumentů fonetických i fonologických (84). Zdůrazňuje (16), že kombinace **CG** se realizuje jako jediný zvuk artikulovaný naráz: např. v čínské slabice *suan* nastupuje zaokrouhlení rtů hned od začátku artikulace, na rozdíl od anglického *sway*, kde nastupuje později (téhož si pro zaokrouhlené mediály /w/, /y/ všímá i Norman 1988:142). Duanmu také připomíná (Duanmu 2009:76), že přítomnost **G** neprodloužuje znatelným způsobem trvání slabiky. Standardní pojmání iniciální souhlásky a glidy jako dvou fonetických hlásek pokládá Duanmu 2002:15 za zbytečnou “*over-analysis*“ (s odkazem na studii Chao 1934:42). Příslušné slabiky píše [sʷan], [pʰan], [nʰe] apod.

Pro nazírání **CG** jako jediné fonetické hlásky tedy existují určité argumenty. Avšak z hlediska fonologie je zřejmé, že přijetí **CG** jako jednoho fonologického segmentu by značně narostl počet iniciálních konsonantů. Proti takovému řešení tedy mluví jeho neúspěšnost. Duanmu se snaží tuto překážku odstranit – i když je **CG** jediná fonetická hláska, není přece třeba ji přijímat podkladově jako jeden segment, lze ji pokládat za segmenty dva. Takže Duanmu, stejně jako tradiční analýzy, uznává **G jako samostatný foném** (který je fonologickým vokálem). Nic mu tedy nebrání, aby se pro **rovinu**

podkladovou ztotožnil se standardní formulí **CGVX**: „Plná slabika standardní čínštiny se skládá maximálně ze čtyř podkladových hlásek **CGVX**, kde **CG** se foneticky realizuje jako jediná hláska.“ (57, též 48). Duanmu má ovšem ještě další, „třípoziční“ schéma pro slabiku: **CVX**. To se však vztahuje k jiné rovině – **rovině slabičné struktury**. Na této rovině mají u Duanmu strukturu **CVX** všechny přízvukné slabiky bez ohledu na své podkladové segmentální složení (např. slabika /a/ i slabika /lian/ jsou CVX). Všechny nepřívukné slabiky mají zase strukturu **CV**. Duanmuovo neobvyklé řešení podrobně vysvětlíme v kap. **Duanmuův koncept „pevného vzorce slabiky“**.

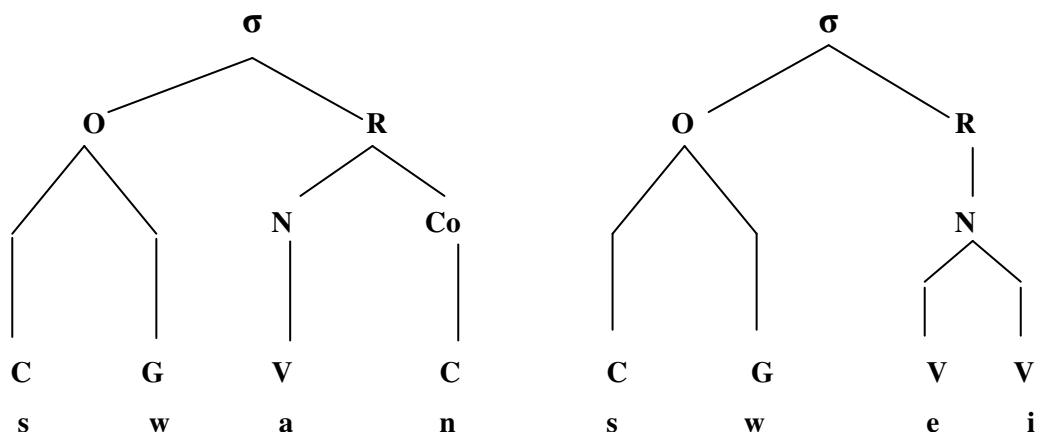
Na Duanmu se odvolává Li 1999:178, když přijímá obdobný pohled na slabiku pro svoji diachronně motivovanou fonologickou analýzu. Svůj příklon k tomuto modelu odůvodňuje mj. univerzálními tendencemi: „Napříč jazyky pozorujeme u souhláskových skupin objevujících se v přetúře tendenci k tomu, že kombinace **CG** se realizují spíše jako konsonant se sekundární artikulací, než jako souhlásková skupina.“ (83) Poznamenejme, že konsonant se sekundární artikulací však nemusí být bezpečně rozlišitelný od sekvence dvou konsonantů – ve zvukové materii existuje kontinuum (k problému viz též Chao 1934:42).

Jiný autor, Bao Zhiming 1996, zaujímá ohledně příslušnosti **G** méně vyhraněné stanovisko: “*The constituency of the medial glide is not as determinate as commonly assumed.*“ Na základě analýzy fonologických procesů citlivých na strukturu slabiky, jako jsou částečná reduplikace, jazykové hry, rýmy či řečové chyby v několika různých dialektech včetně *Mandarin* (tj. pekingského dialektu), dospívá Bao pro *Mandarin* k tomuto závěru (ibid 342): jisté je pouze to, že hlavní samohláska a následující glida či nosovka utvářejí společně konstituent – je to základ slabiky, *rime*, a dále že mediální glida (**G_m**) nepatří k nukleu (tj. netvoří konstituent s následující samohláskou). Strukturu slabiky lze tedy v prvním přiblížení zapsat jako $[C_i G_m [V C_l]_R]_{\sigma}$. Pokud jde o příslušnost **G_m**, lze ji včlenit buďto do přetúry, *onsetu* (jak činí Duanmu), tedy $[C_i G_m]_o [V C_l]_R]_{\sigma}$, nebo ji připojit k základu slabiky, *rime*, tedy $[C_i [G_m [V C_l]_R] R']_{\sigma}$ (jak činí tradiční model). Bao nenachází žádné argumenty, které by jednoznačně podporovaly jednu nebo druhou alternativu.

● Další nejednota mezi analýzami se týká **koncového komponentu X**, který odpovídá **terminále** z tradičního modelu. Může být buď nosový, nebo vokalický (např. ve slabikách /man/, /mai/). Otázkou je, které strukturní části slabiky odpovídá – zdali patří do nukleu slabiky, nebo do kody, nebo tam či tam podle svého typu.

Někteří autoři oba typy terminály (nosovou i vokalickou) umísťují **do kody**. Pro vokalickou terminálu je to sice poněkud v rozporu s obecným modelem slabiky, kde koda je konsonantní, ovšem čínština k takovému řešení vybízí – je v souladu s tradičním přístupem, který mezi vokalickou a nosovou terminálou nečinil principiální rozdíl. V těchto modelech tedy **koda je identifikována s terminálou**. Toto řešení přijímá např. Feng-Lan Kuo 1994:20 (cit in Li 1999:77). Stejně si počíná Duanmu 2002:81.

Některé popisy řadí **nosové zakončení do kody**, kdežto **vokalické do nukleu slabiky**. Tam spolu se slabičnou samohláskou vytváří klesavý diftong. Tak postupuje např. Lin 1989:26, Lin 2007:66, 108, jak vidno na následujícím obr. 7. Schéma vlevo ukazuje slabiku, která je ukončena nosovkou, jež je prisouzena kodě. Schéma vpravo ukazuje slabiku s koncovým vokalickým elementem, který je včleněn do nukleu; koda zůstává neobsazena:

Obr. 7: Model umisťující koncovou nosovku do kody, kdežto koncový vokalický element do nukleu slabiky (dle Lin 2007:108)

V modelu, který přijímá Lin, se **ruší korespondence mezi kodou a terminálou**. Tím, že se nosovému a vokalickému zakončení přisoudí odlišné strukturní vlastnosti, je zpochybněna existence terminály jako fonologické jednotky. Také se **ruší korespondence mezi nukleem a centrálou**: nukleus může být tvořen buď samotnou centrálou, anebo klesavým diftongem, tj. spojením centrály s vokalickou terminálou.

Za radikální a zároveň velmi tradiční lze pokládat pojetí koncového elementu ve starší analýze Dragunov & Dragunova 1955:70. Autoři pokládají spojení ne-vysoké samohlásky v jádře a následného koncového elementu za natolik těsné, že jej **interpretují jako jediný vokalický foném**. K nim patří vedle jednoduchých samohlásek jako /a/ také klesavé diftongy jako /aj/, /au/ atd., a také sekvence vokálu s nosovkou jako /an/, /aŋ/ atd. Můžeme tedy dovodit, že v jejich pohledu patří koncové elementy obého typu do **nukleu slabiky** (ač to autoři takto explicitně neformulují). Oba druhy sekvencí, tedy jak /aj/, /au/ atd., tak /an/, /aŋ/ atd., Dragunovovi nazývají *diftongy* (59). O možnosti pokládat za diftong i spojení vokálu se sonorou uvažoval už např. Trubecký, jak zmiňuje Hála 1956:74. Jedním z argumentů pro řešení Dragunovových je to, že čínské koncové nosovky postrádají fázi exploze, závěr navíc bývá často neúplný nebo zcela chybí. Interpretace Dragunovových je v souladu s pohledem tradiční čínské filologie, která takové sekvence (tj. subfinálu) dále nerozkládala. Srov. též analýzy You a kol 1980, Li Yanrui 1984 a jejich „finalémy“ (viz kap. **Možné přístupy k čínské slabice**).

Existují i další modely slabiky – např. Goh 1997:25 interpretuje strukturu čínské slabiky ve světle tzv. *Government phonology* (když předtím zamítl jako neadekvátní jak tradiční model, tak Duanmuův model). Těmito dalšími alternativami se však nebudeme zabývat, protože nejsou pro naši práci relevantní.

2.5.4 POROVNÁNÍ MODELŮ

Porovnáme-li výše uvedené analýzy, pozorujeme následující shody a rozdíly:

- Bez ohledu na svá teoretická východiska se drtivá většina autorů shoduje na tom, že čínská slabika je **podkladově tvořena čtyřmi pozicemi**, kterým **odpovídají čtyři komponenty na úrovni segmentů**, plnící ve slabice každý odlišnou funkci.

Jsou to: **1.** iniciální souhláska, **2.** neslabičný vokál, realizovaný jako glida, **3.** hlavní samohláska, **4.** koncový element (buď nosový, nebo vokalický). Li 1999:75 v tomto smyslu konstatuje: „Je všeobecně přijímáno, že čínská slabika se skládá z maximálně čtyř komponentů: iniciála (*initial*), mediála (*medial*), nukleus (*nucleus*) a koncový element (*ending*).“

Terminologická poznámka: Označení „**pozice**“ (*positions*) se v sinologické literatuře často užívá alternativně k termínu „**komponenty**“ (*constituents, components*). Např. Hockett 1947:258 hovoří o „**pozicích** [1], [2], [3], [4]“, nebo Li 1999:35 píše „*The Mandarin basic syllable comprises the positions initial, medial, nucleus and coda.*“ Označení „**pozice**“ je sice méně přesné, avšak užívané. Nebudeme se mu tedy vyhýbat.

Tyto čtyři komponenty se nejčastěji označují jako **C, G, V, X**. Až na některé výhrady v zásadě existuje **korespondence** mezi komponenty **C, G, V, X** a čtyřmi tradičními komponenty čínské slabiky:

iniciální souhláska C	neslabičný vokál, glida G	hlavní vokál V	koncový element X
↓ iniciála	↓ mediála	↓ centrála	↓ terminála

Obr. 8: Čtyři komponenty čínské slabiky

Shodu na počtu komponentů a jejich charakteru lze tedy prohlásit za téměř univerzální pro všechny pohledy na čínskou slabiku. Shoda je dále v tom, že minimální slabika je tvořena jedním segmentem, např. /a/.

Poznámka: Upřesněme, že symboly **C, G, V, X** nepoužívají všichni autoři. Např. Lin 2007:108 nezavádí symbol **X** a píše explicitně buď **CGVC**, nebo **CGVV**. Howie 1976:16 má $C_1V_MVC_2$ nebo $C_1V_MVV_E$, kde V_M je *medial* a V_E je *vocalic ending*. Li 1999:178 užívá C^GVC_o , kde C_o je *koda*. Moskalev 1964:28 má CV_1VV_2/C . Tato různorodost je však pouze otázkou zápisu. Mezi nemnohé výjimky, počítající s pouhými **třemi komponenty slabiky**, patří Kratochvíl 1968:24,30. Jeho formule pro slabiku je CVC_1 . Pokládá diftongy (jak stoupavé, tak klesavé) jakož i triftongy za složené samohlásky (*complex vowels*) představující jediný foném, nikoli za kombinace jednoduchých samohlásek. Taková analýza však je pro čínštinu neobvyklá.

Korespondence mezi **CGVX** a čtyřmi tradičními komponenty je poněkud narušena v případě modelů, které umisťují celý klesavý diftong do nukleu slabiky (např. Lin 2007) – jestliže **V**, které následuje po hlavní samohlásce, patří do nukleu slabiky, nelze ho vztáhnout k terminále. Stejně tak je narušena korespondence nukleu slabiky s centrálou. Dále dodejme, že v některých modelech (Duanmu 2002) sice může být **C** neboli iniciální souhláska foneticky reprezentována jako C^G , avšak protože **G** podkladově představuje samostatný segment, může být bez problému ztotožněno s mediálou.

- Všechny modely přijímají subsylabický komponent tvořený spojením hlavní samohlásky a koncového elementu (**VX**). V současných modelech je nazýván *rime* / *rhyme*, v tradičním modelu **subfinála**, ve středověké čínské fonologii *yun*. Všechny modely přijímají klesavé diftongy, které odpovídají tomuto *rime* / subfinále / *yun*.

Jak ukážeme později, díky maximálně těsnému spojení obou elementů existují v *rhyme* silné tendence k výskytu podobných segmentů. Jednotka *rhyme* je všeobecně přijímána jako doména důležitých fonologických i fonetických procesů.

- Jako **C, G, V**, nebo **X** může podkladově vystupovat **maximálně jeden segment**. Někteří starší autoři sice interpretovali určité hlásky jako souhláskové skupiny, např. Hartman 1944:32 pokládá [i] za *cluster* /*ji*/, [u] za *cluster* /*wi*/, [ɥ] za *cluster* /*jiw*/, obdobně Hsüeh 1986:18. S analýzami tohoto typu se však již dnes nesetkáme.

Hovoříme-li o principu „jeden komponent = max. jeden segment“, zvláštním případem je tzv. sufix **-r**, který se může objevit v kodě slabiky (kromě čtyř „běžných“ koncových elementů /i/, /u/, /n/, /ŋ/). K tomuto problému se vrátíme v kapitole **Komponenty C, G, V, X**.

● V roli jednotlivých komponentů **C, G, V, X** se smí objevit **vymezený inventář segmentů**. (Ovšem názory na konkrétní inventáře, a také na obligatornost komponentů, resp. v kterém z inventářů se smí objevit nula, jsou u různých autorů různé – budeme se jim podrobně věnovat v kapitole **Komponenty C, G, V, X**).

● Odlišné jsou názory na postavení mediály (**G**) ve struktuře slabiky. Ty se promítají do dvou typů modelů:

– V tradicionalistickém modelu **Initial-Final** je vztah mediály k základu slabiky (*rime*) těsnější než její vztah k iniciále. Spojení mediály a základu slabiky vytváří jednotku „finála“. Tento model umožňuje koncepčně přijmout vedle klesavých diftongů i diftongy stoupavé a také triftongy.

– V moderních modelech typu **Onset-Rime** je naopak těsný vztah mezi mediálou a iniciální souhláskou. Spojení CG je kladeno do préture (*onsetu*) – ať už se povrchově G pokládá za samostatný segment, či za sekundární artikulaci k C. Tím ze slabičné struktury mizí jednotka na úrovni finály. Není zde prostor pro koncept stoupavých diftongů ani triftongů.

Výhody modelu **Initial-Final** pro výuku rozebereme v samostatné kapitole. Pohled na strukturu čínské slabiky, který přijímáme my, předsetřeme v kapitole **Pojetí slabiky v této práci**.

2.6 KOMPONENTY C, G, V, X

Jak jsme ukázali, pro čínskou slabiku existuje vesměs shoda na formuli **CGVX** (iniciála – mediála – centrála – terminála). V čem ale nalézám nejednotu, jsou názory na **fonologické inventáře** pro jednotlivé komponenty / pozice, a dále na to, které musí být **povinně obsazeny**, a které jsou naopak obsazovány **fakultativně**.

Pro ty komponenty, které smí zůstat neobsazené, lze do inventáře přijmout **fonologickou nulu**. Nejčastěji je značena jako /Ø/, někdy /#/ . K otázce konceptu nuly ve fonologickém popisu čínštiny a jeho užitečnosti se vyjadřoval už Chao 1934:45: “*By allowing the possibility of zero members of phonemes, we do gain a number of advantages...*“ Kasevič & Spěšněv 1970:371 se domnívají, že hojný výskyt nulových elementů na různých rovinách je zřejmě typickým rysem fonologických systémů monosylabických jazyků. Vidí v něm jakési „privilegium“ těchto jazyků, plynoucí z kanonizované formy slabiky. Naproti tomu v jazycích, kde slabika nemá takovouto kanonizovanou strukturu, zavádění nulových fonémů podle nich pravděpodobně nemá smysl. Potvrzují dále (363), že fonologická nula může mít svoji **akustickou manifestaci** – úplná absence jakékoli akustické substance je pouze jedním z možných případů, jak se nula realizuje.

Níže probereme inventáře pro jednotlivé komponenty, tak jak je přijímají různí autoři. Zjistíme, že s výjimkou iniciálního **C** jsou poměrně chudé Uvedeme pro srovnání také inventáře přijímané v pinyin (podrobněji viz kap. **Pojetí slabiky v pinyin**). Budeme se též zajímat o názory na obligatornost / fakultativnost jednotlivých komponentů. Nakonec se pokusíme shrnout společné jmenovatele všech popisů a nastínit jejich rozdíly.

Výslovností jednotlivých komponentů se budeme podrobně zabírat v jiných kapitolách: výslovností iniciál v oddílu **Iniciály**, výslovností mediál a vokálních terminál v kapitole **Čínské polyftongy**, výslovností nosových terminál v kapitole **Zvláštnosti nosových finál**, výslovností centrála v oddílu **Finály**, a to v kapitolách věnovaných výslovnosti finál jednotlivých typů.

2.6.1 INICIÁLNÍ SOUHLÁSKY (C)

Iniciální souhláska odpovídá tradičnímu komponentu *shēngmǔ* 声母, **iniciála**

OBLIGATORNOST

Všechny popisy jsou zajedno v tom, že pozice iniciální souhlásky **nemusí být obsazena**. Přesněji řečeno, že nemusí být obsazena některou souhláskou z inventáře iniciál. Na začátku těch slabik s neobsazenou iniciálou, jež mají ne-vysokou hlavní samohlásku, např. /an/, se však může objevit určitá konsonantní artikulace, která není iniciálou, např. typu [ʔ], [ɣ], [ʉ], [ɞ], [ŋ] (slabika /an/ se může realizovat jako [yan], [ʔan] atd.). Některé popisy interpretují tyto elementy jako alofony **nulové iniciály**, kterou zavádějí do inventáře iniciál jako foném /Ø/. Podrobněji k tomuto tématu viz kap. **Nulová iniciála**. Duanmu 2002:83 upozorňuje, že skutečný status nulové iniciály zůstává v tradičních analýzách problematický a nedořešený. Jeho vlastní řešení probírá kap. **Duanmuův koncept „pevného vzorce slabiky“**.

INVENTÁŘ

Inventář iniciálních souhlásek je až na jednu výjimku (/ŋ/) totožný s inventářem čínských souhlásek jako takových. Názory na jeho obsazení jsou **značně různé**. Celkový počet uváděných iniciál kolísá mezi **16 - 24** (pinyin jich má 21). V sinologické literatuře je zvykem uskupovat iniciály do **několika fonologických řad** podle místa výslovnosti. Nejčastěji jich bývá šest: např. labiály, alveoláry, dentály, retroflexy, palatály, veláry (v označení řad není jednota, zde uváděná jsou orientační). Mnohé popisy jich mají jen pět – chybí **palatály** (pinyin je zapisuje jako **j, q, x**). Četní autoři je totiž pokládají za palatalizované varianty souhlásek některé jiné řady, pokud se tyto vyskytují před mediálami /i/, /y/ (viz kap. **Fonologický status iniciál j, q, x**); ti pak mají inventář iniciál o tři menší. Někteří starší autoři mají dále odlišný přístup k analýze **retroflexních souhlásek**, zapisovaných v pinyinu jako **zh, ch, sh**, pokládají je za souhláskové skupiny (viz níže). Zvláštním případem je **čtvrtá retroflexa r**, která je analyzována buďto jako aproximanta, např. /ɹ/, anebo jako frikativa /ʐ/, představující znělý protějšek /ʃ/ (viz kap. **Status iniciály r**). Dále některé analýzy staršího data přiznávají **polosamohláskám [j], [w], [ɥ]** samostatný fonologický status a připouštějí je jako iniciály (pro většinu popisů jsou v příslušných slabikách mediálami). Další nejednota se týká přijetí či nepřijetí **nulové iniciály /Ø/**. Níže představíme názory na inventář iniciál, předkládaný jednotlivými analýzami. Na prvním místě uvedeme jako referenční bod iniciály přijímané v pinyinu. Pro jednoduchost budeme v případě potřeby psát jednotlivé řady iniciál v pinyinu (tedy kurzívou) i v dalším výkladu, protože fonologické zápisy jsou u jednotlivých autorů rozmanité.

Pinyin, tj. HPF, přijímá **21** iniciál, uskupených do následujících řad: labiály **b, p, m, f**, alveoláry **d, t, n, l**, dentály **z, c, s**, retroflexy **zh, ch, sh, r**, palatály **j, q, x**, veláry **g, k, h** (označení jednotlivých řad HPF neuvádí, doplňujeme je pro orientaci). Nulová iniciála se jako foném nepřijímá.

– Kratochvíl 1968:25 nebo Cheng 1973:35 mají stejný počet iniciál jako HPF, tedy **21**. Palatály mají jako samostatnou řadu. Čtvrtou retroflexu mají oba jako frikativu. Nulovou iniciálu nezavádějí.

– Howie 1976:12 má jen **18** iniciál, neboť palatály pokládá za alofony velár. Čtvrtou retroflexu vede jako frikativu. Nulovou iniciálu v inventáři neuvádí.

– Hartman 1944:41 má také **18** položek. Palatály pokládá za alofony dentál. Retroflexy nazývá *cacuminals*. První tři píše jako /tsr/, /ts'r/, /sr/. Pokládá je za souhláskové skupiny (*clusters*) vznikající spojením dentály s polosamohláskou (*semivowel*) /r/, která zde vystupuje jako mediála (všimněme si, že termín *cluster*, souhlásková skupina, pojímá abstraktněji než je obvyklé – hlásky se nerealizují po sobě, ale „současně“). Čtvrtou retroflexu vede jako polosamohlásku /r/ v iniciální pozici (38). Dále má v inventáři iniciál polosamohlásky /j/, /w/. „Iniciální“ polosamohlásku [ɥ] u něj reprezentuje bifonemická skupina /jw/.

– Hockett 1947:259 označuje jednotlivé pozice ve slabice jako [1], [2], [3], [4]. Na pozici [1] připouští **20** iniciál. Patří k nim iniciála nulová (kterou zapisuje /#/) a iniciála /ng/ s velmi omezenou distribucí (jen po slabice končící na /ng/). Podobně jako Hartman pokládá palatály za alofony dentál. Retroflexy

taktéž interpretuje jako spojení dentály s mediálou /r/: píše je ale poněkud jinak: /cr/, /chr/, /sr/. Čtvrtou retroflexu /r/ označuje jako *retroflex glide* (263).

– Chao 1968:22 má **19** iniciál. Palatály pokládá za alofony retroflex (obdobné řešení je v transkripci Wade-Gilesově). Danou řadu zapisuje jako /j/, /ch/, /sh/. Pokud jsou iniciály zmiňovány v izolaci, odlišuje Chao palatály oproti retroflexám dolním indexem: např. palatální /j/ oproti retroflexnímu /j_/ atd. Čtvrtou retroflexu má jako *frictionless continuant* /r/. Do inventáře přidává dále nulovou iniciálu /Ø/, kterou řadí spolu s /g/, /k/, /h/ mezi „gutturály“.

– Dragunov & Dragunova 1955:61 mají **19** iniciál. Palatály pokládají za alofony dentál. Přijímají nulovou iniciálu (označují ji explicitně jako „nul' *soglasnogo*“). Umisťují ji, podobně jako Chao, do jedné řady s veláry *g, k, h* (celou řadu označují „zadnějazyčnyje“). Čtvrtou retroflexu *nepokládají* za znělý protějšek *sh*.

– Li 1999:180 má ve svém diachronně motivovaném modelu dokonce jen **16** podkladových iniciál (povrchových má ovšem 27 – str. 200). Palatály pokládá za palatalizované veláry (184). Pro retroflexy volí neobvyklé řešení – pokládá je za alofony alveolár (v pinyinu *z, c, s*). Odvozuje je pomocí pravidla „*retroflex formation*“ (182). První tři retroflexy jsou u něj alveoláry, následované buď mediálou /i/ (která ve výslovnosti mizí) nebo /y/ (která se realizuje jako zaokrouhlené [u]). Čtvrtou retroflexu vede jako aproximantu /ɹ/. Mezi iniciály řadí /Ø/.

– Pulleyblank 1973:43 má **24** iniciálních souhlásek. Ve velární / uvulární řadě (*g, k, h*) má jako čtvrtý člen uvulární frikativu /ʁ/ reprezentující nulovou iniciálu. Palatály přijímá jako samostatnou řadu. Čtvrtou retroflexu vede jako /r/. Pulleyblankova analýza je neobvyklá tím, že připisuje glidám /j/, /w/ separátní fonologický status. Mohou u něj strukturně vystupovat buď jako iniciály, nebo mediály, nebo terminály (viz níže). /j/ přidává do řady palatálních iniciál, /w/ přidává do řady labiálních iniciál. Pulleyblank horlivě argumentuje pro dané řešení, mj. podotýká, že ve výslovnosti bývá [w] často nahrazováno labiodentální aproximantou [ʋ], což je jedním z důkazů konsonantního charakteru tohoto elementu a podle něj podporuje jeho interpretaci jako fonologické souhlásky. Třetí polosamohlásku schopnou vystupovat „iniciálně“ – [ɥ] – Pulleyblank pokládá za bifonematickou skupinu /jw/. Jeho řešení je v literatuře ojedinělé; většina autorů vede [j], [w], [ɥ] „jen“ jako alofony vysokých vokálních fonémů vystupujících v roli mediály.

– Duanmu 2002:45 má **18** souhláskových fonémů, které mohou fungovat iniciálně. Palatály pokládá za alofony dentál (27). Čtvrtou retroflexu vede jako aproximantu /r/. Nulovou iniciálu jako foném nepřijímá.

– Lin 2007:50 má taktéž **18** iniciálních souhláskových fonémů. Palatály také interpretuje jako alofony dentál (CG bere na rozdíl od Duanmu jako dva fonetické segmenty). Čtvrtou retroflexu vede jako aproximantu /ɹ/. Nulovou iniciálu jako foném nepřijímá.

2.6.2 GLIDY (G)

Glida, neslabičná samohláska, odpovídá tradičnímu komponentu *yùntóu* 韵头, též *jièyīn* 介音, **mediála**.

OBLIGATORNOST

Popisy jsou zajedno v tom, že pozice mediály **nemusí být obsazena**.

INVENTÁŘ

Naprostá většina popisů se shoduje na tom, že **mediální elementy jsou tři** (kromě nulového), a že to jsou vysoké samohlásky /i/, /u/, /y/ v neslabičné pozici před jádrem. Např. Dragunov & Dragunova

1955:64, Kratochvíl 1968:25, Kasevich & Speshnev 1970:365, Howie 1976:6, Spěšněv 2003:15, Wang 1998:19, Švarný 1998 III:75, Li 1999:38, Duanmu 2002:38, Lin 2007:70. Někteří autoři chápou třetí z mediál analyticky a píšou ji /iu/, např. Hockett 1947:259 nebo Chao 1968:23. To však dnes už není přijímáno. Třetí mediála se někdy píše jako ü, např. HPF má mediály /i/, /u/, /ü/. Realizace mediál je zapisována buď jako [i], [u], [y], nebo aproximantami jako [j], [w], [ɥ]. (viz kap. Čínské polyftongy).

Nemnozí autoři přiznávají [j], [w], [ɥ] samostatný fonologický status. Např. Hartman 1944:32 má mediály /j/, /w/, /jw/. Podobně Hsüeh 1986:14, 18, který je ovšem píše /y/, /w/, /yw/ (symbol y pro aproximantu [j] volí zřejmě pod vlivem americké fonetické transkripce APA – viz Lin 2007:279) Stejný zápis jako Hartman, tedy /j/, /w/, /jw/, má Pulleyblank 1984:42, pro toho jsou však iniciálami – viz výše.

Poznámka: Vidíme, že někteří starší autoři nepokládají za nutné zavádět pro fonologický zápis třetí z mediál (tj. předního zaokrouhleného [ɥ]) zvláštní symbol. Užívají analytický zápis **digrafem**: Hartman má /jw/, Hsüeh /yw/, Hockett /iu/, Martin 1957:222 též /iu/. Uspoří se tím jeden foném. Toto řešení se objevilo již v transkripci *Guoyu luomazi* z r. 1928 (psalo se /iu/; např. tedy *qu* se psalo „chü“). Motivací byla zřejmě snaha o ušetření jedné položky v celkovém inventáři symbolů. Později Hartman toto řešení podepřel fonologickým argumentem: [ɥ] v sobě kombinuje rysy ‚palatálnost‘ a ‚zaokrouhlenost‘ a lze jej proto psát jako /jw/ (Hartman přitom bere /jw/ jako dva fonémy, *cluster*). V tomto duchu Hsüeh charakterizuje mediály pomocí dvou distinktivních rysů: ‚palatálnost‘ a ‚labiálnost‘. Tedy /y/: +pal, –lab, /w/: –pal, +lab, /yw/: +pal, +lab (na rozdíl od Hartmana bere /yw/ jako jeden foném, neboť oba rysy se realizují současně; tuto interpretaci lze pokládat za příhodnější). Popsané ‚analytické‘ řešení třetí mediály se v pozdějších analýzách se neujalo. Kritizuje jej např. Cheng 1973:13,19, jenž pro něj neshledává žádné fonologické opodstatnění. Podle našeho názoru lze takovému řešení mj. vytknout, že mísí na stejné úrovni fonémy a jejich rysy.

U některých starších autorů najdeme ještě **čtvrtou mediálu – /r/**. Je využita pro popis retroflexních souhlásek, viz výše. Zavádějí ji např. Hartman 1944:38 nebo Hockett 1947:259. Ovšem Hsüeh 1986:16 je kritizuje z pozic tradiční čínské fonologie: „Někteří zahraniční učenci (Hartman 1944, Hockett 1947) za tím účelem, aby bylo možno sloučit tři řady iniciál [tɕ, tɕ', ɕ], [ts, ts', s], [tʂ, tʂ', ʂ] do řady jediné, tak retroflexní prvek obsažený v poslední řadě vytrhávají a činí z něj mediálu **r**. [Zavedení čtvrté mediály] však narušuje systém *si hu* [čtyři *hu*], z něhož by se tím pádem stalo *wu hu* [pět *hu*].“

2.6.3 HLAVNÍ SAMOHLÁSKY (V)

Hlavní samohláska odpovídá tradičnímu komponentu *yùnfù* 韵腹, **centrála**.

OBLIGATORNOST

Obligatornost hlavní samohlásky je nahlížena nejednotně.

– V tradičních analýzách je **povinná**. Nepřipouští se existence slabik bez samohlásky. (Existenci některých slabik bez vokalické složky jako jsou např. citoslovce *hng*, *hm* není třeba brát jako protiargument, neboť tyto morfémy se vymykají ze systému a jejich počet je velmi omezený.) Obligatornost samohlásky přijímají např. Hartman:1944, Cheng 1973, Hsüeh 1986, stejně tak pinyin. Cheng píše (10): „Slabika nemusí mít žádnou iniciálu, mediálu ani koncový element, ale vždy musí mít nukleus a tón.“ (nukleem zde Cheng rozumí slabičný vokál, tj. centrálu, nikoli „nukleus slabiky“, v jeho modelu je to však totéž). Pro sedm slabik zapisovaných v pinyin jako *zi*, *ci*, *si*, *zhi*, *chi*, *shi*, *ri* se na pozici centrály přijímá „apikální samohláska“.

– Mnozí autoři ovšem připouštějí existenci slabik s **nulovou hlavní samohláskou**. V sedmi slabikách *zi*, *ci*, *si*, *zhi*, *chi*, *shi*, *ri* je nositelem slabičnosti **slabičná souhláska**, která je znělým protažením iniciálního konsonantu. Podle nich tedy samohláska není povinnou složkou čínské slabiky. Takovou

analýzu má např. Duanmu 2002: 46, Lin 2007, ze starších autorů Dragunov & Dragunova 1955 (jejich představu o finále viz kap. **Analýza Dragunovových**). Ke slabičným souhláskám, resp. „apikálním samohláskám“ viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

Poznámka: U Hocketta 1947:262, 263 který též pracuje s nulovou hlavní samohláskou, je její realizace v těchto slabikách pokládána za vokalickou (nikoli za slabičnou souhlásku). Hockett píše: *The second phase is vocalic... an unrounded high back vowel with tongue as for the consonantal phase*, resp. pro slabiky s retroflexními iniciálami .. *and continues after the consonant as retroflex vowel*.

INVENTÁŘ

Pro inventář centrální bývá nejčastěji přijímáno **5 samohlásek** /a/, /ə/, /i/, /u/, /y/ (HPF má navíc /o/, viz kap. **Centrála /o/**). Někteří autoři však přijímají do inventáře centrální **jediný vysoký vokál** (Hsüeh 1986). Ojedinele někteří autoři nepřipouštějí jako centrálu **žádný vysoký vokál** (Dragunov & Dragunova 1955).

Souhrn vokalických fonémů přípustných ve funkci hlavní samohlásky lze prakticky **ztotožnit s čínskými vokalickými fonémy vůbec** (vezmem-li totiž v úvahu další pozice, žádné další vokály nepřibudou). Ojedinele to pro některé analýzy neplatí: Dragunovovi nepokládají fonetické vysoké vokály v nukleu za centrály, takže inventář centrální je u nich chudší než inventář samohláskových fonémů (viz kap. **Analýza Dragunovových**); kromtohto celé spojení centrála + terminála považují za jediný vokalický foném. Dále ztotožnění neplatí u Kratochvíla 1968:30, který pokládá diftongy a triftongy za „složené samohlásky“ (*complex vowels*) představující jediný foném. Těmito otázkami se budeme zabývat v samostatné kapitole **Vokalický inventář čínštiny**.

2.6.4 KONCOVÉ ELEMENTY (X)

Koncový element odpovídá tradičnímu komponentu *yǜnwěi* 韵尾, **terminála**.

OBLIGATORNOST

Koncový element **není podkladově povinný** v žádné z analýz (ani u Duanmu – k jeho konceptu povinného koncového elementu X u „plných slabik“ viz níže).

INVENTÁŘ

Koncové elementy jsou dvojího typu: **nosové** a **vokalické**. Terminála tak jako jediný z komponentů jde napříč kategoriemi C, V. Pokud pomíneme nulovou terminálu /Ø/, tak naprostá většina analýz pracuje se **čtyřmi** terminálními elementy: jsou to jednak dva **nosové**: alveolární /n/, velární /ŋ/, jednak dva **vokalické**: vysoké samohlásky /i/, /u/ (vysoká samohláška /y/ se v terminální pozici neobjevuje). Např. Dragunov & Dragunova 1955:64, Kratochvíl 1968:25, Kasevich & Speshnev 1970:365, Howie 1976:6, Spěšněv 2003:15, Wang 1998:19, Švarný 1998 III:75, Li 1999:38, Duanmu 2002:38, Lin 2007:70. Vokalické terminály někteří autoři výjimečně analyzují nikoli jako samohláskové fonémy, nýbrž jako /j/, /w/. Např. Hartman 1944:32 či Pulleyblank 1984:45. Podobně Hsüeh 1986:12, který je má jako /y/, /w/. To však již dnes není běžné. Slabiky s **nosovou terminálou** tvoří velkou část inventáře čínských slabik – cca 40 % (viz kap. **Inventář segmentálních čínských slabik**).

Hockett 1947:259 má na terminální pozici [4] vedle běžných čtyř terminál dále /r/ a /#, a ještě několik dalších: /m, ir, ngr, ur/. Terminály /ir, ngr, ur/, objevující se v erizovaných slabikách, jsou zvláštností Hockettovy analýzy. Pro terminálu /m/ Hockett připouští, že se objevuje vzácně, a to jen v rychlé řeči: např. *tāmen* 他们 „oni“ → [t^ham], dále *nimen* 你们, *shénme* 什么, *nàme* 那么 atd. Zdůrazněme, že terminála /m/ není běžně přijímána. Kratochvíl 1968:34 upozorňuje, že útvary jako [t^ham] jsou variantní výslovností určitého omezeného počtu dvojslabičných struktur, objevující se jen v rychlém řečovém tempu. Proto je vhodnější pokládat koncové **m** za pouhou pokleslou

morfonemickou variantu plné slabiky (např. u [t^ham] vzniká **m** z morfému *men* 门). S tím lze zcela souhlasit.

Poznámka: Ojedinělý je také přístup Pulleyblanka 1984, poplatný diachronním ohledům. Ve snaze popojit fonologický systém moderní čínštiny se svými rekonstrukcemi střední čínštiny Pulleyblank připojuje do inventáře koncových elementů ještě páte /ǎ/, kterému dovoluje vyskytovat se bok po boku s ostatními koncovými elementy (např. /jaǎw/). Jak poznamenává Li 1999:84, „činí tak za cenu narušení obecně přijímané struktury čínské slabiky a uvádí tím distribuci segmentů v totální zmatek“.

ERIZOVANÉ FINÁLY

Některé popisy (např. Hockett 1947) počítají pro terminální pozici ještě s dalším elementem – **terminálou /r/**. Je jí využito pro popis tzv. **erizovaných finál**. Nejprve objasníme, co jsou to erizované finály. Vznikají tak, že se ke standardní finále připojí tzv. „sufix -r“ (erizované finály tvoří celý paralelní systém s finály neerizovanými). Tento „sufix“ vznikl historicky ze samostatné slabiky *ér* 儿 „dítě, syn“ a v moderní čínštině je jediným neslabičným morfémem. Erizace, čínsky označovaná *érhua* 儿化, se v pinyinu zapisuje mechanickým připojením písmene **r** ke slabice. Ve znakovém písmu pak přidáním samostatného znaku *ér* 儿. Např. tedy 门 *mén* „brána“ → 门儿 *ménr* „dvířka“. Erizují se slova jednoslabičná i víceslabičná, nejčastěji substantiva. S erizací se běžně setkáme především v hovorové řeči severních dialektů. Typická je zejména **pro pekingštinu**. U některých slov je však povinná i pro standardní výslovnost, např. *xiǎoháir* 小孩儿 „dítě“. Erizace plní rozličné stylistické aj. funkce – může vyjadřovat familiérnost, citové zabarvení, drobnost objektu, může mít gramatickou funkci – substantivizuje, atd.

Artikulačně spočívá erizace v pozvednutí až stočení špičky jazyka vzad během výslovnosti finály, což propůjčuje vokálům retroflexní zabarvení. Změny postihují celou finálu, nejpatrnější jsou ovšem k jejímu konci. Erizace má v některých případech dopad na celkovou **segmentální strukturu** finály – terminální elementy /n/, /ŋ/, /i/ ve výslovnosti mizí. Např. *mén* 门 [mən] „brána“ → *ménr* 门儿 [mənɿ] „dvířka“.

Některí autoři interpretují „sufix -r“ jako terminálu. Terminálu /r/ má např. Hockett 1947:259 (tj. /r/ na pozici [4]; dále připouští /r/ na pozici [1] jako iniciálu, na pozici [2] jako mediálu). Obdobně např. Hartman 1944:38 má „polosamohláskový“ foném /r/, jehož jeden alofon se vyskytuje v erizovaných slabikách (připouští /r/ dále jako iniciálu, a také jako mediálu). Též Chao 1968:23 má takovou terminálu, ovšem píše ji v duchu GR jako „l“, mechanicky připojené za slabiku: např. „miengl“.

Jestliže pinyin erizaci zachycuje připojením písmene „r“ za slabiku, je /r/ z pohledu pinyinu terminálou? Popisy opírající se o pinyin terminálu /r/ nezmiňují, jednoduše hovoří o „erizovaných finálech“ (儿化韵母), aniž by podrobně rozebíraly jejich strukturu (např. Wu 1992:128, Huang & Liao 2002:90). Nicméně v HPF (v poznámkách) najdeme tuto explicitní formulaci: „Finála 儿 se píše **er**. Pokud vystupuje jako 韵尾 [yùnwěi = terminála], píše se jako **r**, např. ...*huar*.“ Jestliže má původní slabika terminálu, např. *ban*, z ortografického zápisu erizace se zdá, že se v jedné slabice mohou objevit dvě terminály: *banr*. Je tomu skutečně tak? Pokud se budeme hlásit k principu „jedna pozice – jeden segment“, je třeba trvat na tom, že jde jen o záležitost pinyinové ortografie. Fonologická analýza erizace bývá u různých autorů různá a v naší práci se jí nebudeme z rozsahových důvodů podrobněji zabývat (předkládají ji např. Cheng 1973:24, Dow 1972:85, Hsüeh 1986:73, Li 1999:65,206 také Duanmu 2002:195, který nabízí přehled různých možných řešení, nebo Lin 2007:182). Otázku, zda je či není vhodné pokládat -r za terminálu, necháváme otevřenou. Každopádně platí, že celý soubor erizovaných finál skutečně představuje **samostatný systém**, paralelní k systému finál neerizovaných. Struktura finály zde má své zvláštní zákonitosti (extrémně „samostatné“ řešení přijímá Fu Maoji 1956:9, který má vedle systému neerizovaných tónických finál – je jich 136 – ještě systém tónických erizovaných finál – je jich 95). K erizaci viz např. Lu 2001, Jia 1992, Peng 2005.

Ať už je fonologická interpretace jakákoli, tak **ve výslovnosti** erizovaných slabik **je vždy koda obsazena maximálně jedním segmentem**: v kodě slabiky se [ɿ] nikdy neobjevuje společně s [i], [u],

[n], [ŋ]. Např. Duanmu 2009:72 píše: “...consonant suffix [ə̃]... usually replaces the coda of its host syllable... the resulting syllable is still within CGVX.“ Důvody jsou následující: koncové elementy [i], [n], [ŋ] jsou s [ɹ] **artikulačně nekompatibilní**, takže se při erizaci vytrácejí: např. /aiɹ/ → [aɹ], /anɹ/ → [aɹ], /aŋɹ/ → [ãɹ]. Zmizení [n] a [i] Chin 2006:56 podrobně vysvětluje takto: „Důvodem pro zrušení [n] a [i] v diftonzích [ai], [ei] [nebo ve finálách [an], [en]] jestliže je k nim připojeno [r] je to, že [n] je alveolární a [i] jakožto přední samohláska vyžaduje, aby špička jazyka byla vpředu – zatímco [r] se vyslovuje se špičkou jazyka ohnutou vzhůru. Protože jazyk nemůže v jediné chvíli zaujmout dvě různé pozice, je třeba se rozhodnout: buďto zachovat elementy [n], resp. [i], aniž nastává r-ové zabarvení [slabiky], anebo přidat r-ové zabarvení za cenu obětování [n], resp. [i].“ Obdobně je tomu s elementem [ŋ], který jako samostatná hláska mizí, avšak realizuje se jako nazalizace předchozí samohlásky. Pokud jde o čtvrtý koncový element [u], ten splývá s [r]; celek se realizuje jako rotacizovaná samohláska [ɔ̃]: /auɹ/ → [ɔ̃ɹ]. V erizovaných slabikách se objevuje široký inventář rotacizovaných samohlásek [ə̃, ã, ã, ũ, ɔ̃, ɤ̃, ỹ, œ̃], které ovšem nepředstavují samostatné fonémy, a to s případnou výjimkou samohlásky první, která může být pokládána za /ə̃/.

2.6.5 SHRNU TÍ

- Názory na **inventáře** pro jednotlivé komponenty **C, G, V, X** i názory na **obligatornost / fakultativnost** komponentů jsou napříč desetiletími poměrně jednotné pro mediálu a terminálu, zatímco pro iniciálu a centrálu jsou značně pestré:

– Pokud jde o **iniciálu**, naprostá **shoda** byla vždy v tom, že nemusí být ve slabice přítomna a že ze zvukového hlediska je jediným segmentem. V dnešní době existuje (či drtivě převládá) shoda přinejmenším v těchto dalších bodech: že iniciála je podkladově tvořena jedním segmentem (tj. nepřijímají se souhláskové skupiny), a dále že není na místě polosamohláskám [j], [w], [ɥ] přiznávat samostatný fonologický status a počítat je mezi iniciály. Naopak **nejednota** přetrvává zejména v těchto tématech: fonologický status **palatál** (do jaké míry má synchronní popis brát v úvahu diachronní ohledy? Má se brát komplementární distribuce jako jednoznačný argument proti zavedení samostatné fonologické řady?), fonologický status **čtvrté retroflexy** (je vhodné brát ji jako frikativu a zavádět do systému kontrast znělá – neznělá, přestože se uplatňuje u jediného páru?), vhodnost přijetí **nulové iniciály** jako fonému (je nutné řešit přítomnost určité konsonantické artikulace na začátku slabik bez iniciály na fonologické rovině?). K těmto otázkám se vrátíme v samostatných kapitolách.

Co se týče roviny zvukové materie, později doložíme, že v popisu mnoha iniciálních souhlásek panuje shoda, především pro [p], [p^h], [m], [f], [t], [t^h], [n], [l], [s], [k], [k^h]. V popisu dalších hlásek sice najdeme v literatuře odchylky, nejsou však vesměs zásadního charakteru.

– Pokud jde o **centrálu**, dříve rozmanité názory na **inventář** se již dnes vcelku ustálily na pěti dorzálních samohláskách. Přetrvává však **různost názorů** na to, zdali je **hlavní samohláska povinná**. To úzce souvisí s přijetím či nepřijetím „apikálních samohlásek“ do samohláskového systému. Popisy pracující s „apikálními vokály“ pokládají vokál za povinnou složku čínské slabiky. Popisy připouštějící nulovou hlavní samohlásku a existenci slabičných souhlásek naopak nepokládají vokál za nutnou složku čínské slabiky. Nejednotu názorů v tomto bodě můžeme pokládat za významnou, neboť se dotýká stavby čínské slabiky ve velmi obecné rovině.

- Určité starší modely navrhovaly do některých inventářů útvary, které vedly ke **zkomplikování struktury čínské slabiky**: tj. podkladově přijímaly souhláskové, příp. polosamohláskové skupiny (jakkoli povrchově se bez výjimky uznávaly jako jediný segment). Činili tak Hartman 1944 a Hockett 1947, obdobně Hsüeh 1986. V závěru svého článku Hartman 1944:42 dokonce píše: „Navzdory všeobecně vládnoucím představám nelze říci, že by v tomto dialektu [tj. pekingském] měla slabika v zásadě jednoduchou strukturu. Takové útvary jako /ts'rwíŋr/ 虫儿' hmyz' lze [co do komplikovanosti] přirovnat k anglické slabice *strengths* /streŋθs/. Pomocí podobných příkladů

můžeme rozptýlit iluze o [jednoduchosti] čínské slabiky.“ Je jasné, že Hartmanův závěr o složitosti struktury čínské slabiky je podmíněn jeho vlastní fonologickou interpretací fonetické materie: uvedená slabika (v pinyinu *chóng*) se foneticky skládá z pouhých dvou segmentů – retroflexní aspirované afrikáty a nazalizované retroflektované samohlásky: [tʂ^hũ̄]. Hartmanova interpretace není ani jedinou možnou, ani obecně přijímanou. Podobný typ analýzy byl pozdějšími fonology opuštěn. Obecně převládá názor, že **struktura čínské slabiky je vcelku jednoduchá** a že každý z komponentů může být reprezentován maximálně jedním podkladovým segmentem.

Drtivá většina autorů dále sdílela a sdílí stanovisko, že **minimální čínská fonetická slabika je tvořena jedním segmentem** (ať už vokálem, nebo u některých popisů slabičnou samohláskou) – zatímco ostatní komponenty jsou nepovinné. Z tohoto stanoviska se vymyká **Duanmuův model „pevného vzorce slabiky“**, v němž jsou na „slabičné rovině“ a „povrchové rovině“ všechny komponenty povinné. Představíme jej v samostatné kapitole.

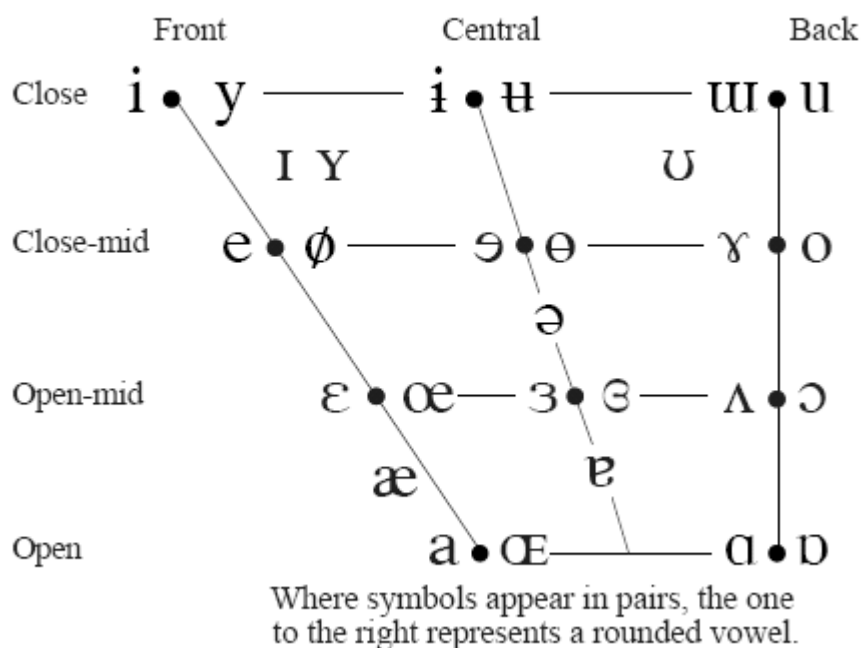
2.7 VOKALICKÝ INVENTÁŘ ČÍŇŠTINY

2.7.1 U ZÁPADNÍCH FONOLOGŮ

Ohledně vokalického systému vládne v převážné části obce západních fonologů dlouhodobě shoda, jejíž kořeny sahají zejm. k analýzám Chao 1934 a Chao 1948a. Všeobecně přijímaný inventář **dorzálních vokálů** se cca od počátku 70. let 20. stol. definitivně ustálil na **pěti položkách** s třemi stupni otevřenosti. Jsou to nízké /a/, středové /ə/ a tři vysoké vokály /i/, /u/, /y/ (v zápisu najdeme některé odchylky). Generativní přístup sice prezentoval vokalický systém v novém teoretickém rámci, avšak v zásadě jej stvrdil (viz např. Cheng 1973, který má dorzální samohlásky /a/, /ɤ/, /i/, /u/, /ü/). Ani práce publikované k tomuto tématu v 80. a 90. letech vesměs neměnily základní strukturu vokalického systému, tak jak vznikl ve 40. letech. Soustřeďovaly se na formulaci pravidel pro odvozování povrchových reprezentací z podkladových, na reprezentaci segmentů prostřednictvím geometrie rysů a tzv. podspecifikace (*Underspecification Theory*), aniž však měnily vokalický inventář. Tak např. Duanmu 2002:37,45 nebo Lin 2007:82 mají /a/, /ə/, /i/, /u/, /y/. Podobně též Robert Cheng 1966:140, Jenny Wang 1993, Yuwen Wu 1994, Feng-lan Kuo 1994. Ojedinělými výjimkami jsou Hartman 1944 a Hsüeh 1986, kteří mají **jediný vysoký vokalický foném** – k nim podrobněji níže. Také Edwin Pulleyblank 1984 má jiný systém. Vymyká se též Helen Wong 1953, která přijímá /o/, nebo Wen-Chao Li 1999:186, který ve své diachronně motivované analýze přijímá pro pozici hlavní samohlásky /a/, /ɑ/, /ə/, /u/.

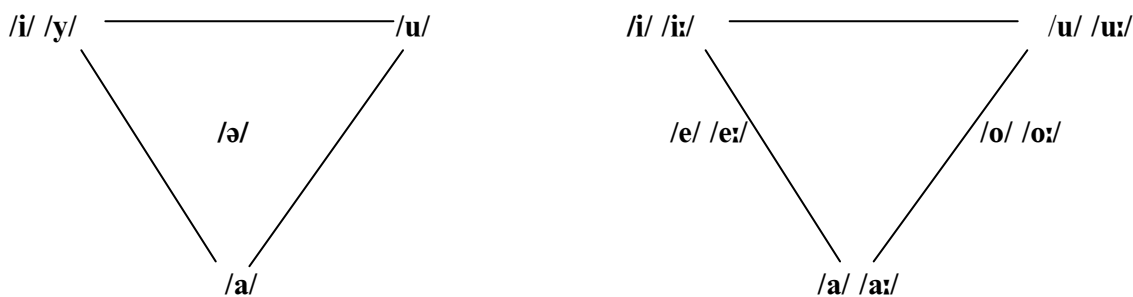
Nejprve pro potřeby dalšího výkladu předložíme vokalický čtyřúhelník IPA (2005):

VOWELS

Obr. 1: Vokalický čtyřúhelník IPA (<http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/vowels.html>)

Nyní srovnajme zavedený systém čínských dorzálních vokálů s českým. **Čeština** má deset samohláskových fonémů: /i/, /í/, /e/, /é/, /a/, /á/, /o/, /ó/, /u/, /ú/; dvojhláska /ou/ bývá interpretována buď monofonematically, nebo bifonematically (k českým vokálům viz např. Palková 1994:191, Krčmová 2006:114).

Obr. 2: Srovnání systému čínských dorzálních vokálů (vlevo) a českých vokálů (vpravo)

Vidíme, že čínština má oproti češtině inventář chudší (mj. i díky tomu, že v čínštině neexistuje kontrast krátkých a dlouhých samohlásek). Čínské vokalické fonémy přitom oplývají **četnými alofony**, jak doložíme v oddílu **Finály** (výrazná akustická variabilita členů bývá patrná právě u systémů s menším počtem členů). Viz též kap. **Alofony vokalických fonémů**.

Stejný počet položek jako má čínština najdeme ve vokalickém inventáři mnoha jazyků. Jak uvádí např. Clark & Yallop 2000:121, za běžné lze pokládat samohláskové systémy čítající 5-8 fonémů, přičemž nejčastější je pravděpodobně počet pět. Obdobně Crothers 1978 (cit. in Duběda 2005:58) dochází k závěru, že nejrozšířenější jsou systémy čítající pět samohláskových fonémů.

Poznámka: Crothers dospěl k tomuto závěru na základě srovnání vokalického inventáře 209 jazyků. Dále konstatuje, že v samohláskových systémech jazyků se projevuje univerzální tendence k rovnoměrnému vykrytí samohláskového prostoru. Právě výše znázorněnou konfiguraci čínského systému lze pokládat za optimální disperzi (případně s výjimkou /y/).

Několik poznámek k členům čínského systému:

- **Nízký vokalický foném** je vesměs přijímán jediný: /a/ (někteří jej píšou /ɑ/), ač byly v minulosti určité diskuse, zdali v případech [a] / [ɑ] jde o fonologický kontrast či nikoli. Počet uváděných alofonů kolísá mezi **2-4**. Chao 1968:24 má čtyři alofony: /a/ [A, a, a, ε], Dragunov & Dragunova 1955:65 mají také čtyři: /a/ [a, a, a, æ] (pozor, symbolu **a** užívají pro nízký střední vokál, symbolu **ɑ** pro nízký zadní vokál). Cheng 1973:23 má tři alofony: /a/ [a, a, ε], Lin 2007:77,82 má také tři: /a/ [a, a, ε], Duanmu 2002:71 má pouhé dva: /a/ [a, a]. Srovnání alofonických variací /a/ u několika autorů viz Duanmu 2002:40.
- V oblasti **středových vokálů** lze najít celou řadu fonetických samohlásek. Protože jsou všechny v komplementární distribuci a nekontrastují spolu, většina fonologů je pokládá za **jediný foném** /ə/ (někdy zapisovaný jako /e/ nebo /ɤ/). Výjimkou je např. Helen Wong:1953, která přijímá /o/. Počet uváděných alofonů kolísá mezi **4-6**. Tak např. Chao 1968:24 jich má šest: /e/ [ə, e, ε, ʌ, ɤ, o], Dragunov & Dragunova 1955:65 mají dokonce sedm alofonů: /ə/ [ə, e, o, ɔ, ʌ, ⁱ, u] (povýšené ⁱ zastupuje pozůstatek centrály ve finále /yən/ [yⁱn]). Cheng 1973:23 má čtyři: /ɤ/ [ə, e, o, ɤ], Duanmu 2002:71 a Lin 2007:73,82 mají také čtyři: /ə/ [ə, e, o, ɤ]. Srovnání alofonických variací /ə/ u několika autorů viz Duanmu 2002:39.
- V oblasti **vysokých vokálů** naprostá většina autorů přijímá /i/, /u/, /y/ (u posledního vokálu nalezneme některé odchylky v zápisu: /iu/, /ü/). K analýzám, které *nepřijímají* tři vysoké vokály, se ještě vrátíme.

DISTINKTIVNÍ RYSY VOKÁLŮ

Nejprve je třeba upozornit, že v čínštině **délka samohlásky sice není distinktivní, ale může být rozmanitá**. V přízvukných otevřených slabikách, které nejsou ukončeny žádnou terminálou, např. *ba*, *jia*, *kua*, mívá hlavní samohláska prodloužené trvání, je tedy vnímána jako „dlouhá“ (jde ovšem o jev fonetický, nikoli záležitost fonologického systému).

Pro vystižení kontrastu tří stupňů otevřenosti čínských samohlásek lze přijmout rysy [vysoká] a [nízká], pro vystižení kontrastu mezi vysokými samohláskami buď rys [přední], nebo rys [zadní] a dále rys [zaokrouhlená].

Např. Duanmu 2002:50 i Lin 2007:142 přijímají tyto rysy: [± high], [± low], [± back], [± round], a dále rysy místa artikulace (*place features*, *PLF*) *Coronal*, *Dorsal*, *Labial*. Níže uvádíme tabulku vokalických rysů v podání Duanmu:

	[high]	[low]	[back]	[round]	PLF
/i/	[+high]		[–back]	[–round]	Coronal
/u/	[+high]		[+back]	[+round]	Dorsal, Labial
/y/	[+high]		[–back]	[+round]	Coronal, Labial
/ə/	[–high]	[–low]			Dorsal
/a/		[+low]			Dorsal

Obr. 3: Distinktivní rysy čínských vokálů dle práce Duanmu 2002:50

Vidíme, že některé z rysů nejsou u některých samohlásek určeny. Duanmu pracuje s tzv. podspecifikací, *underspecification* (24), tj. některé rysy hlásek záměrně nespecifikuje:

– Vysoké /i/, /u/, /y/ jsou všechny [–low], to však automaticky vyplývá z toho, že jsou [+high], proto jsou u nich políčka ve sloupci [low] prázdná.

– Středové /ə/ je [–low] [–high]. Není třeba jej specifikovat v rysu [back] ani v rysu [round], protože s žádným jiným vokálem stejné míry otevřenosti nekontrastuje a svoji fonetickou charakteristiku přední / zadní nebo zaokrouhlená / nezaokrouhlená může měnit podle okolností. To, že je středové, je zachyceno určením v obou rysech [high], [low].

– Nízké /a/ je [–high], to však vyplývá z toho, že je [+low]. V rysu [back] ani rysu [round] jej není třeba specifikovat, protože s žádným jiným vokálem stejné míry otevřenosti nekontrastuje a svoji charakteristiku přední / zadní může měnit; nezaokrouhlenost ([–round]) mu lze přisoudit jako automatickou: nízké samohlásky se zaokrouhlují řidčeji než ne-nízké; na str. 41 nicméně Duanmu určuje /a/ jako [+low], [–round].

Ještě se vraťme k rysu [zaokrouhlená], [round]. V mnoha jazycích není zaokrouhlenost samohlásek distinktivně využita – objevuje se ruku v ruce s rozdílem v horizontálním posunu jazyka; typicky se objevuje u samohlásek zadních. Např. v češtině je zaokrouhlenost vlastností pouze zadních samohlásek **o, u** (Palková 1994:171). V jiných jazycích, např. francouzštině či němčině, je zaokrouhlenost **distinktivní**. Nejčastěji se kontrast uplatňuje u zavřených či polozavřených samohlásek. Tak v němčině je kontrast /i:/ – /y:/, /e:/ – /ø:/ a další; např. *vier* [fi:ɐ] „čtyři“ – *für* [fy:ɐ] „pro“. Čínština využívá zaokrouhlenosti distinktivně u páru vysokých předních vokálů /i/ – /y/, např. *nǐ* 你 „ty“, *nǚ* 女 „žena“. Pinyin přijímá další zaokrouhlený foném – /o/. K tomu viz kap. **Centrála /o/**.

Potud dorzální samohlásky. Zbývají dva zvláštní útvary, které mohou stát v nukleu slabiky, ale **dorzálními samohláskami nejsou**.

ZVLÁŠTNÍ SAMOHLÁSKY

- Mnohé popisy přijímají další foném pro tzv. „**apikální samohlásky**“. Ty se objevují po apikálních iniciálách ve slabikách zapisovaných v pinyin jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*. Výslovnost „apikálních samohlásek“ bývá tradičně udávána po alveolárách jako [ɹ], po retroflexách jako [ʎ]. **Apikální samohláskový foném** bývá zapisován různě: např. jako /i/ (Cheng 1973:22), /i/ (starší návrhové varianty pinyin nebo Wang Fushi 1963). Alternativně bývají „apikální samohlásky“ pokládány za **pouhé alofony /i/** (např. v HPF). Četné popisy tyto hlásky vůbec nepovažují za vokály, nýbrž za **slabičné souhlásky** (hlavní samohláska je v tom případě nulová). Podrobně k „apikálním samohláskám“ viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

- V nukleu několika málo čínských slabik se může objevit **retroflexní útvar vokálního charakteru**, např. ve slově 二 „dva“. Obvykle je mu přiznávána podoba retroflektované střední středové samohlásky [ə], tj. [ə̣]. Retroflexe nastupuje postupně a nejsilnější je ke konci. Pro fonologickou interpretaci je několik možností. Někdo ustavuje vokální foném /ə̣/ a zařazuje ho do inventáře vokálů jako samostatnou položku. Jiní tento útvar vidí jako spojení samohlásky /ə/ s aproximantou /ɹ/, která je terminálou. Ojedinele je vykládán jako slabičná souhláska. Blíže viz opět kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

2.7.2 U FONOLOGŮ Z ČLR

V ČLR se stalo rozdělení samohláskového prostoru předmětem vzrušených diskusí v 50. letech v souvislosti s přípravou abecedy pinyin. Např. Fu 1956, Shi 1957. Pro pinyin byl nakonec etablován systém samohlásek čítající šest položek: /a/, /e/, /o/, /i/, /u/, /ü/. Diskuse ovšem pokračovaly i po přijetí pinyin, např. Wang Fushi 1963, a táhly se až do začátku 80. let, např. You et al. 1980, Li 1984. K polemikám se souhrnně vyjadřují Jiao et al. 2004:241. Rozmanitost názorů lingvistů na inventář vokálních fonémů v průběhu let probírá též Li Yanrui 1984:257 (uvádí inventáře konkrétních autorů). Konstatuje shodu na čtyřech položkách: /a/, /i/, /u/, /y/. Polemiku ohledně položek dalších shrnuje Li do několika okruhů:

1. Je třeba vydělit ve středové oblasti **samostatný foném /o/**? Západní analýzy tak nečiní. Řada čínských autorů včetně Liho samotného však má za to, že to vhodné je (toto řešení přijímá i HPF). Argumentují citem rodilého mluvčího a znatelnou fonetickou odlišností od nezaokrouhlené středové samohlásky /ə/ – komplementární distribuce /o/ s /ə/ podle nich není dostatečným argumentem pro zavržení /o/. Li v souvislosti s pinyinem uvádí další argument podporující přijetí /o/: šíření standardní výslovnosti *putonghua*. U mluvčích s rozličným dialektickým pozadím by totiž hrozilo, že pokud nebude daná samohláska psána jako „o“, nebudou ji v *putonghua* vyslovovat zaokrouhleně (někteří Pekinčané sice např. *mò* 墨 „tuš“ vyslovují jako [mɔ̣:], to však není vhodné šířit jako normu). Jiao et al. 2004:243 argumentují navíc tím, že přijetí jediného středového fonému by působilo problém v analýze erizovaných slabik. Převážná většina lingvistů z ČLR /o/ skutečně přijímá. Výjimkou je např. Xu Shirong 1958:126. který samohlásku [o] považuje za alofon /e/. Viz kap. **Centrála /o/**.

2. Je vhodné **sloučit samohlásky [ɤ, ə, e, ɛ, E] do jednoho fonému**? Li podporuje jejich sloučení do fonému zapisovaného /e/, tak jak to činí HPF. Argumentem je podle něj komplementární distribuce těchto samohlásek i jejich fonetická podobnost.

3. Mají se „**apikální samohlásky**“ [ɿ], [ʅ] vydělit jako samostatné fonémy, anebo je vhodné je zahrnout do /i/? Li podporuje stanovisko, že [ɿ], [ʅ] jsou alofony /i/. Argumentuje komplementární distribucí, značnou zvukovou podobností a také diachronií (společný historický původ s [i]). Toto řešení volí i HPF (my nikoli – jak ukážeme později).

4. Má se [ə̣] **vydělit jako foném**? Li se domnívá, že přijetí /ə̣/ jako samostatného fonému je legitimní, neboť lze najít minimální páry jako 二 èr [ə̣] „dva“ — 俄 è [ə] „hladový“. HPF však retroflexní samohlásku do tabulky finál neřadí (my tento foném naopak přijímáme).

Li Yanrui 1984:258 nakonec navrhuje **inventář sedmi samohláskových fonémů**: /a/, /o/, /e/, /i/, /u/, /y/, /ə̣/. Pro ilustraci určité míry nejednoty uveďme inventáře, které přijímají další autoři z ČLR. Tak Xu 1957:23, 1958:125 má šest fonémů: /a/, /e/, /ê/, /i/, /u/, /ü/ (nemá /o/, /er/). Wu Zongji 1980 svém článku uvádí deset fonémů: /a/, /o/, /ə/, /e/, /i/, /u/, /y/, /ɿ/, /ʅ/, /ə̣/. Předkládá též tabulku s jejich distinktivními rysy (podle Jiao et al. 2004:243 se distinktivními rysy pro *putonghua* Wu zabýval jako první). Učebnice pracující s pinyinem většinou inventář vokálních fonémů neuvádějí (v podstatě je však identický s inventářem jednoduchých samohlásek uváděným pod *dān yùnmǔ* 单韵母, tj. jednoduchými finály tvořenými monofonem, centrálou). Výjimečně Huang & Liao 1997:117

předkládají inventář samohláskových a souhláskových fonémů s alofony. Mají stejných 10 vokalických fonémů jako Wu 1980. Cao 2002:24 uvádí inventář skromnější: /a/, /o/, /e/, /i/, /u/, /y/. Vokální inventář předkládá také Wu Zongji 1992:52, uvádí i jejich distinktivní rysy. Je v něm 10 vokálů: /i/, /u/, /ü/, /a/, /o/, /e/, /ê/, /i/ [ɿ], /i/ [ʅ], /er/ – všimněme si drobných odlišností od článku Wu 1980.

Nyní se podívejme na méně běžné modely, které **nepřijímají pětičlenný systém dorzálních samohlásek** – dorzální vokály mají **pouze tři**.

2.7.3 ÚSPORNÉ SYSTÉMY S JEDINÝM VYSOKÝM VOKALICKÝM FONÉMEM

U některých analýz se v inventáři hlavních samohlásek kromě dvou ne-vysokých samohlásek objevuje **jediný „všeobecný“ vysoký vokalický foném**, schopný vystupovat právě jen v roli centrály. Mediály a vokalické terminály se vedou jako samostatné polosamohláskové fonémy. Slabičné samohlásky [i], [u], [y] se interpretují jako spojení některé mediály a „všeobecného“ vysokého vokálu v roli centrály. Mediála na něj přitom přenáší své vlastnosti přední / zadní, zaokrouhlená / nezaokrouhlená, a tím určuje fonetickou podobu výsledné hlavní samohlásky (která je jediným zvukovým segmentem). Břemeno fonologického kontrastu je tak přesunuto z centrály na mediálu. „Apikální samohlásky“ [ɿ], [ʅ] jsou pak reprezentovány samotným vysokým vokalickým fonémem. Jako první navrhl takovou analýzu Hartman:1944:32, který přijímá vysoký foném /i/ a mediály /j/, /w/, /jw/. K jeho pojetí se hlásí Hsüeh 1986:17, který má /i/ a mediály /y/, /w/, /yw/. Jejich interpretace vysokých samohlásek ve slabikách jako [pi], [ku], [ɕy], [sɿ] vypadá takto (petitem jsou příklady slabiky):

	[i]	[u]	[y]	[ɿ, ʅ]
Hartman	/ji/ [mi] = /mji/	/wi/ [mu] = /mwi/	/jwi/ [ny] = /njwi/	/i/ [sɿ] = /si/
Hsüeh	/yi/ [mi] = /myi/	/wi/ [mu] = /mwi/	/ywi/ [ny] = /nywi/	/i/ [sɿ] = /si/

Obr. 4: Vysoké vokalické fonémy u Hartmana a u Franka Hsüeh

Hsüeh zatěžuje mediálu ještě dalším břemenem (21): kontrast tří vokalických fonémů /a/, /ə/, /i/ uplatňuje pouze ve finálách bez terminály. Pokud je přítomna jakákoli terminála, lze se podle něj obejít jen s dvoučlenným kontrastem vysoké /i/ vs. nízké /a/. Ve slabikách s terminálou tedy „ušetří“ centrálu /ə/ – kontrast ležící v jiných systémech na bedrech vokálů /i/ a /ə/ přenáší na mediálu /y/ (což jest u něj [j], nikoli [y]). Například takto: pokud je jádrem slabiky [i] (např. [min]), reprezentuje ho jako /i/ a před něj vsouvá mediálu /y/: [min] → /myin/. Pokud je jádrem slabiky [ə] (např. [mən], [məu]), fonologicky jej interpretuje také jako /i/, přičemž mediála je nulová: [mən] → /min/, [məu] → /miw/.

Poznámka: Zajímavé je, jak Hsüeh vysvětluje následující skutečnost: proč se podkladově přítomná mediála /y/, /w/ nebo /yw/ ve výslovnosti určitých slabik s hlavním vokálem /i/ (např. /myin/) vůbec neobjeví a slabika se realizuje jen s jednoduchým vokálem [i], [u] nebo [y] (např. [min], nikoli *[mjɿn]) Hsüeh se domnívá toto: protože mediála přenesla své vlastnosti na hlavní samohlásku /i/, její přítomnost již nezakládá žádný kontrast. Lze ji prý proto ve výslovnosti vypustit (Hsüeh připomíná, že v řeči je zcela normální tendence k úsporám a vypouštění zvuků, pokud to nenaruší význam a je respektována fonologická stavba). Výslovnost s mediálou přitom Hsüeh pokládá za „úplnou a pravidelnou“, kdežto výslovnost s absentující mediálou za „nepravidelnou“ náhradu pravidelné formy. Píše (70): „I kdyby někdo na základě nahrávek prokázal, že v 90% případů se tyto slabiky vyslovují bez mediály, stejně to nebude

dostatečný argument, který by rozvrátil naši analýzu.“ V tabulce, která udává výslovnost finál (71), se Hsüeh ovšem „nebrání běžnému úzu“ a transkripci přizpůsobuje zvyklostem. Podkladové /yí/, /wi/, /ywi/ transkribuje jako [i], [u], [ü]. Podkladové finály /in/, /iŋ/ transkribuje jako [ân], [êŋ] (tabulka jeho podkladových finál je na str. 55). Svoji konstrukci Hsüeh ospravedlňuje potřebami efektivní a systematické fonologie, která je schopna se vypořádat např. s erizací, rýmy a respektuje cit rodilého mluvčího. Nevýhodou jeho analýzy je však abstraktnost a odpoutanost fonologického zápisu od zvukové reality – zápis slabik stěží navozuje představy o skutečné výslovnosti: např. [xwəi] = /hwíy/, [tɕyn] = /kywin/.

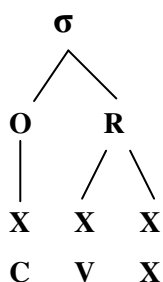
Také Chao 1968:23 pohlíží na vysoké samohlásky v jádře slabiky jako na spojení mediály a „obecného“ vysokého vokálu, jehož fonetická podoba je určena předchozí mediálou (odvolává se přitom na Hartmana). Pro pozici hlavní samohlásky udává nízké /a/, středové /e/ (které se u něj v některých finálech zapisuje jako o), plus *dummy vowel* /y/, představující nulovou hlavní samohlásku. Avšak Chao ve své knize pro fonologický zápis užívá transkripce *Guoyu luomazi* (GR), která [i], [u], [y] graficky rozlišuje jako různé vokály: tedy i, u, iu (iu = [y]). Chao tuto praxi respektuje (hlavním autorem GR byl ostatně on sám). V komentáři ke své tabulce podkladových finál píše: „Finály, které mají jako hlavní samohlásku stejný foném, se nacházejí ve stejném sloupci... [Hlavní samohlásky] y (tj. „nula“), i, u, iu v prvním sloupci přiřazujeme pod jediný „všeobecný“ vysoký vokalický foném, který má rozličné alofony podle mediály [jež mu předchází]. Viz Hartmann 1944. Avšak pro praktické účely, dané transkripcí GR, je budeme psát jako samohlásky různé.“ Chao tedy píše např. **ni** (= ni), **nu** (= nu), **niu** (= nü), **shy** (= shi).

Poznámka: Li Fangkui 1966 v souvislosti s Hartmanovou úspornou analýzou dodává, že je myslitelný dokonce systém, který nemá žádný vokalický foném, místo „obecného“ vysokého vokálu lze přijmout „zero syllabic“, jehož fonetické rysy jsou prediktabilní podle předcházejícího segmentu (konsonantu nebo polosamohlásky). Aby bylo možno vyřešit slabiky s neobsazenou iniciálou, jejichž fonetickým nukleem je ne-vysoký vokál, bylo by třeba přijmout nulovou iniciálu /ʔ/, resp. zavést dva její typy jako dva fonémy: jeden před fonetickou nízkou samohláskou, jeden před středovou samohláskou. Typ nulové iniciály by předurčoval, která fonetická samohláska následuje, nebylo by tedy třeba ji explicitně zapisovat: „It is admittedly awkward, but I can imagine that an orthography with no vowels might readily adopt such analysis.“

Řešení s jediným vysokým vokalickým fonémem mají své problémy, mají však jednu výhodu: tím, že ve slabikách jako [pi], [ku], [ɕy] se nukleus fonologicky interpretuje jako mediála, je umožněno konstatovat, že **klasifikace finál si hu je založena výhradně na mediále**, centrály se netýká. Úsporné vokalické systémy byly v pozdějších analýzách opuštěny.

2.8 DUANMUŮV KONCEPT „PEVNÉHO VZORCE SLABIKY“

Přes různé odlišnosti jednotlivých analýz vesměs vždy byla shoda v tom, že v čínská slabika může být tvořena pouze **samotným nukleem**, zatímco **ostatní elementy jsou fakultativní**. V tomto pojetí může mít slabika pestrá škála struktur: **V, VC, CVC, CGVC**, u modelů přijímajících slabičnou souhlásku také (foneticky) **C** atd. Tvářnost slabiky se v tomto světle tedy jeví jako velmi variabilní. V roce 1990 však Duanmu předložil koncept „pevného vzorce slabiky“, ve kterém všechny slabiky mají (na slabičné rovině) jednotnou strukturu (Duanmu 1990:17):

Obr. 1: Duanmuův pevný vzorec slabiky

Přítom všechny pozice, jež jsou ve slabice podkladově přítomny (tj. C, G, V, X), musí být povrchově naplněny. Stejnou analýzu uplatňuje i ve své pozdější práci Duanmu 2002, nejnověji pak Duanmu 2009. Tento neobvyklý model komentuje Li 1999:82. Tradičně přijímanou strukturní variabilitu označuje termínem *“fluid syllable template“*, „proměnlivý vzorec slabiky“, Duanmuův model pak termínem *“rigid syllable template“* „pevný vzorec slabiky“. Li píše: „Teprve s návrhem povinné přetury, s nímž přišel Duanmu 1990:9, se začala rodit představa rigidního schématu, kde každá pozice musí být [povrchově] naplněna.“ Podívejme se, jak u Duanmu tento „pevný vzorec slabiky“ vypadá (výklad opíráme o jeho práci z r. 2002).

Duanmu rozlišuje celkem tři roviny (2002:45):

1. **podkladová** rovina (fonémy) CGVX
2. **slabičná** rovina (*onset + rhyme*, kde *rhyme = nucleus + coda*) CGV
3. **fonetická** rovina (alofony)

Na *podkladové* rovině přijímá, podobně jako ostatní autoři, vzorec **CGVX**, jehož jednotlivé pozice nemusí být nutně obsazeny některým z fonémů (viz kap. **Struktura čínské slabiky**). Na *slabičné* rovině (a následně na povrchové rovině) připouští ne jeden, nýbrž **dva typy slabičné struktury**. Oba jsou přítom pevné, závazné, nepřipouštějí variabilitu. Nesouvisejí s podkladovým segmentálním složením slabiky, nýbrž s její přízvučností (Duanmu 2002:81,87):

– Všechny **přízvučné slabiky** bez ohledu na své fonematické složení mají na slabičné rovině strukturu **CVX** (viz obr. 1).

– Všechny **nepřízvučné slabiky** bez ohledu na své fonematické složení mají na slabičné rovině strukturu **CV** (přičemž jako V může vystupovat slabičná souhláska) (viz obr. 3).

Např. tedy podkladová slabika /a/, povrchově [a:], a podkladová slabika /lian/, povrchově [l^hian], mají obě slabičnou strukturu **CVX**, pokud jsou přízvučné, nebo **CV**, pokud jsou nepřízvučné.

V obou Duanmuových vzorcích (CVX, CV) najdeme pozici C. Jak je možné, že např. slabika /a/ má obsazenou přeturu? Vyplývá to z Duanmuova konceptu „**povinné přetury**“, angl. *obligatory onset* (2002:82). Na *podkladové* rovině Duanmu samozřejmě připouští, že iniciála může chybět (pozor – nulová iniciála u něj není fonémem, tzn. že v jeho inventáři iniciál nefiguruje /Ø/; proč ji odmítá – to objasníme v kap. **Nulová iniciála**). Přijímá však tezi, že ve struktuře všech čínských slabik, tj. na *slabičné* rovině, je povinně přítomna pozice přetury (*onset slot*); ta musí být na *fonetické* rovině povinně naplněna nějakou hláskou. Jakým způsobem se přetura naplní, jestliže podkladově v ní není žádný foném (iniciála), ukážeme dále.

PODKLADOVĚ NEOBSAZENÁ PRÉTURA

Je-li přetura podkladově prázdná, Duanmu 2002:43 ji nazývá *zero onset*, „nulová přetura“. Na *slabičné* rovině je však povinně přítomno C, které musí být povrchově naplněno. Podle toho, co po „nulové přeture“ následuje, jsou možné tři situace:

a) Po nulové přetůře následuje ne-vysoká samohláska (fungující bez výjimky jako nukleus slabiky). Např. slabika /an/. K povrchovému naplnění prázdné pozice přetury povinně dochází některou z realizací „nulové přetury“. Jako varianty Duanmu (48) uvádí [ɤ], [ʔ], [ɦ], [ŋ]. Např. /an/ → [ɤan].

b) Po nulové přetůře následuje vysoká samohláska, fungující jako nukleus slabiky. Např. slabika /in/. Vysoká samohláska se povinně rozšiřuje do prázdné přetury v podobě glidy [j, w, ɥ]. Duanmu hovoří o procesu *G-spreading* (66). Např. /in/ → [jin] (48, 67-84). Alternativní možností je, že přeturu obsadí některá z variant „nulové přetury“, a navíc se do ní rozšiřuje G, např. /in/ → [ʔin] (67).

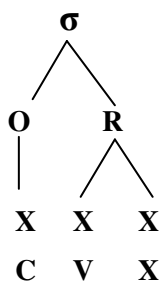
c) Po nulové přetůře následuje vysoká samohláska, fungující jako mediála. Např. slabika /iau/. Mediála se realizuje glidou [j, w, ɥ]. Tato glida obsazuje přeturu. Např. /iau/ → [jau].

Částečně obdobně postupuje Lin 2007:171, která hovoří o procesu *consonant insertion*.

Níže objasníme, jak konkrétně Duanmu buduje své dva pevné vzorce CVX, CV.

„plné“ slabiky

Všechny „plné“ slabiky, *full syllables* (tj. přízvučné, neredukované slabiky) mají na slabičné rovině strukturu CVX (81). Zopakujme schéma z obr. 1:

Obr. 2: Duanmuovo schéma pro „plné“ slabiky

Připomeňme opět, že dané schéma se nevztahuje k *podkladové* rovině fonémů, nýbrž ke *slabičné* rovině. Element G v něm proto nefiguruje – C uvedená na obr. 2 může být podkladově buďto C, nebo CG. Na podkladové rovině má Duanmu standardní formuli CGVX.

Uvedené schéma CVX platí pro všechny přízvučné slabiky bez ohledu na jejich podkladové složení: tedy nejen pro slabiky s iniciálou a kodou, ale i pro slabiky, které **mají podkladově prázdnou iniciálu a/nebo kodu**. Na povrchové, fonetické rovině jsou všechny tři pozice povinně materiálně naplněny. Děje se to takto:

– **Naplnění pozice C:** U slabik, jimž chybí iniciála, přeturu (ve schématu O, *onset*) naplní některá z fonetických manifestací „nulové přetury“ anebo glida (viz výše).

– **Naplnění pozice X:** U otevřených slabik bez kody se hlavní samohláska z nukleu povinně rozšiřuje do kody a vyplňuje obě pozice v základu slabiky, *rhyme* (R), např. /ma/ → [maa]. Na fonetické rovině tak vzniká dlouhá samohláska (87). Duanmu tím interpretuje skutečnost, že ve slabikách jako /ma/, /du/, /lie/, /kua/ atd., pokud jsou přízvučné, se hlavní vokál vyslovuje dlouze (délka není v čínštině distinktivní). Podkladově u něj mají sice takové slabiky v nukleu jedinou samohlásku, na slabičné rovině je však analyzuje jako CVV a na fonetické rovině jim připisuje dlouhý vokál ([maa]).

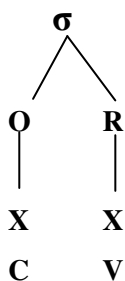
Poznámka: Srovnajme s Kratochvílem 1968:33, který píše, že pokud má slabika finálu s nosovou terminálou (tedy naše V^C nebo ^GV^C, např. *dong*), tak trvání slabiky je přibližně stejně dlouhé jako trvání slabiky bez nosové terminály (naše V nebo ^GV). Tím vzniká percepčně dojem, že hlavní samohláska u slabik bez terminály je „dlouhá“, kdežto ve slabikách s terminálou je „krátká“ (musí zde zbyť čas na vyslovení terminály).

Na přijatelnost takové analýzy upozorňuje Lin 2007:109, přestože ji sama neuplatňuje. Podobně jako Duanmu postupuje Li 1999:39: protažení nukleu v otevřených slabikách začleňuje do kody. Nepíše ovšem [maa], nýbrž [ma:]. Li se k Duanmově přístupu celkově hlásí (39,82,178), v kodě připouští element [ɿ]; v některých ohledech se však liší.

Zvláštním případem jsou slabiky zapisované v pinyin jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*. Duanmu je analyzuje takto (46): nukleus je prázdný a koda též. Přítomnost nukleu je však vyžadována na slabičné rovině, neboť nemůže existovat slabika bez nukleu. Je tedy spuštěn proces, kdy se nukleus i koda naplňují znělým rozšířením iniciální souhlásky do prázdného slabičného základu (*rhyme*), obě pozice *rhyme* se obsadí, např. *ci: /ts/* → [tszz]. Nositelem slabičnosti je **slabičná souhláska**, zapisovaná jako [z] nebo [r]. Duanmu píše: „...syllabic [z, r] do not come from an underlying phoneme but are triggered by an empty nuclear slot“.

„slabé“ slabiky

Všechny „slabé“ slabiky, *weak syllables* (tj. nepřízvučné) mají na slabičné rovině zjednodušenou strukturu CV – odpadá jim třetí pozice X, tj. koda, přičemž trvání slabiky je redukováno (Duanmu 2009:80).

Obr. 3: Duanmuovo schéma pro „slabé“ slabiky

Prakticky to znamená, že klesavý diftong je monoftongizován, např. /mai/ se vysloví jako [ma], nosovka v kodě mizí a realizuje se jako nazalizace hlavní samohlásky, např. /maŋ/ se vysloví jako [mã], a jednoduchá samohláska se realizuje krátce, např. /ma/ se vysloví jako [ma].

Duanmuův přístup, založený na „pevném vzorci slabiky“ (*rigid template approach*) a kladoucí důraz na suprasegmentální rovinu, je ojedinělý a vymyká se z obecně zažitých představ o čínské slabice. Lze o něm mít určité pochyby, např. proto, že rovina segmentální zde není zřetelně oddělena od roviny suprasegmentální. Nicméně to je zřejmě Duanmuovým záměrem: už Duanmu 1990:8 předesílá hned v úvodu práce: “*This thesis studies syllable, tone, stress and domain together because these issues are closely interrelated, and so may illuminate each other...*“

2.9 ČÍNSKÉ POLYFTONGY

Čínština má celou řadu zvukových útvarů označovaných tradičně jako dvojhlasíky a trojhlasíky; všechny jsou **klouzavé, pohybové**. Analýzy těchto útvarů v podání jednotlivých autorů odrážejí rozmanitost náhledů na stavbu čínské slabiky.

V kapitole **Struktura čínské slabiky** jsme předložili přehled **slabičných typů** čínštiny. Zopakujme je:

slabiky s monoftongem	slabiky s diftongem	slabiky s triftongem
V /a/ (a)	V ^V /au/ (ao)	^G V ^V /ia <u>u</u> / (yao)
CV /la/ (la)	CV ^V /lau/ (lao)	C ^G V ^V /lia <u>u</u> / (liao)
VC /an/ (an)	^G VC /ian/ (yan)	
CVC /aŋ/ (lang)	C ^G VC /lian/ (lian)	
	^G V /ia/ (ya)	
	C ^G V /lia/ (lia)	

Obr. 1: Tabulka slabičných typů čínštiny. Symbol ^G reprezentuje samohláskový foném v prenukleární pozici, který je realizovaný jako glida.

V drtivé většině slabičných typů uvedených v tabulce se objevuje kombinace dvou nebo dokonce tří z vokoidních elementů ^G (mediála), **V** (centrála), ^V (vokalická terminála) – jsou to všechny slabičné typy ve 2. a 3. sloupci. Nacházíme zde konkrétně tyto kombinace:

V ^V	klesavé diftongy	centrála + vokalická terminála
^G V	tradičně stoupavé diftongy	mediála + centrála
^G V ^V	tradičně triftongy	mediála + centrála + v. terminála

Ohledně **obsazení pozic** ^G, **V**, ^V v těchto kombinacích **konkrétními segmenty** naprostá většina analýz přijímá následující (viz též kap. **Obsazení pozic C, G, V, X** a kap. **Fonotaktika finál**):

- Na pozici ^G smí vystupovat **vysoké samohlásky** /i/, /u/, /y/
- Na pozici **V** smí vystupovat **ne-vysoké samohlásky** /a/, /ə/ (v pinyinu navíc /o/)
- Na pozici ^V smí vystupovat **vysoké samohlásky** /i/, /u/

Přípustné kombinace vytvářející **konkrétní diftongy a triftongy** jsou nejčastěji přijímány tyto (k případným odchylkám u různých analýz viz opět kap. **Fonotaktika finál**):

V ^V	klesavé diftongy:	/ai/, /əi/, /au/, /əu/
^G V	tradičně stoupavé diftongy:	/ia/, /iə/, /ua/, /uə/, /yə/
^G V ^V	tradičně triftongy:	/ia <u>u</u> /, /iə <u>u</u> /, /uai/, /uəi/

My pro ně zavádíme souhrnný termín **polyftongy**. K důvodům viz kap. **Čínské polyftongy v pojetí této práce**.

U žádné z uvedených sekvencí nevznikají pochyby o **tautosylabičnosti spojení**. V čínštině existuje systematická vazba slabiky na morfém, která se odráží i v písmu: 1 morfém = 1 slabika = 1 čínský znak. Vazba slabiky na morfém a zřetelnost slabičných hranic (daná fonotaktickými pravidly) v zásadě zaručují, že se slabika „nerozpadne“ na slabiky dvě – ani artikulačně, ani percepčně (k otázce slabičné hranice viz též kap. **Hraniční signály**).

V záhlaví tabulky jsme dané zvukové útvary označili jako **diftongy a triftongy**. Budeme je tak pro jednoduchost nazývat i nadále, přestože pro tyto útvary existují různé možnosti interpretace. Nejprve probereme jejich fonetické vlastnosti. Poté se budeme věnovat možnostem jejich fonologického popisu. Východiska výkladu jsou v kap. **Diftongy a triftongy obecně**.

2.9.1 FONETICKÉ VLASTNOSTI POLYFTONGŮ

U diftongů **klouzavých**, mezi něž patří všechny diftongy čínské, obecně pozorujeme artikulační i akustickou **nevyváženost obou složek**: jádro, kterým bývá sonornější z obou složek, je zpravidla artikulováno plněji, zřetelněji a mívá delší trvání než okrajová složka, jejíž artikulační cíl nebývá nutně dosahován a je méně stabilní (zejména v případech klesavých diftongů). Totéž lze v zásadě říci i pro čínštinu.

PRŮBĚH ARTIKULACE

V roli **okrajových elementů** (tj. mediála před jádrem, terminála za jádrem) v čínštině vystupují vysoké vokály (podobně jako v diftonzích mnoha jiných jazyků). Naproti tomu **jádro** (centrála) je vždy představováno ne-vysokou samohláskou. Artikulace tedy **vertikálně** přechází buď od zavřenějšího elementu k otevřenějšímu – to v případě stoupavých diftongů (např. /ia/), anebo od otevřenějšího elementu k zavřenějšímu – to v případě klesavých diftongů (např. /ai/). V případě triftongů se vždy od zavřené artikulace přechází k otevřenější a pak opět k zavřenější. Hmota jazyka se zároveň posouvá i **horizontálně**: buď zepředu dozadu (např. /ia/, /au/, /iau/), nebo naopak (např. /ua/, /ai/, /uai/). V některých případech se mění i **postavení rtů**, pokud je okrajovým elementem zaokrouhlené /u/, /y/ (např. /au/). Akustické vlastnosti čínských polyftongů zkoumá Wu Zongji 1986; průběh artikulace u jednotlivých polyftongů a přesné umístění jednotlivých zúčastněných vokálů jsou dobře patrné na grafu na str. 11.

U periferních složek, tj. u **mediálů** a **vokálních terminálů**, pozorujeme odlišné artikulační vlastnosti (na možnou asymetrii výslovnosti periferních složek diftongu podle toho, zda jsou před či za jádrem, jsme upozorňovali pro některé jazyky již v kapitole **Slabika a diftongy obecně**). Níže se budeme věnovat výslovnosti jednotlivých složek zvlášť.

JÁDRO POLYFTONGU

Jádro, centrála, se zpravidla realizuje plně (s některými výjimkami – viz níže). V klesavých dvojhláskách a trojhláskách je přitom výslovnost centrály **ovlivněna terminálou**: dochází zde k **regresivní asimilaci**, např. /au/ → [aʊ], nikoli *[aʊ]. Podrobně k asimilacím viz oddíl **Finály**, kapitoly probírající výslovnost finál typu V^V , ${}^G V^V$. Naproti tomu k ovlivnění centrály **mediálou** (ve stoupavých dvojhláskách a trojhláskách) víceméně nedochází.

MEDIÁLA

výslovnost mediál

Mediály jsou tři: /i/, /u/, /y/. Co do svých kvalit jsou v zásadě stabilní (k určitým jemným modifikacím viz níže). Poloha jazyka obvykle dosahuje náležitě výšky [i], [u], [y]. Není zde však stabilizovaná fáze: realizace je kratičká, mluvidla v dané pozici nesetrvávají a artikulace okamžitě sklouzne k následující centrále. Výslovnost přitom bývá hodně zavřená, takže může vznikat jistá míra šumu. U mediálů pozorujeme také vyšší stupeň napjatosti než u slabičných vysokých vokálů [i], [u], [y].

Metodologická poznámka: Jak jsme naznačili, je zásadní chybou mediálu příliš zdůrazňovat a popřávat jí kvalitu samostatného vokálu; pak se slabika snadno rozpadne na slabiky dvě. Zdůrazněme, že toto riziko u českých mluvčích zcela jistě existuje. Nejsou z mateřštiny na (klouzavé) diftongy a triftogy zvyklí. Nemístné roztržení slabiky někdy bývá provázáno schodovitým skokem melodie dolů na druhé „slabice“: [ci↘je]. Je to zřejmě do jisté míry fyziologické – vysoké samohlásky mají poněkud vyšší inherentní výšku tónu (*intrinsic pitch*) než samohlásky ne-vysoké (proto je např. výhodné vyučovat klesavý 4. tón na stoupavých diftonzích, tedy *jià*, *què*, *guò* apod.; viz Spěšněv 2003:69). Dále je třeba u studentů dbát na přesné rozlišování všech tří mediálů (což je ztíženo tím, že jsou kratičké). Při nedostatečné péči o postavení rtů může dojít k setření rozdílu mezi /i/ a /i:/.

v nedbalé řeči může někdy mediála úplně zmizet; např. místo *huai* zazní *hai*, podotýká Zhu 1997:111, který se výslovností mediál zabývá podrobněji.

transkripce mediál

Transkripce mediál jsou v literatuře v zásadě dvojího druhu:

a) Vokalickými symboly [i], [u], [y], tedy jako neslabičné samohlásky. Tak činí většina analýz. Neslabičnost bývá někdy vyznačena diakritickým obloučkem: [i̯], [u̯], [y̯]. Např. tedy /*tuán*/ → [t̪u̯an] (Dragunov & Dragunova 1955:64, Kasevich & Speshnev 1970:367, Spěšněv 2003:15, Švarný 1998 III:75 aj.). (Pozor na zápis [y̯] – oblouček nad symbolem v IPA sice značí „velmi krátká realizace“, zde je však používán pro vyjádření neslabičnosti. Důvodem je grafický tvar písmene *y*). Jinou možností jak naznačit neslabičnost je povýšení symbolu: např. Howie 1976:6 má [i̥], [u̥], [y̥], píše tedy např. [i̥a], [u̥ɔ], [y̥ɛ]. Též Li 1999:52. Někteří autoři ovšem na neslabičnost vokálu v transkripci nijak neupozorňují, např. Lee & Zee 2003:111 píšou [ia] atd.

b) Aproximantami [j], [w], [ɥ]. Např. /*tuán*/ → [twan] (Lin 2007:70 aj.), nebo /*tuán*/ → [tʷan] (Duanmu 2002:28).

Popisy opírající se o pinyin standardně užívají [i], [u], [y] (např. Wu 1992:83, Xu 1999:55). Jen velmi zřídka najdeme transkripci aproximantami (starší autoři Xu 1958:125, Lü et al. 1966:51). Cao 2002:24 sice zmiňuje aproximanty jako alofony vysokých vokálů ve funkci mediály, v transkripci konkrétních finál je však neuplatňuje Obdobně Huang & Liao 2002:59,118.

oslabení zavřenosti mediál

Mediály mají vcelku jednoznačně zavřený, napjatý charakter v těch slabikách, které mají nulovou iniciálu, např. *yào* 要 [jao] „chtít“, *wáng* 王 [wɑŋ] „král“, *yuán* 圆 [ɥæŋ] „kulatý“.

Poznámka: Zheng & Bao 2002 na základě instrumentálních výzkumů konstatují: „*y, w, yu/ as initials* [tj. ve slabikách psaných v pinyin jako *yao, wang, yuan* atd.] *are of properties of semivowels; while li, u, y/ as transition vowels* [tj. jako mediály, např. ve slabikách jako *biao, guang, xuan* atd.] *still stick to properties of vowels, though they change more quickly and therefore can be called glides.*“ Viz též kap. Slabika s nulovou iniciálou.

Po některých iniciálních souhláskách však může dojít k oslabení napjatého, zavřeného charakteru mediál. Tyto jemné nuance vznikají v důsledku koartikulace a zpravidla se nezmiňují.

Mediála /i/ se smí objevit po labiálách *b, p, m*, palatálách *j, q, x* a nesibilantních apikálních alveolárách *d, t, n, l*. Po labiálách a palatálách má velmi zavřený, napjatý charakter, např. *biàn* 变 „změnit“, *xiān* 先 „nejprve“. Vysoké poloze hřbetu jazyka nic nebrání – při vyslovení labiály už jazyk může být bez problémů nachystán v pozici pro [i]; při tvoření palatál je zase vysoká pozice hřbetu jazyka součástí charakteristiky těchto souhlásek (jak upozorňuje Hockett 1951:23). Zavřenost a napjatost mediály /i/ však může být poněkud **oslabena po alveolárách d, t, n, l**, výslovnost je spíš [i]. Např. *diàn* 电 „elektřina“ [t̪iɛn]. Domníváme se, že důvod lze hledat v apikální artikulaci daných souhlásek – dosáhnout pro následující [i] vysoké polohy hřbetu jazyka, aniž by došlo k palatalizaci souhlásky, je v běžném tempu souvislé řeči artikulačně v podstatě nemožné (k palatalizaci dochází pouze u *n*, např. *niàn* 念 „číst“; pak je zavřenost mediály zachována; v případě *d* [t], *t* [tʰ] palatalizace možná není, neboť by došlo k určitému narušení kontrastu s palatálami *j* [tɕ], *q* [tɕʰ]).

Na tento jev upozorňuje např. Norman 1988:142. Podobně též Dragunov & Dragunova 1955:68 kteří po laterále *l* dokonce udávají výslovnost téměř jako zavřené [e] (*lian, lie* atd.). Podle Dowa 1972:59 se

mediála /i/ realizuje jako [j] pouze po palatálách (a nulové iniciále). Po všech ostatních iniciálách má podobu [ɿ]. Tyto odlišnosti Dow reflektuje v transkripci.

Dow 1972:59 se domnívá, že podobné modifikace se týkají i mediály /u/ (i ty reflektuje v transkripci). Podle něj se mediála /u/ realizuje jako [w] pouze po velárách (a nulové iniciále), např. *guān* 关 „zavřít“ [kwan], *wàn* 万 „deset tisíc“ [wan]. Po všech ostatních iniciálách se podle něj realizuje jako polozavřené nenapjaté [ɔ], např. *suān* 酸 [suan] „kyselý“. Cao Jianfen 1984:427 uvádí takovou tendenci plošně, bez ohledu na typ předcházející iniciály. Mediála /u/ se podle ní vyslovuje vždy poněkud více vpředu a níže než [u], je poněkud méně napjatá a málokdy mívá náznak šumu.

Třetí mediála /y/ se objevuje pouze po palatálách nebo nulové iniciále (např. *xué* 学 „studovat“, *yuè* 月 „měsíc“). Po palatálách má vždy zavřený, napjatý charakter. Nepatrně otevřenější výslovnost přichází v úvahu nanejvýš po nulové iniciále, to však není typické

VOKALICKÁ TERMINÁLA

výslovnost terminál

Vokální terminály jsou dvě: /i/, /u/. Mají jednoznačně **samohláskový charakter**, neprojevují vlastnosti aproximant. Zavřené, napjaté výslovnosti [i], [u] nedosahují – realizují se „nedotaženě“ jako [ɿ], [ʊ] nebo dokonce ještě otevřeněji, záleží na vokálu v jádru. (Zaokrouhlení terminály /u/ nebývá přitom příliš výrazné, což je v souladu s celkovým oslabením artikulace ke konci takovýchto finál)

Kvalita vokálních terminál je **značně nestabilní**. Především pozorujeme, že míra „nedotaženosti“ vokálních terminál zřetelně závisí na otevřenosti předchozí centrály (progresivní asimilace). Např. v /ai/ se může objevit výslovnost terminály až jako [e], tedy celé jako [ae]. Instrumentální studie Wu 1986:9 uvádí: „Tak například *i* ve finál *ai* se nikdy nevysloví jako [i], často se realizuje jako [e] nebo [ɛ].“ Takto otevřená výslovnost ovšem nepřipadá v úvahu pro /əi/ (*[ee]). Jinými slovy – toleranční pole terminál se pro konkrétní finály poněkud posouvá podle centrály. Vliv na terminálu má také tón slabiky. Písmena „*i*, *u*“ v pinyinovém zápise tak pouze naznačují směr, kterým se artikulace ubírá. Kvalita vokálních terminál může (podobně jako u centrály) kolísat i podle mluvčího, podle pečlivosti mluvy atd.

transkripce terminál

Drtivá většina autorů přepisuje vokální terminály **vokálními symboly**. Neslabičnost někdy bývá vyznačena diakritickým obloučkem: [i̇], [u̇]. Např. tedy /ai/ [ai̇]. Vyjíměčně se objevuje zápis terminál aproximantami [j], [w], což neodpovídá reálné výslovnosti. Činí tak např. Pulleyblank 1984:47. Ten však pokládá vokální terminály za fonémy /j/, /w/, nikoli za vokální fonémy /i/, /u/ (k tomu viz níže). Tím je jeho transkripce předurčena. Např. má tedy /aj/ [aj].

Poznámka: Připomeňme, že transkripce *Chinese Postal Map Romanization* ze začátku 20. stol. přepisovala mediálu i terminálu /u/ písmenem w (An-kwo, Chin-chow). Na rozdíl od transkripce Wade-Gilese, která je psala vokálně.

„Nedotaženost“ vokálního artikulačního cíle je v transkripci brána v úvahu různě:

a) Řada autorů „nedotaženost“ **nereflektuje**, píšou výslovnost jako vysoké [i], [u] – tedy např. [ai], [au]. Jsou to např. Dragunov & Dragunova 1955:70, Chao 1968:24, Li 1999:52, Duanmu 2002:71,77, Lin & Wang 2003:111. K Duanmuovi podotkneme, že výslovnost vokálních terminál píše samohláskovým symbolem (tedy např. /mai/ [mai]) přesto, že pro ni používá na své „slabičné rovině“ symbolu G (80).

b) Jiní autoři **reflektují tendenci k „nedotaženosti“** sníženým zápisem [ɪ], [ʊ] – např. Dow 1972:73, Howie 1976:6, Xu 1999 54-58. Exponentní zápis [ɪ̯] [ʊ̯] volí Howie 1976:6-7, tedy např. [a^ɪ], [a^ʊ].

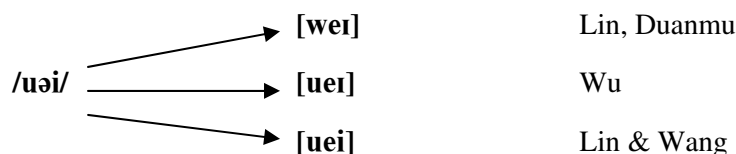
Někteří autoři se snaží vystihnout **odlišnou míru „nedotaženosti“** v závislosti na otevřenosti předchozí centrály – jak jsme zmínili výše, po nízkém vokálu bývá terminála poněkud otevřenější než po středovém vokálu. Tedy např. lze psát otevřenější [ɪ], [ʊ] oproti zavřenějšímu [i], [u], nebo otevřenější [e], [o] oproti zavřenějšímu [ɪ], [ʊ]. Níže srovnáme zápisy následujících autorů: Lee & Zee 2003:111, Norman 1988:141, Wu 1992:83.

	L & Z	Norman	Wu
<i>-ei</i>	[eɪ]	[ei]	[eɪ]
<i>-uei</i>	[ueɪ]	[ueɪ]	[ueɪ]
<i>-ai</i>	[aɪ]	[ae]	[ae]
<i>-uai</i>	[uaɪ]	[uae]	[uae]
<i>-ou</i>	[ɔ̯u]	[oɔ]	[ou]
<i>-iou</i>	[iɔ̯u]	[ioɔ]	[iou]
<i>-ao</i>	[a̯u]	[ao]	[ao]
<i>-iao</i>	[i̯a̯u]	[iao]	[i̯a̯u]

Obr. 2: Porovnání transkripce finál s vokalickými terminálami u třech autorů

Pro transkripci okrajových elementů čínských klesavých diftongů sníženými symboly [ɪ], [ʊ] můžeme najít paralelu v anglických zavíracích diftonzích, **closing diphthongs**: /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /əʊ/, /aʊ/ (viz např. Cruttenden 2001:129; na rozdíl od čínštiny jsou polozavřené /ɪ/, /ʊ/ v angličtině samostatné fonémy). Okrajově se zde lze setkat s transkripcí periferních elementů pomocí symbolů **j**, **w**, např. tedy *my* „můj“ → [maj]. Volín 2006:17 však upozorňuje, že proti takovému zápisu nejenže mluví rozličné teoretické důvody, ale navíc pro české studenty, pokud mají zvládnout správnou výslovnost, není taková transkripce výhodná: „Je prospěšnější nahlížet na tyto slabé elementy diftongů jako na nenapjaté vokály, než jako na konsonanty... symboly **j**, **w** by mohly podpořit takové mentální reprezentace daných elementů, které jsou odolnější vůči oslabování než nenapjaté /ɪ/, /ʊ/.“ S tím se lze zcela zotožnit i pro čínštinu (prakticky tytéž výhrady, které uvádí Volín, lze mít k Pulleblankovu pojetí klesavých diftongů čínských (viz výše, Pulleyblank 1984:47).

Z toho, co bylo řečeno o transkripci mediál a terminál, je patrné, že **nesymetrii v realizaci u periferních složek** někteří z autorů berou v úvahu – mediálu píšou aproximantou, kdežto terminálu vokálem, např. Lin 2007:67 nebo Duanmu 2002:25,38. Jiní oboje píšou vokálem, přičemž buď aspoň naznačují odlišnost v míře otevřenosti, např. Wu 1992:83, nebo nikoli, např. Lin & Wang 2003:112:

(Pulleyblankův zápis je taktéž symetrický: /uəi/ → [wej]. Pro odlišnost jeho fonologické koncepce jej však necháváme stranou).

Zajímavé je z tohoto hlediska řešení přijaté v **systému Zhuyin zimu**. Tam, na rozdíl od pinyinu, jsou odlišné vlastnosti mediály a vokálníké terminály patrné: **mediála má vlastní značku**, kdežto **vokálníké terminály nikoli**, je součástí subfinály, pro niž má *Zhuyin zimu* vždy jednu značku. Oba typy dvojhlasek mají tedy odlišný zápis. Finály tvořené stoupavou („nepravou“) dvojhlasčkou mají dvě značky. Např. *luol* → ㄌㄛˊ, *liel* → ㄌㄟˊ, *lüel* → ㄌㄩˊ. Finály tvořené klesavou („pravou“) dvojhlasčkou mají jedinou značku. Např. *lai* → ㄌㄞˊ, *lou* → ㄌㄡˊ (jedinou značku mají i nosové finály *lan* → ㄌㄢˊ, *len* → ㄌㄣˊ, *lang* → ㄌㄤˊ, *leng* → ㄌㄥˊ). Trifongy se píší dvěma značkami. Např. *luai* → ㄌㄞˊㄞˊ. Ještě dodejme, že značky pro mediály jsou totožné se značkami pro vysoké centrály: *li* = ㄌ, *lu* = ㄌ, *lü* = ㄌ. Jinými slovy: *Zhuyin zimu* nenaznačuje odlišné fonetické vlastnosti mediály a vysoké centrály. To znamená, že není ani přísně fonologický ve smyslu západní fonologie (pak by měl pro vysoké samohlásky tutéž značku bez ohledu na jejich roli ve slabice), ani důsledně fonetický (pak by měl pro mediály a vysoké centrály odlišné značky).

ČASOVÉ CHARAKTERISTIKY POLYFTONGŮ

Diftongy a trifongy mívají díky své artikulační složitosti **delší celkové trvání** než jednoduché samohlásky, avšak ne tak dlouhé jako dvě jednoduché samohlásky. Např. Kratochvíl 1968:31 uvádí výsledky experimentu, ve kterém bylo měřeno trvání jednoduché samohlásky oproti diftongu v čínských slabikách, umístěných do stejného kontextu (v provedení téhož mluvčího). Např. srovnává slabiku *bà* oproti *bào*. Jednoduchá samohláska [a] (ve slabice *bà*) měla **0,23s**, diftong [ao] (ve slabice *bào*) měl **0,28s**. Kratochvíl hned vzápětí zdůrazňuje, že i když je trvání diftongu poněkud delší, v žádném případě se nerovná součtu trvání jednoduchých samohlásek [a], [o].

Pokud jde o **časové proporce**, pro jádro – **centrálu** platí tendence k delšímu trvání než mají okrajové složky. Má to však své výjimky: u trojhlasek **-i(o)u**, **-u(e)i** je výraznost centrály významně ovlivněna tónem slabiky – v 1. a 2. tónu centrála téměř či úplně mizí (nositelem sonority se stává terminála). Pokud jde o **terminálu**, její trvání bývá kratší než trvání centrály. Nemusí to však znamenat, že je vždy „absolutně“ krátká – v přízvukných slabikách, které jsou celkově delší, se prodloužení proporcčně nakládá i na terminálu (to platí i tehdy, když je terminála nosová: tedy nejenom v /ai/ apod., ale i v /an/ apod. – všechny terminály jsou sonorní povahy a lze je víceméně libovolně prodloužit). Konečně **mediála**, je typicky krátká bez ohledu na přízvuknost či nepřívuknost slabiky. Narušení časové proporce jednotlivých komponentů diftongu či trifongu vnímá rodilý mluvčí jako nepřirozenou výslovnost (k tomu viz též níže).

Metodologická poznámka: Řekli jsme, že prodloužení přízvukné slabiky jde ve slabikách ukončených terminálou i na účet této terminály. Výlučné prodloužení centrály (tj. její vyslovení jako „dlouhé“ samohlásky) a zanedbání dlužení u terminály je poměrně běžnou chybou: např. tedy výslovnost přízvukného *mai* jako [ma:i] namísto správného [ma:ɿ]. Obdobná je situace u slabik ukončených nosovkou, např. výslovnost přízvukného *man* jako [ma:n] namísto správného [ma:n̩].

Cao & Yang 1984:431 (na jejich studii odkazuje Zhu 1997:128) uvádějí, že pro syntetizované izolované slabiky (vždy s nulovou iniciálou) byly v percepčních testech hodnoceny jako **nejpřirozenější tyto proporce jednotlivých komponentů:**

klesavé dvojhlasčky	6 : 4
stoupavé dvojhlasčky	4 : 6
trojhlasčky	4 : 4 : 2

Uvedená čísla je ovšem třeba brát jen jako orientační. Naznačují spíš tendence. Zkoumaný materiál nepocházel z přirozené souvislé řeči, šlo o izolované, navíc syntetizované slabiky. V souvislé řeči samozřejmě dochází k různým modifikacím, které mohou uvedené poměry měnit (např. záleží na řečovém tempu, je-li slabika před pauzou a/nebo pod důrazem atd.). Můžeme se domnívat, že mediála mívá tendenci k ještě kratší realizaci než „4“, a to zejména při obsazené iniciále (srov. Duanmu 2002, který dokonce pokládá mediálu za sekundární artikulaci k C). Konec konců Cao ve své pozdější studii (Cao Jianfen 2007d:161) píše: „Proporce trvání obou artikulačních cílů je u klesavých diftongů téměř

stejná, zatímco u stoupavých diftongů je trvání prvního artikulačního cíle podstatně kratší než trvání cíle druhého.“

CHARAKTER PŘECHODOVÉ FÁZE

Úvahy o trvání složek diftongů, jak jsme je předložili v předešlém odstavci, jsou určitým zjednodušením. Mezi oběma artikulačními cíli je nevyhnutelně časový úsek, kdy se **artikulace přesouvá** od jednoho vokalického nastavení ke druhému (ostrý „střih“ není fyziologicky možný). Konkrétní průběh tohoto přesunu může mít různý charakter. A tak diftongy v různých jazycích, ačkoli třeba sdílejí stejný fonologický zápis (např. /ai/) a mají i zcela stejné artikulační cíle, se mohou lišit: v době setrvání na výchozím a koncovém bodu trajektorie, v míře stabilizovanosti těchto bodů, v době trvání přechodu mezi oběma cíli, v plynulosti nebo naopak větší prudkosti změny (to vše je mezi sebou vzájemně provázáno). Při percepci takových útvarů jsou pak vnímány určité rozdíly. Cao Jianfen 2007d:162 označuje tyto charakteristiky termínem „časová struktura“ (*temporal structure*) diftongů. Zdůrazňuje, že tato struktura hraje zásadní roli při rozlišování mezi **diftongy různých jazyků**. Cao srovnává čínské /ai/ a anglické /ai/ (materiál pochází ze souvislé řeči). Prokazuje, že percepční rozdíl mezi oběma diftongy je způsoben především rozdíly v průběhu a časové distribuci (*temporal distribution*) jednotlivých fází. Průměrné trvání fází je podle jejích měření následující (celkové trvání diftongu = 100 %):

	první artikulační cíl	přechodová fáze	druhý artikulační cíl
anglické /ai/	37,3 %	29,8 %	32,5 %
čínské /ai/	24,4 %	51,7 %	23,9 %

Obr. 3: Časová proporce komponentů v anglickém diftongu /ai/ a čínském diftongu /ai/. Cao Jianfen 2007d:162.

Jak je patrné z čísel, v anglickém /ai/ je trvání artikulace prvního i druhého cíle výrazně delší než v čínském /ai/. Trvání přechodové fáze je naopak v angličtině znatelně kratší než v čínštině: trvání přechodové fáze činí v čínštině přes 50% celkového trvání diftongu. Dá se tedy říci, že v **anglickém /ai/** mají oba cíle zřetelněji stabilizovaný úsek artikulace, přičemž přechod mezi nimi je relativně rychlý. V **čínském /ai/** má naopak artikulace spíše charakter plynulého přechodu mezi oběma cíli.

ZJEDNODUŠOVÁNÍ VÝSLOVNOSTI

Kvůli své artikulační náročnosti bývají diftongy a triftongy v souvislém řečovém projevu nezřídka **zjednodušovány**. Tato tendence platí v jazycích obecně a čínština není výjimkou. Sklon ke zjednodušování je nejmarkantnější **ve slabikách nepřízvučných**, pro které je v čínštině celkově typické oslabení artikulace. Upozorňuje na to např. Wu 1986:11: připomíná, že ve zběžném, přirozeném jazyce může být pohyb mezi složkami poměrně nevýrazný, až dokonce může celý útvar připomínat jednoduchou samohlásku. Také Kratochvíl 1968:30 poznamenává: „Fonetická tvářnost čínských diftongů a triftongů je značně variabilní... tato variabilita je obzvláště zřetelná v případě *-iu* a *-ui*, které jednou znějí jako diftongy, jednou jako triftongy.“ (Upřesněme: uvedené dva případy jsou fonologickými trojhláskami *-i(o)u* a *-u(e)i*; diftongizace trojhlásek sice může souviset s nepřízvučností a/nebo individuálně nepečlivou výslovností, avšak u *-i(o)u* a *-u(e)i* je v prvé řadě způsobena tónem slabiky).

2.9.2 FONOLOGICKÝ POPIS POLYFTONGŮ

Níže ukážeme, jak jsou dané zvukové útvary fonologicky interpretovány rozličnými autory. Klíčové je jednak to, zdali jsou periferní elementy (mediála a vokalická terminála) pokládány za samohláskové fonémy či nikoli, a dále to, kam je mediála (G) umístována v celkové struktuře slabiky.

MEDIÁLA A TERMINÁLA JSOU VOKALICKÉ FONÉMY

V čínské fonologické tradici je zvykem pokládat **všechny vokoidy za samohláskové fonémy** – ať už jsou slabičné, nebo neslabičné (jak připomíná např. Lin 2002:80). To znamená, že **mediály** jsou standardně pokládány za **vokální fonémy /i/, /u/, /y/**, nenosové terminály za **vokální fonémy /i/, /u/**. Tuto praxi můžeme pokládat za obecně přijímaný standard (viz kap. **Komponenty C, G, V, X**). Pokud se výslovnost mediál zapisuje aproximantami [j], [w], [ɥ], tyto aproximanty vystupují jako **poziční varianty vysokých vokálů /i/, /u/, /y/** v prenukleární pozici. Duanmu 2002:25 píše: „Glidy [j w ɥ] mohou být ztotožněny s příslušnými vysokými samohláskami [i u y], neboť oba soubory spolu nekontrastují“.

MEDIÁLA A TERMINÁLA JSOU APROXIMANTNÍ FONÉMY

Někteří starší autoři výjimečně popisují mediálu i vokální terminálu jako **aproximantní fonémy** (viz kap. **Komponenty C, G, V, X**). Např. mají tedy /ja/ [ja], /aw/ [aw] atd. V analýzách těchto autorů **nejsou žádné diftongy, ani triftongy** – jde vždy o kombinace aproximanty a samohlásky / samohlásek.

Protože mezi [j], [w], [ɥ] a vysokými samohláskami [i], [u], [y] existuje komplementární distribuce, zavádění samostatných aproximantních fonémů /j/, /w/, /ɥ/ se může jevit jako neúsporné. Proti jejich přijetí kromtoho hovoří čínská fonologická tradice. Takových analýz proto není mnoho. Patří k nim Pulleyblank 1984, který jako jeden z mála přiznává glidám /j/, /w/ samostatný fonologický status. K přístupům vykládajícím [j], [w], [ɥ] jako alofony vysokých vokálů se vyjadřuje kriticky. Přestože uznává, že je to ve studiích věnovaných fonologii čínštiny běžná praxe, protestuje (46): „...jestliže se už glidy a [vysoké] samohlásky mezi sebou fonologicky ztotožní jakožto elementy patřící k jedinému fonému, musí to být podepřeno argumentací a nemělo by to být bráno jako samozřejmost.“ (konkrétně je předmětem jeho výhrad Chao 1968:24). Argumentem pro zvláštní status aproximant by mohla být jejich odlišná pozice ve struktuře slabiky oproti samohláskám (tj to, že nevystupují v jádře slabiky, nýbrž – podobně jako souhlásky – na jejím okraji). Pulleyblankova analýza však není obecně přijímaná.

STOUPAVÉ DIFTONGY A TRIFTONGY – ANO ČI NE?

Pokud necháme stranou řešení typu Pulleyblank a podíváme se na analýzy přijímající vokální fonémy, tak všechny z nich přijímají **klesavé diftongy**. Pokud jde o **stoupavé diftongy a triftongy**, tam je situace méně jednotná. Závisí na umístění mediály ve struktuře slabiky.

- Pokud analýza přijímá tradiční dělení slabiky na iniciálu a finálu, nic nebrání tomu, aby byly **stoupavé diftongy a triftongy** přijaty: v daném modelu je spojení ^GV těsnější než vztah mezi C^G. Tak např. Dragunov & Dragunova 1955:59,67 (kteří ovšem hovoří jen o (klesavých) diftonzích a triftonzích – stoupavé explicitně nezmiňují), dále Kratochvíl 1968:31, Dow 1972:66 aj. Naprostá většina autorů přitom vykládá diftongy i triftongy jako útvary složené z dvou, resp. tří **vokálních fonémů**. Neplatí to ale u Dragunovových (ibid 70). ti mají klesavé diftongy jako jediný foném. Dále u Kratochvíla 1968:30, který diftongy obojího druhu i triftongy pokládá za *complex vowels* představující jediný foném, vystupující jako jádro slabiky.

Pinyin a popisy na něm založené pracují standardně s konceptem dvojhásek obojího typu a trojhásek. Viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu, kap. Finály v pinyinu**.

- Pokud analýza přijímá model, který mediálu (G) včleňuje do prétury, **není prostor pro stoupavé diftongy a triftongy**. Vazba mezi C^G je těsnější než vazba mezi ^GV. Přijímají se pouze dvojhásky klesavé, které jsou označovány prostě jako dvojhásky, *diphthongs*. Takové řešení mají např. Duanmu 2002:45 nebo Lin 2007:70 (k jejich modelu slabiky viz kap. **Struktura čínské slabiky**).

2.9.3 ČÍNSKÉ POLYFTONGY V POJETÍ TÉTO PRÁCE

Naše práce se přiklání k fonologickému řešení vymezenému pinyinem, tj. přijímám **diftongy obojího typu i triftongy**. Nezbytným předpokladem jejich přijetí je, aby mediále byla ve struktuře slabiky přiznána relativně těsná vazba k hlavní samohlásce (těsnější než k iniciále). To tradiční model slabiky činí. Zavádíme souhrnný termín **polyftongy**. Ten sice není v západní lingvistice přijatým pojmem, ovšem to není překvapivé – běžných jazyků, v jejichž popisech se kromě diftongů objevují také triftongy, není tolik (patří k nim např. již zmíněná španělština či portugalština v pojetí některých autorů), navíc status triftongů může být sporný. Z těchto důvodů zřejmě nevznikla potřeba takový souhrnný termín zavádět. Pro čínštinu jej však pokládáme za praktický. Odpovídá čínskému termínu *fùhé yuányīn* 复合元音, tj. „složitě, složené samohlásky“ (viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu**).

PŘEHLED

Polyftongy přijímané v této práci uvádíme níže. Fonologický zápis je podřízen pinyinu. Jejich výslovnosti se budeme podrobněji věnovat v dalších kapitolách, jako předběžnou informaci ji však udáváme už zde.

– stoupavé diftongy (^G V)	<i>liai</i> [ja], <i>liei</i> [je], <i>luai</i> [wa], <i>luoi</i> [wɔ [^]], <i>lüei</i> [ɥe]
– klesavé diftongy (V ^V)	<i>lai</i> [a̠], <i>lei</i> [e̠], <i>lau</i> [a̠], <i>lou</i> [o̠]
– triftongy (G ^V V)	<i>liaul</i> [ja̠], <i>lioul</i> [jo̠], <i>luail</i> [wa̠], <i>lueil</i> [we̠]

TRANSKRIPCE

Pokud jde o zápis výslovnosti polyftongů, tak v HPF vodítko nelze hledat, neboť výslovnost iniciál ani finál neuvádí. (Pinyinový pravopis podporuje mylný dojem, že diftongy a triftongy jsou tvořeny dvěma, resp. třemi rovnocennými vokalickými složkami: např. *kuai*). Naprostá většina popisů vycházejících z pinyinu při transkripci píše jak mediály, tak i vokalické terminály **samohláskovými symboly**, např. *guai* [kuai], případně [kuai]. My však pokládáme za velmi důležité, aby zápis výslovnosti pro pedagogické účely adekvátně vystihoval zvukovou skutečnost. To znamená aby odrážel **nesymetrii** výslovnosti periferních elementů polyftongů: aproximantní charakter mediál oproti otevřenějším, jednoznačně vokalickým terminálám. Odkloníme se tedy od běžného úzu v učebnicích a budeme **mediály transkribovat jako aproximanty** [j], [w], [ɥ].

např. *bian* → [pjɛn], *duan* → [twan], *xuan* → [ɥɛæn]

Pokud jde o **terminály**, budeme je zapisovat nikoli jako [i], [u], nýbrž otevřenějšími vokalickými symboly [ɪ], [ʊ] (neslabičnost vyznačujeme obloučkem).

např. *mai* → [maɪ], *mao* → [maʊ]

Naši volbu podrobněji zdůvodníme:

mediály

Můžeme říci, že oba typy zápisu mediál, tj. jak [ɪ], [ʊ], [ɥ], tak [j], [w], [ɥ], lze pokládat za přijatelné a rovnocenné, neboť fonetický rozdíl mezi neslabičnou samohláskou a aproximantou může být nepatrný či sporný. V zásadě jde o volbu přístupu. My se však domníváme, že **zápis mediál aproximantami** [j], [w], [ɥ] má své výhody:

- **Je v souladu s fonetickými fakty:** přes některé dílčí výhrady (tendence k otevřenější, méně napjaté výslovnosti mediál po některých iniciálách) lze celkově říci, že mediály ve výslovnosti mají charakter aproximant, a že jejich zápis uvedenými symboly je odpovídající. Je však třeba upozornit na koartikulaci mediály /i/ s apikálními iniciálami *d*, *t*, *n*, *l*, která vede k oslabení aproximantního

charakteru mediály. Tzn. dbát, aby se studenti nesnažili za všech okolností o vysokou, napjatou výslovnost, která by mohla vyústit v nemístnou palatalizaci *d, t, l*.

- **Je výhodnější z hlediska metodologie výuky.** Podporuje totiž u polyftongů správnou, **tautosylabickou výslovnost** a naopak snižuje riziko výslovnosti s dvěma (či dokonce třemi) slabičnými vrcholy a vzniku tzv. *intrusive glide* (např. chybná výslovnost *xie* jako [çi.je], *liao* jako [li.ja.o]). Clark & Yallop 2000:73 upozorňují, že zápis diftongu pomocí dvou vokalických symbolů může vést právě k takovéto chybě. Aproximantní symboly by studentům neměly činit větší potíže než vokalické symboly: zvukovou hodnotu **j** zná český mluvčí důvěrně z češtiny, symbol **w** zná z angličtiny. Jedinou nevýhodou je užití neobvyklého symbolu **ɥ**, na který je třeba si zvyknout. Případnou další nevýhodou by mohlo být nepatřičné přehánění aproximantnosti mediály po *d, t, l* (viz výše). To je však menší (a také lépe odstranitelnou) chybou než „trhání“ slabiky na slabiky dvě.

- **Usnadňuje orientaci v transkripci finály.** Pokud se všechny elementy transkribují samohláskovými symboly, zápis je méně přehledný – slabičná samohláska není na první pohled nijak patrná, např. [kua], [kai] (ač je ze struktury finály samozřejmě jednoznačné, že v obou případech musí být centrálou [a]). Tuto nezřetelnost připomíná Hsüeh 1986:59. Pro neslabičné vokalické elementy je sice možno využít diakritického obloučku, to však pomáhá jen do jisté míry. Diakritikum má pro laika spíše opačný efekt, neboť daný element se jím zvýrazní, místo aby byl potlačen: /kua/ [k^ua]. Výhodný je povýšený zápis: /kua/ [k^ua]. Ten si však potřebujeme rezervovat pro elementy bez fonologické hodnoty (např. *-e* [ɤ[^]], *-ing* [i³ŋ], *-o* [o^o], *-ün* [y¹n], *-un* [u^on]), takže jej pro mediálu nemůžeme přijmout.

- **Transkripcí finály zůstává stejná**, ať již je ve slabice iniciála nulová, nebo obsazená, což je nesporně výhodné. Např. /uan/ → [wan], /tuan/ → [twan]. Pokud se však mediála transkribuje vokalicky, při nulové iniciále je třeba její zápis změnit: /tuan/ → [t^uan], /uan/ → [wan] (viz kap. Nulová iniciála).

- Tuto transkripci konečně upřednostňují současné trendy popisu.

terminály

U vokalických **terminál** *li*, *lu* je jednoznačně patrná tendence k „nedotaženému“, otevřenější výslovnosti. Tu je podle nás rozhodně žádoucí v transkripci postihnout. Užití vysokých symbolů [i], [u] podle našich zkušeností vede (české) studenty k příliš zavřenému, napjatému výslovnosti. Proto volíme nižší zápis [ɪ], [ʊ]. Nepokládáme ovšem za nutné jít do takového detailu jako Wu 1992 či Norman 1988 atd. a vystihovat různou míru otevřenosti terminály podle předchozí centrály. Nejotevřenější realizace, např. [ae], [uae] jsou skoro na hranici standardní výslovnosti a z hlediska výuky nejsou vhodným cílem. Navíc máme za to, že přílišné úsilí o zachycení jemných fonetických detailů může vést k potlačení představy o variabilitě a k nežádoucímu „zmrazení“ výslovnostních vzorců.

Neslabičnost vyjadřujeme diakritickým obloučkem. Tedy např. *mai* → [maɨ], *mao* → [maʊ] atd. Výhodnější by byl povýšený zápis, např. /kai/ [ka¹]. Ten si však potřebujeme rezervovat pro elementy bez fonologické hodnoty, jak bylo řečeno výše. Obloučku se tak bohužel při zápisu terminál nevyhneme.

Metodologická poznámka: Při nácviu je vhodné podporovat „nedotaženou“ výslovnost vokalických terminál, neboť dává projevu punc přirozenosti. Příliš pečlivá výslovnost koncových vokálů jednak působí násilně, jednak opět hrozí rozpad slabiky na dvě, např. *dao* může zaznít jako [ta.o]. Upozorňuje na to např. Spěšněv 2003:70

JDE O STOUPAVÉ DIFTONGY, TRIFTONGY?

Výslovnost mediály tedy píšeme aproximantou (např. *lia* [ja], *lua* [wa]). Je možné mluvit o stoupavých diftonzích a triftonzích, když jednu jejich složku (mediálu) zvukově určujeme jako aproximantu, tedy souhlásku? K této otázce jsme již diskutovali v kapitole **Diftongy a triftongy obecně**. Domníváme se, že v takovém řešení **není třeba vidět rozpor** (obdobné volí např. Čermák 2005 pro španělštinu či Tláskal 2006 pro portugalštinu). V naší analýze je možné jej přijmout, neboť mediála je *samohláskovým fonémem*. Nezbytným předpokladem je samozřejmě to, aby glidy nekонтastovaly s vysokými samohláskami. To je v čínštině splněno.

Dané řešení může působit jako částečně nekonzistentní. Navíc neodpovídá novějším trendům popisu čínské slabiky, které včleňují mediálu do přetury a odmítají stoupavé diftongy / triftongy. Tyto modely mohou být z různých hledisek adekvátnější než tradiční koncept *Initial-Final*. Avšak pro didaktické účely se nám jeví jako výhodné, resp. „nejméně nevýhodné“ naše řešení:

– Na jedné straně respektuje **tradiční pohled na čínskou slabiku**, který má mnohé přednosti (viz kap. **Výhody modelu *Initial - Final***). K nim patří možnost podržení konceptů stoupavých dvojháselek a trojháselek: tyto koncepty jsou pro výuku velmi užitečné a praktické.

– Na straně druhé má na zřeteli **fonetická fakta a metodologické ohledy** (kvůli nim volíme zápis mediály aproximantou, nikoli vokálem).

Připomeňme, že takové řešení už se v sinologické literatuře objevilo: lze na něj, ač velmi ojediněle, narazit u několika starších autorů vycházejících z pinyinů: Xu 1958:122, Lü 1966:51.

2.10 TRADIČNÍ KATEGORIE FINÁL *si hu*

Finály se v tradiční čínské fonologii klasifikovaly podle svého složení na čtyři skupiny, *si hū* 四呼, tj. „čtyři *hu*“. Čínští fonologové s tímto systémem pracovali již ve středověku: kategorie *si hu* se objevují v rýmovnicích dynastie Qing (1644-1911), ale jejich kořeny sahají až do dynastie Song (960-1279) – ke **čtyřem „třídám“ *děng* 等**, které nalézáme v tehdejších rýmových tabulkách (*děng yùn tú* 等韵图). K *si hu* viz např. Wang Li 1998:20, Liu 2002:93, Wang 2002:57, Huang & Liao 2002:59, Cao Wen 2002:103, Lin & Wang 2003:105).

Čtyři kategorie finál *si hu* se promítají do toho ze současných modelů čínské slabiky, který staví na tradicích čínské fonologie – je jím model *Initial - Final*. Ten je i základem pinyinů. Proto pokládáme za vhodné danou problematiku osvětlit dříve, než se budeme věnovat komponentům slabiky v pojetí pinyinů.

KRITÉRIUM KLASIFIKACE

Co je kritériem klasifikace finál na skupiny *si hu*? Rozhodující je **počáteční element finály**, resp. **mediála**. Nejčastější je tato interpretace: kritériem pro zařazení finály do určitého *hu* je to, zdali finála obsahuje mediálu – a pokud ano, tak jakou. Pojmenování kategorií *hu* je motivováno tvarem úst při vyslovení první složky finály.

Wang Li 1998:20 charakterizuje *si hu* následovně:

- *kāikǒu hū* 开口呼 „otevřená ústa“
Finály, které nemají mediálu, a jejichž hlavní samohláskou přitom není [i], [u], [y].
(patří sem pinyinové finály *-a, -o, -e, -ê, -ǐ, -er, -ai, -ei, -ao, -ou, -an, -en, -ang, -eng*)
- *qíchǐ hū* 齐齿呼 „srovnané řezáky“
Finály, které mají mediálu [i], nebo jejichž hlavní samohláskou je [i].
(patří sem pinyinové finály *-i, -ia, -ie, -iou, -iao, -ian, -in, -iang, -ing*)
- *hékǒu hū* 合口呼 „přiblížené rty“
Finály, které mají mediálu [u], nebo jejichž hlavní samohláskou je [u].
(patří sem pinyinové finály *-u, -ua, -uo, -uai, -uei, -uan, -uen, -uang, -ong, -ueng*)
- *cuōkǒu hū* 撮口呼 „stažené rty“
Finály, které mají mediálu [y], nebo jejichž hlavní samohláskou je [y].
(patří sem pinyinové finály *-ü, -üe, -üan, -ün, -iong*)

Originální podoba této klasifikace o komponentu, který by odpovídal mediále, explicitně nehovoří (připomeňme, že pro tradiční rýmy nebyla mediála relevantní, důležitá byla pouze subfinála, *yùn 韵*). Výklad tedy není zcela jednoznačný.

Pulleyblank 1984:47 poznamenává, že když systém *si hu* interpretují západní lingvisté, je zvykem odkazovat k [i], [u], [y] jako k „mediálám“ i v tom případě, že představují **jedinou samohlásku finály**. Pak je možno systém *si hu* charakterizovat jednodušeji: *kaikou* = finály bez mediály, *qichi* = finály s mediálou /i/, *hekou* = finály s mediálou /u/, *cuokou* = finály s mediálou /y/. K tomuto problému viz kap. **Komponenty C, G, V, X**, kap. **Vokalický inventář čínštiny**.

TABULKA FINÁL DLE *si hu*

Tabulku finál ve fonologických pracích je dodnes zvykem organizovat podle *si hu* (např. Chao 1968:24, Cheng 1973:22, Pulleyblank 1984:52). Takto uspořádanou tabulku finál má i HPF. Narazíme na ni v téměř všech učebnicích a publikacích, vycházejících z pinyinů. Např. Wang et al. 2002:58, Lin & Wang 2003:114, Wu 1992:83 atd.

Tabulku předkládáme níže. Je strukturována obdobně jako tabulka z Wuovy publikace, je však poněkud zjednodušena (zápis finál je v pinyinů).

	<i>kāikǒu hū</i>	<i>qíchǐ hū</i>	<i>hékǒu hū</i>	<i>cuōkǒu hū</i>
jednoduché samohlásky a stoupavé dvojhlásky	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
	<i>a</i>	<i>ia</i>	<i>ua</i>	
	<i>o</i>		<i>uo</i>	
	<i>e</i>			
	<i>ê</i>	<i>ie</i>		<i>üe</i>
	<i>er</i>			
klesavé dvojhlásky a trojhlásky	<i>ai</i>		<i>uai</i>	
	<i>ei</i>		<i>uei</i>	
	<i>ao</i>	<i>iao</i>		
	<i>ou</i>	<i>iou</i>		
finály s nosovým zakončením	<i>an</i>	<i>ian</i>	<i>uan</i>	<i>üan</i>
	<i>en</i>	<i>in</i>	<i>uen</i>	<i>ün</i>
	<i>ang</i>	<i>iang</i>	<i>uang</i>	
	<i>eng</i>	<i>ing</i>	<i>ueng</i>	
			<i>ong</i>	<i>iong</i>

Obr. 1: Tabulka finál organizovaná podle *si hu* (dle Wu 1992:83)

Pozor, Wuova tabulka finál se poněkud liší od HPF – v HPF se v hlavní tabulce finál neobjevuje *-ī*, *-ê*, *-er* (viz kap. **Finály v pinyinu**).

U jednotlivých autorů narazíme na jisté rozdíly v podobě tabulky:

- Finála *-ī*, reprezentující „apikální samohlásku“, v HPF není, avšak zpravidla bývá do tabulky kladena, a to do *kaikou hu*. Wu ji umisťuje do jednoho řádku s *-i*, *-u*, *-ü*. Podobně např. Wang et al. 2002:58, Huang & Liao 2002:83. Někteří autoři jí přidělují vlastní řádek. Lin & Wang 2003:114 dokonce přidělují vlastní řádek každé z variant: *-ī* [ɿ], *-ī* [ʅ].
- Pokud jde o zvláštní finály *-ê*, *-er*, autoři, kteří je přijímají, je kladou mezi *kaikou*. Někteří je však (respektující HPF) jako samostatné finály nevydělují, tedy v jejich tabulce nefigurují.

Ve většině učebnic čínštiny nebo čínské výslovnosti nalezneme vloženou velkou tabulku, předkládající celkový **inventář čínských slabik** – tj. všechny existující kombinace iniciál a finál. Tato tabulka organizuje finály do čtyř velkých bloků právě podle čtyř *hu*. Z tabulky je dobře patrná závislost **kombinatoriky iniciál s finály na kategoriích *si hu***. K tomu viz kap. **Inventář čínských slabik**.

2.11 VÝHODY MODELU *INITIAL - FINAL*

V kapitole **Možnosti pohledu na čínsku slabiku** jsme ukázali, že v principu lze rozlišit dva hlavní přístupy k čínské slabice: ***Initial-Final*** a ***Onset-Rime***. Každý z modelů má svoje výhody a nevýhody, které je třeba posuzovat v závislosti na účelu analýzy. Pinyin přijímá tradiční model slabiky, tj. ***Initial-***

Final. Činíme tak i my – chceme-li se držet pinyinu, nemáme ostatně ani jinou volbu. Daný model tak či onak pokládáme za obecně výhodnější pro pedagogické účely než model *Onset-Rime*. Pokusíme se shrnout důvody, které nás k tomu vedou.

2.11.1 VÝHODY JEDNOTKY FINÁLA

Model *Initial-Final* přijímá jednotku „finála“, kdežto model *Onset-Rime* s ní nepracuje. Tato tradiční jednotka však má četné výhody:

- Umožňuje přijetí konceptu **stoupavých diftongů a triftongů**. Ty jsou – minimálně v pedagogické praxi – velmi užitečné. V modelech *Onset-Rime* je místo pouze pro klesavé diftongy.
- Finála představuje doménu (*domain*), v jejímž rámci je možný transparentní, dobře pochopitelný **výklad rozličných fonetických procesů** probíhajících v čínské slabice (viz kapitoly věnované výslovnosti jednotlivých typů finál). Tak např. Cheng 1973:18 zavádí tzv. *backness rule*, které platí pro celou finálu a efektivně objasňuje vznik fonetických forem segmentů. Zlikvidováním jednotky na úrovni finály však daná doména mizí. Je pak nutno pracovat buď s menší doménou – slabičný základ, *rime*, anebo rovnou s doménou celé slabiky. Takže např. Lin 2007, aby pokryla jevy řešené Chengovým *backness rule*, musí zavést pravidel několik.
- Analýza slabiky může pracovat s **tradičními kategoriemi finál *si hu***. Ty umožňují přehledně zmapovat **kombinatoriku iniciálních konsonantů se zbytkem slabiky** (tj. finálou). Tato kombinatorika má své diachronní zdroje a je výrazně pravidelná: její vzorec je narýsován právě kategoriemi *si hu*. Např. iniciály *z, c, s* se nemohou pojit s finálami typů *qichi hu* a *cuokou hu*, iniciály *j, q, x* se naopak nemohou pojit s finálami typu *kaikou hu* a *hekou hu*, takže obě řady jsou v komplementární distribuci. Tímto způsobem lze získat představu o komplementární distribuci rozličných řad iniciálních souhlásek, přehled o inventáři čínských slabik a postihnout logiku absencí v tomto inventáři (viz kap. **Inventář segmentálních čínských slabik**). Modely *Onset-Rime* takovýto nástroj nemají.
- Kategorie finál *si hu* se odvíjejí od prvního elementu finály, ať už je jím mediála, nebo centrála. Umožňují tak **zobecnit modifikace výslovnosti iniciálních souhlásek** v závislosti na prvním elementu finály. Např. „před finálami typu *hekou hu* a *cuokou hu* dochází k labializaci iniciální souhlásky“. Nebo „Povaha aspirace u čínských souhlásek je ovlivňována kategorií *hu*, k níž patří následující finála.“ Viz oddíl **Iniciály**, kap. **Modifikace výslovnosti iniciálních souhlásek**, kap. **Aspirované čínské souhlásky**.

Hlavní myšlenka, kterou chceme naznačit, je tato: případné odvržení modelu *Initial-Final* a tradičních komponentů iniciála – mediála – centrála – terminála by v oblasti výuky mělo řadu důsledků, které by musely být zváženy (k tomu viz Třísková 2008:537,540).

2.11.2 VÝHODY KONCEPTŮ INICIÁLA – MEDIÁLA – CENTRÁLA – TERMINÁLA

Model *Initial-Final* umožňuje bezproblémové využití tradičních konceptů / termínů **iniciála – mediála – centrála – terminála**, které označují komponenty čínské slabiky na úrovni segmentů. Zásadní výhodou těchto termínů je (kromě jejich příjemné krátkosti) to, že jednoznačně odkazují **k určité pozici / funkci ve slabice**, a to specificky **v čínské slabice**. Každému z nich lze přitom přisoudit **přesně vymezený segmentální inventář**. Stavbu čínské slabiky je tak s pomocí těchto konceptů možno popsat velmi efektivně. Např. umožňují vystihnout fonotaktiku slabiky obecnými formulacemi typu „mediála se nemůže kombinovat s vysokou centrálou“. Dále umožňují souhrnně popsat zvukové vlastnosti jednotlivých komponentů, např. „mediála se realizuje jako aproximanta“. Koncept **terminály**, který jde (jako jediný) napříč kategoriemi C, V, je velmi výhodný ve fonetickém popisu (jak ukážeme v dalších kapitolách): umožňuje souhrnnou artikulační charakteristiku terminál bez ohledu na jejich C či V charakter, např. takto: „terminála má ve výslovnosti tendenci nedosahovat svého artikulačního cíle“ (platí to jak pro nosovou, tak i vokalickou terminálu). Dále umožňuje uskupit

terminály podle místa jejich artikulace bez ohledu na jejich C či V charakter: přední terminály jsou /i/, /n/, zadní terminály jsou /u/, /ŋ/. Díky tomu lze např. efektivně formulovat pravidlo asimilace hlavní samohlásky ke koncovému elementu, kupříkladu takto: „Ne-vysoké centrály se před zadními terminály realizují jako zadní, před předními terminály jako přední“. Příklad: /ai/, /an/ → [ai], [an], kdežto /au/, /aŋ/ → [au], [aŋ]. Také je možno postihnout procesy probíhající uvnitř finál /un/, /iŋ/: realizují se jako [u³n], [i³ŋ], přičemž element [ʔ] vzniká jako produkt přechodu od zadní centrály k přední terminále, či od přední centrály k zadní terminále (srov. s /uəi/ [u³i], /iəu/ [i³u]). Pokud jsou oba komponenty přední nebo oba zadní, [ʔ] se neobjevuje: [in], [uŋ].

Současné modely (ať už *Initial-Final*, nebo *Onset-Rime*), přestože si některé z nich „vypůjčují“ termín mediála, případně iniciála, s tradiční čtveřicí termínů nepracují. Užívají obecných termínů z teorie slabiky – **prétura**, **nukleus**, **koda** (*onset*, *nucleus*, *coda*), a obecných konceptů **souhláska**, **samohláska**, **glida** (*consonant*, *vowel*, *glide*; C, V, G). Ty však nelze vztáhnout k tradičním termínům zcela bez problémů:

- Termíny **prétura**, **nukleus**, **koda** nemusí korespondovat s iniciálou, centrálou a terminálou. U modelů, které umísťují mediálu do préture (tj. *onsetu*; např. Duanmu 2002, Lin 2007), prétura koresponduje s iniciálou pouze tehdy, není-li ve slabice přítomna glida. V případě modelů, které umísťují celý klesavý diftong do nukleu slabiky (např. Lin 2007), nukleus koresponduje s centrálou pouze tehdy, když slabika neobsahuje klesavý diftong. Koda nekoresponduje s terminálou (přesněji řečeno: s vokalickou ne, s nosovou ano). Souhrnně řečeno, mezi termíny *onset*, *nucleus*, *coda* a tradičními termíny nelze ustavit jednoznačnou korespondenci, která by platila ve všech modelech.

- Pokud jde o obecné pojmy **souhláska**, **samohláska**, **glida** (C, V, G), jsou užitečné např. při mezijazykovém srovnání slabičných typů. Samy o sobě ovšem neodkazují ke konkrétní pozici v čínské slabice. Symbol **C** může reprezentovat buď iniciální konsonant, nebo koncový konsonant (CGVC; někteří autoři je aspoň odlišují číselným indexem, např. Howie 1976:16 má C₁, C₂, Kratochvíl 1968:24 má C, C₁). Symbol **G** může reprezentovat nejen prenukleární, ale v některých popisech i postnukleární vokalický element (Duanmu 2002:51: “*X is a glide or nasal*“, tedy CGVG nebo CGVC). Symbol **V** může reprezentovat buď hlavní samohlásku, nebo vokalický element po hlavní samohlásce (CGVV). Pokud má být zaručena jednoznačnost ohledně pozice ve slabice, vyžaduje to užití přívlastku – např. „iniciální konsonant“, „prenukleární glida“, „hlavní samohláska“, „koncový konsonant“, „koncový vokál“. Pouze symbol **X**, který mnozí lingvisté užívají, zahrnuje koncové C nebo V a jednoznačně odkazuje k pozici ve slabice.

Obecné značky **C**, **G**, **V** mají pro čínštinu určitou další nevýhodu: posilují představu, že jimi označený komponent je „principiálně totéž“, ať už plní ve slabice tu či onu funkci (např. že C v préture i C v kodě jsou v první řadě obě C). Z pohledu západní fonologie, která tradičně pracuje s kategoriemi „samohláska“ a „souhláska“, to má samozřejmě opodstatnění. Avšak čínská fonologická tradice s kategoriemi „samohláska“ a „souhláska“ nepracuje (pro to, že se bez nich po staletí obešla, existují důvody ve struktuře jazyka). Pro čínštinu nepokládáme představu vycházející pouze z kategorií „samohláska“ a „souhláska“ za zcela výstižnou. Pro výuku pokládáme za účelný takový přístup, který vychází v první řadě z **funkčních komponentů slabiky** a vysvětluje jejich společné vlastnosti, které se od funkce ve slabice odvíjejí

2.12 HRANIČNÍ SIGNÁLY

Určení slabičné hranice nepředstavuje pro čínštinu vážný problém – díky přísným pravidlům ve fonologické stavbě slabiky jsou její hranice ve většině případů jednoznačné. Platí to nejen o pinyinovém **zápisu** víceslabičných slov (např. *gǔshēngwùxuéjiā* 古生物学家 „paleontolog“ může být pouze *gǔ.shēng.wù.xué.jiā*, nepřichází v úvahu **gǔs.hēn.gwùx.uéj.iā* apod.), ale i v **perceptci**.

Moskalev 1964:28 v tomto smyslu píše, že omezení v hláskovém složení čínské slabiky umožňují bezpečně určení slabičné hranice ve vícslabičném slově a v zásadě i jejich identifikaci v souvislé řeči.

Případů, kdy by vznikala nejistota o hranicích slabik **už v samotném zápisu**, skutečně není mnoho. Tyto případy pinyin řeší jednak apostrofem (slovo 昏暗 „temný“ se píše *hūn 'àn*, nikoli *hūnàn*), jednak využitím písmen *y*, *w* na začátku slabik s neobsazenou iniciálou (např. 网 „sít“ se píše *wǎng*, nikoli *uang*). Podrobněji ke způsobu, jakým se v pinyinu pravopis takových slabik provádí (tj. jak se zabráňuje nejasnostem ohledně slabičné hranice uvnitř vícslabičného slova) viz kap **Finály v pinyinu**.

Při **percepci řeči** pomáhá posluchači určit slabičné hranice jednak jeho povědomí o fonologické stavbě čínské slabiky, jednak rozličné zvukové jevy, kterými se manifestují **hranice slabiky** nebo naopak **soudržnost segmentů uvnitř slabiky**. Přestože je naše práce zaměřena na izolovanou slabiku a v zásadě se nezabývá jevy nastávajícími v delších sekvencích, domníváme se, že tato problematika je relevantní – mj. proto, že představuje širší kontext pro **téma nulové iniciály**: rozličné materializace nulové iniciály patří k jevům pomáhajícím určit hranice slabiky (viz kap. **Nulová iniciála**). Nastíníme tedy dané téma alespoň stručně.

2.12.1 CO TO JSOU HRANIČNÍ SIGNÁLY

Signály, z nichž posluchač může usuzovat na přítomnost nějakého **předělu** mezi dvěma jednotkami, se souhrnně označují jako **hraniční signály** (anglický termín je *juncture*, čínsky *yīnlián* 音联 nebo *yīndù* 音渡; viz např. Palková 1994:129, o předělech pro čínštinu viz např. Lin & Wang 2003:95). Hraniční signály se mohou vztahovat k jednotkám různé úrovně a povahy: ke slabikám, k morfémům, slovům, intonačními celkům. S jejich pomocí lze např. v češtině rozlišit *ta bulka* od *tabulka*, *pod okem* od *potokem*, *ven koncem od venkoncem*, v angličtině *might rain* od *my train*, *he lies* od *heel eyes* (příklady Roach 1996:128), *ice cream* od *I scream*, *an aim* od *a name* (příklady Cruttenden 2001:290), v čínštině *fā nán* 发难 „zahájit povstání“ od *fān àn* 翻案 „zvrátit verdikt“, *xī ōu* 西欧 „západní Evropa“ od *xī(ō)u* 休 „odpočívát“, *qián nián* 前年 „předminulý rok“ od *qián yán* 前言 „předmluva“ (příklady Lin & Wang 2003:95) atd.

2.12.2 TYPY HRANIČNÍCH SIGNÁLŮ

Hraniční signál může mít velmi rozmanité podoby. Některé signály jsou **fonologické** povahy (např. v čínštině se netoleruje přítomnost souhlásek v kodě slabiky – kromě dvou nosovek; jakákoli jiná souhláska tedy před sebou bude nutně mít slabičný předěl), některé jsou povahy **fonetické** (např. aspirace iniciálního /p, t, k/ v angličtině). Některé signály jsou **segmentální** (výše jmenované), jiné **suprasegmentální** (např. v češtině přízvuk na první slabice slova, v čínštině protažení hlavní samohlásky v přízvučné slabice bez kody nebo určitý průběh F0, který signalizuje přítomnost některého z tónů). Některé jsou **závazné** (např. ve standardní české výslovnosti ráz před samohláskou na začátku slova), jiné nikoli (např. pauza mezi slovy). Některé signály **přímo signalizují předěl**, jiné jsou **negativní povahy**, tj. signalizují, že na určitém místě *nemůže* být předěl (jinými slovy – svědčí o soudržnosti dané jednotky). Např. koartikulace mezi hláskami jsou významným signálem pro pravděpodobnou nepřítomnost mezislovního předělu, protože nastávají zejména uvnitř slova (koartikulace ovšem může být i přes slovní hranici, nejčastěji s klitiky; obecně vzato je tendence ke koartikulaci tím slabší, čím vyššího řádu je předěl). Jak bude patrné z dalšího výkladu, **rozličné signály se mohou kombinovat** a fungují pak ve vzájemné součinnosti.

Níže uvedeme příklady nejdůležitějších signálů, které pomáhají vymezit hranice slabiky / morfému v čínštině. Doplníme je příklady z angličtiny a češtiny.

DISTRIBUCE FONÉMŮ UVNITŘ SLABIKY

Určité sekvence mohou jednoznačně signalizovat, že mezi nimi vede slabičná hranice, protože v rámci slabiky daného jazyka jsou takové sekvence nepřipustné. Tak např. v čínštině se nemohou v rámci

slabiky objevit dvě souhlásky vedle sebe, takže pro sekvenci **CVCCV** je jasné, že mezi **CC** musí probíhat slabičná hranice. Vokál je povinnou složkou všech nebo skoro všech čínských slabik (podle analýzy), takže **CVCCV** bude prakticky s určitostí **CVC + CV**. Např. *hěn là* 很辣 „velmi pálivý“ (o CV C CV by bylo možno uvažovat nanejvýš v případech jako *dǎsǐ tā* 打死他 „zabít ho“, ale ani zde nemůže vzniknout pochybnost). Naproti tomu v angličtině kromě **CVC + CV** (*mice key*) přichází v úvahu též **CV + CCV** (*my ski*), a také **CVCC + V** (*lost* „E“). Hraniční signály pro sekvenci **CVCCV** je tedy v angličtině třeba hledat jinde než ve struktuře slabiky.

Příklad negativního signálu: po **/k/** v čínštině nemůže následovat slabičná hranice, neboť **/k/** v kodě není přípustné.

ZVUKOVÉ VLASTNOSTI HLÁSEK

O zvukových vlastnostech hlásky rozhoduje mezi jiným její **pozice ve slabice / slově**: z některých nuancí výslovnosti proto můžeme usuzovat, zda je hláska v préture, v nukleu či v kodě slabiky. Čili zda před ní / za ní může být slabičná hranice.

Např. v **angličtině** se souhlásky **/p, t, k/**, pokud jsou iniciální (a slabika je přízvučná) vyslovují s **přídechem** (*pin, two, key*). V jiných pozicích je přídech slabý (*lip*) anebo žádný (*scream*). Díky tomu (a ovšem i dalším signálům, mezi něž patří i slovní přízvuk) lze rozlišit např. *ice cream* od *I scream*: **/k/** se v prvním případě vysloví s přídechem, ve druhém bez přídechu. Jiný příklad: závěrové a nosové souhlásky v jazycích mívají tendenci **k delšímu trvání**, když jsou v préture, než když jsou v kodě. V préture bývají napjatější, v kodě jsou naopak náchylné k oslabení artikulace. Tyto jejich vlastnosti (spolu s rázem) napomáhají odlišit např. v angličtině *grade A* od *gray day* (v prvním případě pozorujeme u souhlásky **[d]** kratší trvání a menší napjatost).

Podobně v **čínštině** má **nosovka [n]** jiné vlastnosti, pokud je v préture (jako iniciála) a pokud je v kodě (jako terminála): v kodě je artikulace oslabená, často nedochází vůbec k závěru (navíc nosovka v kodě často způsobuje nazalizaci předchozí samohlásky – viz níže). To vše pomáhá (spolu s rázem aj.) rozlišit výraz *fān àn* 翻案 „zvrátit verdikt“ od *fā nàn* 发难 „zahájit povstání“. Odlišné vlastnosti hlásky **[n]** také pomáhají odlišit *qián yán* 前言 „předmluva“ od *qián nián* 前年 „předminulý rok“ – v prvním případě (*qián yán*) bývá realizace prvního **[n]** poměrně krátká, nenapjatá, navíc závěr neúplný; v druhém případě (*qián nián*) má první nosovka úplný závěr (navíc bývá palatalizována na **[nʲ]** – viz níže). Kromtoho její protažené trvání signalizuje přítomnost dvou **/n/** (jednoho v kodě, jednoho v préture), a tedy na slabičnou hranici probíhající mezi nimi, přestože jde o jediný souvislý zvuk **[nʲ]**. Jiný příklad: mj. podle způsobu realizace **/i/** odlišíme *xī yān* 吸烟 „kouřit“ od *xiān* 先 „nejprve“ – v prvním výrazu (*xī yān*) se **/i/** z prvé slabiky, tj. centrála, vysloví jako dlouhé **[i:]**, neboť ve slabice bez kody dochází u přízvučných slabik k protažení hlavní samohlásky. Je plynule následováno aproximantou **[j]**, která je realizací **/i/** ze slabiky druhé, tj. mediály. Ve druhém případě (*xiān*) se objeví pouze kratičká aproximanta **[j]**, tj. mediála. Konečně pak pokud **/i/** funguje jako terminála, např. v *mǎi* 买 „kupovat“, vyslov **[maɪ]**, jeho nenapjatá, polootevřená realizace jako **[ɪ]** spolupomáhá odlišit *mǎi* 买 od *mǎyǐ* 蚂蚁 „mravenec“, vyslov **[ma: jɪ:]**. Zásadní roli při určování hranice slabik zde hrají také tóny – jedna slabika nemůže za normálních okolností nést dva tóny.

KOARTIKULACE

K některým jevům dochází pouze (nebo obvykle) v **rámci slabiky či slova** – jsou tedy signálem **soudržnosti jednotky**, resp. nepřítomnosti slabičné hranice. Patří sem zejména různé druhy **koartikulace**. Např. ve standární české výslovnosti u sekvence **/nk/** nastává koartikulovaná výslovnost **[ŋk]** jen uvnitř slova, mezi **[ŋ]** a **[k]** tedy nemůže vést slovní hranice (Duběda 2005:95). Díky tomu odlišíme *venkoncem* od *ven koncem* (k rozlišení přispívá i umístění slovního přízvuku). Jiný příklad, a to z angličtiny: pokud v préture přízvučné slabiky následuje po **/p, t, k/** některá ze sonor **/l, r, w, j/**, dochází u ní k desonorizaci: Cruttenden 2001:151 píše: „...aspirace **/p, t, k/** se manifestuje

prostřednictvím desonorizace /l, r, w, j/, např. *please, pray, try...*“ Pokud desonorizace nenastane, lze usuzovat na slovní hranici mezi danými hláskami (*top list, hot wine, might rain*).

Poznámka: Tento jev zmiňujeme mj. proto, že v čínštině k němu též dochází – po /p, t, k/ může nastávat desonorizace mediály (např. ve slabikách *pian, tuo* apod.) – viz oddíl **Finály**, kap. **Zdroje dalších modifikací samohlásek**.

Také uvnitř čínské slabiky dochází mezi sousedními elementy ke koartikulacím, které nenastávají, pokud mezi elementy prochází hranice slabiky. Jsou to např. palatalizace, modifikace místa artikulace u samohlásek, nazalizace samohlásek atd. Např. souhláska [n], pokud za ní v rámci slabiky následuje [i], se více či méně palatalizuje. Tato palatalizace spolupomáhá rozlišit *qián nián* 前年 „předminulý rok“ od *qián yán* 前言 „předmluva“: v druhém výrazu k palatalizaci nedochází. Jiný příklad: ve finále /ian/ se samohláska /a/ vlivem sousedních vysokých elementů vysloví jako [æ] či [ɛ]. Slovo 先 *xiān* /ɕian/ „nejprve“ se tedy vysloví jako [ɕjæn] nebo [ɕjen], nikoli [ɕjan]. Tím je odlišeno od *xi ān* 西安 /ɕi an/ „město Xi’an“, vyslovovaného jako [ɕi: ?an] (dalšími signály jsou [i:] a ráz [ʔ]). Od *xī yān* 吸烟 „kouřit“ je *xiān* odlišeno jinými prostředky – viz výše.

PŘÍTOMNOST RÁZU ČI PROTETICKÉ SOUHLÁSKY

Pokud slabika začíná na vokál, může se před ním objevit ráz [ʔ]. Ten pak může fungovat jako signál slabičné hranice. Pomáhá odlišit např. české *pod okem* od *potokem*, anglické *an aim* od *a name, grade A* od *gray day*. Anebo čínské *fān àn* 翻案 [fan ?an] „zvrátit verdikt“ je mj. pomocí rázu odlišeno od *fā nàn* 发难 [fa: nan] „zahájit povstání“, *xī ōu* 西欧 [ɕi: ?ou] „západní Evropa“ od *xī(ō)u* 休 [ɕjou] „odpočívát“.

V čínštině je možno považovat ráz za jednu z realizací „nulové iniciály“. K dalším jejím realizacím lze řadit **aproximanty** [j, w, ŋ], které spolupomáhají odlišit sekvenci /ma/ + /i/ (např. *mǎyǐ* 蚂蚁 „mravenec“, vyslov [ma: ji:] od /mai/ (např. *mǎi* 买 „kupovat“, vyslov [mai]); dalším signálem je průběh F0 – na sekvenci *mǎyǐ* jsou dva tóny, na *mǎi* jeden apod. Rozličné realizace „nulové iniciály“ můžeme tedy řadit mezi významné hraniční signály pro čínskou slabiku. Této problematice se budeme věnovat v následující kapitole **Nulová iniciála**.

2.13 NULOVÁ INICIÁLA

Koncept nulové iniciály, s nímž pracuje řada popisů čínštiny, přímo souvisí s tematikou vsouvání **protetických souhlásek** a **přeslabikování** – jevů objevujících se v mnoha jazycích. Začneme proto obecným úvodem vykládajícím dané jevy, poté se budeme věnovat této problematice v čínštině. Navážeme otázkou nulové iniciály. Stručně nastíníme Duanmuův princip „povinné přetury“. V samostatné kapitole pak probereme chování větné partikule *a* 啊, která mezi slabikami s neobsazenou iniciálou představuje zvláštní případ.

2.13.1 PROTETICKÉ SOUHLÁSKY A PŘESLABIKOVÁNÍ

PROTETICKÉ SOUHLÁSKY

Za základní, nejpřirozenější a nejpohodlnější artikulační gesto lze pokládat přechod od striktury k apertuře, tj. od souhlásky k samohlásce. Např. české slabiky *má, se* apod. Slabiky typu **CV** tak představují napříč jazyky základní slabičný typ (Hála 1956:42, Blevins 1995:217, Lin 2007:112, Duanmu 2009:246 aj.). Jak připomíná Duběda 2005:136, dokladem toho je mj. zvuková stavba mnoha jazyků, jež je založena na otevřených slabikách (japonština, tahitština). Naopak jazyky zakazující

préturu neexistují. Přirozené **tíhnutí ke slabikám s obsazenou préturem** má za důsledek následující jev: ve slabikách, které nemají préturem, je tendence vkládat do ní tzv. **protetickou souhlásku** usnadňující výslovnost. Kontextem, který podněcuje vsouvání protetických souhlásek, bývají zejména dva sousedící vokály náležející k různým slabikám – vložení souhlásky usnadňuje výslovnost (*pěkná otrava* → *pěkná otrava*). Potvrzuje to např. Hála 1962:288, když píše o tendencích fungujících při členění souvislé řeči na slabiky: „V mluvené řeči se projevuje obecná jazyková tendence k posílení striktury [na začátku slabiky], a to nejnápadněji mezi dvěma samohláskami nebo dvěma sonorami.“

Protetické souhlásky se v jazycích nezdávka objevovaly na začátku slov, která původně začínala na samohlásku. Během jazykového vývoje se připojená souhlásky mohla ustavit jako trvalá součást slova. Např. současné české *jiskra* vzniklo ze staročeského *iskra* (Karlík et al. 2002:348,368). V obecné češtině a v některých českých nářečích se objevuje protetické **v**: *okno* se vysloví jako [vɔkno], nebo příklad *votrava* výše. V dnešní spisovné češtině plní funkci protetického zvuku **ráz**, tj. hlasivková exploziva [ʔ] (této artikulace uijeme např. tehdy, když při odpovědi na otázku namísto „Ne!“ zareagujeme zvukovým útvarem [ʔʌʔʌ]). Ráz se objevuje při artikulaci vokálů na počátku slova, např. *okno* [ʔɔkno], *k oknu* [kʔɔkno], anebo na počátku morfému uvnitř slova, např. *podokenní* [pɔtʔɔkɛnɲi]. Ráz **zabraňuje přeslabikování** (viz níže).

Poznámka: Element [ʔ], který jsme označili jako ráz, v češtině představuje pouze začátek fonace, tzv. „tvrdý hlasový začátek“ (k hlasovým začátkům viz např. Palková 1994:55). Obdobně je tomu v čínštině. Avšak v některých jazycích, např. v arabštině, je [ʔ] fonémem.

Pro ilustraci uvedme ještě několik příkladů protetických souhlásek v angličtině. Objevují se zde tzv. *intrusive semivowels*: slovo *seeing* se vysloví s vloženým [j], slovo *suing* se vysloví s vloženým [w] apod. Značně rozšířené je dále užití [ɹ], tj. tzv. *intrusive “r”* jako např. ve výrazu *law(r) and order* (Giegerich 1992:282). S vkládáním protetických souhlásek včetně rázu se setkáme též v čínštině.

PŘESLABIKOVÁNÍ

Ze stejných důvodů, tj. kvůli preferenci slabik typu CV, existuje v řadě jazyků tendence při slabikování **odpojit koncový konsonant** slova nebo morfému a učinit z něj **préturu slabiky následující**, pokud má préturem neobsazenou a pokud je nově vzniklá slabika v daném jazyce přípustná (*myš*; *myšák* → *my.šák*, nikoli **myš.ák*). Tento proces se označuje jako přeslabikování, angl. **resyllabification**. Jak připomíná Lin 2007:112, přeslabikování je spouštěno snahou vyhovět „principu maximální préturem“ (*maximal onset principle*). Jako příklad uvádí dvojici anglických slov: *diplomat* se slabikuje jako *di.plo.mat*, avšak ve slově *diplomatic* se při slabikování „t“ stává préturem poslední slabiky: *di.plo.ma.tic*. Podobně je tomu v češtině: *di.plo.mat* oproti *di.plo.ma.té*. Slovo *maličký* budeme slabikovat jako *ma.lič.ký*, nikoli **mal.ič.ký* (jak by odpovídalo členění na morfémy), obdobně je tomu se slovem *myšák* výše.

K přeslabikování může dojít nejen **přes hranice morfémů** uvnitř jednoho slova (*ma.lič.ký*), ale i **přes hranice slov** – záleží na jazyce. Tendence k přeslabikování je totiž v různých jazycích různě silná. Tíhne k němu např. francouzština, italština nebo slovenština. Např. slovenské *tak asi* se vysloví [ta.ga.si]. Naproti tomu čeština není k přeslabikování přes hranici slov náchylná, brání se mu pomocí rázu: „tak asi“ se standardně vysloví [tak.ʔasi]. V nestandardní české výslovnosti se ovšem s přeslabikováním setkáme. Duběda 2005:98 uvádí tento příklad: „prodal auto“ se standardně vysloví s rázem jako [prɔ.dal.ʔaʊ.tɔ], nestandardně jako [prɔ.da.laʊ.tɔ]). Jak ukážeme níže, čínština patří k jazykům, v nichž k přeslabikování prakticky nedochází.

Poznámka: Duběda 2005:97 jev přeslabikování obecně řadí mezi zvukové změny vynucené kontaktem jazykových jednotek, které bývají souhrnně nazývány staroindickým termínem *sandhi*. Zatímco přeslabikování se čínština vyhýbá, objevuje se v ní hojně jiný jev z kategorie *sandhi*, týkající se ovšem roviny suprasegmentální, nikoli segmentální. Je všeobecně znám jako „*sandhi* tónů“. Tento jev je však mimo rámec naší práce.

2.13.2 SITUACE V ČINŠTINĚ

V inventáři čínských slabik je necelých 10% takových, které nemají préturu obsazenou žádným iniciálním souhláskovým fonémem. Jsou to např. slabiky /ai/, /ən/, /iau/, /yan/ apod. Řečeno tradiční terminologií, tyto slabiky **jsou tvořeny pouze samostatnou finálou**. Naprostá většina finál může vystupovat takto samostatně. Celkem je to **něco přes 30 slabik** z cca 400 všech segmentálních slabik. Na počet to sice není mnoho, ale řada z těchto slabik reprezentuje morfémy základní slovní zásoby: è 饿 „mít hlad“, ài 爱 „milovat“, ān 安 „mír“, yī 一 „jeden“, yú 鱼 „ryba“, yǒu 有 „mít“, yào 要 „chtít“, yě 也 „také“, yīn 音 „zvuk“, wàn 万 „deset tisíc“, wèn 问 „ptát se“ atd. Slabiky s neobsazenou iniciálou jsou tedy v jazyce **značně frekventované**.

Pokud jde o **kodu** čínské slabiky, mohou se v ní objevit pouze dvě souhlásky: /n/ nebo /ŋ/. Např. ve slově *guān* /kuan/ 关 „zavřít“, ve slově *fēng* /fəŋ/ 风 „vítr“ atd. Možnosti obsazení kody souhláskou jsou tedy velmi omezené. Avšak **slabiky s nosovým zakončením** představují značně velkou část inventáře slabik: z celkového počtu cca 400 segmentálně rozlišených slabik má nosové zakončení přes 170 slabik – to jest **přes 40% ze všech slabik!** (viz též Ma 2004:81) Setkáme se s nimi tedy v jazyce velmi často.

Z výše popsaných důvodů v souvislé řeči celkem běžně nastává situace, že spolu sousedí dvě slabiky, z nichž **první má v kodě nosovku a druhá začíná samohláskou**. Např. *hěn ài* 很爱 „velmi milovat“. To jsou kontexty, které bývají v jazycích živnou půdou pro proces přeslabikování nebo pro vsouvání protetické souhlásky. K prvnímu jevu v čínštině nedochází vůbec, ke druhému ano.

ZÁKAZ PŘESLABIKOVÁNÍ

Jestliže se v kodě slabiky objeví nosovka a následující slabika má neobsazenou iniciálu, např. /hən/ + /ai/ (tj. výše uvedený příklad *hěn ài*), nebo /fan/ + /an/, neprobíhá hladké napojení druhé slabiky – **nedochází k přeslabikování**. Na začátku druhé slabiky se objevuje určitý typ souhláskové striktury, která tomuto napojení brání. Klasický příklad citovaný v mnoha pracech je *mián áo* 棉袄 „vatovaný kabátek“. Nevyslovuje se jako [m^h.e.nau], nýbrž např. jako [m^h.en.ʔau] (Li 1999:62). Jiný příklad: obrat *fān àn* 翻案 „zvrátit rozsudek“ se vždy vysloví jako [fan.ʔan] nebo [fan.ʔan] aj., nikdy jako *[fa.nan]. Výslovnost [fa.nan] ve skutečnosti přísluší jinému výrazu: *fā nàn* 发难, což znamená „zahájit povstání“. Výrazy *fān àn* a *fā nàn* tak představují minimální pár (tento příklad uvádí Norman 1988:140). Jiným příkladem (méně přesným, neboť neodpovídají tóny) může být *hěn ài* 很爱 „velmi milovat“ oproti *hē nǎi* 喝奶 „pít mléko“.

Kdyby čínština připouštěla přeslabikování, docházelo by v řeči v podobných případech ke znejasnění hranic slabiky. To by u jazyka s tak jednoduchou strukturou slabiky a chudým inventářem slabik mohlo vést k homofonii slabičných sekvencí, a tedy k mnohým nejasnostem – protože čínština má těsnou vazbu slabiky na morfém, znejasnily by se tím hranice morfémů. Významným důvodem, proč se čínština brání přeslabikování, je podle nás právě její **typologická charakteristika**: protože je slabika nositelem významu, zvukově jeví **pevnou soudržnost** a nedochází k manipulaci s jejími hranicemi. Samozřejmě existují výjimky, např. stahování slabik, kdy se dva morfémy slévají do jediné slabiky – např. *bú yòng* 不用 „není třeba“ → *béng* 甬, nebo se stahuje i morfémů více: *bù zhīdào* 不知道 „nevím“ → *búrdào*, ba dokonce *fúwùyuán* 服务员 „obsluha“ → *fíar*. To jsou však okrajové případy, náležející především do hovorové řeči. Lin 2007:114 přijímá pro čínskou nechut k přeslabikování jiné vysvětlení (aniž by to byla její původní myšlenka): slabiky s neobsazenou iniciálou ve skutečnosti už mají préturu obsazenou určitým elementem, který přeslabikování brání.

VSOUVÁNÍ PROTETICKÝCH SOUHLÁSEK

Zákaz přeslabikování naznačuje, že mezi oběma slabikami by mohl „systémově“ existovat nějaký element, který daný proces blokuje. Všimá si toho už Yuen-Ren Chao ve svém pověstném článku *“The*

Voiced Velar Fricative as an Initial in Mandarin“ (Chao 1948b). Pozoruje, že pokud je iniciála neobsazena, v pekingském (peipingském) dialektu se na začátku slabik jako 俄 „mít hlad“, 安 „mír“, 藕 „lotosový kořen“ takový element objevuje (přičemž existuje zřetelná variabilita): zdaleka největší část mluvčích – možná až 90% – zde užívá „**voiced velar continuant ranging from a frictional ʏ to a semivocalic constriction** [typu aproximanty **ʏ**]“. (upřesněme, že frikativní kvalita bývá značně slabá a že hranice mezi frikativou a polosamohláskou nemusí být zřetelná). Malá část mluvčích užívá velární nosovku [**ŋ**], o něco více mluvčích užívá glotální okluzivu [**ʔ**]. Chao 1968:20 hovoří souhrnně o „**mírné striktuře konsonantického typu**“.

Poznámka: Elementy [**ʔ**], [**ŋ**] existovaly na začátku slabiky již ve dřívějších vývojových fázích čínského jazyka: střední čínština měla iniciály /ʔ/, /ŋ/. Ty později ve většině dialektů splynuly s nulovou iniciálou.

Chao se domnívá, že právě přítomnost této „iniciály“ vysvětluje velkou averzi, která v čínštině existuje vůči připojování koncového **n** k následující samohlásce (což bývá obvyklé v jiných jazycích). Ve stejném duchu píše Li Fang-Kuei 1966:300: „Ve dvojslabičných spojeních [se na začátku druhé slabiky objevuje] polosamohlásková striktura zabraňující tomu, aby se druhá slabika plynule připojila ke koncovému elementu slabiky první; často také způsobuje, že předchozí nosovka má neúplný závěr.“ Striktura se nejnáze objevuje mezi dvěma slabikami spojenými v rámci taktu. Objevuje se ale i tehdy, když slabika bez iniciály stojí na začátku taktu.

Chao ve svém krátkém, ale významném článku předkládá další pozorování a uzavírá takto: „Z těchto důvodů bych navrhol do teorie zavést **dodatečný konsonantní foném ʏ**... který je homorgánní s [velárami] **k, kh, x**...“

Poznámka: Ohledně potřeby případného zachycení tohoto elementu v praktické ortografii Chao píše: „Protože existuje jen nepatrná pravděpodobnost minimálního kontrastu, v transkripci pro praktické účely můžeme zůstat u zažitě praxe, tj zapisovat daná slova bez jakékoli souhlásky na začátku. A nechat na čtenáři, aby si velární artikulaci doplnil sám. Mluvíci peipingského dialektu tak ostatně činí automaticky. Je to pro něj tak přirozené, že stejnou artikulaci začátečních samohlásek přenáší dokonce i do své výslovnosti angličtiny. Dokazuje to např. výslovnost výrazu *in an hour*, který často zazní jako **ji^h v^hæ^h v^hau^h**.“

Pro úplnost dodejme, že averzi k přeslabikování lze vysvětlit ještě jiným způsobem. Nabízí jej Jenny Wang 1993:117 (cit. in Li 1999:98). Tato averze je podle ní způsobena vokalickým charakterem nosových koncových elementů. Wang je vidí nikoli jako nazální okluzivy, nýbrž **nazální aproximanty**, které nejsou náchylné k přeslabikování. Elementy [**ʔ**], [**ʏ**] atd. pak Wang pokládá za fakultativně vkládané fonetické elementy. My se domníváme, že nechuť k přeslabikování je důsledkem strukturních vlastností čínštiny, nikoli důsledkem přítomnosti nějakého elementu, který přeslabikování blokuje, nebo vlastnostmi nějakého konkrétního segmentu.

TŘI TYPY SLABIK S NEOBSAZENOU INICIÁLOU

Abychom mohli upřesnit, jaký typ artikulace se na začátku jednotlivých slabik s neobsazenou iniciálou objevuje, je účelné rozlišit tři situace – **podle typu finály**, kterou je daná slabika tvořena. Na souvislost mezi tím, ke které kategorii *si hu* finála patří, a povahou jejího začátku při neobsazené iniciále, upozorňuje např. Wu 2004b:125. První možností je, že finála začíná na **ne-vysokou samohlásku** (to jsou finály typu *kaikou hu*). Druhá a třetí možnost se vztahuje na finály, které začínají na některou **vysokou samohlásku** (finály typu *qichi hu, hekou hu, cuokou hu*). V jejich rámci je třeba rozlišit, zdali vysoká samohláska funguje jako **centrála**, anebo jako **mediála**.

a) první element finály = ne-vysoká centrála

Jsou to např. finály /a/, /ai/, /əu/ /əɳ/. Pokud není přítomna iniciální souhláska, mírná striktura konsonantického typu má několik variant: z hlediska místa tvoření je **glotální, velární** nebo **uvulární**. Z hlediska způsobu tvoření pak od **okluzivy** přes **frikativu** až po **aproximantu**. Konkrétně se mohou objevit glotální okluziva [**ʔ**] (tj. podobně jako v češtině, tvrdý hlasový začátek), velární frikativa [**ʏ**],

velární aproximanta [ɥ], či uvulární frikativa [ʁ]. Například tedy /ai/ → [ʔai], /au/ → [ɥɑu]. Dále se může vyskytnout velární **nazála** [ŋ] (ta se objevuje v některých severních dialektech hojněji než v pekingském). Lin Tao 1991:367 uvádí, že některé regionální variety pekingštiny užívají také [n]. Jinou možností je užití „čistě vokálního začátku“, *“pure vocalic beginning”*, o kterém hovoří Chao 1968:20 pro partikuli *a*, jež není odolná vůči přeslabikování (jistá část mluvčích jej užívá pro všechna slova s nulovou iniciálou – viz Wu 2004b níže). Chao má zřejmě na mysli poněkud měkčí hlasové nasazení bez striktury, kdy se hlasivky těsně přiblíží, postupně se však ještě více svírají a napínají a výdechový proud je rozkmitavá plynule – tj. amplituda během několika prvních kmitů narůstá (k tzv. **měkkému hlasovému začátku** viz Palková 1994:55).

Může se stát, že před slabikou začínající na ne-vysokou samohlásku je slabika končící na nosovku, např. *hěn ài* 很爱 „velmi milovat“, *fāng' àn* 方案 „projekt“. V tom případě se na švu slabik ve velmi pečlivé, pomalé výslovnosti může objevit ráz apod., avšak pravděpodobněji se nosovka realizuje jen jako nazalizace prvního vokálu, který se napojuje k vokálu další slabiky: [xǎi]. Spěšněv 2003:116 se domnívá, že může dojít ke geminaci / protažení koncové nosovky, [xən ai] → [xən nai], to je však diskutabilní. K problému viz ještě níže,

b) první element finály = vysoká centrála

Prvním elementem finály je **vysoká samohláska** /i/, /u/, /y/, a to ve funkci **centrály**. Jsou to např. finály /i/, /u/, /y/, /in/, /in/, /uŋ/. Pokud není přítomna iniciální souhláska, slabika se zpravidla nenasazuje s tvrdým hlasovým začátkem, jako by tomu bylo v češtině ve slovech *inu*, *utěct* apod. Objevuje se zde měkčí, polosamohláskové nasazení v podobě aproximanty (glidy), která vystupuje jako **protetická souhláska**. Konkrétně je to aproximanta [j], nebo [w], nebo [ɥ] – její rysy jsou identické s následující vysokou samohláskou. Např. tedy slabika /i/ se vysloví jako [ji], slabika /u/ jako [wu], slabika /y/ jako [ɥy], slabika /in/ jako [jin] atd. Výslovnost s rázem [ʔ], které by použil Čech podle svých zvyklostí, je méně častá, ale není zcela vyloučená – viz např. Chao 1968:20, Lin 2002:114, Hu Fang (osobní rozmluva). Někteří autoři však ráz vylučují a aproximantu zde pokládají za povinnou – Duanmu 2002:67: *“A high nuclear vowel must spread to the onset”*. Wong 1953:276 uvádí souvislost s tónem slabiky: [ʔ] se neobjevuje, pokud je slabika ve 2. tónu (*yí* 姨 „teta“, *yú* 鱼 „ryba“, příjmení *Wú* 吴), zatímco v ostatních tónech, pokud je slabika přízvukná, ano (*yī* 一 „jeden“ [ʔi], *wǔ* 五 „pět“ [ʔu], *yǔ* 玉 „nefrit“ [ʔü]).

c) první element finály = mediála

Prvním elementem finály je **vysoká samohláska** /i/, /u/, /y/, a to ve funkci **mediály**. Jsou to např. finály /iə/, /ua/, /yə/, /ian/, /uən/, /yan/. Pokud není přítomna iniciální souhláska, opět platí, že slabika se nenasazuje s tvrdým hlasovým začátkem. Pokud přijmeme stanovisko, že mediály se realizují v podobě aproximant [j], [w], [ɥ], je lhostejné, zda je ve slabice přítomna iniciála či ne, výslovnost finály zůstává stejná. Např. slabika /mie/ → [mje]: finála /iə/ se vysloví jako [je]. Při neobsazené iniciále je výslovnost finály tatáž: /ie/ → [je]. V tomto případě **nejde o vsouvání protetické souhlásky**. Autoři, kteří paušálně transkribují mediálu aproximantou, jsou tedy v jednodušší situaci (transkripce finál s mediálou se nemění, ať už se pojí s iniciálou či nikoli). Mnozí autoři však při obsazené iniciále transkribují mediálu pomocí vokálního symbolu, např. [mje], [kɥa]. V tom případě musí upozornit, že ve slabice bez iniciály se mediála realizuje jako aproximanta, např. [je], eventuelně že se před ní přidává aproximanta (např. [jje]). Transkripce finály se pak liší podle toho, zda se pojí s iniciálou či ne – což zápis komplikuje. Opět další autoři (Chao 1968, Norman 1988, Howie 1976) nejdou do fonetického detailu – pro zápis výslovnosti podobných slabik s nulovou iniciálou aproximantu neuvádějí (jejich transkripce je široká). Např. Howie finálu /ua/ transkribuje vždy jako [ʰa], ať už se pojí s iniciálou či nikoliv. To je ovšem zvukově poněkud nepřesné.

Wu 2004b:125 zkoumá 15 pekingských mluvčích; zjišťuje čtyři možná nasazení. Prvním je *zhēn líng* 真零, doslova „skutečná nula“, tj. „čistě vokalický začátek“ (Chau *pure vocalic beginning* zmíněný výše; Chao 1968:20). Wu jej značí **ø** (pozor, tento symbol zde neodkazuje k polozavřené přední zaokrouhlené samohlásce IPA). Krom toho se zde může objevit element, který Wu nazývá „*qiánzòu*“ 前奏, „předehra“: buď **aproximanta** *tōngyīn* 通音 ([**ʋ**], [**j**], [**w**], [**ɥ**]), nebo **frikativa** *cáyīn* 擦音 (velární frikativa [**ɣ**], palatální frikativa [**ç**], labiovelární frikativa [**ɸ**], labiopalatální frikativa), nebo **glotální okluziva** [**ʔ**] (*hòu sèyīn* 后塞音). Wu zkoumá častost jejich výskytu pro jednotlivé tradiční kategorie finál *si hu*. Dospívá k těmto výsledkům (122):

	čistě vokalický začátek	aproximanta	frikativa	glotální okluziva
<i>kaikou hu</i>	75 %	18,8 %	0,5 %	6,4 %
<i>qichi hu</i>	49,9 %	40,1 %	5,4 %	3,7 %
<i>hekou hu</i>	25,2 %	70,8 %	3,0 %	1,0 %
<i>cuokou hu</i>	20,6 %	42,8 %	25,8 %	7,1 %

Obr. 1: Výslovnost začátku slabik s neobsazenou iniciálou

Jak je patrné, u *kaikou*, *hekou* a *cuokou* buďto výrazně, anebo poměrně výrazně dominuje jeden typ realizace. U *qichi* pak nacházíme dva typy se zhruba obdobně častým výskytem. Wu ještě upozorňuje na souvislost preferovaného nasazení s tónem slabiky (122), to však necháváme stranou.

souhláska [v]

Je již dávno známo (Chao 1927, *Guo yin xin shi yun*. Shanghai: Commercial Press; cit. in Duanmu 2002:25), že řada pekingských mluvčích **nahrazuje** [w] na začátku slabiky (tj. ve slabikách jako *wei*, *wen*, *wang* atd.) labiodentální aproximantou [v], případně labiodentální frikativou [ɱ] (Pulleyblank 1984:43 v tom vidí jeden z důkazů konsonantního charakteru [w] a silný argument pro zařazení /w/ mezi iniciální souhlásky). Např. *wèi* 喂 „haló“ se nevysloví jako [wei], nýbrž jako [vei].

Jak častá je tato alternace? Hu Mingyang 1991:244 (cit. in Duanmu 2002:25) uvádí, že minimálně **90%** pekingských mluvčích někdy užívá [v], ať už více či méně často. Duanmu (ibid) dodává, že mluvčí *putonghua* pocházející odjinud než z Pekingu v zásadě [v] nepoužívají (což ne zcela souhlasí se starším Chaovým upozorněním, že [v] je typické spíše pro mluvčí z Tianjinu než z Pekingu – Chao 1968:20). Podle Duanmuova vlastního pozorování se [v] může objevit před libovolnou samohláskou, avšak připomíná s odkazem na Chaa a Hua, že volba mezi [w] a [v] může na hlavní samohlásce slabiky přece jen záviset: podle Chaa se [v] užívá zejména před /əi/. Hu se domnívá, že před samohláskou, která není nízká (/ə/), lze slyšet spíše [v], kdežto před nízkou samohláskou (/a/) je běžnější spíše [w]. Li 1999:103 místo [v] uvažuje frikativu [ɱ] (opět si povšimněme neostré hranice mezi aproximantou a frikativou). Udává takto klesající posloupnost pravděpodobnosti od [v] k [w] podle hlavní samohlásky slabiky:

[v] → [w]

wen → wan → wai, wei → wang → wo → wu

Lin Tao 2001d také hovoří o [v]. Podle něj se objevuje především ve slabikách *wei*, *wen*, *weng*, méně ve slabikách jako *wai*, *wang* atd., a jen ojediněle ve slabikách *wo*, *wu*. Lin Tao se domnívá, že nejde ani tak o rys pekingského dialektu, jako spíše o **sociolingvistický jev**: variantu [v] užívá hlavně **mladší generace**, přičemž tendence je v průběhu let vzrůstající. Lin takovou výslovnost nepokládá za chybnou – [v] je pro něj variantou, která je přijatelná v rámci standardu. Upozorňuje, že existuje jen velmi málo mluvčích *putonghua*, v jejichž výslovnosti se [v] vůbec nevyskytuje. Li 1999:102 se též domnívá, že jde o sociolingvistický fenomén, který má narůstající tendenci zejména u mladší generace (předkládá i statistickou tabulku podle věku mluvčích).

Duanmu 2002:25 zmiňuje, že **čínští mluvčí** často nahrazují souhláskou [v] také anglické [w]. Např. *whale* „velryba“ vysloví jako [veil]. Zdůrazněme, že to je podstatná chyba, která může vést k záměně významů – /w/ a /v/ jsou v angličtině různé fonémy: uvedené [veil] je ve skutečnosti výslovností slova *veil* „závoj“.

Metodologická poznámka: Pro nás jako rodilé mluvčí češtiny je toto téma také zajímavé. Na rozdíl od angličtiny, která má [w] i [v], čeština má jen [v]. S aproximantou [w] se **český mluvčí** setkává až při studiu angličtiny. Má nezřídka tendenci nahrazovat [w] jemu dobře známým [v] – např. (obdobně jako čínští mluvčí) *whale* i *veil* vysloví jako [veil]. Podobnou tendenci projevují v začátku studia i **čeští studenti čínštiny**. Např. tedy *wen* vyslovují [vən] místo správného [wən]. Problém samozřejmě není tak zásadní jako u angličtiny, neboť v čínštině jsou [w], [v], [v] volnými variantami. Podle našeho názoru je ale ve výuce českých studentů čínštiny lepší příliš nezdůrazňovat přijatelnost variant [v] či [v] – hrozí totiž, že si student zvuk [w] neosvojí a bude jej systematicky nahrazovat českým [v].

2.13.3 NULOVÁ INICIÁLA

Podívejme se nyní, jaké jsou **možnosti interpretace** elementu, který se objevuje na začátku slabik s neobsazenou iniciálou a zabraňuje přeslabikování. Soustředíme se na slabiky, jejichž **jádrem je ne-vysoká samohláska** (výše sub **a**).

- Vzhledem k tomu, že neobsazená pozice iniciály zde mívá materiální manifestaci, jednou z možností je přijmout tento element jako další **plnohodnotnou iniciální souhlásku**. Konkrétně se nabízí přijmout pro tuto pozici **foném /ŋ/**, který normálně vystupuje jako terminála. Kromě realizace [ŋ] by se mu přiřadily další varianty: [ʔ], [ɣ] atd., objevující se iniciálně. Argumenty pro toto řešení i proti němu předkládá Duanmu 1990:22, 2002:44. Výhodou podle něj je, že foném /ŋ/ již v inventáři existuje – objevuje se v kodě. Přijetím /ŋ/ i pro préturu by se jeho distribuce „ucelila“ (podobně jako je tomu v případě /n/, jež je přípustné v prétuře i v kodě). Nevýhodou ovšem je, že z /ŋ/ by bylo třeba kromě [ŋ] odvodit další varianty, tj. [ʔ], [ɣ] atd. To by vyžadovalo zavedení poněkud krkolomných pravidel. Kromtoho neexistuje vysvětlení pro fakt, že /ŋ/, na rozdíl od zbylých dvou nosovek /n, m/, se nikdy nevyskytuje před vysokými vokály /i, u, y/. Např. slabika /ian/ se nikdy nevyslovuje jako [ɲiæn]. Z těchto dvou důvodů Duanmu dané řešení odmítá.

- Výhodnější interpretaci nabízí koncept „**nulové iniciály**“ (*zero initial*). Hlávky [ʔ], [ŋ], [ɣ], [w], [ɸ] atd. pak představují její materiální realizaci, aniž mají fonologický status iniciální souhlásky. „Nulovou iniciálu“ je eventuelně možno přijmout jako foném. Prvním, kdo koncept „nulové iniciály“ navrhl, byl Chao 1948b. Už tehdy zmiňuje možnost pokládat ji za foném. Dragunov & Dragunova 1955:62 ji v tomto duchu pokládají za samostatný foném s několika variantními realizacemi;

do tabulky iniciál (61) ji zařazují mezi „zadnějazyčnyje“. Ve své pozdější práci i Chao 1968 vede nulovou iniciálu jako foném /Ø/. V tabulce iniciál (22) jej umisťuje do řádky *gutturals* spolu s **g, k, h**, a do sloupce *voiced continuants* spolu se souhláskami **l, r**.

Poznámka: Ve střední čínštině existovala iniciála ozančovaná jako 影母 *yǐng mǔ*, která zhruba odpovídá nulové iniciále v moderní čínštině. Byla tradičně řazena mezi guturály, 喉音 *hóu yīn*.

Pokud jde o **materiální realizaci „nulové iniciály“**, Chao v duchu své starší práce uvádí (20), že bývá ve výslovnosti různých mluvčích rozličná, přičemž nejčastěji se realizuje ve formě bezšumové znělé kontinuanty (*frictionless voiced continuant*) – buď [ʏ], nebo [ʝ]. Dále uvádí, že menší, leč stále dost značná část mluvčích začíná všechna taková slova elementem [ʔ], anebo „čistě vokalickým začátkem“. Velmi malá část mluvčích pak podle Chaa užívá element [ŋ]. Pro srovnání uveďme Normana 1988:140, 270, který také „nulovou iniciálu“ jako foném přijímá. Píše: „Většina pekingských mluvčích užívá velmi slabou znělou uvulární frikativu [ʝ]... dále se uvádívá, že menšina pekingských mluvčích místo [ʝ] používá [ŋ]... a opět další používají glotální okluzivu [ʔ], zejména když je daná slabika zdůrazněna.“ Shi Feng 2007:146 zase udává pouze glotální okluzivu [ʔ] a glotální frikativu [ɦ].

Spěšnev 1972, 1980, 2003 postupuje takto: přijímá funkční, fonologickou nulu, „nul’ zvuka“. přičemž nulová může být u něj iniciála, mediála, centrála i terminála (2003:11). Vkládání „alo-exponentů nulové iniciály“ na začátek slabiky s neobsazenou iniciálou označuje jako „**přibavlenije zvuka**“ (2003:116), což odpovídá protetické souhláске. Mezi tyto „alo-exponenty“ řadí hlásky [ʔ], [j], [u], [n], [ŋ], [ʃ]. Stanovuje pravidla, kdy se vsouvá která hláska:

– Jednak má zvláštní pravidla pro **větnou partikuli a** 啊 (té věnujeme samostatnou kapitolu).

– Jednak má pravidla pro **rozhraní mezi dvěma plnovýznamovými morfémy**. Zmiňuje vsouvání hlásky pouze na předělu mezi dvěma slabikami, nikoli u slabiky stojící např. na začátku věty. Spěšněv přitom vymezuje dvě situace.

1. Pokud je první morfém zakončen samohláskou a druhý morfém začíná také samohláskou, vkládá se [ʔ]: *pí’ao* 皮袄 „kožich“ [p^hi ʔao]. (Spěšněv zmiňuje jen případy, kdy druhý morfém začíná nevyšokou samohláskou.)

2. Pokud je první morfém zakončen nosovkou, tato nosovka se podle Spěšněva **geminuje** a stává se iniciálou další slabiky. Např. *hěn ài* 很爱 „velmi milovat“ [xən ai] → [xən nai] (a nikoli [xən ʔai]), *fāng’ àn* 方案 „projekt“ [faŋ an] → [faŋ ɲan] (a nikoli [faŋ ʔan]). Spěšněv tedy vidí situaci obdobně jako u partikule *a*, kde nepochybně *dochází* ke geminaci: *kàn a* [k^han a] → [k^han na]. Avšak jiní autoři vesměs možnost geminace, resp. prodloužení terminální nosovky pro plnovýznamové morfémy nepřijímají, uvádějí např. realizace [xən ʔai], [xən ɲai] atd. K tomu viz ještě níže.

PROBLÉM S KONCEPTEM NULOVÉ INICIÁLY

Dosud byla řeč o slabikách, jejichž **jádrem je ne-vysoká samohláska**. Slabiky, které začínají na **vysokou samohlásku** (buď v roli mediály, nebo centrály), představují určitý problém.

Jako materiální realizaci „nulové iniciály“ Chao 1968:20 uvádí (vedle možnosti „čistě vokalického začátku“) čtyři elementy [ʏ], [ʝ], [ŋ], [ʔ], např. tedy /an/ → [ʏan], [ʝan]. Problém je v tom, že se žádný z nich kromě [ʔ] neobjevuje před **vysokou samohláskou nebo glidou**, např. /i/ → *[ʏi], /in/ → *[ʏin], /ian/ → *[ʏjan]. Nanejvýš lze uvažovat o [ʔ] před vysokým vokálem, tedy [ʔi], [ʔin] apod. Chao 1968:20 se „nulové iniciále“ a jejím realizacím věnuje v hlavním textu kapitoly *Initials and Consonants*. Doslova uvádí: „Initials are consonants, except for the initial zero. This initial, in the

majority-type pronunciation, does have a slight consonantal-type obstruction in the form of the frictionless velar or uvular voiced continuant [ɣ] or [ʁ], which is the reason why in mian'ao 'wadded jacket' the **n** does not link with **ao**, as one should link English ran out...“ Z této formulace vysvítá, že Chao spojuje „nulovou iniciálu“ jen s případy, kdy po ní následuje **ne-vysoký vokál**, neboť velární [ɣ] či uvulární [ʁ] se v čínštině před vysokým vokálem nikdy nevyskytují (což není překvapivé, neboť nejsou s vysokými vokály artikulačně kompatibilní). Ke slabikám začínajícím na **vysoký vokál** se Chao vyjadřuje jen *petitem* v poznámce pod čarou; o „nulové iniciále“ zde explicitně nehovoří: “*In the case of a final beginning with a semivowel [tj. mediála]... there is with some speakers a (non-distinctive) slightly more consonantal articulation, i.e. [j, w, ɥ].*“

Poznámka: Připomeňme, že u Chaa i četných dalších autorů (Li 1999) se **mediála** fonologicky objevuje i v těch finálách, které mají jako jádro jednoduchou vysokou samohlásku [i, u, y] – to jest např. ve finálách promítajících se do pinyinů jako *-i, -u, -ü, -in* atd. V analýzách tohoto typu se **fonetická vysoká samohláska v jádře slabiky** interpretuje jako kombinace mediála + vysoký vokál (Chao 1968:23: *medial* + “*general high vowel phoneme*“ with allophones according to the medial). Kromě finál, které mají v jádře /a/ nebo /ə/, tedy všechny ostatní finály začínají mediálou, tj. polosamohláskou. Pokud nemají obsazenou iniciálu, mají už automaticky na svém začátku element souhláskového typu ([j, w, ɥ]) reprezentující mediálu. Ten zabraňuje přeslabikování, přestože „řádný“ iniciální konsonant chybí.

Z Chaova výkladu není tedy přesně jasné, zda „nulovou iniciálu“ uvažuje **jen pro finály s ne-vysokou samohláskou**, tj. finály typu *kaikou* (je-li tomu skutečně tak, Chao neříká, proč tak činí, tj. nevysvětluje, proč „nulová iniciála“ nemůže předcházet finálám začínajícím mediálou – např. proč je přípustné /Øa/ [ya], ale není přípustné */Øia/ [yia]), ANEBO „nulovou iniciálu“ uvažuje **pro všechny finály** (pak ovšem není jasné, z jakého důvodu se její realizace [ɣ], [ʁ], [ɥ] mohou objevit jen před ne-vysokou samohláskou, ale před mediálou nikoli. Např. proč není přípustné *[ɣja]; na tuto nejasnost upozorňuje např. Duanmu 2002:83 – viz níže).

Po Chaovi přijímá „nulovou iniciálu“ jako foném řada autorů (jak jsme viděli v kap. **Obsazení pozic C, G, V, X**). Obvykle postupují obdobně, výše popsany problém podrobněji neřeší. Např. Hsüeh 1986:35. Jednou z výjimek je Martin 1957 (cit in Li Fang-Kuei 1966:301). Ten mezi alofony „nulové iniciály“, kterou píše v duchu Chaa jako /ɣ/, přidává [j, w]. Ty jsou pozičně podmíněné – tj. jsou předvídatelné z toho, že následuje vysoká samohláska: např. /ɣi/ → [ji], /ɣu/ → [wu].

Pinyin (HPF) nepočítá s nulovou iniciálou jako fonémem a výslovně ji nezmiňuje. Slabiky postrádající iniciálu jsou v HPF v poznámce 4 označovány jako *méi yǒu shēngmǔ de* 没有声母的, dosl. „nemající iniciálu“. Mnozí autoři pracující s pinyinem však o nulové iniciále, *líng shēngmǔ* 零声母 hovoří, přičemž tím míní prostě to, že pozice iniciály je ve slabice neobsazená (v podobném smyslu mohou být nulové také mediála nebo terminála). Pro slabiky s neobsazenou iniciálou zavádí pinyin určité pravopisné úpravy s využitím písmen **y, w** (např. *yi, wang*), viz kap. **Finály v pinyinu**. Výslovnosti takových slabik se budeme podrobněji věnovat v kap. **Výslovnost slabik s nulovou iniciálou**.

V této práci se řídíme podle pinyinů a nepřijímáme nulovou iniciálu jako foném. Abychom rozlišili oba přístupy, v případě, že v určité analýze vystupuje jako foném, klademe výraz do uvozovek: „nulová iniciála“. V případě, že znamená pouze neobsazenou pozici iniciály, uvozovky nepoužíváme.

2.13.4 DUANMUŮV PRINCIP „POVINNÉ PRÉTURY“

K tématu „nulové iniciály“, často diskutovanému v minulosti, se nověji vrací Duanmu (1990:19, 2002:43,82). Upozorňuje na určitou nejasnost či nekonzistentnost fonologických analýz v tomto ohledu. Konstatuje, že skutečný status „nulové iniciály“ zůstává v tradičních analýzách nedořešený (2002:83):

– Jestliže „nulová iniciála“ **je foném**, pak to implikuje, že všechny čínské slabiky mají ve své podkladové struktuře přítomnou préturu: ta je buď obsazena některou iniciální souhláskou, např. /p/ s realizací [p], anebo nulou /Ø/ s realizacemi [ɣ], [ʁ] atd. V tom případě pak ovšem není jasné, proč se realizace nulového iniciálního fonému zásadně neobjevují před mediálou (viz výše). Např. proč se slabika /Øua/ nikdy nevyslovuje jako *[ɣwa], *[ʁwa], *[ŋwa] atd. Pozice prétury zde přece není naplněna a teoreticky mohla elementy [ɣ], [ʁ] atd. přijmout – leč to se neděje (připomeňme, že v tradičních analýzách patří mediála do základu slabiky. Prétura je tedy ve slabice /ua/ prázdná). Přitom pro realizační varianty „nulové iniciály“ nelze v jejich souhrnu najít žádný společný rys (Duanmu 1990:21)

– Jestliže „nulová iniciála“ **není foném** a čínské slabiky tedy nevyžadují nutně nějakou préturu, pak není jasné, odkud se tedy elementy [ɣ], [ʁ] atd., objevující se před některými finálami, vlastně vzaly.

– Duanmu ještě zmiňuje další možnost – „nulová iniciála“ by mohla být pokládána za **foném /ŋ/** s různými variantami. Vzápětí však toto řešení odmítá (jak jsme zmínili výše).

Duanmu následně navrhuje řešení, které pokládá za jediné možné: „nulová iniciála“ **není fonémem**. Avšak všechny čínské slabiky mají ve své struktuře povinně pozici prétury (viz kap. **Duanmuův koncept „pevného vzorce slabiky“**). Ta musí být na fonetické rovině vždy obsazena. Tento princip nazývá Duanmu **principem „povinné prétury“**, angl. *obligatory onset*. K obsazení podkladově prázdné prétury dochází podle něj takto:

1. Pokud je v nukleu slabiky **ne-vysoká samohláska**, prétura se povinně naplňuje některou z povrchových variant nulové prétury (*zero onset*) – Duanmu udává varianty [ʔ, ɣ, ɦ, ŋ] (47).

2. Pokud je v nukleu slabiky **vysoký vokál**, Duanmu uplatňuje pravidlo „*glide-spreading*“, které vyžaduje, aby se vysoký vokál stojící v nukleu rozšířil do prétury. Tím pádem je prétura obsazena a nepotřebuje přijímat jiný element (66).

3. Pokud slabika začíná **mediálou**, prétura je obsazena touto mediálou; G v Duanmuově modelu slabiky patří do prétury; slabiky s mediálou mají tedy préturu obsazenou i v případě, že iniciální souhláska není přítomna. (Je-li iniciála přítomna, v prétuře jsou obě a realizují se jako C^G) (84).

Li 1999:97 se k Duanmuově myšlence „povinné prétury“ hlásí, liší se ale v následujícím: je toho názoru, že nulová iniciála je podkladově přítomna už ve fonologické struktuře, tedy **je fonémem**. Jinými slovy – elementy jako [ɣ], [ʔ], [ŋ] nejsou „až“ záležitostí fonetiky. Li umísťuje nulovou iniciálu /Ø/ do **velární řady** (viz jeho tabulka podkladových iniciál na str. 180). Vztah nulové iniciály k velárám /k/, /k^h/, /x/ ustavil už Chao 1968:21, jak jsme zmínili výše. Ve své tabulce iniciál umísťoval /Ø/ jako čtvrtý člen „gutturální“ řady. Podobně také Pulleyblank, na nějž se Li odvolává. Pulleyblank 1984:42 zdůrazňuje, že v diachronním pohledu je sounáležitost nulové iniciály s velární řadou jednoznačně patrná: „Přestože v latinizaci určené pro praktické účely je nepochybně pohodlné [realizaci nulové iniciály] vypouštět, takový zápis odvrací pozornost od skutečnosti, že [nulová iniciála] zapadá do řady velárních / uvulárních iniciál.“ Li 1999:62 udává jako realizaci nulové iniciály **velární aproximantu [u]** s volnou variantou **velární frikativa [ɣ]** (viz jeho tabulka povrchových iniciál na str. 200). Dále Li polemizuje s Duanmuem v následujícím: domnívá se, že varianty [ɣ], [ʔ], [ŋ] nelze odvodit ze společného zdroje a přičítat je nějakému inherentnímu mechanismu fungujícímu v synchronní fonologii. Podle něj je třeba jejich existenci přičíst něčemu jinému: faktu, že Peking je křižovatkou (jak geografickou, tak časovou) tří dialektických skupin, z nichž každá realizuje „nulovou iniciálu“ jedním z uvedených způsobů (Li situaci podrobně rozebírá na str. 99). Pokud má slabika bez iniciály obsazenou mediálu (což se u Liho týká i slabik, jejichž jádrem je jednoduchý vysoký vokál), „*the onset assumes the featural configuration of an approximant.*“

Lin 2007:113 přijímá podobný koncept jako Duanmu. Ani ona nulovou iniciálu nezavádí na podkladové rovině. Na rozdíl od Duanmu však Lin, přestože zdůrazňuje tendenci vyhnout se prázdné prétuře, realizaci nulové iniciály **nevyžaduje povinně**: „Slabika s nulovou iniciálou ve skutečnosti má

[ve své struktuře] pozici prétury, která *může být* [foneticky] naplněna určitou souhláskou nebo glidou.“ (171 *ibid*, též 114). Proces vzniku materiální podoby nulové iniciály, který je motivován potřebou dodat segment (glotální okluzivu, velární nosovku či glidu) do podkladově prázdné pozice prétury, Lin nazývá *consonant insertion*. Pokud je v nukleu vysoká samohláska a rozšiřuje se do neobsazené prétury v podobě glidy, podle Lin jde o geminaci (*high vowel gemination*), neboť glida ve všech rysech kopíruje samohlásku.

Ve své nejnovější práci **Duanmu koncept povinné prétury opouští** (Duanmu 2009:73). Pokud jde o [ʔ], píše: *“the initial glottal stop in vowel-initial words is an unintended gesture...”* Dále se zabývá sekvencemi typu **VN.V** (první slabika končí nosovkou, druhá začíná vokálem), které by mohly být živnou půdou pro přeslabikování. Např. *mián áo* 棉袄 „vatovaný kabátek“. Duanmu zkoumá, zdali zde lze u druhé slabiky najít nějakou realizaci „nulové iniciály“ ([m¹en.ɣau]). Zjišťuje, že v souvislé řeči se s nimi nesetkáme (odvolává se na článek Xu Yi 1986). Nejpřirozenější realizace je podle něj [mjǎ:au], kde vůbec nedochází u nosovky k závěru (ten je podle něj obecně v sekvencích **VN.V** zakázán – Duanmu *ibid* 74). Jiným příkladem je výraz „zvrátit případ“ *fān àn* 翻案 [fǎ:ǎn]. Záměna se sekvencí VN.NV přitom nehrozí: ve výrazu „oplývající potížemi“ *fán nán* 繁難 má samohláska první slabiky kratší trvání, za ní se pak objeví [n] se závěrem, který může mít prodloužené trvání: [fǎnnǎn]. Duanmu nenachází žádné realizace „nulové iniciály“ ani v sekvencích **V.V**: např. „velká husa“ *dà é* 大鵝 se vysloví jako [tars:]. Realizace [taryɣ:] je neprůkazná, realizace [taŋɣ:] je nepřipustná, realizace [ta:ʔɣ:] je možná jen v pomalé, pečlivé výslovnosti. Duanmu dále připouští, že existuje případ, kdy v sekvenci **VN.V** dochází u nosovky k závěru: je to v případě nepřizvučné větne partikule *a* 啊. Této partikuli se budeme věnovat v následující samostatné kapitole, neboť jde o zvláštní případ slabiky s neobsazenou iniciálou.

2.13.5 VĚTNÁ PARTIKULE A 啊

Čínština má celou řadu **modálních partikulí**, které se objevují na konci věty a vyjadřují rozličné typy modality (např. otázku, pobídku, nejistotu atd.). Nemají žádný lexikální tón – jsou **atonické** – a v souvislé řeči vystupují jako nepřizvučné (ač mohou někdy být intonačně protaženy a mít poměrně výraznou zvukovou realizaci). Spojení mezi větnou partikulí a předchozí slabikou je velmi těsné. Některé z partikulí mají iniciálu, např. *ma* 吗, *ba* 吧. Těch se však náš výklad netýká. Nejběžnější partikulí, která nemá iniciálu, je *a* 啊. Na rozdíl od plnovýznamových morfémů u ní dochází k **plynulému napojení na předchozí slabiku**. Toho, že *“toneless particles... do not resist linking with a preceding n or ŋ”*, si všímá už Chao 1948b.

Jak se toto napojení realizuje? Před *a* se ve výslovnosti objevuje hláska, která v naprosté většině případů kopíruje rysy poslední hlásky předchozí slabiky. Lze tedy hovořit o **geminaci**, viz např. Duanmu 1990:20, Duanmu 2002:82 nebo Lin 2007:114, 172. Vzniká tak percepční dojem, že *a* 啊 má préturu. Duanmu (2002:83) píše: „Ve slabých slabikách může nulová prétura geminovat předcházející kodu, pokud je kodou **konzonant** anebo **vysoká samohláska**. Jestliže předchozí slabika končí na **ne-vysokou samohlásku**, nulová prétura se realizuje jako [h] nebo [j].“ Končí-li slabika na ne-vysokou samohlásku, tedy o geminaci nejde. (Všimněme si, že Duanmu opomíná slabiky zakončené na vysokou centrálu /i/, /u/, /y/, např. případy jako *ta a*, *lu a*).

Konkrétně dochází k těmto procesům:

- Pokud předchozí slabika končí na **ne-vysokou centrálu**, tj. /a/ nebo /ə/, u partikule *a* se v prétuře objevuje [j], případně [uj], [y], [ɤ] (což pokládáme za pravěpodobnější než Duanmuovo [h]). O geminaci nejde. Např.:

<i>Tā a!</i> 他啊!	„Přece on!“	[^h a: a] → [^h a: ja], [^h a: ɥa]
<i>Hé a!</i> 河啊!	„Přece řeka!“	[xɤ: a] → [xɤ: ja], [xɤ: ɥa]

- Pokud předchozí slabika končí na **terminálu** (at' už nosovou, nebo vokalicovou), terminála se **geminuje**, tj. prodlužuje (vysoká samohláska se geminuje v podobě glidy). Např.:

<i>Nán a!</i> 难啊!	„Jak těžké!“	[nan a] → [nan na]
<i>Máng a!</i> 忙啊!	„Jak zaneprázdněný!“	[maŋ a] → [maŋ ŋa]
<i>Lái a!</i> 来啊!	„Tak pojď sem!“	[lai a] → [lai ja]
<i>Hǎo a!</i> 好啊!	„No dobře!“	[xau a] → [xau wa]

Geminaci lze zapisovat buď zdvojeným symbolem (pak explicitně naznačujeme, že u *a* vzniká prétura), nebo alternativně pomocí dvojtečky: [nan:a], [maŋ:a] atd. (srov. např. s českým *Jan Nepomucký*, vysloveném bez detenze koncového *n*).

- Pokud předchozí slabika končí na **vysokou centrálu**, u partikule *a* se v préture objevuje [j] nebo [w], nebo [ɥ], což lze též pokládat za případ **geminace**. Např.:

<i>Nǐ a!</i> 你啊!	„Přece ty!“	[ni: a] → [ni: ja]
<i>Dú a!</i> 读啊!	„Tak čti!“	[tu: a] → [tu: wa]
<i>Qù a!</i> 去啊!	„Tak tam jdi!“	[tɕ ^h y: a] → [tɕ ^h y: ɥa]

V případech posledního typu, tj. když předchozí slabika končí na centrálu /y/, bývá zpravidla uváděna výslovnost [tɕ^hy: ja] apod. Vložená glida však může být více či méně zaokrouhlená, neboť kopíruje poslední hlásku předchozí slabiky. Xu 1999:131 k takovým případům píše: „Výslovnost partikule *a* 啊 po *ü* by měla být *üa* [tj. [ɥa]]. Partikule je však atonická, což oslabuje [celkově artikulaci, a tedy i] míru zaokrouhlenosti, proto se výslovnost mění na *ya* [tj. [ja]].“ I když zaokrouhlenost nemusí být výrazná či nutná, zápis [tɕ^hy: ɥa] vystihuje proces geminace, my jej proto upřednostňujeme.

- Pokud je předchozí slabikou *zhi*, *chi*, *shi* nebo *ri*, které mají retroflexní iniciálu, u partikule *a* se v préture objevuje zvuk podobný retroflexní aproximantě [ɻ]. Např.:

<i>Rì a!</i> 日啊!	„Přece slunce!“	[zɻ a] → [zɻ ɻa]
<i>Shì a!</i> 是啊!	„Je to tak!“	[ʂɻ a] → [ʂɻ ɻa]

Někdy se ovšem udává, že se nic vsouvat nemusí a výslovnost zůstává [a], tedy např. [ʂɻ a] (Spěšněv 2003:117). Upřesněme, jak je to s těmito dvěma alternativami. Ve zvukové materii jde o kontinuum, kdy se artikulace plynule přesouvá od první slabiky ke druhé. Souhlásky *zh*, *ch*, *sh*, *r* jsou apikály vyslovované se zdviženou špičkou jazyka; běžně jsou označovány a zapisovány jako retroflexy. Finála slabik *zhi*, *chi*, *shi*, *ri* je pak tvořena znělým protažením iniciály (jež bývá alternativně označováno jako „apikální samohláska“). Je otázkou volby, zdali se určitou strikturu přechodné fáze, která má v tomto případě „retroflexní“ charakter, rozhodneme odrážet v transkripci. Takový zápis může mít následující motivaci: chceme zdůraznit, že **geminace posledního elementu slabiky** (nebo aspoň nějakého jeho rysu) je **univerzální proces** probíhající víceméně u všech slabik, které přecházejí partikuli *a*.

Poznámka: Zažitý zápis „retroflexních“ souhlásek *zh*, *ch*, *sh*, *r* je retroflexními symboly, při artikulaci se ale špička jazyka ve skutečnosti neohýbá vzad. Totéž platí pro vsunutý zvuk, který zde zapisujeme jako retroflexní [ɻ] – ve skutečnosti není retroflexní, je to spíš alveolární aproximanta [ɻ]. Zápisu [ɻ] užíváme proto, aby byl v souladu se zápisem předchozí souhlásky. Skutečně retroflexní charakter bude mít tento zvuk po erizované slabice: *Nǐ qù nǎr a?* 你去哪儿啊? „Kam jdeš?“

- Pokud je předchozí slabikou *zi*, *ci* nebo *si*, nic se nevsouvá. Tak to uvádí Spěšněv 2003:117. Avšak Duanmu 2002:83 navrhuje **geminaci** i pro *zi*, *ci*, *si*. Např. pro *Sì a!* 四啊! „Přece čtyři!“ udává

výslovnost [sz za] (přesněji by mělo být psáno [sz za]). Výslovnost pečlivě realizovaná jako [sz za] by sice působila poněkud nepřírozně, avšak pro transkripci platí opět to, co bylo řečeno výše pro *zhi, chi, shi, ri*. Proto lze zápis [sz za] atd. přijmout.

Pokud se *a* 啊 realizuje jako [ja], lze jej psát i jiným znakem – jako 呀 *ya*. Toto *ya* někdy bývá pokládáno za samostatnou větnou partikuli, avšak spíše jde o variantu 啊. Např. Chao 1968:46 považuje *ya* 呀 za alomorf morfému *a* 啊. Podobně když se *a* 啊 realizuje jako [wa], bývá někdy psáno znakem 哇 *wa*, když se realizuje jako [na], bývá někdy psáno znakem 哪 nebo 哪. Naproti tomu varianty [ŋa], [ja], [za] samostatný znak nemají (Wang et al. 2002:375, Zhu 1997:164).

Pro úplnost dodejme, že partikule *a* 啊 někdy může být **oddělena pauzou**, např. při pobídce, zdůraznění. Pak se vyslovuje nejčastěji s rázem jako [ʔa], nebo [ʔa]: *Bié kū le, a!* 别哭了, 啊! „No tak už neplač!“ [pje² k^hur¹ lə ʔa] (příklad Švarný 1998-2000 II:339).

Li Fang-Kuei 1966:301 specifické chování partikule *a* 啊 reflektuje ve své analýze slabiky: Systematicky nepřízvučná, atonická partikule *a* se chová jinak než plnovýznamové morfémy jako *ān* 安 „mír“, *è* 饿 „mít hlad“ (ať už jsou přízvučné či nepřízvučné). Proto Li užívá následujícího rozlišení: plnovýznamové morfémy u něj mají „*zero initial*“, která blokuje přeslabikování, kdežto partikule *a* „*has no initial*“, čímž je umožněno, aby se obě slabiky plynule propojily. Např. pro *Máng a!* 忙啊! „Jak zaneprázdněný!“ uvádí Li výslovnost [maŋa], pro *Fàn a!* 饭啊 „Přece rýže!“ [fana] apod. Ač o tom Li výslovně nehovoří, je to možno kvalifikovat jako přeslabikování. Naproti tomu výše uvedený zápis [maŋ ɲa] či [maŋ:a] neodráží přeslabikování, ale geminaci. V reálné výslovnosti se ostatně setkáváme spíš s [maŋ:a] než [maŋa] atd., vesměs dochází k protažení nosovky. Realizace s přeslabikováním – [maŋa], [fana] – je méně běžná; můžeme ji očekávat v rychlé, nedbalé řeči.

Duanmu formuluje situaci na obecnější rovině, chování partikule ***a* rozšiřuje na všechny nepřízvučné slabiky s neobsazenou iniciálou**. Jak jsme uvedli dříve, Duanmu klasifikuje všechny slabiky na přízvučné (*strong*) a nepřízvučné (*weak*). Realizace nulové iniciály, která blokuje resylabifikaci, je podle něj povinná pouze u přízvučných (*strong*) slabik (Duanmu 1990:20). Obdobně ve své pozdější práci (Duanmu 2002:43) rozšiřuje model chování partikule *a* 啊 na všechny nepřízvučné slabiky bez přetury, *onsetless weak syllables* (jiné příklady než s partikulí *a* 啊 ovšem bohužel neuvádí). Ve *weak syllables*, jakou je např. partikule *a* 啊, je přetura prázdná. To umožňuje, aby se do ní rozšířil element z kody předchozí slabiky. Naproti tomu ve *strong syllables* s neobsazenou iniciálou je v přeture povinná přítomnost některé z manifestací „nulové iniciály“ jako např. [ɣ]. Ve své nejnovější práci (Duanmu 2009:75) **názor mění**: u *a* (ani ostatních nepřízvučných slabik) nedochází ke geminaci kody předchozí slabiky, *non-geminate analysis* je postačující: *Nán a!* 难啊! „Jak těžké!“ [nã.n.a]. Jeho argumenty pro nové řešení nebudeme podrobně rozebírat.

Shrneme-li, tak i když je chování partikule *a* 啊 poněkud specifické, stejně pro ni, tak jako pro morfémy ostatní, platí to, že **nedochází k přeslabikování** v tom smyslu, že by se koda první slabiky odpojila a stala se přeturou slabiky druhé (názor Li Fang-Kueie je výjimkou).

2.14 POJETÍ SLABIKY V PINYINU

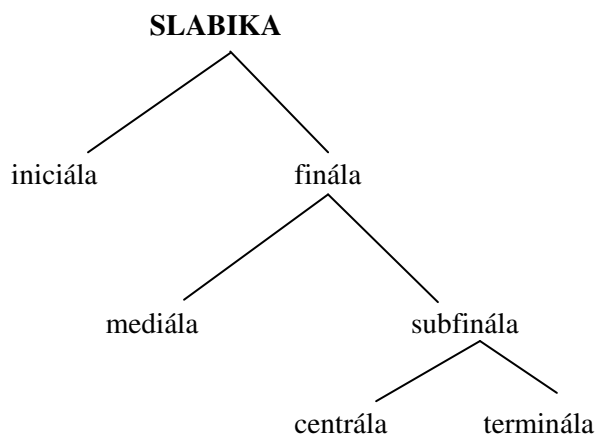
V této kapitole shrneme, jakým způsobem se dívá na stavbu čínské slabiky abeceda pinyin (tj. HPF): jaká je v pohledu pinyinu **struktura slabiky**, tj. jaké **fonologické jednotky** v jejím rámci ustavuje a jak chápe vztahy mezi nimi, dále jaké **inventáře** pinyin přijímá pro komponenty na úrovni segmentů (tj. C, G, V, X) a které z nich pokládá za obligatorní. Dotkneme se problému celkového segmentálního inventáře *putonghua*. Dále uvedeme přehled slabičných struktur, které pinyin akceptuje jako přípustné.

Nastíníme inventář pinyinových diftongů a triftongů. Na závěr kapitoly předložíme text HPF s některými komentáři a podíváme se na vývoj řešení zápisu některých hlásek.

2.14.1 STRUKTURA SLABIKY DLE PINYINU

Pinyin staví na tradičním modelu slabiky, který Li 1999:75 nazývá *Initial-Final*. Připomeňme si jej (tón opomíjíme):

Obr. 1: Tradiční model čínské slabiky

Toto pojetí slabiky je sice základem fonologického modelu pinyin, nicméně žádné obdobné schéma ani verbální popis struktury slabiky není součástí HPF. Komponenty slabiky v HPF explicitně zmíněné jsou **iniciála**, **finála** a **tón**. Finály se dále neanalyzují, subfinála, mediála, centrála, terminála se výslovně nezmiňují. Mediální komponent je však patrný ze sloupců „tabulky finál“, protože tabulka je organizována dle kategorií *si hu*. V rádcích tabulky jsou pak vidět jednotlivé subfinály – finály v téže řádce sdílejí stejnou subfinálu, tj. mají stejnou centrálu a terminálu (tabulku finál HPF předkládáme níže). Pokud jde o **učebnice** a popisy výslovnosti *putonghua*, publikované v ČLR (stavějí bez výjimky na pinyin), schéma slabiky se zde objevuje spíše vyjímečně. V některých pracích najdeme čínskou mutaci anglického schématu-tabulky, jehož autorem je C.C.Cheng (1973:11; ukázali jsme jej v kapitole **Struktura čínské slabiky**). Čínská mutace Chengova schématu vypadá následovně (předkládají ji např. Wang et al. 2002:110, nebo Cao Wen 2002:103, který na Chenga přímo odkazuje). V nejvyšší vrstvě je suprasegmentální rys – tón, který v naší práci necháváme stranou.

声调 <i>shēngdiào</i>			
声母 <i>shēngmǔ</i>	韵母 <i>yùnmǔ</i>		
	韵头 <i>yùntóu</i>	韵 <i>yùn</i>	
		韵腹 <i>yùnfù</i>	韵尾 <i>yùnwěi</i>

Obr. 2: Schéma čínské slabiky dle práce Wang et al. 2002:110

Stejné schéma je i osnovou tabulky, kterou najdeme v práci Huang & Liao 2002:90. Jednodušší model má Xu 1999:72, který v prvním kroku vyděluje iniciálu a finálu, ve finále pak klade mediálu, centrálu a terminálu naroveň – tj. nevyděljuje z finály ve zvláštním kroku mediálu a subfinálu. V tabulce naznačující složení slabiky v práci Wu 1992:82 jsou naroveň kladeny dokonce všechny elementy. Obdobně jednoduché schéma mají Lin & Wang 2003:105. V převážné většině učebnic a popisů stavících na pinyin schéma slabiky bohužel nenalezneme vůbec. Tak či onak, všechny publikace

tohoto typu s uvedeným modelem slabiky a s komponenty **iniciála**, **finála** pracují, ať již se k němu explicitně hlásí či ne.

2.14.2 KOMPONENTY C, G, V, X DLE PINYINU

Komponenty C, G, V, X, tj. komponenty na úrovni segmentů, jsou **iniciála** (*shēngmǔ* 声母), **mediála** (*yùntóu* 韵头 nebo *jièyīn* 介音), **centrála** (*yùnfù* 韵腹) a **terminála** (*yùnwěi* 韵尾). Konkrétní **inventáře segmentů**, které se mohou objevit na jednotlivých pozicích C, G, V, X, HPF s výjimkou iniciály sice explicitně neuvádí, avšak lze je vyvodit z „tabulky finál“ a z poznámek. Inventáře jsou následující:

iniciála (C) <i>shēngmǔ</i> 声母	mediála (G) <i>yùntóu</i> 韵头	centrála (V) <i>yùnfù</i> 韵腹	terminála (X) <i>yùnwěi</i> 韵尾
<i>b, p, m, f</i> <i>d, t, n, l</i> <i>z, c, s</i> <i>zh, ch, sh, r</i> <i>j, q, x</i> <i>g, k, h</i>	<i>i, u, ü</i>	<i>a, o, e, i, u, ü, (ê), (er)</i>	<i>i, u</i> <i>n, ng</i>

Obr. 3: Inventáře komponentů C, G, V, X přijímané pinyinem

Jedinou povinnou složkou slabiky je **centrála**. Centrálou může být jen samohláska. Z toho vyplývá, že z pohledu pinyinu je **samohláska povinnou složkou slabiky**. (Připomeňme, že některé modely připouštějí slabiky bez vokálního nukleu.)

Iniciály (C): Alveopalatální souhlásky jsou přijímány jako samostatná řada, nikoli jako alofony některé jiné řady. Mají samostatné symboly *j, q, x*.

Mediály (G): Mediály jsou pokládány za samohlásky, píšou se samohláskovými symboly (např. *miao, duan, lüe*).

Centrály (V):

– Do inventáře je přijata centrála *lɔl* (viz kap. **Centrála lɔl**, též níže). Vystupuje ve finálách *-o, -uo, -ou, -iou*. Písmeno „*o*“ se objevuje také ve finálách *-ong, -iong* (např. *dong, xiong*), zde však reprezentuje centrálu *lɔl* (důvody zápisu jsou praktické).

– V inventáři centrály nefigurují tzv. „apikální samohlásky“. Jsou pokládány za poziční varianty *li* po apikálních sibilantách. Zapisují se tedy písmenem „*i*“ (slabiky *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*). Viz kap. **Finály v pinyinu**.

– V závorce jsou uvedeny dvě položky: (*ê*), (*er*). HPF je nepřijímá jako samostatné centrály / jednoduché finály, avšak někteří „pinyinoví“ autoři ano – viz kap. **Finály v pinyinu**.

– Zápis přední zaokrouhlené samohlásky pomocí symbolu *ü* (namísto *y*) má nejen pinyin, ale také např. Cheng 1973. Tento způsob zápisu nalezneme v transkripci APA („Americanist Phonetic Alphabet“).

Terminály (X): Vokální terminály jsou pokládány za samohlásky, píšou se samohláskovými symboly (např. *mai, lou*). Terminála *lɔl* ve finálách *-ao, -iao* se zapisuje písmenem „*o*“ (např. *mao, miao*) (důvody zápisu jsou praktické).

Jak je patrné z tabulky, v žádném z inventářů nefiguruje položka $\emptyset$, neboť pinyin **nepracuje s konceptem fonologické nuly**. Nepřijímá tedy ani koncept „nulové iniciály“.

2.14.3 SEGMENTÁLNÍ INVENTÁŘ DLE PINYINU

Debata o **inventáři fonémů *putonghua*** byla v ČLR zahájena v 50. letech právě v souvislosti s přípravou pinyinu. Tak např. Fu Maoji 1956 má **19** souhláskových fonémů a **52** (sic!) samohláskových fonémů. Debata pokračovala i po přijetí pinyinu. Např. tedy Xu Shirong 1958 ve své knize “*Putonghua yuyin jianghua*“, vydané dva měsíce po schválení pinyinu, nabízí přehled fonémů pekingštiny s výčtem jejich alofonů (122). Píše: „Máme-li se učit *putonghua*, je nezbytné vyjasnit, jaké jsou fonémy zvukového systému pekingštiny“. Přitom ovšem upozorňuje, že existuje řada nedořešených problémů vyžadujících další analýzu, a že jeho návrh je provizorní. Xu uznává celkem **25 fonémů** (*yīnwèi* 音位): **19** souhlásek, **6** samohlásek. U každého uvádí výčet alofonů (hlásek, *yīnsù* 音素). Pinyinové iniciály **j, q, x** pokládá za alofony velár /**g, k, h**/. Samohlásku [**o**] považuje za alofon /**e**/.

Polemika byla na řadu let přerušena „kulturní revolucí“, později probíhala ještě do 80. let. Např. Li Yanrui 1984 přijímá **29 fonémů**. Má **22** souhláskových fonémů (což odpovídá jedenadvaceti iniciálám pinyinu, plus koncové /**ŋ**/). Ohledně palatál argumentuje, proč je vhodné přijmout **j, q, x** jako samostatnou fonologickou řadu. Samohláskových fonémů má **7**. Podrobněji k diskusi o inventáři souhlásek a samohlásek u jednotlivých autorů viz kap. **Komponenty C, G, V, X** – odstavec „iniciály“ a odstavec „centrály“

Souhrnně lze říci, že **kanonický inventář fonémů *putonghua* není k dispozici** (HPF jej explicitně neustavil) a že k otázce vymezení fonémů *putonghua* různí autoři zaujímají různá stanoviska. Publikace zaměřené na potřeby jazykové výuky se bez něj obejdou – vzhledem k tomu, že při výuce výslovnosti vystupují jako základní jednotky iniciály a finály, informace o inventáři fonémů má pro praktické účely poměrně omezenou hodnotu. Přehled fonémů s alofony je proto v podobných publikacích spíše vyjímečnou záležitostí.

Takovouto výjimkou jsou např. Huang & Liao 2002:117, kteří uvádějí **32 fonémů**: **10** samohláskových fonémů: /**a**/, /**o**/, /**ə**/, /**e**/, /**i**/, /**u**/, /**y**/, /**ɿ**/, /**ʅ**/, /**ɤ**/, a **22** souhláskových fonémů /**p**/, /**p'**/, /**m**/, /**f**/, /**t**/, /**t'**/, /**n**/, /**l**/, /**k**/, /**k'**/, /**ŋ**/, /**x**/, /**tɕ**/, /**tɕ'**/, /**ç**/, /**tʂ**/, /**tʂ'**/, /**ʃ**/, /**ts**/, /**ts'**/, /**s**/.

2.14.4 MOŽNÉ SLABIČNÉ STRUKTURY DLE PINYINU

Z HPF (především z tabulky finál, dále pak z poznámek) lze odvodit názor na možnosti uspořádání komponentů **C, G, V, X**. Obligatorní je pouze **V**. Existuje **8** možností uspořádání, tj. 8 struktur CGVX. Předkládáme je v následující tabulce. V posledním sloupci uvádíme korespondenci s **12** slabičnými typy, které jsme pro čínštinu vytyčili v kapitole **Struktura čínské slabiky**.

iniciála C	mediála G	centrála V	terminála X	příklady slabik	struktura CGVX	slabičný typ
		+		<i>a, wu, yi, yu, er</i>	V	V
+		+		<i>ba, li, nü, zhi</i>	CV	CV
		+	+	<i>ai, ao, en, ang</i>	VX	VV VC
	+	+		<i>ye, wa, wo, yue</i>	GV	GV
	+	+	+	<i>yao, you, wei yan, wang</i>	GVX	GVV GVC
+		+	+	<i>bai, mao, dou man, beng</i>	CVX	CVV CVC
+	+	+		<i>bie, xue, hua</i>	CGV	CGV
+	+	+	+	<i>biao, huai xian, kuang</i>	CGVX	CGVV CGVC

Obr. 4: Možné slabičné struktury dle pinyinů

Počet struktur **CGVX** je o 4 nižší než počet slabičných typů v posledním sloupci. Je to z toho důvodu, že tradiční pojetí slabiky principiálně neodlišuje vokalickou a nosovou terminálu: oboje spadá pod komponent **X** (VX je buď VV, nebo VC). Obdobnou tabulku (s některými odlišnostmi) předkládají např. Wu 1992:128 (uvádí také 8 typů) nebo Wang et al.2002:109 (uvádějí 12 typů, neboť nosovou a vokalickou terminálu rozlišují).

2.14.5 DIFTONGY A TRIFTONGY DLE PINYINU

Tím, že je v pinyinů akceptován model *Initial-Final*, a tím, že mediála a terminála jsou nahlíženy jako samohlásky, je vedle **klesavých diftongů** umožněno přijetí **stoupavých diftongů a triftongů**. Publikace opírající se o pinyinů s nimi standardně pracují (mnohé jiné modely ovšem stoupavé dvojhásky a trojhásky nemají, jak jsme viděli).

V HPF můžeme identifikovat tyto diftongy a triftongy (viz též kap. **Čínské polyftongy**):

klesavé diftongy (^V V):	centrála + vokalická terminála	<i>lail, leil, laol, loul</i>
stoupavé diftongy (^G V):	mediála + centrála	<i>liäl, liei, luäl, luöl, lüel</i>
triftongy (^G V ^V):	mediála + centrála + vok. terminála	<i>liaol, lioul, luail, lueil</i>

Dvojhásky (*èrhé yuányīn* 二合元音) a trojhásky (*sānhé yuányīn* 三合元音; termíny např. Wu 1992:29) bývají souhrnně nazývány *fùhé yuányīn* 复合元音 (Wu 1992:29) nebo *fù yuányīn* 复元音 (Lin & Wang 2003:91), což lze přeložit jako „složitě, složené samohlásky“, angl. *complex vowels*. My jsme pro čínský termín *fùhé yuányīn* zavedli překlad „**polyftongy**“ (viz kap. **Čínské polyftongy v pojetí této práce**). Později z něj odvodíme termín „polyftongové finály“, který má též svůj čínský protějšek: *fù yùnmǔ* 复韵母.

Existují ještě další tři čínské termíny, které naznačující umístění vrcholu sonority – tj. zda je nejvíce zvukový (*xiǎng* 响) element na začátku, na konci či uprostřed útvaru: **dvojhásky klesavé** jsou *qián*

xiǎng èrhé yuányīn 前响二合元音, **dvojhlasíky stoupavé** jsou *hòu xiǎng èrhé yuányīn* 后响二合元音, **trojhlasíky** jsou pak *zhōng xiǎng sānhé yuányīn* 中响三合元音. Termíny např. Lin & Wang 2003:98, Wu 1992:103. K vrcholu sonority v čínské slabice viz Lin & Wang 2003:91.

2.14.6 HANYU PINYIN FANG 'AN

Hànyǔ pīnyīn fāng'àn 汉语拼音方案 (HPF, tj. oficiální dokument z r. 1958, kodifikující pinyin) je v zásadě velmi stručný. Zabírá pouhé tři strany, z čehož většinu tvoří tabulky. Najdeme jej přetištěný např. v příloze všech vydání normativního slovníku "Xīandai hanyu cidian", reprodukuje jej i mnohé učebnice, např. Xu 1999:13, Wang 2002:18, Cao Wen 2002:161. HPF obsahuje 5 oddílů: **1. Tabulka písmen**, **2. Tabulka iniciál**, **3. Tabulka finál**, **4. Tónové značky**, **5. Oddělovací znaménko**. Níže uvádíme text těchto oddílů v originální podobě, pod něj doplňujeme komentář, případně překlad některých pasáží.

1. Tabulka písmen (*zìmǔ biǎo* 字母表)

一 字母表							
字母:	A a	B b	C c	D d	E e	F f	G g
名称:	ㄚ	ㄅㄝ	ㄘㄝ	ㄉㄝ	ㄜ	ㄝㄝ	ㄍㄝ
	H h	I i	J j	K k	L l	M m	N n
	ㄏㄚ	ㄌ	ㄐㄌㄝ	ㄎㄝ	ㄝㄌ	ㄝㄇ	ㄋㄝ
	O o	P p	Q q	R r	S s	T t	
	ㄛ	ㄆㄝ	ㄎㄌㄨ	ㄚㄌ	ㄝㄨ	ㄊㄝ	
	U u	V v	W w	X x	Y y	Z z	
	ㄨ	ㄞㄝ	ㄨㄚ	ㄒㄌ	ㄌㄚ	ㄗㄝ	

V 只用来拼写外来语、少数民族语言和方言。
字母的手写体依照拉丁字母的一般书写习惯。

Seznam latinkových písmen, kterých HPF využívá (z nich **v** se užívá jen při zápisu cizích slov a jazyků národnostních menšin).

U každého písmene je uvedena výslovnost jeho „náзву“ v systému *Zhuyin zimu*. My namísto toho níže uvádíme výslovnost v IPA (dle Yin & Felley 1990:8). K problému názvů písmen v pinyin viz např. Zhou 2007:289,301,308.

A a [a], **B b** [pɛ], **C c** [ts'ɛ], **D d** [tɛ], **E e** [ɤ], **F f** [ɛf], **G g** [kɛ], **H h** [xa], **I i** [i],
J j [tɕiɛ], **K k** [k'ɛ], **L l** [ɛl], **M m** [ɛm], **N n** [nɛ], **O o** [o], **P p** [p'ɛ], **Q q** [tɕ'iu],
R r [ar], **S s** [ɛs], **T t** [t'ɛ], **U u** [u], **V v** [vɛ], **W w** [wa], **X x** [ɕi], **Y y** [ja], **Z z** [tsɛ]

2. Tabulka iniciál (*shēngmǔ biǎo* 声母表)

二 声母表

b	p	m	f	d	t	n	l
ㄅ 玻	ㄆ 坡	ㄇ 摸	ㄈ 佛	ㄉ 得	ㄊ 特	ㄋ 讷	ㄌ 勒
g	k	h		j	q	x	
ㄍ 哥	ㄎ 科	ㄏ 喝		ㄐ 基	ㄑ 欺	ㄒ 希	
zh	ch	sh	r	z	c	s	
ㄓ 知	ㄔ 蚩	ㄕ 诗	ㄖ 日	ㄗ 资	ㄘ 雌	ㄙ 思	

在给汉字注音的时候,为了使拼式简短,zh ch sh可以省作 $\dot{z}$ $\dot{c}$ $\dot{s}$ 。

3. Tabulka finál (*yùnmǔ biǎo* 韵母表)

三 韵母表

	i	u	ü
	ㄟ 衣	ㄨ 乌	ㄩ 迂
a	ia	ua	
ㄚ 啊	ㄟㄚ 呀	ㄨㄚ 蛙	
o		uo	
ㄛ 喔		ㄨㄛ 窝	
e	ie		üe
ㄜ 鹅	ㄟㄜ 耶		ㄩㄝ 约
ai		uai	
ㄞ 哀		ㄨㄞ 歪	
ei		uei	
ㄟ 欸		ㄨㄟ 威	
ao	iao		
ㄠ 熬	ㄟㄠ 腰		
ou	iou		
ㄡ 欧	ㄟㄡ 忧		
an	ian	uan	üan
ㄢ 安	ㄟㄢ 烟	ㄨㄢ 弯	ㄩㄢ 冤
en	in	uen	ün
ㄣ 恩	ㄟㄣ 因	ㄨㄣ 温	ㄩㄣ 晕
ang	iang	uang	
ㄤ 昂	ㄟㄤ 央	ㄨㄤ 汪	
eng	ing	ueng	
ㄥ 亨的韵母	ㄟㄥ 英	ㄨㄥ 翁	
ong	iong		
(ㄨㄥ)轰的韵母	ㄟㄨㄥ 雍		

Tabulka iniciál má 21 položek. U každé iniciály je kromě zápisu v pinyinu i zápis v systému *Zhuyin zimu* a příklad znaku, jehož čtení danou iniciálu obsahuje. V poznámce se zmiňuje možnost alternativního zápisu *zh, ch, sh* jako *Ẑ, ẑ, ẑ̇*. Jeho výhody se mohou uplatnit např. při tvoření akronymických zkratek, ve kterých mohou spřežky vytvářet problémy. K iniciálám viz též kap. **Iniciály v pinyinu**.

Tabulka finál má 35 položek. U všech finál je kromě zápisu v pinyinu i zápis v systému *Zhuyin zimu* a příklad znaku, jehož čtení danou finálu obsahuje. Finálám věnujeme samostatnou kapitolu **Finály v pinyinu**.

Oddíl věnovaný finálám je doplněn **šesti poznámkami**:

- (1) “知、蚩、诗、日、资、雌、思”等七个音节的韵母用 i, 即: 知、蚩、诗、日、资、雌、思等字拼作 zhi, chi, shi, ri, zi, ci, si。
- (2) 韵母儿写成 er, 用作韵尾的时候写成 r。例如: “儿童”拼作 ertong, “花儿”拼作 huar。
- (3) 韵母 ㄝ 单用的时候写成 ê。
- (4) i 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 yi (衣), ya (呀), ye (耶), yao (腰), you (忧), yan (烟), yin (因), yang (央), ying (英), yong (雍)。
u 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 wu (乌), wa (蛙), wo (窝), wai (歪), wei (威), wan (弯), wen (温), wang (汪), weng (翁)。
ü 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 yu (迂), yue (约), yuan (冤), yun (晕); ü 上两点省略。
ü 行的韵母跟声母 j, q, x 拼的时候, 写成 ju (居), qu (区), xu (虚), ü 上两点也省略; 但是跟声母 n, l 拼的时候, 仍然写成 nü (女), lü (吕)。
- (5) iou, uei, uen 前面加声母的时候, 写成 iu, ui, un。例如 niu (牛), gui (归), lun (论)。
- (6) 在给汉字注音的时候, 为了使拼式简短, ng 可以省作 ŋ。

Tyto poznámky podrobně probereme v kap. **Finály v pinyinu**.

4. Tónové značky (*shēngdiào fúhào* 声调符号)

四 声调符号

阴平	阳平	上声	去声
—	ˊ	ˇ	ˋ

声调符号标在音节的主要母音上。轻声不标。例如：

妈 mā	麻 má	马 mǎ	骂 mà	吗 ma
(阴平)	(阳平)	(上声)	(去声)	(轻声)

HPF ustavuje čtyři diakritické značky pro označení čtyř tónů: 1. tón (*yīn píng* 阴平) *mā*, 2. tón (*yáng píng* 阳平) *má*, 3. tón (*shàng shēng* 上声) *mǎ*, 4. tón (*qù shēng* 去声) *mà*, „lehký tón“, *qīng shēng* 轻声 *ma*. Tónové značky jsou přejaty ze systému *Zhuyin zimú*, s výjimkou 1. tónu, který tam nebyl vyznačován, naopak se vyznačoval „lehký tón“. Značka se klade nad centrálu (je-li vypuštěna, značka se klade nad vokalickou terminálu: *liū*).

5. Oddělovací znaménko (*géyīn fúhào* 隔音符号)

五 隔音符号

a, o, e开头的音节连接在其他音节后面的时候, 如果音节的界限发生混淆, 用隔音符号(')隔开, 例如: pi' ao(皮袄)。

(按: 现在学校课本, 字典注音, a 作 a, g 作 g, 这叫“哥特体”, 是一种接近手写体的字母体势, 行于德国)

Pokud finála začíná na *a, o, e* (např. *-ao, -en*) a nepojí se s iniciálou (tj. tvoří samostatně slabiku, např. *ao, en*), před slabiku se klade tzv. „oddělovací znaménko“, *géyīn fúhào* 隔音符号. Ve funkci oddělovacího znaménka HPF využívá značku „apostrof“. Užívá se jej v případě, že těsně předchází jiná slabika a mohlo by dojít k nejasnosti ohledně slabičných hranic, např. ve slově *pí' āo* 皮袄 „kožich“. Více viz kap. **Finály v pinyinu**.

2.14.7 VÝVOJ ZÁPISU NĚKTERÝCH HLÁSEK

V průběhu tvorby pinyin (přehled jeho jednotlivých verzí viz kap. **Abeceda pinyin**) se vedly polemiky mj. o zápisu hlásek, pro něž „nedostačovala“ písmena latinky. Jak píše Zhou 2007:146, v úvahu přicházelo několik řešení:

- utvořit **nové písmeno** (*bǔchōng xīn zìmǔ* 补充新字母),
- doplnit **diakritikum** nad existujícím písmenem (*fùjiā fúhào* 附加符号),
- přijmout **digraf** (*liánhé biāoyīn* 连合表音),
- přijmout „**různočtení**“ existujícího písmene s využitím komplementární distribuce (*tiáojiàn biàndú* 条件变读),
- využít některé z „**přebývajících**“ písmen (*jièyòng duōyú zìmǔ* 借用多余字母)

Zhou 2007:176 podotýká, že jedním z nových vylepšení „opraveného návrhu pinyinů“ z r. 1957 bylo to, že upřednostňoval řešení pomocí diakritik, přičemž potíže vznikající použitím diakritik se řešily jeho vypuštěním.

Podívejme se na některé okruhy, které byly předmětem diskusí. Ukážeme přitom konkrétní návrhy, s nimiž přicházely jednotlivé starší varianty pinyinů (Zhou 2007:148-158), i řešení přijímaná v rozličných transkripčních vytvořených cizinci (viz Trísková 1999).

- **Retroflexní souhlásky** [tʂ], [tʂʰ], [ʂ] (Zhou 2007:149). Západní latinizace pro ně užívaly rozmanitých zápisů: **ch, ch', sh** (anglická), **tch, tch', ch** (francouzská), **dsch, tsch, sch** (německá). Systém *Guoyu luomazi* je psal **j, ch, sh**, *Ladinghua xinwenzi* je psal **zh, ch, sh**. V „předběžném konceptu pinyinů“ z r. 1955 byly přežaty digrafy **zh, ch, sh** z *Ladinghua xinwenzi*. V „původním návrhu pinyinů“ z r. 1956 byly ovšem ve snaze vyhnout se digrafům zavedeny samostatné symboly: nově utvořené **z, c** opatřené „hákem“ směřujícím doleva, a **ʃ** s „hákem“ směřujícím doprava, odpovídající symbolu IPA. Toto řešení neuspělo. Bylo tedy zvažováno „různočtení“ symbolů **j, q, x** přijatých pro palatály, nebo zápis retroflex symboly **j, c, s** (a následně pro dentální sibilanty **z, c, s** přijetí nového zápisu **ts, tz, sz** – což ovšem zase vedlo k digrafům), nebo přijetí diakritik nad **z, c, s**: buď cirkumflexu – **ẑ, ĉ, ŝ**, nebo tečky, kroužku pod atd. Byly zvažovány i jiné digrafy: **zr, cr, sr** nebo **dr, tr, sr**. Nakonec byl přijat původní digrafy **zh, ch, sh** (jsou to jediné digrafové iniciály).

- **Alveopalatální souhlásky** [tʃ], [tʃʰ], [ç] (Zhou 2007:152). Tyto souhlásky jsou v komplementární distribuci s třemi dalšími řadami: velárami (*g, k, h*), retroflexami (*zh, ch, sh*) a dentálními sibilantami (*z, c, s*). Návrh z r. 1956 přišel se samostatnými symboly **q, q, x**. První z nich měl svůj původ v ruštině (**q = [tʃ]**) a v latinském písmu působil nepatřičně; navíc se mohl plést s **y**. Námitky byly i proti písmenům **q, x**. Jinou možností bylo využít „různočtení“ – buď použít velární řadu, anebo dentální řadu. S tím už byly zkušenosti z praxe v jiných transkripcích. Obě varianty měly své výhody, např. zápis **g, k, h** by odpovídal společnému historickému zdroji hlásek. V úvahu přicházelo i využití digrafů: **ds, ts, s**. Digrafy však obecně nebyly žádoucí kvůli nepohodlí při čtení a neúspornosti. Nakonec byl upraven původní návrh a byla přijata písmena **j, q, x**. Jednou z výhod tohoto řešení je, že v celém systému iniciál se neobjevuje „různočtení“ (zatímco v systému finál ano). Kromtoho je příznivé tím, že bere v úvahu synchronní pohled – reflektuje specifickou zvukovou podobu těchto hlásek. Nevýhodou je využití daných písmen latinky v neobvyklých zvukových hodnotách.

- **Aspirace** (Zhou 2007:148). Pro zachycení aspirace u **[pʰ], [tʰ], [kʰ]** oproti neaspirovaným **[p], [t], [k]** se navrhovala různá řešení: např. **p' — p, ph — p, p — pp, p — b**. Zatímco v prepisech vyvinutých cizinci se dávala přednost řešení typu **p' — p**, čímž nedocházelo ke konfliktu se znělostí (písmena **b, d, g** zpravidla reprezentují v evropských jazycích znělé souhlásky), tak v čínských systémech bylo již dávno zavedeno řešení typu **p — b** (systémy *Guoyu luomazi, Ladinghua xinwenzi*). Veřejnost na něj tedy byla zvyklá. Nakonec bylo v HPF skutečně přijato. Píše se tedy **p — b, t — d, k — g** (např. *pāi [pʰai]* 拍 „pleskat“, *bái [pai]* 白 „bílý“, nebo *Běijīng* 北京 Peking, *Tiānjīn* 天津 Tchien-ťin). Je to řešení jednoduché a efektivní (u apostrofu hrozí vynechávání, jak se často dělo u Wade-Gilesova prepisu, digraf je zase neúsporný). Číňanům toto řešení nečiní problémy, mnohým cizincům však ano. Každopádně jeho vhodnost podporuje fakt, že čínské **[p], [t], [k]** jsou ve skutečnosti nenapjaté, desonorizované **[b], [d], [g]**, podobně jako v němčině (není náhodou, že německý Lessing-Othmerův prepis z r. 1912 volí stejný zápis; podobně i Yaleský prepis z r. 1943).

- **Samohláska [o]**. Tuto samohlásku západní fonologové nepřijímají jako foném – **[o]** je v komplementární distribuci s **[ə]**, obě hlásky lze zařadit pod foném /ə/. Zhou 2007:155 píše k řešení přijatému v pinyinů zhruba toto: zcela původní verze systému *Zhuyin zimu* nerozlišovala **[ə], [o]**, měla pro oboje jediný symbol. Pozdější zkušenosti vedly k tomu, že do další verze byly zavedeny dva odlišné symboly: ㄛ pro **[ə]**, ㄛ pro **[o]** (všimněme si, že jejich grafický tvar byl velmi podobný). Taktéž pozdější systémy *Guoyu luomazi* a *Ladinghua xinwenzi* dané samohlásky rozlišovaly jako

různé. Lze tedy říci, že toto rozlišení se během let již vžilo. Někteří lidé se však domnívali, že v pekingštině žádné [o] není, a že diftongy psané dnes jako **-ou**, **-uo** se vyslovují [əu], [uə], nikoli [ou], [uo]. Během tvorby pinyinů byly tak prosazovány dva názory: jeden se zastával rozlišení obou samohlásek jako různých, druhý navrhoval sloučení do jedné. Nakonec zvítězil první názor a /o/ bylo přijato jako samostatná centrála – argumentovalo se mj. potřebami zápisu jiných dialektů než pekingského, a také potřebami zápisu slov cizího původu. Centrála /o/ se objevuje ve finálách **-o**, **-ou**, **-uo**, **-iou**. Viz též. kap. **Centrála /o/**.

- **Písmeno „o“ pro -ong, -iong, -ao, -iao** (Zhou 2007:156). V těchto čtyřech finálách, tak jak nakonec vystupují v HPF, písmeno „o“ reprezentuje foném /u/ (v prvních dvou centrálu, ve druhých dvou terminálu). Proto byl původně prosazován zápis písmenem „u“ (pro **-ao**, **-iao** byl původní návrh **-au**, **-iau**, pro **-ong**, **-iong** byl původní návrh **-ung**, **-yng**). Avšak nakonec bylo upřednostněno písmeno „o“, a to kvůli své větší grafické zřetelnosti (zatímco pro „u“ může hrozit záměna s „n“, zejména v rukopise). Tento zápis není v rozporu se skutečnou výslovností: ta je někde mezi [u] a [o].

- **„Apikální samohlásky“** (Zhou 2007:157). V systému *Zhuyin zimu* se slabiky *zi*, *ci*, *si*, *zhi*, *chi*, *shi*, *ri* zapisovaly pouhou iniciálou: *zi* → 子, *zhi* → 止, *ri* → 日 atd. V diskusích okolo pinyinů byli někteří obdobného názoru – tj. že finálou v daných slabikách není samohláska, nýbrž jen **znělé protažení iniciály** (což je názor přijímaný mnohými dnešními fonology). Početnější však byli oponenti, zastávající se **samohlásky**. Ti ovšem nebyli jednotní v tom, zda je třeba ji explicitně zapisovat. Převládlo stanovisko, že se psát *má* – jejím vypuštěním u několika málo slabik by se narušil princip, že v latinkovém zápisu každá čínská slabika obsahuje samohlásku. Řešilo se tedy, *jak* se má zapisovat. Byly navrhovány různé symboly: **ii**, **ï**, **i**, **y**, **ı** (vypuštěno jen v nepřízvučných slabikách) atd. (všimněme si, že symbol **ï** měla např. APA, “Americanist Phonetic Alphabet“ vzniklá na přelomu 19.-20. stol.). HPF nakonec nepřijal samostatný symbol / finálu. Ustavil jedinou finálu **-i**, k jejímž alofonům patří vedle [i] také „apikální samohlásky“ [ɿ, ʅ]. Toto řešení využívá komplementární distribuce a je v souladu s diachronním vývojem jazyka („apikální samohlásky“ se historicky vyvinuly z [i]). Byl zde tedy použit princip „různočtení“. Výhodou takového řešení je úspornost – nebylo třeba přijímat zvláštní symbol. Avšak Zhou 2007:176 se samostatné finály zastává. Podotýká, že i kdyby bývalo **-i** v HPF fonologicky přijato jako samostatná finála, ta se mohla bez problémů ve slabikách *zi*, *ci* atd. zapisovat písmenem „i“ – jednalo by se prostě o „vypuštění diakritického znaménka“ (podkladově by bylo přítomno /i/). Zhou zdůrazňuje, že by na tom nebylo nic nesystémového – šlo by přece o obdobný postup, který HPF přijímá pro /ü/: po iniciálách **j**, **q**, **x** se přehláska vypouští, nicméně písmeno „u“ v takových slabikách stále reprezentuje foném /ü/, nikoli /u/ (neboli: není tomu tak, že by foném /u/ měl poziční varianty [u], [y]). Můžeme uzavřít, že řešení „jediné finály“ přijaté v HPF má své výhody, ale i nevýhody. Řada autorů opírajících se o pinyin přijímá samostatnou finálu **-i**, ač v HPF zavedena není. Učiníme tak i my (pokud to bude v některých situacích potřeba, pro zřetelnost rozdílů mezi **-i**, **-i** budeme příležitostně i v celých slabikách psát **ï**, např. *ci*, *zhi* oproti *mi*, *di*).

- **Samohláska [ɛ]**. V systému *Zhuyin zimu* se zapisovala symbolem ㄝ. Ten se objevoval jednak v zápisu finály [ɛ], která vystupuje jako samostatná slabika (tj. dnešní **ê**): ㄝ. Dále v zápisu finály [iɛ] (tj. dnešní **-ie**): ㄟ. A konečně v zápisu finály [yɛ] (tj. dnešní **-üe**): ㄨㄝ. Jednoduchá finála [ɤ] (tj. dnešní **-e**) se kvůli své značně odlišné výslovnosti psala zcela jiným symbolem: ㄜ. Při tvorbě pinyinů byly tedy návrhy, že by se ㄝ a ㄜ mělo i zde zapisovat odlišnými písmeny. Ty však nakonec neobstály, pro zápis obou bylo přijato písmeno „e“. Finála vyslovovaná jako [ɤ] se dnes píše **-e**. Pokud jde o [ɛ], tak vystupuje-li jako samostatná slabika, v pinyinu se píše jako „e s cirkumflexem“: **ê**. To však nemá status samostatné finály, neobjevuje se v tabulce finál HPF. Pokud je [ɛ] součástí finál [iɛ], [yɛ], pinyin je oproti očekávání nepíše jako **-iê**, **-üê**, nýbrž **-ie**, **-üe**. Zhou 2007:176 soudí, že nepřítomnost cirkumflexu lze vysvětlovat jako úsporné opatření „vypuštění diakritického znaménka“ (tj. naznačuje, že v **-ie**, **-üe** je podkladově přítomno /ê/, nikoli /e/). Neboli, že nejde o „různočtení jednoho symbolu“ (tj. že by existoval foném /e/ s variantami [ɛ], [ɤ]). Tím Zhou naznačuje, že

/ê/ pokládá za samostatný foném se čtením [ɛ]. Tak či onak, k záměně samohlásek [ɛ] a [ɤ] nemůže dojít, neboť jsou v komplementární distribuci. K ê viz též kap. **Finály v pinyin**.

Diskuse se vedly ještě o řadě **dalších témat**, např. o zápisu poslední retroflexy (váhalo se mezi **r** a **rh**), o zápisu terminální nosovky [ŋ] (váhalo se mezi digrafem **ng** a nelatinkovým symbolem **ŋ**), řešila se nechuť k písmenům **q**, **x**, **z**, otázkou byl zápis samohlásky [y] (nad původním návrhem **y** zvítězil zápis **ü**). Předmětem polemik byl také zápis tónů, vyznačení hranice slabiky aj. Z řečeného je patrné, že vznik abecedy pinyin byl **velmi složitým procesem**, v němž byla zvažována celá dlouhá řada alternativních řešení. Vstupovala do něj pestrá škála diskutérů – od odborníků přes úředníky až po naprosté laiky. Byly uplatňovány argumenty nejrůznějšího druhu. Včetně např. takových, že pro iniciální souhlásku [tʂ] by se nemělo užívat zápisu **zh** (jak nakonec činí HPF), protože 中国 „Čína“ se pak v latinkovém zápisu bude psát *Zhongguo*. Jako první písmeno se tu objevuje poslední písmeno abecedy – „**z**“, což by Čínu na mezinárodních fórech umísťovalo mezi abecedně poslední země. Bylo by prý lépe použít písmene „**c**“. Podobné arbitrární návrhy našťestí nenašly sluchu. Lze říci, že abecedu pinyin se zdařilo zkonstruovat úspěšně. Mj. se vyznačuje tím, že používá samá latinková písmena, má pouze 4 digrafy (**zh**, **ch**, **sh**, **ng**), obejde se prakticky bez diakritik (kromě tónových značek, které se však běžně vypouštějí; symboly **ü** a **ê** se objevují zřídka), a pro iniciální souhlásky nepřijímá žádné „různočtení“ jednoho symbolu. S některými aspekty pinyin – např. se symboly **j**, **q**, **x**, **zh**, nebo se způsobem zachycení kontrastu aspirace – mají cizinci potíže. Následkem často bývá komolení výslovnosti čínských slov zapsaných v pinyin, která se objevují v cizojazyčných textech mimo ČLR (jsou to především osobní a místní jména). Je to však do značné míry otázka zvyku. Můžeme předpokládat, že s tím, jak roste mezinárodní význam ČLR, svět bude postupně vstřebávat základní principy pinyinové ortografie (tak jak je tomu např. pro angličtinu či francouzštinu). Pokud na nás pinyin v některých jednotlivostech působí neobvykle, nezapomínejme, že byl primárně budován pro potřeby Číňanů samotných – a těm slouží dobře.

• • •

Poté, co byl pinyin schválen, byl v zásadě široce akceptován ve své závěrečné podobě a bouřlivé diskuse ustaly. Příležitostně se však mezi lingvisty některé polemiky vyskytly, např. Frank Hsüeh 1986:127 komentuje některá zvolená řešení a navrhuje možnost úprav či vylepšení pinyin (samozřejmě v duchu vlastní fonologické analýzy). Mj. navrhuje odstranit samostatnou řadu **j**, **q**, **x** a psát ji velárami, též navrhuje jiný zápis tónů: *bā* → *ba*, *bá* → *bá*, *bǎ* → *baa*, *bà* → *bà*, *ba* → •*ba*. Ojedinele se k pinyin vyjadřují západní jazykovědci; za kuriózní lze pokládat návrh úprav pinyin, s kterým přichází Pognan 2004.

2.14.8 CENTRÁLA /O/

V oblasti středových samohlásek přijímají téměř všechny popisy **jediný foném /ə/** s tím, že pokud se objeví v sousedství /u/, tak se jeho výslovnost posouvá vzad a nabývá zaokrouhlenosti. Nastává to:

bud' po mediále /u/	finála /uə/ [uo]
nebo před terminálou /u/	finály /əu/ [ou], /iəu/ [iou]

Pinyin postupuje jinak. Zavádí v oblasti středových samohlásek **centrály dvě**: /e/, /o/ (k historii přijetí centrály /o/ viz též kap. **Pojetí slabiky v pinyin**).

FINÁLY -UO, -OU, -IOU

Pinyin postupuje takto:

– Pro kombinace se samohláskou /u/ přijímá **centrálu /o/**, takže má finály **-uo**, **-ou**, **-iou**. Dá se říci, že tímto řešením se zápis přibližuje skutečné výslovnosti. Nicméně labializace samohlásky /o/ nebývá příliš výrazná (viz oddíl **Finály**, kapitoly věnované výslovnosti finál).

– Pro kombinace se samohláskami /i/, /ü/ přijímá **centrálu** /e/: *-ie, -ei, -uei, -üe*.

Jak je patrné z výše řečeného, **pinyinové centrály /e/, /o/ jsou v komplementární distribuci**. Existuje např. *duo*, ale nikoli **due*, existuje *mou*, ale nikoli **meu*, existuje *li(o)u*, ale nikoli **lieu*; naopak existuje *mie*, ale nikoli **mio*, existuje *mei*, ale nikoli **moi*, existuje *du(e)i*, ale nikoli **duoi*, existuje *nüe*, ale nikoli **nüo* atd. Z tohoto důvodu nemá míra labializace u samohlásky /o/ zásadní důležitost pro rozlišení slabik (někdy se /o/ může realizovat zcela nezaokrouhleně, aniž to narušuje správnou percepci).

Jedinou výjimkou, kdy komplementární distribuce neplatí, je následující případ: jak /e/, tak i /o/ mohou vystupovat jako samostatné slabiky *e, o* (iniciála je nulová). Např. *è* 饿 znamená „hladový“, *ō* 噢 je citoslovce vyjadřující náhle porozumění situaci. Avšak **slabika o** (realizovaná jako monoftong [o]) **se vymyká ze systému**: objevuje *právě jenom* v citoslovcích *ō* 噢, *ó* 哦, *ō* 噢, *ò* 哦 („tóny“ zde vyjadřují spíš větnou intonaci). Není třeba ji zařazovat do tabulky slabik *putonghua*. Toto stanovisko v naší práci přijmeme – odchylujeme se tak od HPF. Tam se citoslovce *o* pokládá za realizaci finály *-o* ve spojení s nulovou iniciálou, jak vyplývá z tabulky finál HPF.

Poznámka: Jak už jsme upozornili dříve, písmeno „o“ ve finálech *-ong, -iong* nereprezentuje centrálu /o/, nýbrž /u/. Písmeno „o“ se kromě toho objevuje ve finálech *-ao, -iao*, zde však reprezentuje terminálu /u/. Ve finále *-iou* se při zápisu celých slabik s iniciálou centrála *o* vypouští: např. tedy *niu, xiu, liu*.

FINÁLY *-o, -uo*

Pinyin vedle jednoduché finály *-o* má i dvojhlásku *-uo*. Obě finály jsou v komplementární distribuci (viz např. Wang et al. 2002:113):

- Finála *-o* se vyskytuje pouze po labiálních iniciálách *b, p, m, f*: *bo, po, mo, fo* (k případu s nulovou iniciálou viz výše).
- Finála *-uo* se pak pojí se všemi ostatními, nelabiálními iniciálami s výjimkou palatál (např. slabiky *duo, tuo, cuo, zhuo*).

Dvě odlišné finály pro tato odlišná okolí zavedl už systém *Zhuyin zimu*: např. *mo* = ㄇㄛˊ, *tuo* = ㄊㄨㄛˊ.

Fakt, že pinyin zavádí po labiálních samostatnou finálu *-o*, můžeme interpretovat dvěma způsoby:

a) Podkladově se i po labiálních počítá s **dvojhláskou /uo/**. Důvody zápisu *-o* jsou praktické: úspora písmene ve čtyřech slabikách *bo, po, mo, fo*. Např. Wang Li 1998:19 v tomto smyslu podotýká: „Pinyin v zájmu zjednodušení píše finálu *-uo* po labiálních iniciálách jako *-o*“. To by bylo v souladu se standardním přístupem lingvistů: připomeňme, že většina popisů přijímá i po labiálních dvojhláskovou finálu /uə/ (totéž stanovisko sdílí např. Hu Fang – osobní rozmluva). Tato interpretace by umožňovala finálu *-o* vůbec nezařazovat mezi finály pinyin, potažmo do záhlaví tabulky slabik; slabika *o* by byla vyloučena ze systému slabik jako okrajová, nestandardní. Odůvodnění zápisu „*-o*“ by pak spadlo do pravopisných pravidel (podrobně jako např. vypouštění přehlásky na *ü* nastávající za určitých okolností) Nicméně tabulka finál HPF, kde *-o* figuruje, podporuje jinou interpretaci:

b) Po labiálních jde skutečně o **jednoduchou samohlásku /o/**. Nežřetelnému zvuku typu [u], který zaznívá při přechodu od labiály k hlavní samohlásce, tak není přiznán status mediály – je pouze produktem koartikualce. Většina popisů opírajících se o pinyin zřejmě zastává tuto interpretaci – pokud vůbec na nežřetelné [u] upozorňují (činí tak kromě Wua 1992 např. Cao Wen 2002:57). Někteří autoři (Wu 1992:83, Wang 2002:54) výslovně zdůrazňují, že finála *-o* je jednoduchá samohláska, nikoli dvojhláska. Wu 1992:85 píše: „Vlivem labiály vzniká sice mezi souhláskou a samohláskou nežřetelné [u]... Avšak čínské [o] je jednoduchý vokál – jakmile při jeho artikulaci jazyk a rty zaujmou určené postavení, už se nesmí pohnout.“ Upřesněme, že **nejde jednoduše o „vliv labiály“** – každá labiála nemusí být totiž nutně zaokrouhlená. Nicméně je faktem, že čínské labiály *b, p, m* bývají ve slabikách *bo, po mo* **vyslovovány zaokrouhleně**, tedy jako [p^w], [p^{hw}], [m^w] (k tomu viz kap.

Výslovnost finál typu ${}^G\mathbf{V}$, ${}^G\mathbf{V}^V$, ${}^G\mathbf{V}^C$). A jak upozorňují Ladefoged a Maddieson 1996:356, labializace souhlásek bývá v naprosté většině případů doprovázena pozvednutím zadní části jazyka. Můžeme tedy předpokládat, že to vede k přirozenému vzniku nevýrazného [u], která posléze přechází v nižší [o]. Toto vysvětlení lze přijmout v případě, že vyjdeme ze zaokrouhlené výslovnosti labiál (jejíž důvody ovšem nejsou známy). U stanoviska uvedeného sub a) by argumentace šla opačným směrem: /u/ z dvojhlásky /uo/ regresivně způsobuje labializaci iniciály.

Přítomnost [u] ve výslovnosti slabik *bo*, *po*, *mo*, *fo* lze způsobem sub b) vysvětlovat tehdy, pokud zůstaneme na **synchronní** rovině. Z **diachronního** hlediska byl však pravděpodobně proces opačný a odpovídal by názoru sub a): v dvojhláskové finále došlo po labiálách k oslabení elementu [u]. Tak či onak, řešení přijaté nakonec v pinyinu je sice fonologicky méně úsporné v tom, že přijímá do systému další finálu (která je v komplementární distribuci s jinou), avšak v zápisu čtyř slabik *bo*, *po*, *mo*, *fo* se **uspoří písmeno**. To může pro praktický zápis slov a textů vystupovat jako významná výhoda.

3 INICIÁLY

3.1 ÚVOD

V kapitole **Struktura čínské slabiky** jsme konstatovali, že čínské souhlásky jsou ve své drtivé většině vázány na pozici v **préťuře slabiky**. Výjimky jsou tyto: alveolární nosovka [n], která smí stát i v **kodě**, a dále velární nosovka [ŋ], která se objevuje *pouze v kodě* (v některých dialektech může vystupovat i v préťuře, např. v kantonském, wuhanském, fuzhouském). Souhlásky [n] i [ŋ] jsou sonory. V kodě čínské slabiky se nezřídka realizují s oslabeným závěrem, případně jen jako nazalizace hlavní samohlásky (koncové [n] má značně odlišné vlastnosti od iniciálního [n]). Někteří autoři proto koncové nosovky dokonce za souhlásky ani nepokládají (Dragunov & Dragunova 1955).

V čínštině existují ještě další tři souhlásky: aproximanty [j], [w], [ɥ]. Drtivá většina popisů je však interpretuje jako alofony samohláskových fonémů. I zde tedy existují důvody, proč je nezahrnovat do výkladu souhlásek. Pro úplnost zmiňme ještě, že některé modely připouštějí souhlásky i v **jádře slabiky**, to však na následující konstatování nemá vliv.

Necháme-li tedy stranou koncovou nosovku [ŋ] a aproximanty [j], [w], [ɥ], **inventář čínských iniciálních souhlásek se kryje s inventářem souhlásek**. V literatuře je běžné, že se oboje ztotožňuje. Např. Chao 1968:20 nazývá příslušnou kapitolu *Initials and Consonants*, Dow 1972:24 má *Consonants (initials)*, Pulleblank 1984 má oddíl *Consonants of Pekingese*, jehož první věta zní: *Pekingese is usually said to have the following initial consonants*. V dalším výkladu necháme [ŋ], [j], [w], [ɥ] stranou. Budeme se zabývat pouze *iniciálními* souhláskami, iniciálami. Pokud bude řeč o souhláskách, automaticky tím míníme *iniciální* souhlásky. V tomto oddíle nejprve předložíme obecný výklad o artikulačních rysech souhlásek, kde objasníme některé základní pojmy a termíny. Poté předestřeme inventář čínských fonetických souhlásek a v samostatných kapitolách podrobně probereme artikulaci jednotlivých souhláskových řad. Dále se budeme zajímat o možné pohledy na fonologický systém čínských souhlásek. V posledních dvou kapitolách tohoto oddílu pak shrneme iniciály v pinyinu a iniciály v pojetí této práce.

3.2 ARTIKULAČNÍ CHARAKTERISTIKY SOUHLÁSEK

Při artikulaci souhlásek se na některém místě mluvidel utvoří **překážka výdechovému proudu**, která je v zásadě větší než u samohlásek. Pro většinu souhlásek je charakteristické, že při překonávání překážky vzniká **šum** (neplatí to však nutně u *všech* souhlásek – sonory šum nemají).

Překážka, **striktura** (tj. přiblížení artikulátorů) může mít tři základní stupně: **okluzi** (česky závěr, tj. úplné přehrazení), **konstrikci** (česky úžinu, tj. takové přiblížení artikulátorů, při němž vzniká šum) a **aproximaci** (tj. takové přiblížení, při němž vzniká nevýrazný, případně žádný šum); viz např. Ladefoged & Maddieson 1996:328.

Kvalita šumu, který způsobuje vzduch při překonávání překážky, závisí jednak na místě, kde se překážka nachází – tj. na **místě artikulace**, jednak na typu překážky a potažmo způsobu jejího překonávání – tj. na **způsobu artikulace**; viz např. Palková 1994:73. K těmto základním charakteristikám mohou přistupovat rysy další. Můžeme vymezit sedm důležitých hledisek, podle nichž se klasifikují souhlásky v jazycích světa (shrnuje je např. Duběda 2005:65):

1. **aerodynamický mechanismus** (nejčastěji bývá pulmonický, tj. vzduchový proud je uveden do pohybu plícemi)
2. **způsob artikulace**, viz níže

3. **místo artikulace**, viz níže
4. **sekundární artikulace**, viz níže
5. **činnost hlasivek**, viz níže
6. **trvání** (souhlásky s prodlouženým trváním bývají označovány jako gemináty)
7. **napjatost**, viz níže

3.2.1 ZPŮSOB ARTIKULACE

Způsob artikulace závisí jednak na tom, jak těsné je sevření mluvidel při vytváření překážky, jednak na tom, jak prudce se potom překážka ruší. K nejběžnějším kategoriím souhlásek vymezeným podle způsobu artikulace patří **okluzivy** (česky závěrové, např. [t]), **frikativy** (česky třené, též úžinové, např. [s]) a **afrikáty** (česky polotřené, polozávěrové; úplný závěr přechází v úžinu, např. [ts]). Souhrnný termín pro okluzivy, frikativy a afrikáty je **obstruenty**.

Dalšími kategoriemi jsou **aproximanty** (český termín není), např. „polosamohlásky“ [j], [w], laterální (český termín boková) aproximanta [l], nelaterální aproximanta [ɹ]), **nazály** (česky nosové, např. [n]) a **vibranty** (česky kmitavé, např. [r]). Aproximanty, nazály a vibranty bývají společně označovány jako **sonory**. Některé další kategorie, které nejsou pro čínštinu relevantní, nezmiňujeme.

Artikulaci souhlásek lze s určitým zjednodušením a schematizací popsat jako sled tří fází (např. Palková 1994:73): **intenze** (mluvidla zaujímají artikulační postavení), **tenze** (mluvidla setrvávají v daném postavení) a konečně **detenze** (mluvidla uvolňují artikulační postavení). Např. pro okluzivy má druhá fáze podobu okluze, třetí fáze pak mívá podobu exploze (ač ne nutně); toto rozfázování pro nás bude důležité při popisu tvoření čínských koncových nosovek, které vždy postrádají fázi exploze.

3.2.2 MÍSTO ARTIKULACE

Konsonantická tabulka IPA člení souhlásky podle místa tvoření do následujících skupin: bilabiální – labiodentální – dentální/alveolární/postalveolární – retroflexní – palatální – uvulární – faryngální – glotální. Druhým kritériem uplatněným v tabulce je způsob artikulace (české překlady termínů užívaných v tabulce IPA viz Duběda 2005:10).

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2005)

CONSONANTS (PULMONIC)

© 2005 IPA

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b		t d			ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ	n			ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ		r						ʀ		
Tap or Flap		ⱱ	ɾ			ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative			ɬ ɮ								
Approximant		ʋ	ɹ			ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant			l			ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

Obr. 1: Konsonantická tabulka IPA (<http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/pulmonic.html>)

Na první pohled je nápadný široký třetí sloupec: symboly pro **dentály, alveoláry a postalveoláry** jsou umístěny v jediném sloupci; pouze u frikativ jsou pro všechna tři místa artikulace k dispozici zvláštní symboly, umístěné do třech oddělených sloupečků (pro ostatní, nefrikativní souhlásky je při

zápisu třeba užít upřesňujícího diakritika). Duběda (ibid 73) poznamenává, že tento fakt (tj. zbytnost jemnějšího rozdělení u hlásek jiných než frikativních) je nepřímým dokladem nižšího výskytu kontrastů v dané artikulační oblasti.

Poznámka: Ladefoged & Wu 1984:267 ovšem podotýkají, že to (přinejmenším u závěrových) lze připsat na vrub „zatížení“ tvůrců IPA evropskými jazyky: „Fakt, že hranice mezi závěrovými dentálami a závěrovými alveolárami je poněkud mlhavá, IPA přiznává umístěním příslušných souhlásek do jediného, dále nerozděleného sloupce... Lze ovšem předpokládat, že jde o historickou souhru okolností – IPA byla vytvořena Evropany, kteří hovoří jazyky **nerozlišujícími dentální a alveolární závěrové souhlásky**. Kdyby jejími autory byli australský domorodci, mohli bychom mít jinou tabulku.“ Řada australských jazyků má zde totiž bohaté kontrasty závěrových souhlásek: laminální dentály, apikální alveoláry, apikální post-alveoláry a laminální post-alveoláry (Ladefoged & Maddieson 1996:28). Čínština kontrast dentální vs. alveolární nevyužívá, u některých souhlásek popisy kolísají mezi určením alveolární, dentoalveolární a dentální, jak doložíme později.

Čtvrtý sloupec tabulky IPA obsahuje **retroflexy**. Název není motivován místem artikulace, jak platí o většině ostatních sloupců, nýbrž postavením jazyka (v tomto smyslu IPA není přísně systematická – aniž by si ovšem na to činila nárok: některé termíny odkazují na pasivní artikulátor, tj. místo artikulace, např. *alveolar*, některé na artikulátor aktivní, např. *retroflex*, *labial*, některé na oba artikulátory, např. *labiodental*). Retroflexy bývají tvořeny v palatálním, případně postalveolárním regionu. Termín „retroflexní“, pokud je vzat doslova, odkazuje na ohnutí špičky jazyka vzad, tedy na **subapikální artikulaci** (k té viz níže). Někdy však bývají jako „retroflexní“ v jazycích označovány a retroflexními symboly zapisovány souhlásky, které se tvoří hrotem špičky jazyka, tedy **apikálně**. Je to případ čínských konsonantů *zh* [tʂ], *ch* [tʂʰ], *sh* [ʂ], *r* [ʐ].

rozmanitost terminologie

Při popisu souhlásek konkrétního jazyka, zejména těch artikulovaných v oblasti alveolárního výstupku a zubů, může být zapotřebí **jemnějšího určení místa artikulace** než jaké nabízí IPA. Některé termíny naopak nemusí být využity. Popisy různých jazyků tak volí různé soubory termínů (odlišnost může být i autor od autora při popisu téhož jazyka, jak zjistíme mj. pro čínštinu).

IPA termín **dentály** označuje souhlásky tvořené v oblasti horních zubů. Protože (laminální) artikulace v dentální oblasti obvykle zasahuje i přední část alveol, jak připomínají Ladefoged & Maddieson 1996:14, často se pro tyto souhlásky užívá termínu **dentoalveolární** neboli zubodásňové. Souhlásky tvořené na přední části alveolárního výstupku jsou někdy označovány jako **prealveolární** neboli předodásňové (oba termíny jsou někdy používány synonymně – např. české [t], [s] označuje Palková 1994:209 jako „zubodásňové, alveolární přední“). Jak zmiňují Ladefoged & Maddieson 1996:14, pro přední část alveolárního výstupku se často užívá samotného termínu **alveolární** (IPA jej má). Někdy se však toto označení chápe jako souhrnný termín pro celé alveoly, tedy prealveolární i postalveolární artikulaci. Souhlásky tvořené na zadní části alveolárního výstupku sousedící s tvrdým patrem bývají nazývány **postalveolární** neboli zadodásňové (např. české [ʃ], [ʒ] – Palková ibid) (IPA má). Hranici mezi předními a zadními alveolami přitom představuje bod největšího zakřivení alveolárního výstupku. Pro některé souhlásky tvořené postalveolárně se užívají i další termíny: **palatoalveolární** a **alveopalatální** (ty už naznačují určitý typ postavení jazyka – upřesníme je níže). Pro souhlásky tvořené na přední části palata se můžeme setkat s termínem **prepalatální**.

Hranice mezi jednotlivými místy artikulace **nebývá zřetelná**. Ladefoged & Maddieson 1996:44 píšou: „...termíny interdentalní, dentální, alveolární a postalveolární odkazují k bodům na kontinuu, nikoli k ohraničeným místům artikulace.“ K nejasnosti hranice mezi dentální a alveolární oblastí dále podotýkají: „...při zkoumání palatografického materiálu je okamžitě patrné, že dentální oblast není zřetelně oddělena od alveolární oblasti; horní okraje předních zubů jsou zakřivené, prostupují do alveolárního regionu.“ Vymezení těchto regionů a otázka vhodné terminologie bude aktuální zejména pro čínské koronální (k termínu viz dále) souhlásky – v literatuře existuje značná nejednota.

Poznámka: Terminologickou rozmanitost mohou naznačit následující příklady: Laver 1994:139 uvádí následující místa artikulace: labial – dental – denti-alveolar – alveolar – palato-alveolar – alveolo-palatal – palatal – velar – uvular – pharyngeal – epiglottal – glottal. Ladefoged & Maddieson 1996:13 mají labial –

dental – alveolar – post-alveolar – palatal – velar – uvular – pharyngeal – epiglottal – glottal. Ladefoged 2006:10 má **pro angličtinu** bilabial – labiodental – dental – alveolar – retroflex – palato-alveolar – palatal – velar. Palková 1994:209 uvádí **pro češtinu** tato místa artikulace: oboustranné – retozubné – dásňové přední – dásňové zadní – tvrdopatrové – měkkopatrové – hrtanové.

přesnost místa tvoření

Míra přesnosti místa tvoření, která je žádoucí pro správnou artikulaci, se liší podle způsobu tvoření souhlásky. Pro frikativy je zpravidla zapotřebí větší artikulační přesnost než pro okluzivy a nosovky, jak upozorňují Ladefoged & Maddieson 1996:137. U **okluziv a nosovek** je větší tolerance, obvykle nezáleží na přesném místě, kde se závěr tvoří – zdali je o několik milimetrů více vpředu či vzadu. Pokud je závěr úplný, vzniklá hláska je víceméně stejná. Naproti tomu u **frikativ** představuje posun o 1mm velký rozdíl, který se odráží v akustickém obraze souhlásky i v percepčním dojmu. Otvor (striktura), kterým u frikativ prochází proud vzduchu, musí být proto tvarován s velkou přesností. Avšak přesto, že frikativy obecně vyžadují značnou artikulační přesnost, tak u sibilant tvořených v oblasti alveol a horních zubů (což jsou např. čínské *z, c, s*) může být s určením místa jejich artikulace problém. Ladefoged & Maddieson 1996:146 píšou: „Často je těžké mít jistotu v tom, zdali sibilanty tvořené v této oblasti jsou dentální, anebo alveolární.“ Pokud jde o anglické [s], konstatují variabilitu mezi mluvčími: „Striktura musí být blízko zubů, avšak přesné místo striktury, jakož ani distinkce apikální vs. laminální, nejsou pro všeobecnou charakteristiku anglického s napříč mluvčími příliš důležité.“ Obdobně je tomu i pro čínské *s*, potažmo i *z, c*.

Místo artikulace lze jemněji určit kombinací **pasivního artikulátoru** (např. alveolární výstupek, zuby) a **aktivního artikulátoru** – je to v prvé řadě jazyk (resp. některá jeho část), dále rty, případně hlasivková štěrbina. Pasivní artikulátory jsme probrali výše. Nyní se budeme věnovat artikulátorům aktivním.

AKTIVNÍ ARTIKULÁTORY

Aktivními artikulátory se rozumí ty části mluvidel, které jsou **pohyblivé**. Podle toho, který z nich se artikulace účastní, lze souhlásky rozdělit na pět skupin (Ladefoged & Maddieson 1996:10):

- **labiální**: souhlásky tvořené pomocí rtů
- **koronální**: souhlásky tvořené přední částí jazyka – špičkou nebo laminou jazyka, tj. apikálně, laminálně nebo sub-apikálně
- **dorzální**: souhlásky tvořené pomocí hřbetu jazyka
- **radikální**: souhlásky tvořené pomocí kořene jazyka nebo příklůpku hrtanového (epiglottis)
- **glotální**: souhlásky tvořené pomocí hlasivkové štěrbiny (glottis)

Z aktivních artikulátorů se pro tvoření souhlásek nejčastěji využívá **jazyk** (kromě kořene), dále také **rty**. Nejběžnější v jazycích jsou tedy hlásky koronální, dorzální a labiální – platí to i pro čínštinu (Lin 2007:24). Hlásky radikální a glotální jsou poměrně řídké. Níže se budeme věnovat těm artikulacím, jichž se účastní jazyk.

účast jazyka

Jazyk je nejpohyblivějším artikulačním orgánem, za jehož účasti vzniká **naprostá většina hlásek řeči** (Palková 1994:65). Typy artikulace jazyka, přijímané různými autory, se mohou poněkud lišit. Palková (ibid) uvádí tyto typy (dle Hály 1975):

- **dorzální** – vrchní plochou jazyka včetně jeho špičky (sic! všimněme si odlišnosti výkladu termínu od výkladu Ladefogeda & Maddiesona uvedeného níže)
- **apikální** (z lat. *apex* „vrchol, špička“), též kakuminální (z lat. *cacumen* „hrot, špička“) – ostrým okrajem špičky jazyka
- **retroflexní** – hrotem jazyka obráceným dozadu

Ladefoged & Maddieson 1996:10 uvádějí následujících 5 typů (na str. 44 je párují s místy artikulace, která jsou při daném tvoření využívána); doplňujeme čínské termíny dle práce Zhu 2008:73:

- **laminální** (z lat. *lamina* „plát, destička“) – „čepelí“ jazyka, *blade of the tongue*, *shéyè* 舌叶 (artikulace se děje zejména v dentálním, alveolárním nebo postalveolárním regionu). Český překlad termínu *lamina* není zaveden; v úvahu přichází „čepel“, což užívá např. Duběda 2005:75.
- **apikální** – špičkou jazyka, *tip of the tongue*, *shéjiān* 舌尖 (artikulace se děje v dentálním, alveolárním nebo postalveolárním regionu)
- **sub-apikální** – spodní plochou špičky jazyka, *underside of the tip*, *shéjiān xià* 舌尖下; špička jazyka je tedy obrácena vzad (artikulace se děje v palatálním, případně postalveolárním regionu)
- **dorzální** – hřbetem jazyka, *shémiàn* 舌面 (artikulace se děje v palatálním, velárním nebo uvulárním regionu)
- **radikální** – kořenem jazyka, *shégēn* 舌根 (artikulace se děje ve faryngálním nebo epiglotálním regionu)

První, druhou a třetí skupinu shrnují Ladefoged & Maddieson 1996:19 pod označení **souhlásky koronální** (též např. Lin 2007:25); čínský termín je *shéqián yīn* 舌前音. Jsou to tedy souhlásky tvořené špičkou jazyka nebo laminou jazyka v dentální, alveolární a postalveolární (event. až palatální) oblasti. V této širší oblasti se artikuluje velmi mnoho souhlásek, jak je na první pohled patrné z hustého obsazení příslušných sloupců v konsonantické tabulce IPA.

V naší práci budeme pro artikulaci jazyka užívat termínů podle Ladefogeda a Maddiesona. Pro čínské souhlásky jsou aktuální tyto artikulace jazyka: **laminální, apikální, dorzální**.

Poznámka: Jak připomíná např. Zhu 1997:35, je ve výuce důležité zdůrazňovat následující: něco jiného je místo, kde jazyk utváří strikturu (*shé shōujǐn diǎn* 舌收紧点) a něco jiného je celá oblast kontaktu jazyka s patrem (*shé è jiēchù diǎn* 舌腭接触点). Např. označení „apikální souhláska“ nemusí znamenat, že do kontaktu s patrní klenbou vstupuje jenom špička jazyka (jak by se mohlo zdát ze sagitálního řezu, který zachycuje pouze středovou osu jazyka). Jak zdůrazňuje Zhu, pro správné pochopení artikulace jsou proto velmi důležité palatogramy, na nichž je patrná celá oblast kontaktu.

apikální vs. laminální artikulace

Ladefoged & Maddieson 1996:11 se snaží apikální a laminální oblast jazyka přesněji ohraničit. „**Špička jazyka**... má především svislou charakteristiku, tj. je víceméně rovnoběžná s povrchem zadní strany řezáků; dále k ní patří malá, cca 2mm široká oblast na horním povrchu [jazyka].“ Bezprostředně za špičkou se nachází **laminální část jazyka** (*blade*). Autoři píšou: „Jak daleko dozadu laminální oblast sahá je obtížné stanovit. Pravděpodobně nejužitečnější vymezení... [je toto]: ta část jazyka, jejíž střed se nachází pod středem alveol, je-li jazyk v klidové pozici... od tohoto středu zasahuje směrem dopředu až cca 2mm od [úplně] špičky jazyka, a směrem dozadu až cca 2mm za bod na jazyku, který se nachází pod středem alveolárního výstupku.“

Poznámka: Laminální oblast jazyka (a laminální artikulace) není ve fonetickém popisu **češtiny** zavedena. Např. Palková 1994:65 rozlišuje (dle Hály 1962) tyto části jazyka: hrot (včetně plošky špičky), hřbet a kořen. Pro české [t], [d], [n] neuvádí laminální artikulaci, nýbrž že „artikuluje špička jazyka svou horní plochou“ (ibid 209). Krčmová 2006:130 uvádí „hřbet špičky jazyka a jeho okraje“.

Odlišení **apikální** artikulace od **laminální** nemusí být jednoznačné. Tak Ladefoged & Maddieson 1996:45 píšou: „Zdálo by se, že by mělo být poměrně snadné vymezit... apikální bod. Avšak badatelé... kteří se pokoušeli kategorizovat artikulace na základě rentgenových dat zjistili, že distinkce apikální – laminální není v mnoha případech vůbec jednoznačná.“ Platí to např. pro anglické okluzivy [t], [d]: publikace Cruttenden 2001:163 uvádí, že jsou apikální, někteří mluvčí však je artikuluji laminálně; Roach 1996:31 zmiňuje pouze laminální artikulaci. Podobně pro anglickou frikativu [s] (která je prakticky stejná jako čínská). „Existuje značná neshoda ohledně toho, která artikulace [zda apikální, nebo laminální] je nejběžnější“, píšou k této frikativě Ladefoged & Maddieson

1996:146. Autoři dodávají, že volba toho, kterou část jazyka mluvčí používá, je pravděpodobně podmíněna individuální anatomickou stavbou mluvidel. Obdobnou situaci můžeme zřejmě očekávat i v **čínštině**. Určení mnohých koronálních souhlásek kolísá u jednotlivých autorů mezi apikální a laminální (např. právě [t], [d], [s]). Proto nás vymezení špičky jazyka a laminy zajímá.

Poznámka: Tendence k laminální nebo naopak apikální výslovnosti může souviset i s místem artikulace. Jak uvádějí Ladefoged & Maddieson 1996:20-23, mnohé jazyky mají kontrast mezi závěrovými dentálními a závěrovými alveolárními. Ten je skoro vždy doprovázen i odlišností v artikulující části jazyka: **dentální okluzivy** jsou obvykle **laminální** (příčemž otisk na palatogramu je poměrně široký a kontakt zasahuje i okraj alveol, takže mohou být označeny jako dentoalveolární), kdežto **alveolární okluzivy** bývají **apikální** (otisk je užší; ukázky palatogramů viz ibid str. 23). Tato tendence se projevuje i tehdy, pokud má jazyk jenom dentální nebo jenom alveolární okluzivy (což je případ čínštiny): dentální okluzivy bývají obvykle laminální, zatímco alveolární okluzivy bývají častěji apikální. Zmiňujeme to proto, že tato tendence by mohla být vzata v úvahu při posuzování čínských okluziv **d, t** – tj. zda jsou spíše apikální, nebo spíše laminální, a zda jsou spíše dentální, nebo alveolární. Ukážeme, že ani v jednom není v literatuře shoda.

Rozdíl mezi **apikální** a **laminální** artikulací není v jazycích pro nás běžných pro fonologický kontrast téměř vůbec využíván, např. ho nenalézáme v angličtině, francouzštině, češtině ani v čínštině (zde může být případně zvažován jen v postalveolární oblasti – Lee & Zee 2003:110 uvádějí, že **zh, ch, sh** jsou apikální, **j, q, x** jsou lamino-anterodorzální; avšak druhá z obou řad bývá často pokládána za dorzální, bez účasti laminy). Řídkým příkladem jazyků, které kontrast apikální vs. laminální využívají, jsou rozličné domorodé jazyky australské, jak zmiňuje Ladefoged 2006:164.

Jak jsme uvedli výše, oblasti, s nimiž **při koronální artikulaci** špička jazyka (včetně jejího spodku) nebo lamina vstupují do kontaktu, jsou dentální, alveolární, postalveolární nebo palatální. Ladefoged & Maddieson 1996:43-44 zdůrazňují, že jak artikulující část jazyka, tak i místo artikulace představují kontinuum: „U **koronálních artikulací spolu vstupují do interakce dvě kontinua**.“ Tak jako bývá obtížné odlišit artikulaci dentální od alveolární (viz výše), může být obtížné odlišit artikulaci apikální od laminální, či laminální od anterodorzální. Na tento problém narazíme i při popisu čínských koronálních souhlásek.

PÁROVÁNÍ MÍSTA ARTIKULACE A AKTIVNÍHO ARTIKULÁTORU

Aktivní artikulátor, resp. jeho určitá část, obvykle vstupuje do kontaktu se svým **anatomicky nejbližším pasivním protějškem**: např. hřbet jazyka nejčastěji artikuluje proti tvrdému patru pod nímž leží apod. Naproti tomu jen se značným nepohodlím by mohl hřbet jazyka artikulovat proti zubům, nebo špička jazyka proti měkkému patru. „Součinnost jednotlivých částí mluvidel, zejména jazyka a paterní klenby, je do značné míry podmíněna anatomickou stavbou a bývá v jazycích dosti podobná,“ píše Palková 1994:66. Většina tradičních termínů, které jsou motivované **místem artikulace**, tedy implikuje (páruje) i **aktivní artikulátor** (uvádějí Ladefoged & Maddieson 1996:14). Např. termín „velární“ implikuje, že k artikulaci dochází zadní částí hmoty jazyka. V případě **koronálních souhlásek** však **jednoznačné spárování není** – přední část jazyka je velmi pohyblivá a vůči oblasti zubů, alveol a přední části tvrdého patra může zaujímat rozličná postavení: v úvahu přicházejí apikální, laminální i subapikální artikulace. Nicméně i pro koronální souhlásky existují některé tradiční termíny, které již spárování pasivního a aktivního artikulátoru obsahují (blíže k nim viz např. Ladefoged 2006:163, Ladefoged & Maddieson 1996:14,44,149,164).

- Termín **dentoalveolární** (*denti-alveolars*) obvykle označuje **laminální dentály** (*dentoalveolární* proto, že laminální artikulace v této oblasti obvykle zasahuje jak zuby, tak i přední část alveol, jak bylo řečeno výše). Např. [t], [d]. Pro fonetický popis čínštiny termín „dentoalveolární“ budeme potřebovat, příčemž artikulaci jazyka určíme jako apiko-laminální: týká se to řady **d, t, n, l** a řady **z, c, s** (fonologicky je však označíme jako apikální alveolární).

- Termín **retroflexy** (*retroflexes*) obvykle označuje **subapikální palatály**, případně **subapikální postalveolární**. Např. [ʃ], [ʒ]. Někdy bývají mezi retroflexy širěji zahrnovány i **apikální postalveolární**, u nichž nedochází k ohnutí špičky jazyka vzad; ty existují v čínštině, jsou to **zh, ch, sh, r** (mohou být

až laminální). My se v jejich fonetickém popisu termínu „retroflexy“ raději vyhneme jako nepřesnému (avšak použijeme jej pro fonologické označení dané řady).

- Termín **palatoalveoláry** (*palato-alveolars*) obvykle označuje takové *laminální postalveoláry*, které vykazují *mírnou palatalizaci*, (angl. „*doming*“; k palatalizaci viz níže). Mohou být tvořené i apikálně (pak je palatalizace ještě mírnější). Jsou to např. [ʃ], [ʒ], které najdeme v konsonantické tabulce IPA ve 3. sloupci – část *postalveolar*. Výslovnost [ʃ] má např. české š ve slově *šídlo*, nebo anglické **sh** ve slově *sheep*, ovšem s určitými vzájemnými odlišnostmi. Pro čínštinu je potřebovat nebudeme.

- Termín **alveopalatály** (*alveolo-palatals*) obvykle označuje takové *laminální* nebo *lamino-anterodorzální postalveoláry*, které vykazují *výraznou palatalizaci*. Přední část jazyka je zřetelně vyklenuta vzhůru, jak připomínají Ladefoged 2006:164 nebo Lin 2007:47. Jsou to např. [ç], [ʝ]. IPA je nemá v konsonantické tabulce, nýbrž v „*other symbols*“ jakožto *alveolo-palatal fricatives*. Alternativně je lze označit jako **palatalizované postalveoláry** (Ladefoged & Maddieson 1996:138). Pro čínštinu budeme termín alveopalatály (resp. palatalizované postalveoláry) potřebovat pro fonetický popis souhlásek **j, q, x** (fonologicky je však označíme jako palatály).

Nyní nás budou zajímat souhlásky z druhé, třetí a čtvrté skupiny. Všechny jsou tvořené postalveolárně, avšak jsou odlišené postavením jazyka.

POSTALVEOLÁRY

V oblasti zadních alveol, tj. **postalveolárně** se tvoří řada různých souhlásek (zejména frikativ a afrikát), které spojuje místo artikulace, avšak odlišuje je postavení jazyka. Shrňme: u **alveopalatál** [ç], [ʝ] artikuluje lamina až přední část hřbetu jazyka, jazyk je výrazně vyklenut vzhůru. U **palatoalveolár** [ʃ], [ʒ] artikuluje lamina nebo špička, palatalizace je jen mírná. Konečně u **retroflex** [ʂ], [ʐ] tvoření probíhá se špičkou jazyka ohnutou vzad, subapikálně. Vedle nich existují též postalveoláry tvořené nikoli subapikálně, nýbrž **apikálně** až laminálně. Není pro ně zvláštní termín ani symboly; pro odlišení mohou být zapisovány alveolárními symboly s tečkou pod – k tomu později. Někdy bývají zahrnovány mezi retroflexy v širším slova smyslu. Objevují se v čínštině.

Pro čínštinu je důležité si uvědomit rozdíl mezi palatalizovanými postalveolárami (= alveopalatálami) **j, q, x** a apikálními postalveolárami **zh, ch, sh, r**.

PALATÁLY

Skutečně palatální hlásky se vyslovují s hřbetem jazyka pozvednutým vzhůru k paterní klenbě, jazyk se netlačí proti alveolám (ač je artikulace může zasahovat). Jsou to např. běžná aproximanta [j], též palatální frikativa [ç], která se objevuje v němčině, např. ve slovech *ich, China* (bývá označována jako tzv. *ich-Laut*). Zasluchneme ji též např. v anglickém *hue /hju/*, které se foneticky realizuje jako [çu] (Ladefoged 2006:164).

Čínské alveopalatály **j, q, x** bývají mnohdy označovány jako **palatály**. To však je určité zjednodušení, které si lze dovolit ve fonologickém, ne však fonetickém popisu – jak jsme řekli výše, foneticky jsou to palatalizované postalveoláry, nikoli palatály. Je ovšem třeba připustit, že hranice mezi souhláskami palatálními a palatoalveolárními (příp. alveopalatálními) není ostrá, jak připomíná Ladefoged 2006:164.

3.2.3 SEKUNDÁRNÍ ARTIKULACE

Většina souhlásek je tvořena jediným artikulačním gestem. Avšak u mnohých souhlásek se k základní artikulaci přidružuje tzv. sekundární artikulace (je třeba ji odlišovat od tzv. dvojité artikulace, kterou má např. labiovelární aproximanta [w]). Blíže viz Ladefoged & Maddieson 1996:354. Nejběžnější sekundární artikulace jsou: **labializace, palatalizace, velarizace, faryngalizace**. Ke všem viz

Ladefoged & Maddieson 1996:354-368. Někdy bývá k sekundárním artikulacím řazena též **aspirace** (pro čínštinu např. Dow 1972:13). Alternativní možností je pokládat aspiraci za zvláštní typ činnosti hlasivek. Toho se přidržíme i my.

Pro čínštinu budeme potřebovat **labializaci** – retní štěrbinu je při artikulaci souhlásky zaokrouhlená, a dále **palatalizaci**. Palatalizací se rozumí pozvednutí přední části jazyka do postavení, které je podobné jako u samohlásky **i** (Ladefoged & Maddieson 1996:363). Jak jsme viděli výše, u koronálních souhlásek může palatalizace doprovázet tvoření jak apikální, tak i laminální, přičemž vede k určitému „vyšinutí“ (*displacement*) primární artikulace a k poněkud odchýlenému místu striktury. U dorzálních souhlásek, pokud nejsou přední (např. veláry), vede palatalizace k modifikaci místa artikulace. Mírnou palatalizací (*small amount of palatalization*) označují Ladefoged & Maddieson 1996:149 jako „**doming**“ (zmínili jsme u palatoalveolár).

3.2.4 ČINNOST HLASIVEK

Při volném dýchání jsou hlasivky v klidovém stavu, tj. jsou široce rozevřeny, takže vzduch volně prochází hlasivkovou štěrbinou (glottis). Druhým extrémem je těsné sevření hlasivek, kdy je cesta vzduchovému proudu zcela uzavřena a hlasivky jsou připraveny k rozkmitání, tedy k tvoření hlasu, **fonaci**. Mezi těmito dvěma póly, základními postaveními, existuje kontinuum dalších různých postavení hlasivek a způsobů jejich činnosti. Při tvorbě souhlásek jsou nejběžnější dvě situace. Hlasivky jsou buďto **oddáleny** a nekmitají, tedy nevzniká hlasivkový tón – takto se tvoří **neznělé souhlásky** (ty vznikají vlastně až modifikací výdechového proudu v nadhrtanových dutinách). Anebo se hlasivky rozkmitají tak, že nastává tzv. normální, **modální fonace** – takto se tvoří **znělé souhlásky**. Existují však i další způsoby fonace, např. **dyšná** (*breathy voice*), **třepená** (též chraplavá, *creaky voice*, někdy označovaná jako *laryngealization*) atd. Za zvláštní typ činnosti hlasivek dále bývá pokládána **aspirace**. K různým typům činnosti / stavů hlasivek (*laryngeal settings*) viz např. Ladefoged & Maddieson 1996:47, Ladefoged 2006:152. K činnosti hlasivek a její koordinaci s artikulačními gesty se podrobněji vrátíme v kapitole **Nástup hlasivkového tónu (VOT)**. Aspirací se budeme zabývat v kapitole **Aspirace**.

3.2.5 NAPJATOST

Napjatostí se nejčastěji rozumí **stupeň svalového napětí** při artikulaci souhlásky. Napjaté souhlásky se označují jako **fortisové** angl. *fortis*, též *tense*. Nenapjaté se označují jako **lenisové** angl. *lenis*, též *lax*. Artikulační vlastnosti fortisových, resp. lenisových souhlásek jsou ve skutečnosti poměrně komplikovanou otázkou; Roach 1996:34 navrhuje chápat termín *fortis*, resp. *lenis* jako sřeštní termín pro komplex vlastností, nikoli jako označení jedné jediné fyzikální vlastnosti.

V jazycích velmi často existuje u souhlásek vztah mezi napjatostí a znělostí: Ladefoged & Maddieson 1996:95 poukazují, že artikulační napětí a znělost sice v principu *mohou* variovat nezávisle, avšak ve známých jazycích je tomu zpravidla tak, že souhlásky **znělé bývají méně napjaté**, zatímco souhlásky **neznělé** (včetně neznělých aspirovaných) **bývají více napjaté**.

V případě, že je souhláska **neznělá** (tj. není provázena kmitáním hlasivek), avšak zároveň projevuje **nízkou napjatost** (což je jinak obvyklé pro souhlásky znělé), lze ji zapsat symbolem pro souhlásku znělou, který je doplněn diakritickým kroužkem, naznačujícím desonorizaci (*voiceless, devoiced*): [**ḃ**] apod. Např. v angličtině se u **b, d, g**, které bývají pokládány za fonologicky znělé, lze často setkat desonorizovanou výslovností – především na konci slova: *rib* [**ɹḃ**], *mad* [**mæḃ**], *dog* [**dɔḡ**]. Objevuje se ale i v pozici iniciální. Publikace Cruttenden 2001:152 uvádí: „Souhlásky /**b, d, g**/ zůstávají lenisové, avšak mohou být jen částečně znělé nebo dokonce zcela neznělé... realizují se jako [**ḃ**], [**ḃ**], [**ḡ**]... povšimněme si, že iniciální plně desonorizované [**ḃ**] ve slově *done* má tak přibližně stejný VOT jako [**t**] ve slově *stun*.“ Jak připomíná Roach 1996:32, plně znělé iniciální **b, d, g** (tj. s výrazně negativním VOTem) zní rodilým mluvčím angličtiny nepřírozně (je to typická chyba českých mluvčích angličtiny,

např. *bee* „včela“ vysloví jako [bi:], přičemž hlasivky vibrují už před uvolněním závěru podobně jako v českém „bít“).

Zápis [b], [d], [g] budeme potřebovat i pro čínské okluzivy *b, d, g*; viz kap. „Poloznělé“ čínské souhlásky.

3.3 NÁSTUP HLASIVKOVÉHO TÓNU (VOT)

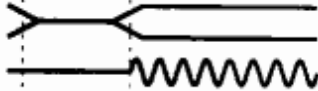

Pro popis některých typů souhlásek je užitečný artikulačně-akustický parametr zvaný *voice onset time*, zkráceně **VOT**, česky „nástup hlasivkového tónu“, čínsky *sāngyīn qǐshǐ shíjiān* 嗓音起始时间. Užívá se především pro popis souhlásek **závěrových**, ale lze jej využít i pro **polozávěrové**. Pro nás bude potřebný jednak pro výklad čínských aspirovaných souhlásek, jednak pro výklad tzv. „poloznělé“ výslovnosti některých neaspirovaných souhlásek. Pojem VOT vysvětluje např. Ladefoged 2006:146. Klasickou studií ohledně VOT je Lisker & Abramson 1964. Z publikací věnovaných čínštině shrnují VOT např. Lin 2007:37, Lin & Wang 2003:86.

VOT se měří v milisekundách. Je to interval, který uplyne od uvolnění závěru okluzivní souhlásky, např. [b] (afrikáty zatím necháváme stranou) do nástupu hlasu, tj. započetí vibrace hlasivek pro následující samohlásku, např. pro [a]. Pomocí VOT lze tedy postihnout koordinaci mezi artikulačním gestem souhlásky a činností či nečinností hlasivek při tvoření této souhlásky. VOT může být:

- a) **nulový** – hlas nastupuje víceméně současně s uvolněním závěru,
- b) **pozitivní** – mezi uvolněním závěru a nástupem hlasu uplyne určitý časový interval,
- c) **negativní** – hlas nastupuje již před uvolněním závěru

Následující diagramy srovnávají VOT u tří závěrových souhlásek [b], [p], [p^h] následovaných samohláskou, jako např. ve slabikách [ba], [pa], [p^ha]. V horní části diagramu každé souhlásky jsou naznačeny tři fáze její artikulace: **utvoření závěru** (intenze), **trvání** (tenze) a **uvolnění závěru** (detenze); pro všechny tři souhlásky je situace stejná. Ve spodní části je pak naznačeno, kdy nastupuje **činnost hlasivek**: rovná čára znamená nevibrující hlasivky, tedy nepřítomnost hlasivkového tónu, vlnitá čára představuje vibraci hlasivek (dle *University of Manitoba, Linguistic department*; mírně upraveno)

<http://umanitoba.ca/faculties/arts/linguistics/russell/138/2001/artic/aspiration.html>

(1)	znělá [b]		záporný VOT
(2)	neznělá neaspirovaná [p]		nulový VOT
(3)	aspirovaná [p ^h]		kladný VOT

Obr. 1: VOT pro různé typy závěrových souhlásek: [b], [p], [p^h]

(1) **Znělá okluziva [b]** má *záporný* VOT, tj. hlasivky se zapojují už **před uvolněním závěru souhlásky** a začátkem artikulace samohlásky. Chvění hlasivek přitom může nastupovat už těsně po

utvoření závěru a doprovází celou dobu trvání závěru, jak ukazuje diagram (např. české plně znělé [b]), nebo nastupuje s určitým odstupem *po* utvoření závěru, avšak ještě před jeho uvolněním (toto často platí např. pro anglické [b] – Cruttenden 2001:162 aj.), viz obr. 2.

Pokud budeme mluvit o **afrikátách**, tak **plně znělá afrikáta** je taková, kde hlas nastupuje už před utvořením závěru, VOT je výrazně negativní. Např. [dz] v českém slově *podzim*.

(2) **Neznělá okluziva [p]** má *nulový* VOT, tj. hlasivky se začínají chvět víceméně v momentu uvolnění závěru (nebo těsně po něm).

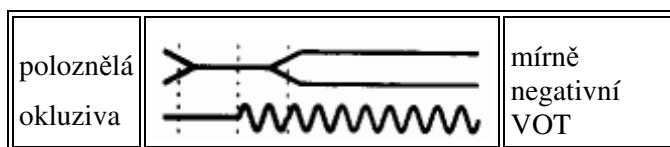
Neznělá afrikáta je taková, která není v žádné své fázi doprovázena zněním hlasu. Např. české c [ts] ve slově *cibule*.

(3) **Neznělá aspirovaná okluziva [p^h]** má *kladný* VOT, tj. po uvolnění závěru následuje znatelný časový úsek, kdy hlasivky ještě nevibrují – nástup činnosti hlasivek je odložen. Během tohoto úseku se objevuje aspirační šum. Čím větší je hodnota VOT, tím silnější je aspirace. Např. Ladefoged 2006:146 uvádí pro indoárijskou sindhštinu, že pro plně znělou souhlásku [d] je VOT cca **minus 130 ms**, VOT pro neznělou neaspirovanou souhlásku [t] cca **20 ms** či méně, VOT pro neznělou aspirovanou souhlásku [t^h] cca **50 ms**.

Aspirace je charakteristika, která se v jazycích nejčastěji spojuje se souhláskami neznělými. Znělé aspirované proto ve schématu nefigurují. K otázce aspirace u znělých souhlásek viz kap. **Aspirace**.

Diagramy ukazují pouze tři případy z mnoha možných způsobů koordinace mezi závěrem a nástupem hlasivkového tónu. **Ve skutečnosti VOT představuje kontinuum**. Tak např. je možno rozlišovat silně a slabě aspirované souhlásky, souhlásky částečně znělé apod.

Závěrová souhláska, která je sice provázena chvěním hlasivek, ale ne po celé své trvání – hlasivky se rozkmitají až s určitým odstupem po utvoření závěru – bývá označována jako **částečně znělá** nebo také **poloznělá**, *half voiced*. Má tedy negativní VOT, ale jen mírně (např. výše zmíněné anglické **b**). Na obr. 1 by spadala někam mezi (1) a (2). Její diagram vypadá následovně:

Obr. 2: VOT pro poloznělé závěrové [b]

Tolik k **poloznělé okluzivě**. Jako **poloznělou afrikátu** můžeme označit takovou, kde první (závěrová) fáze je neznělá, během druhé (úžinové) fáze nastupuje znění hlasu. Je tedy *doslova* poloznělá: její první část je znělá, druhá neznělá. Prozatím přijmeme takovýto význam termínu poloznělost – tj. že hlas provází souhlásku jen po část jejího trvání. Později jej však pro účely naší práce redefinujeme. (Pro úplnost dodejme, že poloznělostí se někdy může alternativně rozumět nevýraznost kmitání hlasivek).

Pokud bychom chtěli pro poloznělou afrikátu upravit diagram na obr. 2, mezi druhou a třetí svíslou přerušovanou čarou by bylo třeba nepatrným rozdvojením linie naznačit úžinu. V tomto úseku již hlasivky kmitají.

Pro tvoření **fonologického kontrastu** mezi závěrovými souhláskami využívají rozličné jazyky rozličné body na kontinuu možných VOT – buď dva, nebo i více. K tomu viz kap. **Využití laryngálních rysů v jazycích**.

3.4 ASPIRACE

Čínština má šest aspirát – nejen okluzivy, ale (neběžně) i afrikáty. Artikulační a akustická povaha přídechu je u nich rozmanitá. Je proto vhodné otázky aspirace, která je pro čínštinu důležitá a je poměrně komplikovaná, nejprve věnovat obecný výklad. Dříve než se budeme zabývat jejich artikulačními vlastnostmi, je vhodné zmínit následující:

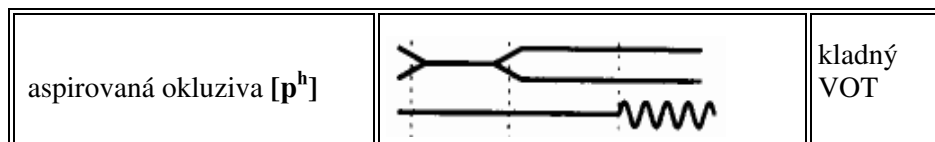
Aspirované (přídechové) souhlásky **existují v řadě jazyků**. V principu lze rozlišit dvě situace, jak zmiňuje např. Wu 2004a:31. V některých jazycích (např. v čínštině) je aspirace využito **jako distinktivního rysu**, tj. najdeme zde páry souhlásek lišící se přítomností či absencí aspirace: /p/ – /p^h/, /t/ – /t^h/ apod., přičemž ve slovech či morfémech tento rys rozlišuje významy. Např. *dú* 毒 [tu:] „jed“ oproti *tú* [t^hu:] 涂 „natřít“. V jiných jazycích aspirace vystupuje pouze jako **doprovodný rys artikulace**, který se objevuje u některých souhlásek v určitém okolí. Aspirovaná souhláska je zde pouhým alofonem fonému, který má i jiné, neaspirované varianty. Např. anglické /p/ má alofony [p], [p^h]. Slovo *pen* „pero“ se správně vyslovuje [p^hen], avšak vysloví-li jej cizinec jako [pen], rodilý mluvčí mu porozumí a nebude mít pochyby o významu slova. Viz kap. **Využití laryngálních rysů v jazycích**.

3.4.1 TRANSKRIPCE ASPIRÁT

V IPA se aspirace standardně zachycuje neznělou glotální frikativou [h], připojenou exponenciálně k příslušné souhlásce, např. [p^h]. U znělých aspirát (k nim viz níže) se aspirace zapisuje exponenciálně znělou glotální frikativou [ɦ], např. [b^ɦ]. V české transkripci čínštiny se aspirace značí spřežkou **ch**, např. *ta* → tcha. Všechny tyto notace vycházejí ze skutečnosti, že přídechový šum má často charakter frikativ [h] nebo [x], případně [ɦ]. To ale neplatí vždy – v některých případech může mít povahu jiných frikativ – viz níže. Dříve se pro vyznačení aspirace užívalo symbolu ‘ (tj. o 180° otočený symbol pro eektivu), např. [p‘], dnes již však není běžný. Přesto se s ním nezdávka setkáme v popisech čínštiny (např. Hartman 1944:36, Cheng 1973:35), standardně pak u autorů z ČLR (např. Wu 1992:57, Cao Wen 2002:28 aj.). Za jeho výhodu lze pokládat, že je abstraktní a neodkazuje k určité konkrétní povaze aspirovaného šumu.

3.4.2 CO JE TO ASPIRACE?

Artikulaci neznělé aspirované závěrové souhlásky lze popsat takto: mluvidla se sblíží, vytvářejí závěr. Poté započne uvolňování závěru. Před tím, než dojde k nástupu fonace pro následující samohlásku, existuje krátký interval, kdy závěr už je uvolněn, ale hlasivky ještě nekmitají. Vzduch se posouvá značnou rychlostí vokálním traktem; není zpomalován ani hlasivkami (jsou široce rozevřené, přibližují se až pro fonaci samohlásky), ani strikturou na některém místě vokálního traktu (striktura pro souhlásku již byla uvolněna). Rychlý proud vzduchu vytváří při průchodu mluvidly lehký třecí šum. Hlasivky se poté sblíží a začínají vibrovat při artikulaci následující samohlásky. Připomeňme diagram z minulé kapitoly; aspiraci zde odpovídá interval mezi druhou a třetí svislou přerušovanou čarou:

Obr. 1: Nástup hlasivkového tónu u aspirované okluzivy [p^h]

Definice aspirace jsou rozličné.

- Crystal 1997:30 charakterizuje aspiraci takto: “*audible breath which may accompany a sound’s articulation as when certain types of plosive consonant are released.*“ V této definici se aspirací v zásadě rozumí **šum glotálního původu**, vznikající díky více či méně zesílenému výdechovému proudu po uvolnění striktury souhlásky. Kromě označení “*audible breath*“ se lze setkat s výrazy “*puff of air*“, “*strong burst of air*“ apod. Obdobou je český termín pro aspiraci – „příděch“.

- Ladefoged 2006:56 vymezuje aspiraci jinak: “*a period of voicelessness after the stop articulation and before the start of the voicing for the vowel.*“ V tomto pojetí je tedy aspirace intervalem, který odpovídá **odkladu nástupu chvění hlasivek** pro následující samohlásku. Jinými slovy, definičním znakem aspirované souhlásky je znatelně pozitivní VOT (cca více než 50 milisekund).

První definice nehovoří o koordinaci mezi artikulačním gestem a nástupem hlasivkového tónu; aspirací se míní šum glotálního (!) původu. Druhá definice se týká právě této koordinace, tj. klíčový je pro ni VOT, kdežto o šumu nehovoří.

- Publikace Cruttenden 2001:151 zahrnuje při popisu aspirace obě charakteristiky: „neznělý interval provázený silným výdechovým proudem, který nastává mezi uvolněním závěru okluzivy a nástupem následující samohlásky“.

- Někteří autoři pokládají za zásadní charakteristiku aspirace široké rozevření hlasivek, jak zmiňují Ladefoged & Maddieson 1996:66 (hovoří o extra wide opening of the vocal folds). Toto rozevření je mnohem výraznější než při tvoření neaspirovaných neznělých souhlásek. Tak např. Gussenhoven & Jacobs 2001:70 uvádějí mezi laryngálními rysy [$\pm$ *spread glottis*]. Aspirované segmenty jsou [$+$ *spread glottis*].

- Ladefoged & Maddieson 1996:70 (obdobně Ladefoged 2006:146) definují aspiraci **na základě VOT**. Upozorňují však, že pokud se aspirace vymeze jako *neznělý* interval mezi uvolněním striktury a nástupem fonace (jak činí publikace Cruttenden 2001), z kategorie aspirátů **vypadnou aspirované souhlásky znělé**, které jsou přítomné např. v mnoha indických jazycích (k nim viz níže). Autoři proto **redefinují aspiraci** takto: „Aspirace je interval následující po uvolnění striktury a trvající do nástupu normální [tj. modální!] činnosti hlasivek... v tomto intervalu jsou hlasivkové vazy ve srovnání s hláskami s modální fonací znatelně oddáleny.“ Tato definice umožňuje zahrnout mezi aspiráty i aspirované souhlásky znělé, např. [d^h]: ty v daném intervalu sice mají fonaci, ale **dyšnou** (*breathy voice*), tedy ne-modální (viz níže) .

Wu 2004a:32 podává v úvodu svého článku přehled dosavadních názorů čínských autorů na to, co to je aspirace. Např. tradičně se má za to, že aspirované souhlásky se od neaspirovaných liší „silou vzduchového proudu“ – *qiliú qiáng ruò* 气流强弱. Wu konstatuje, že žádný z názorů necharakterizuje aspiraci v úplnosti a uspokojivě. Pokouší se vystihnout povahu aspirace **komplexně**, s využitím současných výsledků instrumentálních měření a fyziologických charakteristik.

3.4.3 VÝRAZNOST ASPIRACE

Čím vyšší je hodnota VOT, tím výraznější je aspirace (jde o kontinuum; viz např. Ladefoged 2006:146, Lin 2007:37). Velmi slabě aspirované [k^h] může tedy mít hodnotu VOT okolo **50-60ms** (např. v sindhštině – Ladefoged ibid), mírně aspirované [k^h] kolem **80ms** (např. v angličtině), a hodnoty VOT okolo **100ms** a více (např. 150ms) už lze pokládat za silnou aspiraci. Např. čínské [k^h] – Wu 2004a:47 udává pro [k^h] ve slabice *ka* hodnotu 97ms. Hodnota VOT bývá závislá na místě striktury souhlásky (a to nejen pro aspiráty). Všeobecně se předpokládá následující tendence: čím více vzadu je místo artikulace, tím delší bývá VOT. Např. že tedy velára [k^h] bude mít delší VOT než labiála [p^h]. Minimální hodnota VOT, která je vnímána jako aspirace, se tedy různí pro různé souhlásky. Např. hodnoty VOT, které nebudou vnímány jako aspirace, činí cca do 15ms pro [t], ale cca do 30ms pro [k]. Na hodnotu VOT může mít dále vliv i následující samohláska.

3.4.4 JAKÉ SOUHLÁSKY MOHOU BÝT ASPIROVANÉ?

V jazycích se s aspirací setkáme nejčastěji u **okluziv**. Mnohem méně častá je u **afrikát**. **Aspirované afrikáty** jsou poměrně řídké jak ve skupině afrikát, tak i v mezijazykovém srovnání, poznamenávají Ladefoged & Maddieson 1996:90: „Méně běžné afrikáty najdeme ve standardní čínštině, která má neznělou aspirovanou palatální afrikátu [tj. **q** [tɕ^h]], a stejně tak řídkou neznělou aspirovanou retroflexní sibilantní afrikátu [tj. **ch** [tɕ^h]].“

Aspirace se obvykle týká souhlásek **neznělých**. V některých jazycích však existují i aspirované souhlásky **znělé**. Tak např. hindština a další indické jazyky mají souhlásky, které lze označit jako **znělé aspiráty**: [b^h], [d^h], [g^h] aj. V intervalu mezi uvolněním závěru a nástupem modální (!) fonace se zde uplatňuje tzv. **dyšná fonace** (*breathy voice*) – tj. vibrující hlasivky jsou od sebe o něco více vzdálené než při fonaci modální, takže unikající objem vzduchu je větší. Vzniká tak šum připomínající znělou glotální frikativu [ɸ]. Ladefoged 2006:147 hovoří o *breathy voice aspiration* a dodává, že je obtížné říci, jaký mají takové souhlásky VOT, neboť dyšná fonace přechází v modální fonaci postupně.

Ve fonologickém systému čínštiny sice znělé aspiráty neexistují, přesto však pokládáme za užitečné toto širší vymezení aspirace zmínit. V hovorové, ledabylé řeči nelze totiž výskyt znělých (nebo částečně znělých) aspirát vyloučit, např. ve větě *Wǒ mà le tā*. 我骂了他。 „Nadával jsem mu.“ může být nepřízvučně zájmeno *tā* vysloveno s velmi oslabenou, nenapjatou artikulací a sonorizací, takže souhláska *t* může zaznít téměř jako [d^h].

3.4.5 ZDROJ ASPIRAČNÍHO ŠUMU

Výše uvedená definice Cruttenden 2001:151 charakterizuje aspiraci jako laryngální rys (tj. určitý mechanismus fungování hlasivek). Šum, který vzniká, je pokládán za **šum glotálního (laryngálního) původu**. Podobně např. Duběda 2005:77. Ovšem aspirační šum může mít i jinou povahu. Romportl 1977:71 píše: „Jako aspirace se označuje šum, který výrazně provází detenzi (explozi) konsonantu. Původně se soudilo, že tento šum vzniká v hlasivkové štěrbině, nová pozorování [však] ukazují, že v řadě jazyků (např. v angličtině – Skaličková 1982) vzniká hlavně při volnějším [tj. pomalejším] provádění detenze konsonantu **na místě hlavní artikulace**.“ Podobně Palková 1994:77 k aspiraci uvádí, že je to „krátký třecí šum, který vzniká převážně v základním místě tvoření dané hlásky tím, že se poněkud prodlouží okamžik exploze... při dalším prodloužení by vznikla afrikáta.“ Aspirační šum vznikající v místě tvoření mají čínské aspirované afrikáty, pokud jsou v určitém okolí.

Při ještě pomalejším provádění detenze může docházet k **frikativizaci** (spirantizaci, afrikaci). Tendence k frikativizaci může souviset s plochou kontaktu artikulátorů, např. u [t^h] nastane spíše než u [p^h]. Tak např. v angličtině se slovo *till* může realizovat jako [t^{sh}ɪl^v] (příklad Duběda 2005:70). Publikace Cruttenden 2001:164 uvádí, že afrikace u anglického /t/ [t^h] může přejít až k nahrazení okluzivy afrikátou: *time* [t^sam], [tsam]. Jsou k tomu náchylné zejména nepřízvučné slabiky (např. *important*). V takových případech lze tedy zaslechnout souhlásku blížící se výslovnosti českého **c** [ts]. U čínského [t^h] frikativizaci nepozorujeme – zdroj aspiračního šumu není v místě artikulace.

Můžem tedy shrnout, že **zdroj aspiračního šumu může být dvojitý**, přičemž se oba mechanismy mohou uplatňovat současně. (Alternativně je možno pokládat za aspiraci pouze šum *glotálního* původu, kdežto šum v místě striktury považovat za afrikaci; v tom případě by se však muselo v transkripci zachycovat obojí, pokud by byly oba typy šumu přítomny: [t^{sh}] apod.)

V následující kapitole ukážeme, že u jednotlivých čínských aspirát je povaha šumu různá, a to i u jedné a téže souhlásky – podle následujícího vokálu.

3.4.6 TRVÁNÍ

Klíčovým příznakem aspirátů oproti jiným souhláskám je **delší trvání**, které souvisí s jejich dlouhým VOT. Rozdíl v trvání aspirátů oproti příslušné neaspirované je přitom **mnohem výraznější u okluziv než u afrikát**: např. rozdíl v trvání mezi [t^h] a [t] je výraznější než rozdíl v trvání mezi [ts^h] a [ts]. Proč je tomu tak? Afrikáty jsou artikulačně složitější, obecně mají proto delší trvání než okluzivy. Přistoupili aspirace, tak afrikáty, které už mají inherentně dlouhé trvání již jej nemohou výrazněji prodlužovat – v afrikátách je přítomen interval frikce; další frikce příslušející aspiraci je proto časově omezena. Výrazný rozdíl v trvání mezi okluzivami a afrikátami, který pozorujeme u neaspirovaných souhlásek, je tedy u aspirovaných souhlásek výrazný méně.

3.4.7 NAPJATOST

Aspirace u neznělých souhlásek jde zpravidla ruku v ruce s **vyšší mírou napjatosti**, která je pro uskutečnění aspirace příhodná (připomeňme, že vyšší napjatost bývá obecně charakteristická pro neznělé souhlásky oproti znělým). Např. Palková 1994:77 uvádí: „Předpokladem aspirace je poměrně napjatá artikulace, proto bývají častěji aspirované souhlásky neznělé“. Podobně Duběda 2005:79: „V některých jazycích je aspirace solidární s napjatostí a neznělostí“.

3.4.8 SUBGLOTÁLNÍ TLAK

Další charakteristickou vlastností aspirátů může (leč nemusí) být v některých jazycích zvýšený **subglotální tlak**. Avšak, jak uvádějí Ladefoged & Maddieson 1996:68, „tento fonetický atribut pravděpodobně nikdy není hlavní rozlišující vlastností při vytváření fonologického kontrastu. Je to druhotný mechanismus, který může být využit pro posílení mohutného transglotálního proudu vzduchu, který je již zajištěn širokým rozevřením hlasivkové šterbiny“. Wu 2004a:45 zjišťuje pro čínštinu opačnou situaci: neaspirované souhlásky mívají subglotální tlak poměrně velký (a objem proudícího vzduchu poměrně malý), kdežto aspiráty ho mají poměrně malý (a objem proudícího vzduchu poměrně velký). Subglotální tlak tedy nemůže být pokládán za vlastnost, na níž by mohla být založena charakteristika aspirátů napříč jazyky.

3.4.9 ASPIRACE JAKO KOMPLEX VLASTNOSTÍ

Jak jsme ukázali, aspiraci je možno charakterizovat pomocí některého jednotlivého artikulačně-akustického rysu, např. pomocí VOT. My však budeme pro čínštinu pokládat termín „aspirace“ za označení pro **komplex artikulačně-akustických vlastností**, jak činí např. Wu 2004a, též Zhu 1997:65, který píše: „Rozdíl mezi aspirovanou a neaspirovanou souhláskou nespočívá v kontrastu jediného rysu; zahrnuje rozdíly v síle výdechového proudu, v tlaku vzduchu, v délce VOT, ve zdroji šumu aj.“

Iniciály foneticky

3.5 ČÍNSKÉ FONETICKÉ SOUHLÁSKY

Inventář čínských souhlásek ([ŋ], [j], [w], [ɥ] necháváme stranou) můžeme zapsat do standardní **konsonantické tabulky**, která zachycuje dvě hlavní artikulační charakteristiky – způsob a místo artikulace. Předkládaná tabulka na obr. 1 je oproti konsonantické tabulce IPA o 90° pootočená, jak bývá v sinologické literatuře časté. Jsou tak dobře patrný tradičně uváděné **souhláskové řady** (a také dvojice neaspirovaná – aspirovaná). Řad je šest, pokud sloučíme bilabiály a labiodentálu [f] do jediné

řady „labiály“. U každé souhlásky přidáváme pro lepší orientaci zápis v pinyinu (v pravém dolním rohu).

ZPŮSOB ARTIKULACE →	okluzívy a afrikáty		nazály	frikativy	laterály	aproxi- manty
	neaspirované	aspirované				
MÍSTO ARTIKULACE ↓						
labiály ---	[p] / [b] b	[p ^h] p	[m] m	[f] f		
dento- alveoláry	[t] / [d] d	[t ^h] t	[n] n		[l] l	
apiko-laminální	[ts] / [dʒ] z	[tʂ ^h] c		[s] s		
postalveoláry apikální	[tʂ] / [dʒ] zh	[tʂ ^h] ch		[ʂ] sh		[ɹ], [ʐ] r
postalveoláry palatalizované (= alveopalatály) dorzální přední	[tɕ] / [dʒ] j	[tɕ ^h] q		[ɕ] x		
veláry dorzální zadní	[k] / [g] g	[k ^h] k		[x], [χ] h		

Obr. 1: Čínské fonetické souhlásky

– V jednotlivých **řádcích** tabulky se nacházejí souhlásky, které mají stejné **místo artikulace** (u [f] skoro stejné). U každé řady kromě labiál je kurzívou uvedeno, **kteřá část jazyka artikuluje**. Pro všechny řady platí, že prvním členem je souhláska neznělá neaspirovaná (buď okluziva, nebo afrikáta), druhým členem je příslušná souhláska aspirovaná. Následovat mohou nazála, frikativa, laterála a/nebo aproximanta.

– V jednotlivých **sloupcích** tabulky se nacházejí souhlásky, které mají stejný **způsob artikulace**. Primárně lze rozlišit **obstruenty** (okluzivy, afrikáty, frikativy) a **sonory** (nazály, laterály, aproximanty). V prvním a v druhém sloupci tabulky jsou smíšeny okluzivy a afrikáty, neboť jako kritérium pro zařazení do sloupce je brána aspirovanost (první sloupec – neaspirované, druhý sloupec – aspirované). **Afrikáty** jsme proto pro lepší orientaci vyznačili šedým čtverečkem. Jak vidno, čínština oplývá skutečným bohatstvím afrikát – má jich šest; jak ukážeme později, všechny vystupují jako fonémy (pro srovnání: čeština má čtyři afrikáty [ts], [dʒ], [tʃ], [dʒ], které odpovídají dvěma fonémům /c/, /č/). U souhlásek v prvním sloupci uvádíme za lomítkem netučně úzkou transkripci – více viz kap. „Poloznělé“ čínské souhlásky.

Uvedená tabulka reprezentuje náš **vlastní přístup ke klasifikaci a transkripci fonetických souhlásek**. Argumenty pro zvolená řešení budou předloženy v kapitolách probírajících jednotlivé souhláskové řady. V zásadě se opíráme o tabulky fonetických souhlásek v pracích Lee & Zee 2003:110, Li 1999:53 a Lin 2007:41. Najdeme zde však jednotlivé odlišnosti, protože různí autoři **klasifikují souhlásky různě**. Např. všechny tři zmiňované tabulky (stejně jako my) slučují [t], [t^h], [n], [l] (*d, t, n, l*) a [ts], [ts^h], [s] (*z, c, s*) do jednoho místa artikule, avšak označují je různě: Lee & Zee jako *dental / alveolar*, Li jako *alveolar*, Lin jako *dental*. Jiné práce zde vymezují dvě místa artikule, ale v jejich označení se mohou lišit (např. Kratochvíl 1968:25 má [ts], [ts^h], [s] jako *dental*, [t], [t^h], [n], [l] jako *alveolar*, jiní autoři však mohou volit jiná řešení). Nebo: Li nemá místo artikule *postalveolar*, nýbrž *retroflex*. **Lišit se mohou i transkripcí**. Např. Li pro **r** má [ɹ], Lee & Zee a Lin mají [ɹ]. My uvádíme dvě volné varianty [ɹ], [ɹ̥]. Nebo: Ohnesorg & Švarný 1955:37 pokládají řadu [tɕ], [tɕ^h], [ɕ] (*j, q, x*) za dorzální (podobně i my), kdežto Norman 1988:140 za laminální. V těchto a dalších terminologických odlišnostech se odrážejí rozmanité přístupy k fonetickému popisu čínských souhlásek. Poměrně podrobný popis artikule jednotlivých čínských souhlásek předkládají např. Dow 1979:24-55 nebo Lin 2007:41-49. K akustickým vlastnostem čínských souhlásek viz Shi Feng 2008:145-186. Výzkum artikule čínských souhlásek pomocí EPG viz Zheng & Liu 2008.

Níže uvedeme poznámky k některým skupinám souhlásek – nejprve z hlediska způsobu artikule, poté z hlediska místa artikule.

3.5.1 SOUHLÁSKY DLE ZPŮSOBU ARTIKULACE

ASPIRÁTY

Čínština má šest aspirovaných souhlásek. Nacházejí se ve druhém sloupci tabulky – aspiráta je druhým členem každé z šesti řad. Jsou to **okluzivy** [p^h], [t^h], [k^h] (*p, t, k*), a dále **afrikáty** [ts^h], [tɕ^h], [tɕ^h] (*c, ch, q*). K fonetickým vlastnostem čínských aspirát viz kap. **Aspirované čínské souhlásky**.

ZNĚLÉ SOUHLÁSKY

Pokud opomineme aproximanty [j], [w], [ɥ] a terminální nosovku [ŋ], standardní čínština má jen několik málo znělých souhlásek. Jsou to **sonory** [m], [n], [l], [ɹ] (*m, n, l, r*), které nemají neznělé protějšky.

Poznámka: Řada čínských dialektů nerozlišuje souhlásky [n], [l] jako různé, např. dialekty skupiny Min či Xiang. Lin & Wang 2003:109 odhadují, že geograficky jde cca o polovinu území, na němž se mluví dialekty čínštiny. Některé dialekty znají pouze [n], některé pouze [l], některé obě hlásky volně zaměňují. Čínských dialektů, které mají další znělé iniciály, je relativně nemnoho. Patří k nim dialekty skupiny Wu (např. šanghajština), které mají znělé i neznělé okluzivy, frikativy i afrikáty. K souhláskám v rozličných čínských dialektech viz např. Lin & Wang 2003:64, Xu 1958:38.

Neaspirované okluzivy a afrikáty (první sloupec) se běžně transkribují neznělými symboly, tedy jako [p], [t], [k] (*b, d, g*), [ts], [tɕ], [tɕ] (*z, zh, j*). Ve fonologickém systému vystupují jako neznělé fonémy (jejichž protějšky jsou neznělé *aspirované* – viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). Ve výslovnosti však projevují některé vlastnosti, které je přibližují **znělým souhláskám**, zejména nízkou napjatostí. Proto je v úzké transkripci lze zapsat jako [b], [d], [g], [dʒ], [dʒ], [dʒ]. Podrobně viz kap. „**Poloznělé**“ čínské souhlásky.

SIBILANTY

Ty frikativy nebo afrikáty, které jsou charakteristické sykotem ve vyšším frekvenčním pásmu, bývají označovány tradičním termínem **sibilanty, sykavky**. Vedle striktury samotné mají ještě další zdroj

šumu – výrazný třecí šum vzniká tím, jak proud vzduchu na své cestě naráží na zuby (Ladefoged & Maddieson 1996:145). Termínem sibilanty se v čínštině označují především **dentoalveoláry** [ts], [ts^h], [s] (z, c, s), jejichž sibilantnost je odlišuje od dentoalveolár [t], [t^h], [n], [l] d, t, n, l. Např. Chao 1968:22, Norman 1988:139, Li 1999:57. Jako *svistjaščije*, tj. „ostré sykavky“ je označují Dragunov & Dragunova 1955:61. Dále bývají za sibilanty pokládány též **postalveoláry** [tʂ], [tʂ^h], [ʂ], [ʐ] (zh, ch, sh, r), např. Li 1999:58. Jako *šipjaščije*, tj. „tupé sykavky“, je označují Dragunov & Dragunova 1955:61. Konečně se k sibilantám často řadí i **alveopalatály** [tɕ], [tɕ^h], [ɕ] (j, q, x), např. Ladefoged & Maddieson 1996:149 nebo Li 1999:60. Termínu sibilanty budeme užívat i my (pro všechny tři skupiny). Umožní nám např. shrnout všechny iniciální souhlásky, po kterých se vyskytují tzv. „apikální samohlásky“, do skupiny „**apikální sibilanty**“ (jsou to iniciály z, c, s, zh, ch, sh, r).

NĚKTERÉ AFRIKÁTY

Apikální postalveolární afrikáty jsou [tʂ], [tʂ^h] (zh, ch). **Palatalizované postalveolární afrikáty** (tj. alveopalatály) jsou [tɕ], [tɕ^h] (j, q). Jejich zavedená transkripce v IPA je široká, nezachycuje příslušný charakter první (závěrové) fáze: užívá pro ni ve všech čtyřech případech alveolárního symbolu [t], tedy stejně jako u dentoalveolárních afrikát [ts], [ts^h] (z, c), kde je užití symbolu [t] zcela odpovídající. Pokud bychom chtěli vyjádřit skutečnou **homorgánnost obou fází afrikáty**, bylo by třeba u první fáze použít retroflexního symbolu [ɮ], resp. symbolu s alveoplatální kličkou. Tedy např.: [ɮ] (zh), **ch** [tʂ^h] (ch). Avšak vzhledem k tomu, že v zápisu afrikát se pro první část běžně toleruje pouze přibližná homorgánnost, takové symboly neužíváme. Předpokládáme, že retroflexní „háček“, resp. alveopalatální klička u druhého symbolu platí pro celou skupinu. Úzký zápis by vedl ke grafické nepřehlednosti. Srov. též s transkripcí **českých afrikát c, č**, které se zapisují jako [tʂ] a [tʂ̚]. Pro č by přitom byl přesnější zápis [tʂ̚] (s diakritikem *retracted*). Ještě dodejme, že ligatura se při zápisu čínských afrikát neužívá, neboť k záměně se sekvencí dvou segmentů nemůže v čínštině dojít.

3.5.2 SOUHLÁSKY DLE MÍSTA ARTIKULACE

Labiály a veláry nepředstavují problém, necháme je stranou. Budeme se zajímat o **souhlásky koronální**. Čínština má čtyři koronální řady:

	dentoalveoláry nesibilantní	[t], [t ^h], [n], [l]	(d, t, n, l)	} apik.
sibil.	dentoalveoláry sibilantní	[ts], [ts ^h], [s]	(z, c, s)	
	postalveoláry	[tʂ], [tʂ ^h], [ʂ], [ʐ]	(zh, ch, sh, r)	
	alveopalatály	[tɕ], [tɕ ^h], [ɕ]	(j, q, x)	

První i druhou řadu klasifikujeme v naší práci jako **dentoalveoláry**. Oběma řadám tedy připisujeme stejné místo artikulace. Liší se způsobem artikulace. Pokud je zapotřebí obě řady explicitně odlišit, řadu **d, t, n, l** lze upřesnit jako nesibilantní, řadu **z, c, s** jako sibilantní.

Všechny řady kromě první jsou **sibilanty**. Hu Fang 2008:105 píše: „Přestože koronální souhlásky jsou v jazycích světa nejběžnějšími souhláskami, tak u [koronálních] sibilant je trojitá distinkce místa artikulace vysoce neobvyklá.“ Upřesněme, že řada 3. a 4. se neliší v místě pasivního artikulátoru – je postalveolární, nýbrž že se liší v artikulaci jazyka (3. je apikální, 4. je laminální až dorzální, palatalizovaná).

První tři řady se v literatuře vcelku jednotně označují jako **apikální**. Toto označení lze podržet jako užitečný střešní „fonologický“ termín, zahrnující artikulaci nejen špičkou jazyka, ale i přiléhající laminální oblastí, která není od špičky jazyka zřetelně oddělena (viz kap. **Fonologický systém**

čínských souhlásek). Ve fonetickém popisu je však třeba rozlišovat pro *d, t, n, l, z, c, s* artikulaci **apiko-laminální**, a pro *zh, ch, sh, r* výrazně odlišnou **apikální** artikulaci ostrým okrajem špičky.

Poznámka: Alveopalatály [tɕ], [tɕʰ], [ɕ] (*j, q, x*) se artikulují laminálně až anterodorzálně. Mohou být klasifikovány buď jako **dorzální**, anebo jako **dorzální a zároveň koronální** (Lin 2007:30, Li 1999:200). My je zde zařazujeme mezi koronální souhlásky, protože chceme jejich výklad propojit s ostatními třemi řadami a srovnat jejich vzájemné artikulační odlišnosti. Jsme si přitom vědomi určitého zjednodušení, tím spíše, že účast jazyka později ve fonetickém popisu označíme jako anterodorzální, nikoli laminální (k určení anterodorzální jsme vedeni metodologickými důvody podporujícími správnou výslovnost).

• • •

V dalších kapitolách probereme aspiraci a „poloznělost“ u čínských souhlásek. Poté se budeme podrobně věnovat **artikulaci jednotlivých řad**. Zjistíme, že **nejednota** v literatuře se týká jak určení místa artikulace, tak účasti jazyka. Výklad bude doplněn **sagitálními řezy** a **palatogramy** ze souhrnných instrumentálních studií Zhou & Wu 1963 a Ohnesorg & Švarný 1955 (a též z některých dalších dílčích prací). Pokud je nám známo, z pozdější doby nejsou k dispozici srovnatelné systematické studie, které by zahrnovaly celou škálu čínských souhlásek.

Čínské publikace a učebnice vesměs přejímají diagramy od Zhoua & Wua, přičemž jsou obvykle překresleny a zjednodušeny (do podoby *shìyì tú* 示意图 „skeč“). Někdy bývají zkeslené či nekvalitní, případně je jejich původ nejasný. Z literatury, kterou jsme měli k dispozici, jsme sagitální řezy a palatogramy našli v čínských publikacích Cao Wen 2002 (zde jsou diagramy Zhoua & Wua přejaty beze změny a v dobré kvalitě), Wu 1992 (zde jsou patrně jiného původu a méně kvalitní), některé používá Zhu 1997 (pouze pro účely ilustrací u problematických souhlásek, nejde o systematický přehled). Samotné sagitální řezy bez palatogramů mají Xu 1999, Liu Guanghui 2006. Z nečínských publikací pak mají sagitální řezy (ne však nutně pro všechny souhlásky) Spěšněv 2003, Švarný 1998 III, Lin 2007. Souhrnně lze říci, že tento typ obrazového materiálu není standardní součástí výukových publikací zabývajících se výslovností. My se však domníváme, že je pro pochopení správné artikulace velmi užitečný. Nestačí přitom překládat jen **sagitální řezy**, potřebné jsou i **palatogramy**, které bývají někdy pokládány za méně důležité. Sagitální řez totiž zachycuje pouze středovou linii patra v předozadním směru (patro však má obloukovitou klenbu, která se po stranách směrem k zubům postupně snižuje) a středovou linii jazyka (o pozici jiných částí jazyka, např. okrajů, vypovídá jen omezeně). Ze sagitálního řezu se může např. zdát, že artikulace se účastní jen špička jazyka – a teprve z palatogramu je patrné, že do tvoření vstupují i okraje jazyka – např. u apiko-laminálních souhlásek *d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r*. Význam palatogramů z hlediska metodologie výuky zdůrazňuje Zhu 1997:35: teprve kombinace sagitálního řezu s palatogramem dává přesnější, trojrozměrnou představu o účasti artikulačních orgánů.

Pokud jde o čínskou terminologii k artikulaci souhlásek, diskuse k ní viz Zhu Xiaonong 2008, Cao Wen 2009.

3.6 ASPIROVANÉ ČÍNSKÉ SOUHLÁSKY

Čínština má šest aspirovaných souhlásek (*sòngqì yīn* 送气音):

okluzivy:	<i>p</i> [pʰ],	<i>t</i> [tʰ],	<i>k</i> [kʰ]
afrikáty:	<i>c</i> [tsʰ],	<i>ch</i> [tʃʰ],	<i>q</i> [tɕʰ]

Poznámka: Pinyin se při zápisu aspirát vyhýbá symbolům s diakritikem a spřežkám (kromě *ch*); k řešení jejich zápisu viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu**. Česká transkripce využívá spřežku **ch**: tedy *p* = pch, *t* = tch, *k* = kch, *c* = cch, *q* = čch, *ch* = čch.

Pokud jde o **postavení mluvidel** pro aspiráty, je obdobné jako pro příslušné souhlásky neaspirované (*b, d, g, z, zh, j*). V instrumentální studii Ohnesorg & Švarný 1955:63 se v kometáři k rentgenografiím

píše: „Při rozboru iniciál byly vynechány aspiráty, poněvadž jejich artikulační příbuznost s neaspirovanými byla dostatečně prokázána palatografií.“ Obdobně Ladefoged & Wu 1984:272 zjišťují, že na sagitálních řezech nenacházejí žádný podstatný systematický rozdíl mezi neaspirovanými a aspirovanými afrikátami (*z - c, zh - ch, j - q*). Postavením mluvidel se zde proto nebudeme zabývat.

3.6.1 VOT

K hlavním artikulačně-akustickým rysům aspirát obecně patří vyšší hodnoty VOT. Platí to i pro aspiráty čínské. Studie Chen et al. 2007. srovnávající čínské a anglické aspirované okluzivy dokládá, že hodnoty VOT u čínských jsou vyšší než u anglických (připomeňme, že v angličtině není aspirace distinktivní). Podle zjištění této práce mají **čínské aspirované a neaspirované okluzivy** následující hodnoty VOT (jejich tabulka 3, str. 10):

neaspirované	b prům. 13,9ms (10-18ms)	d prům. 15,3ms (12-18ms)	g prům. 27,4ms (20-33ms)
aspirované	p prům. 77,8ms (63-90ms)	t prům. 75,5ms (65-87ms)	k prům. 85,7ms (74-98ms)

Obr. 1: VOT neaspirovaných a aspirovaných čínských okluziv dle Chen et al. 2007

3.6.2 ZDROJ ŠUMU

Aspirační šum vzniká během odkladu modální fonace a je spoluzodpovědný za sluchový dojem přídechu. U čínských aspirát je šum výraznější, trvá déle a má poněkud jinou povahu než u aspirát anglických. Charakter šumu u čínských aspirovaných souhlásek závisí na dvou hlavních faktorech:

- **jaký typ souhlásky** se aspiruje – zda okluziva, nebo afrikáta
- **jaká samohláska po aspirátě následuje** (tj. jaká je první samohláska finály – jinými slovy, ke které ze čtyř kategorií *hu* finála patří). Samohláska podle toho, zda je zavřená či nikoli, totiž vytváří pro šum odlišné podmínky. Přídech tedy může mít **různou kvalitu u jedné a téže souhlásky** – podle toho, co po ní následuje (např. aspirační šum u okluzivy **p** [p^h] bude mít jiný charakter ve slabice *pao* než ve slabice *pi*).

Různé zdroje šumu (*móacā shēngyuán* 摩擦声源) u aspirát podrobně probírá např. instrumentální studie Wu 2004a:59. V učebnicích se však na tyto jemnosti většinou neupozorňuje, přestože jejich ignorování může vést ke zřetelně nepřírozené výslovnosti. Např. Wu et al. 1992:63 píšou pro všechny aspiráty souhrnně: „Po detenzi zůstávají hlasivky rozevřené a prochází jimi slabý vzduchový proud; protože se nad hlasivkami mezi hrtanem a hltanem utvoří malá striktura, vzniká slabé tření...“ Povaze aspiračního šumu u konkrétních souhlásek se výjimečně věnuje Zhu 1997:63-70. Situaci probereme níže.

OKLUZIVY **P, T, K**

Studie Wu 2004a:59 uvádí, že u okluziv **p** [p^h], **t** [t^h], **k** [k^h] má aspirace v zásadě charakter **glotální frikativy** (*hóu cāyīn* 喉擦音). Tedy [h]. V podobném smyslu píše pro *p, t, k* Howie 1951:5: “*In Chinese there is often, though not always, some constriction in the throat during this puff of breath giving it more force.*“ Je však na místě odlišit případy, kdy po **p, t, k** následuje vysoká přední samohláska **i** (ať už je v roli centrály, vyslovená jako [i] – např. ve slabice *pi*, nebo v roli mediály, vyslovená jako [j] – např. ve slabice *pie*) od případů ostatních. Zhu 1997:67 v tomto smyslu píše: „U aspirovaných okluziv *putonghua* je charakter aspirace ovlivňován první samohláskou následující finály.“ Tento jev je fyziologický a má koartikulační povahu. V principu lze rozlišit dvě situace:

p, t, k + a, e, o, u

Např. ve slovech *pà* 怕 „bát se“, *téng* 疼 „bolet“, *tóu* 头 „hlava“, *kǔ* 苦 „hořký“, *tóng* (= *ltungl*) 同 „s“. Aspirační šum připomíná zvuk glotální frikativy [h] nebo velární frikativy [x] (jak uvádí Zhu 1997:67). U souhlásek **p, t** je tedy zdroj aspiračního šumu **jinde než je primární artikulace**, kdežto u veláry **k** vzniká šum **přímo v místě její artikulace** – je homorgánní s místem jejího tvoření.

p, t + i

Např. ve slovech *pí* 皮 „kůže“, *tiě* 铁 „železo“. Zdroj aspiračního šumu se pod vlivem **i** posouvá od [x] poněkud vpřed k oblasti palatální (tvoření šumu vzadu by nebylo pohodlné – [h] nebo [x] se ve spojení s následujícím zavřeným [i], [j] obtížně vyslovuje). Část jazyka, která strikturu pro šum tvoří, je také přednější. Zhu 1997:67 uvádí, že příděch zde připomíná alveopalatální frikativu [ç] nebo postalveolární frikativu [ʃ]. Podle našeho názoru jsou tato určení poněkud příliš přední (navíc [ʃ] nemá dostatečnou míru palatalizace). Domíváme se, že aspirační šum spíše připomíná **palatální frikativu [ç]** (ač [ç] také není vyloučeno, zejména u **p** a ve zběžné mluvě). Důvody jsou následující:

U **labiály p** artikulují rty; nic tedy nebrání jazyku, aby už při souhláse zaujal vysoké postavení pro následující samohlásku [i]. Lze předpokládat, že aspirační šum bude tvořen takovým postavením jazyka, které je co nejbližší artikulaci [i] nebo [j] – tomu spíš odpovídá frikativa [ç] (srov. s českým *chichichi* nebo s německým *ich Laut*). Eventuelně se blíží k [ç]. Naproti tomu při artikulaci **dentoalveoláry t** *nemůže* být hřbet jazyka vyklenut vzhůru, neboť by to narušilo její apikální (či apikolaminální) tvoření a ohrozilo kontrast s alveopalatálami **j [tç], q [tç^h]**. Jazyk se k [i] přesouvá postupně. Zdroj aspiračního šumu může být nejprve poněkud více vzadu než je [ç] (hřbet jazyka se chystá k artikulaci [i], přednější část hřbetu však nelze pozvednout), a teprve během artikulace se nepatrně posouvá dopředu k [ç], aby se posléze se oddálil pro [i]. Dodejme, že pokud by u **t** měl aspirační šum charakter [ç], jak uvádí Zhu, tak **t** by nemuselo být v produkci a percepci dostatečně odlišeno od alveopalatálních afrikát **j [tç], případně q [tç^h]**.

U čínské souhlásky **t** **nedochází k frikativizaci** – na rozdíl od angličtiny. Je to jeden z rysů, který odlišuje např. [t^hi:] pro čínské *tī* 踢 „kopat“ od výslovnosti anglického *tea* (připomeňme též, že čínské **i** je více zavřené než anglické, zejména než anglické krátké **i**). Nebo [t^hu:] v čínském slově *tū* 秃 „plešatý“ od výslovnosti anglického *two*. Dodejme, že čínština má vedle **t [t^h]** ještě aspirovanou afrikátu **c [ts^h]**, která je v zásadě homorgánní. Při frikativizaci [t^h] by mohlo dojít k záměně obou souhlásek.

Poznámka: Po **p, t**, smějí následovat jednak finály typu *kaikou* kromě finály **-i** (např. *pa, teng*, ale ne **pi*), jednak finály typu *qichi* (např. *pi, tie*). Z finál typu *hekou* pouze **-u** (*pu, tu*, ale ne **puan*). Po **k** smí následovat jednak finály typu *kaikou* kromě finály **-i** (např. *kan, ke*, ale ne **ki*), jednak finály typu *hekou* (např. *ku, kuai*). Po **p, t, k** nemůže následovat žádná finála typu *cuokou* (**pi, *ti, *kue*).

AFRIKÁTY C, CH, Q

Afrikáty obsahují šumovou složku. Jestliže tedy jak aspirované afrikáty **c [ts^h], ch [tʃ^h], q [tç^h]**, tak i neaspirované afrikáty **z, zh, j** obsahují šum, **co je od sebe odlišuje?** Je to jednak „poloznělost“ **z, zh, j**, jednak delší trvání **c, ch, q**, a dále v některých případech vlastnosti šumu. Podobně jako u okluziv, i zde nalézáme dva typy aspiračního šumu podle toho, jaká následuje samohláska (jak upozorňují Zhu 1997:69 i Wu 2004a:59). V principu lze opět rozlišit dvě situace:

c, ch + a, e, o, u

Např. ve slovech *cà* 擦 „utřít“, *chén* 尘 „prach“, *chǒu* 丑 „ošklivý“, *chū* 出 „vyjít“. První fáze šumu odpovídá úžinové artikulační fázi dané afrikáty. Po něm, po uvolnění úžiny a během odkladu fonace, následuje šum vznikající **vzadu**, v zadní části ústní dutiny nebo hlouběji v hrdle, který má **charakter**

[h] nebo [x]. Tento **dodatečný šum** plus **prodloužené trvání** souhlásky pak odlišují aspirátu od neaspirované, tedy souhlásku *c* od *z*, souhlásku *ch* od *zh* (k tomu ještě přistupuje „poloznělost“ *z*, *zh*).

c, ch + ě, q + i, ü

Např. ve slovech *cí* 词 „slovo“, *chī* 吃 „jíst“, *qī* 七 „sedm“, *qù* 去 „jít někam“, *qiē* 切 „krájet“, *quán* 全 „úplný“. Aspirační šum vzniká **přímo v místě tvoření souhlásky** pouhým prodloužením úžinové fáze afrikáty (druhotný zdroj šumu podobný [h] nebo [x] zde neexistuje – pro jeho vznik nejsou před zavřenou samohláskou artikulační podmínky). Charakter aspiračního šumu se u jednotlivých afrikát poněkud liší analogicky tomu, jak se liší místo jejich artikulace. Pro *c* [ts^h] (tj. ve slabice *ci*) má aspirace charakter frikativy [s], pro *ch* [tʃ^h] (tj. ve slabice *chi*) má charakter frikativy [ʃ], pro *q* [tɕ^h] (tj. ve slabikách *qi*, *qü*) má charakter frikativy [ɕ]. Aspirovanou od neaspirované tedy odlišuje zejména **prodloužené trvání** (k tomu ještě přistupuje poloznělost *z*, *zh*). Slabiky *ci*, *chi*, *qi*, *qu* lze vlastně přesněji zapsat takto: *ci* [ts:], *chi* [tʃ:], *qi* [tɕi:], *qü* [tɕy:] (IPA zápis využívající symbolu ^h i česká transkripce písíci cch', čch', čchi, čchü jsou tedy v tomto smyslu zavádějící).

Poznámka: Po *c*, *ch* smí následovat jednak finály typu *kaikou* včetně finály *-ě* (např. *ca*, *cheng*, *chun*, *chou*, *cī*, *chī*), jednak finály typu *hekou* (např. *cu*, *chun*). Finály typu *qichi* a *cuokou* po nich následovat nesmí (*cie, *cüe). Po *q* smí naopak následovat výhradě finály typu *qichi* a *cuokou* (*qie*, *que*).

3.6.3 TRVÁNÍ

Aspirované souhlásky mají obecně vyšší hodnoty VOT a delší trvání než neaspirované (viz výše). Jak výrazný je tento rozdíl záleží na typu souhlásky – zda jde o **okluzivu**, nebo **afrikátu**. Rozdíl v trvání okluzivy aspirované oproti neaspirované je mnohem dramatictější, než je tomu u afrikát. Wu 2004a:32 zjišťuje pro čínské souhlásky:

- pro **okluzivy**: **aspirované** okluzivy jsou zhruba **8x** delší než **neaspirované** okluzivy
- pro **afrikáty**: **aspirované** afrikáty jsou pouze **3x** delší než **neaspirované** afrikáty

Obecně platí, že afrikáty mívají kvůli své větší artikulační náročnosti delší trvání než okluzivy. Wu 2004a:32 na základě měření (dva mluvčí) zjišťuje, že čínské neaspirované afrikáty (*z*, *zh*, *j*) jsou cca **4x** delší než neaspirované okluzivy (*b*, *d*, *g*). Přistoupí-li **aspirace**, trvání okluzivy se výrazně prodlužuje, kdežto trvání afrikáty se prodlužuje méně výrazně. Níže uvádíme tabulku shrnující výsledky Wuových měření – Wu 2004a:49 (číslo představuje průměrnou hodnotu trvání pro danou skupinu souhlásek). Pro srovnání uvádíme též údaje z jiných prací – Wu et al. 1992:63 (tučnou kurzivou), Zhu 1997:69 (netučnou kurzivou).

	okluzivy		afrikáty	
neaspirované	<i>b</i>	11ms	<i>z</i>	46ms
	<i>d</i>	<i>2-10ms</i>	<i>zh</i>	<i>20-70ms</i>
	<i>g</i>	<i>10ms</i>	<i>j</i>	<i>80ms</i>
aspirované	<i>p</i>	88ms	<i>c</i>	123ms
	<i>t</i>	<i>40-70ms</i>	<i>ch</i>	<i>75-140ms</i>
	<i>k</i>	<i>50ms</i>	<i>q</i>	<i>180ms</i>

Obr. 2: prorovnání trvání neaspirovaných a aspirovaných okluziv / afrikát

Jak vyplývá z tabulky, zatímco **u neaspirovaných** souhlásek je průměrný rozdíl v trvání mezi afrikátami a okluzivami poměrně výrazný (u Wu 2004a jsou afrikáty *z*, *zh*, *j* cca 4x delší než okluzivy *b*, *d*, *g*), tak **u aspirovaných** souhlásek je rozdíl méně nápadný (u Wu jsou afrikáty *c*, *ch*, *q* jen o

polovinu delší než okluzivy *p, t, k*). Tento princip je patrný i u údajů z druhých dvou publikací, přestože konkrétní čísla jsou poněkud jiná.

3.6.4 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Aspirace je v čínštině distinktivní, proto je třeba ve výuce pečlivě dbát na její dodržování. Jak upozorňuje Chen Yachuan 1998 ve svém článku k problematice výuky čínských aspirátů, toto téma představuje ve výuce čínské výslovnosti jeden z obtížných bodů. Mluvěním jazyků, které kontrast aspirovaná – neaspirovaná nemají, činí aspiráty potíže. Chen se zaměřuje na studenty japonské. mezi takové jazyky patří ale i čeština nebo angličtina.

V řadě čínských učebnic se doporučuje pro nácvik aspirátů **metoda „foukání do papíru“** (*chuī zhǐ fǎ* 吹纸法). Jak jsme však vyložili a jak připomíná Zhu 1997:71, hlavním signálem aspirace není, jak se řada lidí domnívá, zesílení výdechového proudu (starý čínský termín pro aspiráty byl *tùqì yīn* 吐气音 „plivat – vzduch – hlásky“), nýbrž úsek následující po uvolnění striktury, kdy zní aspirační šum. Tento šum však může mít různý charakter a *nemusí* být provázen silným výdechovým proudem. Proto metoda „foukání do papíru“ nepřináší vždy efektivní výsledky, zdůrazňuje Zhu. Podobně je tomu s metodou přiblížení úst k hřbetu ruky či k plameni svíčky. Zmíněné „fyzikální jevy“ se nerealizují u všech aspirátů a ve všech okolích stejně výrazně. Např. u slabiky *pu* bude proud vzduchu velmi výrazný, kdežto u *qi* prakticky neznatelný.

Při nácviku je tedy důležité dbát na to, aby **aspirační šum měl příslušný charakter**, tj. aby jej studenti plošně u všech souhlásek nerealizovali jako [h] nebo [x] (jak se zdá. naznačovat IPA i česká transkripce čínštiny: např. *qi* = [tɕ^hi], čchi, nebo *ci* = [ts^hɿ], cch^h). Zejména je třeba se soustředit na kombinace *c, ch + ě*, a dále *q + ě, ü*, kde aspirační šum vzniká jen protažením úžinové fáze dané afrikáty. Pro ozřejmení různé povahy aspiračního šumu je ve cvičeních vhodné kontrastovat slabiky se stejnou iniciálou a různými finálami (např. *chun – chi*). Je přitom třeba dbát na **dostatečnou délku trvání** aspirátů a připomínat, že efekt aspirace netkví v přehnaně energickém zesílení výdechového proudu, jehož jsme u studentů často svědkem. Např. Wu 2004a:64 zdůrazňuje, že samotné zesílení výdechového proudu, na které se mnozí studenti soustředí, není dostačující – „mnohem důležitější je kontrola nad trváním výdechového proudu a nad odkladem nástupu samohlásky.“

3.7 „POLOZNĚLÉ“ ČÍNSKÉ SOUHLÁSKY

První sloupec tabulky souhlásek obsahuje **neaspirované neznělé okluzivy (*b, d, g*) a afrikáty (*z, zh, j*)**. Všechny jsou fonologicky neznělé – viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek** (o důvodech, proč pinyin používá k jejich zápisu „znělá“ písmena, jsme se již zmiňovali). Výslovnost těchto souhlásek se standardně zapisuje pomocí **neznělých symbolů**: [p], [t], [k], [ts], [tʂ], [tɕ]. Také v české transkripci je přepisujeme písmeny pro neznělé: **p, t, k, c, č, ť**. Jejich výslovnost má však určitá specifika, která nejsou výše uvedenými transkripcemi vystižena. Jsou to **nenapjatost a tendence k sonorizaci**.

3.7.1 NENAPJATOST

Uvedené souhlásky *b, d, g, z, zh, j* se vždy realizují jako **nenapjaté, lenisové**, což bývá obecně charakteristické spíše pro souhlásky znělé (zatímco neznělé bývají napjaté). Striktura je lehká, vytvořená s malým svalovým napětím, a rychle se uvolňuje. Výdechový proud je slabý. IPA nenabízí diakritickou značku, kterou by bylo možno vystihnout lenisovou výslovnost neznělé souhlásky. Pokud má být zachycena nízká napjatost neznělých, v úzké transkripci je lze zapsat pomocí symbolů pro

znělé souhlásky a opatřit je kroužkem značícím desonorizaci, např. [b̥]. Pro okluzivy je situace poměrně jednoduchá. U afrikát je to poněkud složitější. Obě skupiny probereme zvlášť.

OKLUZIVY B, D, G

Za běžných okolností (tj. v přízvuchných slabikách) mají **VOT nulový** či nepatrně pozitivní, jsou tedy **zcela neznělé** – nejsou provázeny zněním hlasu v žádné své fázi. Zároveň jsou však **nenapjaté**. Mají-li se obě tyto vlastnosti vystihnout, v úzké transkripci je lze zapsat jako [b̥], [d̥], [g̥]. Např. slovo *bā* 八 „osm“ se zapíše [b̥a], nikoli [pa]. V kapitole **Artikulace souhlásek obecně** jsme upozornili, že s [b̥], [d̥], [g̥] se lze setkat v **angličtině** (např. *rib* [ɹɪb̥]). Jsou však **výsledkem jiných procesů**. V angličtině, pokud přijmemem znělé fonémy /b, d, g/, jsou [b̥], [d̥], [g̥] výsledkem desonorizace znělých [b], [d], [g], k níž dochází v některých pozicích. Naproti tomu v čínštině jde o inherentně nenapjatou výslovnost neznělých souhlásek [p], [t], [k] (fonologicky /p, t, k/), které se za určitých okolností mohou sonorizovat. IPA bohužel nenabízí možnost obě situace rozlišit.

Dodejme, že typickou chybou pro čínské *b, d, g* je u českých mluvčích přílišná napjatost, u anglických mluvčích pro změnu plná znělost; s její pomocí se brání příděchu, ke kterému by jinak měli u neznělé okluzivy v iniciální pozici tendenci (s tímto jevem jsme se překvapivě setkali dokonce u českého mluvčího, který je v dlouholetém kontaktu s angličtinou a anglickými mluvčími čínštiny).

AFRIKÁTY Z, ZH, J

Za běžných okolností (tj. v přízvuchných slabikách) mají **mírně negativní VOT**, jsou tedy v pravém slova smyslu **poloznělé**: první, závěrová fáze není provázena zněním hlasu, teprve ve druhé, úžinové fázi nastupuje kmitání hlasivek; viz kap. **Nástup hlasivového tónu (VOT)**. Zároveň jsou **nenapjaté**. Mají-li se obě tyto vlastnosti vystihnout, v úzké transkripci se první fáze zapíše znělým symbolem s kroužkem (konkrétně [d̥]), druhý symbol – frikativa – je znělý (konkrétně [z], [ʒ] nebo [ʒ̥]). Zápis je tedy [d̥z], [d̥ʒ], [d̥ʒ̥]. Např. slovo *zá* 杂 „rozmanitý“ se zapíše [d̥za], nikoli [tʃa].

S upozorněním na nenapjatou výslovnost *b, d, g, z, zh, j* se v literatuře se setkáme celkem často, ač ne vždy. Např. Norman 1988:139 píše: „Neaspirovaná série se vyslovuje lenisově a pro necvičené ucho často budí dojem znělosti“. Dragunov & Dragunova 1955:61 uvádějí: „Zvláštností těchto souhlásek je, že podle příznaku účasti hlasivek patří do kategorie **neznělých**, kdežto podle příznaku síly vzdušného proudu patří ke slabým, **nenapjatým** – v tomto směru se tedy neliší od znělých. Proto se ve fonetické literatuře nazývají buď **poloznělé** (*poluzvonkije*), anebo slabé neznělé, *lenes*.“

TRANSKRIPCE

Transkripce se nejčastěji užívá široká, tj. neznělými symboly. Např. Kratochvíl 1968:25 má zápis [p], [t], [k], [ts], [tʃ], [tʃ̥], Švarný 1998 III:64 má [p], [t], [k], [c], [č], [č̥]. Podobně v práci Ohnesorg & Švarný 1955. Výjimkou jsou např. Dragunovovi 1955, kteří píšou [b̥], [d̥], [g̥], [d̥z], [d̥ʒ], [d̥ʒ̥]. Podobně Spěšněv 1980:38, který tyto souhlásky přímo označuje jako *poluzvonkije*, „poloznělé“ (neuvádí diakritického kroužku, ale stříšky ʌ; str. 38, 50, 51, 58). Na nenapjatost upozorňuje též např. Dow 1972:25, transkripci má [b̥], [d̥], [g̥], [d̥z], [d̥ʒ], [d̥ʒ̥]. Někteří autoři nenapjatost zmiňují a v transkripci zachycují pouze pro okluzivy (*b, d, g*). Tak např. Chao 1968:22 píše okluzivy jako [b̥], [d̥], [g̥], ale afrikáty jako [ts], [tʃ], [tʃ̥]. Podobně Norman 1988:139. Čínští autoři z ČLR opírající se o pinyin na nenapjatou výslovnost zpravidla upozorňují. Někdy dodávají, že v úzké transkripci by se mělo užívat znělého zápisu s kroužkem, vesměs však v praxi užívají širokou transkripci: [p], [t], [k], [ts], [tʃ], [tʃ̥]. Např. Wu 1992:66, Wang et al. 2002:42, Lin & Wang 2003:78, Xu 1999:38-44 aj. Naopak např. Cao 2002:42-44 nenapjatost vůbec nezmiňuje, na znělost druhé fáze u afrikát neupozorňuje a vysloveně varuje před znělou výslovností [dz] atd.

Porovnejme nyní široký a úzký zápis všech souhlásek z prvního sloupce tabulky:

	široká TR	úzká TR
<i>b</i>	[p]	[b̚]
<i>d</i>	[t]	[d̚]
<i>g</i>	[k]	[g̚]
<i>z</i>	[ts]	[dz̚]
<i>zh</i>	[tʂ]	[dʂ̚]
<i>j</i>	[tɕ]	[dɕ̚]

V naší práci (viz kap. **Iniciály v této práci**) pokládáme za vhodné uvést obě varianty transkripce, neboť první (široká) je mnohem běžnější – a také pro studenta jednodušší, druhá (úzká) zase daleko přiléhavěji vystihuje fonetické vlastnosti daných souhlásek a předchází jejich nepřírozené až chybné výslovnosti. Je k úvaze, kterou z variant je vhodné zvolit v učebnici pro praktickou výuku výslovnosti. Tuto otázku ponecháváme otevřenou.

3.7.2 SONORIZACE

Další vlastností všech probíraných souhlásek je to, že za určitých okolností mají **tendenci k sonorizaci**, tedy ke **zcela znělé výslovnosti** s negativním VOT: [b], [d], [g], [dz], [dz̚], [dʂ̚]. K tomuto jevu dochází v **nepřízvučných enklitických slabikách**, zejména pak v běžné, rychlé řeči (v proklitických slabikách tento jev nenastává, jedině ve velmi ledabylé řeči). Tak např. slovo *wěiba* 尾巴 „ohánka“ se namísto [wei**ba**] vysloví jako [wei**ba**], slovo *tāde* 他的 „jeho“ se vysloví jako [tʰa:**də**], slovo *háizi* 孩子 „dítě“ se vysloví jako [xard**zi**]. Všimněme si možné odlišné výslovnosti téže souhlásky v různých pozicích, např. *b*: *bàba* 爸爸 „tatínek“ [b**aba**].

Poznámka: Tendence k sonorizaci neznělých souhlásek bývá v jazycích obecně posilována **intervokalickou pozicí**, např. slovenské „tak asi“ se vysloví jako [ta.**ga.si**]. V čínštině se iniciální souhláska nepřízvučné enklitické slabiky ocitá v intervokalické pozici **v převážné většině případů**, protože předcházet jí mohou jen dva typy segmentů: buď vokál (*wǔ ge* 五个 „pět kusů“), nebo nosová terminála (*zhēn de* 真的 „doopravdy“). K sonorizaci přitom může docházet **i po nosových terminálách** – jde o sonory, které se často realizují jen jako nazalizace předchozí samohlásky, takže z fonetického hlediska pak *jde* o intervokalickou pozici.

Intervokalická sonorizace (lenizace) může nastat nejen u okluzivy nebo afrikáty, ale i u frikativy, a může být **i v přízvučné slabice**: čínský pozdrav *nǐ hǎo* 你好 se v běžné, rychlé řeči vysloví nikoli jako [ni **xau**], nýbrž jako [ni **ɣau**] nebo [ni **ɦau**]. Podobně *yínháng* 银行 „banka“. Švarný 1998 III:68 uvádí: „Ještě více než iniciály *b*, *d*, *g* podléhají sonorizaci neaspirované semiokluzivy *z*, *zh*, *j*, takže není chybou, jestliže tyto iniciály vyslovujeme zněle... i v jiných pozicích [než v nepřízvučných enklitických slabikách]... tedy např. **i na začátku slov**.“ Na sonorizaci dále upozorňují např. Kratochvíl 1968:26, Jun 2005:239, Hockett 1947:261, Duanmu 2002:27, Lin 2007:158 aj.

Sonorizace *b*, *d*, *g*, *z*, *zh*, *j* je v souladu s tzv. **polarizačním principem** – pokud jazyk kontrastuje neznělé neaspirované s neznělými aspirovanými, pak neznělé neaspirované projevují tendenci k určité míře znělé výslovnosti (viz kap **Využití laryngálních rysů v jazycích**).

Někteří autoři vyjíměčně udávají znělé [b], [d], [g], [dz], [dz̚], [dʂ̚] přímo jako alofony dotyčných souhlásek. Např. Xu 1957:22, Xu 1958:123, Huang & Liao 2002:119. To však nepokládáme za vhodné, neboť jde o v zásadě o záležitost souvislé řeči a její prozodie.

Zdůrazněme, že při sonorizaci **nemůže dojít k záměně souhlásek** – znělost není v čínštině fonologicky relevantní rys, pro rozlišení souhlásek je podstatná přítomnost či nepřítomnost přídechu (viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**)

3.7.3 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Vyložené vlastnosti jsou do určité míry fonetickým detailem, který bývá v popisech i transkripcích opomíjen. My jim věnujeme pozornost ze dvou důvodů:

– Napjatá výslovnost daných souhlásek (zejména v nepřízvučné pozici) jakož i zcela neznělá výslovnost afrikát **z, zh, j** (kterou naznačuje široká IPA transkripce [ts], [tʂ], [tʃ], nebo česká transkripce **c, č, ť**) **působí pro rodilého mluvčího nepřírozeně**, ba i může vést k záměně s jinou souhláskou (posluchač může při vyšší napjatosti očekávat aspiraci).

– Komplex popsanych vlastností je možno chápat jako užitečnou „**prevenci aspirace**“: eliminuje nebezpečí možného vzniku přídechu, který by při napjaté a zcela neznělé výslovnosti eventuálně mohl do souhlásky přistoupit – zejména u afrikát díky přítomnosti úžinové fáze.

Z metodologického hlediska je tedy vhodné při výuce tyto rysy od studentů vyžadovat. Zejména obtížné je nacvičit nasazení fonace *během* trvání souhlásky u **afrikát z, zh, j**. Je mu však třeba věnovat pozornost: v pořádku není ani zcela neznělá (a navíc napjatá) výslovnost těchto afrikát, ani výslovnost zcela znělá.

Pokud jde o **sonorizaci** iniciál **b, d, g** v nepřízvučné pozici, pokusy o ni je vhodné studentům doporučovat až v poněkud pokročilejších fázích výuky, kdy mají zvládnutou redukci nepřízvučných slabik i v ostatních ohledech (jsou to zejména krácení délky slabiky a redukce hlavní samohlásky). Výjimkou by mohl být obecný numerativ *ge* 个, který je možné od začátku nacvičovat se sonorizovanou výslovností [gə].

3.7.4 TERMÍN „POLOZNĚLOST“ V POJETÍ TÉTO PRÁCE

„Poloznělostí“ nebudeme rozumět ani „poloviční znělost“ souhlásky, tj. nástup kmitání hlasivek až v *průběhu* trvání souhlásky, ani (pouhou) nenapjatou výslovnost znělých souhlásek (jak činí např. Dragunovovi nebo Spěšněv), nýbrž **komplex artikulačně-akustických charakteristik čínských souhlásek b, d, g, z, zh, j**, jimiž jsou:

- nenapjatost
- u afrikát nástup fonace v úžinové fázi (a to i v přízvučných slabikách po pauze)
- tendence k plné sonorizaci v nepřízvučných slabikách a/nebo v intervokalické pozici

Abychom náš způsob užití termínu odlišili od částečné znělosti (ve smyslu mírně negativního VOT), která se jím často rozumí, budeme jej klást do uvozovek, píšeme tedy „**poloznělost**“.

3.8 LABIÁLY **b, p, m, f**

3.8.1 ZPŮSOB ARTIKULACE

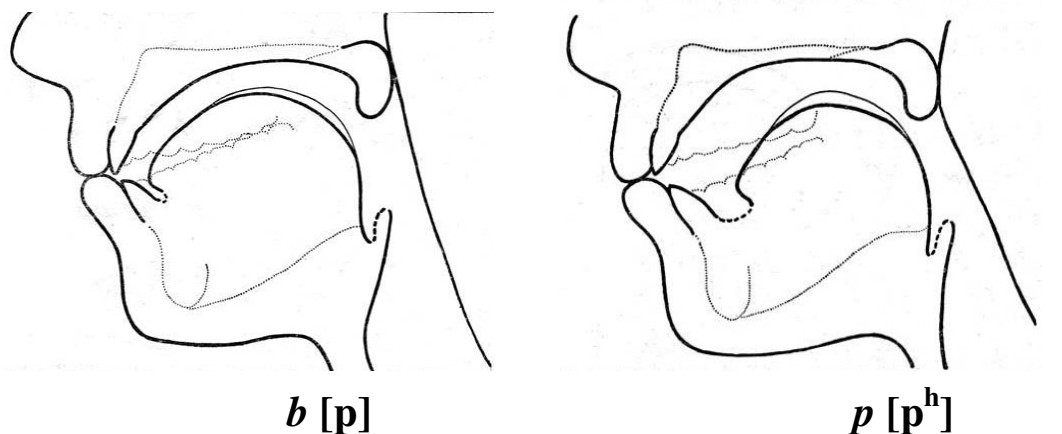
V této řadě najdeme dvě okluzivy: neznělé neaspirované **b** [p] a jeho aspirovaný protějšek **p** [p^h]; dále nosovku **m** [m] a konečně frikativu **f** [f]. Okluziva **b** je „poloznělá“ (je málo napjatá a má tendenci k sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [b]. U aspirované okluzivy **p** má aspirační šum buď charakter velární frikativy [x], resp. glotální frikativy [h] – to pokud následuje ne-vysoký vokál (např.

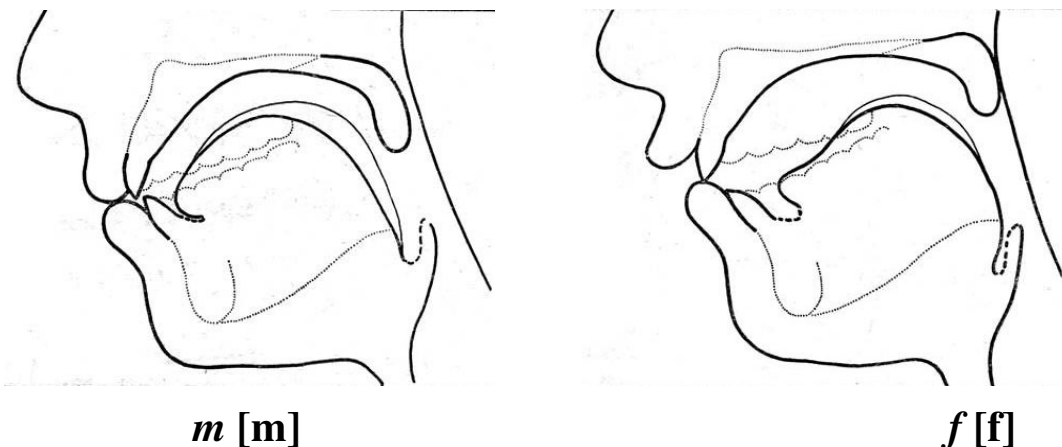
pang, pen, pei, po) či zadní vokál *u* (např. *pu*) – anebo se zdroj šumu posouvá poněkud vpřed – to pokud následuje vysoký přední vokál *i* (např. *pi, pin, piao*).

3.8.2 MÍSTO ARTIKULACE, POSTAVENÍ JAZYKA A RTŮ

Tři souhlásky jsou tvořeny bilabiálně: *b, p, m*. Jedna souhláska je tvořena labiodentálně: *f*. Postavení jazyka a rtů je patrné na sagitálních řezech:

Obr. 1: Postavení jazyka pro *b, p* (Zhou & Wu 1963:43,44)

Obr. 2: Postavení jazyka pro *m, f* (Zhou & Wu 1963:45,46)

Jazyk se artikulace neúčastní, všechny čtyři souhlásky se tvoří za účasti rtů; u *b, p, m* vstupují do kontaktu horní a dolní ret, *f* se tvoří za účasti dolního rtu a horních řezáků. Artikulace *b, m* je obdobná jako u českého *p, m* (Palková 1994:223). Při nosovce *m* je měkké patro oddáleno a vstup do dutiny nosní je otevřen. Při *f* je jazyk lehce prohnut – jeho postavení je tedy poněkud odlišné od českého *f* (Palková 1994:227). Studie Ohnesorg & Švarný 1955 sagitální řezy *b, p, m, f* nepředkládá; labiální souhlásky autoři nezkoumají, „poněvadž nepřinášejí ve své realizaci v čínštině zvláštní problematiky“ (63). Kolísání výslovnosti řady jako takové je minimální (Ohnesorg & Švarný 1955:63).

3.8.3 TRANSKRIPCE ŘADY

Transkripce této řady je v literatuře jednotná a nepředstavuje problém. Budeme ji psát takto:

b [p] (nebo [b]), *p* [p^h], *m* [m], *f* [f]

3.8.4 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Souhlásky *b*, *p*, *m*, *f* patří k nejsnazším a českým studentům nečiní problémy. Je vhodné upozorňovat na nenapjatou výslovnost *b*. Všimněme si, že rodilí mluvčí angličtiny někdy vyslovují souhlásku *b* jako plně znělou, čímž se „brání“ aspiraci (neznělé [p] v iniciální pozici mají pod vlivem rodného jazyka tendenci vyslovovat s přídechem).

3.9 DENTOALVEOLÁRNÍ ŘADY: NESIBILANTNÍ *d*, *t*, *n*, *l*, SIBILANTNÍ *z*, *c*, *s*

Obě dentoalveolární řady probereme ve společné kapitole, neboť potřebujeme provést srovnání jejich artikulace. Nejprve stručně porovnáme obě řady, poté se budeme věnovat každé zvlášť.

3.9.1 ÚVOD K OBĚMA ŘADÁM

Obě řady mají místo artikulace v zásadě stejné, liší se způsobem artikulace.

ZPŮSOB ARTIKULACE

V řadě *d*, *t*, *n*, *l* jsou **dvě okluzivy**: neznělé neaspirované *d* [t] a aspirované *t* [t^h]; dále **nosovka** *n* [n] a **laterála** *l* [l]. Okluziva *d* je „poloznělá“ (je málo napjatá a má tendenci k sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [d]. U aspirované okluzivy *t* má aspirační šum buď charakter velární frikativy [x], resp. glotální frikativy [h] – to pokud následuje ne-vysoký vokál (např. *tang*, *te*, *tou*) nebo zadní vokál *u* (např. *tu*, *tuán*), anebo se zdroj šumu posouvá poněkud vpřed – to pokud následuje vysoký přední vokál *i* (např. *ti*, *ting*). K frikativizaci u *t* nedochází – viz kap. **Aspirace obecně**.

V řadě *z*, *c*, *s* jsou tři **sibilanty**: neznělá neaspirovaná afrikáta *z* [ts], její aspirovaný protějšek *c* [ts^h] a konečně frikativa *s* [s]. Afrikáta *z* je „poloznělá“ (je málo napjatá, úžinovou fází má znělou a v nepřízvučných pozicích má tendenci k plné sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [dz]. U aspirované afrikáty *c* má aspirační šum buď charakter glotální frikativy [h] či velární frikativy [x] – to pokud následuje ne-vysoký vokál (např. *ca*, *ceng*) nebo zadní vokál *u* (např. *cu*, *cui*), anebo je jeho zdroj přímo v místě tvoření souhlásky (aspirace vzniká prodloužením úžinové fáze) – to pokud následuje *i* (jediná slabika *ci*).

MÍSTO ARTIKULACE

Obě řady jsou **koronální**, tvoří se v oblasti předních alveol a okraje horních zubů. Jak upozorňují Ladefoged & Maddieson 1996:44,146, u souhlásek tvořených v tomto regionu mohou být s přesnějším určením místa artikulace problémy (u řady *d*, *t*, *n*, *l* k tomu přispívá i fakt, že u okluziv a nosovek – oproti frikativám – je relativní tolerance v místě artikulace). **Jemné rozdíly v místě tvoření nehrají roli**, protože obě řady jsou rozlišeny způsobem artikulace.

Poznámka: Určitý posun v místě tvoření způsobují koartikulace s následující samohláskou – před otevřenou samohláskou *a* (např. *da*, *ta*, *za*, *ca*) je u obou řad tendence k přednější artikulaci blíže k zubům. Před vysokými předními samohláskami *i*, *ü* a také *ï* (např. *di*, *ti*, *ni*, *li*, *nü*, *lü*, *zi*, *ci*, *si*) se artikulace

souhlásek posouvá poněkud vzad. Ještě více to platí před vysokou zadní samohláskou *u*. Viz kap. **Modifikace výslovnosti iniciálních souhlásek**.

Ve světle výše uvedeného není překvapivé, že o přesném místě artikulace obou řad **se v literatuře vedou spory**. Někteří autoři jim připisují stejné místo artikulace (aniž by ovšem byla shoda, které to je), jiní autoři místo odlišné, přičemž však není jednota v tom, která z řad je artikulována více vpředu:

a) stejné místo artikulace obou řad

- alveolární: Ladefoged & Wu 1984:268, 273, Pulleyblank 1984:44, Li 1999:53
- dentální: Chao 1968:22, Howie 1976:5, Duanmu 2002:26, Lin 2007:41
- denotalveolární: Lee & Zee 2003:110, Švarný 1998 III:64

b) řada *z, c, s* se tvoří více vpředu než *d, t, n, l*

- *z, c, s* jsou dentální, *d, t, n, l* jsou alveolární: Kratochvíl 1968:25, Dow 1972:29, Norman 1988:139, Chin 2006:54
- *z, c, s* jsou apikální přední (*shéjiān qián yīn* 舌尖前音), *d, t, n, l* jsou apikální střední (*shéjiān zhōng yīn* 舌尖中音): čínské popisy opírající se o pinyin, např. Wu 1992:57

c) řada *d, t, n, l* se tvoří více vpředu než *z, c, s*

Tento názor zastávají zejména mnozí autoři instrumentálních studií. Ohnesorg & Švarný 1955 uvádějí, že *d, t, n, l* jsou dentoalveoláry, *z, c, s* jsou alveoláry; podobně Lee 2008, Zheng & Liu 2008. Také fonolog Hsüeh 1986:28 vyjimečně klade *d, t, n, l* více vpřed, *z, c, s* více vzad.

POSTAVENÍ JAZYKA

V literatuře **kolísají určení u obou řad** mezi apikální, apiko-laminální a laminální. (připomeňme, že rozlišit, zdali je souhláska tvořena apikálně nebo laminálně, může být obecně obtížné) Nejčastěji se obě řady označují jako **apikální** (spolu s další řadou *zh, ch, sh, r*). Postupují tak zejména čínští autoři z ČLR, kteří všechny tři řady označují jako *shéjiān yīn* 舌尖音 „apikály“ (jejich popisy většinou s laminální oblastí vůbec nepracují). Mnozí autoři však pokládají za artikulující část jazyka kromě špičky i **laminu**: např. Lin 2007:26 udává pro všechny zmíněné souhlásky „*tongue tip/blade*“. Podrobněji viz níže.

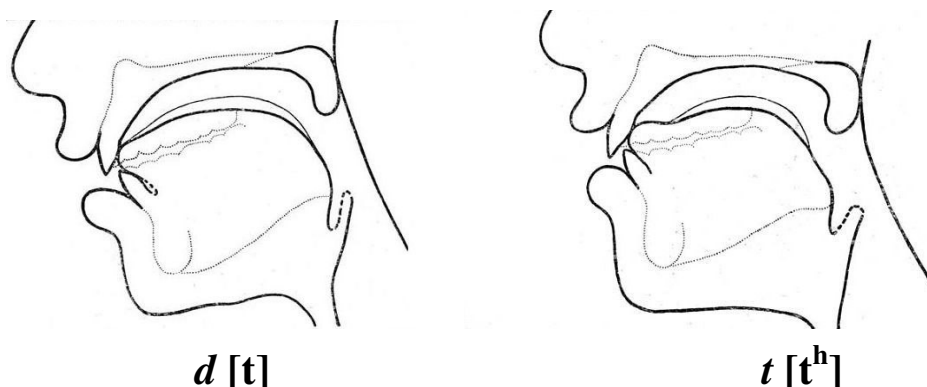
•••

Pro přesnější představu o artikulaci nyní srovnáme některé výsledky instrumentálního výzkumu. Materiál pochází ze studií Ohnesorg & Švarný 1955, Zhou & Wu 1963, Ladefoged & Wu 1984, nejnovější jsou pak Lee 2008, Zheng & Liu 2008.

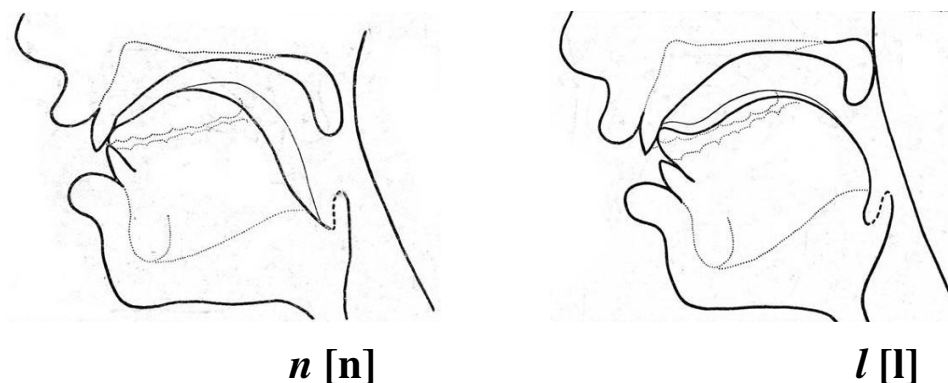
3.9.2 ŘADA *d, t, n, l*

POSTAVENÍ JAZYKA

Postavení jazyka je patrné na sagitálních řezech:

Obr. 1: Postavení jazyka pro *d, t* (Zhou & Wu 1963:47,48; viz též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 1)

Obr. 2: Postavení jazyka pro *n, l* (Zhou & Wu 1963:49,50; viz též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 2, fig. 14)

Všimněme si, že sagitální řezy *d* a *n* vypadají velmi podobně – až na otevření patrohltanového závěru u nosovky *n*.

Při artikulaci souhlásek *d, t, n* se špička jazyka mírně, u *l* pak výrazně, pozvedá proti zubům a předním alveolám. Zhou & Wu ve svém komentáři k řežům (24-25) uvádějí, že artikuluje špička jazyka, počítají tedy s tvořením **apikálním** (přestože otisk na jejich palatogramu je dosti velký – viz níže). Podle údajů autorů Lee & Zee 2003:110 souhlásky *d, t, n* jsou **apiko-laminální**, *l* je **apikální**. Také Lee 2008:111 uvádí, že *d* je **apiko-laminální** (ostatní členy řady nezkoumá).

U aspiráty *t* a ještě více u laterály *l* (a také u sibilant *z, c, s* – viz níže) lze pozorovat **konkávní prohnutí jazyka**, které není přítomno u *d* ani *n*; upozorňují na něj např. Zhou & Wu 1963:25, též Ladefoged & Wu 1984:270.

MÍSTO ARTIKULACE

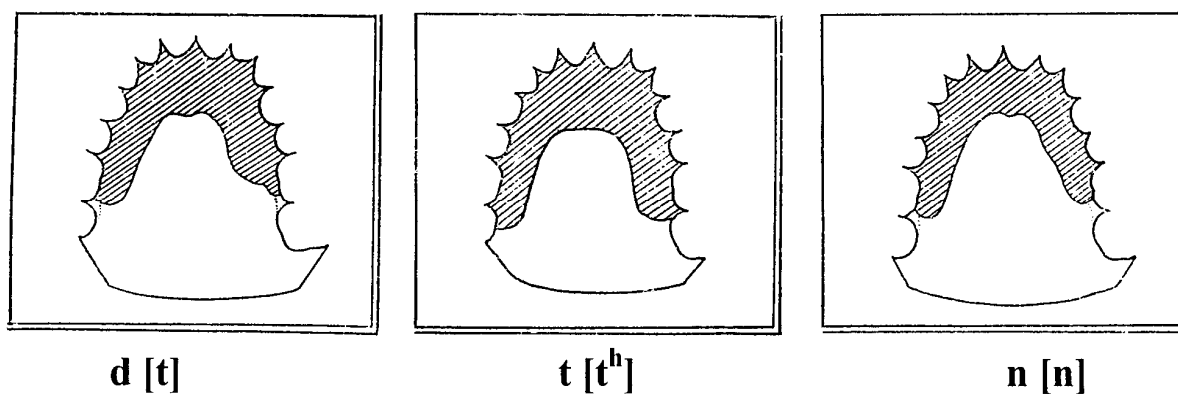
Oblast kontaktu jazyka s pasivním artikulátorem ukazují palatogramy. Na palatogramech z tří různých studií jsou patrné značné odlišnosti mezi jednotlivými informanty:

Obr. 3: Palatogramy *d*, *t* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 1, 4)

Otisk je zde poměrně úzký a zasahuje přední zuby. Sahá až k posledním stoličkám. Pro *n* (palatogram 7, nepředkládáme) je otisk poněkud širší. Autoři (ibid str. 6) uvádějí, že podle jejich dat jsou *d*, *t*, *n*, *l* **dentoalveolární** (zatímco *z*, *c*, *s* jsou spíše alveolární, viz níže). Podobně Lee & Zee 2003:110 je vedou jako **dentoalveolární** (stejně tak i řadu *z*, *c*, *s*).

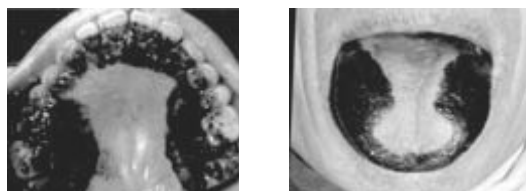
Jinak vypadají palatogramy *d*, *t* z práce Zhou & Wu 1963:

Obr. 4: Palatogramy *d*, *t*, *n* (Zhou & Wu 1963:47, 48, 49)

Zde je otisk výrazně široký a ukazuje spíše na laminální než apikální tvoření; artikulace je posunuta značně dozadu – zasahuje vedle zubů i velkou část alveolárního výstupku. Není zde (kromě *t*) kontakt okrajů jazyka s posledními stoličkami. Zhou & Wu (24-25) uvádějí: „Špička jazyka artikuluje proti **hornímu okraji rubu horních zubů**“.

Na palatogramu, který předkládá Lee 2008 (mluvčí č. 1) má otisk jiný tvar, avšak i zde je plocha kontaktu poměrně velká. Lee hodnotí tvoření *d* od obou svých mluvčích jako **dentoalveolární**:

Obr. 5: Palatogram a lingvogram *d* (Lee 2008:110)

Výsledky studie pracující s daty EPG (*electropalatography*, elektropalatografie) předkládají Zheng & Liu 2008. Uvádějí (174): „Z jazyčných souhlásek *putonghua* jsou homorgánní souhlásky *d*, *t*, *n*, *l* artikulované **nejvíce vpředu**. Zároveň mají mezi všemi souhláskami tvořenými apikálně největší plochu kontaktu jazyka a patra... špička jazyka vytváří od rubu horních zubů po alveoly kontaktní

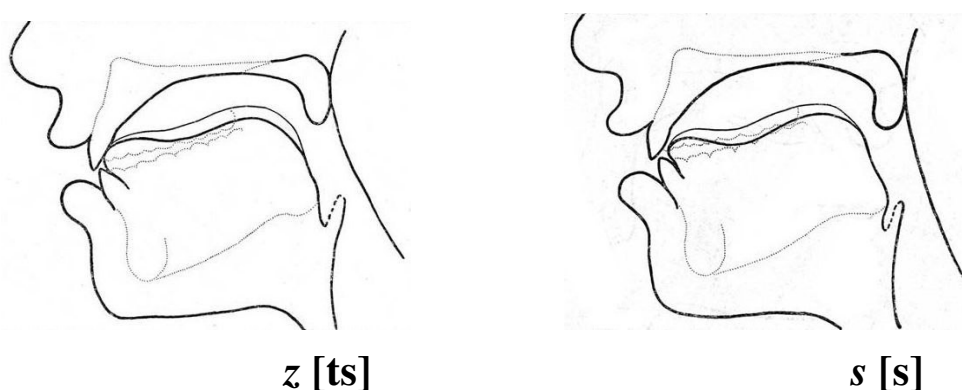
plochu 1,3 cm širokou.“ (Dodávají, že hřbet jazyka je poněkud výše než u *z*, *c*, *s*). Navrhují klasifikovat *d*, *t*, *n*, *l* jako apikální **alveoláry**, *shéjiān chǐyīn yīn* 舌尖齿龈音 (zatímco *z*, *c*, *s* jako apikální alveoláry *zadní* – viz níže). Dodejme, že Zheng a Li, zřejmě v duchu čínského úzu, nepracují s termínem „laminální“, oblast laminy zahrnují do špičky jazyka; podle vymezení Ladefogeda & Maddiesona 1996:11 by však oblast 1,3 cm od úplné špičky jazyka už zasahovala laminu.

Můžeme shrnout, že uvedení autoři pracující s instrumentálními daty se shodují na **apiko-laminální**, případně **apikální** artikulaci, a to v **(dento)alveolární** oblasti – v každém případě otisk vždy zasahuje zuby. Data dále ukazují na **variabilitu mezi mluvčími**, což je v souladu s faktem, že u okluziv a nosovek bývá pro místo tvoření relativní tolerance.

3.9.3 ŘADA *z*, *c*, *s*

POSTAVENÍ JAZYKA

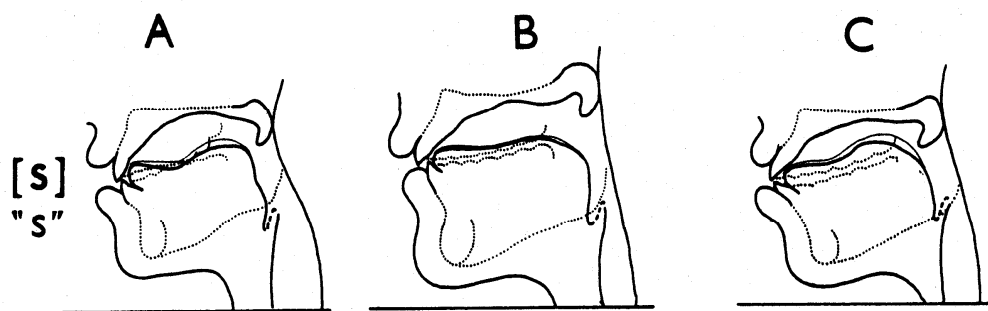
Postavení jazyka je patrné na sagitálních řezech:

Obr. 6: Postavení jazyka pro *z*, *s* (Zhou & Wu 1963:31, 32; viz též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 3, fig. 4)

I zde se (podobně jako u *d*, *t*, *n*, *l*) špička jazyka mírně pozvedá proti zubům a předním alveolám. Zhou & Wu ve svém komentáři k řezům (31) uvádějí **apikální artikulaci**. Poznávají (22), že někteří mluvčí alternativně spouštějí špičku jazyka za dolní zuby, takže striktura vzniká mezi přední částí hřbetu jazyka a horními řezáky (což pro *d*, *t*, *n*, *l* nepřichází v úvahu). Nemá to však vliv na barvu souhlásky. Ohnesorg & Švarný 1955:60 také uvádějí apikální artikulaci; píšou, že zkoumaná osoba souhlásky *z*, *c*, *s* „artikuluje se špičkou jazyka pozvednutou k alveolům“. Podle údajů Lee & Zee 2003:110 souhlásky *z*, *c*, *s* jsou (stejně jako *d*, *t*, *n*) **apiko-laminální**, anebo jsou **laminální**. Lee 2008:110 udává pro *z*, *s* **laminální artikulaci** (což odráží i v transkripci pomocí diakritika: [tʂ], [ʂ]). Jeho dva mluvčí byli ve věku cca 60 let. Leeova starší studie zkoumající mluvčí okolo 20 let však naznačuje, že u mladší generace je u *z*, *s* tendence k apikální výslovnosti.

Pro všechny tři souhlásky lze pozorovat **konkávní prohnutí jazyka**, jak dokládají sagitální řezy pro tři různé mluvčí A, B, C u Ladefogeda & Wu 1984 (*z*: str. 272, *c*: str. 273, *s*: str. 269). Jako ukázkou volíme data pro *s* – míra prohnutí se u různých mluvčích liší:

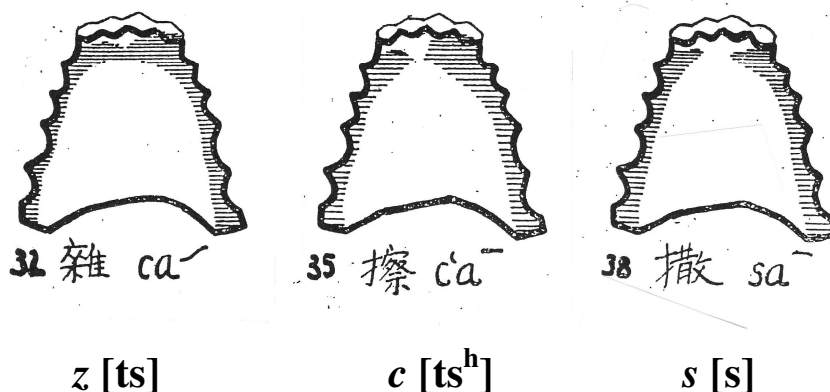

Obr. 7: Postavení jazyka pro s, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:269)

Obdobné prohloubení lze pozorovat u anglického [s], jak zmiňují Ladefoged & Maddieson 1996:146.

MÍSTO ARTIKULACE

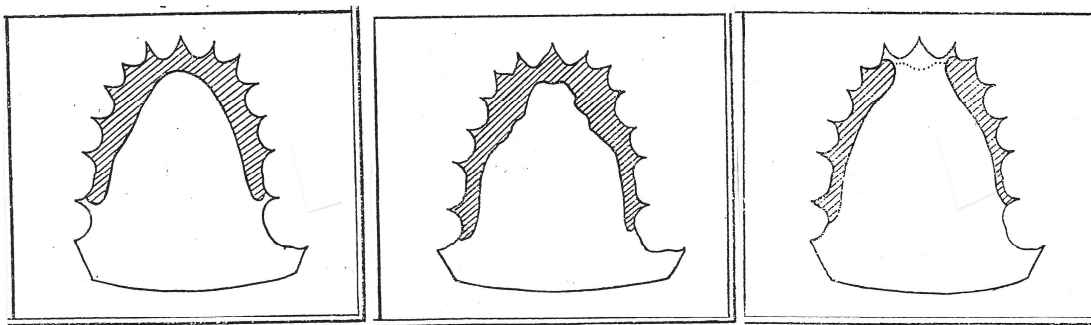
Místo artikulace *z*, *c*, *s* ukazují palatogramy.

Obr. 8: Palatogramy *z*, *c*, *s* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 32, 35, 38)

Otisk je úzký, víceméně se nedotýká předních zubů. Autoři uvádějí (6-8), že *z*, *c*, *s* jsou sice obvykle klasifikovány jako dentály nebo dentoalveoláry, ale jejich informant je vyslovuje spíše jako **alveoláry**. Lee & Zee 2003:110 je vedou jako **dentoalveolární** (stejně tak i řadu *d*, *t*, *n*, *l*).

Otisk na palatogramech z práce Zhou & Wu 1963 je také poměrně úzký, ale u afrikát *z*, *c* dochází ke kontaktu s okrajem předních zubů (mezi otiskem a předními zuby není mezera, na rozdíl od obr. 8). Autoři uvádějí (31): „Špička jazyka je namířena proti **rubu horních zubů**“.

z [ts]

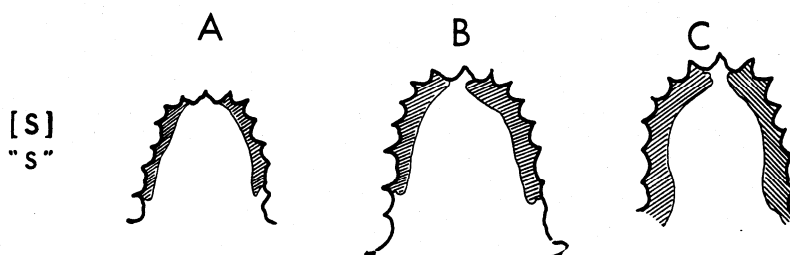
c [tsʰ]

s [s]

Obr. 9: Palatogramy z, c, s (Zhou & Wu 1963:62, 63, 64)

Všimněme si ještě, že afrikáty z, c vykazují na palatogramu poněkud větší plochu kontaktu než frikativa s. To je zřejmě způsobeno faktem, že afrikáty mají dvě fáze artikulace, přičemž palatogram zachycuje okluzivní fázi, která vykazuje mírně širší otisk.

Pro frikativu s, jak je patrné při srovnání obou studií, může mít **nejužší místo striktury** u různých mluvčích **odlišnou šířku**. Též může být na **poněkud odlišném místě**. Lze to doložit na materiálu od tří různých mluvčích A, B, C: Ladefoged & Wu 1984. Subjekt A tvoří úžinu na zubech, subjekt B mírně za zuby a subjekt C ještě poněkud více vzadu:

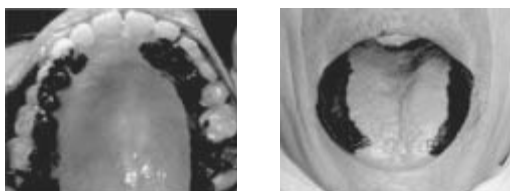

Obr. 10: Palatogramy s, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:270)

Autoři pro s konstatují (271): „Zdá se, že přesné místo artikulace ve smyslu **přesné lokalizace místa striktury** není pro tuto hlásku obzvláště rozhodující. Na čem záleží více, je – podobně jako v případě mnoha jiných hlásek – tvar vokálního traktu jako celku.“ Ladefoged & Maddieson 1996:152 předkládají tytéž palatogramy s a hodnotí je obdobně: „Zdá se, že tato souhláska **nemá příliš přesné místo artikulace**... souhlasí to s údaji pro anglické s... V čínštině, stejně jako v angličtině, musí mít s strikturu poblíž zubů, a tato striktura musí tvořit úzkou štěrbinu, která nasměruje proud vzduchu vysokou rychlostí proti zubům. Avšak místo, kde se striktura nachází ve vztahu k alveolárnímu výstupku, je předurčeno chrupem a tvarem dutiny ústní individuálního mluvčího.“ (K pozorované toleranci dodejme, že jinak u sykavek obvykle bývá potřeba velmi přesné nastavení v místě úžiny.)

Opět jiný tvar striktury pro s – je velmi široká, zřetelně vychýlená do strany – lze pozorovat u dalšího mluvčího: studie Lee 2008:110. Lee konstatuje, že tvoření se děje na přední části alveolárního výstupku, aniž dochází ke kontaktu s předními zuby, a hodnotí s od obou svých mluvčích jako **alveolární**:

Obr. 11: Palatogram a lingvogram s (Lee 2008:110)

Níže je Leeův palatogram a lingvogram afrikáty z (mluvčí 1). Je patrné, že úplná špička jazyka do artikulace nezasahuje. Afrikátu z Lee taktéž hodnotí jako v zásadě **alveolární** (i když pro mluvčího 2 udává *denti-alveolar*):

Obr. 12: Palatogram a lingvogram z (Lee 2008:110)

Jiná studie – Zheng & Liu 2008 pracující s EPG daty – dochází pro z, c, s k závěru, že kontakt vzniká **na zadní polovině předních alveol**, přičemž špička jazyka se poněkud stahuje vzad a mírně pozvedá. Autoři dále konstatují, že plocha kontaktu, který vytváří špička jazyka pro z, c, je relativně malá – její šířka činí asi 0,6 cm, což je polovina oproti *d*. Navrhují klasifikovat z, c, s jako **apikální alveoláry zadní**, *shéjiān hòu chǐyǐn yīn* 舌尖后齿龈音 (174-175).

Shrneme-li, tak u všech autorů vykazují palatogramy z, c, s poměrně úzký otisk, který je méně na předních zubech než u *d, t, n, l*, nebo se vůbec zubů nedotýká. Ukazuje spíše na alveolární tvoření. Účast jazyka je uváděna různě – **apikální**, **apiko-laminální** nebo **laminální**. Otisky palatogramů ukazují spíše na apikálnější artikulaci.

Dodejme ještě, že při artikulaci sibilant z, c, s jsou **horní a dolní zuby velmi blízko u sebe**, jak upozorňují např. Ladefoged & Wu 1984:270. Vzniká tak dodatečný turbulentní šum.

TRANSKRIPCE OBOU ŘAD

Transkripce těchto souhlásek je v literatuře celkem jednotná a nečiní problémy, pouze připomeňme „poloznělost“ *d* a *z*, která může a nemusí být v přepisu zohledňována – *d* lze transkribovat jako [t] nebo [d̥], *z* lze transkribovat jako [ts] nebo [d̥z].

3.9.4 SROVNÁNÍ ARTIKULACE OBOU ŘAD

Zhou & Wu 1963 uvádějí pro obě řady stejné místo artikulace (rub horních zubů). Také Lee & Zee 2003:110 uvádějí pro obě stejné místo (tvoření dentoalveolární). Avšak citované instrumentální studie přes patrnou variabilitu mezi mluvčími naznačují, že *d, t, n, l* se artikulují poněkud více vpředu než z, c, s. Někteří citovaní autoři se tedy shodují pro *d, t, n, l* na artikulaci v **dentoalveolární** oblasti, zatímco z, c, s jsou spíše **alveolární**. To je v rozporu s běžně přijímaným názorem, že je tomu opačně. Účast jazyka je u obou řad uváděna různě – kolísá mezi **apikální**, **apiko-laminální** a **laminální**.

Samotný údaj o místě artikulace nelze přeceňovat. Na neúčelnost snahy o přehnaně přesné rozlišování místa artikulace upozorňují v již citované studii o čínských frikativách a afrikátách Ladefoged & Wu 1984. Autoři (267) zdůrazňují úskalí, na něž obecně naráží snaha vytvořit diskrétní kategorie pro jednotlivá místa artikulace souhlásek (byť s přiznáním neostré hranice mezi nimi) – tak jak to

(nevyhnutelně) činí např. konsonantická tabulka IPA. Potažmo pak může být problematickou snaha zařadit tu či onu souhlásku do té či oné kategorie. Navíc – pro artikulaci, akustický efekt i percepci není důležité jen místo striktury, ale **tvar vokálního traktu jako celku**: nejen to, která část jazyka artikuluje, ale **celkový tvar hmoty jazyka** (např. konkávní prohnutí nebo naopak konvexní vyklenutí), dále **pozice zubů**, které, pokud jsou k sobě přiblíženy, mají na svědomí další zdroj šumu – vedle šumu vznikajícího v místě striktury atd. Autoři uzavírají (277): „Různé jazyky člení kontinuum možných artikulačních míst různým způsobem – podobně jako člení kontinuum tónů a kontinuum samohláskového prostoru různým způsobem... nikdo neprosazuje představu, že samohláskový a tónový prostor jsou rozděleny do nějakých specifických kategorií. Tak proč bychom se tedy měli domnívat, že existují nějaká diskretní místa artikulace?“ K tomu ovšem dodejme, že někteří autoři jsou jiného názoru, např. Kent Stevens 2003, cit. in Duběda 2005:42. Domnívá se, že vztahy mezi artikulačním gestem a akustickým účinkem (a následně i percepčním účinkem) mívají kategoriální povahu. Tj. že zatímco artikulační rys se mění lineárně, tak akustický a percepční účinek se mění ve skocích. V jazycích je pak tendence, aby jako artikulační umístění fonémů vystupovaly ty zóny, které jsou relativně stabilní.

SHRNUTÍ

- Artikulace ani jedné řady nelze určit jako zřetelně **apikální** nebo zřetelně **laminální**, u obou řad kolísá. Celkové postavení jazyka je přitom pro obě řady obdobné; rozlišujícím rysem řad nemůže být konkávní prohnutí jazyka, neboť u **z, c, s**, je přítomno, u **t, l** taktéž (u **d, n** nikoli). Navíc míra prohnutí kolísá mezi mluvčími.
- Pokud jde o **místo artikulace** obou řad, není jisté, která řada je artikulována více vpředu. Řada **z, c, s** bývá tradičně pokládána za artikulovanou více vpředu, tedy dentoalveolární nebo dentální, kdežto řada **d, t, n, l** bývá pokládána za alveolární. Avšak výsledky instrumentálních studií – jak starších, tak zcela nových – se zdají ukazovat na **opačné pořadí**: tj. že řada **d, t, n, l** má artikulaci spíše dentoalveolární, **z, c, s** spíše alveolární. Přestože uvedené studie nemají k dispozici data od většího počtu mluvčích, naznačují, že tradiční názor lze zpochybnit.
- U obou řad lze pozorovat **kolísání mezi mluvčími** – jak místa výslovnosti, tak i artikulace jazyka (platí to i pro řadu **j, q, x** a řadu **zh, ch, sh, r**, jak doložíme později). Této variability si pro **z, c, s** všimají Ohnesorg & Švarný 1955:63: „U všech tří osob lze [v artikulaci] zjistit přesné rozlišování tří řad afrikát a frikativ [**z, c, s** – **zh, ch, sh** – **j, q, x**], ačkoli z hlediska popisné fonetiky jsou tyto řady hlásek ve výslovnosti zkoumaných osob rozlišeny různě.“
- Jemné rozdíly v místě artikulace a v artikulující části jazyka nijak **nenarušují správnou percepci**, protože v čínštině není využíván kontrast dentoalveolární vs. (pre)alveolární, jakož ani není v této oblasti tvoření využíván kontrast apikální vs. laminální (poněkud jiná situace je pro zadní alveoly, jak ukážeme později). Obě řady jsou zásadně rozlišeny **způsobem artikulace**, což dostačuje pro správnou percepci

3.9.5 STANOVISKO TÉTO PRÁCE

Jemný rozdíl v **místě artikulace** řady **d, t, n, l** a řady **z, c, s**, který se běžně předpokládá, může existovat. Avšak jak jsme viděli, v literatuře není v tomto směru jednotna. Místo artikulace podléhá značné variabilitě mezi mluvčími a v percepci obou řad nehraje zásadní roli. Z těchto důvodů jsme se rozhodli ve fonetickém popisu **obě řady klasifikovat jednotně**, a to jako **dentoalveolární**. Toto zařazení pokládáme za nejvhodnější, neboť připouštět účast jak alveol, tak zubů. (Přitom je zabezpečen dostatečný kontrast s určením řad **zh, ch, sh, r** a **j, q, x** které klasifikujeme jako postalveolární.) Přijaté řešení je stejné jako ve fonetické práci Lee & Zee 2003. Ve fonologickém popisu později zvolíme jednodušší označení „řady alveolární“. Pokud jde o **účasť jazyka**, přesná část jazyka, která artikuluje, také není pro správnou percepci obou řad významná. U vědomí toho, že artikulace může kolísat a že hranice mezi špičkou jazyka a laminou není zřetelně dána, určujeme obě řady jako **apiko-laminální** (opět se opíráme o práci Lee & Zee 2003, ač nejdeme pro jednotlivé souhlásky do takových detailů).

S tím, že *l* projevuje tendenci k vyloženě apikální artikulaci. Ve fonologickém popisu v souladu s tradicí později podržíme označení „apikální“ – viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**.

Řadu *d, t, n, l* i řadu *z, c, s* tedy určujeme jako **apiko-laminální denotalveoláry**. Je ovšem možné, že výsledky budoucích instrumentálních studií povedou k modifikaci předložené klasifikace. Budeme je transkribovat takto:

d [t] (nebo [d̟]), *t* [t^h], *n* [n], *l* [l]

z [ts] (nebo [d̟z]), *c* [ts^h], *s* [s]

3.9.6 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Souhlásky *d, t, n, l, s* nečiní ve výuce problémy. Je vhodné upozorňovat na nenapjatou výslovnost *d*. Obdobně u afrikáty *z* mívají studenti potíže s její „poloznělostí“, na jejíž vystižení je třeba dbát. U aspiráty *c* se často setkáme s nesprávným charakterem aspirace ve slabice *ci* – zde je třeba upozorňovat, že aspirační šum nemá povahu frikativy [x]. Někteří studenti mohou dále artikulovat *l* ne zcela odpovídajícím způsobem, protože v češtině existují (mimo standardní výslovnost) pro **l** různé varianty; nejen regionální, ale i sociální – např. mladá generace v Čechách má tendenci k velarizované výslovnosti.

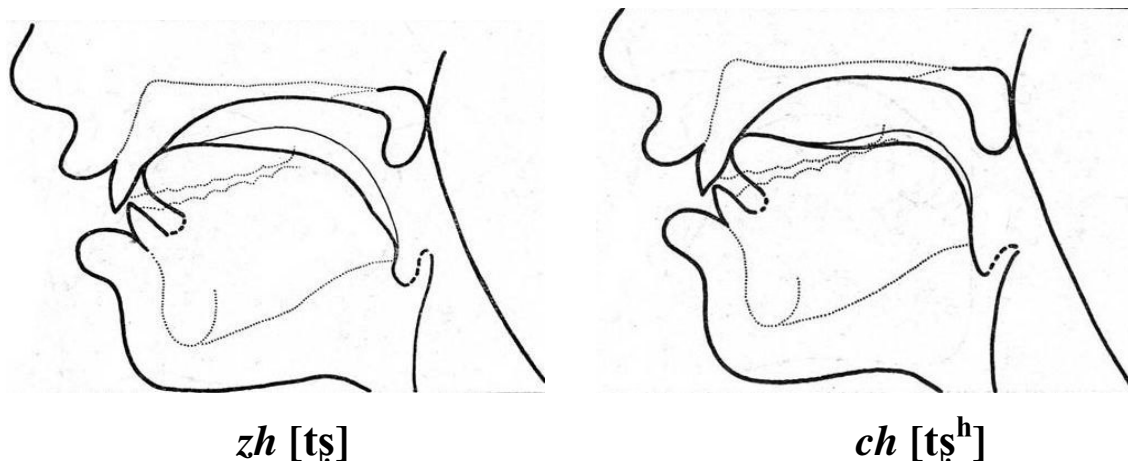
3.10 APIKÁLNÍ POSTALVEOLÁRY *zh, ch, sh, r*

3.10.1 ZPŮSOB ARTIKULACE

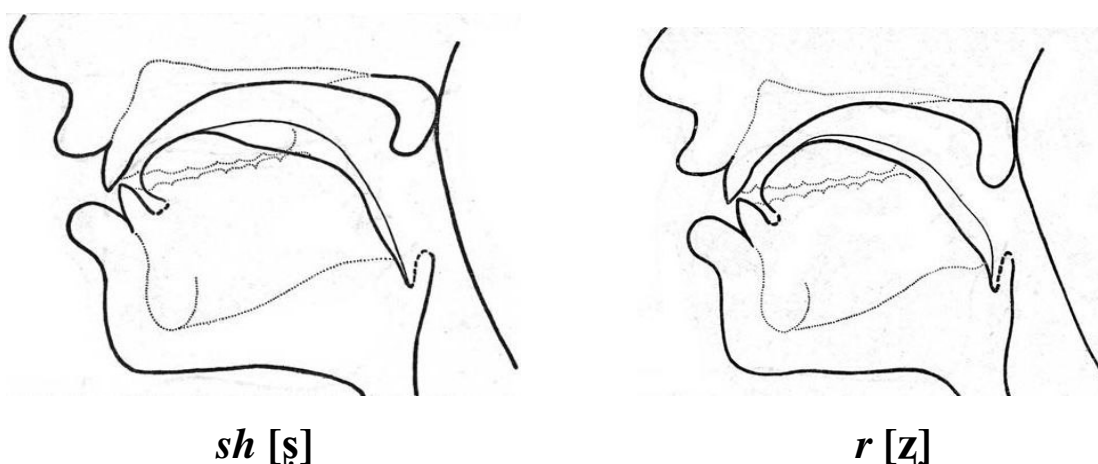
V řadě *zh, ch, sh, r* jsou tři **sibilanty**: neznělá neaspirovaná afrikáta *zh* [tʂ], její aspirovaný protějšek *ch* [tʂ^h] a frikativa *sh* [ʂ]. Poslední souhláska *r* je pokládána buď taktéž za sibilantu – znělou frikativu [ʐ], anebo za **aproximantu** [ɹ] či [ɻ] (volba mezi frikativou a aproximantou má důsledky pro fonologický popis – viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). Afrikáta *zh* je „poloznělá“ (je málo napjatá, úžinovou fází má znělou a v nepřízvučných pozicích má tendenci k plné sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [d̟z]. U aspirované afrikáty *ch* má aspirační šum buď charakter velární frikativy [x], resp. glotální frikativy [h] – to pokud následuje ne-vysoký vokál (např. *cha, cheng*) nebo vysoký vokál *u* (např. *chu, chuan*), anebo je jeho zdroj přímo v místě tvoření souhlásky (aspirace vzniká pouhým prodloužením úžinové fáze) – to pokud následuje *i* (jediná slabika *chi*).

3.10.2 POSTAVENÍ JAZYKA

Řada *zh, ch, sh, r* bývá v literatuře běžně označována jako „**retroflexní řada**“, čínsky *juǎnshé yīn* 卷舌音 (viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). To se zdá naznačovat, že při artikulaci by mělo docházet k obrácení špičky jazyka vzad. Také transkripcie těchto souhlásek se nejčastěji provádí retroflexními symboly: [tʂ], [tʂ^h], [ʂ], [ʐ]. Podívejme se na sagitální řezy, abychom zjistili, **zda dochází k ohnutí špičky jazyka vzad**:

Obr. 1: Postavení jazyka pro *zh*, *ch* (Zhou & Wu 1963:58,59)

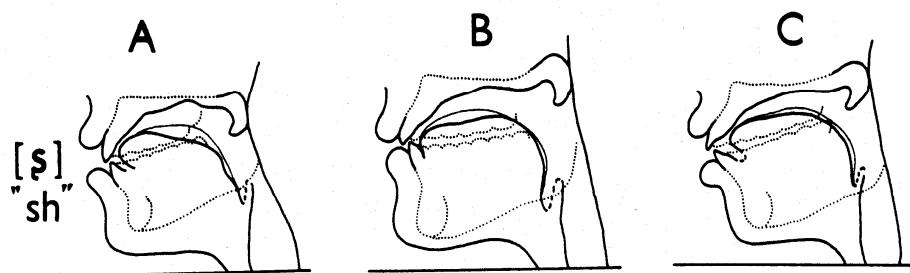

Obr. 2: Postavení jazyka pro *sh*, *r* (Zhou & Wu 1963:60,61)

Na obr. 1 (*zh*, *ch*) vidíme, že špička jazyka se sice zvedá a staví se kolmo proti zadní části alveolárního výstupku, je však zjevné, že se **neobrací vzad**. Tím méně to platí pro obr. 2 (*sh*, *r*). Jazyk může, ale nemusí být **konkávně prohnutý**. Souhláska *ch* obvykle prohnutí vykazuje (obr. 1), *sh* někdy (obr. 2, 3, 4), *zh*, *r* prohnutí nemívají (obr. 1, 2, ale srov. obr. 4). Např. Zhu 1997:34 konstatuje sedlovité prohloubení jazyka pro *ch*, zatímco pro *zh* chybí. Jak jsme již uvedli dříve, podobné prohnutí jazyka se objevuje také u některých dentoalveolár (např. jsme ji pozorovali u všech tří subjektů pro dentoalveoláru *s*). Může být totiž doprovodným rysem apikální artikulace jako takové. Nedá se tedy říci, že by konkávní prohnutí jazyka bylo společným rysem řady *zh*, *ch*, *sh*, *r*, který by ji odlišoval od řad ostatních.

Hockett 1951:14 k artikulaci uvádí „celá přední část jazyka je stažena zpět a tlačena vzhůru... do blízkosti paterní klenby, takže špička jazyka se nachází značně za [alveolárním výstupkem]“. Aby jazyk postalveolární oblasti dosáhl, je poněkud stažen vzad a jeho špička se pozvedá, takže mezi dolními zuby a hmotou jazyka vzniká více či méně výrazná mezera.

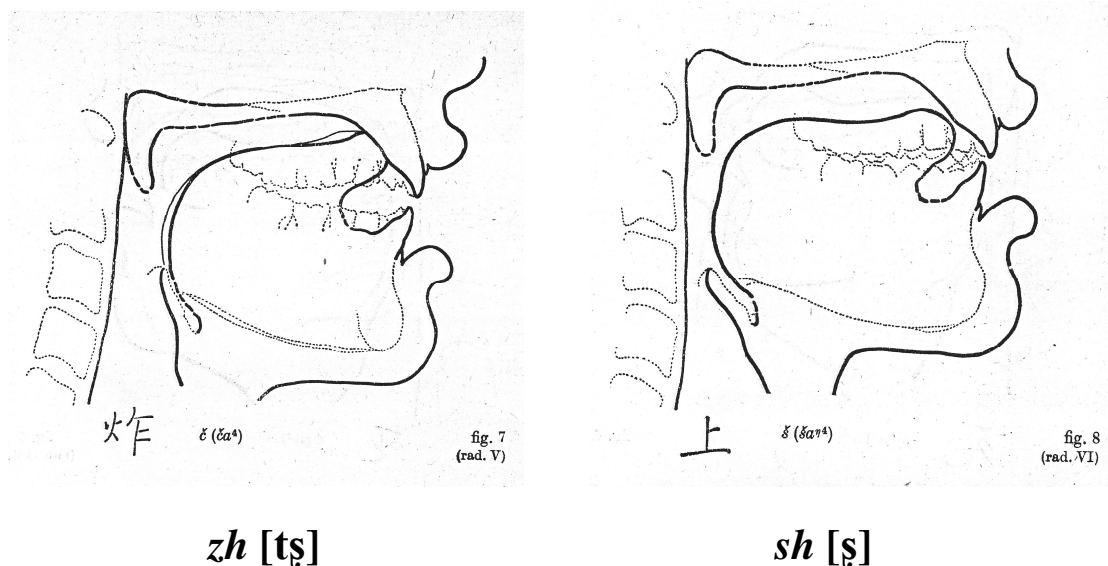
Při srovnání obr. 1, 2 je patrné, že postavení jazyka není pro všechny čtyři souhlásky stejné. Řezy *zh* a zejména *ch* na obr. 1 jasně ukazují na **apikální** artikulaci. Naproti tomu řezy *sh*, *r* na obr. 2 ukazují spíše na **laminální** artikulaci. Totéž platí pro sagitální řezy *sh* od třech mluvčích A, B, C ze studie Ladefoged & Wu 1984 (příslušné palatogramy jsou dále na obr. 11). Mluvčí A je zřejmě totožný s mluvčím zachyceným na obr. 2.

Obr. 3: Postavení jazyka pro *sh*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:269)

Autoři konstatují (271): „Je okamžitě zřetelné, že tato souhláska **nemá špičku jazyka otočenou vzad**...Všichni tři mluvčí tvoří tuto hlásku **svrchní plochou špičky jazyka**...“ Dodávají, že velmi mírné konkávní prohloubení jazyka je patrné pouze u subjektu B – zatímco u ostatních dvou je přední část jazyka v zásadě plochá.

Postavení jazyka u této souhláskové řady značně **kolísá mezi mluvčími**. Pro rodilé mluvčí pekingského dialektu je typické postavení jazyka se **špičkou výrazně pozvednutou**, což je doprovázeno zřetelným konkávním prohloubením jazyka (místo artikulace je také více vzadu, jak doložíme později na palatogramech). Ani zde však nedochází k obrácení špičky jazyka vzad. Dokládají to sagitální řezy *zh*, *ch* ve studii Ohnesorg & Švarný 1955:

Obr. 4: Postavení jazyka pro *zh*, *sh* (Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 7, 8, pro *r* viz fig 9, 10)

Tvoření je zde jednoznačně **apikální**, špičkou jazyka (nikoli laminální). Všimněme si výrazně velkého prostoru mezi dolními zuby a hmotou jazyka.

Můžeme se setkat s ještě jiným tvořením: najdeme řadu mluvčích (a to v Pekingu), kteří hovoří v zásadě čistou *putonghua*, nicméně při artikulaci *zh*, *ch*, *sh*, *r* mají **špičku jazyka spuštěnou dolů**, za dolní zuby (příčímž zvukový efekt je poměrně podobný).

Poznámka: Povšimněme si, že Ladefoged & Maddieson 1994:245, když se snaží zjistit společné vlastnosti kategorie souhlásek zvané *rhotics*, kam patří čínské *r*, dospívají k tomuto závěru: jde o velmi heterogenní skupinu s rozmanitými místy a způsoby artikulace, pro jejichž artikulaci je obtížné najít společný jmenovatel; schůdnější se zdá pátrat po společných percepčních a akustických vlastnostech, diachronním vývoji a synchronních alternacích.

Tendenci k **laminálnímu** tvoření, které zní měkčeji (případně ke špičce jazyka spuštěné dolů), lze pozorovat spíše u žen, kdežto **výrazně apikální**, tvrdé tvoření je maskulinnější a objevuje se spíše u mužů; jde tedy do jisté míry i o **sociolingvistický jev**.

URČENÍ V POPISECH

Viděli jsme, že v postavení jazyka existuje značná rozmanitost – jak mezi jednotlivými souhláskami řady, tak i mezi mluvčími. Jak se tato rozmanitost **odráží v popisu**? V literatuře je řada **zh, ch, sh, r** téměř vždy pokládána za **apikálně** tvořenou, např. Lee & Zee 2003, Lee 2008:111, Lin 2007:46. Ojedinele se setkáme s označením **kakuminální** (z lat. *cacumen* = „špička, vrchol“). Užívají ho Ohnesorg & Švarný 1955 (jde o termín spíše zastaralý, poměrně neběžný jak v češtině, tak v angličtině – např. ve slovníku Crystal 1997 ho nenajdeme). Čínské popisy opírající se o pinyin nejčastěji hovoří o **apikálním** tvoření (Cao 2002:42: *shéjiān dīzhù... 舌尖抵住...*), někdy o tvoření „s pozvednutou špičkou jazyka“ (Xu 1999:42: *shéjiān qiáolí... 舌尖翘起... qiáo* 翘 znamená „pozvednout“; termín 翘舌音 *qiáoshé yīn* se bere jako ekvivalent anglického *cacuminals*). Vyjíměčně Ladefoged & Maddieson 1994:152 uvádějí tvoření **laminální**. Zkoumají **sh** u třech mluvčích (na základě týchž dat jako ve studii Ladefoged & Wu 1984, viz obr. 3, obr. 11). Dospívají k tomuto závěru: „Všichni tři... tvoří strikturu svrchní ploškou špičky jazyka, což dává vzniknout spíše laminální než apikální postalveoláře.... rentgenografická data z jiných publikací (Zhou & Wu 1963, Ohnesorg & Švarný 1955) ukazují v zásadě stejné artikulační gesto, čímž potvrzují naše pozorování, že **ʃ** ve standardní čínštině je (*laminal*) *flat postalveolar sibilant*.“ Na str. 164 (ibid) znovu vyjadřují názor, že tato hláska bývá v čínštině tvořena obvykle laminálně, nikoli apikálně.

Poznámka: Lin 2007:46 zmiňuje, že pokud přijmeme tvoření laminální, jak činí Ladefoged & Maddieson, je třeba objasnit, jaký je pak rozdíl mezi čínským [ʃ] a anglickým [ʃ], pokud jsou to obě laminální postalveoláry (publikace Cruttenden 2001:189 uvádí anglické [ʃ] jako apiko-laminální). Lin objasňuje, že rozdíl je v **tvaru přední části hřbetu jazyka**: zatímco pro anglické [ʃ] je lehce vyklenutá (tj. mírná palatalizace, *doming*), tak pro čínské [ʃ] je plochá (*flat* – viz výše označení *flat postalveolar sibilant* Ladefogeda a Maddiesona). Lin oba sagitální řezy srovnává na str. 29. Dále: co odlišuje čínské ʃ od s, pakliže je ʃ tvořeno laminálně (což je běžné) a s taktéž? Za prvé, obě frikativy jsou odlišeny místem tvoření. Za druhé, pokud jde o jazyk, sice je neodlišuje artikulující část jazyka, ale **tvar striktury** jazykem utvořené: Ladefoged & Wu 1984:271 uvádějí, že pro ʃ je striktura širší a vyšší než pro s.

Dodejme, že při artikulaci sibilant **zh, ch, sh** jsou **horní a dolní zuby velmi blízko u sebe**, jak upozorňují např. Ladefoged & Wu 1984:270. Vzniká tak dodatečný turbulentní šum.

K TERMÍNU „RETROFLEXNÍ ARTIKULACE“

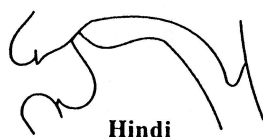
Řada **zh, ch, sh, r** bývá označována jako „**retroflexní řada**“ a transkribována pomocí retroflexních symbolů. Jak jsme však ukázali, **k ohnutí špičky jazyka vzad rozhodně nedochází**. Proč je tedy řada označována jako „retroflexní“ a transkribována jako retroflexní? Tento problém vyžaduje podrobnější diskusi.

Souhlásky tvořené se skutečně retrofektovanou, vzad ohnutou špičkou jazyka, tedy **subapikálně** (spodní stranou špičky), nejsou v jazycích světa běžné. Najdeme je však v mnohých drávidských jazycích jižní Indie (k nim viz např. Švarný & Zvelebil 1955). Obrácení špičky vzad pozorujeme např. u tamilského [ɖ]: jazyk artikuluje spodní strana špičky proti **přední části tvrdého patra** (palatální místo tvoření) a je výrazně ohnut vzad, což je pro subapikální artikulace typické:

Obr. 5: tamilština: [ɖ] (Ladefoged & Maddieson 1994:27)

V některých jazycích existují souhlásky tvořené v obdobné oblasti, avšak s pouze **pozvednutou** (nikoli vzad obrácenou) špičkou jazyka, např. v indoárijské hindštině; artikuluje ostrý okraj špičky jazyka proti zadní části alveol (postalveolární místo tvoření); je poněkud konkávně prohnutý, ale ne tak výrazně jako u tamilské souhlásky:

Obr. 6: Hindština: [ɖ] (Ladefoged & Maddieson 1994:27)

Obě (!) tyto artikulace bývají označovány jako „**retroflexní**“. Ladefoged & Maddieson 1996:25 uvádějí: „Termínu „retroflexní“ se užívá pro škálu různých artikulací, jejichž pojítkem je jak tvar jazyka, tak i specifická oblast ústní klenby. Retroflexní artikulace je taková, při níž je špička jazyka otočena do určité míry vzhůru [*curled up to some extent*]. Vedle **subapikálních palatálních artikulací**... [např. v tamilštině] existují retroflexní gesta, v nichž je špička jazyka **pouze mírně pozvednuta vzhůru**, dávající vzniknout artikulaci v alveolárním nebo častěji postalveolárním regionu [např. v hindštině].“ Autoři tedy rozlišují dva druhy retroflex (27):

- **subapikální palatální retroflexy**, které je na místě zapisovat symboly s retroflexním „hákem“: např. **ɖ, ʂ, ʐ**
- **apikální postalveolární retroflexy**, pro něž navrhuje symboly s tečkou: např. **ɖ̣, ʂ̣, ʐ̣** (k této transkripci viz ještě níže)

Přistou: „Tato praxe byla ze strany IPA výslovně odmítnuta (1989), avšak my se jí nadále držíme, takže jsme schopni rozlišovat mezi dvěma stupni retroflexe: používáme symboly **ɖ, ʂ, ʐ** pro [výrazně retroflexní] artikulace objevující se v jazycích (či tamilštině), a symboly **ɖ̣, ʂ̣, ʐ̣** pro ty, které mají tvar jazyka méně retroflexní.“

POVAHA ČÍNSKÝCH „RETROFLEX“

Čínské souhlásky **zh, ch, sh, r**, jak jsme viděli, nejsou tvořeny *subapikálně*, patří do druhého, „mírnějšího“ typu retroflex. Jsou to tedy **apikální postalveolární retroflexy** (dokonce s určitou tendencí k laminalitě, jak jsem ukázali). Konkávní prohnutí jazyka nemusí být vůbec přítomno. Např. Hockett 1951:14 uvádí (při porovnávání čínského **r** s anglickým iniciálním **r**): „V čínštině **nenastává ohnutí jazyka vzad**.“ Podobně Ohnesorg & Švarný 1955:64 při hodnocení svého materiálu konstatují: „Poněvadž při **č, č', š a ʐ** [tj. **zh, ch, sh, r**] jazyk artikuluje poměrně dosti vzadu... [přičemž] jazyk někdy dostává tvar poněkud konkávní... mohlo by se zdát, že se špička jazyka obrací při těchto hláskách zpět... není to však artikulace skutečně retroflexní: jazyk se totiž neohýbá zpět; spíše lze říci, že se jeho špička staví kolmo proti alveolům nebo proti tvrdému patru. Proto by asi bylo vhodnější označovat tento způsob artikulace jako „kakinální“, přičemž by se mělo vždy přesně udat, proti které části paterní klenby se špička jazyka zdvihá.“ Podobně Kratochvíl 1968:27; artikulaci sice označuje jako „retroflexní“, ovšem v širokém smyslu uvedeném výše: „Souhlásky alveopalatální řady... jsou retroflexní. To jest, tvoří se se špičkou jazyka směřující ostře vzhůru“. Nehovoří však o jejím obrácení vzad. Podobně Wu 1992:61 píše: „Při artikulaci není jazyk vůbec výrazně ohnutý,

nýbrž jeho přední část se pozvedá a špička se přibližuje k přední části tvrdého patra; protože přední část jazyka je při pozvednutí současně poněkud stažena vzad, vzbuzuje to pocit, jako kdyby byl jazyk mírně prohnut...“ V tomtéž duchu Lee & Zee 2003:112 konstatují: „Palatografická a lingvografická data sebraná autory této studie od rodilých mluvčích z Pekingu – muž a žena, přes dvacet let věku – ukazují, že v jejich řeči nejsou žádné [v úzkém slova smyslu] retroflexní hlásky.“ Podobně Lee 2008:110 pro *sh* upozorňuje, že otisk se sice zdá naznačovat, že špička jazyka je při artikulaci ohnuta vzad, avšak spodní strana špičky jazyka není artikulací zasažena, *curling gesture* je méně výrazné než u subapikálních retroflex.

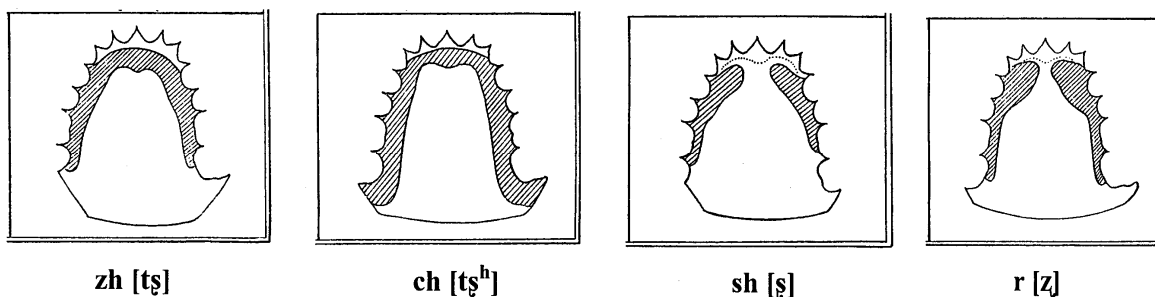
Odpověď na otázku, zdali je možné ve fonetickém popisu označit artikulaci čínských souhlásek *zh*, *ch*, *sh*, *r* jako retroflexní, tedy závisí na tom, jak široce daný termín pojmem. My se domníváme, že takové označení může být zavádějící, a proto se mu raději vyhneme. Termín však podržíme pro popis fonologický, kde danou řadu označíme v duchu tradice jako „retroflexní“.

SHRnutí

Postavení jazyka pro *zh*, *ch*, *sh*, *r* je **značně variabilní**; platí to zejména pro *r* (k němuž viz ještě níže). Variabilita je způsobena zejména dialektickým pozadím (tj. rodným dialektem) konkrétního mluvčího *putonghua*. Odlišnosti však najdeme i mezi mluvčími pekingského dialektu. Roli hrají i sociolingvistické faktory. Pro všechny předložené artikulace lze každopádně říci, že tvoření je **apikální**, to jest ostrým okrajem špičky jazyka nebo svrchní ploškou špičky jazyka, eventuálně může být **laminální**. V žádném případě **není subapikální**, tj. nikdy neartikuluje spodní strana špičky. My se přidržíme určení „apikální“.

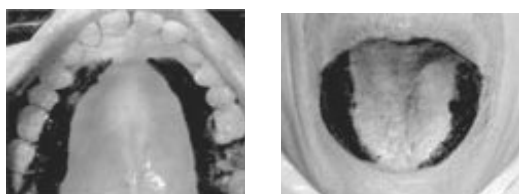
3.10.3 MÍSTO ARTIKULACE

Oblast kontaktu jazyka s pasivním artikulátorem ukazují palatogramy.

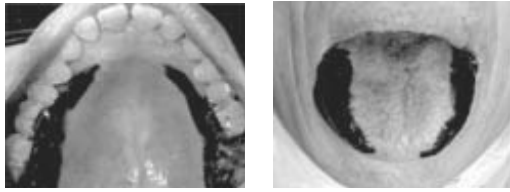
Obr. 7: Palatogramy *zh*, *ch*, *sh*, *r* (Zhou & Wu 1963:58,59,60,61)

Oproti řadám *d*, *t*, *n*, *l* a *z*, *c*, *s* je místo artikulace poněkud více vzadu, jazyk se nedotýká předních zubů: mezi obrysem horních zubů a otiskem jazyka je mezera. Výraznost tohoto rozdílu – tj. do jaké míry je striktura více vzadu – značně **kolísá mezi mluvčími**. Palatogramy *sh*, *r* ze studie Lee 2008 mají otisk mnohem více vzadu než na obr. 7 a zřetelně ukazují na **postalveolární** artikulaci (příp. až na rozhraní alveol s paterní klenbou):

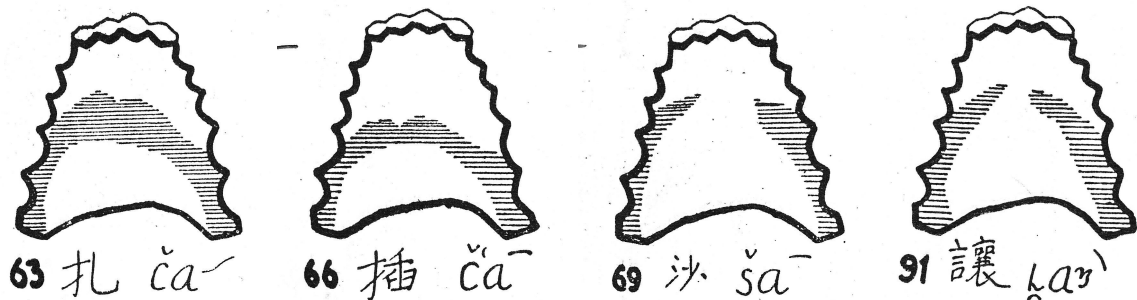
Obr. 8: Palatogram a lingvogram *sh* (Lee 2008:110)

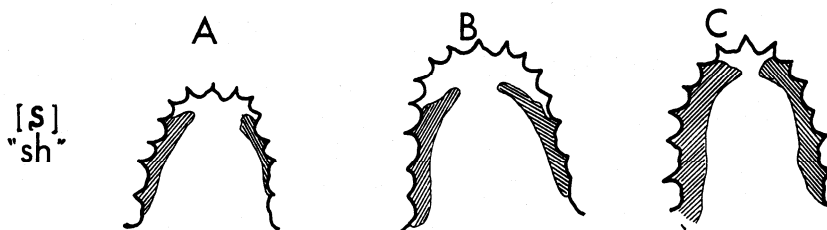
Obr. 9: Palatogram a lingvogram *r* (Lee 2008:110)

Artikulace se však může dít ještě více vzadu: výrazně zadní místo artikulace je typické pro pekingské mluvčí. Dokládají to palatogramy ze studie Ohnesorga & Švarného 1955 – otisk je v **prepalatální oblasti** nebo ještě více vzadu:

Obr. 10: Palatogramy *zh, ch, sh, r* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 63, 66, 69, 91)

U **frikativy *sh*** může kolísat také **šířka striktury**, jak lze doložit na palatogramech od třech mluvčích A, B, C ze studie Ladefoged & Wu 1984:271 (autoři provádějí srovnání *sh* s dvěma dalšími frikativami – *s* [s], *x* [ç]). Šířka úžiny je značně variabilní: **od 5 mm do 18,5 mm** (u *sh* přitom bývá větší než u *s*).

Obr 11: Palatogramy *sh*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:270)

URČENÍ V POPISECH

Vidíme tedy, že místo artikulace (obdobně jako postavení jazyka) je značně variabilní. V literatuře setkáme s následujícími lokalizacemi:

- **postalveolární**: Lee & Zee 2003, Norman 1988:139, Lin 2007:41
- **prepalatální**: Ohnesorg & Švarný 1955:60, Dow 1972:38,40
- **postalveolární** nebo **prepalatální**: Lee 2008:109

Čínské popisy opírající se o pinyin vesměs uvádějí tvoření **prepalatální** (*qián yìng è* 前硬腭), např. Wu 1992, Xu 1999, Huang & Liao 1997, Cao 2002. (Jako fonologické označení řady se užívá *shéjiān hòu yīn* 舌尖后音, souhláska „apikální zadní“.)

SHRNUTÍ

Jak je patrné z předložených palatogramů, místo artikulace **zh**, **ch**, **sh**, **r** může být značně rozmanité (platí to zejména pro **r** – k tomu viz též níže). Pro frikativu **sh** dále bývá variabilní šířka striktury. Kolísání výslovnosti u celé řady je výrazné (Ohnesorg & Švarný 1955:63).

3.10.4 SPORY O POVAHU SOUHLÁSKY **r**

Ještě je třeba se blíže zmínit o souhlásce **r**. Karlgren 1926:295-297 ji popsal jako *apico-alvéolaire*, **apiko-alveolární frikativu**, a přisoudil jí retroflexní symbol [ʐ] – znělý protějšek neznělé frikativy **sh** [ʃ] (do fonologického systému tak vstoupil jediný pár souhlásek rozlišený znělostí – k tomu viz kap. **Fonologický status iniciály r**). Těto praxe se pak držela řada autorů a stala se tradicí. Viz např. Kratochvíl 1968:25,26, Hsüeh 1986:28. Někteří sice **r** transkribovali jiným symbolem, nicméně jej také pokládali za frikativu: např. Howie 1976:12 má [ʐ]. Avšak proti této analýze postupně přicházely námitky, zejména ze strany čínských lingvistů (ale i jiných). Objevily se názory, že **r** není frikativa, nýbrž **aproximanta** – buďto retroflexní aproximanta [ɻ], nebo postalveolární aproximanta [ɹ]. Někteří další autoři pokládali **r** za **vibrantu** nebo **glidu**

Poznámka: Připomeňme, že aproximanty, vibranty i glidy patří k sonorám. Dále že kategorie „frikativa“ a „aproximanta“ mají k sobě blízko (viz např. Ladefoged & Maddieson 1996:232 k frikativám a aproximantám ve skupině rhotických hlásek). Platí to zejména pro znělé frikativy, které bývají méně napjaté a mají tedy o něco méně šumu.

Tak Hartman 1944:38 pokládá **r** za *semivowel* (transkripci neudává), Hockett 1947:263 ji označuje jako *retroflex glide, often with some friction* (transkripci neudává), Chao 1968:22, Norman 1988:140 jako *voiced continuant* [ɹ], Lin 1989:46 a Duanmu 2002:26 jako *retroflex liquid* [ɻ], Lin 2007:41 jako *approximant* [ɹ], Li 1999:180 jako *approximant* [ɻ], Lee & Zee 2003:111 jako *approximant* [ɻ] (stejným způsobem zapisují i celou slabiku *ri*; to implikuje, že nedochází k pohybu jazyka, celá slabika je tvořena slabičnou aproximantou a žádný konsonant obsahující tření není akusticky přítomen). Jenny Wang 1993 (cit. in Li 1999:59) se domnívá, že [ɹ] je norma, zatímco [ʐ] je varianta vznikuvší jako výsledek kontaktu mezi dialekty.

Norman 1988:140 k tomu píše: „Čínské **r** bývá někdy popisováno jako znělý protějšek **sh** [ʃ]: tedy [ʐ]. Takovýto popis je však zavádějící.“ Upozorňuje, že čínské **r** nemá výraznou míru tření a akusticky zní podobně jako americké **r**. Pulleyblank 1984:44 uvádí, že tato souhláska je sonorou – navzdory tomu, že cizinci ji mnohdy považují za znělou frikativu a jako s takovou je s ní nakládáno v mnohých latinizačních systémech, např. Wade-Gilesově (zde byl zvolen zápis „j“ na základě analogie s výslovností písmene „j“ ve francouzštině: [ʒ]). Duanmu 2002:26 zdůrazňuje: „*Retroflex liquid is not a trill but an approximant*“ (volí ovšem „pohodlnější“ zápis kmitavým [ɹ], neb nehrozí záměna – čínština nemá žádnou vibrantu). Také on upozorňuje na podobnost s anglickým **r** jako ve slově *red* (odlišuje jej ovšem mírné zaokrouhlení rtů). Čínští lingvisté Zhu & Xia 1982 (cit. in Li 1999:102) pozorují: „Když se cizinci učí čínsky, často vyslovují *ran* jako [ʐan] nebo *ren* jako [ʐɛn], což zní velmi nepřirozeně. Iniciálu vyslovují s příliš velkou frikcí – ve skutečnosti by tření u této iniciály nemělo být o nic větší než u [j]“.

Někteří autoři pokládají **r** za **vibrantu**. Tak Ohnesorg & Švarný 1955:63 píšou: „...tato hláska má jasně charakter vibranty a nemůže být ztotožňována se š, jež by se jako kombinační varianta sonorisovalo... [to nás] vede k přesvědčení, že tato hláska není párovou znělou k souhlásce š..., ale že je to hláska zvláštní, retrofletovaná vibranta, doprovázená šumem tupé sykavky.“ Připouštějí však, že vibrace jsou nevýrazné (61): „...čínské ɹ je apiko-prepalatální konsonant s vibracemi velmi slabými.“ Viz též Švarný 1998 III:65: „Iniciála /r/ je apikální souhláska kmitavá (vibranta), kterou přepisujeme [ř]; oproti českému „ř“ jsou kmity hrotu jazyka ještě více oslabeny, takže bývá někdy (nepřesně) označována jako znělý protějšek iniciály /sh/ [š], tedy připodobňována českému nebo slovenskému „ž“ (povšimněme si, že ve standardní české transkripci čínštiny, jejímž je autorem, však Švarný zvolil

- Někteří autoři apikální postavení jazyka v transkripci nenaznačují: tak např. Dragunov & Dragunova 1955:61 píšou **ḍž**, **tš'**, **š**, **ř** (to však má své opodstatnění: ruské **ш** (**ш**), **ж** (**ж**) jsou apikální a skutečně připomínají čínské [ʃ], [ʒ]). Obdobně i Ohnesorg & Švarný 1955:61, kteří zapisují tuto řadu jako [č̣], [č̣ʰ], [ṣ̌], [ʒ̣]. Na apikální výslovnost pouze upozorňují: „Háčkem ˇ, který zde zastupuje písmeno „h“ transkripce pchin-jin, zde nenaznačujeme „měkkou“ (dorzální), nýbrž naopak „tvrdou“ (apikální) výslovnost...“ (dodejme, že pro slovenské mluvčí by takový zápis lépe vystihoval skutečnou výslovnost než pro mluvčí české, neboť slovenské **č**, **š** jsou apikálnější než české).

3.10.6 STANOVISKO TÉTO PRÁCE

Pro řadu **zh**, **ch**, **sh**, **r** ve fonetickém popisu volíme označení místa artikulace jako **postalveolární**. Pokud jde o **účast jazyka**, budeme se držet tradičního určení **apikální**, které pokládáme pro účely výuky za vhodnější artikulační cíl než tvoření laminální (lépe se zabezpečí kontrast s **z**, **c**, **s**). Je však dobré upozornit na poměrně běžné užívání laminální artikulace v jazykové praxi *putonghua*. Za **nejvýstižnější transkripci** pokládáme [tʃ̣], [tʃ̣ʰ], [ʃ̣], [ʒ̣]: nenavádí k retroflexní výslovnosti, explicitně vyznačuje apikálnost a zároveň vystihuje postalveolární místo tvoření. Její nevýhodou je však nezavedenost, a také potřeba diakritického symbolu. Domníváme se, že není bezpodmínečně nutné se zříkat **tradičního zápisu retroflexními symboly**. Ladefoged & Maddieson 1994:27 upozorňují, že jazyk, který by kontrastoval dva druhy retroflex: apikální a subapikální, není znám. To platí i pro čínštinu. Použijeme-li tedy pro zápis retroflexní symboly, nehrozí záměna, pouze je třeba ve fonetickém popisu patřičné postavení jazyka náležitě objasnit. Budeme proto řadu transkribovat pomocí zavedených retroflex. Ke vhodnosti fonologického označení celé řady **zh**, **ch**, **sh**, **r** jako „řady retroflexní“ se vyjádříme v kapitole **Fonologický systém čínských souhlásek**.

Pokud jde o **r**, za základní alofon budeme v souladu s tradicí a s popisy opírajícími se o pinyin pokládat **frikativu [z]** (existenci páru /**sh**/ – /**r**/ přijímáme, viz kap **Fonologický systém čínských souhlásek**). Pokládáme však za nutné přidat jako volnou variantu alofon představovaný **aproximantou**. Kterou? Jako konzistentnější zápis se jeví retroflexní aproximanta [ʒ̣] (neboť i ostatní souhlásky řady transkribujeme retroflexními symboly s „háčkem“). Tento symbol je ovšem dosti neběžný a nepraktický, pro potřeby výuky je tedy možné zvážit využití spíše alveolární aproximaty [ʒ]. Dále: přestože realizaci [z] uvádíme v duchu tradice jako základní, tak za vhodnější artikulační cíl pro výuku pokládáme realizaci aproximantou – u [z] totiž hrozí **příliš výrazná frikce** vedoucí k „bzučivé“ výslovnosti. Obdobně přistupuje k problému např. publikace Wang et al. 2002:42. Autoři sice **sh** – **r** mají jako pár a pro **r** uvádějí výslovnost [z], avšak dodávají: „Přísně vzato, znělá frikativa [z] vůbec není znělým protějškem [ʃ]. Míra tření u [z] není silná, a to zejména po otevřených vokálech, percepčně působí jako aproximanta s absencí tření. Proto lze říci, že *putonghua* ve skutečnosti žádnou skutečnou znělou frikativu nemá.“ Viz též kap. **Fonologický status iniciály r**.

Souhlásky **zh**, **ch**, **sh**, **r** budeme tedy označovat jako **apikální postalveoláry**. Transkribovat je budeme takto:

zh [tʃ̣] (nebo [ḍz]), **ch** [tʃ̣ʰ], **sh** [ʃ̣], **r** [z] / [ʒ̣]

3.10.7 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

- Výslovnost souhlásek **zh**, **ch**, **sh**, **r** je značně obtížná a studentům činívá problémy. Při výuce je zásadně důležité zdůrazňovat, že **špička jazyka se neohýbá nazpět**, avšak na druhé straně by přední část jazyka měla být **dostatečně pozdvižena**. Jak podotýká Shi Feng 2007:146, bez správného postavení jazyka není náležitého místa artikulace ani možno dosáhnout. Hockett 1951:14 zdůrazňuje, že při nácvičce je třeba se v prvé řadě naučit stáhnout jazyk vzad (hovoří o *retracted position*, celou řadu nazývá *retracted consonants*). Doporučuje toto stáhnutí zprvu až nepřírozeně přehánět a

nacvičovat jej tak dlouho, až svaly jazyka začnou bolet. Problematikou výuky iniciál **zh**, **ch**, **sh** pro studenty – rodilé mluvčí angličtiny se zabývá článek Lin Xiaoqin 2004.

Výslovnost **zh**, **ch**, **sh**, **r** činívá často potíže i Číňanům samotným, pokud nejsou rodilými mluvčími pekingského dialektu. Mnoho čínských dialektů totiž takto artikulované souhlásky nemá (podotýkají např. Lin & Wang 2003:107). Jsou to všechny jižní dialekty, a také některé dialekty skupiny severní (např. shenyangský, harbínský). Jejich mluvčí pak obvykle nahrazují **zh**, **ch**, **sh** dentoalveolárními sibilantami **z**, **c**, **s** (souhlásku **r** pak frikativou [ʒ], jak uvádí Duanmu 2002:26). Obě řady tak v jejich výslovnosti splývají. Tak např. *shān* 山 „hora“ zazní stejně jako *sān* 三 „tři“, nebo *zhū* 猪 „vepř“ stejně jako *zū* 租 „pronajmout“ atd. Norman 1988:140 zmiňuje, že schopnost rozlišit tyto dvě řady je pokládána za jednu z důležitých charakteristik elegantní standardní výslovnosti. Naopak absence rozlišení obou řad působí mnohé potíže cizincům při percepci řeči rodilých mluvčích, jejichž *putonghua* je poznamenaná takovýmto akcentem.

- Užitečné může být **srovnání s angličtinou**: místo artikulace **zh**, **ch**, **sh** je velmi podobné jako u anglických **palatoalveolárních afrikát** [dʒ] (*jam*), [tʃ] (*chain*), [ʃ] (*shoot*) (Roach 1996:52, Cruttenden 2001:174). Postavení jazyka je však poněkud odlišné. U anglických souhlásek je artikulace více laminální, jazyk není tolik stažen vzad. Někteří mluvčí navíc uplatňují mírné zaokrouhlení rtů.
- Srovnání s **českým č, š, ž** kterými se **zh**, **sh**, **r** přepisují v české transkripci, není metodologicky příliš vhodné: neartikulují se apikálně, nýbrž laminálně nebo přední částí hřbetu jazyka, přičemž hrot bývá často skloněn dolů (Palková 1994:229). Větší spřízněnost je se slovenskými **č, š, ž**, které jsou více apikální, a s ruským **ш, ж**.
- Pokud jde o čínské **r**, tak v angličtině najdeme souhlásku velmi podobnou: **apikální postalveolární aproximantu** [ɹ] se známkami retroflexe. Jak uvádí publikace Cruttenden 2001:205, [ɹ] je nejběžnějším alofonem anglického /r/, např. ve slovech *reach*, *root* atd. (rozuměj v iniciální pozici; postvokální [ɹ], např. v *car*, *hard*, mají pouze tzv. *rhotic accents* angličtiny). Méně běžným alofonem je frikativa: *drive*, *try*.

Poznámka: Variety angličtiny označované jako *rhotic accents* a *non-rhotic accents* se liší v tom, zdali se v nich vyslovuje postvokální **r** či nikoli. V *non-rhotic accents* (např. RP) se souhlásky **r** vyslovuje pouze před samohláskou (*red*, *brown*), postvokálně nikoli; takže slovo *bird* se v *non-rhotic accents* vysloví jako [bɜ:d], slovo *car* jako [cɑ:]. Kdežto v *rhotic accents* (většina USA, Skotsko, západní Anglie) se **r** vyslovuje i postvokálně, *bird* tedy jako [bɜ:rd]; *car* jako [cɑ:r] (přitom samohlásky před **r** může být retroflektoována: [bɜ:r:d], [cɑ:r:r]; k **retroflexním samohláskám** (kvůli nimž *rhotic accents* zmiňujeme) viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**). K *rhotic accents* viz též Cruttenden 2001:84, Lin 2007:63.

Výslovnost anglického [ɹ] je zde popisována takto: „Špička jazyka je blízko k zadní části alveol, ne však na dotek; zadní okraje jazyka se dotýkají horních stoliček; střední část jazyka je snížena, přičemž jazyk je celkově stažen, takže výsledná pozice jazyka je charakterizována prohloubením a mírnou retroflexí špičky.“ Viz též Roach 1996:59. Způsob artikulace, místo artikulace a postavení jazyka pro **r** jsou tedy v angličtině i čínštině velmi podobné – až na patrnou **retroflexi špičky jazyka** v angličtině, která v čínštině není. Co se dále liší je **postavení rtů**: ty bývají u anglického [ɹ] více či méně **zaokrouhlené** (míra závisí mj. na následující samohlásce), zatímco u čínského [ɹ] nikoli.

Duanmu 2002:26 dává následující příklad: anglické *ran* „běžel“ připomíná spíše čínské *ruān* [r^wan] 软 „měkký“, nikoli čínské *rǎn* [ran] 染 „barvit“. Nepatřičné zaokrouhlování čínské iniciály **r** je velmi běžnou chybou anglických mluvčích hovořících čínsky. U českých mluvčích tato chyba nehrozí (ti naopak často opomínají zaokrouhlovat anglické **r**).

Liao & Shi 1994b ve svém příspěvku předneseném na 1. mezinárodní konferenci o výuce čínštiny v Pekingu (1986) zkoumají **r** ve výslovnosti zahraničních studentů. Časté chyby jsou zejména příliš silná frikce a příliš velká retroflexnost, přičemž chyby se liší podle mateřského jazyka studenta. Pro rodilé mluvčí angličtiny autoři upozorňují zejména na posunutí artikulace příliš dozadu a zřetelně retroflexní

postavení jazyka (*juǎn shé juǎnde tài lihai*). Dodejme, že to více může platit pro Američany, neboť v americké angličtině je **r** výrazněji retroflexní. Na obě uvedené chyby upozorňuje též např. Hockett 1951:14.

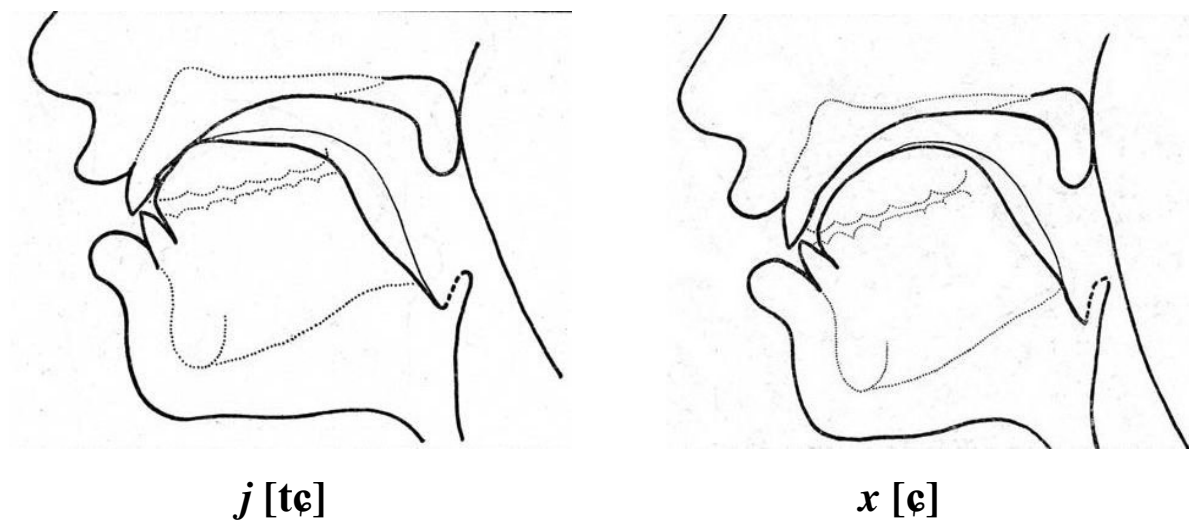
3.11 PALATALIZOVANÉ POSTALVEOLÁRY **j**, **q**, **x**

3.11.1 ZPŮSOB ARTIKULACE

V řadě **j**, **q**, **x** jsou tři **sibilanty**: neznělá neaspirovaná afrikáta **j** [tɕ], její aspirovaný protějšek **q** [tɕ^h] a frikativa **x** [ɕ]. Afrikáta **j** je „poloznělá“ (je málo napjatá, úžinovou fází má znělou a v nepřízvučných pozicích má tendenci k plné sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [ɟʑ]. U aspirované afrikáty **q** vzniká aspirační šum vždy přímo v místě tvoření souhlásky – realizuje se pouhým prodloužením úžinové fáze (např. *qi*, *qian*, *qu*).

3.11.2 POSTAVENÍ JAZYKA

V postavení jazyka řada **j**, **q**, **x** výrazně kontrastuje s řadou **zh**, **ch**, **sh**, **r**. Pro **j**, **q**, **x** je charakteristická „měkká“, dorzální artikulace – oproti „tvrdé“, apikální artikulaci ostřím špičky jazyka u **zh**, **ch**, **sh**, **r**. Postavení jazyka je patrné na sagitálních řezech:

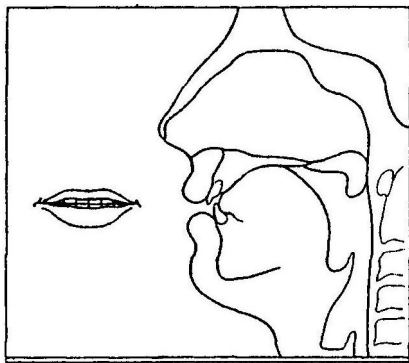

Obr. 1: Postavení jazyka pro **j**, **x** (Zhou & Wu 1963:55,56; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 11, 12, 13, Švarný 1998 III:67 obr. 6, 7)

Artikuluje přední část hřbetu jazyka, která je pozdvižena vzhůru a konvexně vyklenuta – toto postavení se označuje jako **palatalizovaná výslovnost** (tj. „pozvednutí přední části jazyka směrem k pozici podobné samohlásce **i**“ – Ladefoged & Maddieson 1996:363). Jazyk směřuje šikmo vpřed / vzhůru proti přední části tvrdého patra a zadním alveolám. Jeho **špička je přitom spuštěna dolů** – nachází se za rubem dolních řezáků. Např. Zhou & Wu 1963:28 uvádějí: „Špička jazyka směřuje [*dǐng dào* 顶到] k rubu dolních zubů“. Podobně též Cao 2002:37. Špička nemusí být o zuby vysloveně opřena (viz sagitální řezy Ohnesorga a Švarného, kde je zřetelná mezera). Xu 1999:42 však zdůrazňuje, že spuštění špičky jazyka dolů je pro správnou artikulaci velmi důležité a pokud s tím má student potíže, je možno špičku jazyka o rub dolních řezáků přímo opřít.

SROVNÁNÍ S ČESKÝM Ť

Postavení jazyka pro čínské *j* dosti připomíná české *ť*. Pro *ť* je hřbet jazyka taktéž vysoko zdvižen, přičemž špička jazyka je za dolními řezáky, artikulace však je **více palatální**: artikuluje střední, nikoli přední část hřbetu jazyka; hmota jazyka vyplňuje větší část paterní klenby (k tomu viz ještě níže – palatogram na obr. 10). Rozdíl mezi českým *ť* a čínským *j* je dále v tom, že **české *ť* je okluziva**, kdežto čínské *j* je afrikáta, a že české *ť* je napjatější.

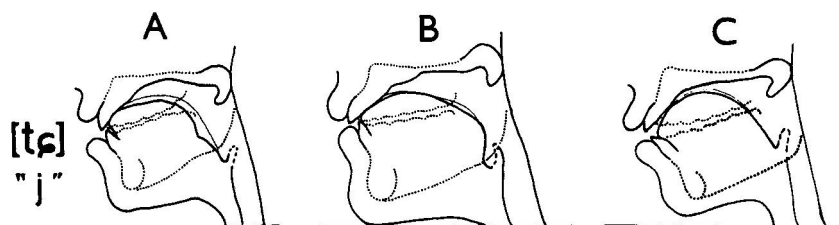

Obr. 2: Postavení jazyka pro české *ť* (Palková 1994:225, viz též Romportl 1977:75)

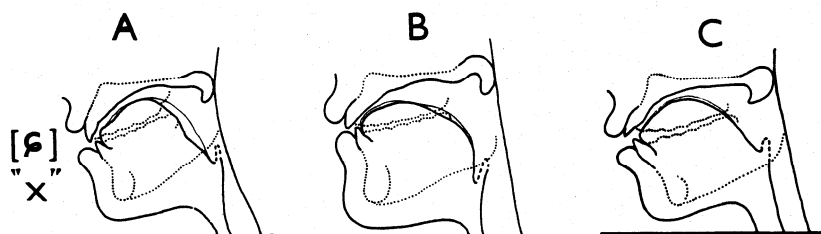
Poznámka: Jako „*ť*“ se přepisuje čínské *j* v české transkripci. Např. *Beijing* – Pej-ťing. V původním návrhu byl zvažován zápis „*č*“, který respektoval polozávěrovou artikulaci čínské souhlásky, ale byl méně přesný z hlediska místa artikulace i z hlediska postavení jazyka. Zápis „*č*“ byl nakonec zavržen, neboť daná souhláska by tak nezapadala do (alveo)palatální řady.

KOLÍSÁNÍ MÍRY PALATALIZACE

Výraznost palatalizace u diskutovaných čínských souhlásek i celkový tvar jazyka mohou **kolísat mezi mluvčími**, jak dokládají sagitální řezy *j*, *x* od třech různých mluvčích:

Obr. 3: Postavení jazyka pro *j*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:272)

Obr. 4: Postavení jazyka pro *x*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:269)

Vyklenutí jazyka u A, B, C se liší, nejvýraznější je u mluvčího C. Obdobná je situace pro aspirátu *q* (ibid 273). Data pro *q* nepředkládáme – autoři konstatují, že neaspirované afrikáty a jejich aspirované

protějšky jsou si značně podobné a neprojevují žádné systematické odlišnosti; zároveň však upozorňují na jemný rozdíl v postavení jazyka, daný přítomností závěrové fáze u afrikát: při této závěrové fázi bývá hmota jazyka poněkud výše než pro odpovídající frikativu (platí to nejen pro *j, q* vs. *x*, ale i pro *z, c* vs. *s*, a také pro *zh, ch* vs. *sh*).

URČENÍ V POPISECH

Pokud jde o **artikulující část jazyka**, popisy kolísají mezi určením **(antero)dorzální** a **laminální**. Nejednoznačnost souvisí do určité míry s faktem, že plocha kontaktu jazyka bývá u těchto souhlásek značně velká (jak uvidíme níže na palatogramech).

Ladefoged & Maddieson 1996:164 určují alveopalatální frikativu [ç] (v čínštině či polštině) jako **laminální**: *laminal palatalized post-alveolar*. Jako laminální popisuje artikulaci také Norman 1988:140: „Čínské palatály se artikulují čepelí (*blade*) jazyka proti přední části palata; současně je volná přední část jazyka pozdvižena k alveolárnímu výstupku.“

Podle Lin 2007:31 však artikuluje jak čepel, tak i přední část jazyka. Tento popis je ovšem v rozporu se všemi výše zmiňovanými autory, kteří udávají spuštění špičky jazyka dolů (pokud tedy přijmeme, že při laminální artikulaci by špička jazyka neměla být dole).

Hockett 1951:25 hovoří vágně o „nějaké části předního úseku jazyka“. Obdobně Dow 1972:44 hovoří o „různých částech předního úseku jazyka, od jeho špičky až po střed“. Není tedy divu, že Lee & Zee 2003:110 zahrnují obě části jazyka: uvádějí výslovnost **lamino-anterodorzální** (pro *j, q* může být dokonce až **apiko-anterodorzální**; tím naznačují velkou plochu kontaktu zasahující od špičky až po přední část hřbetu jazyka). Lee 2008:112 zkoumá palatogramy a lingvogramy *x, j*; udává pro obě souhlásky u starších mluvčích výslovnost **anterodorzální**, u mladších mluvčích **apiko-laminální, laminální** nebo **anterodorzální**. Přitom pro afrikátu *j* uvádí, že místo kontaktu jazyka je poněkud více směrem k laminální oblasti než pro frikativu *x*. Ohnesorg & Švarný 1955:37 označují tyto souhlásky jako **dorzální**.

Čínské popisy uvádějí nejčastěji artikulaci **anterodorzální** – artikuluje *shémiàn qián bù* 舌面前部, tj. „přední část hřbetu jazyka“. Např. Zhou & Wu 1963:28, Wu 1992:74, Huang & Liao 1997:38, Zhu 1997:30, Xu 1999:35, Cao 2002:37. (Souhrnně se řada *j, q, x* označuje jako „souhlásky dorzální“, *shémiàn yīn* 舌面音: Wu 1992:57, Lin & Wang 2003:107, Wang et al. 2002:41).

SHRNUTÍ

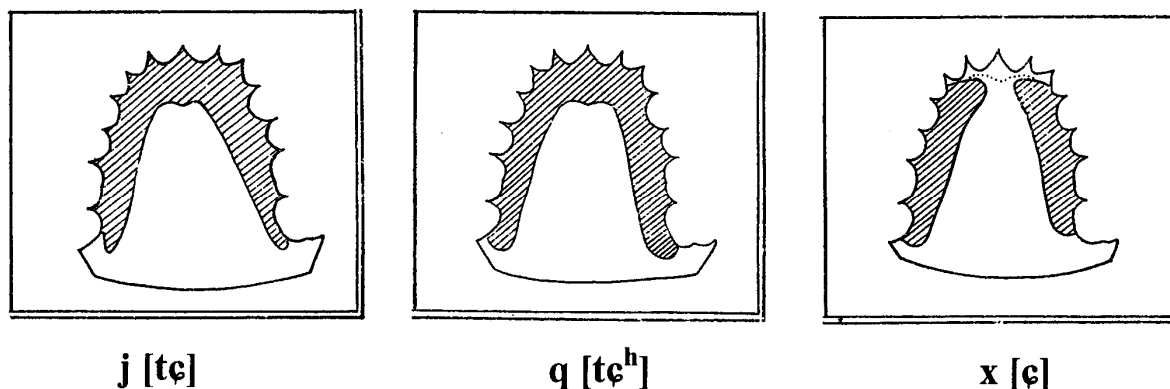
Určení kolísá mezi **(antero)dorzální** a **laminální**, přičemž mohou artikulovat obě tyto části jazyka společně, tj. plocha kontaktu jazyka může být značně velká (viz též lingvogramy na obr. 7, 8).

3.11.3 MÍSTO ARTIKULACE

Místo artikulace *j, q, x* je patrné na palatogramech. Obecně vzato, pro souhlásky palatální a palatoalveolární je příznačný **širší otisk** než pro (dento)alveoláry, avšak ve velikosti plochy otisku, tvaru otisku a lokalizaci nejužšího místa striktury projevují **značnou variabilitu** (jak doložíme i pro čínštinu). Přispívá k tomu **různorodost tvaru paterní klenby** u mluvčích. Např. při tzv. „gotickém patru“ otisk méně zasahuje do paterní klenby.

Srovnejme doklady z několika různých studií.

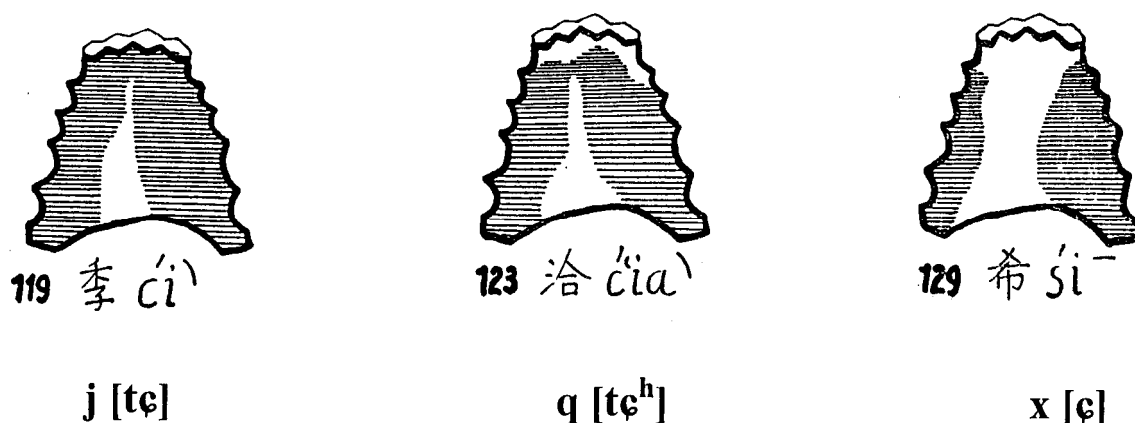

Obr. 5: Palatogramy *j*, *q*, *x* (Zhou & Wu 1963:55-57)

Otisk jazyka je širší než např. u *z*, *c*, *s*, avšak oproti palatogramům na obr. 6 je relativně užší. Paterní klenba není artikulací zasažena – je zřetelné, že hmota jazyka se nezvedá přímo vzhůru, ale tlačí se k přední části paterní klenby a alveolám. Pro *j*, *q* pozorujeme kontakt s horním okrajem předních zubů. Pro frikativu *x* nejsou okraje předních zubů zasaženy; šířka striktury je dosti malá.

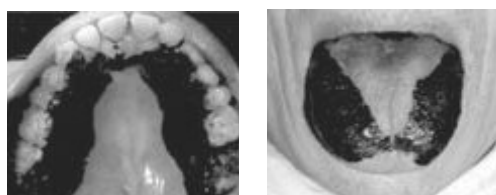
Palatogramy jiného mluvčího nabízejí značně odlišný obraz:

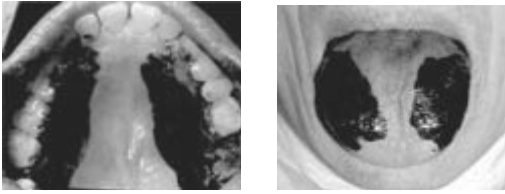
Obr. 6: Palatogramy *j*, *q*, *x* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 119, 123, 129)

U tohoto mluvčího je výslovnost více vzadu a plocha kontaktu jazyka s paterní klenbou je mnohem větší. Pro *q*, pozorujeme, že mezi okluzí a horními zuby je mezera. Odstup od zubů (větší než na obr. 5) vykazuje i *x*, které má nápadně širokou strikturu.

Pro srovnání předkládáme ještě další materiál (obr. 7 - *j*, obr. 8 - *x*). Velikost plochy kontaktu je něco mezi obr. 5 a 6; totéž platí pro šířku striktury u *x*.

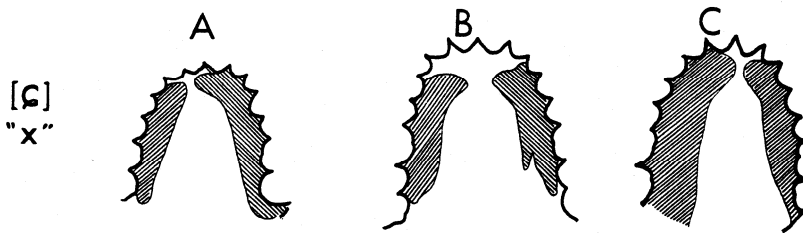

Obr. 7: Palatogram a lingvogram *j* (Lee 2008:110)

Obr. 8: Palatogram a lingvogram *x* (Lee 2008:110)

Dalším dokladem rozmanitosti v artikulaci **frikativy x** jsou palatogramy od tří různých mluvčích ve studii Ladefoged & Wu 1984:270 (obr. 9). Povšimněme si různé šířky i různého umístění striktury. U mluvčích A, C je striktura velmi úzká. Mluvčí C má nejužší místo striktury poblíž přední části alveolárního výstupku, zatímco u subjektu B je zřetelně více vzadu. U mluvčích A a C je striktura vychýlena do strany, otisk je silně nesymetrický (zejména u C).

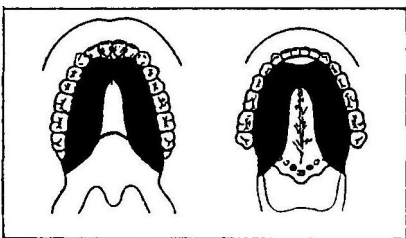

Obr. 9: Palatogramy *x*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:270)

Autoři dospívají k závěru (271): „Zdá se, že pro tyto hlásky není přesné místo artikulace... obzvláště rozhodující. Co je důležitější – podobně jako u mnoha jiných hlásek – je **tvár vokálního traktu jako celku**.“ Rozmanitost zjišťuje také Hu Fang 2008:105, který srovnává výslovnost frikativy *x* [ç] (a také [s], [ʃ]) u různých subjektů pomocí metody EPG (*electropalatography*, elektropalatografie) a EMA (*electromagnetic articulography*). Variabilitu zjišťuje u všech tří frikativ a konstatuje, že jejím hlavním zdrojem jsou mluvčí (ne tedy např. kontext).

SROVNÁNÍ S ČESKÝM ť

Srovnajme ještě data pro čínské *j* s daty pro české **ť**:

Obr. 10: Palatogram a lingvogram českého **ť** (Palková 1994:225)

Česká okluziva **ť** je označována jako **palatální**, též **předopatrová** (Palková 1994:210,225). Plocha kontaktu na palatogramu i lingvogramu je velká. Hřbet jazyka „vyplní téměř svou hmotou klenbu tvrdého patra“ (Romportl 1977:80), avšak **střed paterní klenby** otisk **nezasahuje**. Romportl objasňuje, proč bývá české **ť** (a též *ď*, *ň*) přesto označováno jako palatální: „Podle palatogramu by se mohlo zdát, že hlavním artikulačním místem je i zde [tj. stejně jako pro *t*, *d*, *n*] oblast alveol, popřípadě oblast na hranicích alveol a palata. Je nepochybné, že téměř celá oblast alveol je artikulací zasažena, avšak hlavní směr jazyčné artikulace je namířen proti oblasti palatální... Místa bez dotyku na palatogramech... vznikají především tím, že se jazyk vždy nevměstná dostatečně do klenby patra. Přitom vznikají i rozdíly podle individuálních anatomických vlastností patra (např. při tzv. gotickém

patru) i jazyka... které tu způsobují větší variabilitu palatogramů... než je tomu u jiných konsonantů“. **Artikulační záměr** u českého **t'** je tedy **palatální tvoření**. To, že otisk jazyka nevykřívá zcela tvrdé patro, lze přičíst spíše anatomickým omezením. Naproti tomu u čínských **j, q, x** se jazyk tlačí poněkud více dopředu, artikuluje přední část hřbetu až lamina.

SOCIOLINGVISTICKÉ FAKTORY

U pekingských mluvčích, především u žen, a to u mladší generace, je patrná tendence k **posouvání výslovnosti j, q, x směrem dopředu** (*qiánhua* 前化, angl. *fronting*), provázené laminálnější artikulací jazyka. Tedy směrem k apiko-laminálním dentoalveolárám [tʃ], [tʃʰ], [ʃ], případně k laminálním, jen mírně palatalizovaným postalveolárám [tʃ], [tʃʰ], [ʃ] (k záměně s **z, c, s** nebo **zh, ch, sh** přitom nemůže dojít, neboť **j, q, x** je s oběma řadami v komplemetární distribuci). Chen Ping 1999:38 uvádí, že tento jev byl pozorován již ve 20. letech 20. století. Bývá pokládán za jeden z rysů tzv. „*school girl's accent*“ a u starších žen se objevuje zřídka, u mužů pak vůbec. Lze se s ním někdy setkat u moderátorek pekingské televizní stanice *Beijing Television* (BTV), ale prakticky nikdy ve státní televizní stanici *China Central Television* (CCTV) nebo ve státní rozhlasové stanici *China National Radio* (CNR). Podrobněji se k tomuto sociolingvistickému tématu (včetně historických zdrojů daného jevu a jeho vývoje) vyjadřuje článek Cao Zhiyun 1998, též Hu Mingyang 1991.

URČENÍ V POPISECH

Pro místo artikulace **j, q, x** se přes variabilitu mezi mluvčími popisy víceméně shodují na **zadních alveolách**, tj. na artikulační **postalveolární**. Protože je zde zásadně důležité vyklenutí hřbetu jazyka (tj. palatalizace), jsou označovány jako **palatalizované postalveoláry**, *palatalized post-alveolars*. Ještě častěji se užívá termín alternativní, který má stejný významový obsah: **alveopalatály**, *alveolo-palatals*. Ten vedle místa artikulace přímo implikuje i postavení jazyka: alveopalatály jsou souhlásky, které se artikuluje v postalveolární oblasti, nejsou apikální a jsou doprovázeny výraznou palatalizací (pozor, alveopalatály [ɕ], [ʑ] nemá IPA v konsonantické tabulce, nýbrž v *other symbols*). (Jako alternativa k termínu „alveopalatální“ bývá někdy používáno označení „prepalatální“ – Gussenhoven & Jacobs 2001:202; někdy se však prepalatální tvoření pokládá za poněkud zadnější.) Čínské **j, q, x** můžeme tedy označit buď jako **palatalizované postalveoláry**, nebo jako **alveopalatály**.

Naproti tomu označení **palatoalveoláry** není vhodné. Ty jsou sice také postalveolární, avšak projevují jen mírnou palatalizaci. K palatoalveolárám patří frikativa [ʃ] (např. české **š** ve slově *šídlo*, nebo anglické **sh** ve slově *sheep*), s jejíž pomocí se někdy čínské **j, q, x** transkribují (Lee 2008, viz níže). To však vzhledem k nízké míře palatalizace nepokládáme za šťastné řešení (jako hlavní rozdíl mezi [ʃ], [ɕ] můžeme případně vidět příčný profil jazyka: pro [ʃ] je proláklý, pro [ɕ] vyklenutý).

Ani označení **palatály** není ve fonetickém popisu **j, q, x** vhodné. K palatálám patří mj. palatální frikativa [ç] (např. v německém *ich*), tvořená hřbetem jazyka pozdviženým přímo vzhůru proti paterní klenbě. Čínské **x** [ɕ] se však tvoří více vpředu a má zřetelně odlišnou zvukovou kvalitu. Přesto jsou čínské **j, q, x** občas transkribovány s využitím symbolu [ç] (Duanmu 2008, viz níže). Ani toto řešení však nepokládáme za vhodné, neboť nabádá k čistě palatální artikulaci, což je nepřesné.

Podrobněji ke všem uvedeným termínům viz kap. **Artikulace souhlásek obecně**.

Ohnesorg & Švarný 1955:37 označují **j, q, x** jako **palatalizované postalveoláry**. Termín **alveopalatály** mají např. Ladefoged & Wu 1984:268, Lin 2007:41, Li 1999:53. Podobně Ladefoged & Maddieson 1996:149 v kapitole o frikativách mají tuto čínskou řadu jako *alveolo-palatal sibilants*, alternativně pak *post-alveolar palatalized sibilants* (154). Poznávají: „Vyhnete se termínu ‚palatální‘, kterého užívají Borden a Harris; ten si rezervujeme pro zvuky tvořené více vzadu.“ Lee & Zee 2003:110 taktéž mluví o *alveolo-palatals*, ačkoli v přehledové tabulce iniciál pro jednoduchost mají sloupec *palatals*. Nabízejí jemnější určení místa artikulace: souhlásky **j, q** jsou u nich alveopalatály, **x** je postalveolára nebo prepalatála (tj. může se tvořit nepatrně více vzadu, což jsme

viděli na palatogramech). Lee 2008:111 pro souhlásky **x, j** konstatuje, že u starší i mladší generace ke kontaktu dochází na zadní části alveolárního výstupku. Klasifikuje je jako **postalveolární** nebo **palatoalveolární**. Transkribuje je poměrně neobvykle palatoalveolárními symboly [ʃ], [tʃ]. Výraznou palatalizaci nezmiňuje. Dow 1972:44 označuje místo artikulace jako **prepalatální**. Stejně tak čínské popisy opírající se o pinyin vesměs považují **j, q, x** za prepalatální, tj. kladou místo artikulace na přední část tvrdého patra – *qián yìng è* 前硬腭. Např. Zhou & Wu 1963:28, Wu 1992:74, Huang & Liao 1997:38, Xu 1999:35.

POROVNÁNÍ S ŘADOU **ZH, H, SH, R**

Řada **j, q, x** se tvoří v **postalveolární** (eventuelně prepalatální) oblasti. Vidíme tedy, že má **obdobné místo artikulace jako řada zh, ch, sh, r**. Tím, co obě řady odlišuje, je především postavení jazyka. K tomuto závěru dospívá např. Hu Fang 2008:105, porovnávající frikativy [ç], [ʃ]. Obě frikativy odlišuje **tvár jazyka a celková podoba lingvopalatálního kontaktu**, který je u [ç] intenzivní v celé alveopalatální oblasti (Hu proto zdůrazňuje, že IPA termín *alveolo-palatal* je třeba interpretovat jako *celou* oblast, nikoli jako oblast *mezi* alveolami a palatem). Odobně Lee 2008:112 konstatuje pro řady **j, q, x** a **zh, ch, sh, r**, že mají prakticky stejné místo artikulace, a že jako distinktivní zde funguje rozdíl v postavení jazyka a v jeho artikuluji části. Místo artikulace řady **j, q, x** i řady **zh, ch, sh, r** tedy můžeme shodně označit jako **postalveolární**.

SHRNUTÍ

Kolísání výslovnosti řady je poměrně značné (podobně jako např. u řady **zh, ch, sh, r**; Ohnesorg & Švarný 1955:63). Nicméně v literatuře panuje víceméně shoda na tom, že artikulace se děje v **postalveolární** (eventuelně prepalatální) oblasti. Řada **j, q, x** má tedy obdobné místo artikulace jako řada **zh, ch, sh, r**. Odlišuje ji postavení jazyka.

3.11.4 DALŠÍ RYSY

Zuby: Při artikulaci **j, q, x** jsou **horní a dolní zuby velmi blízko u sebe**, jak upozorňují např. Xu 1999:42 nebo Zhou a Wu 1955:28 (podobně je tomu u sibilant **z, c, s** nebo **zh, ch, sh**). Také Ladefoged & Wu 1984:270 pozorují při srovnávání frikativ **x [ç], s [s], sh [ʃ]**, že všichni tři mluvčí mají při jejich artikulaci zuby blízko u sebe; zdůrazňují, že hlavním zdrojem akustické energie je vždy turbulence vznikající při průchodu vzduchu mezi těsně přiblíženými zuby (i když tvar této úžiny je u všech tří souhlásek různý): „Je to tato úzká štěrbinu mezi zuby, která propůjčuje daným souhláskám kvalitu ostré sykavky.“ (Podobně u příslušných afrikát.) Tento rys však IPA nepostihuje.

Tvar rtů: Souhlásky **j, q, x** se vyskytují výhradně před vysokými samohláskami **i, ü**. Tvar rtů, charakteristický pro tu kterou samohlásku, se uplatňuje již při iniciále: to znamená **vyostřené koutky** před **i** (např. ve slabikách *ji, qian, xiao*), **zaokrouhlené rty** před **ü** (např. ve slabikách *ju, quan, xue*). Viz též kap. **Modifikace výslovnosti souhlásek**.

3.11.5 TRANSKRIPCE ŘADY

Zdaleka nejběžnější a obecně přijímaný zápis těchto souhlásek v IPA využívá symbolu pro **alveopalatální frikativu [ç]**. Je následovný: **j [tç], q [tç^h], x [ç]**. Např. Chao 1968:22, Lee & Zee 2003:109. Vyjímecně narazíme na zápis využívající **palatální frikativu [ç]**, např. Duanmu 2002:28 má **j [tç], q [tç^h], x [ç]** (nepokládáme jej za vhodný). Podobně vyjímecný je i Lee 2008:111, který zapisuje **x, j** palatoalveolárními symboly [ʃ], [tʃ] (ani tento zápis nepokládáme za vhodný). Ohnesorg & Švarný 1955:37 užívají zápisu [č], [č^h], [š]. Švarný 1998 III:65 má [č], [č^h], [š]. Uvádí k tomu:

„Čárkou ´ nad souhláskou zde naznačujeme „měkkou“ (palatálně-dorzální) výslovnost...“ Obdobnou „čárku“, ovšem svíslou, užívá v transkripci Spěšněv 1980:57-58.

3.11.6 STANOVISKO TÉTO PRÁCE

Jako místo tvoření *j*, *q*, *x* přijímáme tvoření **postalveolární** (tedy stejné jako pro *zh*, *ch*, *sh*, *r*). Z hlediska účasti jazyka je pak určujeme jako **anterodorzální** (= dorzální přední) **palatalizované**. Vymezení artikulace jako anterodorzální dáváme přednost, i když artikulace může být na pomezí tvoření laminálního, v něj přecházet, nebo jej zahrnovat. Jednak v literatuře určení kolísá, jednak z hlediska výuky je podle našeho názoru vhodné zdůrazňovat tvoření hřbetem jazyka a jeho pozvednutí (palatalizaci), přičemž špička jazyka je spuštěna za dolní zuby. Je tím podtrženo odlišné postavení jazyka oproti ostatním koronálním řadám, které jsou apikální a/nebo laminální. Zdůraznění tohoto kontrastu je metodologicky vhodné. Souhlásky *j*, *q*, *x* je tedy podle nás na místě označovat jako **palatalizované postalveoláry** (kontrastují tak s *apikálními* postalveoláry *zh*, *ch*, *sh*, *r*). Z praktických důvodů však budeme někdy dávat přednost alternativnímu označení **alveopalatály**. Je to v souladu s jejich označením v IPA, a také s velkou částí literatury. Výhodou termínu je, že při své krátkosti specifikuje jak místo artikulace (postalveolární), tak i postavení jazyka (anterodorzální, příp. laminální tvoření; palatalizace). (Ve fonologickém popisu se později přidržíme tradičního, jednoduššího označení „palatály“).

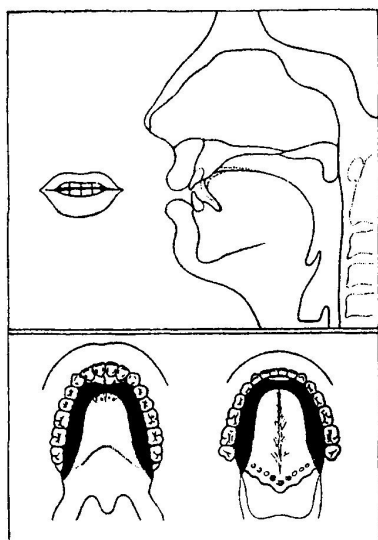
V transkripci se přikláníme k zavedenému zápisu:

j [tɕ] (nebo [dʒ]), *q* [tɕʰ], *x* [ɕ]

3.11.7 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Alveopalatální souhlásky jsou obtížné. Níže upozorníme na nejběžnější chyby.

- Častou chybou je **nesprávné postavení jazyka**: artikulování špičkou jazyka (jež má být správně spuštěna dolů) a nedostatečné pozdvižení hřbetu jazyka, tedy příliš velký prostor mezi hřbetem jazyka a palatem. Souhlásky pak ztrácejí svůj měkký, palatalizovaný charakter. Např. frikativa *x* zazní jako souhláska podobná českému *s* nebo *š*, afrikáta *q* zazní jako souhláska podobná českému *c* nebo *č*. Ty se však tvoří s odlišným postavením jazyka:

Obr. 11: České č (Palková 1994:235)

Pro české č vidíme na sagitálním řezu pozdviženou špičku jazyka (obdobně pro š, ibid str. 229). Ta však může být pro š, ale i č alternativně za dolními řezáky (např. Krčmová 2006:137, 140) – takovou

výslovnost má řada mluvčích. V tom případě je postavení jazyka podobnější tomu, které nacházíme u čínského **j, q, x**. Jestliže budeme české **š** artikulovat se spuštěnou špičkou jazyka, jestliže zrušíme mírné zaokrouhlení rtů a naopak záměrně vyostříme koutky (např. takto vyslovíme **š** v první slabice českého slova *šídlo*, přičemž vyostříme koutky), tak efekt bude velmi podobný jako u čínského **x** (např. ve slově *xī* 西 „západ“). Rozdíl bude v tom, že u čínského **x** je hřbet jazyka vyklenut poněkud výše, zatímco pro české **š** je jazyk proláklý.

Ještě srovnáme s **anglickými palatoalveolárami** [ʃ] (*she*), [tʃ] (*chain*). Oproti českému **š, č** jsou více apikální (méně palatalizované) a špička jazyka nebývá nikdy spuštěna dolů (Cruttenden 2001:188), takže jsou ještě méně metodologicky vhodné jako výchozí bod pro srovnání s čínskými **j, q, x**. Čínská frikativa **x** [ç] je podobná **polské frikativě ś**, pro jejíž zápis se taktéž užívá [ç]. Např. ve slově *ściec* „stěci“. Ladefoged & Wu 1984:272 však podotýkají, že polská souhláska je více palatální než čínská.

Přestože míra palatalizace může u rodilých mluvčích kolísat, ve výuce je výhodné pokládat za cíl **výraznou palatalizaci**. Je tím zdůrazněn kontrast oproti **zh, ch, sh** a také **z, c, s**. Je užitečné procvičovat dvojslabičná slova jako *xiānsheng* 先生 „pán“, *zhuīqiú* 追求 „pronásledovat“, *qìchē* 汽车 „vůz“, *zìxíngchē* 自行车 „kolo“ atd. S jejich vyslovením mívají studenti značné problémy.

- Jinou chybou je **nesprávné místo artikulace** – tj. pozdvižení hřbetu jazyka přímo vzhůru proti tvrdému patru, takže např. frikativa **x** namísto správného [ç] zazní jako palatální frikativa [ç]. Na odlišnost čínského **x** [ç] od [ç] je třeba ve výuce upozorňovat mj. proto, že řada **j, q, x** bývá běžně označována jako „řada palatální“, což může být zavádějící.

- Pro všechny tři souhlásky **j, q, x** je třeba důsledně dodržovat výrazný kontrast ve tvaru rtů podle následující samohlásky: **vyostřené koutky** před **i** (např. ve slově *xī* 西 „západ“) a naopak **zaokrouhlené rty** před **ü** (např. ve slově *xū* 虚 „prázdný“). Český mluvčí, kterému mohou čínské **x, q** připomínat české **š, č**, může mít tendenci vyslovovat čínskou souhlásku s mírně zaokrouhlenými rty, jak je pro **š, č** obvyklé (např. ve slovech *šídlo, číhá*). Před **ü** to nevadí (ba právě naopak), před **i** je to však chyba. Kontrast vyostřených koutků a zaokrouhlených rtů je zpočátku vhodné při nácviu přehánět, aby si student vytvořil příslušné návyky.

- U neaspirované afrikáty **j** je třeba dbát na velmi kratičké trvání úžinové fáze: pokud po něm následuje **i, ü** jako mediála (např. ve slabikách *ji, juan*), hřbet jazyka rychle „uskočí“ vzad / dolů do pozice odpovídající následující ne-vysoké samohlásce (špička jazyka přitom zůstává spuštěna za dolními řezáky). Pokud následuje **i, ü** jako centrála (např. ve slabikách *ji, ju, jin, jun*), úžina se nepatrně pootevře pro vysokou samohlásku. V obou případech šum, který vytváří výdechový proud, netrvá dlouho a není příliš intenzivní, neboť striktura příslušející druhé fázi afrikáty se rychle pootvírá. Pokud by se trvání úžiny nepatřičně protáhlo, vznikl by výraznější šum a tedy akustický dojem aspirované souhlásky **q**. Pokud se studentům nedaří správná polozávěrová výslovnost **j** a sklouzávají k polozávěrové aspirátě **q**, je lépe ze začátku tolerovat závěrovou výslovnost obdobnou českému **tʃ**, protože tato nepřesnost je méně významná než nedostatečné rozlišení **j** a **q**. Při nácviu **j** je také důležité připomínat jeho nenapjatost, která je jakousi „prevencí“ aspirace.

3.12 VELÁRY **g, k, h**

3.12.1 ZPŮSOB ARTIKULACE

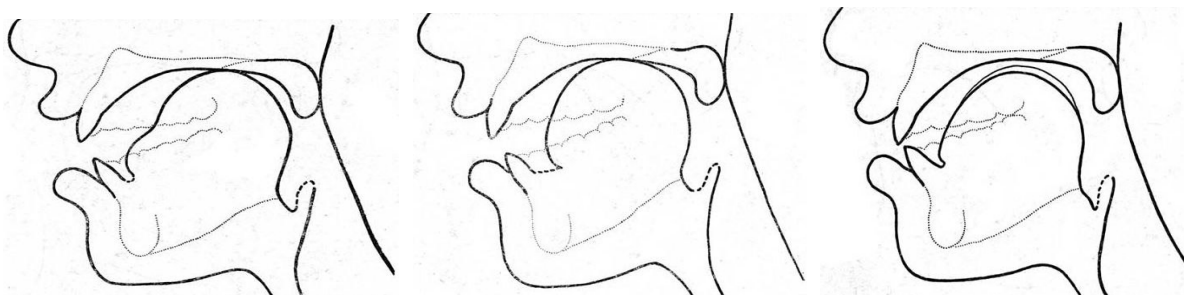
V této řadě jsou **dvě okluzivy**: neznělé neaspirované **g** [k] a jeho aspirovaný protějšek **k** [k^h]. Třetím členem je neznělá **frikativa h** [x]. Souhláska **g** je „poloznělá“ (je málo napjatá a v nepřízvučných pozicích má tendenci k plné sonorizaci). Lze ji psát v úzké transkripci jako [g̚]. U aspirované afrikáty **k** vzniká aspirační šum vždy přímo v místě tvoření souhlásky, má povahu velární frikativy [x], resp.

glotální frikativy [h] (např. ve slabikách *ku, ke, kao*). Frikativa *h* se může za určitých okolností sonorizovat.

Poznámka: Chao 1968:22 přidává do této řady ještě čtvrtý člen: znělou uvulární frikativu [ʁ], která je realizací „nulové iniciály“ /Ø/ (*zero initial*). Podobně činí někteří další autoři – viz kap. **Nulová iniciála**.

3.12.2 POSTAVENÍ JAZYKA

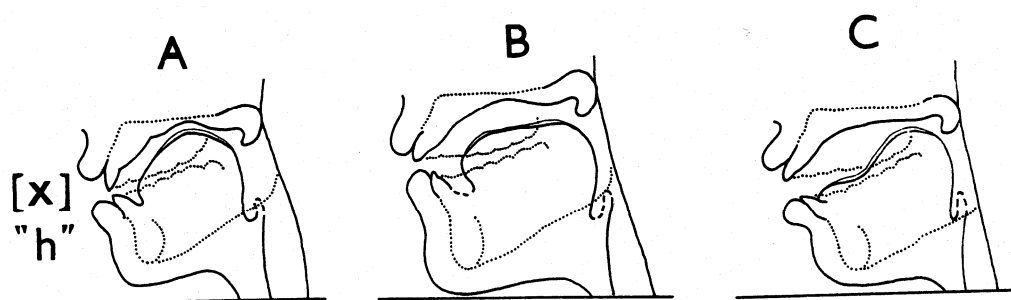
Postavení jazyka je patrné ze sagitálních řezů:

Obr. 1: Postavení jazyka pro *g, k, h* (Zhou & Wu 1963:51,52,54; *g, h* viz též Ohnesorg & Švarný 1955, Fig. 15, 16)

Artikuluje **zadní část hřbetu jazyka**, která je vyklenuta zhruba proti rozhraní tvrdého a měkkého patra. Špička jazyka je značně oddálena od dolních řezáků. U *g* pozorujeme mírné prohloubení přední části jazyka, které však není přítomno na sagitálním řezu ze studie Ohnesorg & Švarný. Souhlásky *g, k, h* jsou z hlediska účasti jazyka vesměs označovány jako **dorzální (zadní)**, např. Dow 1972:50. Popisy čínských autorů však v drtivé většině jako artikulující část jazyka uvádějí **kořen jazyka**, *shégēn* 舌根, daná řada se pak označuje jako *shégēn yīn* 舌根音 „řada radikální“. Např. Zhou & Wu 1963:26, Wu 1992:77, Xu 1999:41. (Polemika s termínem *shégēn* 舌根 „radikální“, jakož i širší diskuse o čínských termínech užívaných ve fonetickém popisu, viz Zhu Xiaonong 2008, Cao Wen 2009.) Tvoření „dorzální zadní“ je uváděno spíše vyjíměčně: tak Cao Wen 2002:30 píše, že artikuluje *shémìàn hòu* 舌面后.

Třetí člen řady, **frikativa *h*** projevuje v postavení jazyka (a místě výslovnosti) **značnou variabilitu**, jak dokládají sagitální řezy tří různých mluvčích A, B, C:

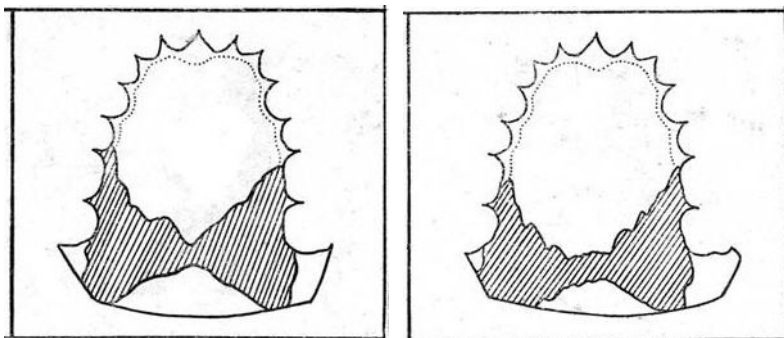
Obr. 2: Postavení jazyka pro frikativu *h*, tři mluvčí (Ladefoged & Wu 1984:274)

Tvar jazyka je u všech tří mluvčích dosti odlišný (273). U mluvčího A (zřejmě je tentýž jako na obr. 1) se striktura nachází v přední části velární oblasti, hraničící s tvrdým patrem. Jazyk je výrazně konvexně vyklenutý. U mluvčího C je místo artikulace podobné, striktura je ve velární oblasti, ale jazyk má jiný tvar – v přední části je prohloubený. Mluvčí B artikuluje zřetelně více vzadu, hltan je přítom v horní části zúžen. Hřbet jazyka je víceméně plochý. Sagitální řez pro *h* ze studie Ohnesorg

& Švarný, Fig. 16 (nepředkládáme) ukazuje na velmi zadní artikulaci a nejvíce se podobá mluvčímu B. Zúžení hltanu je ještě výraznější.

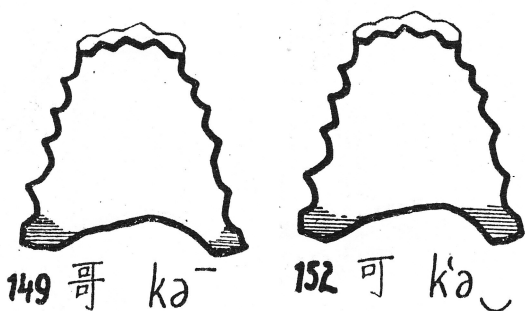
3.12.3 MÍSTO ARTIKULACE

Místo artikulace ukazují palatogramy:

Obr. 3: Palatogramy *g, k* (Zhou & Wu 1963:51,52)

Jak vidíme na palatogramech, u **okluziv g, k** závěr vzniká kontaktem zadní části hřbetu jazyka s měkkým patrem (případně na jeho hranici s tvrdým patrem), souhlásky lze tedy označit jako **velární**. Místo artikulace je obdobné jako u českého **g, k** – palatogramy na obr. 3 jsou podobné českým (Palková 1994:226). Plocha otisku je poměrně velká. Ovšem artikulace čínského **g, k** může být i **více vzadu** s mnohem menší plochou kontaktu:

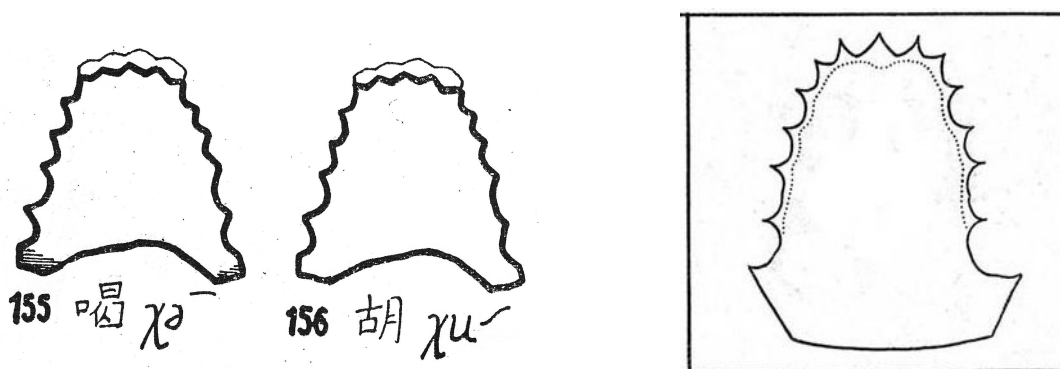

Obr. 4: Palatogramy *g, k* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 149, 152)

Otisk je výrazně skromnější než na obr. 3, okluze není vůbec vidět. Srovnání obr. 3 a obr 4 ukazuje, že místo tvoření **k, g** projevuje znatelnou **variabilitu mezi mluvčími**.

Frikativa h bývá artikulována ještě více vzadu. Místo tvoření kolísá ještě výrazněji než u **g, k**. Striktura může být natolik vzadu, že otisk na palatogramu je zcela nepatrný (malé otisky až za posledními stoličkami), anebo vůbec žádný:

Obr. 5: Palatogramy *h* (Ohnesorg & Švarný 1955, palatogramy 155,156, Zhou & Wu 1963:54; Ladefoged & Wu 1984 předkládají pro *h* jen sagitální řezy; palatogramy nemají)

Souhláska *h* se může realizovat buď jako **velární frikativa [x]**, nebo jako **uvulární frikativa [χ]**, nebo dokonce jako **glotální frikativa [h]**. K výrazně zadní artikulaci *h* (jakož i ostatních velár) mají sklony zejména pekingští mluvčí *putonghua*. Ohnesorg & Švarný 1955:61 konstatují: „Ve výslovnosti osoby A (Peking) se realisují veláry více vzadu než u B (Tchien-ťin), a to nejvíce hláska *χ*.“

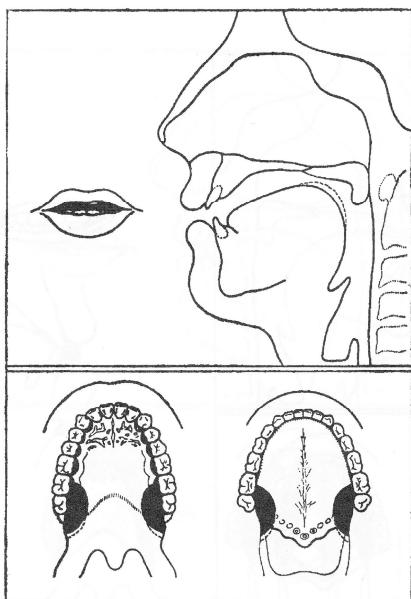
Jak je patrné z palatogramů 155, 156 na obr. 5, místo artikulace je také **ovlivněno následující samohláskou**: před přednějším *e* ve slově *hē* 喝 „pít“ je *h* tvořeno poněkud více vpředu než před zadním *u* v *Hú* 胡 (příjmení). Ve slově *hǎo* 好 „dobrý“ bude *h* před otevřeným *a* inklinovat k výslovnosti ještě hlouběji v hrdle; toto tvoření je ještě podporováno vlivem třetího tónu.

Na variabilitě *h* se mohou podílet též **sociolingvistické faktory**: např. muži mohou mít sklony tvořit *h* více vzadu, což zní „chrchlavěji“ a tedy maskulinněji, zatímco ženy mohou artikulovat poněkud více vpředu.

SROVNÁNÍ S ČESKÝM CH, H

České **ch** je **velární frikativa [x]**, např. ve slově *chata*. Tvoří se poněkud více vpředu než čínské *h*, jak je patrné z **palatogramu** (obr. 6) – vidíme otisky protáhlého tvaru podél zadních stoliček. Tvoření **ch** popisuje Palková 1994:230 takto: „Zúžení vzniká přitisknutím okrajů zadní části hřbetu jazyka po stranách paterní klenby v oblasti přechodu tvrdého a měkkého patra. Štěrbina zůstává mezi hřbetem jazyka a měkkým patrem.“

České **h** je znělá **laryngální (= glotální) frikativa [ɦ]**, např. ve slově *hora* (není tedy z hlediska svého tvoření znělým protějškem **ch**). Ohnesorg & Švarný 1955:40 podotýkají, že českou laryngálu **h** připomíná čínské *h* tehdy, když je sonorizováno. Neznělou glotální frikativu **[h]** čeština nemá.

Obr. 6: České **ch** (Palková 1994:230)

SROVNÁNÍ S NĚMECKÝM CH, H, S ANGLICKÝM H

Němčina, podobně jako čeština, má **neznělou velární frikativu [x]**; vyslovuje se tak **ch** např. ve slově *Bach* „potok“ (tzv. *ach-Laut* ovšem v jiných kontextech, např. po **i**, se vyslovuje jako [ç], např. v *ich* „já“, tzv. *ich-Laut*). Vedle toho má i **neznělou glotální frikativu [h]**; vyslovuje se tak **h** např. ve slově *haben* „mít“ (Sandhop & Schäfer 2002:64). **Znělé [ɦ]** se objevuje intervokálně (*Ahorn* „javor“). U německých mluvčích nebývají s čínským **h** problémy – všechny jeho varianty znají z rodného jazyka (s tou výhradou, že čínské **h** se, alespoň ve standardní výslovnosti, nerealizuje s vibracemi, „chrčivě“, zatímco pro německý *ach-Laut* je to možné).

Angličtina nemá [x]. Má však, obdobně jako němčina, **neznělé glotální [h]**: realizuje se tak standardně **h**, např. ve slově *hard* „obtížný“. Někteří mluvčí **h**, pokud je intervokální, vyslovují jako znělé [ɦ], např. ve slově *ahead* „vpřed“; Cruttenden 2001:191, Roach 1996:50. Všimněme si, že čeští mluvčí angličtiny obvykle vyslovují anglické **h** jako znělé [ɦ] ve všech kontextech, např. *how* vysloví jako [ɦau] namísto [hau].

Anglický mluvčí tedy mívá tendenci realizovat čínské **h** vždy jako glotální [h], protože velární [x] angličtina nezná. Lin Hua 2005 k tomu poznamenává zhruba následující: navzdory rozšířené představě, že zvládnutí fonetických rysů L2 (studovaného jazyka) usnadňují podobnosti mezi L2 a L1 (rodným jazykem), tak studie z poslední doby se zdají ukazovat, že je tomu naopak – čím podobnější si dvě různé hlásky hlásky jsou, tím obtížněji student cílovou hlásku zvládá kvůli interferenci ze svého rodného jazyka (viz výše – „česká“ výslovnost anglického **h**). Naopak čím jsou odlišnější, tím větší má šanci si cílovou hlásku osvojit. Lin pokračuje, že tato hypotéza perfektně vysvětluje fakt, že angličtí mluvčí vyslovují čínské **h** jako [h], nikoli jako [x] (a naopak že mnoho čínských mluvčích vyslovuje anglické **h** např. ve slovech *how*, *hear* jako [x]). Lin píše: „Je možné, že angličtí ani čínští mluvčí nevnímají rozdíl mezi oběma hláskami, zejména v počátečních fázích studia L2, a tento percepční problém vede k nahrazování hlásky L2 hláskou rodného jazyka L1.“ Dodejme, že tato představa je zcela v souladu s našimi zkušenostmi z výuky (netýká se jen **h**, ale jiných souhlásek, např. nahrazování afrikáty **j** [tʃ] českou okluzivou **ť**, afrikáty **q** [tʃʰ] českým **č** atd.).

URČENÍ V POPISECH

Přestože **h** má tendenci k zadnější artikulaci než **g**, **k**, v literatuře bývá nejčastěji označováno jako **velární frikativa [x]**. Uvádějí jej tak např. Ladefoged & Wu 1984:273, Lee & Zee 2003:109, Duanmu 2002:26, Lin 2007:41. Někteří autoři však reflektují jeho jemnou odlišnost a pokládají ho za **uvulární frikativu [χ]**, např. Chao 1968:21, Norman 1988:139 (celou řadu označují jako *gutturals* – viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**), také Ohnesorg & Švarný 1955:40 či Pulleyblank 1984:43. Jako velární **[x]** vede **h** Duanmu 2002:27, připouští však i možnou realizaci hluboko v hrdle v podobně **neznělé glotální frikativy [h]**, jako např. v anglickém *hard*. Píše: „Místo artikulace **[x]** je variabilní. Alternativně lze **[x]** pokládat za **[glotální] [h]**, jehož místo artikulace se asimiluje k následující samohlásce.“ Na možnou glotální výslovnost upozorňuje také Lin 2007:44 (sama píše **[x]**). Naproti tomu Wu 1992:78, který se také drží zápisu **[x]**, výslovně varuje, že místo artikulace nesmí sestoupit až k anglickému glotálnímu **[h]**. Howie 1951:5 však toto „*throaty*“ **h** podobné anglickému **[h]**, ovšem s větší mírou frikce, uvádí jako nejběžnější variantu. Můžeme shrnout, že výslovnost typu glotální **[h]** nebývá pokládána za zcela standardní, avšak u řady (zejm. pekingských) mluvčích ji lze zaslechnout. Nese určitý otisk pekingského dialektu a hovorové zabarvení.

SHRNUTÍ

Závěrové souhlásky **g**, **k** jsou jednoznačně **velární**. Výslovnost frikativy **h** kolísá mezi velárním **[x]**, uvulárním **[χ]** a glotálním **[h]**. Necháme-li stranou čínské autory z ČLR, v literatuře je shoda v tom, že artikulace se děje zadní částí hřbetu jazyka, je tedy **dorzální zadní**. Kolísání výslovnosti řady jako takové je méně výrazné než např. u řad **zh**, **ch**, **sh**, **r** nebo **j**, **q**, **x** (Ohnesorg & Švarný 1955:63).

3.12.4 STANOVISKO TÉTO PRÁCE

Domníváme se, že jak velární **[x]**, tak i uvulární **[χ]** (s určitou odchylkou od standardu i glotální **[h]**) lze pokládat za varianty **h** (závisí jednak na mluvčím, jednak na následující samohlásce, případně i tónu slabiky a dalších faktorech). Pro **h** přijímáme alofony **[x]**, **[χ]**, **[h]**, přičemž za vhodný artikulační cíl pro nácvik pokládáme spíš **[χ]** než **[x]**.

Řadu transkribujeme takto:

g, **[k]** (nebo **[g̊]**), **k** **[k^h]**, **h** **[x] / [χ] / ([h])**

3.12.5 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Souhlásky **g**, **k**, **h** nečinívají českým studentům potíže, nehrozí zde žádné podstatné chyby. Je vhodné upozorňovat na nenapjatou výslovnost **g** a jeho sonorizaci v nepřízvučných slabikách (např. v *yī ge* 一个 „jeden“, *bàn ge* 半个 „půl“). Pro **h** je dobré upozornit, že artikulace bývá poněkud zadnější než u českého **ch** (např. *hǎo* 好 „dobrý“ zní přirozeněji v realizaci **[χao]** nebo případně **[hao]**, nežli **[xao]**). Neznělou glotální frikativu **[h]** čeština nemá, proto český student může mít s její artikulací potíže, pokud by ji chtěl napodobit.

3.13 MODIFIKACE VÝSLOVNOSTI ČÍNSKÝCH SOUHLÁSEK

Pomineme-li variabilitu mezi mluvčími, tak výslovnost čínských souhlásek je **poměrně stabilní** – nepodléhá výrazným kombinatorickým aj. změnám. Tím se liší od souhlásek českých, které podléhají např. asimilaci znělosti: *vstup* [fstup], nebo neutralizaci znělosti na konci slova: *hrad* [hrat]. U čínských souhlásek podobné procesy nenastávají, pokud svoji pozornost omezíme na slabiku (přes hranice slabiky ano – viz poznámka níže). Souvisí to s fonotaktickými omezeními čínštiny, která **neumožňují sousedství souhlásek ve slabice** a drtivou většinu souhlásek připouštějí jen v přetučce. K výraznějším změnám souhlásek může ovšem dojít **přes hranice slabiky** – ať už je to uvnitř víceslabičného slova, nebo mezi slovy v rychlejší souvislé řeči.

Poznámka: Souhlásky se dostávají do kontaktu na švu slabik tehdy, když slabika končí na nosovou terminálu a následující slabika začíná na některou iniciálu. U **terminály *n*** často dochází k **asimilaci místa artikulace** k následující souhláске, pokud je jí labiála nebo velára. Když další slabika začíná na **labiálu *m***, koncové ***n*** se asimiluje na [m]. Např. *guān mén* 关门 „zavřít dveře“ → [kwam mən]. Asimilace (čínsky *tónghuà* 同化) je **úplná**, vzniká souhláska identická se souhláskou způsobující asimilaci, výsledkem je gemináta. Příkladem asimilace **částečné** je situace, kdy druhá slabika začíná na labiálu ***b***: koncové ***n*** se opět asimiluje na [m]. Např. *miànbāo* 面包 „chléb“ → [mjempau]. Jestliže druhá slabika začíná na **veláru**, koncové ***n*** se asimiluje na [ŋ]. Např. *hěn hǎo* 很好 „velmi dobrý“ → [xəŋ xɑŋ], příp. [xě xɑŋ]. Tímto typem změn se nebudeme zabývat, protože naše pozornost je omezena na slabiku. Více viz např. Spěšněv 1980:83. Stručně též Wu 1992:153. Ještě je na místě připomenout, že popsané asimilace se sice týkají terminály, nikoli iniciály, avšak pro jednoduchost je zmiňujeme v této kapitole.

Pokud jde o vliv **sousedního vokálu na iniciální souhlásku**, ten nebývá tak výrazný, abychom hovořili o alofonech souhlásky. Nicméně určité jemné modifikace výslovnosti nastávají. Můžeme je zařadit ke změnám označovaným jako **koartikulace**, čínsky *xiétóng fāyīn* 协同发音. Koartikulace patří k jevům, které jsou v produkci řeči přirozeným výsledkem přechodu od jedné hlásky ke druhé a usnadňují výslovnost; v percepci pak posilují soudržnost slabiky, neboť nastávají především v rámci slabiky; v transkripci nebývají zachycovány.

Nejvýraznější vliv na čínskou iniciální souhlásku projevují následující **vysoké vokály** – ať už vystupují v roli centrály, nebo mediály. (Jde o anticipační, regresivní ovlivnění.) Vysoké vokály způsobují u předcházející souhlásky **palatalizaci** (vliv *i*), **labializaci** (vliv *u*), nebo oboje (vliv *ü*). Samohláska *i* navíc způsobuje mírné **vyostření koutků**. Např. Duanmu 2002:34 píše: „Čínské souhlásky, kromě toho, že jsou ovlivněny prenukleární glidou [tj. mediálou], mohou být také palatalizovány, labializovány nebo obojí v pozici před vysokými samohláskami [tj. vysokými centrály].“ Podobně Hockett 1947:262, Li 1999:42 aj. Níže probereme tyto procesy odděleně. Pro jejich objasnění budou důležité čtyři tradiční kategorie finál – ***si hu***, resp. to, **jaký je první element finály** (*kaikou hu* – ne-vysoká samohláska, *qichi hu* – samohláska *i*, *hekou hu* – samohláska *u*, *cuokou hu* – samohláska *ü*).

Poznámka: Pokud jde o **ne-vysoké samohlásky**, ty nemají na iniciální souhlásku příliš vliv. Pouze např. Huang & Liao 2002:120 uvádějí, že pokud se finála ***-ei*** pojí s velární iniciálou ***g***, ***k*** nebo ***h***, výslovnost iniciály se vlivem [e] posouvá poněkud vpřed. Týká se to především slabik *gei*, *hei* (slabika *kei* je velmi řídká, nebývá ani uváděna v inventáři slabik *putonghua*; obsluhuje jediný morfém *kēi* s významem „zbít; hádat se; nadávat“). Otevřená samohláska ***a*** má vliv na ***h***. Např. ve slově *hǎo* 好 „dobrý“ se ***h*** spíše než jako [x] realizuje jako [χ] nebo [h].

3.13.1 PALATALIZACE

K palatalizaci souhlásky dochází vlivem následujícího ***i***, ***ü***, jak uvádí např. Li 1999:42,43. A to ať už je ***i***, ***ü*** v roli centrály (*di*, *min*, *nü*), nebo mediály (*die*, *mian*, *xuan*). Způsobují ji tedy finály typu ***qichi*** a ***cuokou*** (pozor, *cuokou* se pojí pouze s *j*, *q*, *x*, *n*, *l*). Výraznost vlivu je přitom různá podle konkrétní souhlásky:

palatalizace dentoalveolár

Týká se nesibilantních denotalveolár *d, t, n, l*. Okluzivy *d [t], t [tʰ]* před samohláskou *i*, např. ve slabikách *di, ti, dian, tian*, **nemají k palatalizaci sklon** – palatalizací by se totiž částečně narušil kontrast s palatalizovanými postalveolárami (alveopalatálami) *j [tɕ], q [tɕʰ]*. (Naopak pozorujeme opačnou tendenci, která kontrast posiluje: u mediály *i* dochází k určitému oslabení aproximantní výslovnosti.) Avšak Duanmu 2002:28 přijímá palatalizované *[tʰ]*, *[tʰj]*, neboť v jeho analýze jsou veškeré kombinace CG jedinou fonetickou hláskou; do určité míry to v tomto případě není v souladu s fonetickými fakty. Naproti tomu **nosovka *n [n]*** se před *i, ü* zpravidla více či méně **palatalizuje**, takže téměř připomíná české **ň**, např. ve slabikách *ni, niao, nü*. Může se dokonce asimilovat až na zcela palatální **[ɲ]**, resp. (před *ü*) na palatální labializované **[ɲʷ]** (Duanmu 2002:30). Např. *nián* 年 „rok“ se nevysloví jako **[ɲʰjen]**, ale jako **[ɲjen]**. Míra palatalizace kolísá mezi mluvčími. **Laterála *l [l]*** podléhá palatalizaci před *i* méně ochotně než **[n]**, nicméně výslovnost **[l]** ve slabikách *li, lian* oproti např. *la, lu, luan* je poblíže **[lʰ]**. Před *ü* nebývá pro **[l]** palatalizace uváděna, avšak Duanmu 2002:28 s ní počítá: píše **[lʰ]**. My se domníváme, že tento zápis není zcela v souladu s fonetickými fakty.

palatalizace labiál

Labiály *b [p], p [pʰ], m [m]* se **před *i* palatalizují**: jazyk je nastaven na **[i]** už při začátku výslovnosti labiály: **[pʰ]**, **[pʰj]**, **[mʰ]**. Viz např. Hockett 1951:23, nebo Duanmu 2002:72, který uvádí příklad *mí* 米 „rýže“ **[mʰi:]**. Před *ü* nejsou labiály přípustné.

palatalizace alveopalatál?

Alveopalatály (tj. palatalizované postalveoláry) *j [tɕ], q [tɕʰ], x [ç]* se vyskytují výhradně před *i, ü*. Jsou již samy palatalizované. Pokud jsou interpretovány jako samostatná souhlásková řada, *nejde* o „palatalizaci původně nepalatální souhlásky“. Alternativně bývají interpretovány jako alofony některé jiné řady, vznikající palatalizací před **[i], [y]** (viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). V tom případě *jde* o „palatalizaci původně nepalatální souhlásky“.

3.13.2 LABIALIZACE

Zaokrouhlené samohlásky *u, ü*, způsobují u všech jim předcházejících souhlásek s výjimkou *f* mírnou **labializaci**. A to ať už je *u, ü* v roli centrály (*tu, zhong, nü, xun*), nebo mediály (*tuo, zhuang, jue, quan*). Norman 1988:142 píše: „Mediály *u, ü* jsou [ve výslovnosti] předjímány, a do jisté míry se artikulují zároveň s iniciálou.“ Pro první případ (centrála) uvádí Duanmu 2002:34 mj. tyto příklady: *lù* 路 „cesta“ **[lu] → [lʷu]**, *lù* 绿 „zelený“ **[ly] → [lʷy]**. Pro druhý případ (mediála) uveďme např. *luàn* 乱 „zmatek“ **[lwan] → [lʷwan]**, nebo *sui* 岁 „rok věku“ **[sweɿ] → [sʷweɿ]** (Chao 1934:42). Labializaci tedy způsobují všechny finály typu *hekou* a *cuokou* (vidíme tedy, že *cuokou* působí jak labializaci, tak palatalizaci). Labializaci způsobuje i pinyinová finála *-o*, která patří do *kaikou*; pojí se výhradně s **labiálami *b, p, m, f***. Tedy např. *bō* 波 „vlna“ **[pɔ] → [pʷɔ]**. Většina popisů však tuto finálu interpretuje jako **/uə/**, které spadá pod *hekou*. Pak bude na místě zápis **[pɔ] → [pʷɔ]** (*p* se tedy labializuje vlivem mediály, nikoli centrály). O finále **/uə/** viz též kap. **Výslovnost finál typu ^GV**.

Zdůrazněme, že labializaci před *u* podléhá i iniciála *r*. Ta jinak labializovaná není – nelabializovanost je jeden z rysů, který ji odlišuje od anglického iniciálního *r* jevícího mírnou labializaci i před nezaokrouhlenými samohláskami (jak upozorňuje např. Hockett 1947:14): *red, range*.

Poznámka: Ladefoged & Maddieson 1996:356 konstatují, že labializace patří v jazycích u konsonantů k nejběžnějším sekundárním artikulacím (bývá typicky soustředěna až do fáze uvolnění primární

artikulace, kterou doprovází). Zejména běžná je u velárních obstruent (např. **k**), ale některé jazyky ji připouštějí u širší škály konsonantů (což se týká právě čínštiny). Zajímavé je, že labializovat (tj. zaokrouhlovat) se mohou i labiály. U jiných sekundárních artikulací (palatalizace, nazalizace, velarizace apod.) je většinou třeba, aby jejich místo bylo jiné než místo primární artikulace – „Nemá tedy např. smysl hovořit o velarizované veláře“, píše Duběda 2005:77. U labializace to však neplatí, zdůrazňují Ladefoged a Maddieson. Labializované labiály nacházíme právě v čínštině. V češtině lze také uvažovat mírnou labializaci **p** např. ve slově *půle* oproti nelabializovanému **p** ve slově *píle*.

Ve výuce je zapotřebí na labializaci upozorňovat zejména u **j** [tɕ], **q** [tɕʰ], **x** [ɕ] před *ü*.

3.13.3 VYOSTŘENÍ KOUTKŮ

K mírnému vyostření koutků úst při artikulaci souhlásky dochází vlivem následujícího *i*, tj. před finálami typu *qichi*. Přestože vyostření není extrémně výrazné, z metodologických důvodů je užitečné jej zdůrazňovat, a to zejména při nácviu slabik s **alveopalatálními iniciálami j** [tɕ], **q** [tɕʰ], **x** [ɕ]. Důvod je následující: iniciály **j**, **q**, **x** se pojí pouze s finálami typu *qichi* (např. slabiky *ji*, *qi*, *xi*, *jie*, *qian*, *xian*), anebo s finálami typu *cuokou* (např. slabiky *ju*, *qu*, *xu*, *jue*, *quan*, *xuan*, tj. vlastně *jü*, *qü*, *xü*, *jüe*, *qüan*, *xüan*). Finály typu *cuokou* začínají na samohlásku *ü*, která je nám z češtiny neznámá a studenti ji často nedostatečně labializují (všimněme si, že např. příjmení německého původu *Müller* Češi vyslovují jako „Miler“). Nevýrazná labializace vedoucí k nedostatečnému rozlišení párů jako *ji* – *ju*, *qi* – *qu*, *xian* – *xuan* atd. je častou chybou (a to nejen u českých studentů). Pokud budeme při nácviu finál typu *cuokou* **požadovat výraznou labializaci** (nejen vokálu *ü*, ale i u předcházející souhlásky), a u finál typu *qichi* naopak **výrazné vyostření koutků** (nejen u vokálu *i*, ale i u předcházející souhlásky), studenti si lépe uvědomí kontrast *i* oproti *ü*. Oboje je dobré v počátečních fázích studia přehánět.

3.13.4 OSLABOVÁNÍ ARTIKULACE

K dalším modifikacím výslovnosti souhlásek lze počítat **oslabování artikulace**, ke kterému dochází v **nepřízvučných slabikách**. V tomto případě již jde o výraznější změnu. Tento jev patří do souvislé řeči a je tedy mimo rámec naší práce. Zmíníme jej proto pouze okrajově (k redukci a naopak posílení artikulace viz např. Cao 2008).

Artikulační oslabování souhlásek (angl. *lenition*) vede k pohodlnějšímu přechodu mezi sousedními hláskami. Tendenci k takovému oslabování podporuje zejména nepřízvučnost slabiky, neboť nároky na percepční rozlišitelnost hlásek jsou zde méně přísné. Může také nastávat při nedbalé výslovnosti. Konkrétně dochází k tomu, že se **oslabuje striktura a zvyšuje sonorita** – souhlásky se tím stávají artikulačně podobnější samohláskám. Pokud bychom se snažili postihnout rozdíly v míře striktury a sonoritě mezi rozličnými typy souhlásek, je možno situaci znázornit v podobě následující hierarchie (nejvyšší míra striktury a nejnižší sonorita je vlevo; dle Lin 2007:158):

neznělé okluzivy → *znělé okluzivy* → *frikativy* → *aproximanty*

Všeobecně lze říci, že oslabování artikulace má tendenci vést podél této linie. Tak např. čínská neznělá okluziva **b** se **sonorizuje**: [p] → [b], nebo čínská neznělá frikativa **sh** se sonorizuje: [ʃ] → [z]. Jiným typem změny je **afrikace** (spirantizace), kdy se okluziva mění na afrikátu nebo frikativu, např. afrikace u anglického /t/ [tʰ] může přejít až k nahrazení původní aspirované okluzivy afrikátou: *time* [tʰaim] → [tʰʌim] → [tsʌim] (Cruttenden 2001:164). Další příklad: frikativa se může oslabením striktury změnit na **aproximantu**, např. čínská neznělá frikativa **sh** se mění na znělou aproximantu: [ʃ] → [ʒ] (příklad viz níže).

Pro čínštinu je z těchto procesů nejvýznamnější **sonorizace**. Souhlásky jí podléhají různou měrou:

- Neaspirované **okluzivy** *b, d, g* a neaspirované **afrikáty** *z, zh, j* mají k sonorizaci v nepřízvučných slabikách silný sklon. Např. ve slově *wěiba* 尾巴 „oháňka“: *b* se namísto [p] vysloví jako [b]: [weipa] → [weiba]. Viz kap. „Poloznělé“ čínské souhlásky.

- **Frikativy** *f, s, sh, x, h* sonorizaci podléhají méně snadno. Švarný 1998 III:68 uvádí: „souhlásky třené (frikativy), tj. iniciály /f, s, sh, x, h/ sonorizaci prakticky nepodléhají. Dialekticky a hovorově v Pekingu se však v rychlé, zběžné řeči sonorizace může objevovat i zde, takže slyšíme i sonorizované /f/ nebo /sh/, jež se vyslovují téměř jako w a ž, ovšem velmi nenapjaté.“ Uveďme příklady: *f* ve slově *dòufu* 豆腐 „tofu“: [tòu^hvə], nebo *sh* ve slově *xiānsheng* 先生 „pán“: [ɕjɛn^hzɿŋ], nebo *x* v druhé slabice slova *xièxie* 谢谢 „děkuji“: [ɕjɛz^hɕjə], nebo *h* ve slově *lìhai* 厉害 „strašný“ [lì^hɦai]. Tyto výslovnosti jsou ovšem už za hranicí normy (kromě posledního příkladu).

Za případ lenizace dalšího stupně můžeme pokládat situaci, kdy se neznělá frikativa *sh* [ʃ] ve slově *xiānsheng* 先生 „pán“ nejen sonorizuje na frikativu [z_h] ale dokonce se změní na aproximantu [ɹ], tedy: [ɕjɛn^hɹɦ].

Iniciály fonologicky

3.14 VYUŽITÍ LARYNGÁLNÍCH RYSŮ V JAZYCÍCH

3.14.1 DISTINKTIVNÍ RYSY

Z fonetických vlastností hlásky jsou pro fonologický systém daného jazyka relevantní jenom některé – označují se jako **distinktivní (fonologické) rysy**. Např. v čínštině je rozdíl v místě artikulace mezi nosovkou [n] (alveolární) a nosovkou [ŋ] (velární) rozdílem distinktivním: čínština má dva různé fonémy /n/, /ŋ/: *bān* 班 [pan] znamená „třída“, kdežto *bāng* 帮 [paŋ] znamená „pomoci“. Naproti tomu v češtině tento rozdíl distinktivní není, [n], [ŋ] jsou poziční varianty jediného fonému /n/ – jestliže slovo *banka* [baŋka] vyslovíme jako [banka], na jeho významu to nic nezmění.

Distinktivní (fonologické) rysy hlásek bývají uskupovány do několika velkých souborů: **major-class features**, dále **laryngeal features** (laryngální rysy), **manner features** (rysy způsobu artikulace), **place features** (rysy místa artikulace); viz např. Gussenhoven & Jacobs 2001:67, podobně Lin 2007:140. Fonologické rysy bývají pokládány za **binární** (ač ne vždy) a kladou se do hranatých závorek, např. [± znělá], angl. [± voice]. (Podle koncepcce zvané „geometrie rysů“ jsou rysy hierarchicky uspořádány – viz např. Duanmu 2002:19).

Pomocí **major-class features** lze rozlišit základní kategorie jako jsou souhlásky a samohlásky. Z rysů zahrnutých ve zbývajících třech skupinách se některé rysy týkají jen samohlásek (např. [± high]), některé jen souhlásek (např. [± labial]), některé obojího (např. [± voice]); může záležet také na konkrétním jazyce. V této kapitole se budeme zabývat pouze **laryngálními rysy** [±znělá] a [±aspirovaná]. Podíváme se, jakým způsobem se promítají do systému souhlásek v některých jazycích, zejména v angličtině a čínštině.

Poznámka: Gussenhoven & Jacobs 2001:70 (obecně) nebo Li 1999:53 (pro čínštinu) zachycují aspiraci pomocí laryngálního rysu [±spread glottis]. Lin 2007:140 zachycuje aspiraci (pro čínštinu) pomocí laryngálního rysu [± aspirated]. My se opíráme o Lin.

3.14.2 VOT: KATEGORIE VYUŽÍVANÉ PRO KONTRAST

V kapitole **Nástup hlasivkového tónu (VOT)** jsme ukázali, že tento artikulačně akustický parametr je **kontinuum** (od hodnot záporných přes nulu po hodnoty kladné). Jeho určité úseky odpovídají souhláskám znělým, neznělým, aspirovaným. Pro **vytváření kontrastu mezi souhláskami** si z kontinua možných VOT volí různé jazyky různě. Nejčastěji si pro kontrast vybírají dvě, maximálně pak tři kategorie VOT .

Poznámka: Podle Patricie Keating 1984:296 průzkumy ukazují, že pro popis libovolného jazyka jsou zřejmě dostatečné nanejvýš tři kategorie VOT – žádný jazyk si z kontinua nevybírá pro kontrast mezi souhláskami více než tři hodnoty. Pokud má jazyk čtyřčlenný kontrast, některé dvě kategorie mají podobný VOT a liší se nějakým jiným rysem (Keating se odvolává též na studii Lisker & Abramson 1964).

Jazyky nejčastěji volí dvě z následujících tří kategorií:

- znělá
- neznělá neaspirovaná
- neznělá aspirovaná

Prakticky univerzální je v jazycích prostřední kategorie, tj. souhlásky **neznělé neaspirované** (Keating 1984:296 uvádí, že v jejím průzkumu z r. 1983 úplně všechny ze zkoumaných 51 jazyků mají neznělé neaspirované okluzivy). K ní se přibírají do kontrastu buď znělé, anebo neznělé aspirované. Např. čeština (Krčmová 2006:123), francouzština (Dohalská & Schulzová 1991:121) a s určitými výhradami též angličtina (viz ještě níže) kontrastují znělé vs. neznělé neaspirované, takže ve fonologickém systému mají dvojice s **protikladem znělosti**, např. /p/ – /b/; srov. české *pije* vs. *bije*, francouzské *peau* vs. *beau*, eventuálně anglické *pin* vs. *bin*. Naproti tomu (pekingská) **čínština** kontrastuje neznělé neaspirované vs. aspirované, má **protiklad aspirovanosti**. Např. *bà* 把 [pa:] „držadlo“ vs. *pà* [p^ha:] 怕 „bát se“. Kontrast aspirace je v jazycích využíván méně často než kontrast znělosti: Maddieson 1984 uvádí, že podle jeho zkoumání databáze jazyků UPSID (451 jazyků) neznělé explozivy bez dalších modifikací má 92% jazyků, znělé explozivy pak 67% jazyků. Avšak neznělé aspirované explozivy má jen 29% jazyků.

Poznámka: Nám známé jazyky nejčastěji přijímají **kategorie dvě**; např. angličtina, němčina, španělština, francouzština, ruština, polština, čeština, také pekingská čínština, kantonština. Některé jazyky však mají vícečlenný kontrast. Tak thajština, barmština či šanghajština mají **tříčlenný kontrast**: např. /p^h/, /p/, /b/ atd. V šanghajštině je např. 抱 [bɔ] „obejmout“, 报 [pɔ] „noviny“, 泡 [p^hɔ] „louhovat“ (tóny neuvádíme). Některé jazyky mají dokonce **čtyřčlenný kontrast**, takže k výše uvedeným kategoriím by přistoupila čtvrtá – znělá aspirovaná. Např. hindština má /p^h/, /p/, /b/, /b^h/ (viz též kap. **Aspirace**).

3.14.3 NAPJATOST

V jazycích bývá často spřažena **znělost s nenapjatostí, neznělost s napjatostí**. (Pozor, znělost je laryngální rys, napjatost nikoli). Ovšem, jak píše Palková 1994:76, „stupeň významnosti obou rozdílů je... u různých jazyků různý. Např. v češtině je rozhodující znělost, v němčině nebo angličtině spíše napjatost souhlásek“. Jsou-li obě vlastnosti spřažené, **ve fonologickém popisu** může být pokládána za primární jedna nebo druhá – je to do určité míry otázkou volby. Jedním z argumentů pro volbu může být to, která z obou vlastností je stabilnější: když se znělost projevuje jako méně stabilní rys, může být preferován protiklad napjatosti (Duběda 2005:81).

V angličtině (a řadě dalších germánských jazyků) je stabilnější vlastností **napjatost**. Znělost je stabilní méně: /b, d, g/ si podřezují nenapjatost, přičemž někdy se realizují jako znělé [b], [d], [g], jindy však téměř či zcela **bez účasti hlasivkového tónu**. Tak v iniciální pozici (*bad, done, gum*) se vysloví jako částečně znělé (tj. mají velmi mírně negativní VOT), či dokonce dokonce jako zcela desonorizované [b], [d], [g̥] (nulový VOT) – Cruttenden 2001:152, Roach 1996:32. Ještě snáze podléhají desonorizaci ve finální pozici (*lab, sad, tag*). S plnou znělostí se realizují jen mezi dvěma

znělými segmenty (*leader*). V iniciální pozici je plně znělá realizace s výrazně negativním VOT rodilým mluvčím angličtiny vnímána jako nepřirozená.

Poznámka: Důležitost napjatosti v angličtině lze doložit např. tímto: protože /b, d, g/ mohou postrádat znělost, a na druhé straně /p, t, k/ nemusí být doprovázeny aspirací (viz níže), v některých případech nejsou znělost, resp. aspirace kritériem pro rozlišení /b/ od /p/, /d/ od /t/, /g/ od /k/. Významnou percepční oporou je právě **napjatost**: např. *bad* [bæd] vs. *bat* [bæt]. Důležitá je též délka předchozí samohlásky – samohláska stojící před znělou souhláskou je delší: *bad* vs. *bat*, *bag* vs. *back*, *cab* vs. *cap* (Ladefoged 2006:58).

Pro **fonologický systém angličtiny** bývá pro obstruenty tradičně přijímán kontrast **znělá vs. neznělá**: Cruttenden 2001:149 “...in this class there is a distinctive opposition between voiceless and voiced types...” Zavádí se tedy rys [± znělá] (angl. [± voiced]). Okluzivy /p, t, k/ jsou [-voice], okluzivy /b, d, g/ jsou [+voice]. Je tu však problém, který jsem nastínili výše a který shrnuje Giegerich 1992:121: „Kontrast znělosti u obstruent není ve všech kontextech zjevný... foném, který je specifikován jako [+voiced], je znělý [jen] potenciálně“. Mnozí autoři proto dávají přednost přijetí **kontrastu napjatosti**, tj. „lenisová“ vs. „fortisová“ (např. Roach 1996:26). Zavádí se rys [± napjatá], angl. [± tense]. Okluzivy /p, t, k/ jsou [+tense], okluzivy /b, d, g/ jsou [-tense]. Diskuse k tomu, které řešení je vhodnější, viz Giegerich 1992:122; zvažuje pro a proti obou řešení, posléze se nakonec přiklání k prvnímu.

Jedním z problémů, který musí řešit analýzy přijímající kontrast napjatosti je to, že zatímco pro zachycení znělosti vs. neznělosti souhlásky má IPA zvláštní symboly, tak **pro zachycení napjatosti vs. nenapjatosti IPA nenabízí žádné symboly ani diakritikum**. Jednou z možností je využít pro nenapjaté souhlásky znělých symbolů s kroužkem, např. tedy kontrast /p/ vs. /b̥/. Nebývá to však běžné. Duběda 2005:81 uvádí: „V případech germánských jazyků bývá protiklad neznělých a znělých symbolů mlčky interpretován jako protiklad napjatosti...“ Tak postupuje např. Roach 1996:34: *fortis* jsou /p, t, k/, *lenis* jsou /b, d, g/.

Situaci v angličtině podrobněji popisujeme z toho důvodu, že pro volbu fonologického kontrastu existuje obdobná alternativa i pro čínštinu: i zde lze uvažovat o protikladu napjatosti (viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). Dalším důvodem je snaha vytvořit pozadí pro ozřejmení **povahy aspirace v angličtině**, která je **princiálně jiná než v čínštině**.

3.14.4 SROVNÁNÍ ASPIRACE V ANGLIČTINĚ A ČÍNŠTINĚ

Srovnajme nyní, jak funguje aspirace v angličtině a čínštině. Toto srovnání pokládáme za metodologicky užitečné: pro českého mluvčího je aspirace pojmem vzdáleným – a to i v případě, že je obeznámen s angličtinou. Pokud má vůbec o aspiraci z angličtiny povědomí, mnohdy mívá sklony ji zde zanedbávat. Nemusí pak dostatečně docenit její důležitost pro čínštinu.

Pro účely dalšího výkladu není podstatné, zda anglické /b, d, g/ jsou fonologicky nahlíženy jako lenisové, anebo znělé, resp. zda /p, t, k/ jsou fonologicky fortisové, anebo neznělé. Tak či onak lze přijmout, že u anglických okluziv nacházíme páry /p/ – /b/, /t/ – /d/, /k/ – /g/.

- Anglické souhlásky /p, t, k/ v iniciální pozici (*pin*, *too*, *key*) a/nebo na začátku přízvučné slabiky (*potato*) **doprovází aspirace** (VOT je pozitivní). Realizují se tedy jako [p^h], [t^h], [k^h] (Cruttenden 2001:151, Roach 1996:32). Jako neaspirované [p], [t], [k] se realizují jen po /s/ v iniciální souhláskové skupině (*spin*), nebo (zde eventuálně s nepatrnou aspirací) na konci slova (*lip*) a v nepřízvučné iniciální slabice (*polite*). Aspirace je tedy v angličtině **pouhým doprovodným rysem** artikulace neznělých okluziv v určité pozici (je prediktabilní). **Nerozlišuje významy**, není distinktivní.

Ještě dodejme, že pokud jsou iniciální anglické /p, t, k/ následovány některou ze sonor /l, r, w, j/ (*please*, *pray*, *twice*, *cure*), aspirace se realizuje prostřednictvím desonorizace této sonory. K možnosti obdobného jevu pro čínštinu (např. ve slabikách *piao*, *tiao*) se vrátíme v kap. **Zdroje dalších**

modifikací samohlásek (samohlásek proto, že v čínštině jsou mediály pokládány za fonologické samohlásky, ač se realizují jako aproximanty).

Jeden z typických znaků „přízvuku“ rodilých mluvčích angličtiny, pokud mluví česky nebo francouzsky, může být nemístné aspirování iniciálních /p, t, k/ (*tak* → [t^hak]). Naopak, český nebo francouzský „přízvuk“ v angličtině se zhusta projevuje opomenutím aspirovat iniciální /p, t, k/ (*too* → [tu:]). Protože aspirace není v angličtině, češtině ani francouzštině distinktivním rysem, v zásadě nehrozí nedorozumění a záměna s jinou souhláskou – pouze vzniká pro rodilého mluvčího dojem nepřirozené výslovnosti. Ovšem v angličtině přesto není radno aspiraci v iniciální pozici zanedbávat – její absence může vést k chybné percepci, tj. vyhodnocení souhlásky jako lenisového/znělého /b, d, g/ namísto fortisového/neznělého /p, t, k/ (k tomu viz ještě níže).

• Zcela jiná situace je v **čínštině**: ta **využívá aspirace jako distinktivního rysu** (zatímco znělost distinktivní není – sonorizace je jen doprovodným rysem v určitých situacích). U okluziv nacházíme páry /p/ – /p^h/, /t/ – /t^h/, /k/ – /k^h/ (plus tři páry afrikát). Viz kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**. Opomenutí aspirovat příslušnou souhlásku **vede k chybě** a záměně morfémů. Např. *dú* 毒 [tu:] „jed“ oproti *tú* [t^hu:] 涂 „natřít“, nebo oblíbený příklad: *dùzi bǎo le* 肚子饱了 „břicho je plné, jsem sytý“ oproti *tùzi pǎo le* 兔子跑了 „zajíc utekl“.

Poznámka: Přestože se aspirace v angličtině foneticky objevuje, angličtí mluvčí mají potíže s čínskými **neznělými neaspirovanými iniciálami** – jak si všímá Kratochvíl 1968:26. Mají tendenci přidávat buďto aspiraci, anebo znělost. Např. slovo *bīng* 兵 [piŋ] „voják“ vysloví buď jako [biŋ], nebo jako [p^hiŋ]. Je to tím, že mají jiné „fonologické síto“.

K fonologickým rysům u čínských souhlásek viz např. Lin 2007:140.

3.14.5 PRINCIP „POLARIZACE“

Lze říci, že každá ze tří kategorií „znělé“ – „neznělé neaspirované“ – „neznělé aspirované“ odpovídá **určitému rozpětí hodnot na kontinuu VOT**. Hranici mezi kategoriemi však nelze stanovit pomocí absolutních hodnot VOT stejně pro všechny jazyky: hodnocení souhlásky jako „znělé“ atd. je závislé na konkrétním jazyce. Např. iniciální [p], [t], [k] s **nulovým VOT** bude český nebo francouzský mluvčí hodnotit jako **neznělé /p, t, k/** (např. ve slovech *pásek*, *paquet*), kdežto anglický mluvčí jako **znělé /b, d, g/** (např. ve slově *bed*), neboť v iniciální pozici se tyto souhlásky v angličtině běžně realizují s nulovým VOT, tj. bez účasti hlasivkového tónu (pokud měly být hodnoceny jako /p, t, k/, *musely* by být aspirované; Roach 1996:32 píše: „Je to aspirace, nikoli účast hlasivek, co odlišuje iniciální p, t, k od b, d, g.“). Naproti tomu v češtině nebo francouzštině **znělé /b, d, g/** nulový VOT mít nemohou, ten bývá zřetelně negativní (souhlásky jsou plně znělé). Na druhé straně ovšem negativní VOT nemusí být nutně v každém jazyce signálem, že jde o souhlásku fonologicky znělou. Např. v čínštině: souhlásky [b] ve slově *wěiba* 尾巴 [wɛiɓa] „oháňka“ je fonologicky /p/ (viz kap. „**Poloznělé**“ čínských souhlásky). Jinými slovy, určitá hodnota VOT u souhlásky může v jednom jazyce být **percepčním signálem pro jinou fonologickou kategorii** než v jazyce druhém. Pro vyjádření určité kategorie existuje v hodnotách VOT značná vůle.

Poznámka: Cao Jianfen 2007a:17 v této souvislosti připomíná, že pod pojmem „znělá souhlásky“ se všeobecně rozumí souhlásky tvořené za účasti hlasivek, zatímco „neznělá souhlásky“ nemá účast hlasivkového tónu. Avšak při zkoumání jazyků se ukazuje, že to, co ve fonologickém systému vystupuje jako kontrast „znělá vs. neznělá“, může být mnohdy rozlišeno jinými fonetickými vlastnostmi, např. aspirací aj. Cao zdůrazňuje, že nemá-li dojít k nejasnostem, je třeba rozlišovat „znělost – neznělost“ (*qīng* 清 – *zhuó* 浊) jakožto **fonologický rys**, a účast hlasivkového tónu (*dài yīn* 带音 – *bù dài yīn* 不带音) jakožto **fonetickou vlastnost**.

Pro jazyky, které si pro utváření kontrastu mezi souhláskami volí dvě kategorie, přichází Keating 1984:310,315 s **hypotézou „polarizace“** (odkazují na ni např. Ladefoged & Maddieson 1996:45). Podle této hypotézy mají hodnoty sousedících kategorií VOT tendenci držet se dále od sebe, čímž je

posilován jejich vzájemný kontrast: “According to this principle... there is maximal separation of the distributions of values.” Konkrétně to znamená, že prostřední kategorie **neznělé neaspirované okluzivy** (která je v jazycích zřejmě univerzální) se může realizovat odlišnými způsoby podle toho, kterou ze zbývajících dvou kategorií jazyk přibírá pro kontrast:

- Jestliže si jazyk volí kontrast mezi **neznělými a znělými**, neznělé budou pravděpodobně poněkud aspirované. To je případ angličtiny. Nikoli ovšem češtiny, kde není maximální kontrast zabezpečen náznakem aspirace u neznělých, nýbrž výrazně negativním VOT u znělých.
- Jestliže si jazyk volí kontrast mezi **neznělými a aspirovanými**, neznělé budou pravděpodobně poněkud sonorizované. To je případ čínštiny. Tendenci k sonorizaci u fonologicky neznělých okluziv a afrikát jsme již vyložili v kapitole „Poloznělé“ čínské souhlásky. Cílem kapitoly současně bylo mj. objasnit **zdroje tendence k „poloznělosti“**.

Poznámka: Zdůraznění fonologického kontrastu, *contrast enhancement*, má mluvčí do určité míry pod kontrolou. Může být vedle úprav VOT realizováno i dalšími rysy, např. změnami trvání segmentu nebo **změnami F₀** následující samohlásky. Gussenhoven 2004:73 k tomu píše (odkazuje na jiné autory): “Speakers are not at the mercy of the particular voicing properties of the obstruent in question, but adjust the F₀ such that the more voiced member has lower F₀: [p] will trigger F₀ lowering if it contrasts with [p^h], but F₀ raising if it contrasts with [b].“ V jazycích, které kontrastují neznělé neaspirované s neznělými aspirovanými (jako např. čínština), bude tedy F₀ samohlásky, která následuje po neznělé neaspirované souhlásce, relativně nižší, kdežto v jazycích, které kontrastují neznělé neaspirované se znělými neaspirovanými (jako např. čeština) bude F₀ samohlásky, která následuje po neznělé neaspirované souhlásce, relativně vyšší.

3.15 FONOLOGICKÝ SYSTÉM ČÍNSKÝCH SOUHLÁSEK

Soubor fonologických rysů, s jejichž využitím se popisuje systém čínských souhlásek, se může u jednotlivých autorů různit. Např. Duanmu 2002:49, Li 1999:53, Lin 2007:140. Níže uvedeme rysy, které přijímá Lin (nepřekládáme do češtiny):

<i>laryngeal features</i>	[±voice], [±aspirated]
<i>place features</i>	<i>Labial, Coronal</i> [±anterior], <i>Dorsal</i>
<i>major class features</i>	[±consonantal], [±sonorant]
<i>manner features</i>	[±continuant], [±nasal], [±lateral]

Pokud jde o *place features*, tak rysy *Labial* a *Dorsal* se dále nedělí. Avšak rys *Coronal* je dále upřesněn rysem [±anterior]. Např. **dentoalveoláry** jsou *Coronal* [+anterior], **postalveoláry** jsou *Coronal* [-anterior]. **Alveopalatály** (v pinyin **j, q, x**) jsou *Coronal* [-anterior]. Díky své artikulační složitosti, jejíž součástí je palatalizace, musí být ještě upřesněny samohláskovými rysy [-back], [+high]. Níže se budeme zabývat nejprve **laryngálními rysy**, poté **rysy místa artikulace**. (resp. „lokalizačními řadami“). Fonologický zápis provádíme pomocí pinyin.

3.15.1 LARYNGÁLNÍ RYSY

Jako základní laryngální rys, na němž je vybudován systém souhlásek *putonghua*, se standardně přijímá **rys aspirovanosti** (např. Wu 1992:62, nebo Lin 2007:140: [±aspirated]). Více než polovina čínských souhlásek (tj. všechny okluzivy a všechny afrikáty) je členem některého páru s protikladem aspirovanosti. Takových párů je šest. Jejich přehled je níže; na prvním místě uvádíme vždy reprezentaci fonému v pinyin, na druhé místě výslovnost v IPA. Fonologický zápis se sice může u jednotlivých autorů lišit, avšak pokud se alveopalatály přijímají jako samostatná řada (viz kap. **Fonologický status alveopalatál j, q, x**), tak pro všechny analýzy bude přehled vypadat obdobně:

okluzivy

/b/ [p]	–	/p/ [p ^h]
/d/ [t]	–	/t/ [t ^h]
/g/ [k]	–	/k/ [k ^h]

afrikáty

/z/ [ts]	–	/c/ [ts ^h]
/zh/ [tʂ]	–	/ch/ [tʂ ^h]
/j/ [tɕ]	–	/q/ [tɕ ^h]

Obr. 1: Souhláskové páry s kontrastem aspirovanosti

Aspiráty mají ve srovnání se svými neaspirovanými protějšky relativně větší napjatost. Existuje tedy i možnost místo kontrastu **aspirovaná – neaspirovaná** pracovat s kontrastem **napjatá – nenapjatá**. Rysy *tense – lax* zavádí do své fonologické analýzy např. Helen Wong 1953. Toto řešení je však zcela ojedinělé. Srov. též s přístupem tradiční čínské fonologie, která neaspirované označovala jako *ruò* 弱 „slabé“, aspirované jako *qiáng* 强 „silné“ (Wu 1992:62). Tyto termíny však odkazovaly spíše k „síle“ proudu vzduchu než k míře napjatosti.

Dosti ojediněle byly někdy aspiráty vykládány analyticky jako neaspirovaný foném plus /h/; k tomu viz Hartman 1944, Martin 1957.

Menší část čínských konsonantů zůstává stranou kontrastu neaspirovaná – aspirovaná. Jsou to **sonory** /m/ [m], /n/ [n], /l/ [l] a **frikativy** /f/ [f], /s/ [s], /x/ [ɕ], /h/ [x]. Zvláštním případem jsou frikativa /sh/ a souhláska /r/, resp. jejich vzájemný vztah – k tomu viz kap. **Fonologický status iniciály r**.

3.15.2 MÍSTO ARTIKULACE

Popisy zvukové stavby čínštiny i jazykové učebnice tradičně ve výkladu pracují se **souhláskovými řadami**, jejichž společným jmenovatelem je **místo artikulace**. Zapsáno v pinyin to jsou tyto řady (vpravo uvádíme rysy dle Lin):

<i>lb, p, m, fl</i>	<i>Labial</i>
<i>ld, t, n, ll</i>	<i>Coronal: [+anterior]</i>
<i>lz, c, sl</i>	<i>Coronal: [+anterior]</i>
<i>lzh, ch, sh, rl</i>	<i>Coronal: [–anterior]</i>
<i>lj, q, xl</i>	<i>Coronal: [–anterior] & [–back], [+high]</i>
<i>lg, k, hl</i>	<i>Dorsal</i>

Obr. 2: Čínské souhláskové řady

(Některé popisy nemají předposlední, alveopalatální řadu jako samostatnou fonologickou řadu – k tomu viz později.)

3.15.3 TABULKA INICIÁL

Souhláskové řady bývají v literatuře uspořádány do **tabulky iniciál**, přičemž druhým kritériem vedle místa artikulace je způsob artikulace. Takovou tabulku jsme předložili už v kapitole **Čínské fonetické souhlásky**. Obdobnou tabulku mají např. Dragunov & Dragunova 1955:61, Chao 1968:22, Kratochvíl 1968:25, Howie 1976:5, Vochala & Vochalová 1980:11, Pulleyblank 1984:43, Hsüeh 1986:35, Norman 1988:139, Švarný 1998 III:64, Li 1999:180, Xu 1999:38, Duanmu 2002:26 atd. Tabulku nacházíme i v učebnicích a popisech opírajících se o pinyin, např. Xu Shirong 1958:34, Huang & Liao 1997:37, Wang et al. 2002:41, Lin & Wang 2003:107 atd. Výklad iniciálních souhlásek bývá také

obvykle organizován podle artikulačních řad. (Výjimečný je v tomto směru Cao Wen 2002, který tabulku nemá a probírá souhlásky podle způsobu artikulace – okluzivy, frikativy atd.). Pro referenci uveďme např. tabulku Normanovu (transkripce výslovnosti vypouštíme):

	unaspirated stops	aspirated stops	nasals	fricatives	voiced continuants
labials	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>w</i>
alveolars	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>n</i>		<i>l</i>
dental sibilants	<i>z</i>	<i>c</i>		<i>s</i>	
retroflexes	<i>zh</i>	<i>ch</i>		<i>sh</i>	<i>r</i>
palatals	<i>j</i>	<i>q</i>		<i>x</i>	<i>y</i>
gutturals	<i>g</i>	<i>k</i>		<i>h</i>	∅

Obr. 3: Tabulka iniciál dle práce Norman 1988:139

Poznámka: Pokud jde o orientaci tabulky, není jednota. Někteří autoři v duchu IPA kladou **místo artikulace do sloupců**, způsob artikulace do řádků (afrikáty i okluzivy mají samostatný řádek). Souhláskové řady jsou tedy svisle. Např. Kratochvíl, Howie, Li, Duanmu. Jiní autoři dávají **místo artikulace do řádků**, způsob artikulace do sloupců. Toto uspořádání volí např. Dragunov & Dragunova, Chao, Pulleyblank, Norman, Švarný; dáváme mu přednost i my. Výhodou je, že souhláskové řady jsou dobře patrné (a promítají se vodorovně). Naopak nevýhodou je, že v prvním a druhém sloupci jsou smíšeny okluzivy a afrikáty.

Fonologický zápis souhlásek (v tabulce či jinde) se provádí buď v pinyin, např. Kratochvíl 1968:25, anebo je pro něj použita IPA, např. Pulleyblank 1984:43, anebo autor užívá vlastní systém, např. Hsüeh 1986:35. Pokud přijmeme následující stanoviska:

- alveopalatály (v pinyin *j, q, x*) jsou samostatné fonémy,
- sonorizované podoby neaspirovaných okluziv a afrikát (např. /p/ [p], [b]) nejsou brány jako alofony souhlásek, tento typ variability se ponechá do popisu souvislé řeči (vyjímečně je jako alofony vedou např. Xu 1957:22, Xu 1958:123, Huang & Liao 2002:119),
- odhlédne se od jemných koartikulačních modifikací souhlásek,
- změny na švu slabik typu *miànbāo* „chléb“ [mjɛnpaʊ] → [mjɛmpaʊ] se ponechají do popisu souvislé řeči,

tak potom všechny čínské souhlásky kromě *r, h* (v jejichž případě záleží na popisu) budou mít **jediný alofon**, který je možno uvést v tabulce iniciál vedle fonologického zápisu. Tabulka pak dává představu jak o fonologickém systému iniciál, tak o jejich výslovnosti. Protože je situace takto přehledná, **málokdy narazíme na dvě oddělené tabulky – fonologickou a fonetickou** (mají je např. Chao 1968:22, Lin 2007:41,50, Li 1999:180,200). Potřeba dvou tabulek vzniká v případě, že fonologická analýza pokládá alveopalatály za poziční varianty souhlásek některé jiné řady – z fonologické tabulky pak alveopalatály vypadnou. V ostatních ohledech budou obě tabulky víceméně strukturně stejné. Naši verzi tabulky iniciál předložíme v kap. **Iniciály v pojetí této práce**.

3.15.4 LOKALIZAČNÍ ŘADY

Při splnění výše uvedených předpokladů lze tedy pro iniciály vystačit s jedinou „fonologicko-fonetickou“ tabulkou, jak je běžná praxe. **Označení řad** v tabulce může přitom z fonetického hlediska **projevovat určitou nepřesnost**. Např. řada běžně označovaná jako „retroflexní“ není v pravém slova smyslu retroflexní (při artikulaci nedochází k ohnutí jazyka vzad), „palatální“ řada je ve skutečnosti tvořená postalveolárně apod. Je ovšem běžné, že ve fonologickém popisu bývají některé fonetické

details zanedbávány – fonologie se zabývá jen kontrastujícími vlastnostmi hlásek, jak připomíná např. Pulleyblank 1984:42. Podobně Palková 1994:135: „Je třeba počítat s tím, že fonetické vlastnosti bývají v popisu fonologických systémů uplatňovány někdy nepřesně, s určitým (vědomým) posunem, zejména tam, kde fonetická charakteristika má více stupňů, nebo kde se jedná o segmenty z hlediska dané vlastnosti nevyhraněné.“

Ve fonologickém popisu můžeme řady, které sdílejí stejné nebo podobné místo artikulace, označit jako „**lokalizační řady**“; viz Kořínek & Erhart 2000:61: „Lokalizační řada označuje souhrn všech konsonantů, které mají stejné distinktivní lokalizační vlastnosti.“ Pojmenování řad přitom nemusí být nutně přesné ve smyslu artikulační fonetiky. Kořínek & Erhart (ibid) pokračují: „Fonologický pojem lokalizační řady nelze chápat jako zcela identický s fonetickým pojmem artikulační lokalizace (místem artikulace)... ‚rovnost‘ [místa tvoření u souhlásek jedné řady] se... musí chápat fonologicky, a ne foneticky, tj. nemusí jít vždy o úplnou fonetickou identičnost...“ Určitá fonetická nepřesnost fonologických termínů tedy není na závadu, čtenáři však musí být jasné, že termíny jsou užity jako **pojmenování lokalizační řady**, a že nemusí přesně udávat místo artikulace. Toto však někdy nebývá zřetelně řečeno. Je proto třeba (mj. v kontextu jazykové výuky) na dvojí možné užití termínů upozornit. Jinak budou studenti usilovat u „retroflexní řady“ o otáčení špičky jazyka vzad, u „palatální řady“ o čistě palatální výslovnost atd.

Na základě srovnání různých autorů lze konstatovat, že ani jedna ze souhláskových řad není v literatuře nazývána stoprocentně jednotně. Odchytky pramení buď z **odlišné volby termínu pro označení fonologické lokalizační řady**, přičemž se může různit míra ohledu na fonetický detail (např. řadu /*d, t, n, l*/ někdo označuje jako alveoláry, někdo jako dentoalveoláry), nebo z **odlišností v popisu fonetickém** (např. místo artikulace řad /*d, t, n, l*/ a /*z, c, s*/ někdo pokládá za shodné, někdo za odlišné, což promítá do pojmenování řad). Rozdíly v označení řad tedy mohou být způsobené jak odlišnou cestou abstrakce ze shodně popisované materie, tak odlišným názorem na fonetickou materii samotnou. Odpověď na otázku, které termíny upřednostnit a proč, může záviset mj. na **účelu popisu** – v našem případě je jím **jazyková výuka**. Níže probereme možnosti pro jednotlivé řady a předložíme naši volbu. V záhlaví každé řady znovu uvádíme (vpravo) její fonologické rysy z hlediska místa artikulace (*place features*), tak jak je předkládá Lin 2007.

řada /*b, p, m, f*/

Labial

Vedle bilabiál *b, p, m* je zde i labiodentála *f*. Řada je běžně označována jako řada „**labiální**“. To je možné přijmout – charakteristickým společným znakem je artikulační účast aspoň jednoho rtu. Labiodentální tvoření *f* oproti bilabiálnímu tvoření *b, p, m* lze upřesnit ve fonetickém popisu a ve fonetické tabulce (jak to mají např. Lee a Zee 2003:109), avšak ve fonologii představuje detail, od kterého můžeme odhlédnout. Jestliže Lin 2007:50 vyděluje v tabulce fonémů dva sloupce – *bilabial* a *labiodental*, pokládáme to za zbytečnou jemnost (podobně jako Lin činí např. Kratochvíl 1968:25 a převaha popisů opírajících se o pinyin: *shuāng chún yīn* 双唇音, *chún chǐ yīn* 唇齿音).

V této práci budeme danou lokalizační řadu označovat jako **LABIÁLNÍ**.

řada /*d, t, n, l*/ a řada /*z, c, s*/

Coronal: [+anterior]

Ve fonetickém popisu obou řad panuje značná nejednota (v místě artikulace i v účasti jazyka), kterou jsme nastínili v kap. **Dentoalveoláry**. To se odráží i v nejednotném pojmenování řad. Obě jsou označovány buď jako „**alveolární**“, nebo „**dentální**“, nebo „**dentoalveolární**“. Anebo *d, t, n, l* jako alveolární, *z, c, s* jako dentální. Anebo *d, t, n, l* jako dentoalveolární, *z, c, s* jako alveolární. Anebo *d, t, n, l* jako „apikální střední“ *shéjiān zhōng yīn* 舌尖中音, *z, c, s* jako „apikální přední“ *shéjiān qián yīn* 舌尖前音. My jsme se ve fonetickém popisu rozhodli místo artikulace obou řad určit jako dentoalveolární. Jako fonologické označení pro obě řady však budeme užívat jednodušší pojmenování „**alveolární**“. Pokud jde o účast jazyka, ve fonetickém popisu sice dané souhlásky charakterizujeme jako apiko-laminální, avšak ve fonologickém popisu v souladu s tradicí podržíme termín „**apikální**“.

Ten se vztahuje taktéž k řadě **zh, ch, sh, r** (artikulované apikálně, hrotem špičky). Výhodou tohoto střešního termínu je např. možnost mluvit souhrnně o „apikálních souhláskách“ **d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r**, a také o „apikálních sibilantách“ **z, c, s, zh, ch, sh, r** (tj. skupina souhlásek, po nichž mohou následovat „apikální samohlásky“).

V této práci budeme obě lokalizační řadu označovat jako **ALVEOLÁRNÍ (APIKÁLNÍ)**.

řada /zh, ch, sh, r/

Coronal: [–anterior]

Tato řada se tradičně označuje jako „**retroflexní**“ (motivací není místo artikulace, nýbrž postavení jazyka). Např. Chao 1968:22, Dow 1972:37, Howie 1976:5, Ladefoged & Wu 1984:268, Pulleyblank 1984:42, Hsüeh 1986:35, Norman 1988:139 nebo Duanmu 2002:26; Cheng 1973:36 a Li 1999:58 řadu nazývají *retroflex sibilants*. Při popisu výslovnosti autoři většinou upozorňují, že tyto souhlásky *nejsou* vyslovovány se špičkou jazyka ohnutou vzad. S označením je možno souhlasit, pokud termín „retroflexní“ chápeme jako širší střešní termín pro škálu souhlásek tvořených s pozvednutou až vzad ohnutou špičkou jazyka (viz Ladefoged & Maddieson 1996:25; vzápětí však dodávají – ibid 153 – že pro popis *artikulace* čínského [ʂ] (tj. *sh*) je označení „retroflexní“ nevhodné).

Někteří autoři se tradičnímu označení „retroflexní řada“ raději vyhýbají (z toho důvodu, že by mohlo zavádět k nesprávné artikulaci): např. Dragunov & Dragunova 1955:61 mají „**zazubnyje šipjaščije**“, Lin 2007:50 má řadu „**postalveolární**“ (tedy v tabulce fonémů stejně jako ve fonetické tabulce). Taktéž čínští autoři z ČLR opírající se o pinyin označení „retroflexní“, *juǎnshé yīn* 卷舌音 užívají dosti zřídka (mají jej např. Wang Li 1998:7, Lin & Wang 2003:107). Nejčastěji se daná řada vede jako „**apikální zadní**“, *shéjiān hòu yīn* 舌尖后音 (např. Xu 1958:34, Wu 1992:57, Cao 2002:37), někdy jako „**kakuminální**“ *qiàoshé yīn* 翘舌音. Shi 2007:146 přímo protestuje proti označení řady jako *juǎnshé yīn*: vede totiž cizince k domněnce, že je při výslovnosti třeba stočit špičku jazyka nazpět. Doporučuje držet se označení *qiàoshé yīn*. Zhu 1997:33 termín „retroflexní“ jako označení řady také kritizuje, není však spokojen ani s označením „kakuminální řada“. Dané termíny podle něj nepostihují hlavní rys – místo kontaktu jazyka s tvrdým patrem (špička jazyka, aby místa artikulace dosáhla, se musí volky nevolky pozvednout). Podle Zhua je to v první řadě místo artikulace, nikoli postavení špičky jazyka, co odlišuje **zh, ch, sh, r** od **z, c, s**. Zhu upřednostňuje označení „apikální zadní“ *shéjiān hòu yīn* 舌尖后音, které odkazuje k zadnější artikulaci (zatímco **z, c, s** jsou „apikální přední“, *shéjiān qián yīn* 舌尖前音).

Příležitostně se setkáme s ještě dalšími označeními řady, např. Hockett 1951:14 má neobvyklé „**retracted consonants**“, Chin 2006:54 má podobně neobvyklé „**retro-palatals**“. Kratochvíl 1968:27 má „**alveopalatals**“ (což je však zavádějící, neboť termín *alveopalatals* je běžně užíván pro palatalizované *laminální / anterodorzální* postalveoláry, nikoli pro *apikální* postalveoláry). (Ve fonetických pracech termín „retroflexní“ vesměs nenacházíme, např. Lee & Zee 2003:109 tyto souhlásky označují jako *apical postalveolars*).

My se domníváme, že ve fonetickém popisu je vhodné určení **apikální postalveoláry** (tj. nejde o *subapikální* postalveoláry, které jsou skutečně retroflexní). Avšak ve fonologickém popisu je podle nás termín „**retroflexní**“ možné i vhodné jako označení řady podržet, neboť je zavedený a široce užívaný. Nehrozí zde záměna s jinými fonémy (v čínštině, jakož ani v jiných známých jazycích, neexistuje kontrast mezi postalveolární artikulací ostrím špičky a výrazně retroflexní, subapikální artikulací). Termín sice může být ve výuce zpočátku zavádějící, avšak při náležitém popisu artikulace (kterou již *není* vhodné charakterizovat jako retroflexní!) a při správném nácviku lze u studentů zajistit patřičnou výslovnost bez obrácení špičky jazyka vzad. Navíc, označení „retroflexní“ má i svoji výhodu: signalizuje neobvyklost postavení jazyka, zatímco např. označení „apikální postalveoláry“ je méně výmluvné a neprakticky dlouhé (v označení „retroflexní“ je apikálnost už obsažena).

V této práci budeme danou lokalizační řadu označovat jako **RETROFLEXNÍ**.

V literatuře existuje nejednota ohledně **fonologického statusu čtvrtého člena řady – iniciály r** (jakož i o její fonetické povaze, jak jsme doložili v kapitole **Apikální postalveoláry**). Je buď pokládána za

znělý protějšek *sh*, anebo za souhlásku jedinečnou. Podrobněji viz kapitola **Fonologický status iniciály *r***.

řada /*j, q, x*/

Coronal: [–anterior] & [–back], [+high]

Alveopalatální souhlásky [tɕ], [tɕʰ], [ç] (v pinyinu *j, q, x*) se v čínštině objevují pouze před vysokými předními samohláskami [i], [y]. Jsou analyzovány buď jako samostatná fonologická řada, nebo jako alofony některé jiné řady. Podrobně viz kap. **Fonologický status iniciál *j, q, x***.

Pokud jsou alveopalatály přijímány jako samostatná řada, je v literatuře běžně označována jako řada „**palatální**“. Např. Chao 1968:22, Kratochvíl 1968:27, Cheng 1973:36, Norman 1988:140, Pulleyblank 1984:43, Chin 2006:55. Někteří z autorů při objasnění artikulace upřesňují, že není čistě palatální – je více vpředu. (Fonetické popisy o palatální artikulaci nehovoří). Čínské popisy řadu označují jako „**dorzální**“, *shé miàn yīn* 舌面音.

My se domníváme, že pro účely fonologického popisu je vhodné podržet tradiční označení řady *j, q, x* jako „**palatální**“. Jeho výhodou (oproti přesnějšimu „alveopalatální“) je kromě jeho zavedení i praktická krátkost a lepší zapamatovatelnost. Určitou nevýhodou je naopak to, že může být v počátcích studia zavádějící (obdobně jako označení „retroflexní řada“). Ve fonetickém popisu je proto třeba zdůrazňovat, že místo artikulace není palatální, nýbrž postalveolární (čemuž odpovídají i alveopalatální symboly IPA). Při nácviu se pak musí důsledně dbát, aby studenti nesklouzávali k čistě palatální výslovnosti a např. souhlásku *x* nevyslovovali jako palatální frikativu [ç].

V této práci budeme danou lokalizační řadu označovat jako **PALATÁLNÍ (DORZÁLNÍ)**.

řada /*g, k, h*/

Dorsal

Tato řada se běžně označuje jako „**velární**“. Avšak kromě velárních okluziv *g, k* obsahuje také frikativu *h*, která se ne vždy realizuje jako velární [x] – často zazní jako uvulární [χ], či dokonce jako glotální [h]. Někteří starší autoři toto reflektují v pojmenování celé řady. Např. Chao 1968:20 (a podle něj Norman:1988:139) ji označuje jako řadu „**guturální**“ (*gutturals*) (jako čtvrtý člen přidává „nulovou iniciálu“ /Ø/). Pulleyblank 1984:43 ji má jako řadu „**velární / uvulární**“ (*velar / uvular*). Popisy čínských autorů označení „velární“ užívají jen zřídka. Drtivá většina vede *g, k, h* jako *shégēn yīn* 舌根音, tj. řadu „**radikální**“ (Wu 1992, Xu 1999 atd.). Vyjíměčně např. Cao 2002:30, Ma et al. 2004:55 mají *shémiàn hòu yīn* 舌面后音, tj. „**dorzální zadní**“. Diskuse k vhodnosti označení *shégen yin* viz Zhu Xiaonong 2008:75. My se domníváme, že ve fonologickém popisu nic nebrání užití zavedeného termínu „**velární**“, neboť případný posun artikulace vzad u *h* není distinktivní.

V této práci budeme danou lokalizační řadu označovat jako **VELÁRNÍ (DORZÁLNÍ)**.

3.16 FONOLOGICKÝ STATUS INICIÁLY *r*

Poslední člen „retroflexní“ řady (v pinyinu *r*) bývá **ve fonetickém popisu** charakterizován nejednotně, jak jsme ukázali v kap. **Apikální postalveoláry *zh, ch, s, r***:

- a) jako **znělá frikativa** s nejčastějším zápisem [ʐ] (zavedl Karlgren 1926), která je protějškem homorgánní neznělé frikativy [ʂ]
- b) jako **aproximanta** se zápisem [ɻ] či [ɭ]

Předmětem sporů je následně také **fonologický status** této souhlásky.

- Tradiční názor (v duchu Karlgrena) tvrdí, že jde o znělou frikativu, která je v systému souhlásek členem **jediného fonologického páru rozlišeného znělostí** (můžeme jej zapsat jako /ʃ/ – /z/). Tuto analýzu přijímá mnoho autorů. Např. Kratochvíl 1968:25,26 má /sh/ [ʃ] – /r/ [z], Howie 1976:12 má /ʃ/ [ʃ] – /z/ [z], Cheng 1973:36 má /ʃ/ [ʃ] – /r/ [r] (celou řadu nazývá *retroflex sibilants*), Hsüeh 1986:29 má /sr/ [ʃ] – /r/ [z] atd. Popisy opírající se o pinyin mají *sh* [ʃ] – *r* [z]. Zápis implikuje, že jde o pár rozlišený v rysu znělosti. **Problémem tohoto řešení** je, že se musí kvůli tomuto jedinému páru přijmout znělost jako distinktivní rys, což komplikuje souhláskový systém. Situaci shrnuje např. Norman 1988:140: „Pokud budeme pokládat *r* za znělý protějšek *sh*, bude to znamenat, že ve fonologickém systému čínštiny uznáváme znělost jako distinktivní rys – byl by tu tedy kontrast, který není využit nikde jinde.“ Stejně výhrady má i Duanmu 2002:26: „Pokud zavedeme [z], bude to jediná znělá obstruenta, což je fonologicky podivné“.

- Později začal převládat názor, že daná souhláskám má spíše charakter aproximanty a ve fonologickém systému má vystupovat jako souhláska jedinečná. Chao 1968:22 ji vede jako *voiced continuant* /r/ [ɹ], Li 1999:59,180, jako aproximantu /ɹ/ [ɹ], která se ovšem může realizovat i jako [z] (volná varianta). Duanmu 2002:26 jako aproximantu /r/ [r], obdobně Lin 2007:41,50 má /ɹ/ [ɹ]. Ve své starší práci Lin 1989:46 píše /r/ [r] (označuje jej jako *retroflex liquid*). Dodává, že jakkoli se může objevovat i výslovnost [z], např. v jejím vlastním idiolektu, tu je možno vyprodukovat z podkladové sonory /r/ pomocí transformačního pravidla – není nutné přijímat foném /z/.

Poznámka: Hockett 1947:263 píše iniciální *r* jako /r/ a charakterizuje ho jako “*fricative retroflex glide... often with some friction*“. Iniciální *sh* pokládá za souhláskovou skupinu /sr/, kde /r/ je mediála. Z uvedeného vyplývá, že /sr/, /r/ nemohou v jeho fonologické analýze vystupovat jako pár frikativ rozlišený znělostí. Podobně Hartman 1944:38 má /r/, které označuje jako *semivowel*, jež je schopna spoluvytvářet iniciální souhláskovou skupinu. Iniciální *sh* je pro něj jako u Hocketta /sr/. Ani u něj tedy nejde o fonologický pár. Z *fonetického* hlediska však to u Hartmana *jsou* dvě frikativy lišící se znělostí, neboť výslovnost udává jako [z] vs. [ʃ] (ibid str. 36).

Souhláska *r* je tedy dnes nejčastěji přijímána jako **souhláska jedinečná**, obvykle uváděná jako /ɹ/ nebo /r/ (s realizací [ɹ] nebo [ɹ], případně s volnou variantou [z]).

stanovisko této práce

Naše řešení se opírá o pinyin a o učebnice z ČLR, které s ním pracují. Zde bývá jako výslovnost *r* standardně uváděna frikativa [z], která má neznělý protějšek [ʃ]. Souhlásky /sh/ – /r/ tedy vystupují jako pár rozlišený znělostí. Přijímáme jej i my. Realizaci *r* uvádíme jako **frikativu [z]**. Jednou z výhod je, že to umožňuje shrnout souhlásky *z*, *c*, *s*, *zh*, *ch*, *sh*, *r* pod označení „**apikální sibilanty**“ (z nichž by *r* – aproximanta vypadlo). Avšak pokládáme za nutné navíc přijmout další alofon *r* – **volnou variantu [ɹ]**, kterou učebnice pracující s pinyinem neuvádějí. Zastáváme názor, že realizace aproximantou [ɹ] je přirozenější než realizace [z] se zřetelnou frikací, a že ve výuce by jako základní měla sloužit výslovnost [ɹ].

3.17 FONOLOGICKÝ STATUS INICIÁL *j*, *q*, *x*

Alveopalatální souhlásky [tɕ], [tɕʰ], [ɕ] (v pinyinu *j*, *q*, *x*) se v čínštině objevují pouze před vysokými předními samohláskami *i*, *ü* (ať už tyto vystupují v roli centrály, např. ve slabikách *qi*, *qu*, *qin*, anebo v roli mediály, např. ve slabikách *qia*, *quan*, *qiao*). Řada *j*, *q*, *x* je tak v komplementární distribuci s třemi jinými řadami, které se s *i*, *ü* kombinovat nemohou: s alveolární řadou *z*, *c*, *s*, s retroflexní řadou *zh*, *ch*, *sh*, *r* a také s velární řadou *g*, *k*, *h*. Nabízí se tedy pokládat *j*, *q*, *x* za **poziční varianty**

některé ze zmíněných souhláskových řad, vznikající palatalizací před vysokou samohláskou nebo glidou. Druhou možností je přiznat souhláskám **j, q, x samostatný fonologický status** (navzdory komplementární distribuci).

Alveopalatální souhlásky se v čínštině objevily poměrně pozdě, proces jejich vzniku ze středočínských konsonantů byl zahájen až cca od 14. století (viz Ramsey 1989:142, Pulleyblank 1984:44 aj.). Nejprve se veláry (dnešní řada **g, k, h**) palatalizovaly před vysokými předními samohláskami a glidami (obdobný proces lze nalézt i v jiných jazycích – viz např. Gussenhoven & Jacobs 2001:200). Později se ve stejném kontextu palatalizovaly též dentoalveolární sibilanty (dnešní řada **z, c, s**) a splynuly s již existujícími alveopalatálami. V odděleném procesu pak zmizely vysoké přední samohlásky po retroflexách (dnešní řada **zh, ch, sh, r**). Mnoho západních přepisů místních jmen bylo vytvořeno ještě před tím, než tyto změny proběhly, takže např. „k“ v názvu hlavního města „Peking“ se dnes vyslovuje jako [tʃ]. Jiným pozůstatkem tohoto vývoje je alternativní čtení některých znaků, např. znak 卡 má čtení *kǎ* i *qiǎ*.

Otázkou je, **jak situaci interpretovat na synchronní rovině**. Tento problém byl otevřen již ve 30. a 40. letech: mezi prvními byli Chao 1934, Hartman 1944, Hockett 1947 aj. Od té doby byl status palatál předmětem diskusí mezi lingvisty po dlouhou řadu let. Stal se jedním z klasických témat fonologické analýzy čínštiny. Přehled diskusí nabízejí např. Cheng 1973:36, Howie 1976:13, Lin Yen-hwei 1989:42, Li 1999:91. V zásadě existují čtyři alternativní řešení: Alveopalatální souhlásky mohou být pokládány za alofony velár (**g, k, h**), nebo za alofony alveolárních sibilant (**z, c, s**), nebo za alofony retroflex (**zh, ch, sh**), nebo za samostatnou fonologickou řadu.

3.17.1 ALOFONY VELÁR?

Souhlásky **j, q, x** mohou být pokládány za alofony velár **g, k, h**. Chao 1934:48, 1968:21 vyjadřuje názor, že pro toto řešení hovoří cit rodilého mluvčího. Jako možný další podpůrný argument pro veláry Pulleyblank 1984:44 zmiňuje to, že místo artikulace alveopalatál je údajně blíže k velárám než k dentálám, to je však zpochybnitelné. Jako jiný argument bývají uváděny alternace v literární vs. hovorové výslovnosti některých znaků. Toto řešení přijala řada autorů, např. Wong 1953, Martin 1957, Howie 1976:13 (podle nějž spojitost s velárami implikuje prý dokonce i pinyin volbou „velárních“ grafických symbolů *q, x*). Hsüeh 1986:32 argumentuje, že v teoretické analýze je „naprosto nezbytné“ tyto souhlásky prohlásit za alofony některé z příslušných řad. Kdyby byly **j, q, x** pokládány za samostatnou řadu, uvedlo by to prý ve zmatek systém mediál a narušilo systém *si hu*. Rozhoduje se pro veláry. Obdobně Lin 1989:46 se domnívá, že „zjevně nejlepším kandidátem pro podkladovou reprezentaci palatální řady je velární řada“. Naopak Li 1999:94 uvádí jako jeden z argumentů *proti* spojování **j, q, x** s velárami (a pro jejich vydělení jako samostatné řady) svoji zkušenost s Číňany, kteří se učí anglicky. Mívají problémy se zvládnutím některých sekvencí, jež jsou ve fonotaktice čínštiny zakázané (např. v *real*), avšak sekvence veláry a samohlásky [**i**] (např. v *key, he*) jim nikdy nečiní problémy, tzn. velára pro ně má samostatný status.

3.17.2 ALOFONY ALVEOLÁRNÍCH SIBILANT?

Souhlásky **j, q, x** mohou být pokládány za alofony alveolár **z, c, s**. Toto řešení volí např. Hartman 1944:37, Hockett 1947:262, Duanmu 2002:28, Lin 2007:49 (pro Hartmana jsou alveopalatály spojení, *cluster* alveolární sibilanty a mediály /j/ anebo /jw/; veláry odmítá z důvodu fonetické nepodobnosti obou řad). Li 1999:92 zmiňuje jako jeden z možných podpůrných argumentů pro toto řešení (aniž jej sám přijímá) fakt, že mezi středoškolačkami v Pekingu je již po řadu desetiletí (údajně už od 30. let 20. století) trend vyslovovat palatální souhlásky jako alveolární sibilanty. Zřejmě jde spíše o sociolingvistický jev, neboť tento trend mizí s věkem a ještě řidší je mezi mužskými mluvčími.

Pro ilustraci si na příkladech slabik ukažme, jak interpretuje alveopalatální souhlásky Duanmu (podkladové CG je u něj zvukově jediným segmentem C^G, přitom G se realizuje jako palatalizace dentály).

<i>pinyin</i>	<i>Duanmu</i>	<i>pinyin</i>	<i>Duanmu</i>
<i>ji</i>	/tʃi/ [tʃii]	<i>jian</i>	/tʃian/ [tʃan]
<i>jü</i>	/tʃy/ [tʃ ^w yy]	<i>juan</i>	/tʃyan/ [tʃ ^w an]
<i>qi</i>	/tʃ ^h i/ [tʃ ^h ii]	<i>qian</i>	/tʃ ^h ian/ [tʃ ^h an]
<i>qü</i>	/tʃ ^h y/ [tʃ ^h ^w yy]	<i>quan</i>	/tʃ ^h yan/ [tʃ ^h ^w an]
<i>xi</i>	/ʃi/ [çii]	<i>xian</i>	/ʃian/ [çan]
<i>xü</i>	/ʃy/ [ç ^w yy]	<i>xuan</i>	/ʃyan/ [ç ^w an]

Obr. 1: Interpretace alveopalatálních souhlásek u Duanmu

3.17.3 ALOFONY RETROFLEX?

Souhlásky *j*, *q*, *x* mohou být pokládány za alofony retroflex *zh*, *ch*, *sh*. Toto řešení můžeme nalézt v americké fonologii od konce 30. do konce 40. let (zřejmě na základě pocíťované „fonetické podobnosti“, jak podotýká Howie 1976:13). Obdobně Chao 1968:21 (který však sám upřednostňuje spojení s veláry) uvádí: „Většina mluvčích angličtiny, kteří se učí čínsky, preferují spojování [palatál] s retroflexami. V každém případě mají tendenci vyslovovat retroflexy značně palatálně.“ Není proto náhodou, že většina latinizací čínštiny, které byly vytvořeny pro anglické mluvčí, spojuje palatály s retroflexami (jak zmiňuje Norman 1988:141). Tak např. v **transkripci Wade-Gilesové** se souhlásky *j* i *zh* obě zapisují jako „ch“, souhlásky *q* i *ch* se obě zapisují jako „ch““. Jen pro frikativy je přijat „luxus“ odlišných písmen: souhláska *x* se zapisuje jako „hs“, souhláska *sh* jako „sh“ (pro úplnost dodejme, že *r* se zapisuje jako „j“). Taktéž **transkripce GR**, jejímž spoluautorem byl Chao, sdružuje palatály s retroflexami – píše obě řady jako „j, ch, sh“ (viz např. Chao 1968:22, tabulka iniciál). V **Yaleské transkripci** (Hockett 1951:25) se *j* i *zh* obě zapisují jako „j“, dále *q* i *ch* se obě zapisují jako „ch“ (oproti Wade-Gilesovi se neuvádí apostrofu). Rozlišeny jsou opět frikativy: *x* se zapisuje jako „s“, kdežto *sh* jako „sh“ (*r* se píše jako „r“). Srovnání transkripcí předkládá následující tabulka (jako první je pinyin, který má pro obě řady zvláštní symboly):

	alveopalatály			retroflexy			
pinyin	<i>ji</i>	<i>qi</i>	<i>xi</i>	<i>zhi</i>	<i>chi</i>	<i>shi</i>	<i>ri</i>
Wade-Giles	chi	ch'i	hsi	chih	ch'ih	shih	jih
GR	ji	chi	shi	jy	chy	shy	ry
Yale	ji	chi	syi	jr	chr	shr	r

Obr. 2: Srovnání zápisu alveopalatál a retroflex ve čtyřech různých transkripcích

3.17.4 SAMOSTATNÁ FONOLOGICKÁ ŘADA?

Jak zdůrazňuje Kratochvíl 1968:27, **většina lingvistů volí pro alveopalatály toto řešení** (jsou to např. Cheng 1973:40, Pulleyblank 1984:44, Norman 1988:140, Li 1999:94). Jedním z jejich hlavních argumentů je potřeba jednoduchosti a přehlednosti fonologického systému pro synchronní popis, dále také značná fonetická odlišnost palatálních souhlásek od ostatních tří řad. Duanmu 2002:15 připomíná, že hlásky řazené k jednomu fonému by měly vykazovat fonetickou podobnost. **Pokud jsou výrazně foneticky odlišné**, měly by být přiřazeny k **odlišným fonémům**, a to i v případě, že jsou v komplementární distribuci. (Je ovšem třeba připomenout, že „fonetická podobnost“ je dosti vágní pojem – Duanmu sám pokládá *j*, *q*, *x* za alofony alveolárních sibilant a bere je tedy jako hlásky

zvukové podobné; to však lze zpochybnit). Dalším argumentem pro přijetí samostatné řady je neprůkaznost vnímání **j, q, x** rodilými mluvčími jako alofonů jiné řady.

Pro řešení „samostatná řada“ je v *synchronním* popisu také Li 1999:94 (přestože pro postižení *diachronního* vývoje, kterým se zabývá, uplatňuje řešení „veláry“. Upozorňuje (94), že nemá smysl argumentovat „fonetickou podobností“ **j, q, x** s tou či onou řadou, neboť každou z nich lze úspěšně zpochybnit. Li dále zdůrazňuje, že cit současných mluvčích nenaznačuje žádnou spojitost ani s velárami, ani s žádnou z ostatních řad. Pokud se odhlédne od zpochybnitelných poukazů na fonetickou podobnost, pak prý veškeré argumenty mají charakter historických fosilií. Li se proto domnívá, že v synchronním popisu je každopádně třeba pokládat **j, q, x** za řadu samostatnou.

Za samostatnou řadu je pokládá i pinyin a prakticky všichni autoři, kteří z pinyinu vycházejí (ojedinělou výjimkou je Xu Shirong 1958:127, který je vede jako alofony velár). Otázka zápisu palatál byla v procesu vzniku pinyinu jedním z předmětů bouřlivých diskusí. Jednotlivé pracovní varianty ji řešily různě, jak připomíná Zhou 2007:176.

Poznámka: V původním návrhu byl zápis velárami **g, k, h**, v další variantě se objevily zvláštní symboly **q, q, x**, v následujících verzích byl navrhován opět zápis využívající „různočtení“ (*bian du*) buď **g, k, h**, anebo **j, ch, sh**. Teprve v konečné verzi (HPF) se opět zavádějí speciální symboly, a to **j, q, x**. Způsob řešení palatál byl velmi důležitý, protože jakýmsi „domino-efektem“ měl dopad na rozložení ostatních písmen. Např. použitím písmene „**j**“ bylo vyloučeno jeho užití pro polosamohlásku [j] na začátku slabik bez iniciály, a to muselo být nahrazeno symbolem „**y**“. V důsledku toho nemohlo být „**y**“ použito pro [y] a muselo se užití zápisu symbolem „**ü**“. To však má diakritické znaménko, které koliduje s tónovou značkou. Z toho důvodu bylo rozhoduto o vypouštění přehlásky po **j, q, x** (je zachována pouze u dvou slabik *lü, nü*).

• • •

Existují i „smíšená“ řešení, která berou ohled na historickou etymologii jednotlivých morfémů: mají jej např. Dragunov & Dragunova 1955:62,73. Též francouzská latinizace BEFEO (viz Cheng 1973:37). Dále zmiňme řešení založené na analýze pomocí „omezení“ (*constraints*), které nabízí Lin 2007:152 (poté, co předtím provizorně přijala jejich spojení s dentoalveolárami). Nepřijímá pevnou podkladovou reprezentaci těchto hlásek, nýbrž zavádí tzv. „palatální omezení“: *Coronal fricatives / affricates and velar obstruents cannot be followed by high front vowels / glides*. Následně zavádí pro souhlásky daných tří řad palatalizační pravidlo, kterým se povrchově mění na alveopalatály. Všimněme si, že Lin zde mění názor předložený ve své starší práci (1989), která přijímala řešení „veláry“. Velmi neobvyklou analýzu má Martin 1957:223.

Poznámka: Ladefoged & Maddieson 1996:150 upozorňují, že v čínských slabikách jako *xia, jia, qia* (tj. tam, kde vystupuje /i/ jako mediála) z fonetického hlediska ve skutečnosti žádné [i] přítomno není – od iniciální souhlásky přechází artikulace přímo k [a]: tedy [ɕa], [tɕa], [tɕʰa]. Analýzy čínštiny, jak jsme viděli, sem však standarně kladou samohlásku /i/. Ta buď palatalizuje předchozí konsonant (řešení sub a), b), c), anebo je jednou ze dvou samohlásek /i/, /y/, které jediné se smí po palatálách objevit (řešení sub d). Výjimečně Jenny Wang 1993 (*The Geometry of Segmental Features in Beijing Mandarin*, doktorská disertace, cit. in Li 1999:60) mediálu po palatálách podkladově nezavádí s tím, že palatálnost je již obsažena v primární artikulaci palatální iniciály. Duanmu 2002 má mediálu podkladově přítomnu, avšak výslovnost příslušných slabik (např. *xiang*) píše bez aproximanty: *xiang* = /sian/ [ɕaŋ], *xiao* = /siau/ [ɕau] atd.

Zajímavou polemiku na téma statusu čínských alveopalatál, a to v širších souvislostech se západní fonologickou teorií vede Sampson 1985:71-74,215, přičemž upozorňuje na obtížnou řešitelnost problému. Píše: “*In the Mandarin case, none of these proposals are satisfactory... The move which seem correct in this case is one that a Descriptivist would have been unlikely to make: to acknowledge that the Mandarin case refutes the phoneme theory...*“

stanovisko této práce

Domníváme se v souladu s argumenty práce Li 1999:94 a s pojetím pinyinu, že v synchronním popisu je zcela namístě pokládat **j, q, x** za samostatnou fonologickou řadu.

3.18 INICIÁLY V PINYINU

Přehled 21 iniciál HPF jsme již předložili v kap. **Pojetí slabiky v pinyin**. Zde jej uvádíme znova jako východisko dalšího výkladu:

b	p	m	f	d	t	n	l
ㄅ 坡	ㄆ 坡	ㄇ 摸	ㄈ 佛	ㄉ 得	ㄊ 特	ㄋ 讷	ㄌ 勒
g	k	h		j	q	x	
ㄍ 哥	ㄎ 科	ㄏ 喝		ㄐ 基	ㄑ 欺	ㄒ 希	
zh	ch	sh	r	z	c	s	
ㄓ 知	ㄔ 蚩	ㄕ 诗	ㄖ 日	ㄗ 资	ㄘ 雌	ㄙ 思	

在给汉字注音的时候,为了使拼式简短, zh ch sh 可以省作 $\dot{z}$ $\dot{c}$ $\dot{s}$ 。

Obr. 1: Iniciály HPF

Uvedený inventář přijímají všechny popisy čínštiny, které jsou na pinyinu založené (např. Xu 1999:38, Wu 1992:57). Tato zmínka se může zdát nadbytečná; jednota však platí jen pro inventář iniciál – pro inventář finál platí s určitými výhradami, jak ukážeme později. (Zcela vyjímečně Xu 1957:23, 1958:123 má jen 18 iniciál, neboť palatály pokládá za alofony velár).

V tabulce iniciál (předložené v kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**) jsou iniciály uskupeny podle místa artikulace do několika řad; označili jsme je jako „**lokalizační řady**“. Níže je přehled těchto řad s transkripcí výslovnosti jednotlivých členů standardně uváděnou v publikacích autorů z ČLR, které se opírají o pinyin (vycházíme z tabulky iniciál v práci Huang & Liao 1997:37, u jiných autorů mohou být drobné odlišnosti). Doplnujeme zavedené čínské označení řad (které ovšem není součástí HPF).

1. <i>b</i> [p]	<i>p</i> [p ^h]	<i>m</i> [m]	<i>f</i> [f]	<i>chún yīn</i> 唇音 (řada labiální)
2. <i>z</i> [ts]	<i>c</i> [ts ^h]	<i>s</i> [s]		<i>shéjiān qián yīn</i> 舌尖前音 (řada apikální přední)
3. <i>d</i> [t]	<i>t</i> [t ^h]	<i>n</i> [n]	<i>l</i> [l]	<i>shéjiān zhōng yīn</i> 舌尖中音 (řada apikální střední)
4. <i>zh</i> [tʂ]	<i>ch</i> [tʂ ^h]	<i>sh</i> [ʂ]	<i>r</i> [ʐ]	<i>shéjiān hòu yīn</i> 舌尖后音 (řada apikální zadní)
5. <i>j</i> [tɕ]	<i>q</i> [tɕ ^h]	<i>x</i> [ɕ]		<i>shémiàn yīn</i> 舌面音 (řada dorzální)
6. <i>g</i> [k]	<i>k</i> [k ^h]	<i>h</i> [x]		<i>shégēn yīn</i> 舌根音 (řada radikální)

Obr. 2: Iniciály HPF s transkripcemi a s čínskými názvy řad

Připomeňme, že pokud se na začátku nějaké slabiky objeví písmeno *y* nebo *w* (např. *yì*, *wáng*), nejde o iniciálu. Tato písmena stojí na začátku některých finál, pokud tyto tvoří slabiku samostatně. Viz kap. **Finály v pinyin**.

Jak je patrné z obr. 1, čínské označení jednotlivých řad není založeno na místě artikulace, ale **na aktivním artikulátoru**:

• **Druhá, třetí a čtvrtá řada** se označují jako řady **apikální** (*shéjiān yīn* 舌尖音) s upřesněním „přední“ (*qián* 前), „střední“ (*zhōng* 中), „zadní“ (*hòu* 后):

<i>z, c, s</i>	<i>shéjiān qián yīn</i> 舌尖前音 (řada apikální přední)
<i>d, t, n, l</i>	<i>shéjiān zhōng yīn</i> 舌尖中音 (řada apikální střední)
<i>zh, ch, sh, r</i>	<i>shéjiān hòu yīn</i> 舌尖后音 (řada apikální zadní)

Činí tak např. Xu 1957:34, Wu 1992:57, Huang & Liao 1997:37, Cao 2002:13 a řada dalších autorů. Označení *shejian qian / zhong / hou yin* se však **setkávají s kritikou**, např. Zhu 2008:73, který rozhodně doporučuje vycházet z pasivního, nikoli aktivního artikulátoru.

Navíc u těchto termínů není někdy zcela jasné, zda se označení *qian* (přední), *zhong* (střední), *hou* (zadní) vztahují **k části špičky jazyka**, anebo **k místu artikulace**. Např. Wu jimi odkazuje k jazyku; uvádí, že při artikulaci *z, c, s* „se přední část špičky opírá o zadní stranu horních řezáků“ (上齿背), při artikulaci *d, t, n, l* „je špička jazyka namířena proti alveolám“ (dosl. dásním horních zubů, 上齿龈) a při artikulaci *zh, ch, sh, r* „se zadní část špičky jazyka (!) opírá o nejpřednější část palata, dosl. 舌尖后部抵住或靠近硬腭最前部. (Takovýto popis artikulace *zh, ch, sh, r* však nepokládáme za výstižný; všimněme si, že ve starší publikaci Zhou & Wu 1955:29 je uváděn jiný popis: *shé qián shàngjǔ* 舌前上举 „přední část špičky jazyka se pozvedá...“). Naproti tomu Xu 1999:38 pomocí *qian, hou* zřejmě odkazuje k místu artikulace; *z, c, s* má jako *shéjiān qián zǔ* (zǔ 组 = překážka), *d, t, n, l* jako *shéjiān zǔ*, *zh, ch, sh, r* jako *shéjiān hòu zǔ*. U autorů Wang et al. 2002:41 to není jasné; mají *z, c, s* jako *shéjiān qián yīn*, *d, t, n, l* jako *shéjiān yīn*, a *zh, ch, sh, r* jako *shéjiān hòu yīn*. (Od rozlišení přívlastkem se zcela upouští jen výjimečně: tak Lin & Wang 2003:107 mají *d, t, n, l* a *z, c, s* jako *shéjiān yīn*, *zh, ch, sh, r* jako *juǎnshé yīn*, „retroflexy“).

• **Pátá řada *j, q, x*** bývá tradičně označována jako „**dorzální**“, *shémiàn yīn* 舌面音.

• **Šestá řada *g, k, h*** bývá tradičně označována jako „**radikální**“, *shégēn yīn* 舌根音. Podle standardního přístupu západních fonetiků však jde o artikulaci dorzální zadní.

Polemiku s tradiční čínskou terminologií založenou na **aktivním artikulátoru**, ve srovnání se zavedenými anglickými termíny, které (kromě řady retroflexní) berou jako primární **místo artikulace**, rozvíjí Zhu 2008. K otázkám překladu termínů IPA do čínštiny viz též Cao 2009.

3.19 INICIÁLY PŘIJÍMANÉ V TÉTO PRÁCI

Níže předkládáme iniciály (*shēngmǔ* 声母) uspořádané v tabulce (připojujeme i transkripce). Její součástí jsou označení jednotlivých fonologických lokalizačních řad, které jsme navrhli dříve (kap. **Fonologický systém čínských souhlásek**). Na další straně následuje menší tabulka, ve které pro každou řadu udáváme jednak její fonologické označení, jednak artikulační charakteristiky. Kapitulu uzavírá abecední přehled všech iniciál s jejich transkripcemi, charakteristikou a údajem o kombinatorice s finálami.

3.19.1 TABULKA ČÍNSKÝCH INICIÁLNÍCH SOUHLÁSEK

Následující tabulka obsahuje 21 iniciál HPF, to jest *b, p, m, f, d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r, j, q, x, g, k, h*. Afrikáty v prvním a druhém sloupci pro přehlednost zvýrazňujeme šedým čtverečkem. Označení lokalizačních řad mohou být do určité míry nepřesná; pro odlišení od „fonetického“ užití termínů je píšeme verzálkami. Kurzívou je uveden rys účasti jazyka.

ZPŮSOB ARTIKULACE → MÍSTO ARTIKULACE ↓	okluzívy a afrikáty (závěrové a polozávěrové)		nazály (nosové)	frikativy (třené)	laterály (bokové)
	neaspirované (nepřídechové)	aspirované (přídechové)			
LABIÁLY (retné)	<i>b</i> [p] / [b̚]	<i>p</i> [p ^h]	<i>m</i> [m]	<i>f</i> [f]	
ALVEOLÁRY (dásňové)	<i>d</i> [t] / [d̚]	<i>t</i> [t ^h]	<i>n</i> [n]		<i>l</i> [l]
	<i>APIKÁLNÍ</i> <i>z</i> [ts] / [d̥z]	<i>c</i> [ts ^h]		<i>s</i> [s]	
RETROFLEXY <i>APIKÁLNÍ</i>	<i>zh</i> [tʂ] / [d̥ʂ]	<i>ch</i> [tʂ ^h]		<i>sh</i> [ʂ]	
				<i>r</i> [ʐ], [ɻ]	
PALATÁLY (tvrdopatrové) <i>DORZÁLNÍ</i>	<i>j</i> [tɕ] / [d̥ʑ]	<i>q</i> [tɕ ^h]		<i>x</i> [ɕ]	
VELÁRY (měkkopatrové) <i>DORZÁLNÍ</i>	<i>g</i> [k] / [g̚]	<i>k</i> [k ^h]		<i>h</i> [x], [χ]	

Obr. 1: Tabulka iniciál v pojetí této práce

Několik poznámek k tabulce:

– Pinyinové symboly reprezentují **fonémy** (neklademe je však do šikmých závorek). Za ně připojujeme výslovnost v transkripci IPA; u souhlásek z prvního sloupce udáváme širokou i úzkou variantu transkripce. Všechny souhlásky mají jediný alofon, kromě *r*, *h*, u nichž přijímáme dvě volné varianty.

– **Alveoláry** jsou rozděleny do dvou řad: *d*, *t*, *n*, *l* a *z*, *c*, *s*. Odlišuje je *způsob* artikulace (*místo* artikulace pokládáme v naší práci za stejné). Pokud je zapotřebí obě řady explicitně odlišit, řadu *z*, *c*, *s* lze upřesnit jako **sibilantní alveoláry** (event. alveolární sibilanty), řadu *d*, *t*, *n*, *l* jako **nesibilantní alveoláry**.

– U **retroflex** uvádíme explicitě, že jsou apikální, avšak samotný termín „retroflexní“ už naznačuje, že jsou apikální, nikoli dorzální.

– **Souhlásku *r*** jsme v tabulce souhlásek předložené v kap. **Čínské fonetické souhlásky** vedli jako aproximantu. V naší práci ji však fonologicky interpretujeme v duchu popisu opírajících se o pinyin, tedy jako frikativu (znělý protějšek *sh*). Proto se *sh*, *r* dělí o jedno čtvercové políčko. Za vhodný artikulační cíl ve výuce nepokládáme frikativní variantu [ʐ], nýbrž aproximantní variantu [ɻ].

3.19.2 SOUHLÁSKOVÉ ŘADY FONOLOGICKY VS. FONETICKY

V následující tabulce porovnáváme přijaté **fonologické označení** souhláskových řad s jejich detailnější **fonetickou artikulační charakteristikou** podle místa artikulace a podle účasti jazyka:

	fonologické označení	fonetická charakteristika
<i>b, p, m, f</i>	LABIÁLY	3 bilabiály + 1 labiodentála
<i>d, t, n, l</i>	APIKÁLNÍ ALVEOLÁRY nesibilanty	apiko-laminální dentoalveoláry nesibilanty
<i>z, c, s</i>	APIKÁLNÍ ALVEOLÁRY sibilanty	apiko-laminální dentoalveoláry sibilanty
<i>zh, ch, sh, r</i>	APIKÁLNÍ RETROFLEXY	apikální postalveoláry
<i>j, q, x</i>	DORZÁLNÍ PALATÁLY	palatalizované postalveoláry = alveopalatály dorzální přední
<i>g, k, h</i>	DORZÁLNÍ VELÁRY	2 veláry + 1 velára/uvulára dorzální zadní

Obr. 2: Fonologické označení souhláskových řad a jejich fonetická artikulační charakteristika

Několik poznámek k tabulce:

– Řady *d, t, n, l* a *z, c, s* a *zh, ch, sh, r* a *j, q, x* lze souhrnně označit jako **koronální** (poslední z nich je přitom zároveň korunální i dorzální, my ji však z určitých důvodů přiřazujeme do skupiny korunální – k tomu viz kap **Čínské fonetické souhlásky**).

– Řady *z, c, s* a *zh, ch, sh, r* a *j, q, x* lze v případě potřeby shrnout pod označení **SIBILANTY**.

– Řady *z, c, s* a *zh, ch, sh, r* lze v případě potřeby shrnout pod označení **APIKÁLNÍ SIBILANTY**.

– Řady *z, c, s* i řada *d, t, n, l* jsou **APIKÁLNÍ ALVEOLÁRY**. V případě potřeby je lze rozlišit jako sibilantní a nesibilantní.

3.19.3 ABECEDNÍ PŘEHLED INICIÁL

Níže předkládáme abecední seznam iniciálních souhlásek.

– Na **prvním řádku** je zápis v pinyin, po něm následuje transkripce v IPA (u souhlásek prvního sloupce tabulky udáváme širokou i úzkou). Na konci téhož řádku je přepis v české transkripci.

– Na **druhém řádku** jsou fonetické artikulační vlastnosti v tomto pořadí:
aktivní artikulátor (resp. jeho část) – místo artikulace – laryngální vlastnosti – způsob artikulace.

– Na **třetím řádku** je verzálkami označení lokalizační řady, do níž souhláska patří

– Na **čtvrtém řádku** jsou možnosti kombinování dané iniciály s kategoriemi finál *si hu* (o této kombinatorice bude řeč v kap. **Inventář čínských slabik**, avšak z praktických důvodů ji udáváme už zde); pozor, není vždy nutné, aby se daná iniciála pojila se *všemi* finálami daného *hu* – některé kombinace mohou být nepřipustné.

Iniciála *b* [p] / [b]

bilabiální – neznělá – okluziva

LABIÁLNÍ

pojí se s finálami typu *kaikou* a *qichi*, plus s finálou *-u (hekou)*

p

<p>Iniciála c [tʰ] apiko-laminální – dentoalveolární – neznělá aspirovaná – afrikáta APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	ch
<p>Iniciála d [t] / [d̥] apiko-laminální – dentoalveolární – „poloznělá“ – okluziva APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami všech typů kromě <i>cuokou</i></p>	t
<p>Iniciála f [f] labiodentální – neznělá – frikativa LABIÁLNÍ pojí se s finálami <i>kaikou</i>, plus s finálou <i>-u (hekou)</i></p>	f
<p>Iniciála g [k] / [g̊] dorzální zadní – velární – „poloznělá“ – okluziva DORZÁLNÍ VELÁRNÍ pojí se s finálami <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	k
<p>Iniciála h [x], [χ] dorzální zadní – velární nebo uvulární – neznělá – frikativa DORZÁLNÍ VELÁRNÍ pojí se s finálami <i>kaikou</i> a <i>hekou</i>.</p>	ch
<p>Iniciála ch [tʂʰ] apikální – postalveolární – neznělá aspirovaná – afrikáta RETROFLEXNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	čh
<p>Iniciála j [tɕ] / [d͡ʒ] anterodorzální palatalizovaná – postalveolární (= alveopalatální) – „poloznělá“ – afrikáta DORZÁLNÍ PALATÁLNÍ pojí se s finálami typu <i>qichi</i> a <i>cuokou</i></p>	tʼ
<p>Iniciála k [kʰ] dorzální zadní – velární – neznělá aspirovaná – okluziva DORZÁLNÍ VELÁRNÍ pojí se s finálami <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	kch
<p>Iniciála l [l] apiko-laminální – dentoalveolární – znělá – laterála APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami všech čtyř typů</p>	l
<p>Iniciála m [m] bilabiální – znělá – nazála LABIÁLNÍ pojí se s finálami <i>kaikou</i> a <i>qichi</i>, plus s finálou <i>-u (hekou)</i></p>	m

<p>Iniciála <i>n</i> [n] apiko-laminální – dentoalveolární – znělá – nazála APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami všech čtyř typů</p>	<p>n</p>
<p>Iniciála <i>p</i> [p^h] bilabiální – neznělá aspirovaná – okluziva LABIÁLNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>qichi</i>, plus s finálou <i>-u</i> (<i>hekou</i>)</p>	<p>p</p>
<p>Iniciála <i>q</i> [tɕ^h] anterodorzální palatalizovaná – postalveolární (= alveopalatální) – neznělá aspirovaná – afrikáta DORZÁLNÍ PALATÁLNÍ pojí se s finálami typu <i>qichi</i> a <i>cuokou</i></p>	<p>čh</p>
<p>Iniciála <i>r</i> [z̥], [ɻ] apikální – postalveolární – znělá – aproximanta nebo frikativa RETROFLEXNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	<p>ž</p>
<p>Iniciála <i>s</i> [s] apiko-laminální – dentoalveolární – neznělá – afrikáta APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	<p>s</p>
<p>Iniciála <i>sh</i> [ʃ] apikální – postalveolární – znělá – frikativa RETROFLEXNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	<p>š</p>
<p>Iniciála <i>t</i> [t^h] apiko-laminální – dentoalveolární – neznělá aspirovaná – okluziva APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami všech typů kromě <i>cuokou</i></p>	<p>tch</p>
<p>Iniciála <i>x</i> [ɕ] anterodorzální palatalizovaná – postalveolární (= alveopalatální) – neznělá – frikativa DORZÁLNÍ PALATÁLNÍ pojí se s finálami typu <i>qichi</i> a <i>cuokou</i></p>	<p>s</p>
<p>Iniciála <i>z</i> [ts] / [dz] apiko-laminální – dentoalveolární – „poloznělá“ – afrikáta APIKÁLNÍ ALVEOLÁRNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	<p>c</p>
<p>Iniciála <i>zh</i> [tʃ] / [dʒ] apikální – postalveolární – „poloznělá“ – frikativa RETROFLEXNÍ pojí se s finálami typu <i>kaikou</i> a <i>hekou</i></p>	<p>č</p>

4 FINÁLY

4.1 ÚVOD

V této části práce se budeme snažit **zmapovat inventář čínských finál**, prozkoumat jejich **výslovnost** a porovnat různé možnosti jejich **transkripce**. Začneme od fonologického aspektu, protože většina finál je na rozdíl od iniciál komplexním útvarem složeným z více segmentů, který bez určité fonologické interpretace nelze dost dobře uchopit; navíc už samo vydělení finály jako fonologické jednotky je výsledkem určité fonologické interpretace čínské slabiky.

Výklad budem organizován následovně:

– Jako první je oddíl „Finály fonologicky“. Jeho účelem bude dobrat se **souboru finál** tj. sekvencí GVX: v kapitole **Fonotaktika finál** budeme zkoumat, které **kombinace segmentů GVX existují v pojetí jednotlivých autorů a které nikoli**, a pokud neexistují, tak proč. Zjistíme, že názory na inventář finál (resp. škálu přípustných sekvencí GVX), jakož i na podobu jeho jednotlivých členů se mohou v různých analýzách různit. Stejně tak mohou být odlišná vysvětlení toho, *proč* některé sekvence existují a jiné nikoli. Podrobněji se budeme věnovat dvěma řešením, která dělí půl století: nejprve to bude analýza, kterou předkládá Duanmu 2002 pracující s „Teorií optimality“. Pokusíme se o její kritické zhodocení. Dále představíme analýzu Dragunov & Dragunova 1955, vycházející z čínských fonologických tradic. Obě dvě porovnáme a budeme se zajímat o to, je-li některá z nich efektivnější či pro čínštinu vhodnější. Navrhne vlastní řešení, které čerpá inspiraci z obou dvou autorů.

Konkrétní finály postupně probereme v samostatné kapitole **Inventář fonologických finál**. Nakonec probereme finály přijímané abecedou pinyin a finály přijímané v této práci.

– Následuje oddíl „Finály foneticky“, věnovaný **výslovnosti finál**. Probereme je podle jednotlivých strukturních typů. Oddíl je ukončen **abecedním přehledem finál** včetně transkripcí, tak jak je přijímáme v této práci, a přehledem alofonů čínských vokalických fonémů, které se objevují v kontextu jednotlivých finál.

Finály fonologicky

4.2 FONOTAKTIKA FINÁL

V kapitole **Struktura čínské slabiky** jsme ukázali, že pro čínskou slabiku je v principu možno přijmout dva odlišné modely: tradicionalistický model **Initial-Final**, který akceptuje jednotku **finála**, anebo moderní model **Onset-Rime** (Duanmu 2002, Lin 2007). I když tento model s jednotkou na úrovni finály nepracuje, tak finále zde v zásadě odpovídá **sekvenci elementů G, V, X**, tj. prenukleární glida + hlavní samohláska + koda.

Konstatovali jsme již dříve (s jistým zjednodušením a výhradami), že **G** odpovídá mediále, **V** odpovídá centrále a **X** odpovídá terminále. Pro účely této práce tedy přijímáme stanovisko, že **GVX ≅ finála**. Sekvenci **VX**, tj. *rime/rhyme* alternativně označujeme jako „subfinálu“ (odpovídá základu slabiky), přestože anglicky píšící autoři takového termínu neužívají (mají obecný termín *rime/rhyme*). Připomeňme, že v tradiční terminologii se **VX** označuje *yùn*.

Duanmu 71 jednotku „finála“ supluje sekvencí **GVX**, jejíž fonotaktikou se podrobně zabývá (viz kap **Duanmuova analýza**) a nakonec nabízí i užitečný přehled všech existujících sekvencí **GVX**. Lze

v tom spatřovat doklad toho, že Duanmuovi jednotka na úrovni finály v jistém smyslu „chybí“ a že i pro jeho model je nějakým způsobem relevantní.

Poznámka: Lin 2007 bohužel celkový přehled existujících kombinací GVX nenabízí. Když vykládá svá omezení, uvádí u nich jen příklady vyhovujících a nevyhovujících sekvencí, nikoli plný výčet případů, které jsou diskvalifikovány. Nakonec konstatuje na adresu nevysvětlených mezer: „Nalézt generalizace a formulovat omezení pro zbývající slabičné typy standardní čínštiny je obtížnější. Dokud nebude vytvořena lepší analýza, prozatím je pokládejme za náhodné mezery.“ Opět však neudává celkový výčet těchto mezer. Její starší práce Lin 1989:51 předkládá přehled fonetických finál.

Nejprve probereme **strukturní typy finál**. Poté nastíníme **povahu fonotaktických omezení** pro finálu, která předurčuje kombinování segmentů.

4.2.1 STRUKTURNÍ TYPY FINÁL

Podle toho, které z pozic **G**, **V**, **X** jsou ve finále obsazeny, lze rozlišit šest typů sekvencí neboli **šest strukturních typů finál** (pro přehlednost budeme dále v zápisu konkrétních finál uvádět centrály tučně, mediály a terminály netučně, např. /uan/).

G glida mediála	V hl. vokál centrála	X koda terminála	typ finály	příklad	v této práci vykládáno jako:
	+		V	/a/	jednoduchý vokál
+	+		^G V	/ia/	stoupavý diftong
	+	+	V^V V^C	/ai/ /an/	klesavý diftong jednoduchý vokál s nosovkou
+	+	+	^G V^V ^G V^C	/uai/ /uan/	triftong stoupavý diftong s nosovkou
				/ø/	apikální samohláska

Obr. 1: Strukturní typy finál

Sedmému, oddělenému řádku se všemi třemi kolonkami prázdnými odpovídá případ **nulové centrály**, přijímaný některými analýzami včetně Duanmua 2002 a Lin 2007. Neobsazeno zůstává nejen **V** (centrála je nulová), ale i **G**, **X**, neboť nulová centrála se nemůže kombinovat s jinými elementy než s iniciálou. Nukleus slabiky je foneticky představován slabičnou souhláskou, např. /sø/ [sz]. Naše analýza s nulovou centrálou nepočítá – vokál je pro nás povinnou složkou slabiky; jako centrálu dotyčných slabiky (v pinyin *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*) přijímáme „apikální samohlásky“. K nim viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

4.2.2 POVAHA FONOTAKTICKÝCH OMEZENÍ PRO FINÁLU

Inventáře pro **G**, **V**, **X** uváděné jednotlivými popisy se liší (jak jsme ukázali v kapitole **Komponenty C, G, V, X**). Vyjděme z inventářů, které přijímá Lin; ty lze pokládat za víceméně standardní.

G mediály	V centrály	X terminály
/i/, /u/, /y/, ∅	/a/, /ə/, /i/, /u/, /y/, /∅/	/i/, /u/, /n/, /ŋ/, ∅
4	6	5

Obr. 2: Inventáře pro G, V, X (dle Lin)

Teoretický počet možných kombinací G, V, X je tedy $4 \times 6 \times 5 = 120$. Počet existujících finál je však mnohem nižší: řádově **jen několik málo desítek**. Při jejich bližším zkoumání zjišťujeme, že v nich systematicky chybí kombinace segmentů s některými fonologickými rysy. Tak především pro kombinatorické možnosti centrály je rozhodující, **zda centrálou je vysoký, nebo ne-vysoký vokál**. Principiální rozdíl tkví v tomto: vysoké vokály /i/, /u/, /y/ spolu kontrastují v rysu [zadní] a v rysu [zaokrouhlená] (např. /i/ je u Duanmua [-back], /u/ je [+back]). Naproti tomu ne-vysoké vokály /a/, /ə/ nektrastují s žádným vokálem stejné míry otevřenosti (u Duanmua nejsou proto v rysech [back] ani [round] specifikovány).

Zjišťujeme následující:

- **Vysoké centrály /i/, /u/, /y/ se nikdy nepojí** ani s mediálou (jak upozorňují např. Kasevich & Speshnev 1970:368), ani s vokalicou terminálou – tj. nekombinují se s **jinými vysokými vokály**. Pro ${}^G V$, V^V neexistují např. sekvence */yi/, */ui/, stejně tak neexistují sekvence ${}^G V^V$ kombinující tři vysoké elementy, např. */yui/. V žádné finále tedy nenalezneme sousedství dvou (či dokonce tří) vysokých vokálů (k pinyinové finále -iong a k Duanmuovu /uin/ viz níže). To však není nijak překvapivé, neboť to odpovídá následující tendenci v jazycích: u diftongů (příp. triftongů) bývá jeden z elementů otevřenější, vysoké vokály se kombinují nepříliš často.

- V **sekvenci V^C** (tj. spojení centrály s nosovkou) pozorujeme, že pokud je **centrálou vysoká samohláska**, mají oba segmenty tendenci se **spolu fonologicky shodovat** takto: buď jsou oba přední (u Duanmua [-back]), nebo oba zadní (u Duanmua [+back]). Např. nic není na překážku existenci /in/ – oba elementy jsou přední. Ale (pro většinu fonologů) neexistuje */un/ – první element je zadní, druhý přední. Pro ne-vysoké samohlásky /a/, /ə/ požadavek takové shody není relevantní, neboť nektrastují s žádným vokálem stejné míry otevřenosti; nemusí být tedy co do rysu [back] určeny.

Později ukážeme, že požadavek shody mezi centrálou a terminálou existuje **i na rovině fonetické realizace**. Bude se vztahovat i na sekvence V^C s ne-vysokým vokálem v jádře: např. /aŋ/ [aŋ] oproti /an/ [an], a také na sekvence V^V , např. /au/ [au] oproti /ai/ [ai]. Vedle shody ve fonetické charakteristice přední / zadní bude navíc vyžadována i shoda v charakteristice zaokrouhlená / nezaokrouhlená; k tomu všemu viz oddíl „Finály foneticky“.

Připomeňme, že na existenci jednotky **VX** (tj. V^C , V^V) neboli **subfinála**, **angl. rhyme** se principiálně shodují všechny popisy – spojení obou elementů je ve všech popisech pokládáno za maximálně těsné. Jednotka **VX** je tak všeobecně přijímána jako doména důležitých fonologických i fonetických procesů.

- Okrajové segmenty všech existujících sekvencí ${}^G V^V$, pro nás **triftongů**, se vždy liší v **obou rysech**, které zakládají kontrast vysokých vokálů. Nejsou tedy nikdy oba zaokrouhlené ani oba nezaokrouhlené: např. */yəu/, */iai/. Taktéž nemohou být ani oba přední, ani oba zadní: */yəi/, */uau/. Existuje např. /iau/ kde se okrajové elementy liší v obou rysech: /i/ je přední nezaokrouhlené, /u/ je zadní zaokrouhlené. Sklony k preferování kontrastu mezi okrajovými složkami u triftongů můžeme v jazycích s triftongy čekat vcelku přirozeně.

asimilační vs. disimilační tendence

Ve fonotaktice finál (sekvencí GVX) tedy pozorujeme dvě tendence: **asimilační** (tj. tendence k podobnosti elementů – bod druhý) a **disimilační** (tj. tendence k odlišnosti elementů – bod první a třetí). Projevují se v prvé řadě tím, že některé **kombinace fonémů** diskvalifikují; kromtoho u přípustných sekvencí spouštějí některé procesy **na rovině fonetické**, např. asimilaci (viz kap. **Segmentální procesy ve finále**). Podívejme se, jakým způsobem tyto protichůdné tendence reflektují ve svých analýzách dva autoři: Duanmu 2002 a Lin 2007.

Duanmu (62) zavádí pro GVX dvě fonologická omezení. Jedno je asimilačního charakteru – **Rhyme harmony**, druhé je disimilačního charakteru – **Dissimilation**. Dále (66) formuluje některá omezení pro rovinu fonetickou a ustavuje rozličné procesy, s jejichž pomocí se těmto omezením vyhoví (např. *G-spreading*). K tomu podrobněji v následující kapitole **Duanmuova analýza**.

Lin (115) zavádí nejprve některá **všeobecná fonotaktická omezení pro slabiku** (*general phonotactic constraints*) (Lin nemůže mít omezení pro finálu, neboť tuto jednotku nemá; se sekvencí GVX na rozdíl od Duanmu nepracuje). Např. „maximální počet segmentů v základu slabiky [*rime*, subfinále] je dva“, nebo „vysoká zaokrouhlená přední samohláska [*y*] nemůže být druhým elementem diftongu“; jiné všeobecné omezení pokrývá fonotaktiku slabičné souhlásky atd. Poté Lin formuluje několik **specifických fonotaktických omezení** (*specific phonotactic constraints*), která se většinou vztahují ke konkrétním rysům. Některá se týkají souhlásek – těmi se zde nebudeme zabývat. Další omezení se týká základu slabiky (*rime*, subfinály), jiné se týká sekvencí ^GV^V. Lin nakonec konstatuje (120), že kombinování segmentů v čínské slabice je určováno dvěma hlavními tendencemi: **asimilační** a **disimilační**: „Pozorujeme, že na jedné straně existuje preference sousedství podobných typů segmentů, např... požadavek segmentů se shodou v rysech [*back*] a [*round*] uvnitř základu slabiky. Na druhé straně existuje preference toho, aby se některé podobné typy segmentů nevyskytovaly ve slabice společně, např. zákaz výskytu dvou vysokých samohlásek/glid, jsou-li obě [*-back*] nebo [*+round*] uvnitř jedné slabiky... První typ omezení je asimilační, zatímco druhý typ je disimilační.“

Poznámka: Lin neříká, zda jsou její pravidla a omezení **fonologická, či fonetická**. Uvádí k tomu, že stanovit hranici mezi oběma je komplikované a uzavírá (150): „Některé segmentální procesy a pravidla v SC, které budeme diskutovat níže, jsou co do své klasifikace jako *fonologické* nebo *fonetické* kontroverzní. Naším cílem je zkrátka zkoumat hlavní procesy a pravidla, ať už jsou fonologické či fonetické povahy, abychom tak lépe pochopili, které hlásky mění své fonetické vlastnosti, v jakých kontextech a proč.“

4.3 DUANMUOVA ANALÝZA

Duanmuův přístup (Duanmu 2002) patří mezi moderní interpretace čínské slabiky, které ze souboru teoreticky možných sekvencí produkují souhrn přijatelných sekvencí za pomoci aplikace **fonotaktických omezení** (*constraints*), která určité sekvence vylučují jako nepřípustné. Takové koncepce se označují jako *constraint-based approaches*. Duanmu konkrétně pracuje s tzv. „Teorií optimality“, *Optimality Theory* (OT zavádí soubor omezení, která jsou hierarchizována, neboť mohou být v konfliktu; s jejich pomocí se z předem neomezeného souboru forem vybírají optimální „kandidáti“; omezení jsou v principu univerzální a jazyky se liší tím, jakým způsobem omezení hierarchizují). Přístup založený na omezeních přijímá také Lin 2007. Odkazovat na ni budeme zejména v případech, kdy se její analýza liší od Duanmu. Oba autoři budeme pro jednoduchost citovat bez letopočtu, pouze stránkami.

Při formulaci omezení je snaha, aby objasnily maximální počet existujících a neexistujících sekvencí, a aby zůstalo co nejméně nevysvětlených případů (tj. sekvencí, které jsou sice predikované, ale neexistují, a naopak sekvencí, které existují navzdory pravidlům). Sekvence, které neexistují, protože jsou vyloučeny pravidly, budeme v dalším výkladu nazývat „**systémové absence**“ (Lin 117 je nazývá *systematic gaps*). Sekvence, které neexistují, přestože neodporují žádnému pravidlu – jejich

nepřítomnost **zůstává nevysvětlená**, a tedy zatím nezbývá, než ji pokládat za náhodnou – budeme nazývat „**náhodné mezery**“ (Lin 117 je nazývá *accidental gaps*, obdobně Duanmu 51). Jak poznamenává Lin (ibid), oba případy lze rozlišit takto: náhodná mezera je potenciálně existující formou, jejíž neexistence je nahodilá; rodilý mluvčí by takovou sekvenci toleroval např. v nově utvořeném slově; naproti tomu sekvenci, která je systémovou absencí, by odmítl. Lin však dodává, že rozlišit je bývá někdy obtížné.

Duanmu má pro jednotlivé pozice G, V, X tyto elementy:

G – mediály:	/i/, /u/, /y/, Ø	4
V – centrály:	/a/, /ə/, /i/, /u/, /y/, /Ø/	6
X – terminály:	/i/, /u/, /y/, /n/, /ŋ/, Ø	6

Počet teoreticky možných kombinací **GVX** vypočítává Duanmu (61) jako **4 x 5 x 6 = 120**. Při kalkulaci nechává stranou /Ø/ na pozici **V**, protože to se nerealizuje jako samohláska a navíc se nemůže s ničím kombinovat. Terminál má 6, protože na pozici **X** připouští /y/.

Poznámka: Vysoký vokál /y/ však terminálně nikdy nevystupuje, podobně jako např. /ŋ/ nikdy nevystupuje v iniciální pozici **C** (Duanmu 38 sám uvádí, že /i/, /u/ mohou fungovat jako druhá složka diftongu, avšak /y/ nikoli). Mezi **X** jej zde zakalkulovává zjevně proto, že /y/ patří mezi tři čínské vysoké vokalické fonémy, přičemž /i/, /u/ se mohou vyskytovat ve všech třech pozicích jako mediála, centrála i terminála – takže totéž je teoreticky možno očekávat i pro /y/. Sekvence */ay/, */əy/ tedy Duanmu pokládá za **náhodné mezery** (66). Jinak postupuje Lin 116 – hned zpočátku přijímá zákaz [y] jako druhé části diftongu v podobě obecného fonotaktického omezení. U ní jsou tedy */ay/, */əy/ **systémové absence**. Řešení Lin pokládáme za vhodnější – je nepochybné, že dané sekvence by rodilý mluvčí odmítl např. v nově utvořeném slově jako principálně nepřijatelné. Naopak např. pro sekvenci */ya/ lze předpokládat, že by za jistých okolností mohla být přijatelná.

Všech **120** teoreticky možných sekvencí **GVX** je patrných z tabulky na str. 62 Duanmuovy práce. Duanmu zde ve svislém sloupci ustavuje veškeré teoreticky možné subfinály (**VX**). Je jich 30. Kombinuje je pak se čtyřmi mediálními elementy. Existující kombinace označuje „+“, neexistující kombinace „-“. Konstatuje, že počet skutečně existujících sekvencí **GVX** je **pouhých 34** (spolu s jejich povrchovými formami je najdeme na str. 71, lze je též vyabstrahovat z tabulky slabik na konci knihy). Neexistuje **86** sekvencí. Jejich nepřítomnost vysvětluje Duanmu takto (66):

- **36** sekvencí neexistuje proto, že porušují omezení *Rhyme Harmony*
- **40** sekvencí neexistuje proto, že porušují omezení *Dissimilation*
- **10** sekvencí jsou náhodné mezery

Duanmuova omezení jsou (v duchu OT) hierarchizovaná – *Rhyme Harmony* je vyššího ranku (viz str. 55, *constraint ranking*).

Níže objasníme jejich povahu a fungování.

• Omezení *Rhyme Harmony* (dále jen **RH**)

Duanmuova jednotka *rhyme* odpovídá základu slabiky (**VX**). Spadají sem jednak sekvence **V^C**, jednak sekvence **V^V**. Duanmu (63) zavádí pro **VX** omezení **RH**, které formuluje takto: „Samohláska v jádru a koda nesmějí mít opačné hodnoty rysů [back] nebo [round].“ Omezení se v praxi nevztahuje na všechny **VX**, ale jen na případy, které mají v nukleu **vysokou samohlásku**. Dále se netýká sekvencí s ne-vysokými vokály /a/, /ə/, protože ty nejsou v rysech [back], [round] specifikovány (viz kap. **Vokální inventář čínštiny**). Z toho plyne, že ani nemohou podobné omezení porušovat. Lin 118 má **obdobné omezení** s poněkud odlišnou formulací: „Segmenty v *rime* musí mít stejnou hodnotu rysů [back] a [round].“

Duanmu zjišťuje, že **RH** porušují **3** subfinály typu **V^C** a **6** subfinál typu **V^V**. Ze **30** subfinál jich zůstane **21**. Přehled subfinál, které zbudou jako přijatelné, má na str. 64.

• **Omezení Dissimilation (D)**

Toto omezení (65) už platí **pro celé GVX**: zakazuje v GVX přítomnost dvou palatálních a/nebo zaokrouhlených hlásek (ať už spolu sousedí, či nikoli). Omezení je formulováno takto:

- zákaz dvou palatálních hlásek * [i]-[i]
- zákaz dvou zaokrouhlených hlásek * [u]-[u]

Duanmu při aplikaci obou omezení postupuje následovně:

Subfinály, které obstály v sítu **RH**, kombinuje v tabulce (65) s mediálami /i/, /u/, /y/, Ø. Vzniklé kombinace GVX podrobuje působení **Dissimilation**. Přijatelné sekvence označuje „+“. U vadných sekvencí konkrétně uvádí, zda porušují omezení „zákaz dvou palatálních hlásek“ (**I**), nebo „zákaz dvou zaokrouhlených hlásek“ (**U**), nebo oba zákazy (**IU**). Sekvence, které jsou nezávadné, přesto však neexistují, označuje „-“. Těchto **náhodných mezer** (*unexplained missing forms*) je deset (66):

*/ui/, */iu/, */ya/, */ay/, */əy/, */yn/, */iən/, */yən/, */yaŋ/, */yəŋ/

Pro představu ukažme dva řádky z tabulky; každé políčko odpovídá určité kombinaci mediály a subfinály (pro názornost v závorce doplňujeme konkrétní podobu sekvence):

mediály → subfinály ↓	Ø	i [j]	u [w]	y [ɥ]
au	+ (/au/)	+ (/iau/)	U (*/uau/)	U (*/yau/)
əy	- (*/əy/)	I (*/iəy/)	U (*/uəy/)	IU (*/yəy/)

Obr. 1: Dva ukázkové řádky z Duanmuovy tabulky na str. 65

Duanmu postupuje způsobem, který se na první pohled zdá respektovat komponenty čínské slabiky a jejich hierarchické vztahy – tj. v prvním kroku uvažuje těsně slitou jednotku subfinála (základ slabiky), pro níž formuluje **RH**, a pak teprve k přijatelným sekvencím připojuje mediální element. Všimněme si však následujícího: zatímco omezení **RH** je nerozlučně spojeno se subfinálou (jak už napovídá samo jeho pojmenování), tj. uplatňuje se výhradně na sekvence **V^V** a **V^C**, tak **Dissimilation** se uplatňuje na celé **GVX**, tedy na sekvence *všech* typů: nejenom na sekvence začínající mediálou – tj. na **^GV** (vylučuje např. */yu/), na **^GV^C** (vylučuje např. */uyn/) a na **^GV^V** (vylučuje např. */yəu/; zde se omezení vztahuje k *okrajovým* segmentům), ale *znova* i na subfinálu, tedy na **V^V** (vylučuje např. */ii/) a **V^C** (obstojí např. /in/). Tento moment bude významný pro kritickou diskusi o Duanmuově modelu.

Ještě srovnajme Duanmuovu **Dissimilation** s řešením, které přijímá Lin. Ta nemá žádné širší disimilační omezení pro GVX jako Duanmu. Zavádí dvě užší omezení.

Jedno se vztahuje na **^GV** a má naopak **asimilační charakter** (Lin 120): „Glida nemůže být přímo následována vysokou samohláskou, která se od ní liší co do rysu [back]“. Lin tím vylučuje *[ju] (tj. /iu/), *[wi] (tj. /ui/), *[wy] (tj. /uy/), *[ɥu] (tj. /yu/). Daří se jí tedy objasnit dvě sekvence, které Duanmuovi zůstaly jako náhodné mezery: */iu/, */ui/. Na druhé straně však Lin neobjasňuje, proč neexistují kombinace dvou předních elementů *[ɥi] (tj. /yi/), *[jy] (tj. /iy/). Čtenář je nucen se domnívat, že je řadí k náhodným mezerám. Kombinace */ii/, */uu/, */yy/ neřeší. Všimněme si také, že asimilačním omezením u Lin projdou sekvence [ji], [wu] (Lin je přímo zmiňuje). Ty však mají jinou povahu než předešlé: objevují se např. ve slabikách [jin] (yín 银 „stříbro“), [wu] (wū 五 „pět“); glida zde vzniká procesem geminace nukleu při neobsazené iniciále (Lin 171) a nemá žádnou fonologickou

hodnotu. Fakt, že např. [wu] (tj. /u/) a [wi] (tj. /ui/) jsou u Lin podrobeny sítu téhož omezení (ačkoli podkladově jde jednou o jednoduchý vokál, jednou o vokály dva), je podle nás zavádějící. Její starší práce Lin 1989:59 – přijímala širěji formulované omezení, které zakazovalo sousedství dvou vysokých samohlásek: *[+high] - [+high] (cit. in Duanmu 2002:64). To lze pokládat za vhodnější řešení.

Další omezení, které Lin formuluje, se vztahuje na okrajové segmenty **GVV** a má disimilační povahu. Sekvence ^GV^V projevují následující pravidelnost: okrajové elementy **mediála** a **vokální terminála** si nejsou podobné; např. Kasevich & Speshnev 1970:369 upozorňují na jednu ze zákonitostí struktury čínské slabiky – že kombinování foneticky podobných mediál a terminál uvnitř jedné slabiky je zakázáno. Zatímco Duanmu vylučuje nepřijatelné sekvence širokým omezením Dissimilation, Lin 119 formuluje **speciální disimilační omezení** pro okrajové elementy sekvencí ^GV^V. Na rozdíl od Duanmu v něm pracuje s rysem [back]: „Ve slabice, která obsahuje **GVV**, tak glida a vysoký vokál v druhé části diftongu nesmí být oba [-back] nebo oba [+round]“.

4.3.1 TABULKA VŠECH KOMBINACÍ GVX DLE DUANMUA

Níže předkládáme přehledovou tabulku, slučující obě Duanmuovy tabulky (ze str. 62, 65). V levém sloupci je **30** teoreticky možných subfinál, které se kombinují se **4** mediálními elementy včetně nulového. To dává $30 \times 4 = 120$ teoreticky možných **GVX** (počet vstupních kombinací Duanmu v duchu „Teorie optimality“ předem nijak neomezuje).

Tabulka poskytuje přehled o tom, které kombinace Duanmu pokládá za přípustné, které za nepřipustné a proč, a které za náhodné mezery:

- **přípustné sekvence**, tj. existující finály, jsou v šedém čtverečku (**34**)
- **nepřípustné sekvence**, tj. **systémové absence**, způsobené porušením jednoho či druhého omezení, jsou označeny hvězdičkou; v závorce je uvedeno omezení, jehož porušení k absenci vedlo: (RH) = *Rhyme Harmony* (**36**), (D) = *Dissimilation* (**40**)
- **náhodné mezery** jsou označeny hvězdičkou a otazníkem (**10**)

Tedy $34 + 36 + 40 + 10 = 120$. Symboly reprezentují fonémy.

mediály → subfinály ↓	∅	i	u	y	terminály
i	i	* ii (D)	* ui ?	* yi (D)	∅
u	u	* iu ?	* uu (D)	* yu (D)	
y	y	* iy (D)	* uy (D)	* yy (D)	
ə	ə	iə	uə	yə	
a	a	ia	ua	* ya ?	
in	in	* iin (D)	uin [ɿin]	* yin (D)	n
un	* un (RH)	* iun (RH)	* uun (RH)	* yun (RH)	
yn	* yn ?	* iyn (D)	* uyn (D)	* yyn (D)	
ən	ən	* iən ?	uən	* yən ?	

an	an	ian	uan	yan	
iŋ	* iŋ (RH)	* iiŋ (RH)	* uiŋ (RH)	* yiŋ (RH)	ŋ
uŋ	uŋ	iuŋ [ɥuŋ]	* uuŋ (D)	* yuŋ (D)	
yŋ	* yŋ (RH)	* iyŋ (RH)	* uyŋ (RH)	* yyŋ (RH)	
əŋ	əŋ	iəŋ	uəŋ	* yəŋ ?	
aŋ	aŋ	iaŋ	uaŋ	* yaŋ ?	
ii	* ii (D)	* iii (D)	* uii (D)	* yii (D)	i
ui	* ui (RH)	* iui (RH)	* uui (RH)	* yui (RH)	
yi	* yi (RH)	* iyi (RH)	* uyi (RH)	* yyi (RH)	
əi	əi	* iəi (D)	uəi	* yəi (D)	
ai	ai	* iai (D)	uai	* yai (D)	
iu	* iu (RH)	* iiu (RH)	* uiu (RH)	* yiu (RH)	u
uu	* uu (D)	* iuu (D)	* uuu (D)	* yuu (D)	
yu	* yu (RH)	* iyu (RH)	* uyu (RH)	* yyu (RH)	
əu	əu	iəu	* uəu (D)	* yəu (D)	
au	au	iau	* uau (D)	* yau (D)	
iy	* iy (RH)	* iiy (RH)	* uiy (RH)	* yiy (RH)	y
uy	* uy (RH)	* iuy (RH)	* uuy (RH)	* yuy (RH)	
yy	* yy (D)	* iyy (D)	* uyy (D)	* yyy (D)	
əy	* əy ?	* iəy (D)	* uəy (D)	* yəy (D)	
ay	* ay ?	* iay (D)	* uay (D)	* yay (D)	

Obr. 2: Sekvence GVX dle Duanmua

poznámky k tabulce

– Sekvenci */yin/ se čtením [ɥin] (6. řádek) vylučuje Duanmu pomocí *Dissimilation*. Avšak na fonetické rovině ztotožňuje [ɥin] s [win]. To je fonologicky /uin/, jež nic neporušuje, proto je přijato (/ui/ je pro Duanmua nezávadné, figuruje mezi náhodnými mezerami). Sekvenci */yuŋ/ se čtením [ɥuŋ] (12. řádek) Duanmu také vylučuje pomocí *Dissimilation*. Avšak na fonetické rovině ztotožňuje [ɥuŋ] s [juŋ]. To je fonologicky /iuŋ/, jež nic neporušuje, proto je přijato (/iu/ je pro Duanmua nezávadné, figuruje mezi náhodnými mezerami). Duanmu oba případy vysvětluje alofonickou variací, tj. procesem *G-spreading* (66).

– Vyloučené sekvence */ii, uu, yy/ by měly fonetickou realizaci [i:, u:, y:]. Ta je stejná, jakou mají přijatelné subfinály /i, u, y/; u nich totiž dochází na povrchové rovině k rozšíření nukleární samohlásky do kody (81).

– Některé sekvence vyloučené omezením **RH** jsme podtrhli – k tomu viz níže.

4.3.2 DISKUSE K DUANMUOVĚ MODELU

Podíváme se nyní na některá potenciálně sporná místa Duanmuovy analýzy. Budeme zkoumat efektivnost jeho modelu a poté navrhneme modifikované řešení.

Nejprve zmiňme záležitost, která je relativně okrajová – týká se tří náhodných mezer: jsou to tři sekvence **VX**: */yn/, */əy/, */ay/ (sloupec Ø). Jejich kombinace s mediálami /i/, /u/, /y/ Duanmu vylučuje s tím, že porušují *Dissimilation*. Z našeho pohledu je to zbytečné – neexistence */iyn/, */uyn/ atd. není primárně dána porušením omezení *Dissimilation*, nýbrž neexistencí příslušného *rhyme*, subfinály Lze předpokládat, že neexistující *rhyme* nebude vstupovat do kombinací s dalšími elementy. Tento předpoklad je zde správný – žádná z kombinací neexistuje. Níže probereme sporný bod Duanmovy analýzy, který má podle nás zásadnější charakter. Týká se **sekvencí vysokých vokálů**.

Duanmuovo primární omezení *Rhyme Harmony* se vztahuje na *rhyme*, subfinálu (**VX**). Další omezení, *Dissimilation*, je formulováno obecněji, pro celé **GVX**. V Duanmuově kombinační tabulce subfinál a mediál (65) jsou v levém sloupci subfinály, které prošly sítím **RH**; jejich kombinace s mediálami včetně nulové jsou pak podrobeny sítu omezení *Dissimilation*. Převážná část vstupních subfinál (sloupec Ø) zůstává omezením *Dissimilation* nedotčena (ty které mají nosovou terminálu, ani dotčeny být nemohou – pro koncový konsonant nelze mluvit o zaokrouhlenosti nebo palatálnosti). Většina subfinál existuje (je u nich „+“), tři spadají do nevysvětlených absencí (je u nich „-“). Výjimkou jsou ale tři poslední řádky tabulky, zakládané subfinálami /ii/, /uu/, /yy/. Tyto subfinály jsou vyloučeny omezením *Dissimilation*, a stejně tak všechny ostatní sekvence v těchto řádcích (tj. kombinace s mediálou). Povšimněme si jich blíže:

mediály → subfinály ↓	Ø	i ([j])	u ([w])	y ([ɥ])
ii	*/ii/ I	*/iii/ I	*/uii/ I	*/yii/ I
uu	*/uu/ U	*/iuu/ U	*/uuu/ U	*/yuu/ U
yy	*/yy/ IU	*/iyy/ IU	*/uyy/ IU	*/yyy/ IU

Obr. 3: Řešení subfinál /ii/, /uu/, /yy/ a jejich kombinací s mediálami u Duanmu

V čele řádků stojící subfinály /ii/, /uu/, /yy/ se Duanmuovi nepodařilo vyloučit pomocí **RH**. Protože však neexistují, nezbyvá mu než odůvodit jejich neexistenci tím, že porušují *Dissimilation* (sloupec Ø).

Pozorujeme tedy, že neexistující kombinace **V^V** vylučuje Duanmu dvěma různými omezeními:

- Pokud jsou to vokály *fonologicky různé* (např. v sekvenci */ui/), daří se mu vyloučit je pomocí **RH**.
- Pokud však jsou to vokály *fonologicky stejné* (např. v sekvenci */ii/), musí na ně uplatnit *Dissimilation* (a jejich kombinace s mediálami /i, u, y/ vylučuje taktéž pomocí D).

Neboli: na **strukturně stejné sekvence (V^V)** Duanmu uplatňuje **dvě různá omezení** (např. */ui/ – RH, */ii/ – D). Naopak některé **strukturně různé sekvence (V^V, G^V)** vylučuje **stejným omezením** (*/ii/, */ii/ – D). Zdá se tedy, že struktura sekvence (a funkce segmentů) nehraje pro Duanmu prvotní roli. Není tomu zjevně tak, že by omezení **RH** vyloučilo všechny (!) závadné subfinály (V^V, V^C), a

omezení **D** by poté z jejich kombinací s mediálami (${}^G\mathbf{V}$, ${}^G\mathbf{V}^V$, ${}^G\mathbf{V}^C$) vyloučilo všechny zbývající závadné formy.

Shrňme, jak Duanmu vylučuje sekvence složené pouze z vysokých vokálů:

vyloučeno pomocí **RH** (64):

šest sekvencí $\mathbf{V}^V$ $*/\mathbf{ui}/$, $*/\mathbf{yu}/$, $*/\mathbf{yi}/$, $*/\mathbf{iu}/$, $*/\mathbf{iy}/$, $*/\mathbf{uy}/$

vyloučeno pomocí **Dissimilation** (65):

sedm sekvencí ${}^G\mathbf{V}$ $*/\mathbf{ii}/$, $*/\mathbf{uu}/$, $*/\mathbf{yy}/$, $*/\mathbf{iy}/$, $*/\mathbf{yi}/$, $*/\mathbf{uy}/$, $*/\mathbf{yu}/$

tři sekvence $\mathbf{V}^V$ $*/\mathbf{ii}/$, $*/\mathbf{uu}/$, $*/\mathbf{yy}/$

devět sekvencí ${}^G\mathbf{V}^V$ $*/\mathbf{iii}/$, $*/\mathbf{uii}/$, $*/\mathbf{yii}/$, $*/\mathbf{iuu}/$, $*/\mathbf{uuu}/$, $*/\mathbf{yuu}/$, $*/\mathbf{iyi}/$, $*/\mathbf{uyy}/$, $*/\mathbf{yiy}/$

nevysvětleno (náhodné mezery) (66)

jedna sekvence ${}^G\mathbf{V}$ $*/\mathbf{ui}/$

jedna sekvence $\mathbf{V}^V$ $*/\mathbf{iu}/$

Neboli: všechny neexistující sekvence, které obsahují dva **fonologicky stejné vysoké vokály**, se – bez ohledu na svou strukturu – vylučují pomocí *Dissimilation*. Jsou to např. $*/\mathbf{ii}/$, $*/\mathbf{ií}/$, $*/\mathbf{iii}/$.

Avšak některá řešení se zdají naznačovat, že Duanmu *respektuje* u sekvencí odlišnost struktury (a že tedy např. $*/\mathbf{u}/$ v pozici centrály pokládá za něco principiálně jiného než $*/\mathbf{u}/$ v pozici terminály). Týká se to sekvencí dvou **fonologicky různých vysokých vokálů**. Např. $*/\mathbf{y}/$, $*/\mathbf{u}/$, které mohou jednou budovat $\mathbf{V}^V$ – $*/\mathbf{yu}/$, jednou ${}^G\mathbf{V}$ – $*/\mathbf{yu}/$. Vokál $*/\mathbf{y}/$ jednou funguje jako centrála, jednou jako mediála. Vokál $*/\mathbf{u}/$ jednou funguje jako terminála, jednou jako centrála. Obě sekvence jsou nepřijatelné: $*/\mathbf{yu}/$, $*/\mathbf{yu}/$. V přehledu výše jsme je podtrhli. Jak vidno, Duanmu vylučuje každou z nich jiným omezením, z nichž jedno má asimilační charakter (RH) a druhé disimilační (D): absenci $*/\mathbf{yu}/$ vysvětluje nepodobností segmentů (porušuje RH), kdežto absenci $*/\mathbf{yu}/$ vysvětluje podobností segmentů (porušuje D). Podobně je tomu s dvojicemi $*/\mathbf{yi}/$ – $*/\mathbf{yi}/$, $*/\mathbf{iy}/$ – $*/\mathbf{iy}/$, $*/\mathbf{uy}/$ – $*/\mathbf{uy}/$.

Neboli: struktura sekvence se v některých případech zdá být pro Duanmu nerelevantní, v jiných ji jakoby bere v úvahu. To působí jako nekonzistentní.

Duanmu v postup podle našeho názoru **zamlžuje určitou vlastnost zvukové stavby slabiky v jazycích**, která má **obecnější povahu** a se stavbou *čínské* slabiky (a strukturou jednotlivých sekvencí) specificky nesouvisí. V jazycích, které mají diftongy (a případně triftongy), pozorujeme následující tendenci: v diftongu (tím spíše v triftongu) se **vokály se stejnou mírou otevřenosti** (specificky vokály *vysoké*) **kombinují mnohem méně často** než vokály s různou mírou otevřenosti. Pozorujeme, že tautosylabické sekvence vysokých vokálů jsou relativně neběžné. Tato tendence je patrná v evropských jazycích. Pokud má jazyk diftongy, nejpravděpodobněji to budou diftongy typu $*/\mathbf{ai}/$, $*/\mathbf{au}/$, $*/\mathbf{ei}/$, $*/\mathbf{ie}/$ apod. V jazycích s bohatstvím diftongů jako španělština, italština, či portugalština sice najdeme i kombinace vysokých vokálů, avšak vidíme, že jejich počet je v porovnání s ostatními kombinacemi malý (např. Tláskal 2006:85 pro portugalštinu uvádí z diftongů orálních 11 klesavých, 14 stoupavých, dále 4 diftongy nazální a celkem 8 triftongů, tj. dohromady **37** takových útvarů. Z nich pouze **7** je složeno z vysokých vokálů). Můžeme předpokládat, že jde pravděpodobně o tendenci v jazycích univerzální; srovnávací studie, které by poskytly odpověď, nám však nejsou známy. Nicméně v každém případě je doloženo, že čím větší je kontrast mezi složkami diftongu co do jejich otevřenosti, tím je diftong preferovanější: Lindau, Norlin & Svantesson 1985 (cit. in Laver 1994:285 nebo Ladefoged & Maddieson 1996:321) zjišťují, že v jazycích, které mají diftongy (což je zhruba jedna třetina ze vzorku 300 jazyků světa), jsou jednoznačně nejfrekventovanější diftongy typu $*/\mathbf{ai}/$ (75%), $*/\mathbf{au}/$ (65%). U nich pozorujeme maximální kontrast složek.

To nás vede k přesvědčení, že vysvětlovat neexistenci $\mathbf{V}^V$ sekvencí složených ze dvou fonologicky různých vysokých vokálů – $*/\mathbf{ui}/$, $*/\mathbf{yu}/$, $*/\mathbf{yi}/$, $*/\mathbf{iu}/$, $*/\mathbf{iy}/$, $*/\mathbf{uy}/$ (a následně jejich ${}^G\mathbf{V}^V$ kombinací s mediálami, např. $*/\mathbf{uii}/$, $*/\mathbf{uyy}/$) tím, že si jejich složky „nejsou dostatečně podobné“ (porušují RH), není výstižné. **Problémem je naopak to, že si složky jsou podobné** – obě jsou vysoké. *Toto*

především podle nás způsobuje nechuť čínštiny k takovým sekvencím. Celkem se to týká **24 sekvencí** – v tabulce na obr. 2 byly podtrženy.

změna ranku obou omezení?

Drtivá většina Duanmuových nepřijatelných sekvencí obsahuje dvě nebo dokonce tři sousedící vysoké samohlásky (buď patří mezi podtržené, které jsou vyloučeny omezením RH, anebo podtržené nejsou, eliminuje je omezení D). Takovou sekvencí však lze uvnitř slabiky libovolného jazyka **očekávat s malou pravděpodobností**, jak jsme nastínili výše. Podle nás by proto měly být podobné sekvence eliminovány už v prvním kroku. U Duanmu je omezení **RH** vyššího ranku než **Dissimilation**, aplikuje se jako první. Domníváme se, že by tomu mohlo být opačně – že je příhodnější vyloučit sekvence vysokých vokálů hned v prvním kroku širším disimilačním omezením, které nemusí, ba dokonce **nemá** zohledňovat strukturu sekvencí, protože **jeho charakter je obecnější**. Podívejme se nyní, zda by šlo změnit rank obou Duanmuových omezení a jako první aplikovat omezení **Dissimilation**. Neboli – zda by se podařilo nejprve najednou vyřadit **většinu sekvencí vysokých vokálů** (bez ohledu na jejich strukturu). Pokusíme se zjistit, zda je možné s pomocí **Dissimilation** vyloučit i šest sekvencí **V^V**, jež Duanmu vylučuje pomocí **RH**:

- */ui/ ne (první hláska je zaokrouhlená nepalatální, druhá je nezaokrouhlená palatální)
- */yu/ ano (dvě zaokrouhlené hlásky)
- */yi/ ano (dvě palatální hlásky)
- */iu/ ne (první hláska je nezaokrouhlená palatální, druhá je zaokrouhlená nepalatální)
- */iy/ ano (dvě palatální hlásky)
- */uy/ ano (dvě zaokrouhlené hlásky)

Nedaří se tedy vyloučit sekvence */ui/, */iu/ (a tím ani jejich kombinace s mediálami, např. */yui/). Je možné zařadit je mezi náhodné mezery, kde už nacházíme dvě podobné sekvence */ui/, */iu/; (ty jsou ovšem **V^C**).

šířeji pojatá disimilace?

Nabízí se ještě efektivnější řešení: **pojmut omezení Disimilace šířeji** a s jeho pomocí v prvním kroku **vyloučit veškeré sekvence, obsahující sousedící vysoké vokály** (tedy i ty, jejichž složky jsou /i/, /u/ lišící se v obou rysech [back] i [round], proto tyto sekvence v Duanmuově sítu **D** obstály). Podařilo by se tak pokrýt i neexistenci */ui/, */iu/, */ui/, */iu/. Omezení **RH** (nižšího ranku) by pak mohlo být rezervováno pouze pro sekvence **V^C**, tj. vokál s nosovou terminálou (eliminováno by se jím */iŋ/, */un/, */yŋ/).

Jak jsme již zmínili, podobné řešení navrhovala Lin 1989:59 – zaváděla omezení, které zakazovalo jakékoli sousedství dvou vysokých samohlásek. Duanmu 64 sice na Lin upozorňuje, avšak takovéto řešení sám zavrhuje. Podotýká, že v jeho modelu není nutné takové omezení zavádět, protože nevyhovující sekvence **V^V** jsou již vyloučeny omezením **RH**.

Níže se pokusíme v naznačeném duchu upravit tabulku, kterou jsme předložili na obr. 2. Sekvence porušující šířeji formulované omezení **Disimilace** přitom chápeme tak, že jsou v rozporu s převládající obecnou tendencí ve stavbě slabiky jazyků, píšeme je proto petitem a přisazujeme je k pravému okraji políčka. Pomineme-li tyto málo pravděpodobné sekvence, počet „očekávaných“ sekvencí se významně zredukuje – **odpadne 61 sekvencí**, zůstane **59 sekvencí**. Omezení **RH**, které se vztahuje už specificky k čínské slabice, z nich vyloučí **3 sekvence**: */iŋ/, */un/, */yŋ/. Ty představují **systémové absence**. Počet **náhodných mezer** se sníží na **8** (zmizí z nich */ui/, */iu/). **Nedořešeno** zůstává **14** neexistujících sekvencí složených ze tří vokálů, z nichž prostřední (centrála) je ne-vysoký vokál (např. */yæi/); Duanmu je vylučuje pomocí **Dissimilation** (námi nově formulovaná podoba omezení však postihuje jen **sousedící vysoké vokály**). Označme je prozatím prázdnou závorkou ( ); pokusíme se je dořešit později. Existujících sekvencí zůstává **34**. Tedy $59 = 3 + 8 + 14 + 34$.

mediály → subfinály ↓	∅	i	u	y	terminály
i	i	* ii (D)	* ui (D)	* yi (D)	∅
u	u	* iu (D)	* uu (D)	* yu (D)	
y	y	* iy (D)	* uy (D)	* yy (D)	
ə	ə	iə	uə	yə	
a	a	ia	ua	* ya ?	
in	in	* iin (D)	uin [ɥin]	* yin (D)	n
un	* un (RH)	* iun (D)	* uun (D)	* yun (D)	
yn	* yn ?	* iyn (D)	* uyn (D)	* yyn (D)	
ən	ən	* iən ?	uən	* yən ?	
an	an	ian	uan	yan	
iŋ	* iŋ (RH)	* iin (D)	* uin (D)	* yin (D)	ŋ
uŋ	uŋ	iun [ɥun]	* uun (D)	* yun (D)	
yŋ	* yŋ (RH)	* iyn (D)	* uyn (D)	* yyn (D)	
əŋ	əŋ	iəŋ	uəŋ	* yəŋ ?	
aŋ	aŋ	iaŋ	uaŋ	* yaŋ ?	
ii	* ii (D)	* iiii (D)	* uiii (D)	* yiii (D)	i
ui	* ui (D)	* iiii (D)	* uiiii (D)	* yiii (D)	
yi	* yi (D)	* iiii (D)	* uiiii (D)	* yiii (D)	
əi	əi	* iəi ( )	uəi	* yəi ( )	
ai	ai	* iai ( )	uai	* yai ( )	
iu	* iu (D)	* iuu (D)	* uiu (D)	* yiu (D)	u
uu	* uu (D)	* iuu (D)	* uuu (D)	* yuu (D)	
yu	* yu (D)	* iyu (D)	* uyu (D)	* yyu (D)	
əu	əu	iəu	* uəu ( )	* yəu ( )	
au	au	iau	* uau ( )	* yau ( )	
iy	* iy (D)	* iyy (D)	* uyy (D)	* yyy (D)	y
uy	* uy (D)	* iuy (D)	* uuy (D)	* yuy (D)	

yy	* yy (D)	* iyy (D)	* uyy (D)	* yyy (D)
əy	* əy ?	* iəy ( )	* uəy ( )	* yəy ( )
ay	* ay ?	* iay ( )	* uay ( )	* yay ( )

Obr. 4: Sekvence GVX při šířeji pojaté Disimilaci a změně jejího ranku

SHRNUTÍ

- To, že Duanmu ustavuje *Dissimilation* jako omezení nižšího ranku a že velkou část sekvencí vysokých vokálů vylučuje pomocí **RH**, zastírá významnou nadřazenou vlastnost stavby slabiky v jazycích – totiž relativní **nechut' k tautosylabickému sousedství dvou vysokých vokalických prvků**. Nabízí se přijmout širší omezení disimilačního typu jakožto omezení vyššího ranku (než RH). Protože má velmi obecný charakter, jeho uplatnění by nemuselo být chápáno jako apriorní omezení množiny kandidátů.
- Duanmu formuluje omezení **RH** pro základ slabiky, *rime*. To budí dojem, že svou analýzu staví na strukturních komponentech (čínské) slabiky. Avšak při postupné aplikaci obou omezení **RH**, **D** se zdá, že strukturu sekvencí Duanmu někdy bere v úvahu, někdy naopak ne, což působí jako nekonzistentní.
- Je sice pravda, že Duanmuovi se daří aplikací omezení **RH** a **D** ustavit převahu neexistujících sekvencí jakožto **systémové absence**, pouze 10 případů mu zůstává nevysvětleno. V tomto směru lze jeho analýzu pokládat za úspěšnou. Avšak zvažme následující: Duanmu zjišťuje, že ze **120** možných (tj. „očekávaných“) kombinací jich **86** neexistuje. Při pohledu na tabulku na obr. 4 vidíme na první pohled, že neexistující sekvence obsazují převážnou většinu políček. Sám Duanmu se podivuje (51): „*A puzzling fact about SC is that the majority of expected syllables are missing....*“ Otázkou však je, co se má považovat za *expected syllables*. I kdybychom změnili rank obou omezení a disimilaci pojali šířeji, tak pokud sekvence vyloučené disimilací budeme stále brát v úvahu jako „očekávané“ (OT předem neomezuje soubor možných kandidátů), budeme tak jako tak muset stále čelit velkému množství GVX, které navzdory své „očekávanosti“ neexistují. To budí následující otázku: do jaké míry Duanmuova analýza, založená na „Teorii optimality“, přiléhavě odráží specifika zvukové stavby čínské slabiky? Později se pokusíme nastítnit řešení, které odstraňuje uvedené problémy a doladuje naše výše uvedené návrhy. Staví na předpokladu, že **tautosylabické sekvence vysokých vokálů není třeba pokládat za „očekávané“**. Nejprve však (v následující kapitole) předvedem podstatně starší model manželů Dragunovových, který lze v mnohém pokládat za velmi efektivní a přehledný. I jím se námi navržené řešení bude inspirovat.

4.4 ANALÝZA DRAGUNOVOVÝCH

Zajímavou alternativu k modelům stavícím na západní fonologické tradici nabízí pohled na slabiku vycházející z **fonologické tradice čínské**. Přijímá jej půlstoletí stará analýza Dragunov & Dragunova 1955 (článek je v ruštině; čínský překlad vyšel 1958). Pracuje s tradičními čínskými koncepty a komponenty slabiky. Na rozdíl např. od pinyinů pro ně **vokál není povinnou složkou slabiky** – počítají se slabičnými souhláskami a do inventáře centrální přijímají foném /Ø/. Jejich analýza je fonologicky velmi úsporná a transparentní. K úspornosti přispívá zejména to, že **nepřipouštějí vysoké samohlásky jako centrály**, interpretují je jako mediály (nutným předpokladem tohoto řešení je ovšem přijetí /Ø/ do inventáře centrální). Mediála a terminála mohou být neobsazené, nejde však o foném /Ø/.

4.4.1 PŘIJETÍ SLABIČNÝCH SOUHLÁSEK

Ve slabikách, které pinyin zapisuje jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri* (a za centrálu zde považuje „apikální samohlásku“), mají Dragunovovi **centrálu nulovou**: /Ø/. Nositelem slabičnosti je tu pro ně (podobně jako u Duanmua nebo Lin) slabičné protažení iniciály (se zápisem výslovnosti [z], [ž]).

4.4.2 VYSOKÉ SAMOHLÁSKY V JÁDŘE SLABIKY

Dragunovovi (70) mají centrály /a/, /ə/ a /Ø/. Jak ale postupují u slabik, jejichž sonoritním vrcholem je vysoký vokál [i], [u] nebo [y], např. u slabik [pi], [ku], [ɕy]? Jejich nukleus fonologicky interpretují nikoli jako centrálu, nýbrž **jako mediálu, která funguje jako centrála**; centrála je nulová. Dragunovovi píšou (60): „Mediály mohou mít slabičný charakter a být nositelkami tónu, tj. fungovat jako finály typu [-i], [-u], [-y].“ Mediály tedy vystupují buď v „klasické“ roli mediální, anebo plní roli centrály. Tento postup významně redukuje inventář „očekávaných“ finál: automaticky odpadá možnost, že by se vysoká samohláska vystupující jako slabičný vrchol **kombinovala s mediálou** (protože mediále nemůže předcházet mediála) nebo **s vokalickou terminálou** (protože k mediále se nemůže připojovat terminála). (Pokud jde o **terminálu nosovou**, tak mezi ní a vysokým vokálem mají Dragunovovi vždy podkladové /ə/, např. /iən/). Tím je efektivně objasněna absence celé řady kombinací ^GV, V^V, ^GV^V, které jiné modely vysvětlují s většími obtížemi (např. */iu/, */iu/, */yui/ – srov. s Duanmuem), nebo nevysvětlují vůbec (např. */ui/, */iu/ – srov. s Duanmuem).

Kasevich & Speshnev 1970:368 pohled Dragunovových podporují, i oni pokládají slabičnou vysokou samohlásku za **slabičnou variantu mediály**. Pro dané řešení předkládají fonologické argumenty, jejichž logika je zhruba takováto: předpokládejme, že finála slabik jako [pi], [ku], [ɕy] apod. je tvořena centrálou /i/, /u/, /y/, přičemž mediála je nulová: /Ø_m/. Avšak tato interpretace je v rozporu s faktem, že v čínštině neexistují takové finály, v nichž by se mediála pojila s některou vysokou centrálou /i/, /u/, /y/. Struktura „mediála + vysoká centrála“ je apriorně nemožná. Z toho tedy plyne, že je nepřijatelná i struktura „nulová mediála + vysoká centrála“, např. */Ø_mi/. Jedinou možností fonologické interpretace slabik jako [pi], [ku], [ɕy] je proto pokládat centrály [i], [u], [y] za slabičné varianty mediál, přičemž centrála je nulová. Obdobně tomu je ve slabikách ukončených nosovkou, jako [pin], [kuŋ] apod. – jejich finála se fonologicky skládá z mediály, nulové centrály a z nosové terminály (Dragunovovi zde však mají centrálu /ə/). Autoři se odvolávají na tradiční systém klasifikace finál *si hu*, s nímž je dané řešení v souladu; k tomu ještě níže.

Obdobně jako Dragunovovi postupoval už o několik let dříve Hockett 1947:259: na pozici [3] odpovídající centrále akceptuje jen samohlásky /a/, /e/ a nulu, kterou píše /#. Fonémy /i/, /u/ připouští pouze na mediální pozici [2] (kde navíc připouští /iu/) a na terminální pozici [4]. Pokud jako jádro slabiky vystupuje vysoký vokál, strukturně přísluší na pozici [2]; pozice [3] je obsazena nulou /#. Slabiku [pi] tedy Hockett analyzuje jako /Ci#/, tj. konsonant – mediála /i/ – nulová hlavní samohláska. Dále píše (262): „Pokud jde o uspořádání /Ci#/, kde je [hlavní] samohláska nulová, /i/ začíná spolu s konsonantem jakožto jeho palatalizace, po konsonantu pokračuje fakultativně jako vysoká přední nezaokrouhlená glida, načež ve všech případech pokračuje jako vysoká přední nezaokrouhlená samohláska, která je vrcholem sonority.“ Na podobnost analýzy Dragunovových s Hockettem přímo upozorňuje Hsüeh 1986:19. Dragunovovi však na Hocketta neodkazují, jejich model pravděpodobně vznikl nezávisle.

souvislost daného řešení se *si hu*

Oporu pro takový přístup lze skutečně v klasifikaci finál *si hu* najít, jak naznačovali Kasevich a Speshnev. Pro zařazení finály do jedné ze čtyř kategorií *hu* je rozhodující **počáteční element finály** (Viz kap. **Tradiční kategorie finál – si hu**). Finály s prvním elementem [i] jsou v kategorii *qichi hu*, finály s prvním elementem [u] jsou v kategorii *hekou hu*, finály s prvním elementem [y] jsou v kategorii *cuokou hu*, finály s ne-vysokým prvním elementem jsou v kategorii *kaikou hu*. Finály

s hlavní samohláskou /i/ (např. ve slabikách /pi/, /pin/) se tak ocitají ve společné kategorii s finálami začínajícími na mediálu /i/ (např. ve slabice /pian/). Obdobně to platí pro /u/, /y/.

- Pokud /i/ ve slabikách jako /pi/, /pin/ atd. určíme jako mediálu, můžeme systém *si hu* interpretovat velmi přehledně: **ve stejném *hu* jsou ty finály, které sdílejí stejnou mediálu**. Existují ještě jiné možnosti, jak se dobrat takovéto transparentní interpretace *si hu*:

- Ve slabikách s nukleem [i], [u], [y] je možno prohlásit tyto vysoké samohlásky za mediály, přičemž na pozici centrály se vloží **neutrální samohláska /ə/**. Pulleyblank 1984:47 poznamenává: „Když systém [*si hu*] interpretují západní lingvisté, je zvykem odkazovat k palatálnímu, labiálnímu a palatálně-labiálnímu elementu [tj. k [i], [u], [y]] jako k „mediálám“ i v tom případě, že představují jedinou samohlásku finály, tj. ve [finálech] **-i, -u, -y, -in, -yn, -iŋ, -uŋ**.“ Pro čtyři finály **-in, -yn, -iŋ, -uŋ** tradiční analýzy postupují tak, že na pozici centrály vsouvají samohlásku /ə/: tzn. /iəŋ/, /yəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/ (a dále to platí pro finály /yəŋ/, /uəŋ/, které Pulleyblank nezmiňuje). Vysoké samohlásky /i/, /u/, /y/ pak vystupují jako mediály. Oporou daného řešení je fakt, že /ə/ se ve výslovnosti daných finál (více či méně výrazně) realizuje. Ovšem pokud jde o zbývající tři finály **-i, -u, -y**, tak přijmeme-li postoj, že to jsou mediály, je s jejich interpretací problém. V jejich výslovnosti se totiž žádné [ə] neobjevuje. Pulleyblank 1984:48 však upozorňuje, že podkladové /ə/ by správně mělo být přítomno i v nich: „Dalším důsledkem rozhodnutí interpretovat palatální, labiální a palatálně-labiální elementy v **-in, -yn, -iŋ, -uŋ** jako mediály je to, že tentýž element /ə/ (nebo „dummy element“) by měl být ustaven i ve finálech **-i, -u, -y**. Důsledkem, k němuž se mnozí fonologové nepostavili čelem a neřešili ho.“ (Viz též kap. **Inventář fonologických finál**.) Model Dragunovových, jenž u finál **-i, -u, -y** vysoký vokál interpretuje jako mediálu a na pozici centrály má přítom nulu, proti Pulleyblankovým výhradám obstojí. U finál **-in, -yn, -iŋ, -uŋ** mají jako centrálu /ə/: /iəŋ/, /yəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/ (a dále ve finálech /yəŋ/, /uəŋ/).

- Konečně třetí, méně běžnou možností je toto řešení: ve slabikách s nukleem [i], [u], [y] se na pozici centrály podkladově vsune „**všeobecný vysoký vokalický foném**“, který je ve výslovnosti modifikován předchozí mediálou. Přijímá ho jen málo autorů (viz kap. **Vokalický inventář čínštiny**).

4.4.3 SYSTÉM FINÁL U DRAGUNOVÝCH

Dragunovovi mají pro pozice **G, V, X** následující inventáře:

G – mediály	/i/, /u/, /y/, Ø	4
V – centrály	/a/, /ə/, /Ø/	3
X – terminály	/i/, /u/, /n/, /ŋ/, Ø	5

Do kombinací GVX (finál) vstupují jen ty elementy, které byly předem přijaty do jednotlivých inventářů **G, V, X** (podobně jako u Duanmua). Kombinace Dragunovovi budují následujícím způsobem. Každá ze tří centrální /a, ə, Ø/ má několik „svých“ sérií finál: existují **série finál s centrálou /a/, série finál s centrálou /ə/, série finál s centrálou /Ø/**. Finály v sériích jsou buďto základní (tj. bez mediály), anebo obohacené některou ze tří mediál. Celkem jsou tedy čtyři skupiny finál:

1. finály základní
2. finály obohacené mediálou /u/ (řada labiální)
3. finály obohacené mediálou /i/ (řada palatální)
4. finály obohacené mediálou /y/ (řada labiopalatální)

Každá skupina se skládá ze tří „mikrosystémů“ finál, z nichž každý má jinou centrálu – první „mikrosystém“ spadá do série s centrálou /a/, druhý do série s centrálou /ə/, třetí do série s centrálou

/∅/. Jednotlivé „mikrosystémy“ jsou graficky znázorněny pomocí čtverců, příslušná centrála se objevuje ve středu čtverce.

Následuje přehled čtyř skupin finál ve víceméně stejné grafické podobě, kterou uvádějí Dragunovovi. **Chybějící formy** jsou vyznačeny třemi pomlčkami: --- . Budeme je opět označovat jako **náhodné mezery**; podobně jako v koncepcích založených na omezeních se jimi rozumí ty sekvence, které by v systému měly být, ale nejsou – jejich neexistence je nevysvětlená.

ZÁKLADNÍ FINÁLY

Ve středu každého „mikrosystému“ stojí centrála: /a/, /ə/ nebo /∅/. K centrále se připojují v rozích čtverce jednotlivé terminály /i, u, n, ŋ/. Pro sérii /∅/ to neplatí, protože nulová centrála se s terminálou pojit nemůže. Realizuje se jako slabičné protažení iniciály, tj. jako slabičná souhláska. Finály v základních sériích jsou tedy tvořeny **subfinálou**.

série s centrálou /a/	série s centrálou /ə/	série s centrálou /∅/													
<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-ai</td> <td style="padding: 5px;">-au</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="padding: 5px;">-a</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">-an</td> <td style="padding: 5px;">-aŋ</td> </tr> </table>	-ai	-au		-a	-an	-aŋ	<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-əi</td> <td style="padding: 5px;">-əu</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="padding: 5px;">-ə</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">-ən</td> <td style="padding: 5px;">-əŋ</td> </tr> </table>	-əi	-əu		-ə	-ən	-əŋ	<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-∅ [z], [ž]</td> </tr> </table>	-∅ [z], [ž]
-ai	-au														
	-a														
-an	-aŋ														
-əi	-əu														
	-ə														
-ən	-əŋ														
-∅ [z], [ž]															

náhodné mezery: žádné

Finály základní mohou být dále obohaceny mediálou. Tak vznikají další tři další skupiny finál: **řada labiální** (obohacená mediálou /u/), **řada palatální** (obohacená mediálou /i/) a konečně **řada labiopalatální** (obohacená mediálou /y/). Obhacení mediálou probíhá pouze u finál série /a/ a série /ə/. Pro sérii /∅/ to neplatí, protože nulová centrála se s mediálou pojit nemůže. Jediným představitelem série /∅/ je vždy příslušná mediála, vystupující v roli centrály. Např. tedy -∅ v první skupině se realizuje jako [u], což je mediála /u/ fungující jako centrála.

FINÁLY OBOHACENÉ MEDIÁLOU /u/

série s centrálou /a/	série s centrálou /ə/	série s centrálou /∅/													
<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-uai</td> <td style="padding: 5px;">---</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="padding: 5px;">-ua</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">-uan</td> <td style="padding: 5px;">-uaŋ</td> </tr> </table>	-uai	---		-ua	-uan	-uaŋ	<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-uəi</td> <td style="padding: 5px;">---</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="padding: 5px;">-uə</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">-uən</td> <td style="padding: 5px;">-uəŋ</td> </tr> </table>	-uəi	---		-uə	-uən	-uəŋ	<table border="0"> <tr> <td style="padding: 5px;">-∅ [u]</td> </tr> </table>	-∅ [u]
-uai	---														
	-ua														
-uan	-uaŋ														
-uəi	---														
	-uə														
-uən	-uəŋ														
-∅ [u]															

náhodné mezery: *-uau, *-uəu

FINÁLY OBOHACENÉ MEDIÁLOU /i/

série s centrálou /a/	série s centrálou /ə/	série s centrálou /Ø/													
<table border="1"> <tr> <td>---</td> <td>-ia<u>u</u></td> </tr> <tr> <td></td> <td>-i<u>a</u></td> </tr> <tr> <td>-i<u>a</u>n</td> <td>-i<u>a</u>ŋ</td> </tr> </table>	---	-ia <u>u</u>		-i <u>a</u>	-i <u>a</u> n	-i <u>a</u> ŋ	<table border="1"> <tr> <td>---</td> <td>-iə<u>u</u></td> </tr> <tr> <td></td> <td>-i<u>ə</u></td> </tr> <tr> <td>-i<u>ə</u>n</td> <td>-i<u>ə</u>ŋ</td> </tr> </table>	---	-iə <u>u</u>		-i <u>ə</u>	-i <u>ə</u> n	-i <u>ə</u> ŋ	<table border="1"> <tr> <td>-Ø [i]</td> </tr> </table>	-Ø [i]
---	-ia <u>u</u>														
	-i <u>a</u>														
-i <u>a</u> n	-i <u>a</u> ŋ														
---	-iə <u>u</u>														
	-i <u>ə</u>														
-i <u>ə</u> n	-i <u>ə</u> ŋ														
-Ø [i]															

náhodné mezery: *-iai, *-iəi

FINÁLY OBOHACENÉ MEDIÁLOU /y/

série s centrálou /a/	série s centrálou /ə/	série s centrálou /Ø/													
<table border="1"> <tr> <td>---</td> <td>---</td> </tr> <tr> <td></td> <td>---</td> </tr> <tr> <td>-y<u>a</u>n</td> <td>---</td> </tr> </table>	---	---		---	-y <u>a</u> n	---	<table border="1"> <tr> <td>---</td> <td>---</td> </tr> <tr> <td></td> <td>-y<u>ə</u></td> </tr> <tr> <td>-y<u>ə</u>n</td> <td>-y<u>ə</u>ŋ</td> </tr> </table>	---	---		-y <u>ə</u>	-y <u>ə</u> n	-y <u>ə</u> ŋ	<table border="1"> <tr> <td>-Ø [y]</td> </tr> </table>	-Ø [y]
---	---														

-y <u>a</u> n	---														
---	---														
	-y <u>ə</u>														
-y <u>ə</u> n	-y <u>ə</u> ŋ														
-Ø [y]															

náhodné mezery: *-yai, *-yau, *-ya, *-yaŋ, *-yəi, *-yəu

Celkem tedy najdeme v systému Dragunovových **deset náhodných mezer**:

*-uau, *-uəu, *-iai, *-iəi, *-yai, *-yau, *-ya, *-yaŋ, *-yəi, *-yəu

Podívejme se, zdali by bylo možné najít omezení, jež by tyto mezery vysvětlilo (a učinilo z nich systémové absence). Jak je patrné, většina z mezer jsou **trojhlásky**, jejichž periferní elementy jsou si podobné v jednom rysu: buď jsou obě přední (*-iai, *-iəi, *-yai, *-yəi), nebo obě zaokrouhlené (*-uau, *-uəu, *-yau, *-yəu). Mohli bychom tedy přijmout omezení, že v trojhláskách se mediála a terminála musí lišit v obou rysech [zadní], [zaokrouhlená]. V tom případě by jako nevysvětlené zbyly pouze dvě sekvence: *-ya, *-yaŋ.

Porovnejme, v jakém poměru je u Dragunovových počet „očekávaných“ sekvencí **GVX** oproti počtu skutečných finál: Dragunovovi mají čtyři elementy pro **G**, tři elementy pro **V** a pět elementů pro **X**. Pokud necháme stranou /Ø/ na pozici **V** (nulová centrála se s ničím nekombinuje), počet **teoreticky možných kombinací GVX** je u Dragunovových $4 \times 2 \times 5 = 40$. K nim je třeba připočítat jednu finálu /Ø/, která je foneticky reprezentovaná slabičnou souhláskou, plus tři jednoduché finály /Ø/, v nichž funguje jako hlavní samohláska mediála. To činí dohromady **44 predikovaných finál** (jedenáct v každé ze čtyř skupin finál, pokud by byly plně obsazeny). **Skutečný počet finál je 34**. Náhodných mezer je tedy **10**. Jak jsme ukázali, většinu těchto mezer by šlo eliminovat jediným omezením pro triftongy.

Úspornost modelu Dragunovových plyne především z toho, že vysoké samohlásky v jádře slabiky nepokládá za centrály a pro pozici **V** přijímá pouhé 3 elementy. To automaticky eliminuje sekvence dvou nebo tří vysokých vokálů ve finále jakožto nepřijatelné (Duanmu je řeší pomocí omezení *Dissimilation*). Z toho vyplývá, že se významně snižuje počet „očekávaných“ **sekvencí** (kterých má Duanmu mnohem více). Za nejproblematičtější je možno pokládat čtvrtou, labiopalatální skupinu finál: v její první sérii nalezneme čtyři mezery a jedinou existující finálu **-yan**.

Počet **náhodných mezer** v modelu Dragunovových a Duanmuově je stejný: **10**. Dragunovovi se však nevyjadřují k důvodům, které vedly ke vzniku mezer. Právě tím se mimo jiné odlišují od dnešních koncepcí jako je Duanmuova. Teoretická východiska, způsob řešení i cíle jsou u Duanmuova samozřejmě odlišné od Dragunovových (oba modely dělí půl století). Dragunovovi kromtoho vycházejí z tradic čínské fonologie a snaží se vyhovět duchu čínštiny. Oba modely je tedy obtížné srovnávat. Uzavřeme nicméně tím, že pro vystižení zvláštností zvukové stavby čínštiny pokládáme model Dragunovových za velmi případný. Vzhledem k jeho přehlednosti a efektivnosti je možno jej s úspěchem využít ve výuce. Opírá se o něj např. učebnice Spěšněv 1980, Spěšněv 2003 a je využíván při výuce čínské fonetiky na Ústavu Dálného východu FF UK.

4.5 NÁVRH VLASTNÍHO MODELU

Na základě inspirace jak Duanmuovou analýzou, tak i analýzou Dragunovových (které se zdají být neslučitelné) se pokusíme navrhnout vlastní verzi fonotaktických omezení pro sekvence **GVX** (finály). Dořešíme přitom postup naznačený v kritice Duanmuova (viz tabulka na obr. 4. v kap. **Duanmuova analýza**). Budeme přitom vycházet z inventářů **G**, **V**, **X**, které se poněkud liší od Duanmuova i Dragunovových – v zásadě se opíráme o pinyin. Mezi **centrálami** tedy figurují zaokrouhlené *lo/*, apikální samohláska *li/* a retroflexní samohláska *ler/*. Naopak nulová centrála jakožto foném se mezi nimi neobjevuje. Mediála a terminála mohou být neobsazené, proto do inventářů přidáváme $\emptyset$, tuto nulu však nepokládáme za foném (viz též kap. **Finály v pojetí této práce**). Zápis fonémů provádíme v pinyin – píšeme tedy *li/* nikoli *ly/*, *le/* nikoli *lɛ/*, *lng/* nikoli *lŋ/*. Šikmé závorky budeme kromě následujícího přehledu **G**, **V**, **X** většinou vypouštět.

G – mediály:	<i>li/, lu/, ly/, ∅</i>	4
V – centrály:	<i>la/, lo/, le/, li/, li/, lu/, li/, ler/</i>	8
X – terminály:	<i>li/, lu/, ln/, lng/, ∅</i>	5

Celkový počet možných kombinací je **4 x 8 x 5 = 160**.

Pro sekvence **GVX** (finály) zavádíme pět omezení, která se aplikují postupně.

1. Omezení vysokých vokálů (**OVV**)
2. Omezení poziční (**OP**)
3. Omezení pro zvláštní centrály (**Z**)
4. Omezení pro subfinály (**S**)
5. Omezení pro triftongy (**T**)

První omezení má maximálně obecný charakter, neboť se týká všeobecné vlastnosti stavby slabiky v jazycích. Druhé omezení reflektuje specifika celkového fonologického přístupu, poplatného čínským tradicím, který jsme si zvolili jako východisko. Má tedy taktéž značně obecný charakter. Teprve třetí, čtvrté a páté omezení se úzce dotýkají fonotaktiky segmentů ve finále.

1. Omezení vysokých vokálů (OVV)

Toto omezení má nejobecnější charakter. Ve finále apriorně zakazuje jakékoli dva sousedící vysoké vokalické segmenty (ať už jsou v libovolné funkci). Reflektuje obecnou nechuť k tautosylabickým sekvencím vysokých vokálů v jazycích, nikoli specifika stavby čínské slabiky. Není sice stoprocentní jazykovou univerzálií, ale pravděpodobně velmi silnou tendencí. Lze ho formulovat takto:

„Ve finále je zakázáno sousedství dvou vysokých vokálů“

Je možno jej formulovat i s využitím tradiční terminologie, a to takto:

„Ve finále se vysoká centrála nesmí kombinovat s mediálou ani s vokalickou terminálou“

Omezení OVV pokrývá následující absence:

V^V : *iu, *ui, *iü, *üi, *üu, *üü, *ii, *uu

G^V : *iu, *iü, *ui, *üi, *üü, *ii, *uu, *iüü

jakož i kombinace těchto G^V s terminálami: G^V (např. *iui), $G^V C$ (např. *iun) atd.

Jediný problém představuje finála s realizací [iuŋ] nebo [yuŋ], zapisovaná v pinyin jako **-iong** (kde „o“ = /u/). Pokud je analyzována jako /yəŋ/, jak činí mnoho autorů, vše je v pořádku, omezení není porušeno. Pokud je jí připsána centrála /u/, jak činí Duanmu nebo pinyin, je třeba připustit, že sekvence /iuŋ/ nebo /yuŋ/ (my ji vedeme jako /iüŋ/) existuje navzdory tomu, že omezení OVV porušuje. Finála **-iong** je však nefrekventovaná, vystupuje v nevelkém počtu morfémů (např. *xióng* 熊 „medvěd“).

2. Omezení poziční (OP)

Náš přístup vychází z teze, že do kombinací segmentů ve finále (resp. v celé slabice) vstupují pouze ty segmenty, které jsou předem přijaty pro inventáře **G** (mediály), **V** (centrály), **X** (terminály) v *putonghua*. Jinými slovy, za výchozí prvky naší analýzy v principu nepokládáme vokalické a konsonantické segmenty jako takové, ale segmenty v **prvé řadě vymezené určitou pozicí ve slabice** – viz kap. **Možné přístupy k čínské slabice**. Tam jsme navrhovali možnost přijmout „inicialémy“, „medialémy“, „centralémy“ a „terminalémy“ (např. nikoli foném /i/, nýbrž fonémy /i^M/, /i^C/, /i^T/). Tento model sice neaplikujeme v podobě, v jaké byl navržen, nicméně se držíme jeho filozofie: pokud se element vyskytuje v různých pozicích, tak byť je ortograficky reprezentován stejným symbolem, např. „i“, tak představuje v zásadě odlišné elementy. Protože pokládáme přísnou vázanost určitých inventářů segmentů na určitou pozici za základní vlastnost zvukové stavby čínské slabiky, nepovažujeme takto formulované omezení za nějakou apriorní restrikcí prováděné analýzy. Nakonec Duanmu postupuje obdobně – ustavuje inventáře pro **G**, **V**, **X**, poté řeší jejich kombinace.

Omezení **OP** lze formulovat takto:

„Na pozicích G, V, X se smějí objevit pouze ty segmenty, které patří do inventáře vymezeného pro každou pozici.“

Omezením **OP** jsou vyloučeny všechny sekvence ve dvou posledních řádcích tabulky na obr. 4 minulé kapitoly, tedy subfinály *eü, *aü, potažmo jejich kombinace s mediálami, tj. *ieü, *ueü, *üeü, *iaü, *uaü, *üaü. Jsou vyloučeny proto, že **terminála ü neexistuje** (podobně postupuje Lin 116, která formuluje v tomto duchu omezení na obecné rovině: „Vysoká přední zaokrouhlená samohláska [y] nemůže být druhou částí diftongu.“ Duanmu však – podle nás ne zcela konsistentně – [y] do inventáře terminál přijímá). Jde o stejný princip, podle nějž nemusíme řešit kombinace GVX jako *eung (mediála *e* neexistuje), *iea (terminála *a* neexistuje) atd. – ani Duanmu je ostatně neřeší. Pokud bychom hovořili o celé slabice, na stejném principu není třeba řešit, proč neexistuje např. slabika *nga (iniciála *ng*, tj. /ŋ/, v *putonghua* neexistuje, přestože např. v šanghajském dialektu ji najdeme: /ŋa/ 牙 „zub“).

3. Omezení pro zvláštní centrály (Z)

Centrála /i/ – tzv. „apikální samohláska“, je v komplementární distribuci s centrálou /i/. Smí tvořit finálu pouze samostatně (přičemž se *povinně* pojí s apikální iniciálou: slabiky *zi* = /zi/, *ci* = /ci/ atd.) Také **centrála /er/** smí tvořit finálu pouze samostatně (a nikdy nekombinuje s iniciálou, vystupuje pouze jako samostatná slabika *er*). Pro tyto zvláštní centrály zavádíme následující omezení (připomínáme, že foném /i/ je záležitostí naší analýzy, HPF ho nemá):

„Centrály /i/, /er/ se nemohou kombinovat s mediálou ani terminálou“

Podobně postupuje Lin 116, která zavádí pro slabičné souhlásky / „apikální samohlásky“ obecné omezení.

4. Omezení pro subfinály (S)

Toto omezení je obdobou Duanmuovy **RH**, má však jednodušší formulaci, protože díky **OVV** už nepotřebujeme zakalkulovat rys [zaokrouhlená]. **S** lze formulovat takto:

„Segmenty v subfinále se musí shodovat v rysu [zadní]“

Podívejme se na sekvence s **nosovou terminálou**, v nichž se objevuje **vysoký vokál**. Ten se někdy analyzuje jako centrála (tedy jde o sekvenci V^C , např. /in/; pak je důležité, zda se nosová terminála shoduje či neshoduje s vysokou centrálou v rysu [zadní]). Někdy však se vysoký vokál analyzuje jako mediála, následovaná centrálou /ə/, např. /iən/; jde tedy o sekvenci ${}^G V^C$, kde už shoda vysokého vokálu s nosovkou potřeba není, protože jsou odděleny ne-vysokou centrálou. Srovnáme nyní řešení těchto sekvencí u Duanmu a v této práci (existující formy jsou v šedém čtverečku).

Duanmu	objasnění	naše analýza	objasnění
/in/	existuje	<i>in</i>	existuje
*/iən/	náhodná mezera	<i>ien</i>	náhodná mezera
*/iŋ/	porušuje RH	<i>ing</i>	existuje navzdory S
/iəŋ/	existuje	* <i>ieng</i>	náhodná mezera
*/un/	porušuje RH	* <i>un</i>	porušuje S
/uən/	existuje	<i>uen</i>	existuje
/uŋ/	existuje	<i>ong</i> (/ung/)	existuje
/uəŋ/	existuje	* <i>ueng</i>	náhodná mezera
*/yn/	náhodná mezera	<i>ün</i>	existuje
*/yən/	náhodná. mezera	* <i>üen</i>	náhodná mezera
/uin/	existuje	* <i>uin</i>	porušuje PVV
*/yŋ/	porušuje RH	* <i>üing</i>	porušuje S
*/yuŋ/	porušuje D	<i>iong</i> (/üung/)	existuje navzdory OVV
/iuŋ/	existuje	* <i>iong</i> (/iung/)	porušuje OVV

Obr. 1: Srovnání řešení některých finál u Duanmu a v naší práci

5. Omezení pro triftongy (T)

Přítomnost dvou vysokých vokálů v čínské (*putonghua*) slabice je možná pouze v případě, že je mezi nimi ne-vysoký element. To dává vzniknout triftongu. U všech existujících triftongů pozorujeme **maximální kontrast** obou vysokých elementů: jak v rysu [zadní], tak v rysu [zaokrouhlená]. Omezení lze formulovat takto:

„Okrajové složky triftongu (tj. mediála a vokalická terminála) se musí lišit v obou rysech [zadní], [zaokrouhlená]“

Toto splňuje pouze dvojice vokálů /i/ a /u/, odlišujících se v obou rysech: /i/ je přední nezaokrouhlené, /u/ je zadní zaokrouhlené. Omezení **T** tak připouští existenci pouze čtyř trojhásek, buď typu /i□u/ –

tedy /iau/, /iəu/ (v pinyin *iao, iou*), nebo typu /u□i/ – tedy /uai/, /uəi/ (v pinyin *uai, uei*). Vylučuje všechny ostatní triftongy včetně symetrických (připomeňme ještě, že triftongy jako *yui atd. s vysokým vokálem v nukleu byly již vyloučeny pomocí **OVV**).

Tento jev je specifikem fonotaktiky triftongů v *putonghua* (projevuje se zde tíhnutí ke kontrastu okrajových složek triftongů, které lze sice v jazycích s jistou pravděpodobností očekávat, avšak ne nutně – např. španělština nebo portugalština mají „symetrický“ triftong [jai], jak uvádějí Čermák 2005:72 a Tláskal 2006:86).

Omezení **T** lze pokládat za určitý projev disimilace. Podobně ostatně činí i Duanmu (takovéto sekvence vylučuje pomocí omezení *Dissimilation*, které se vztahuje i na nesousedící segmenty). Bylo by tedy možno uvažovat o **alternativní formulaci omezení OVV, která by zahrnovala i omezení T**: „Dva vysoké vokalické elementy jsou ve finále přípustné pouze tehdy, pokud jsou odděleny nevysokým elementem a zároveň je splněna podmínka, že projevují maximální možný kontrast, tj. liší se jak v rysu [zadní], tak v rysu [zaokrouhlená].“ Takto formulované omezení však zastírá skutečnost, že zatímco pro triftongy jde o fonotaktické specifikum čínské slabiky, tak pro sekvence se sousedícími vysokými vokály jde o obecnější jev. Proto takovou formulaci nepřijmeme, přestože je úspornější.

• • •

Podívejme se, jak lze pomocí zavedených omezení ošetřit konkrétní kombinace segmentů. Řešení předkládáme v tabulce na obr. 2.

V levém sloupci tabulky jsou veškeré teoreticky možné **subfinály, které nejsou v rozporu s OVV nebo OP**. Proč jen tyto? Protože obě omezení mají obecný, apriorní charakter; nepokládáme tedy za nutné subfinály, které je porušují, mezi vstupními subfinálami uvádět (následně se v tabulce neobjeví ani jejich kombinace s mediálami, např. triftong */iui/). Např. tedy terminála *ü* v tabulce nevystupuje, protože je v rozporu s omezením **OP** (a tedy zde nejsou ani subfinály *ai, *ei).

– V políčkách tabulky jsou kombinace vstupních subfinál s mediálami.

– Takové sekvence subfinál s mediálami, které porušují obecné omezení **OVV**, nepokládáme za „očekávané“. Proto sekvence, které jsou jím vyloučeny (např. */uin/), v tabulce uvádíme petitem a přisazené k pravému okraji políčka.

– **Přípustné sekvence**, tj. existující finály, jsou v šedém čtverečku.

– **Nepřípustné sekvence**, tj. systémové absence, jsou opatřené hvězdičkou, v závorce uvádíme důvod jejich absence (tj. porušení **OVV** nebo **T** nebo **S**).

– **Náhodné mezery** jsou opatřené hvězdičkou a otazníkem.

– Některé neexistující formy jsou v **komplementární distribuci** s formami existujícími. Opatřujeme je značkou **KD** (problém souvisí s tím že pinyin přijímá centrálu /o/, která je v KD s /e/ – k tomu viz ještě níže).

– Dvě formy **porušující omezení a přesto existující** píšeme verzálkami. Jsou to *ing* porušující **S**, a *iong* (/üung/) porušující **OVV**.

Pozor, pinyinový pravopis píše /u/ v některých finálách písmenem „o“. Jsou to tyto finály: **-ao, -iao, -ong, -iong** (fonologicky jde tedy o /aul, liaul, lungl, liungl, resp. liüungl/).

mediály → subfinály ↓	∅	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	termi- nály
<i>i</i>	<i>i</i>	* <i>ii</i> (OVV)	* <i>ui</i> (OVV)	* <i>üi</i> (OVV)	∅
<i>ï</i>	<i>ï</i>	Z			
<i>u</i>	<i>u</i>	* <i>iu</i> (OVV)	* <i>uu</i> (OVV)	* <i>üu</i> (OVV)	
<i>ü</i>	<i>ü</i>	* <i>iü</i> (OVV)	* <i>uü</i> (OVV)	* <i>üü</i> (OVV)	
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>ie</i>	* <i>ue</i> (KD)	<i>üe</i>	
<i>o</i>	<i>o</i>	* <i>io</i> (KD)	<i>uo</i>	* <i>üo</i> (KD)	
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>ia</i>	<i>ua</i>	* <i>üa</i> ?	
<i>er</i>	<i>er</i>	Z			<i>n</i>
<i>in</i>	<i>in</i>	* <i>iin</i> (OVV)	* <i>uin</i> (OVV)	* <i>üin</i> (OVV)	
* <i>un</i> (S)					
<i>ün</i>	<i>ün</i>	* <i>iün</i> (OVV)	* <i>uün</i> (OVV)	* <i>üün</i> (OVV)	
<i>en</i>	<i>en</i>	* <i>ien</i> ?	<i>uen</i>	* <i>üen</i> ?	
* <i>on</i> (KD)					
<i>an</i>	<i>an</i>	<i>ian</i>	<i>uan</i>	<i>üan</i>	
<i>ing</i>	<i>ING</i> (S!)	* <i>iing</i> (OVV)	* <i>uing</i> (OVV)	* <i>üing</i> (OVV)	<i>ng</i>
<i>ung</i> (psáno <i>ong</i>)	<i>ong</i>	* <i>iung</i> (OVV)	* <i>uung</i> (OVV)	<i>IONG</i> (= / <i>üung</i> /) (OVV!)	
* <i>üng</i> (S)					
<i>eng</i>	<i>eng</i>	<i>ieng</i> ?	* <i>ueng</i> ?	* <i>üeng</i> ?	
* <i>ong</i> (KD)					
<i>ang</i>	<i>ang</i>	<i>iang</i>	<i>uang</i>	* <i>üang</i> ?	
<i>ei</i>	<i>ei</i>	* <i>iei</i> (T)	<i>uei</i>	* <i>üei</i> (T)	
* <i>oi</i> (KD)					
<i>ai</i>	<i>ai</i>	* <i>iai</i> (T)	<i>uai</i>	* <i>üai</i> (T)	<i>u</i>
* <i>eu</i> (KD)					
<i>ou</i>	<i>ou</i>	<i>iou</i>	* <i>uou</i> (T)	* <i>üou</i> (T)	
<i>au</i> (psáno <i>ao</i>)	<i>ao</i>	<i>iao</i>	* <i>uau</i> (T)	* <i>üau</i> (T)	

Obr. 2: Tabulka sekvenci **GVX** podle námi upraveného modelu

POZNÁMKY K TABULCE:

– Vstupní subfinály **un*, **üing* jsou vyloučeny omezením **S**. Řádky u nich prázdné, neboť jejich kombinace s mediálami (např. **iun*, **üiing*) jsou vyloučeny neexistencí příslušných subfinál. Jak vidno, omezení **S** zavádíme pro vyloučení těchto **pouhých dvou subfinál** (a jedna subfinála dokonce existuje navzdory **S**: *ing*). Přesto však považujeme vhodné princip souladu mezi centrálou a terminálou na podkladové rovině zavést, neboť požadavek obdobného souladu v subfinále budeme sledovat i na rovině povrchové, fonetické (viz **kap. Modifikace segmentů ve finále**). Jinou možností by bylo **S** nezavádět a pokládat **un*, **üing* za náhodné mezery.

– Dvě subfinály *ĭ*, *er* podléhají omezení **Z**, proto je zbytek řádku u nich prázdný

– Pinyin přijímá vedle centrály */e/* ještě centrálu */o/* (viz **kap. Centrála /o/**). Objevuje se ve finálech *-uo*, *-ou*, *-iou*. Pro kombinace s */il*, */ül* pinyin přijímá centrálu */e/*: *-ie*, *-ei*, *-uei*, *-üe*. Centrály */o/*, */e/* jsou tak v komplementární distribuci, a to s jedinou výjimkou: slabiky *o*, *e*. (slabika *o* reprezentuje pouze citoslovce a vymyká se ze systému slabik). Kvůli této komplementární distribuci se tabulka poněkud komplikuje, to je však dáno pinyinem a nelze se tomu při jeho respektování vyhnout.

– Sekvence *ong* (tj. */ung/*), *ueng* nepokládáme (na rozdíl od pinyinů) za dvě finály, nýbrž za finálu jednu, foneticky realizovanou dvěma pozičními variantami (důvody probereme později). Sekvenci **ueng* vedeme jako náhodnou mezeru.

– Finálu *-iong* (jediná, která existuje navzdory porušení **OVV**), vedeme jako */iung/*. Pinyin ji však řadí do kategorie *qichi hu*, vede ji jako */iung/*. V interpretaci této finály není jednota (k tomu později).

SHRNUTÍ

Počet **přijatelných sekvencí** v tabulce činí **36** (34 přijatelných sekvencí plus 2 sekvence existující v rozporu s některým omezením).

Některé kombinace nám zůstaly **neobjasněny**, musíme je pokládat za náhodné mezery (jsou označeny otazníkem). Ale ani Duanmuovi, ani Lin se nedařilo pokrýt omezeními všechny chybějící formy. Porovnáme-li **počet náhodných mezer**, výsledek je zhruba stejný:

Duanmu – deset mezer   **/ui/, */iu/, */ya/, */ay/, */əy/, */yn /, */iən/, */yən/, */yaŋ/, */yəŋ/*

naše analýza – sedm mezer   **üa, *ien, *üen, *ieng, *ueng, *üeng, *üang*
plus dva případy existující v rozporu s pravidlem: *ing, iung*

Pokud přijmeme stanovisko, že do kalkulací vůbec nezahrneme sekvence vyloučené obecným omezením **OVV** (omezení vysokých vokálů) a omezením **OP** (omezení poziční), tj. že takové sekvence nebudeme pokládat za „očekávané“, **má to tyto důsledky**: jednak se dopracujeme k menšímu počtu vstupních řádků tabulky (protože počet vstupních subfinál se sníží), jednak se počet sekvencí zbývajících v rámci tabulky k řešení výrazně zredukuje (odpadnou sekvence psané petitem). V tomto smyslu tedy může být předložená analýza pokládána za efektivnější než je Duanmuova. Oproti Dragunovovým má zase tu výhodu, že objasňuje drtivou většinu jejich mezer (uplatněním omezení **T** a **OP**), jakkoli několik mezer má proti nim navíc.

4.6 ZVLÁŠTNÍ FINÁLY – APIKÁLNÍ A RETROFLEXNÍ

V čínštině existují dva případy, kdy nukleem slabiky je jiný útvar než dorzální samohláska. První případ jsou hlásky, které bývají pokládány buď za „**apikální samohlásky**“, anebo alternativně za slabičné souhlásky. Druhý případ je střední středová **samohláska retroflexní**. Oba útvary tvoří finálu pouze samostatně, tedy bez kombinace s dalšími elementy (mediálou a centrálou). Retroflexní samohláska se kromtoho nemůže kombinovat ani s iniciálou. Označení „**zvláštní finály**“, kterého

používáme, je doslovným překladem čínského *tèbié yùnmǔ* 特别韵母 (např. Xu 1999:75, který též (28) hovoří o „zvláštních samohláskách“, *tèshū yuányīn* 特殊元音).

Protože možnosti fonologického pojetí těchto dvou finál úzce souvisí s názorem na jejich fonetické vlastnosti, pojednáme v této kapitole o fonologickém i fonetickém aspektu souhrnně (tj nebudeme odkládat jejich fonetický výklad do kap. **Výslovnost finál typu V**).

4.6.1 „APIKÁLNÍ SAMOHLÁSKY“

Problém se týká sedmi slabik, zapisovaných v pinyinu jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*, respektive jejich nukleu. Iniciálami všech těchto slabik jsou **apikální sibilanty**: *z, c, s* jsou alveolární řada, *zh, ch, sh, r* jsou retroflexní řada (jejich výslovnost se nejčastěji zapisuje takto: *z* [ts], *c* [ts^h], *s* [s], *zh* [tʂ], *ch* [tʂ^h], *sh* [ʂ], *r* [ʐ]). Pokud jde o nukleus vyjmenovaných sedmi slabik, tak při jeho artikulaci se postavení mluvidel oproti iniciále prakticky nemění; jedinou změnou je přistoupení hlasivkového tónu po neznělých souhláskách *c, s, ch, ch*; vzniklá hláska má dvě poněkud odlišné varianty: jedna je po alveolárách, druhá – retroflexní – po retroflexách. Daná hláska se v pinyinu zapisuje písmenem „i“ a také se historicky vyvinula z [i], její výslovnost je ale značně odlišná. Nicméně k nejasnosti dojít nemůže, neboť obě hlásky jsou v komplementární distribuci ([i] se nikdy nevyskytuje po *z, c, s, zh, ch, sh, r*, naopak diskutovaná hláska se nikdy nevyskytuje po *b, p, m, d, t, n, l, j, q, x*). Zapišeme-li danou hlásku pracovním symbolem *ĩ* (což sice HPF nečiní, ale činily tak některé starší návrhové varianty pinyinu), tak komplementární distribuce *i* a *ĩ* vypadá takto:

	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>m</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>q</i>	<i>x</i>	<i>z</i>	<i>c</i>	<i>s</i>	<i>zh</i>	<i>ch</i>	<i>sh</i>	<i>r</i>
<i>i</i>	<i>bi</i>	<i>pi</i>	<i>mi</i>	<i>di</i>	<i>ti</i>	<i>ni</i>	<i>li</i>	<i>ji</i>	<i>qi</i>	<i>xi</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>ĩ</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	<i>zĩ</i>	<i>cĩ</i>	<i>sĩ</i>	<i>zhĩ</i>	<i>chĩ</i>	<i>shĩ</i>	<i>rĩ</i>

Obr. 1: Komplementární distribuce *i, ĩ*

Nukleus slabik, které pinyin píše jako *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*, je v literatuře interpretován dvěma způsoby: někteří autoři jej pokládají za tzv. „**apikální samohlásky**“, jiní za **slabičné souhlásky**. Diskusi k tomuto tématu shrnuje např. Howie 1976:8 nebo Duanmu 2002:36. Podívejme se na obě řešení blíže.

JDE O „APIKÁLNÍ SAMOHLÁSKY“?

Karlgren 1926:295 prohlásil tyto zvuky za vokály. Orávě on je označil termínem „**apikální samohlásky**“ (čínsky *shéjiān yuányīn* 舌尖元音). Nemaje k dispozici vhodné IPA symboly, vytvořil pro ně zvláštní grafémy: [ɿ] pro variantu po *z, c, s* (označil ji jako ‘*apico-gingivale*’), a [ʅ] pro retroflexní variantu po *zh, ch, sh, r* (označil ji jako ‘*apico-alvéolaire*’). Tyto symboly se v sinologické literatuře posléze ujaly (občas se setkáme i s jiným zápisem výslovnosti, např. [i], [u]). Pokud by se „apikální samohlásky“ měly zapsat v rámci konvencí IPA, narazíme na problémy, protože se **nejedná o typické samohlásky** (zápisy [i], [u] nejsou zcela výstižné). Navíc je tu další zásadní potíž: **není jednota v jejich přesné specifikaci**, zejména v dimenzi přední – zadní. Shoda vládne v jediném bodě: že jsou nezaokrouhlené. Diskusi shrnuje Howie 1976:8.

Poznámka: Hartman 1944:31 pokládá obě za v zásadě **střední**, Hockett 1947:262 za **zadní**. Pro Kratochvíla 1968:28 je [ɿ] **přední** a [ʅ] **zadní**, obdobně popisy opírající se o pinyin (např. Wu 1992:90; akustická analýza viz Shi Feng 2008:46). Avšak Howie 1976:8 má zato, že varianta [ɿ] je **zadní**, kdežto [ʅ] je **střední** (své charakteristiky podporuje akusticky: z formantové struktury je podle něj zřejmé, že [ʅ] je přednější než [ɿ]). V IPA je podle Howieho pravděpodobně nejbližší následující notace: [u̟] (vysoká zadní nezaokrouhlená samohláska) pro slabiky *zi, ci, si*; zápis ovšem nevystihuje apikální výslovnost, a [i̟]

(vysoká střední nezaokrouhlená samohláska) pro slabiky *zhi, chi, shi ri* (zde je ovšem vhodné použít dodatkového symbolu pro vystižení retroflexnosti, tedy: [ʃ̥]). Howie se domnívá, že tato notace je z auditorního hlediska velmi blízko, avšak přesto doporučuje držet se tradice ustavené Karlgrenem. Čtenář, zvyklý na Karlgrenovo značení, je tak podle něj ušetřen přivýkání neznámým symbolům.

Za vokály pokládá tyto hlásky i Hartman 1944:31. Upozorňuje, že jelikož jsou homorgánní s předcházející souhláskou, vypadávají ze standardní samohláskové klasifikace. To prý vedlo některé autory k závěru, že dané souhlásky vytvářejí slabiku bez přítomnosti samohlásky. Hartman pokládá tento názor za mylný: „Tyto slabiky **nejsou tvořeny slabičnou souhláskou**, nýbrž souhláskou následovanou něčím, co je v zásadě slabičná znělá bezšumová kontinuanta dané souhlásky“ (dosl. *syllabic, voiced, frictionless continuants of these consonants*). Jejich výslovnost píše ovšem konsonantními symboly [ʒ], [ʒ̥] (ospravedlňuje se přitom: “*the symbols... are admittedly makeshifts*”). Také Li 1999:39 hovoří o „apikálních samohláskách“, ale podobně jako Hartman je píše konsonantními symboly, u nichž vyznačuje slabičnost: [ʒ], [ʒ̥] (symbol ʒ̥ je retroflexní aproximanta; zápis ʒ si Li rezervuje pro retroflexní samohlásku). Ve faktu, že daní autoři klasifikují hlásky jako vokály, avšak zapisují je konsonantickým symboly, není třeba vidět rozpor – slabičné frikativy mohou vystupovat jako alofony samohlásek (k tomu viz poznámka níže).

Poznámka: Také Ladefoged & Maddieson 1996:314 pokládají tyto čínské hlásky za vokály. Doporučují však opustit označení „apikální samohlásky“ a zahrnout je do širšího termínu *fricative vowels*, „**frikativní samohlásky**“. Termín pokládají za vhodnější, neboť je více univerzální: v některých jazycích totiž existují i frikativní samohlásky *neapikální*. Další výhodou je, že takové označení je propojuje se souhláskami, k nimž mají blízko: „Frikativní samohlásky mohou být většinou v zásadě pokládány za slabičné frikativy, které vystupují jako alofony samohlásek.“ Jako nejznámější příklad frikativních samohlásek uvádějí autoři právě zmíněné čínské hlásky, kde je jazyk v zásadě ve stejné pozici jako u příslušné frikativy.

fonologické řešení

Pro autory, kteří tyto elementy pokládají za samohlásky, se nabízejí dvě řešení:

a) „Apikální samohlásky“ [ɹ], [ʌ] jsou pouhé **poziční varianty vysokého vokálu /i/**, objevující se po apikálních sibilantách; vznikají asimilací k apikální iniciále. Existuje tedy např. slabika /ri/ [ɹʌ] a slabika /ti/ [ti]. Toto stanovisko zaujímají např. Kratochvíl 1968:28, Howie 1976:8, Tseng 1990:11, Li 1999:39 aj. Přiklání se k němu i Ohnesorg & Švarný 1955:65. Také Hsüeh 1986:68 pokládá [ɹ], [ʌ] za alofony vysokého fonému (zapisuje jej /i/, nikoli /i/), po apikálách – vznikají „apikalizací“, 舌尖化. Obdobná je filozofie pinyinů: **HPF** oboje zapisuje písmenem „i“, neustavuje „apikální samohlásky“ jako samostatnou finálu, resp. centrálu, nýbrž je pokládá za poziční varianty /i/. Názor, že „**apikální samohlásky**“ a [i] patří k jedinému fonému /i/, razili např. Fu Maoji 1956, Shi Congzhi 1957, Li Yanrui 1984:258 aj. Jejich argumenty jsou následující:

1. všechny tři samohlásky jsou v komplementární distribuci
2. historický vývoj ukazuje na jejich společný původ
3. řešení je úsporné

b) „Apikální samohlásky“ jsou **samostatný foném**, který je v komplementární distribuci s /i/. Zapisuje se zvláštním symbolem. Tak tomu bylo např. v některých starších návrhových variantách pinyinů, kde se psalo /i/ aj. Cheng 1973:14 jej píše /i/. V tomto pojetí tedy existuje např. slabika /ri/ [ɹʌ] a slabika /ti/ [ti]. Toto řešení je podporováno značnou artikulační i percepční odlišností od [i], naopak je problematizováno komplementární distribucí s /i/. Názor, že je třeba „apikálním samohláskám“ dát samostatný fonologický status, zastávali mezi čínskými fonology např. Liu Fu 1932 nebo Wang Fushi 1963. Jejich argumenty jsou následující:

1. ustavení fonému nelze zakládat jedině na komplementární distribuci
2. vydělení fonémů současného jazyka je záležitostí synchronní analýzy, nikoli diachronního popisu; je důležitější vystihnout budoucí tendence, než odrážet diachronní vývoj
3. přehnaná snaha o úspornost inventáře vede k nahromadění „podmínek výskytu“

Wang Fushi 1963:116 podotýká, že z fonologického hlediska lze sice dané vokály sloučit s /i/, avšak domnívá se, že toto řešení není vhodné vzhledem k percepční odlišnosti. Též podotýká (120) že v transkripci není třeba rozlišovat varianty [ɿ], [ʅ] – jednak jsou v komplementární distribuci, jednak se při erizaci chovají stejně (mění se na [ə.ɿ]). Ovšem v IPA není vhodný symbol, který by obě pokryl.

Odlišné zápisy volí také **transkripcce Wade-Gilesova**: varianta [ɿ] se píše jako **ü** (např. *zi* = tzü), varianta [ʅ] se píše jako **ih** (např. *zhi* = chih), [i] se píše jako **i** (např. *di* = ti).

Přestože HPF nevede apikální samohlásku/y jako samostatný foném / finálu, tak někteří čínští autoři, přestože se celkově opírají o pinyin, je **jako samostatnou finálu vydělují** (patří pod *dān yǔnmù* 单韵母, tj. „finály tvořené jednoduchou samohláskou“, a spadající do kategorie *kaikou hu*). Píší ji **-i** (činí tak ovšem jen v přehledech finál, nikoli v zápisu konkrétních slabik). Přitom **-i** se buďto chápe jako jediná *dan yunmu* se dvěma pozičními variantami [ɿ], [ʅ] (např. Wang Li 1998:18,21, Wang Fushi 1963:120, Wu 1992:83, Shi Feng 2008:46), anebo jako dvě různé *dan yunmu*: **-i [ɿ]**, **-i [ʅ]** (např. Lin & Wang 2003:110), což je ovšem podle nás přílišné detailizování. Wang et al. 2002:54 je v přehledu finál graficky odlišují jen pomocí spojovníku, mají **i [ɿ]**, **-i [ʅ]**, **-i [i]**. Řidčeji jsou přijímány finály dvě – Huang & Liao 1997:119 explicitně hovoří o dvou samostatných fonémech /ɿ/, /ʅ/. Popsané kolísání mezi autory není náhodné – připomeňme, že v procesu tvorby pinyinů byl status daných hlásek předmětem mnoha diskusí; zprvu nebyla shoda ani v tom, zdali jde o samohlásky, anebo o prodloužení či vokalizaci iniciály (viz kap. **Pojetí slabiky v pinyinu**).

argumenty pro samohlásky

Vokalickou interpretaci daných hlásek podporují některé jejich **fonetické vlastnosti**: mají málo šumu nebo (*ri*) dokonce žádný; frikce vznikající při tvoření iniciální souhlásky sice nepochybně přetrvává do začátku následné finály, avšak větší část finály třetí šum nemá (např. Wu 1992:90, Wang Lijia 2002:32 uvádějí, že ke třetí šumě nedochází). Dále: mají formantovou strukturu, což je typickou vlastností samohlásek, nikoli souhlásek. Howie 1976:10 píše: *...clearly observable formant structures indicate that [ɿ], [ʅ] are definitely vowels*. Podobně Spěšněv 1968:12, 2006a:40 konstatuje, že experimenty prokázaly jejich vokalický charakter, čímž byl vyvrácen názor Dragunova, jenž je pokládal za [z], [ʒ].

Jsou zde též **fonologické argumenty** – dané hlásky jsou v komplementární distribuci s [i], což je nepochybně samohláska. Dále, pokud jim upřeme fonologický status vokálů, bude tu pouhých sedm slabik z cca čtyř set, které nemají v nukleu vokál. Je otázka, zda stojí za to koncept slabičných souhlásek kvůli pouhým několik slabikám zavádět, když máme alternativní řešení, které je fonologicky jednodušší (v něm každá čínská slabika má slabičnou samohlásku). Konečně existují i **diachronní argumenty** – historicky vznikly tyto hlásky z [i].

JDE O SLABIČNÉ SOUHLÁSKY?

Celá řada analýz pokládá tyto hlásky za **slabičné souhlásky**. Jsou realizací „**nulové samohlásky**“, resp. „**nulové centrály**“, „**nulové finály**“ (viz kap. **Struktura čínské slabiky**). Vznikají jako znělé prodloužení apikální sibilantní iniciály (pokud je iniciála neznělá, přistupuje hlasivkový tón). U jednotlivých autorů není ovšem jednota v míře přiznávání šumu – buďto je charakterizují jako **frikativy**, anebo jako **aproximanty** s menší mírou striktury a menším / žádným šumem. Pro zápis v IPA se běžně přijímají frikativa [ʒ] (po *z, c, s*) a alveolární aproximanta [ɹ] (po *zh, ch, sh, r*), např. Chao 1968:19. Naproti tomu Lee & Zee 2003:111 píší oboje jako aproximantu [ɹ] (upřesňují, že po *z, c, s* je to apiko-laminální či laminální dentoalveolární aproximanta, po *zh, ch, sh* je to apikální postalveolární aproximanta). Dow 1973:77 píše [z], [ʒ] (všimněme si, že je řadí mezi „*spread finals*“, tj. do kategorie *qichi hu*). Stejný zápis se přijímá i na www stránkách *UCLA Phonetics Lab*; značky za slabikou označují tóny. (Fonetická laboratoř UCLA je úzce spojena se jménem Petera Ladefogeda, který ji založil a na UCLA dlouhá léta působil).

知	tʂʐ̥	ʈ	'know'	資	tʂʐ̥	ʈ	'property'
吃	tʂʰʐ̥	ʈ	'eat'	疵	tʂʰʐ̥	ʈ	'flaw'
師	ʂʐ̥	ʈ	'teacher'	思	ʂʐ̥	ʈ	'think'
日	ʐ̥	ʈ	'sun, day'				

Obr. 2: Transkripce přijímané na <http://www.linguistics.ucla.edu/faciliti/uclaplab.html>

Pojetí odpovídající duchu slabičné souhlásky můžeme nalézt už v systému *Zhuyin zimu*. Zde se slabiky *zi*, *ci* atd. zapisovala jediným symbolem, který je totožný se symbolem pro příslušnou iniciální souhlásku (např. *zi* = ʈ, *zao* = ʈ ɔ). Stejný postoj přijímá i **česká transkripce čínštiny**, která zapisuje danou finálu apostrofem (*zi* = c', *zhi* = č', *chi* = čh' atd.). Je tak explicitně odlišena od finály **-i** (např. *li* = li, *mi* = mi atd.).

Že se daná finála realizuje jako protažení iniciální souhlásky zmiňoval už Chao 1934:43. Finálu v sedmi dotyčných slabikách nejprve zapisuje pomocí Karlgrenových symbolů [ɹ], [ʉ], vzápětí pak dodává, že "...there is a vowel which is a vocalized prolongation of the preceding consonant". Hockett 1947:260 hovoří o „finále /#/' (tj. nulové finále), objevující se po sibilantách /c, ch, s, cr, chr, sr/. Příslušné slabiky tedy zapisuje pouze iniciálou (263) (v učebnici Hockett 1951:41 najdeme jiný zápis, založený na Yaleské transkripci: **dz, tsz, sz, jr, chr, shr, r**). Dané finály označuje jako *semiconsonants*. Výslovnost slabiky má podle něj dvě fáze – konsonantickou a vokalickou; pro retroflexní řadu se druhá fáze realizuje jako *retroflex vowel*. I Dragunov & Dragunova 1955:66 zde přijímají „nulovou finálu“; realizuje se jako slabičná frikativa: buď [ʐ] (např. *si* = [sʐ]), nebo [ʐ̥] (např. *shi* = [ʂ̥ʐ̥], *ri* = [r̥ʐ̥]). Obdobně jako Dragunovovi, Chao ve své pozdější práci (Chao 1968:19) píše výslovnost těchto hlásek jako [ʐ], [ɹ] (připomíná přitom Hocketta 1947:262). Ovšem protože v knize pro fonologický zápis používá transkripci GR, na pozici hlavní samohlásky se objevuje „dummy vowel letter y“, např. **tzy** (= *zi*), **tsy** (= *ci*), **sy** (= *si*) atd. Chao dodává, že písmeno **y** reprezentuje *zero main vowel phoneme*. V inventáři hlavních samohlásek (23) ale nulu nevádí – nemá zde ani /Ø/, ani /y/. Kromtoho píše: „There may be no medial and ending, but there must be at least a main vowel.“ Svůj postoj tedy formuluje poněkud nejasně. Také Pulleyblank 1984:50 se zastává slabičných souhlásek, realizaci píše s odvoláním na Chao 1968 [ʐ], [ɹ].

Poznámka: Pulleyblank argumentuje takto: „[Tyto hlásky] jsou někdy ztotožňovány s nezaokrouhlenými samohláskami střední **i**, resp. zadní **u**. Mezi uvedenými samohláskami a slabičnými anteriorními souhláskami nepochybně existuje akustická podobnost, avšak jsou tu dobré fonologické důvody, proč mají [ʐ] a [ɹ] být interpretovány tak, jak naznačuje Chaoův zápis – jednoduše jako slabičné prodloužení předcházející iniciály. Je to **ekonomičtější, než zavádět samostatný samohláskový foném** s takto omezenou distribucí. To by bylo ospravedlnitelné pouze tehdy, kdyby někdo trval na apriorním předpokladu, že všechny slabiky musí mít samohlásku. Avšak slabičné souhlásky, zejména nosové, jsou v čínských dialektech poměrně běžné.“ Dodejme, že Pulleyblank mlčí o možnosti zařadit **i**, **u** pod foném /i/, která je také úsporná.

Též Duanmu 2002:36 přijímá slabičné souhlásky, a to se zápisem [ʐ], [ɹ] (slabičnost nezachycuje). Polemizuje s vokalickou interpretací, když nejprve vypočítá její argumenty. Nabízí řadu argumentů proti ní: artiklace je znělým „protažením“ předcházející souhlásky, jazyk je v zásadě ve stejné pozici; [ʐ] je tak podobné znělému [s], a [ɹ] je podobné iniciálnímu **r** [r]. Může přitom přetrvávat určitá míra frikce, což je charakteristické pro souhlásky, nikoli pro samohlásky. Hlávka [r] sice prokazuje minimum frikce (stejně jako iniciála **r**), ale můžeme ji pokládat za aproximantu. Přítomnost formantové struktury není jednoznačným důkazem samohláskovosti – formanty mohou mít i některé souhlásky. Duanmu se staví proti asociování těchto čínských hlásek s vokálem /i/ [i] – je zjevné, že se artikulují značně jinak, Duanmu navíc zpochybňuje i komplementární distribuci (46). Celkově činí závěr, že fonetické důkazy neprokazují, že jde o samohlásky, a ani z fonologického hlediska není

jednoznačně nutné je takto chápat. Slabičné souhlásky odvozuje na fonetické rovině tak, že se do nukleu (i kody!) rozšiřuje iniciální souhláska; blíže viz kap **Duanmuův koncept pevného vzorce slabiky**.

Obdobně jako Duanmu postupuje i Lin 2007:72. Vznik slabičné souhlásky ošetřuje dvěma pravidly (169): první z nich vyžaduje rozšíření iniciály do prázdného nukleu, druhé vyžaduje nabytí rysů [+voice] (přistoupení hlasivového tónu), [+sonorant] (změna sykavky na sonoru), aby tak byla hláska příhodnější pro plnění funkce nukleu.

Analýzy pracující se slabičnými souhláskami **nevidí vokál jako nutnou složku čínské slabiky**. Tento postoj je však je někdy kritizován (rozumí se kritizován zastánci „apikálních samohlásek“). Např. Norman 1988:144 pro něj nenachází žádné fonologické opodstatnění; a navíc upozorňuje, že „takováto manipulace s elementy slabiky poněkud znásilňuje fonetická fakta“. Kriticky se vyjadřuje též Hsüeh 1986:18.

KTERÉ ŘEŠENÍ JE VÝHODNÉ PRO VÝUKU?

Z hlediska **výuky** lze obě interpretace („slabičná souhláska“ vs. „apikální samohláska“) vidět jako Skyllu a Charybdu:

- **Souhláskové pojetí**, tj. zdůrazňování nezměněného postavení mluvidel a přítomnosti určitého šumu mnohdy vede u studentů k nadměrné míře frikce, tj. nepřirozeně „bzučivé“ realizaci.
- **Samohláskové pojetí** naopak hrozí realizací jako [i], anebo jako vokál s ještě otevřenější výslovností, která může nepatřičně skončit až u realizace připomínající finálu *-e*.

Porovnáme-li závažnost obou chyb, je třeba připustit, že druhý typ nepřesnosti (tj. realizace jako [i] nebo příliš otevřená výslovnost) je chybou vážnější. Může totiž vést k nezřetelné hranici mezi různými finálami *-i*, *-ī*, *-e*, ba až k jejich vzájemnému směřování (užitečné je proto procvičovat dvojice slabik jako *zi – ze*, *zhi – zhe* atd.). Naproti tomu u chyby prvního typu hrozí „jen“ jistá nepřirozenost a nelibozvučnost výslovnosti. V každém případě je třeba při výuce upozorňovat na specifické rysy těchto hlásek v celém souhrnu a pokud možno nepřipustit odchylku ani jedním směrem.

STANOVISKO TÉTO PRÁCE

Přikláníme se k názoru, že z fonetického hlediska je přiléhavější charakterizovat dané finály jako **slabičné souhlásky**. Domníváme se přitom, že spíše než o frikativy jde o **aproximanty** s velmi malou nebo žádnou mírou šumu – což je zajištěno nepatrným oddálením jazyka při nástupu finály (v případě slabiky *ri* je jazyk nastaven na menší míru striktury již při iniciále *r*, která mívá běžně charakter aproximanty). Pokud by už dané hlásky měly být charakterizovány jako **frikativy**, bylo by vhodné v zápise vyznačit menší míru striktury, např. pomocí IPA symbolu ̣ (snížený): tedy např. [ẓ], aby se při realizaci zabránilo objevení přehnané míry šumu, jenž působí nepřirozeně. Ovšem vzhledem k tomu, že se naše práce opírá o pinyin, přidržíme se analýzy v jeho duchu – tj. dané hlásky pokládáme za **vokály**, vokál je tak pro nás složkou přítomnou v každé slabice. Popisujeme je však jako **samostatný foném /i/** (v tomto směru se tedy nedržíme HPF). Připisujeme mu dvě poziční varianty. Budeme užívat zažitého termínu „apikální samohlásky“ a Karlgrenových symbolů [ɿ], [ʅ].

4.6.2 RETROFLEXNÍ SAMOHLÁSKA [əɿ]

Obecně vzato, **retroflexní samohlásky** (anglicky nazývané rozličně: *retroflex*, *retroflexed*, *rhotic*, *rhotacized*, *r-colored vowels*, čínsky *juǎnshé yuányīn* 卷舌元音) jsou v jazycích velmi neobvyklé. Objevují se v méně než jednom procentu jazyků světa; údaj Ladefoged & Maddieson 1996:313. Avšak, jak tito autoři dodávají, jsou poměrně dobře známé, neboť se objevují v mnohých varietách angličtiny a také čínštiny.

Poznámka: Ladefoged a Maddieson mají na mysli variety angličtiny označované jako tzv. *rhotic accents*, (viz poznámka v kap. **Postalveolární řada** *zh, ch, sh, r*). V nich se **r** vyslovuje nejen před vokálem, např. ve slově *red*, ale i postvokálně, např. *bird* se vysloví jako [bɚːrd]; *car* jako [cɑːr]; přičemž už samohláska před **r** může být retrofletována: [bɚːrd], [cɑːr].

Tyto samohlásky mají **zvláštní zabarvení**. Vzniká obvykle tak, že kořen jazyka se stáhne vzad a špička jazyka se aktivně pozvedá, případně je více či méně ohnuta vzad, přičemž zbylá část jazyka uchovává pozici příslušející dané samohlásce. Zvednutá špička však není podmínkou – jak uvádějí Ladefoged & Maddieson 1996:313, špička jazyka může být i dole, přičemž hřbet jazyka je pozvednut; zdůrazňují, že společným atributem těchto samohlásek není jejich artikulace, ale **akustická struktura a percepční vjem**; proto před označením *retroflex(ed) vowels* dávají přednost označení *rhotic vowels*. Pro čínštinu však můžeme bez problému podržet označení „retroflexní“, neboť při artikulaci skutečně dochází k pozdvižení až ohnutí špičky jazyka vzad. Zápis v IPA nejčastěji využívá značku ʁ (*rhoticity*, Duběda 2005:13 překládá jako „zabarvení do r“, pro zjednodušení můžeme hovořit o „ocásku“). Značka se připojuje za vokální symbol, např. [ɚ], [ɑ] apod. Jinou možností je připojení povýšeného symbolu [ɹ], např. [ɚ^ɹ], případně [ɚ^ɻ].

V (pekingské) čínštině existuje zvukový útvar, která je nejčastěji pokládán za **retroflexní samohlásku** [ɚ] (možné však jsou i jiné analýzy – viz níže). Nepojí se s žádnými dalšími elementy, vystupuje pouze jako **samostatná slabika**, v pinyinu zapisovaná jako *er*. Obsluhuje pouze několik morfémů: *èr* 二 „dva“, *ér* 儿 „dítě, syn“, *ěr* 耳 „ucho“, a několik dalších, málo frekventovaných (v 1. tónu se *er* nevyskytuje; k výslovnosti *èr* 二 viz Jiang 1983). Za určitých okolností se *er* slévá s předchozí slabikou a vystupuje jako pouhý subsylabický element **-r**, působící retroflexní zabarvení celé finály. Tento jev se nazývá **erizace** (k ní stručně viz kap. **Komponenty C, G, V, X**).

POVAHA FINÁLY *er*

V názoru na povahu finály (slabiky) *er* není jednota. Autoři se neshodují v tom, zdali se jedná o útvar **vokální, či spíše konsonantické povahy**: např. Dow 1972:84 poznamenává, že tato hláska „... has a peculiar hollow quality; it is a mixed sound of vowel and consonant.“ Viz též Ladefoged & Maddieson 1996:216: „*Rhotic consonants are quite likely to have syllabic variants, or to merge in various ways with contiguous vowels*“. Dále není shoda v tom, zdali jde o **jedinou hlásku, nebo o hlásky dvě**. Clark & Yallop 2000:67 poznamenávají, že retroflexní výslovnost samohlásek je sice většinou pokládána za modifikaci samohláskové artikulace, která **nastává souběžně** s artikulací základní, v mnoha případech se ale retroflexnost objevuje **až v závěrečné části samohlásky** a má přechodový charakter (tj. nastává postupně). Pokud je to hodně výrazné, může být vhodnější interpretovat artikulaci tak, že se za „obyčejnou“ samohlásku připojí aproximantní konsonant [ɹ]. Zápis je tedy např. [aɹ], [ɔɹ] apod. Rozpornost názorů komentuje Lin 2007:80: „Není jasné, zdali se tento *rime* skládá z jednoduché samohlásky, nebo ze slabičné souhlásky, z diftongu, nebo ze samohlásky plus konsonantu.“

Ve fonologické interpretaci i v zápisu výslovnosti slabiky *er* se tedy setkáme s různými řešeními. Podívejme se nyní na možné analýzy (stručně je zmiňuje Lin, *ibid*):

● Jde o **jednoduchou retroflexní samohlásku**. Lee & Zee 2003:111 hovoří o *rhoticized vowel* a píše [ɚ]. Kratochvíl 1968:32 píše /er/ s výslovností [ɚ] (*mid central retroflex*). Jinou, typograficky praktičtější možností je užít za samohláskou povýšený symbol pro aproximantu [ɹ] – tedy [ɚ^ɹ]. Někdy se z praktických důvodů používá zápis nepovýšený, [ɚɹ], to však znejasňuje, že má jít o jedinou samohlásku. Ohnesorg Švarný & 1955:65 ji píšou [ɚɹ] a dodávají: „Na základě artikulace soudíme, že jde spíš o retrofletovanou samohlásku střední středovou, než o její spojení se souhláskou ɹ“. Norman 1988:143 hovoří o *retroflexed central vowel*; výslovnost píše [ɚɹ] a upřesňuje: „Finála je tvořena

jediným artikulačním gestem, v němž je koartikulačně přítomna retroflexe; tu pro jednoduchost zapisujeme připojeným symbolem **r**“.

Čínské popisy vycházející z pinyinů též pokládají *er* za jednoduchou samohlásku. Výslovnost udávají nejčastěji jako [ɚ] (např. Wu 1992:83,182 Xu 1999:29, Huang & Liao 1997:63, Wang Li 1998:3), případně jako [ər] (např. Wang Lijia 2002:58). Všimněme si, že v **HPF** není *er* včleněno do základní tabulky finál, není s ním tedy počítáno jako se samostatnou centrálou. Okomnetováno je až v poznámkách k tabulce. HPF zde vychází z grafiky čínských znaků a vyjadřuje se souhrnně ke grafému 儿, kterým se zapisuje buď slabika *er*, či sufix **-r**. V poznámkách se uvádí: „Finála 儿 se píše jako *er*. Pokud vystupuje jako terminála, píše se jako *r*. Např. 儿童 se zapíše jako *ertong*, 花儿 se zapíše jako *huar*.“

- Další autoři volí interpretaci **vokál /ə/ + terminální souhláska /ɹ/** nebo **/r/**. Zápis výslovnosti je [əɹ] nebo [ər], přičemž se uznává, že již samohláska je retrofletována, tedy úzký zápis by byl [ə.ɹ]. Výhodou tohoto fonologicky „analytického“ řešení je, že není třeba zavádět zvláštní vokalický foném pro retroflexní samohlásku. Např. Shi Feng 2008:47 píše: „Retroflexní samohláska *er* [ɚ] se ve skutečnosti vyslovuje jako [ər], má retroflexní terminálu.“ Také Chao 1968:23,25 tuto slabiku interpretuje jako spojení hlavní samohlásky, kterou píše /e/, a koncového konsonantu, který píše /l/ (písmeno **l** zde působí poněkud neobvykle – Chao totiž používá transkripci GR, kde je to takto zavedeno; jednotlivé tónické slabiky v GR zápisu vypadají následovně: *ér* = erl, *ěr* = eel, *èr* = ell). Výslovnost zapisuje jako [ɚ]. Podobně Hsüeh 1986:11 – u něj jde o spojení centrály /i/ a terminály /r/. Cheng 1973:20 má /ɹ/ + /r/ se čtením [ər], kde [ə] odvozuje pomocí pravidla *mid vowel laxing rule* (21). Lin 2007:80 hovoří o *rhotacized vowel*, která je složena z /ə/ v nukleu + /ɹ/ v kodě; píše ji [əɹ].

Někteří autoři přitom chápou koncový element **r** jako **jeden z alofonů /r/**, objevující se v terminální pozici (druhý alofon se objevuje iniciálně). Takovou interpretaci volí např. Hartman 1944:35. **/r/** má podle něj dva alofony: jeden se objevuje v **préture** jako [ɹ] (37), druhý v **kodě** jako neslabičné [ɹ]. Výslovnost *er* zapisuje jako [əɹ]. Hockett 1947:259 postupuje podobně: **/r/** se podle něj vyskytuje jednak na pozici [1] (tj. v préture), jednak na pozici [4] (tj. v kodě). V kodě se realizuje jako *frictionless glide to the retroflex position*. Také Duanmu 2002:41 se domnívá, že [ɹ] v préture a v kodě jsou si foneticky velmi podobné, navíc obě jsou v komplementární distribuci, takže je lze pokládat za varianty jediného fonému **/r/**. Iniciálně se realizuje jako aproximanta [ɹ], resp. [r] (26). Celou slabiku *er* Duanmu pokládá za „fonetický diftong“ s výslovností [ər]. Fonologicky je to /ər/, složené z /ə/ (které je už také retrofletováno) a „retroflexní samohlásky“, kterou zapisuje („for convenience“) souhláskově jako **/r/**. Jedním z problémů tohoto pojetí (tj. **/r/** se dvěma alofony) je skutečnost, že zatímco slabika *er* se artikuluje skutečně retroflexně, tj. se lžícovitým prohnutím jazyka a špičkou jazyka výrazně pozvednutou vzhůru až otočenou vzad, tak artikulace iniciálního **r** není v tomto smyslu retroflexní.

- Konečně poslední možností, méně častou, je chápat slabiku *er* jako **slabičné /r/**. Např. Pulleyblank 1984:51 se domnívá toto: „Retroflexní finála ɚ se obvykle pojímá tak, že má vokál ə, avšak lepším řešením je pokládat ji jednoduše za slabičné **r** bez iniciálního konsonantu.“ Argumentuje mj. tím, že takové řešení zjednoduší pravidla pro erizaci. Také se tím podle něj (43) objasňuje, proč se na začátku slabiky *er* nemůže objevit uvulární element [ʁ], kterým se jinak realizuje „nulová iniciála“. Jednou z nevýhod takovéto interpretace je podle nás např. zastření postupného nástupu retroflexe a také vokalického charakteru daného útvaru.

Někteří autoři sice zapisují výslovnost pomocí slabičné souhlásky, ovšem řadí danou hlásku k vokalickým fonémům. Tak Howie 1974:8 uvádí ve vokalickém inventáři samohlásku **/r/** s výslovností [ər] (symbol **r** umístěje nad ə). Li 1999:41 hovoří o „the vowel /ɹ/ [ɹ]“.

Dragunov & Dragunova 1955:74 dávají slabiku *er* do souvislosti se slabikou *ri* = [řž]. Slabika *ri* nese pouze jediný morfém 日 „slunce“. Jiné morfémy, u kterých bychom očekávali takovou výslovnost, se vyslovují buď ve 2. tónu jako [əɹ], nebo ve 3. a 4. tónu jako [ɑɹ]. K těm autoři píší: „Ve struktuře těchto slabik zcela chybí koncová samohláska a před souhláskou [ɹ] se objevuje „parazitický“ samohláskový zvuk druhotného původu“.

STANOVISKO TÉTO PRÁCE

My daný zvukový útvar interpretujeme v duchu pinyinů a o něj se opírajících popisů jako **jednoduchou samohlásku s retroflexním zabarvením**. Pokud jde o zápis výslovnosti, symbol [əɹ] by byl výstižnější – vokalický symbol s připojeným „ocáskem“ signalizuje, že 1. jde o jednoduchou hlásku, 2. která je vokalického charakteru, 3. je retrofletovaná (sekundární artikulace). Z praktických důvodů se však přidržíme méně vhodného zápisu [əɹ], přestože může být částečně zavádějící (užití dvou symbolů místo jednoho, navíc jeden z nich je konsonantický, navíc není retroflexní – retroflexní aproximanta má symol ɹ). Důvod je následující: retroflexní střední středová samohláska není jedinou retroflexní samohláskou čínštiny – v erizovaných finálách se totiž objevuje široký inventář dalších (retrofletované [ɑ, a, u, ɔ, ɤ, y, œ]). Při zápisu výslovnosti erizovaných finál je sice v principu možno opatřit příslušné vokalické symboly doplňkovým symbolem, tj. „ocáskem“, ale výsledný tvar není graficky dosti zřetelný (některé zápisy navíc vyžadují diakritikum pro nazalizaci, což by grafiku dále zneřehledňovalo). Jeví se nám proto jako praktičtější zachytit rotacizovanost (jakékoli) samohlásky mechanicky připojeným symbolem [ɹ].

4.7 INVENTÁŘ FONOLOGICKÝCH FINÁL

V této kapitole postupně probereme šest strukturních typů finál – V, V^C, V^V, G^V, G^VV, G^VC, které jsme ustavili v kap. **Fonotaktika finál** (pro jednoduchost je budeme označovat jako „sekvence“), přičemž se budeme zajímat o **konkrétní existující finály**, které k nim patří. Např. zjistíme, že pro G^V existují /ia/, /iə/, /ua/ atd., ale nikoli */ya/. Nevyhneme se přitom některým fonetickým aspektům, protože ty se promítají do fonologických řešení (hranice mezi fonologickou a fonetickou rovinou není ve všech analýzách vedena stejně; k tomu Lin 2007:150). Pohled na inventář finál se samozřejmě liší u **jednotlivých autorů**. My budeme vycházet z analýz Duanmua 2002 a Lin 2007 (obě práce pro zjednodušení citujeme pouze stránkami). O komplikovanějších finálách však pojednáme i šfeji a srovnávat budeme i s dalšími autory. Budou to zejména Chao 1968 a Cheng 1973. Předložíme také pohled **pinyinů** (HPF) a čínských autorů, kteří se o něj opírají.

4.7.1 SEKVENCE V

příklad: /a/

Finála může být představována pouze jedinou samohláskou V – centrálou. U jednotlivých autorů se inventář samohlásek schopných tvořit jádro slabiky (ať už samostatně či v kombinaci s dalšími elementy) může lišit – viz kap. **Komponenty C, G, V, X**. Nejednota se týká zejména přijetí či nepřijetí **nulové centrály** (modely přijímající „apikální samohlásky“ nulovou centrálu nepotřebují), dále fonologického řešení **vysokých samohlásek [i], [u], [y]** vystupujících jako jádro slabiky (některé modely je interpretují jako mediály, některé je shrnují pod jediný vysoký vokalický foném), a konečně řešení **retroflexní samohlásky [əɹ]**. Duanmu 45 a Lin 82 mají pět vokalických fonémů, které mohou tvořit nukleus slabiky: /a/, /ə/, /i/, /u/, /y/. Do inventáře přidávají /Ø/ (nulovou centrálu), která se realizuje jako slabičná souhláska. V naší práci centrálu /Ø/ nepřijímáme, naopak přijímáme /i/, /er/. K těm viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

– Sekvence **V** přijímané Duanmuem jsou: /a/, /ə/, /i/, /u/, /y/, /Ø/.

– Do **pinyin**u se promítají jako následující finály: **-a**, **-e**, **-i**, **-u**, **-ü**. K nim přistupuje ještě **-o**. Stranou stojí zvláštní finály **-ê**, **-er**. Některé popisy opírající se o pinyin přijímají pro apikální samohlásky samostatnou finálu **-i**. (viz kap. **Finály v pinyin**u). Ta odpovídá Duanmuově /Ø/.

4.7.2 SEKVENCE **V^C**, **V^V** (= **VX**)

příklad: /an/, /ai/

Sekvence **V^C** a sekvence **V^V** lze souhrnně označit jako **VX**, což odpovídá základu slabiky, subfinále (oba elementy jsou spojeny s maximální těsností). Připomeňme, že Duanmu 63 pro **VX** zavádí fonologické omezení **Rhyme harmony (RH)**, kterým určité kombinace segmentů vylučuje. Lin 118 má omezení velmi podobné.

– Sekvence **V^C** je kombinace **samohlásky s nosovkou**. Vzniká připojením terminál /n/, /ŋ/ k vysoké nebo nevysoké samohlásce. Nosovku přibírají především ne-vysoké samohlásky /a/, /ə/. S vysokými samohláskami je situace složitější (viz níže). Pokud jde o samohlásky / pinyinové centrály **o**, **i**, **er**, **ê**, ty nosovku přibírat nemohou.

– Sekvence **V^V** je **klesavý diftong**. Vzniká připojením terminály /i/ nebo /u/ k ne-vysoké samohlásce. Čínský termín naznačuje pozici „nejzvučnějšího“ (响) elementu: *qián xiǎng èrhé yuányīn* 前响二合元音.

Níže probereme odděleně dvě situace podle toho, zda se v nukleu **VX** objevuje ne-vysoký či vysoký vokál.

v nukleu VX je ne-vysoký vokál

Pokud má sekvence **V^C** nebo **V^V** v nukleu samohlásku /a/ nebo /ə/, ta se může kombinovat s libovolnou terminálou – vokalickou i nosovou, přední i zadní. Teoreticky mohou existovat tyto kombinace: /ai/, /au/, ay/, /an/, /aŋ/, /əi/, /əu/, /əy/, /ən/, /əŋ/. Všechny kromě */ay/, */əy/ se v inventáři finál u většiny analýz objevují.

V Duanmuově analýze všechny uvedené sekvence kromě dvou z hlediska **RH** vyhovují (ne-vysoké vokály /a/, /ə/ nejsou specifikovány v rysech [back] nebo [round], takže nemohou mít „opačnou hodnotu“ těchto rysů než koda). Neexistující */ay/, */əy/ musí Duanmu řadit k náhodným mezerám – nemá totiž apriorní omezení, které by vylučovalo /y/ v kodě. Lin aplikací svého omezení eliminuje nepřipustné *fonetické* formy. Jako příklady absencí uvádí mj. *[eu], *[oi], *[au], *[aŋ]. Vyhovují např. [au], [aŋ]. Neexistenci *[ay], *[əy] Lin (116) vysvětluje obecným fonotaktickým omezením, které zakazuje [y] jako druhou část diftongu.

v nukleu VX je vysoký vokál

Sekvence V^C: Pokud je na pozici hlavní samohlásky některý vysoký vokál /i/, /u/, /y/, teoreticky mohou existovat tyto kombinace: /in/, /iŋ/, /un/, /uŋ/, /yn/, /yŋ/. Některé z nich však v inventáři finál chybí.

Duanmu 63 přijímá existenci /in/, /uŋ/, které jsou podle **RH** v pořádku – /in/ má oba elementy přední, /uŋ/ má oba elementy zadní. Vyloučeny jsou tři sekvence: */iŋ/, */un/, */yŋ/, které se liší v rysu [back]. Zbývající kombinaci */yn/, která **RH** neporušuje a přesto u Duanmu neexistuje, řadí autor mezi deset náhodných mezer.

Lin 118 přijímá existenci [in], [uŋ], a na rozdíl od Duanmu přijímá ještě [yn]. Svým omezením stejně jako Duanmu vylučuje *[iŋ], *[un], *[yŋ].

(Duanmu i Lin místo */iŋ/, */un/ přijímají /iəŋ/, /uən/, podobně jako mnozí jiní autoři; Duanmu místo */yn/ přijímá /uin/ – ke všem těmto sekvencím viz níže.)

Sekvence V^V: U těchto sekvencí **nikdy není v jádře vysoký vokál**. Teoreticky je možných devět kombinací vysokého vokálu a vokalického zakončení. Žádná z nich neexistuje: */iu/, */iy/, */ui/, */uy/, */yi/, */yu/, */ii/, */uu/, */yy/.

Duanmu 64 vylučuje většinu z nich opět s pomocí **RH**: Oba elementy se totiž liší buď co do rysu [*back*]: */yu/, */uy/, nebo co do rysu [*round*]: */yi/, */iy/, nebo v obojím: */iu/, */ui/. (Vidíme, že rys [*round*] Duanmu zavádí do svého omezení RH kvůli vyloučení pouhých dvou sekvencí */yi/, */iy/). Pokud jde o kombinace dvou stejných vokálů: */ii/, */uu/, */yy/, ty RH neporušují. Duanmu je vylučuje až v dalším kroku pomocí omezení **Dissimilation**, které platí pro celé GVX: zakazuje v GVX přítomnost dvou palatálních a/nebo zaokrouhlených hlásek. Dané sekvence vylučuje takto: */ii/ = přítomnost dvou palatálních hlásek, */uu/ = přítomnost dvou zaokrouhlených hlásek, */yy/ = přítomnost dvou palatálních zaokrouhlených hlásek.

Lin 118, podobně jako Duanmu, zřejmě vylučuje absentující kombinace V^V s vysokým vokálem v nukleu svým omezením pro *rime*, avšak neuvádí je mezi příklady (má jen příklady V^V s ne-vysokými vokály v nukleu, např. *[eu]). Pokud jde o kombinace dvou stejných vysokých vokálů, o těch vůbec nehovoří (jejím sítem by prošly). Později (119) sice formuluje ještě jiné omezení, kterým vylučuje dva podobné vysoké vokoidy ve slabice, to však uplatňuje pouze na okrajové elementy sekvence ^GV^V (její starší studie Lin 1989:59 zaváděla širší omezení, které zakazovalo sousedství dvou vysokých samohlásek).

– Sekvence **VX** přijímané Duanmuem jsou: /ai/, /au/, /an/, /aŋ/, /əi/, /əu/, /ən/, /əŋ/.

– Do **pinyin**u se tyto sekvence promítají jako následující finály: **-ai, -ao, -an, -ang, -ei, -ou, -en, -eng**. (Ve finále **-ao** písmeno „o“ reprezentuje terminálu /u/ – terminála /o/ neexistuje).

4.7.3 SEKVENCE ^GV

příklad: /ia/

Sekvence ^GV jsou pro nás **stoupavé dvojhhlásky**. Čínský termín naznačuje pozici „nejzvučnějšího“ (响) elementu: *hòu xiǎng èrhé yuányīn* 后响二合元音. V těchto sekvencích se v jádře objevují pouze ne-vysoké vokály (jak uvidíme níže, totéž platí i uvnitř ^GV^V, ^GV^C). Duanmu a Lin se snaží tuto skutečnost postihnout omezením, které má u každého z nich odlišný charakter: u Duanmu disimilační, u Lin asimilační.

v nukleu ^GV je *vysoký vokál

Teoreticky možných kombinací ^GV, ve kterých by na pozici V stála vysoká samohláska, je devět. Žádná z nich neexistuje: */iu/, */iy/, */ui/, */uy/, */yi/, */yu/, */ii/, */uu/, */yy/. Duanmu 65 většinu z nich eliminuje pomocí omezení **Dissimilation**. Konkrétní absence tedy vysvětluje takto: */iy/, */yi/, */ii/ = přítomnost dvou palatálních hlásek, */uy/, */yu/, */uu/ = přítomnost dvou zaokrouhlených hlásek, */yy/ = přítomnost dvou palatálních zaokrouhlených hlásek. Sekvence */iu/, */ui/ jsou náhodné mezery.

Lin 120 aplikuje omezení, které platí jen pro ^GV a má naopak **asimilační charakter**: „Glida nemůže být přímo následována vysokou samohláskou, která se od ní liší co do rysu [*back*]“. Vylučuje tím *[ju] (tj. /iu/), *[wi] (tj. /ui/), *[wy] (tj. /uy/), *[ɥu] (tj. /yu/). Objasňuje tak sice dvě Duanmuovy náhodné mezery */iu/, */ui/, avšak naopak neřeší neexistující sekvence, které se Duanmuovi vyloučit daří: *[ɥi] (tj. /yi/), *[jy] (tj. /iy/).

v nukleu GV je ne-vysoký vokál

Pokud má sekvence ^GV v nukleu ne-vysokou samohlásku /a/ nebo /ə/, může se libovolně kombinovat s různými mediálami. Teoreticky lze počítat s /ia/, /iə/, /ua/, /uə/, /ya/, /yə/. Pro Duanmu a Lin nejsou v rozporu s žádným omezením. Jedinou neexistující kombinací */ya/ pokládá Duanmu 65 (a zřejmě i Lin) za náhodnou mezeru.

– Sekvence ^GV přijímané Duanmuem jsou: /ia/, /iə/, /ua/, /uə/, /yə/.

– Do **pinyin**u se tyto sekvence promítají jako následující finály: **-ia, -ie, -ua, -uo, -üe**. Ve finále **-üe** se v zápisu celých slabik vypouští přehláska; neplatí to však pro slabiky s iniciálou *n* nebo *l*. Píše se tedy *jue, que, xue, yue*, ale *lüe, nüe*.

Bližší komentář vyžaduje finála /uə/. Je pro ni důležitá kombinatorika s iniciální souhláskou.

/uə/ ve spojení s labiálami

Finálu /uə/ přijímá většina analýz. Uvádívá se, že při její realizaci nastává asimilace centrály /ə/ k předcházející zaokrouhlené mediále, takže centrála se vysloví jako [o]. Např. tedy /tuə/ → [two]. U Lin 119 a mnoha dalších autorů se tato finála smí pojit se všemi iniciálami (kromě palatál *j, q, x*, které nepřicházejí v úvahu), tedy i s **labiálami b, p, m, f**: Lin přijímá slabiky /puə/, /p^huə/, /muə/, /fuə/. Fakt, že mnoho mluvčích v těchto slabikách vyslovuje **b, p, m** zaokrouhleně, tedy jako [p^w], [p^{hw}], [m^w], lze přičítat vlivu následující mediály /u/. Méně časté je alternativní řešení, které mají Duanmu 74 nebo Dragunov & Dragunova 1955: po labiálních iniciálách se nepřipouští diftong /uə/, nýbrž monoftong /ə/, tedy /pə/, /p^hə/, /mə/, /fə/. Zřejmě je to motivováno faktem, že [u] bývá v těchto slabikách značně nevýrazné. Avšak tato analýza se dostává do problémů: musí vysvětlit, proč (Duanmuův zápis) /pə/ → [p^woo], tedy proč se **b, p, m** před /ə/ zaokrouhlují (zatímco před jinými finály nikoliv, např. /pa/ → [pa], nikoli *[p^wa]), a dále proč se hlavní samohlásky /ə/ realizuje zaokrouhleně. Duanmu se pokouší v rámci svého řešení vysvětlení najít, nakonec ale přiznává, že se mu nedaří daná fakta uspokojivě objasnit. Lze říci, že analýza přijímající dvojhlásku /uə/ je vděčnější, přestože mediála /u/ se realizuje nevýrazně: je obecně snazší přijmout fakt, že je podkladový zvuk potlačen, než fakt, že se ve výslovnosti objeví element, který podkladově není přítomen. Neobvyklé řešení má Li 1999:210, který po labiálách přijímá podkladové /a/ (realizované jako [ɔ:]), po ostatních iniciálách má /^ua/ (realizované jako [ʊɔ:]). Ještě jinak postupuje **pinyin**, který po labiálách **b, p, m, f** přijímá finálu **-o** (*bo, po, mo, fo*), po ostatních iniciálách je **-uo** (*duo, cuo, zhuo* atd.). Obě finály jsou v komplementární distribuci. Podrobněji viz kap. **Centrála /o/**. V naší analýze se držíme pinyin, nezbyvá nám tedy než přijmout dvě finály **-uo, -o**.

4.7.4 SEKVENCE ^GV^V

příklad: /uai/

Sekvence ^GV^V jsou pro nás **trojhlásky**. Čínský termín pro trojhlásky naznačuje pozici „nejzvučnějšího“ (响) elementu: *zhōng xiǎng sānhé yuányīn* 中响三合元音. Tyto sekvence **nemají nikdy v nukleu vysoký vokál**. Neexistuje tedy žádné */yui/, */iyu/ atd. Jako jádro slabiky zde vystupují pouze ne-vysoké samohlásky /a/, /ə/. Sekvence ^GV^V má čínština čtyři, zapisovány bývají takto: /iau/, /iəu/, /uai/, /uəi/. Jejich okrajové elementy projevují maximální kontrast. Čtrnáct teoreticky možných kombinací, které toto nespĺňují, Duanmu a Lin vylučují následovně:

Duanmu 65 vylučuje všech čtrnáct chybějících sekvencí pomocí omezení **Dissimilation**:

*/yay/, */yəy/

přítomnost dvou palatál. zaokrouhl. hlásek

*/iai/, */iəi/, */yai/, */yəi/, */iəy/, */iay/

přítomnost dvou palatálních hlásek

*/uau/, */uəu/, */uəy/, */uay/, */yau/, */yəu/

přítomnost dvou zaokrouhlených hlásek

Lin 119 pokrývá všech čtrnáct absencí omezením pro ${}^G\mathbf{V}^V$, kde okrajové segmenty nesmí být oba [-back] nebo oba [+round]. (Některé sekvence jsou zároveň vyloučeny obecným omezením, které zakazuje [y] jako druhou složku diftongu – ibid 116; připomeňme, že u Lin nejsou omezení hierarchizovaná.)

*[ɥay] (tj. /yay/), *[ɥey] (tj. /yəy/) oba periferní elementy jsou [-back] [+round]
 *[jai] (tj. /iai/), *[jei] (tj. /iəi/), *[jay] (tj. /iay/), *[ɥai] (tj. /yai/),
 *[jey] (tj. /iəy/), *[ɥei] (tj. /yəi/) oba periferní elementy jsou [-back]
 *[wau] (tj. /uau/), *[wou] (tj. /uəu/), *[ɥau] (tj. /yau/), *[ɥou] (tj. /yəu/),
 *[way] (tj. /uay/), *[woy] (tj. /uəy/) oba periferní elementy jsou [+round]

– Sekvence ${}^G\mathbf{V}^V$ přijímané Duanmuem jsou: /iau/, /iəu/, /uai/, /uəi/.

– Do **pinyin**u se tyto sekvence promítají jako následující finály: **-iao**, **-iou**, **-uai**, **-uei**. Ve finále **-iao** písmeno „o“ reprezentuje terminálu /u/ – terminála /o/ neexistuje. Ve finále **-iou** se při zápisu slabik s obsazenou iniciálou z úsporných důvodů vypouští centrála. Píše se tedy např. *liu*, *xiu*, *niu* atd., nikoli *liou*, *xiou*, *niou* atd. Centrála je zachována ve slabice s nulovou iniciálou: **you**. Taktéž ve finále **-uei** se při zápisu slabik s obsazenou iniciálou vypouští centrála. Píše se tedy *dui*, *sui*, *cui* atd., nikoli *duei*, *suei*, *cuei* atd. Centrála je zachována ve slabice s nulovou iniciálou: **wei**.

4.7.5 SEKVENCE ${}^G\mathbf{V}^C$

příklad: /uan/

Sekvence ${}^G\mathbf{V}^C$ je pro nás **stoupavá dvojhlaska s připojeným nosovým zakončením**. Ani zde **nemůže být v nukleu vysoký vokál**. Neexistuje tedy žádné */iuŋ/, */yiuŋ/ atd. (k finále s výslovností [iuŋ] nebo [yiuŋ] zapisované v pinyinu jako **-iong** viz níže). V roli centrály vystupují pouze ne-vysoké samohlásky /a/, /ə/. Lze uvažovat následující sekvence: /ian/, /iaŋ/, /iən/, /iəŋ/, /uan/, /uaŋ/, /uən/, /uəŋ/, /yan/, /yaŋ/, /yən/, /yəŋ/. Většina z nich existuje. Žádná systematická kombinační omezení nezjišťujeme: pokud jde o rys [zadní], oba krajní elementy smí být shodné i odlišné (odlišné jsou např. v /iaŋ/, /uan/, shodné např. v /ian/, /uaŋ/). Pokud jde o rys [zaokrouhlená], ten zde není relevantní, neboť terminála je konsonantická.

– Sekvence ${}^G\mathbf{V}^C$ přijímané Duanmuem jsou: /ian/, /iaŋ/, /iəŋ/, /uan/, /uaŋ/, /uən/, /uəŋ/, /yan/. Vedle /uəŋ/ přijímá ještě /uŋ/. Sekvence */iən/, */yən/ */yaŋ/, */yəŋ/ vede jako náhodné mezery (66). Místo /iəŋ/ přijímá /in/. Místo */yəŋ/ přijímá /iuŋ/. (K těmto finálám viz podrobněji níže.)

– Do **pinyin**u se Duanmuem přijímané sekvence promítají jako následující finály: **-ian**, **-iang**, **-ing**, **-uan**, **-uang**, **-uen**, **-ueng** / **-ong**, **-üan**. Dále má pinyin **-in**, **-iong**.

Sekvence ${}^G\mathbf{V}^C$, které mají **centrálu /a/**, jsou v literatuře pojímány jednotně a nepředstavují problém. Neexistující */yaŋ/ můžeme pokládat za náhodnou mezeru (tak ji má Duanmu). Složitější je situace u sekvencí s **centrálou /ə/**. Výše jsme je zapsali jako /iəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/, /uəŋ/, /yəŋ/, /yəŋ/ (do pinyinu se promítají jako finály **-in**, **-ing**, **-u(e)n**, **-ueng**, **-ong**, **-ün**, **-iong**). Pohled na ně se v různých analýzách dosti liší. Probereme je podrobněji.

sekvence /iəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/, /uəŋ/, /yəŋ/, /yəŋ/

Tuto strukturu budou mít dané finály, pokud je analyzujeme v duchu čínské fonologické tradice. Ta úzce souvisí s tradiční **teorií rýmů**, v níž platí následující: rýmují se slabiky, které mají stejnou subfinálu (a tedy nutně i stejnou centrálu). Pro diskutované finály se obvykle přijímá, že:

finály /iən/ (-in), /uən/ (-uen), /yən/ (-ün)	se rýmují s /ən/ (-en)
finály /iəŋ/ (-ing), /uəŋ/ (-ueng/-ong), /yəŋ/ (-iong)	se rýmují s /əŋ/ (-eng)

Neboli: že ve všech diskutovaných finálách je **podkladově přítomna centrála /ə/** (všimněme si, že pinyinová podoba některých finál neodráží tradiční pohled). V počtu rýmových kategorií současné čínštiny a v jejich obsazení (neboli co s čím se v dnešním jazyce rýmuje) však čínští autoři nejsou vždy zajedno. Historické rýmy berou v úvahu různou měrou.

Poznámka: Tak např. Wang 1998:22 píše: „[ən], [uən], [in], [yn] bývají pokládány za rýmující se... [əŋ], [iŋ], [uəŋ], [uŋ], [iəŋ] bývají pokládány za rýmující se...“. Podobně Cheng 1973:20. Jiní autoři však /in/, /yn/, jakož i /uŋ/, /iəŋ/ pokládají za samostatné kategorie. V analýze rýmů současného jazyka se mj. liší názory na to, zda básnický rým vyžaduje stejnou subfinálu jen na **podkladové úrovni**, nebo i na úrovni **povrchové** (např. zda se /an/ [an] rýmuje s /ian/ [jən] či ne). Podrobnou diskusi k rýmům nabízí Li Wen-Chao 1999:106. Připomíná, že hranice mezi tím, co se rýmuje a co se nerýmuje, není ostrá; je třeba vzít v úvahu toleranci k tzv. „přibližným“ rýmům. Sám přijímá stanovisko (stejně jako např. Duanmu 2002:59), že dvě slabiky se rýmují tehdy, mají-li stejnou *povrchovou* subfinálu. Řídí se především intuicí současného mluvčího pekingštiny a nebere v úvahu historickou podobu rýmů (jejíž specifickou formou jsou rýmy v dialektech): „Navrhujeme, aby přibližné rýmy byly s určitou obezřetností akceptovány, a aby historické a dialektické rýmy nebyly při popisu rýmů současného jazyka brány v úvahu.“ Přehled svých osmnácti rýmových skupin má Li na str. 114. Zřejmě prvním, kdo se o analýzu rýmů současného jazyka zajímal, byl Chao 1927 (cit in Duanmu 2002:60, který uvádí přehled sedmnácti Chaových rýmových skupin).

Povědomí o přítomnosti centrály /ə/ v uvedených finálách odráží systém *Zhuyin zimu*. Finály /iən/, /uən/, /yən/ jsou zde složeny z mediály + subfinály $\curvearrowright$ /ən/. Finály /iəŋ/, /uəŋ/, /yəŋ/ jsou složeny z mediály + subfinály $\angle$ /əŋ/.

Jestliže budeme zkoumat **skutečnou výslovnost daných finál**, zjistíme, že centrála /ə/ se realizuje značně rozmanitě: [ə] je u některých finál výrazné, u některých nepříliš zřetelné, u některých se neobjevuje vůbec a někdy se dokonce mění na jiný vokál:

/iən/	[in]
/iəŋ/	[i ² ŋ]
/uən/	[wən]
/uəŋ/	při obsazené inicále [uŋ], při nulové inicále [uəŋ]
/yən/	[y ¹ n]
/yəŋ/	[ɥəŋ]

Výslovnost závisí především na tom, zdali **okrajové elementy** těchto finál **sdílejí rys [zadní]** (pak je /ə/ ve výslovnosti potlačeno), anebo se v něm **liší** (pak se /ə/ realizuje). Variabilita závisí také na přítomnosti či absenci iniciály a na tónu slabiky. Podrobněji se k realizaci těchto finál vrátíme v kapitolách věnovaných výslovnosti finál.

Poznámka: U vědomí nápadné rozmanitosti realizace /ə/ Chao 1934:45 dokonce navrhuje místo zápisu ə použít abstraktnější element. Píše: “*The paradoxical appearance of a symbol with widely different [phonetic] values would disappear if we... used some non-committal symbol such as ‘Φ’ for the phoneme in question.*”

Jak podotýká Pulleyblank 1984:48, pro tuto zapeklitou situaci existují v principu **dvě fonologická řešení**: buďto počítat v roli hlavní samohlásky s podkladovým /ə/, které za jistých okolností na povrchové rovině mizí (tj. tradiční řešení uvedené výše), anebo v potřebných případech vsouvat [ə] až na povrchové rovině. Dodejme, že existují také **řešení smíšená**. Volba souvisí s tím, do jaké míry se analýza ohlíží na tradiční finály, nebo má naopak na zřeteli synchronní podobu jazyka.

a) Analýzy vycházející z tradiční fonologie, jak jsem viděli, přijímají /iəŋ/, /uəŋ/, /yəŋ/, /iən/, /uən/, /yən/ s tou výminkou, že **centrála /ə/** se za některých okolností ve výslovnosti nerealizuje či je potlačena či modifikována. Toto řešení mají např. Chao 1934, Dragunov & Dragunova 1955 nebo Cheng 1973:22 (který má /iɤŋ/, /uɤŋ/, /üɤŋ/, /iɤn/, /uɤŋ/, /üɤn/; pro odvození jejich povrchové realizace formuluje pravidlo, jímž v příslušných případech středovou samohlásku na fonetické rovině ruší: *schwa deletion rule*).

b) Element [ə] se chápe jako přirozený produkt přesunu artikulace zepředu dozadu (např. v /iŋ/) či naopak (např. v /un/). Některé analýzy tedy vsouvají [ə] v případě potřeby **až na povrchové rovině**. Např. Lin 176. Všech šest vyjmenovaných finál bere jako kombinaci vysoké samohlásky a nosovky: /in/, /iŋ/, /un/, /uŋ/, /yn/, /yŋ/. Posléze vytyčuje povrchová pravidla, jimiž řeší závadné fonetické formy ve třech případech: pro /iŋ/, /un/ má pravidlo *schwa insertion rule*: při realizaci se vsouvá [ə]: tedy /iŋ/ → [jəŋ], a /un/ při obsazené iniciále → [wən]. Zbývající případ /yŋ/ (v pinyinu *-iong*) řeší (178) pomocí procesu, jež nazývá *high vowel split*; /y/ se rozpadá na [iu] → [ju], přičemž [j] se přesune do přetury a [u] vyplní nukleus: /yŋ/ → [juŋ] (ale všimněme si, že sekvenci *[ju] dříve vyloučila jako závadnou – ibid 120!).

Kratochvíl 1968:34 přijímá podkladové /un/, /uŋ/, kde se v realizaci objevuje [ə]: „Ve slabikách typu CVC₁ nebo VC₁ [tj. obsahujících V^C], ve kterých je jednoduchý vokál *u* a nosovka *n*, přesun jazyka z jedné pozice do druhé není vždy přímý, nýbrž může mírně poklesat do přechodové střední středové pozice. Z toho důvodu se ve většině těchto slabik objevuje mezi *u* a *n* středové [ə]; např. *lùn* [luən] „diskutovat“, *wèn* [wuən] „ptát se“. Totéž se děje ve VC₁, když po *u* následuje koncové *ng* (*wēng* [wuəŋ] „stařec“), ale nikoli ve slabikách typu CVC₁ (*lóng* [luŋ] „drak“).“

c) Za **smíšené řešení** lze pokládat takové, které v případech, kdy dochází ke konfliktu, vkládá /ə/ už na podkladové rovině. Má jej Duanmu (/in/, /iəŋ/, /uəŋ/, /uəŋ/, /uŋ/, /uin/, /iuŋ/). Sekvence /in/, /uŋ/ jsou v pořádku (vedle /uŋ/ zavádí Duanmu ještě /uəŋ/ pro situaci s nulovou iniciálou). Požadavek **RH** vyloučil podkladové formy */iŋ/, */un/, */yŋ/ – oba elementy se liší co do rysu [back]. První dvě sekvence řeší Duanmu přijetím přípustných sekvencí /iəŋ/, /uəŋ/ (65). Třetí sekvenci neřeší přijetím centrály /ə/ (tedy jako /yəŋ/), nýbrž ji analyzuje jako /iuŋ/ (67). Sekvenci, kterou jsme výše psali jako /yən/, vede jako /uin/. Sekvence */iən/, */yn/, */yən/, */yəŋ/ řadí k náhodným mezerám.

Podobně smíšený je **pinyin**, který má *-in*, *-ing*, *-uen*, *-ueng*, *-ong*, *-ün*, *-iong*. Ve finále *-uen* při zápisu slabik s obsazenou iniciálou se z úsporných důvodů vypouští centrála. Píše se tedy např. *lun*, *dun*, *cun* atd., nikoli *luen*, *duen*, *cuen* atd. Centrála je v zápisu zachována ve slabice s nulovou iniciálou: *wen*. Pozor, ve finálech *-ong*, *-iong* písmeno „o“ reprezentuje centrálu /u/. Ve finále *-ün* se v zápisu slabik vypouští přehláska, píše se tedy *jun*, *qun*, *xun*, *yun*.

Jak patrně, pinyin v zápisu těchto finál respektuje synchronní výslovnost (je tedy fonologicky „smíšený“). Avšak z uspořádání tabulky finál HPF (finály v jednom řádku sdílejí stejnou subfinálu) se zdá, že to je pouze záležitostí **pravopisných zjednodušení** a že u finál *-in*, *-ing*, *-ün* se mlčky počítá s podkladovou ne-vysokou centrálou (jako naznačuje i připojený zápis finál v *Zhuyin zimú*, v němž se vždy objevují dvě značky). Např. tedy *-ing* nefiguruje v prvním sloupci mezi subfinálami, jak bychom čekali podle grafické podoby:

mediály →	<i>i</i>
subfinály ↓	
<i>eng</i> ∟	<i>ing</i> ∟

Obr. 1: Podkladová struktura pinyinové finály *-ing* v tabulce finál HPF

podrobně k sekvencím /uəŋ/ /yəŋ/ /yəŋ/

Sekvencím, které jsme výše zapsali jako /uəŋ/ (-ueng, -ong), /yəŋ/ (-iong), /yəŋ/ (-iin) nyní budeme věnovat bližší pozornost, neboť jsou v literatuře analyzovány rozmanitě.

/uəŋ/

Sekvence, kterou většina autorů analyzuje jako /uəŋ/, má dvě různé výslovnosti. Pokud se pojí **s nulovou iniciálou**, vyslovuje se [wəŋ], [wɔŋ] nebo [wuəŋ] (toto čtení má jediná slabika *weng*, obsluhující několik málo morfémů, např. *wēng* 翁 „stařec“). Pokud je však **iniciála obsazená**, výslovnost je [uŋ] (týká se slabik *song*, *long* atd., např. *sòng* 送 „doprovodit“ má čtení [suŋ], nikoli *[swəŋ]). Historicky šlo o jedinou finálu /uəŋ/; ať už byla iniciála nulová či obsazená, finála se vyslovovala jako [wəŋ]. Tímto způsobem se dosud realizuje v řadě dialektů (jak zmiňuje Xu 1999:65). Jako jedinou finálu ㄨ ㄥ ji vymezoval ještě systém *Zhuyin zimu* (ㄨ = u, ㄥ = eng, takže např. *dōng* 东 [tuŋ] „východ“ se psalo ㄉ ㄨ ㄥ). Avšak ve výslovnosti pekingského dialektu a dalších dialektech došlo při obsazené iniciále postupným vývojem k vymizení elementu ə. Můžeme se domnívat, že to mohly způsobit příhodné artikulační podmínky – elementy /u/ i /ŋ/ jsou zadní, výslovnost bez [ə] je tedy v zásadě pohodlná.

Poznámka: Na druhé straně, ani výslovnost s [ə] nebo [ɤ] nepůsobí při artikulaci nepohodlí – může být produktem přirozené delabializace (detenze zaokrouhlené samohlásky) při přechodu od [u] k [ŋ]. Důvodem pro postupné vymizení [ə] při obsazené iniciále tedy pravděpodobně nebylo usnadnění artikulace. Tento proces nicméně v některých dialektech včetně pekingského proběhl. To, že nebyl dokonán ve slabice s nulovou iniciálou (*weng*), může být způsobeno řídkým výskytem této slabiky. Z nějakých důvodů může být kromtoho při neobsazené iniciále výslovnost s delabializací pohodlnější. Proces vymizení elementu [ə] byl naproti tomu zcela dokonán ve finále /iəŋ/, kde jsou oba elementy přední, výslovnost bez [ə] je pohodlnější. Ve čtyřech finálách /iəŋ/, /uəŋ/, /iəu/, /uəi/ zůstal element [ə] ve výslovnosti více či méně zachován – představuje přirozený přechod mezi krajními elementy, které mají opačnou hodnotu rysu [zadní].

U různých autorů najdeme pro tuto komplikovanou finálu různá fonologická řešení:

a) Podle mnohých autorů synchronní odlišnost ve výslovnosti opravňuje zavedení **dvou samostatných finál**. Např. Chao 1968:24, resp. transkripce GR má /ong/, /ueng/. Podobně Duanmu 71 má /uŋ/, /uəŋ/. Pulleyblank 1984:46 má jinou analýzu: zavádí **w** jako jednu z iniciál. Ve slabice *weng* tedy **w** vystupuje nikoli jako mediála, nýbrž jako iniciála před /əŋ/. (To, že neexistuje slabika */wuəŋ/, lze podle Pulleyblanka snadno vyvětlit všeobecným pravidlem, že finála **-uŋ** se neobjevuje po labiálních iniciálách; není ani */puŋ/ atd.). Podle Pulleyblanka patří vyřešení problému s touto finálou k jedné z výhod jeho analýzy, která přijímá glidy jako samostatné fonémy a neztotožňuje je s vysokými samohláskami.

b) Jiní autoři však berou v úvahu fakt, že obě formy jsou v komplementární distribuci, přičemž jedna z nich ([wəŋ]) má silně omezený výskyt. Podkladově přijímají **finálu jednu**, která se realizuje dvěma pozicními variantami: tak např. Dragunov & Dragunova 1955:67 mají /uəŋ/ s variantami [wɔŋ], [uŋ]. Podobně Cheng 1973:20 má jediné /uəŋ/; pojí-li se s iniciální souhláskou, aplikuje se *schwa deletion*

rule, čímž vzniká povrchové [uŋ]. To, že se jako základní podoba přijímá /uəŋ/ (nikoli /uŋ/), je motivováno diachronním původem finály. Lin 179 postupuje obráceně: z podkladového /uŋ/, pokud je iniciála nulová (*weng*), odvozuje pomocí *schwa insertion rule* povrchové [wəŋ]. Analogický přístup má Kratochvíl 1968:34. Toto řešení je podle nás ze synchronního hlediska jednoznačně výhodnější, neboť [uŋ] je v jazyce mnohonásobně frekventovanější než [wəŋ].

pinyinové finály *-ong* / *-ueng*

Pinyin volí první řešení – snaží se respektovat fakta výslovnosti a přijímá **dvě samostatné finály**. Má tedy finálu *-ong* („o“ = /u/), objevující se ve slabikách s obsazenou iniciálou, např. *long*, *dong*, a finálu *-ueng*, objevující se pouze ve slabice *weng*. V tabulce finál HPF se *-ong* řadí mechanicky na základě své ortografické podoby mezi finály typu *kaikou hu* (bez mediály), *-ueng* je zařazeno do *hekou hu* (s mediálou *u*). Autoři opírající se o pinyin vesměs vydělení dvou samostatných finál schvalují s tím, že odpovídá dnešní jazykové realitě (např. Xu 1999:65). Někteří však zároveň připomínají těsný vztah mezi oběma finálami – historicky šlo o jedinou složenou finálu, jejíž výslovnost se v pekingském dialektu rozštěpila. Dále kritizují matoucí kategorizaci *-ong* v HPF: tím, že v tabulce jsou finály zařazeny do odlišných kategorií *hu*, se zamlžuje jejich společný původ. Mnohdy proto sami přefazují *-ong* do *hekou*. Tak Wang et al. 2002:58 píšou: „Pinyin zařazuje finálu *-ong* do kategorie *kaikou*, a to na základě písmene *o*. Finála *-ueng* je zařazena do *hekou*... avšak z fonologického hlediska jsou *-ong* a *-ueng* dvě poziční varianty jediné finály. Patří do *hekou*.“ Kritizuje to též Wang 2002:59 a připomíná: „Z fonologického hlediska jsou *-ong* a *-ueng* dvě poziční varianty jediné finály. Obě patří do *hekou*.“ (tam je také zařazuje ve své tabulce). Také Wu 1992:123 připomíná: „Finály *-ong* a *-ueng* patří k jediné fonologické finále (韵母位 *yùnmǔ wèi*).“ Též on přefazuje v tabulce finál *-ong* do *hekou*.

Lin & Wang 2003:114 jdou ještě dál a dokonce přijímají **jedinou finálu *-ong*** (což je u autorů pracujících s pinyinem zcela ojedinělé, neboť HPF ustavuje finály dvě): „Z finály *-ong* [uŋ] se ještě vyděluje *-ueng*, které vystupuje pouze s nulovou iniciálou.“ Obdobu tohoto řešení jsme viděli u Lin 2007 (viz výše). Pro jeho nesporné výhody jej **přijmeme i my**, přestože se odklání od HPF (viz kap. **Finály přijímané v této práci**).

/yəŋ/

Pinyin píše tuto finálu jako *-iong*, tj. přiznává jí **mediálu /i/**, což odpovídá kategorii *qichi* (kam ji také HPF v tabulce finál řadí). Zhou 2007:158 podotýká, že pinyin tím odráží skutečnou výslovnost. Tradičně však patří do *cuokou*, tj. je jí přiznávána **mediála /y/** (tak ji bere i *Zhuyin zimú*). Pokud jde o **skutečnou výslovnost mediály** v dané finále (tj. zdali je [i], nebo [y]), v názoru na míru jejího zaokrouhlení není jednota; je tu i kolísání mezi mluvčími. Analýzy dané sekvence jsou různé. Řada autorů ji vede jako /yəŋ/. Např. Chao 1934:44 nebo Dragunov & Dragunova 1955:69; Cheng 1973:22 ji píše jako /üəŋ/. Jako **mediálu** tedy přijímají /y/, odpovídající tradici. Za **centrálu** přijímají /ə/, které se vlivem zaokrouhlené mediály realizuje jako [u]. Jiné popisy mají mediálu /i/ (případně realizovanou s mírným zaokrouhlením díky asimilaci k /u/). Pro centrálu se setkáme se i s další alternativou: je možno (na základě skutečné výslovnosti) přijmout /u/. Tak činí např. Duanmu 67, přijímá /iuŋ/. V tom případě ale nastává fonologický problém: vzniká sekvence /iu/ nebo /yu/, představující sousedství dvou vysokých samohlásek, se kterým se jinak nesetkáváme. Pro Duanmu ovšem potíže nevznikají – sekvenci */iu/ nepokládá za závadnou, řadí ji k náhodným mezerám. Povrchovou formu odvozuje pomocí procesu *G-spreading* ([juŋ] → [ɥuŋ]). Lin 178 postupuje zase jinak. Má podkladové /yŋ/ (mediála je nulová). Aby napravila nevyhovující fonetickou formu *[yŋ], aplikuje proces *high vowel split* (k oběma řešením se vrátíme v kapitolách věnovaných výslovnosti finál).

Jak jsme řekli, HPF v tabulce finál řadí *-iong* do kategorie *qichi*, přestože tradiční fonologie ji řadí do *cuokou*. Autoři opírající se o pinyin to někdy respektují, např. Xu 1999:65 jí přisuzuje v souladu s HPF mediálu *i*. Mnohem častěji však bývá v tabulce finál přefazována do *cuokou*. Činí tak např. Wu 1992:83 nebo Huang & Liao 2002:67 či Lin & Wang 114. Též Wang et al. 2002:59,57 ji řadí pod

cuokou, což je podle nich vhodnější z hlediska fonologického systému. Smířlivě však podotýkají, že ji lze zařadit i pod *qichi* (jak činí HPF).

/yən/

Výslovnost této sekvence (v pinyin finála **-ün**) je **[yn]**. Sousedí zde dvě hlásky tvořené vpředu, přičemž první z nich je zaokrouhlená, žádné **[ə]** zde nezaslechneme. Při přechodu od zaokrouhleného **[y]** k nosovce **[n]** dochází k delabializaci (lze zapsat jako **[y^hn]**). Sekvence je tradičně analyzována jako **/yən/** (Cheng 1973:22 ji má jako **/üɤn/**), přičemž se upozorňuje, že hlavní samohláska ve výslovnosti téměř nebo zcela mizí. Např. Chao 1934:45 nebo Dragunov & Dragunova 1955:69.

Jinak řeší situaci Duanmu 66: řadí jak ***/yən/**, tak ***/yn/** do náhodných mezer a přijímá **/uin/** vyslovované jako **[win]**. Argumentem je mu to, že se rýmuje s **/in/**, obě by tedy měly mít stejnou povrchovou hlavní samohlásku. Později (73) zmiňuje možnost alternativní analýzy – přijmout **/yn/**, kterému je dovoleno rýmovat se s **/in/**, neboť jsou si konec konců oba vokály foneticky blízké (jsou vysoké přední). V tabulce GVX (73) však toto řešení neaplikuje a drží se prvního. Pro Lin 176 tato finála nepředstavuje žádný problém, má **/yn/** (oba segmenty jsou přední).

4.8 FINÁLY V PINYINU

Stručný přehled finál HPF (*Hanyu pinyin fang'an*), jakož i přehled komponentů, které jsou podle HPF přípustné na pozicích mediála – centrála – terminála, jsme předložili v kap. **Pojetí slabiky v pinyin**.

V kapitole této se budeme pinyinovým finálám věnovat podrobně. Nejprve se jimi budeme zabývat tak, jak je předkládá **tabulka finál HPF**.

Poté budeme zkoumat, zdali **popisy opírající se o pinyin** na systém finál pohlížejí zcela stejným způsobem jako HPF (zjistíme dílčí drobné odlišnosti).

Nakonec shrneme **pravopisná pravidla** pinyinových finál.

4.8.1 FINÁLY V HPF

三 韵母表

	i 丨 衣	u ㄨ 乌	ü ㄩ 迂
a ㄚ 啊	ia 丨ㄚ 呀	ua ㄨㄚ 蛙	
o ㄛ 喔		uo ㄨㄛ 窝	
e ㄝ 鹅	ie 丨ㄝ 耶		üe ㄩㄝ 约
ai ㄞ 哀		uai ㄨㄞ 歪	
ei ㄟ 欸		uei ㄨㄟ 威	
ao ㄠ 熬	iao 丨ㄠ 腰		
ou ㄡ 欧	iou 丨ㄡ 忧		
an ㄢ 安	ian 丨ㄢ 烟	uan ㄨㄢ 弯	üan ㄩㄢ 冤
en ㄣ 恩	in 丨ㄣ 因	uen ㄨㄣ 温	ün ㄩㄣ 晕
ang ㄤ 昂	iang 丨ㄤ 央	uang ㄨㄤ 汪	
eng ㄥ 亨的韵母	ing 丨ㄥ 英	ueng ㄨㄥ 翁	
ong (ㄨㄥ)轰的韵母	iong 丨ㄥ 雍		

Obr. 1: Tabulka finál HPF

V tabulce je **35** položek. U všech finál je kromě zápisu v pinyinu i zápis v systému *Zhuyin zimu* a příklad znaku, jehož čtení danou finálu obsahuje. Tabulka je uspořádána dle těchto hledisek:

- vodorovně **podle subfinály** – finály v jednom řádku vždy sdílejí stejnou fonologickou subfinálu, ač to nemusí být ze zápisu někdy patrné (viz např. *-ing* v přeposledním řádku)
- svisle **podle kategorií si hu**: první sloupec: *kaikou hu*, druhý sloupec: *qichi hu*, třetí sloupec: *he kou hu*, čtvrtý sloupec: *cuokou hu*

Pozor, umístění finál v tabulce se od tradičního zařazení do *si hu* odchyluje u dvou posledních finál:

– Finála **-ong** je zařazena mechanicky podle zápisu centrály písmenem „o“, tedy do sloupce *kaikou*. Avšak fonologicky má centrálu */u/*, nikoli */o/* (důvody ortografie jsou praktické, viz níže). Patří tedy správně pod *hekou*.

– Finála **-iong** má podle zápisu mediálu */i/*. V tabulce je tedy zařazena pod *qichi*. Podle tradiční fonologie však má mediálu */ü/*, patří pod *cuokou* (někteří autoři ji proto přeřazují, viz níže).

- do bloků **podle terminály**: řádek 1-4: žádná terminála, řádek 5-8: vokalická terminála, řádek 9-13: nosová terminála

Dvě finály z tabulky jsou v **komplementární distribuci**, tj. pojí se s odlišnými iniciálními souhláskami (viz kap. **Inventář čínských slabik**). Jsou to finály **-uo / -o** (druhá pouze po labiálních iniciálách) a finály **-ong / -ueng** (druhá pouze po nulové iniciále). Toto řešení na jedné straně představuje jistou „fonologickou neúspornost“, ale má i své výhody (k nim se vrátíme v jiné kapitole).

Tabulka finál HPF je doplněna **šesti poznámkami**:

- (1) “知、蚩、诗、日、资、雌、思”等七个音节的韵母用 *i*, 即: 知、蚩、诗、日、资、雌、思等字拼作 *zhi, chi, shi, ri, zi, ci, si*。
- (2) 韵母 *儿* 写成 *er*, 用作韵尾的时候写成 *r*。例如: “儿童” 拼作 *ertong*, “花儿” 拼作 *huar*。
- (3) 韵母 *ㄝ* 单用的时候写成 *ê*。
- (4) *i* 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 *yi* (衣), *ya* (呀), *ye* (耶), *yao* (腰), *you* (忧), *yan* (烟), *yin* (因), *yang* (央), *ying* (英), *yong* (雍)。
u 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 *wu* (乌), *wa* (蛙), *wo* (窝), *wai* (歪), *wei* (威), *wan* (弯), *wen* (温), *wang* (汪), *weng* (翁)。
ü 行的韵母, 前面没有声母的时候, 写成 *yu* (迂), *yue* (约), *yuan* (冤), *yun* (晕); *ü* 上两点省略。
ü 行的韵母跟声母 *j, q, x* 拼的时候, 写成 *ju* (居), *qu* (区), *xu* (虚), *ü* 上两点也省略; 但是跟声母 *n, l* 拼的时候, 仍然写成 *nü* (女), *lǜ* (吕)。
- (5) *iou, uei, uen* 前面加声母的时候, 写成 *iu, ui, un*。例如 *niu* (牛), *gui* (归), *lun* (论)。
- (6) 在给汉字注音的时候, 为了使拼式简短, *ng* 可以省作 *ŋ*。

Obr. 2: HPF – Poznámky k tabulce finál

(1) Týká se **finály -i** po apikálních sibilantách **zh, ch, sh, r, z, c, s**. Uvádí se zde: „Finála v sedmi slabikách 知, 蚩, 诗, 日, 资, 雌, 思 atd. se píše jako *i*; zápis těchto slabik je tedy *zhi, chi, shi, ri, zi, ci, si*.“ Z této formulace jakož i z nepřítomnosti „apikální samohlásky“ v tabulce finál lze dovodit, že „apikální samohlásky“ [ɿ, ʅ] objevující se po **zh, ch, sh, r, z, c, s** pokládá HPF za **poziční varianty /i/, nikoli za samostatnou finálu** (více viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**, též níže).

(2) Týká se zápisu retroflexní **finály -er [ɛ̞]** a **erizace**. Uvádí se zde: „Finála 儿 se píše jako *er*...“ Retroflexní samohláska [ɛ̞] je neproduktivní, nekombinuje se s žádnými jinými elementy. Vystupuje výhradně jako samostatná slabika *er*, která obsluhuje několik málo morfémů (např. *ěr* 耳 „ucho“); někdy bývá analyzována jako spojení středové samohlásky + terminálního /r/ (viz opět kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**). Zřejmě z těchto důvodů není *-er* zařazeno do tabulky jako samostatná jednoduchá finála. K erizovaným slabikám se uvádí, že zápis erizace se provádí připojením písmene „*r*“ za slabiku, např. *huar*.

(3) Týká se samostatné slabiky vyslovované jako [ɛ̞]. Uvádí se zde: „Pokud finála ㄝ vystupuje samostatně, zapisuje se jako *ê*“. Přestože se zde hovoří o „finále“ (tento status má ㄝ v systému

Zhuyin zimu), tak HPF nepřijímá $\hat{e}$ jako samostatnou finálu $-\hat{e}$, v tabulce finál žádnou takovou nenajdeme. K problému se ještě vrátíme níže.

(4) Týká se zápisu slabik s neobsazenou iniciálou, které začínají na vysokou samohlásku (např. $-i \rightarrow yi$, $-u \rightarrow wu$, $-\ddot{u} \rightarrow yu$), a dále vypouštění přehlásky na $\ddot{u}$ po iniciálách j , q , x (např. ve slabikách ju , $quan$). Podrobněji k tomu níže.

(5) Týká se úsporného zápisu finál $-iou$, $-uei$, $-uen$, které se při obsazené iniciále píšou bez hlavní samohlásky (např. ve slabikách liu , kui , dun). Podrobněji k tomu níže.

(6) Týká se možnosti zapisovat ng symbolem η , pokud je pinyin užívané pro zachycení výslovnosti znaků.

K bodu (3) dodejme následující: samohláska $[\epsilon]$ nikdy nevystupuje jako jednoduchá finála pojící se s iniciální souhláskou (neexistuje žádné $*[m\epsilon]$, $*[p\epsilon]$ atd.). Pokud $[\epsilon]$ vystupuje bez iniciály jako **samostatná slabika $\hat{e}$** , tak tato slabika je z hlediska zvukového systému čínštiny jevem **zcela okrajovým** – odpovídá jí **jediný morfém**, a to **citoslovce** se čtyřmi různými významovými odstíny, signalizovanými odlišným melodickým průběhem. Ten se v pinyin zapisuje pomocí tónové značky, avšak jde spíše o větní intonace: 1. tón $\hat{e}^1$: hej!, 2. tón $\hat{e}^2$: překvapení, 3. tón $\hat{e}^3$: nesouhlas, 4. tón $\hat{e}^4$: souhlas. Všechny čtyři varianty se pak píšou **jediným znakem 欸** (s alternativním čtením *ai* nebo *ei*). Protože citoslovce a onomatopoeie v jazycích často vybočují ze systému (což je i případ tohoto morfému), rozhodnutí HPF nepřijmout $\hat{e}$ jako samostatně existující centrálu / finálu je legitimní. Některé popisy opírající se o pinyin však samostatnou finálu $-\hat{e}$ přijímají. K diskusím ohledně řešení samohlásky $[\epsilon]$ viz kap. **Pojetí slabiky v pinyin**. Ještě pro úplnost zmiňme, že s jednoduchým vokálem $[\epsilon]$ se setkáme při pojmenovávání písmen abecedy pinyin: **B** = $[p\epsilon]$, **C** = $[c^h\epsilon]$, **D** = $[t\epsilon]$ atd.

4.8.2 FINÁLY V POPISECH OPÍRAJÍCÍCH SE O PINYIN

Čínské popisy pracující s pinyinem nepřijímají vždy zcela stejný inventář finál jako HPF. Také výklad některých finál může být nejednotný. **Odlišnosti od HPF** bývají v následujících bodech:

– „**Apikální samohlásky**“ řada autorů chápe jako samostatnou finálu, která je v komplementární distribuci s finálou $-i$. Zařazují ji pod *kaikou*. Zapisují ji často jako $-i$ (ne však v konkrétních slabikách, tam se drží zápisu i předepsaného HPF). Např. Xu 1999:75 píše: „Retroflexní *er* a apikální samohláska jsou dvě zvláštní finály (*tèbié yùnmǔ* 特别韵母), které lze včlenit mezi „jednoduché finály“ (*dān yùnmǔ* 单韵母)“. Toto řešení není nové, přijímaly ho některé starší návrhové varianty pinyin. Dodnes jej mnozí vidí jako výhodnější (držíme se jej i my).

– *er* je zpravidla pokládáno za samostatnou finálu $-er$ (řazenou pod *kaikou*), např. Wu 1992:83, Huang & Liao 2002:59, Wang et al. 2002:58. Její status jako samostatné „jednoduché finály“ obhajuje Xu 1999:75 (viz předchozí odstavec).

– $\hat{e}$ je někdy pokládáno za samostatnou finálu $-\hat{e}$ (řazenou pod *kaikou*). Např. Wu 1992:83, Huang & Liao 2002:59.

– **Finály $-ong$, $-ueng$** jsou velmi vyjímečně chápány jako jediná finála s dvěma pozičními variantami: $[uŋ]$ po iniciále, $[uəŋ]$ samostatně bez iniciály. Např. Lin & Wang 2003:114. Činíme tak i my.

Vzhledem k těmto jednotlivým rozdílům se u jednotlivých autorů **počet finál může lišit od HPF**, kde je jich **35**. Např. Wu 1992:82 uvádí **39** finál, Lin & Wang 2003:114 mají **37** finál.

Ještě je třeba zmínit nejednotu mezi autory v zařazení do kategorie *hu* u dvou finál:

– **finála -ong** je v tabulce HPF zařazena mechanicky podle písmene „o“ pod *kaikou* (k důvodům pro využití písmene „o“ v *-ong*, *-iong* viz níže). Ve skutečnosti však má centrálu *lu*, patří tedy pod *hekou*. Mnozí autoři ji proto přeřazují, např. Wu 1992:83, Xu 1999:75, Wang et al. 2002:58 aj.

– **finála -iong** má podle zápisu mediálu *li*. V tabulce HPF je tedy zařazena pod *qichi*. Podle tradiční fonologie však patří pod *cuokou* – má mediálu *lü*. Autoři ji proto obvykle přeřazují, např. Wu 1992:83, Xu 1999:75, Wang et al. 2002:58 aj.

SKUPINY FINÁL

Finály jsou tradičně děleny do čtyř kategorií *hu*. Tuto kategorizaci přijímá i HPF, jak je patrné z tabulky finál. Lze je dělit ještě dalším způsobem: v čínských popisech bývají finály členěny na několik skupin **podle své celkové struktury**. V označení skupin není úplná jednota (např. Huang & Liao 2002:59), avšak obsazení skupin je v principu nazíráno stejně. My uvádíme značení, které má Wu 1992:83, též Lin & Wang 2003:110, a přehled skupin nabízíme v podobě, v jaké mezi autory převažuje (vpravo je pro srovnání korespondence se strukturálními typy finál, které jsme vymezili v kap. **Fonotaktika finál**):

1. „jednoduché finály“ *dān yùnmǔ* 单韵母   jednoduché samohlásky (V)
     -a, -o, -e, -ê, -i, -u, -ü, -ï, -er
2. „složené finály“ *fù yùnmǔ* 复韵母   dvojhlásky a trojhlásky (V^V, ^GV, ^GV^V)
     -ai, -ei, -ao, -ou, -ia, -ie, -ua, -uo, -üe, -iao, -iou, -uai, -uei
3. „nosové finály“ *bí yùnmǔ* 鼻韵母   ukončené nosovou terminálou (V^C, ^GV^C)
     -an, -en, -ang, -eng, -in, -ing, -ong, -ün,
     -ian, -iang, -uan, -uang, -uen, -ueng, -üan, -iong
     (finály s nosovkou *-n* bývají označovány jako „finály s apikální nosovkou“, *shéjiān bīyīn yùnmǔ* 舌尖鼻音韵母; finály s nosovkou *-ng* bývají označovány jako „finály s radikální nosovkou“, *shégēn bīyīn yùnmǔ* 舌根鼻音韵母)

TABULKA FINÁL

Téměř ve všech popisech čínštiny opírajících se o pinyin nalézáme tabulku finál, organizovanou podle dvou kritérií zmiňovaných výše: svisle podle **čtyř kategorií *si hu***, vodorovně podle **tří skupin finál** (např. tabulky u Wu 1992:83, Wang 2002:58, Huang & Liao 2002:59, Lin & Wang 2003:110). Tabulka tedy vypadá obdobně jako v HPF (s tím rozdílem, že *hu* a skupiny bývají explicitně pojmenovány, což v HPF není).

Níže předkládáme tabulku převzatou z publikace Wu 1992:83 (výslovnosti vypouštíme; u jiných autorů můžeme najít drobné odchylky). Pozor, dělení na finály jednoduché a složené je v určitém konfliktu s kategoriemi *si hu*. Uspořádání tabulky proto není zcela pravidelné. Situaci graficky řešíme následovně: **finály *fu yunmu* označujeme šedým čtverečkem**. Z finál v prvním bloku tedy patří ke skupině *dan yunmu* pouze ty finály, které nejsou označené šedým čtverečkem (tj. jednoduché samohlásky); ostatní finály prvního bloku (tj. stoupavé dvojhlásky) patří ke skupině *fu yunmu*. V publikacích bývá vydělení v tabulce graficky řešeno zesílenou čarou mezi skupinami.

	<i>kāikǒu hū</i>	<i>qíchǐ hū</i>	<i>hékǒu hū</i>	<i>cuōkǒu hū</i>
<i>dān</i> <i>yùnmǔ</i> 单韵母	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
	<i>a</i>	<i>ia</i>	<i>ua</i>	
	<i>o</i>		<i>uo</i>	
	<i>e</i>			
	<i>ê</i>	<i>ie</i>		<i>üe</i>
	<i>er</i>			
<i>fū</i> <i>yùnmǔ</i> 复韵母	<i>ai</i>		<i>uai</i>	
	<i>ei</i>		<i>uei</i>	
	<i>ao</i>	<i>iao</i>		
	<i>ou</i>	<i>iou</i>		
<i>bí</i> <i>yùnmǔ</i> 鼻韵母	<i>an</i>	<i>ian</i>	<i>uan</i>	<i>üan</i>
	<i>en</i>	<i>in</i>	<i>uen</i>	<i>ün</i>
	<i>ang</i>	<i>iang</i>	<i>uang</i>	
	<i>eng</i>	<i>ing</i>	<i>ueng</i>	
			<i>ong</i>	<i>iong</i>

Obr. 3: Tabulka finál dle Wu 1992:83

Všimněme si, že oproti tabulce HPF jsou zde navíc finály *-ī*, *-ê*, *-er*, dále *-ong* je přestěhováno v souladu se svojí výslovností do *hekou*, *-iong* do *cuokou*.

4.8.3 PRAVOPIS PINYINOVÝCH FINÁL

Jak jsme objasnili v kap. **Abeceda pinyin**, tak i když byla tato abeceda vytvořena za účelem zachycení zvukové podoby jazyka, nelze ji pokládat za fonetickou transkripci, kde by právě jeden symbol korespondoval s právě jednou hláskou, a na niž bychom se mohli spolehnout jako na vodičko pro výslovnost. Zároveň není ani čistě fonologickým zápisem. Pinyin je **ortografický systém**, který plní rozmanité funkce a nevyhnutelně má své **pravopisné konvence**, které jej těmito funkcím přizpůsobují. K četným diskusím o řešení konkrétních pravopisných problémů viz kap. **Pojetí slabiky v pinyin**, též Zhou 2007:146-159.

PRAVOPISNÉ ZVLÁŠTNOSTI NĚKTERÝCH FINÁL

V zápisu finál je třeba počítat s následujícími ortografickými zvláštnostmi:

1. Vynechání elementu, který je fonologicky přítomen. Motivací je úspora písmene. Využívá se zde faktu, že v daných finálech bývá centrála ve výslovnosti za určitých okolností potlačena, takže úsporný zápis někdy odpovídá skutečné výslovnosti.

- Finála *liou/* se při obsazené iniciále píše jako *-iu* (vypouští se centrála *lo/*), např. *liu*, *miu*. Centrála se v zápisu objevuje pouze při neobsazené iniciále: *you*.
- Finála *luei/* se při obsazené iniciále píše jako *-ui* (vypouští se centrála *le/*), např. *dui*, *kui*. Centrála se v zápisu objevuje pouze při neobsazené iniciále: *wei*.

- Finála */uen/* se při obsazené iniciále píše jako **-un** (vypouští se centrála */e/*), např. *dun, kun*. Centrála se v zápisu objevuje pouze při neobsazené iniciále: **wen**.

2. Jedno písmeno reprezentuje dva různé fonémy (úspora je umožněna komplementární distribucí):

- Písmeno „u“ reprezentuje buď */u/*, např. *mu, du, lu*, anebo */ü/* – po iniciálách *j, q, x*, např. *ju, qu, xu, juan, quan, xuan*. Přehláska se zde vypouští pro zjednodušení zápisu. Riziko záměny není, protože po *j, q, x* se samohláska */u/* vůbec nevyskytuje. Pozor, po *l, n* se přehláska zachovává, neboť po těchto dvou iniciálách se může objevit jak */u/*, tak */ü/* (píše se tedy *lü, nü* oproti *lu, nu*, a dále *lüe, nüe*).

3. Jedno písmeno (reprezentující určitý foném) má dvě značně odlišná čtení

- Pokud foném */i/* (tj. písmeno „i“) vystupuje v roli centrály, má dvě různá čtení, a to v závislosti na iniciále. Buď se čte jako **[i]**, např. *mi, di, li*, anebo jako „apikální samohláska“, a to v sedmi slabikách *zi, ci, si, zhi, chi, shi, ri*. (V naší práci však přijímáme dva samostatné fonémy */i/*, */i/*, takže by tento případ spadl sub 2.)

4. Záměna písmene písmenem jiným. Důvodem je to, že „náhradní“ písmeno je tvarově zřetelnější:

- Foném */u/* se v určitých finálách píše písmenem „o“: je to ve finálách **-ong, -iong** (zde reprezentuje centrálu), a ve finálách **-ao, -iao** (zde reprezentuje terminálu).

5. Pravopisné zvláštnosti slabik s nulovou iniciálou. Mnohé čínské slabiky mají pozici iniciály neobsazenou, jsou tedy tvořené samostatnou finálou. Pokud finála začíná na vysoký vokál, má taková slabika v pinyinu zvláštní pravopis, využívající písmen *y, w*. Pravidla zápisu vyložíme níže. (Čtením takových slabik se budeme zabývat až v kap. **Výslovnost slabik s nulovou iniciálou**)

PRAVOPIS SLABIK S NULOVOU INICIÁLOU

Naprostá většina pinyinových finál **může samostatně tvořit slabiku**, aniž se pojí s iniciální souhláskou. Zvláštní finála **-er** a také **-ê** vystupují dokonce **výhradně bez iniciály**. Výjimky, kdy finála povinně přibírá iniciálu, jsou pouze dvě: „apikální samohlásky“ (tj. naše finála **-i**), např. *zi, ci*, a finála **-ong**, např. *dong, long*.

V případě, že je ve slabice pozice iniciály neobsazena, z fonologického hlediska nejde v pinyinu o foném „nulová iniciála“ – v HPF není tento koncept zaveden, viz kap. **Nulová iniciála**. Nicméně autoři, opírající se o pinyin, o nulové iniciále, **líng shēngmǔ** 零声母, běžně hovoří, ačkoli pro ně není fonémem. Míjí tím prostě **neobsazená iniciála**. Např. Xu 1999:74, Wang et al. 2002:42. My budeme takové slabiky označovat jako slabiky s nulovou iniciálou (bez uvozovek – uvozovky jsme užívali v případě, že analýza ji bere jako foném).

Pokud finála tvoří slabiku samostatně, u mnohých finál dochází k pravopisným úpravám oproti situaci, kdy se pojí s iniciálou. Důvodem těchto úprav je především **řešení problému slabičné hranice** ve víceslabičných slovech. V pinyinu se totiž slabiky víceslabičného slova píší dohromady, bez spojovníku, např. *xuésheng* 学生 „student“ (na rozdíl např. od české transkripce, která užívá spojovník: *süe-šeng*). Při zápisu bez spojovníku by pak mohlo být ve víceslabičném slově někdy nejasné, kudy vede slabičná hranice (případně zda jde o dvě slabiky, či jednu). Týká se to právě případů, kdy druhá (či další) slabika nemá iniciálu, tedy **začíná samohláskou**. Pokud by pinyin nezaváděl žádné nástroje k vyznačení slabičné hranice, mohlo by dojít např. k následujícím nejasnostem (tóny neuvádíme):

/heian/	JE	/he/ + /ian/	合眼 „zavřít oči“	NEBO	/hei/ + /an/	黑暗 „temný“ ?
/mai/	JE	/ma/ + /i/	蚂蚁 „mravenec“	NEBO	/mai/	买 „koupit“ ?
/jiu/	JE	/ji/ + /u/	急务 „naléhavý úkol“	NEBO	/jiu/	酒 „alkohol“ ?

Aby se podobným nejasnostem zabránilo, HPF pro finály tvořící slabiku samostatně přijímá pravopisné modifikace, které naznačují slabičné hranice (oddíl HPF 3, poznámka (4), viz výše, a oddíl HPF 5, viz níže). Shrnují je v čínštině např. Huang & Liao 2002:96, v angličtině např. Yin & Felley

1990:32,43,60,69, Lin 2007:133. Podotkněme, že HPF nevymezil, **co přesně se má pokládat za víceslabičné slovo**, a co za **spojení samostatných slov**. Základy takovýchto pravidel byly položeny až mnohem později (oficiální pravopisná pravidla pinyinu vyšla až 1988). K tomu viz kap. **Abeceda pinyin**.

• • •

To, zdali je pravopis modifikován a jak, závisí **na prvním elementu finály**:

– Je-li jím **ne-vysoká samohláska** (např. finály **-an, -ai, -e**), **pravopis se neupravuje**, ale na začátek slabiky se v určitých případech (tj. ve víceslabičném slově) vsouvá apostrof.

– Je-li jím **vysoká samohláska** (např. finály **-i, -ian, -u, -ua**), **pravopis slabiky se vždy modifikuje za pomocí písmen y, w**, která se objevují na začátku slabiky.

Ve výše uvedených příkladech je pak hranice slabik zcela jasná:

<i>heyán</i>	JE	/he/ + /ian/ 合眼 „zavřít oči“	<i>hei'an</i>	JE	/hei/ + /an/ 黑暗 „temný“
<i>mayi</i>	JE	/ma/ + /i/ 蚂蚁 „mravenec“	<i>mai</i>	JE	/mai/ 买 „koupit“
<i>jíwú</i>	JE	/ji/ + /wú/ 急务 „naléhavý úkol“	<i>jiu</i>	JE	/jiu/ 酒 „alkohol“

Níže probereme tyto modifikace podrobněji.

finály začínající na ne-vysoké samohlásky /a/, /e/ nebo /o/

Jsou to finály z kategorie *kaikou*, např. **-an, -e, -er**. Pokud vystupují bez iniciály, na začátku slabiky lze ve výslovnosti zaslechnout element souhláskového charakteru [ʔ], [ɣ] atd., např. **/an/ [ʔan]** (viz kap **Nulová iniciála**, kap. **Výslovnost slabik s nulovou iniciálou**). Pinyin mu nepřisuzuje žádnou fonologickou hodnotu a v zápisu nijak nenaznačuje přítomnost takového elementu ve výslovnosti – taková je ostatně praxe ve všech běžných transkripčních systémech čínštiny. Při nepřítomnosti iniciály se zápis finály nijak nemění. Např.:

-an	→	an	<i>ān</i> 安 „mír“
-e	→	e	<i>è</i> 饿 „hladový“
-er	→	er	<i>èr</i> 二 „dva“

Ve víceslabičném slově by však někdy mohla nastat nejasnost ohledně slabičné hranice. HPF situaci řeší **vložním „oddělovacím znaménkem“**, *géyīn fúhào* 隔音符号, tj. apostrofu. Např. *hei'an* 黑暗 „temný“, *mián'ǎo* 棉袄 „vatovaný kabátek“, *kě'ài* 可爱 „roztomilý“, *mù'ěr* 木耳 houba „ucho jídášovo“. Připomeňme originál textu HPF komentující užití oddělovacího znaménka:

五 隔音符号

a, o, e 开头的音节连接在其他音节后面的时候, 如果音节的界限发生混淆, 用隔音符号(')隔开, 例如: pi'ao(皮袄)。
(按: 现在学校课本, 字典注音, a 作 α, g 作 g, 这叫“哥特体”, 是一种接近手写体的字母体势, 行于德国)

Obr. 4: Oddíl HPF týkající se oddělovacího znaménka

Pravidla HPF vyžadují užití apostrofu jen v případech, kde hrozí nejasnost. Uvádí se tento příklad: *pi'ǎo* 皮袄 „kabátek podšitý kožešinou“, což by se mohlo splést např. s *piǎo* 漂 „máchat“. Praxe je však obvykle taková, že apostrofu se používá **vždy – at' už je záměna možná, či ne**. Např. se píše *hēi'é* 黑鹅 „černá husa“ (přestože k záměně dojít nemůže: *hēié* nemůže být *he + ie*, neboť např. 荷叶 „lotosový list“ se píše *héyè* – viz níže). Yin & Felley 1990:33 proto vsouvání apostrofu přímo

formulují **jako plošné pravidlo**. S tím lze jenom souhlasit. Důvody jsou následovné: V jazykové praxi omyl sice není většinou možný: *keai* může být pouze *ke + ai*, nikoli **k + eai* nebo **kea + i*. Apostrof by tedy v zásadě nebyl nutný. Nejasnost slabičné hranice hrozí opravdu vyjíměčně, a to ještě při opominutí tónů: např. *hunan*: by mohlo být buď *hun + an* (*hūn'àn* 昏暗 „temný“), nebo *hu + nan* (*húnán* 湖南 provincie Hunan, doslova „na jih od jezera“). Pokud rozlišení tóny vezmeme v úvahu, problematických případů bude naprosto zanedbatelně. Zdá se tedy, že je zbytečné zavádět vsouvání apostrofu jako plošné pravidlo a že stačí ponechat jej jen pro řídké případy nejasnosti. Avšak apostrof, i kdyby byl „nadbytečný“, **usnadňuje orientaci v zápisu víceslabičných slov** – umožní rychleji rozpoznat, kudy vede hranice slabik a které ze samohláskových symbolů reprezentují slabičné vrcholy (připomeňme, že kvůli četným diftongům a triftongům se čínská slova v pinyinovém zápisu samohláskami jen hemží; identifikace hranic slabiky při čtení tak vyžaduje určitou praxi). Redundance signálů proto rozhodně není na škodu. Tak či onak, celá tato diskuse se týká nemnohých případů – čínských slabik, které začínají na ne-vysokou samohlásku, je mezi cca 400 segmentálními slabikami opravdu málo: *a, o, e, ê, er, ai, ei, ao, ou, an, ang, en, eng*. Obsluhují nevelký počet morfémů, některé dokonce jediný. Mnohé z těchto morfémů jsou citoslovce nebo modální partikule, některé jsou archaické, málo frekventované atd. Užívání oddělovacího znaménka tedy nepředstavuje závažný problém.

finály začínající na vysoké samohlásky /i/, /u/ nebo /ü/

Jsou to finály z kategorií *qichi, hekou, cuokou*, např. *-i, -ing, -ian, -u, -uang* atd. Při nepřítomnosti iniciály se na začátku slabiky používá **písmeno y** (týká se finál začínajících na /i/ nebo /ü/), anebo **písmeno w** (týká se finál začínajících na /u/). Pozor, písmeno y neodkazuje k [y] z IPA, nýbrž k aproximantě [j] (kterou např. transkripce APA také zapisuje jako y). HPF nemá pro elementy y, w žádné zvláštní pojmenování. Xu 1999:75,86 je pracovně označuje jako *tóumǔ* 头母 „počáteční písmeno“ nebo *tóuyīn* 头音 „počáteční hláska“. Lin 2007:133 podotýká, že filozofie pinyin, využívající pro zápis slabik s neobsazenou iniciálou elementů y, w, je obdobná jako její vlastní analýza, vyžadující pro slabiku na povrchové rovině préturu.

Primárním důvodem pro využití y, w je **řešení problému slabičné hranice**. Zároveň se jím však zachycuje určitá fonetická vlastnost daných slabik: **polosamohláskové nasazení**, resp. nepřítomnost rázu. Např. slovo *yīn* (tj. *lín*) 银 „stříbro“ se vyslovuje jako [jin], nikoli [ʔin], slovo *wèi* (tj. *luei*) 喂 „haló“ se vyslovuje jako [wei], nikoli [ʔuei], slovo *yuè* (tj. *lüe*) 月 „měsíc“ se vyslovuje jako [qe], nikoli [ʔye]. Autoři opírající se o pinyin tuto funkci písmen y, w obvykle nezdůrazňují – spíše vytýkají jejich **funkci delimitační**. Např. Xu 1958:48 má za to, že „je lépe nezdůrazňovat, že y, w hrají ve výslovnosti nějakou roli“. Je podle něj lepší je vykládat tak, že mají stejnou funkci jako apostrof. Podobně Xu 1999:75 nebo Cao 2002:53. Avšak mnozí autoři výslovnostní zvláštnosti začátku takových slabik zmiňují. V každém případě však písmena y, w usnadňují při čtení orientaci ve víceslabičném slově.

Jaká je konkrétně metoda zápisu? Písmeno y, w se někdy před finálu **přidává**, jindy **nahrazuje** původní samohláskový symbol. Záleží na tom, zdali vysoký vokál vystupuje jako **centrála** (např. ve finálech /i/, /ing/), anebo jako **mediála** (např. ve finálech /ian/, /ie/). Pravidla lze formulovat takto:

a) finály začínající vysokou centrálou

Např. finály *-i, -u, -in*. Při neobsazené iniciále se před centrálu *i, u, ü* se mechanicky **přidá** písmeno y nebo w (lze říci, že zde reprezentuje element bez fonologické hodnoty, který naznačuje polosamohláskové nasazení):

před <i>i</i> se přidává y	např. <i>-i</i> → <i>yi</i> , <i>-in</i> → <i>yin</i>
před <i>ü</i> se přidává taktéž y	např. <i>-ü</i> → <i>yu</i> , <i>-ün</i> → <i>yun</i>
před <i>u</i> se přidává w	např. <i>-u</i> → <i>wu</i>

Přehled všech případů je uveden v následující tabulce:

typ finály	zápis při obsazené iniciále	zápis při nulové iniciále
s centrálou /i/ (<i>qichu hu</i>)	-i -in -ing	yi yin ying
s centrálou /u/ (<i>hekou hu</i>)	-u -ong - - -	wu - - - weng
s centrálou /ü/ (<i>cuokou hu</i>)	-ü (po <i>j, q, x</i> však -u) -ün (po <i>j, q, x</i> však -un)	yu yun

Obr. 5: Finály s vysokou centrálou – zápis při obsazené a při nulové iniciále

Pozor, písmeno „o“ ve finále **-ong** reprezentuje foném *lu/*. Tato finála se povinně pojí s iniciálou, proto její políčko ve třetím sloupci zůstává neobsazeno. Naopak finála **-ueng** se vyskytuje pouze bez iniciály, proto její políčko ve druhém sloupci zůstává neobsazeno.

Uvedme několik příkladů, kde **y, w** zabezpečují rozeznání slabičné hranice (příklady převzaty z publikace Xu 1958:49; tóny nejsou brány v úvahu):

<i>qīnián</i> 七年 „sedm let“	<i>qīnyǎn</i> 亲眼 „vlastníma očima“
<i>ài</i> 爱 „milovat“	<i>āyí</i> 阿姨 „teta“
<i>shuǐ</i> 水 „voda“	<i>shǔyì</i> 鼠疫 „epidemie“
<i>jìnnǚ</i> 妓女 „prostitutka“	<i>jīnyú</i> 金鱼 „zlatá rybka“
<i>jiānú</i> 家奴 „domácí otrok“	<i>jiànwǔ</i> 剑舞 „tanec s mečem“

Ve druhém a třetím příkladu slouží jako další vodítko počet tónových značek odkazující k počtu slabik (tóny se však v praxi často vypouštějí), ve čtvrtém pak vypuštěná přehláska na *yú*, takže k nejasnosti by v těchto případech dojít nemohlo. Můžeme odhadnout, že případů, kdy by situace byla skutečně nejasná, bude málo.

b) finály začínající mediálou

Např. finály **-ie, -ian, -ua**. Jak jsme přijali v kapitole **Čínské diftongy a triftongy**, mediály *li/*, *lu/*, *lü/* se realizují jako aproximanty [j], [w], [ɥ]. Pokud je iniciála obsazená, pinyinový zápis tuto kvalitu mediál neodráží (*piao*). Pokud je však iniciála nulová, pravopis postihuje s využitím **y, w** aproximantní charakter mediál, a tedy i začátku slabiky. Zápis je následovný:

mediála /u/ se zapíše písmenem w	např. -ua → wa
mediála /i/ se zapíše písmenem y	např. -ia → ya

Zdalo by se výhodné pro zápis mediály *li/* využít písmene „j“ (nikoli „y“). To však nebylo možné, protože tímto písmenem se už zapisuje jedna z iniciál. Pinyin tedy využil „neobsazeného“ písmene „y“ (kterého užívá ve stejné zvukové hodnotě transkripcí APA).

Mediála *lü/* se realizuje jako [ɥ]. Tento symbol je však velmi neobvyklý a nebylo možno jej použít – pinyin pracuje pouze s latinkovými symboly. I zde se tedy využívá písmene „y“. Aby nedošlo k záměně, písmeno **y** se **přidává**:

mediála /ü/: před ní se přidá písmeno y	např. -üe → yue
--	-------------------------------

Přehled všech případů je uveden v následující tabulce:

typ finály	při obsazené iniciále	při nulové iniciále
s mediálou <i>i</i> (<i>qichu hu</i>)	<i>-ia</i> <i>-ie</i> <i>-iou</i> <i>-iao</i> <i>-ian</i> <i>-iang</i> <i>-iong</i>	<i>ya</i> <i>ye</i> <i>you</i> <i>yao</i> <i>yan</i> <i>yang</i> <i>yong</i>
s mediálou <i>u</i> (<i>hekou hu</i>)	<i>-ua</i> <i>-uo</i> <i>-uai</i> <i>-uei</i> <i>-uen</i> <i>-uan</i> <i>-uang</i>	<i>wa</i> <i>wo</i> <i>wai</i> <i>wei</i> <i>wen</i> <i>wan</i> <i>wang</i>
s mediálou <i>ü</i> (<i>cuokou hu</i>)	<i>-üe</i> (po <i>j, q, x</i> však <i>-ue</i>) <i>-üan</i> (po <i>j, q, x</i> však <i>-uan</i>)	<i>yue</i> <i>yuan</i>

Obr. 6: Finály s mediálou – zápis při obsazené a při nulové iniciále

Všimněme si, že u tří finál z tabulky vystupuje v zápisu jejich skutečná struktura právě tehdy, když samostatně tvoří slabiku. Jsou to *-iou*, *-uei*, *-uen*: při obsazené iniciále se píšou úsporně *iu*, *ui*, *un*, při neobsazené iniciále se však píšou *wei*, *you*, *wen*.

4.9 FINÁLY PŘIJÍMANÉ V TÉTO PRÁCI

Inventář finál přijímaný v této práci je celkově vymezen HPF, i když v některých jednotlivostech čerpá z dalších analýz a od pinyinu se odchyluje. Naším cílem **není předložení vlastního systému finál** s objasněním případných absencí a mezer (byť jsme se o to pracovně pokusili v kap. **Návrh vlastního modelu**). Hlavním předmětem našeho zájmu je **výslovnost konkrétních finál**. Té se budeme detailně věnovat v příštím oddílu. V této kapitole shrneme námi přijatý inventář finál a jeho jednotlivé odlišnosti od HPF, kterých není mnoho.

4.9.1 KOMPONENTY G, V, X DLE TÉTO PRÁCE

V kap. **Pojetí slabiky v pinyinu** jsme vymezili, jaké jsou inventáře komponentů **G, V, X** podle HPF. My v principu přijímáme stejné inventáře, odlišnosti jsou jen drobné:

mediály (G): *li, lu, liü, Ø*
centrály (V): *la, lo, le, li, li, lu, liü, lerl*
terminály (X): *li, lu, ln, lngl, Ø*

– Centrála vystupuje jako jediná povinná složka slabiky, zatímco **pozice mediály a terminály mohou být neobsazené**. Proto do inventářů přidáváme *Ø*, tuto nulu však nepokládáme za foném. Koncept fonologické nuly */Ø/* nepoužíváme, neboť pinyin tak nečiní.

– „**Apikální samohlásku**“ pokládáme za samostatný foném /i/, vystupující jako finála **-i** (na rozdíl od HPF, podobně jako např. Wu 1992:83).

– **Retroflexní samohlásku** pokládáme za samostatný foném /er/, vystupující jako finála **-er** (na rozdíl od HPF, podobně jako např. Wu 1992:83).

– **Samohlásku ê [ɛ]** nezařazujeme mezi centrály (obdobně jako HPF nebo Wang et al. 2002:58). Samohlásku [ɛ] v ojediné slabice ê chápeme jako alofon /el/.

4.9.2 PŘEHLED FINÁL DLE TÉTO PRÁCE

Celkem přijímáme **36 finál**, tedy o jednu více než HPF:

	<i>kāikǒu hū</i>	<i>qíchǐ hū</i>	<i>hékǒu hū</i>	<i>cuōkǒu hū</i>
jednoduché finály <i>dān yùnmǔ</i> 单韵母	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
	<i>a</i>	<i>ia</i>	<i>ua</i>	
	<i>o</i>		<i>uo</i>	
	<i>e</i>	<i>ie</i>		<i>üe</i>
	<i>er</i>			
složené finály <i>fù yùnmǔ</i> 复韵母	<i>ai</i>		<i>uai</i>	
	<i>ei</i>		<i>uei</i>	
	<i>ao</i>	<i>iao</i>		
	<i>ou</i>	<i>iou</i>		
nosové finály <i>bí yùnmǔ</i> 鼻韵母	<i>an</i>	<i>ian</i>	<i>uan</i>	<i>üan</i>
	<i>en</i>	<i>in</i>	<i>uen</i>	<i>ün</i>
	<i>ang</i>	<i>iang</i>	<i>uang</i>	
	<i>eng</i>	<i>ing</i>	<i>ong</i>	<i>iong</i>

Obr. 1: Tabulka finál přijímaných v této práci

Protože dělení na finály jednoduché a složené je v určitém konfliktu s kategoriemi *si hu*, uspořádání tabulky není zcela pravidelné; složené finály identifikujeme šedým čtverečkem.

Odlíšnosti od tabulky finál HPF:

- V naší tabulce figuruje jednoduchá finála **-i**
- V naší tabulce figuruje jednoduchá finála **-er**
- V naší tabulce naopak nefiguruje nosová finála **-ueng**; takovou finálu nepřijímáme

naše řešení pinyinových finál **-ong / -ueng**

HPF má dvě finály **-ong**, **-ueng**, přičemž **-ong** se povinně pojí s iniciálou, kdežto **-ueng** má iniciálu zakázanou, objevuje se v jediné slabice *weng*. My zavádíme jednu finálu **-ong** s dvěma pozičními variantami: při obsazené iniciále se čte [ʊŋ] (např. ve slabikách *song*, *long*), při nulové iniciále se čte [wʊʌŋ] (pouze ve slabice *weng*). Důvodů pro naše řešení je několik:

– pinyinové finály **-ueng** a **-ong** jsou v komplementární distribuci

- historicky šlo o jedinou finálu
- zavádět kvůli jediné slabice *weng* do systému samostatnou finálu pokládáme za fonologicky neúsporné
- naše řešení je analogické s tím, které pinyin uplatňuje u dvojice **-un / wen** (chápe ji jako jedinou finálu), nebo **-ui / wei** (chápe ji jako jedinou finálu). Dvojice **-ong / weng** je ve stejném vztahu. Je ovšem třeba připustit, že tato analogie není úplně hladká (jak naznačuje i grafická podoba). Podíváme-li se na realizaci s obsazenou iniciálou, tak v **-ong** („o“ = /u/) jako hlavní samohláska vždy vystupuje vokál [u], za žádných okolností se tu nemůže objevit samohláska [ə]. Kdežto v **-uen, -uei** se [ə] za určitých podmínek vynořuje (viz kap. **Výslovnost konkrétních finál**), takže je možno jej bez problémů chápat jako podkladovou centrálu daných finál. Pro **-ong** toto neplatí.

Dále vysvětleme, proč jako „sloučenou“ finálu přijímáme **-ong**, nikoli **-ueng**, které by lépe odráželo diachronii. Kombinací **-ong** s iniciálou je v inventáři slabik třináct (*song, dong, zong* atd.). Některé přitom reprezentují velmi frekventované morfémy (např. *dòng* 动 „hýbat se“, *dōng* 东 „východ“, *sòng* 送 „doručit“, *zhōng* 中 „střed“ atd). Naproti tomu slabika *weng* se vyskytuje zcela řídko: podle normativního slovníku *Xiandai hanyu cidian* existuje jen cca 10 morfémů s výslovností *wēng, wěng* nebo *wèng*; všechny jsou velmi málo frekventované. Následně pak výskyt forem s iniciálou (*song* atd.) mnohonásobně převládá nad výskytem slabiky *weng*. Z tohoto důvodu pokládáme ze synchronního hlediska za výhodnější přijmout jako **základní zápis této finály -ong**, nikoli **-ueng**. Naše řešení je obdobné tomu, které mají Lin 2007 nebo Cheng 1976 (mají /uŋ/). U dostupných pinyinových popisů jsme toto řešení (tj. přijetí jediné finály **-ong**) našli sice jen v jednom případě, ale našli: Lin & Wang 2003:114.

4.9.3 POSTUP PŘI VÝKLADU FINÁL VE VÝUCE

Pro účely výuky nepokládáme za výhodné probírat finály ani podle tradičních kategorií *hu*, ani podle tří skupin užívaných v čínských učebnicích (*dān yùnmǔ, fù yùnmǔ, bí yùnmǔ*). Jako metodologicky nejvhodnější se nám jeví probírat je podle **strukturních typů**, které jsme nastínili v kap. **Fonotaktika finál**. V duchu Dragunovových přijímáme tedy prvotní dělení na „finály základní série“ a „finály obohacené mediálou“. Nosové finály jako zvláštní skupinu nevyčleňujeme.

Poznámka: Podobného dělení užívá např. také Švarný 1998 III:69. Má finály „základní“ (tj. bez mediály; zvlášť ovšem vyčleňuje **-i, -er**) a finály „ostatní“, tj. s mediálou.

finály základní

Patří sem finály tvořené samotnou centrálou (**V**), anebo centrálou s připojenou terminálou (**V^V, V^C**). Odpovídají tedy základu slabiky. Všimněme si, že základní finály korespondují s tradiční kategorií *kaikou*).

jednoduché samohlásky (V)	-a, -e, -o, -i, -i, -ü, -u, -er
klesavé dvojhlásky (V^V)	-ai, -ei, -ao, -ou
samohlásky s nosovkou (V^C)	-an, -ang, -en, -eng, -in, -ing, -ong, -ün

finály obohacené mediálou

Jsou to **^GV, ^GV^V, ^GV^C**. Vznikají připojením mediály k některé základní finále.

stoupavé dvojhlásky (^GV)	-ia, -ie, -ua, -uo, -üe
stoupavé dvojhlásky s nos. (^GV^C)	-ian, -iang, -uan, -uang, -u(e)n, -üan -iong
trojhlásky (^GV^V)	-iao, -i(o)u, -uai, -u(e)i

Takto kategorizované finály můžeme uspořádat do tabulky, která vypadá jinak než tabulka na obr. 1. Je organizovaná podle strukturních typů finál (vodorovně). Finály, které jsou v jednom sloupci, mají stejnou centrálu.

centrála		<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>a</i>		<i>e</i>	<i>o</i>	<i>er</i>
→										
základní	V	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>a</i>		<i>e</i>	<i>o</i>	<i>er</i>
	V^V					<i>ai</i>	<i>ao</i>	<i>ei</i>	<i>ou</i>	
finály	V^C		<i>in</i> <i>ing</i>	<i>ong</i>	<i>ün</i>	<i>an</i>	<i>ang</i>	<i>en</i> <i>eng</i>		
finály s mediálou	G^V					<i>ia</i>	<i>ua</i>	<i>ie</i> <i>üe</i>	<i>uo</i>	
	G^{V^V}					<i>uai</i>	<i>iao</i>	<i>uei</i>	<i>iou</i>	
	G^{V^C}			<i>iong</i>		<i>ian</i>	<i>iang</i>	<i>uen</i>		
						<i>uan</i>	<i>uang</i>			
					<i>üan</i>					

Obr. 2: Tabulka 36 finál přijímaných v této práci, uspořádaná dle potřeb výuky

Finály foneticky

4.10 FINÁLY FONETICKY – ÚVOD

V předchozím oddíle jsme zkoumali **fonologickou strukturu finál**. Zjistili jsme, že inventář podkladových finál se u jednotlivých autorů mnohdy lišil. V tomto oddíle se budeme zabývat **výslovností finál**.

4.10.1 NEJEDNOTA V TRANSKRIPCI FINÁL

Tato práce se opírá o pinyin, takže ten byl rozhodující pro ustanovení našeho inventáře fonologických finál. Avšak při zkoumání jejich fonetické stránky se o pinyin opřít nemůžeme – **HPF nepředkládá standardizovaný zápis výslovnosti finál**, uvádí pouze přehled ortografických finál. Není proto překvapující, že u čínských autorů vycházejících z pinyin **není u transkripce řady finál jednota**. Na nejednotnost názorů upozorňuje Wang Fushi 1963:115 v článku věnovaném finálům pekingštiny, který vyšel několik let po schválení pinyinu r. 1958. Wang píše: „Pro zvukovou stránku *putonghua* slouží jako norma pekingská výslovnost. Před schválením pinyinu uveřejnili lingvisté a jazykoví pracovníci řadu článků, které seznamovaly veřejnost se zvukovou stránkou pekingštiny. Také po přijetí pinyinu byla vydána řada prací, které představovaly *putonghua* a pomáhaly lidem při studiu standardní výslovnosti... Tyto práce jsem přečetl a zjistil jsem následovně: pokud jde o finály, existuje několik problémů, které stojí za diskusi. Zaprvé, jednotliví autoři neuvádějí vždy stejný počet finál... Za druhé, je tu problém s transkripcí finál... pokud jsou uváděny zápisy finál v IPA, narážíme na odlišnosti...“ Souhrnně řečeno, **pro výslovnost finál neexistuje ani přesně kodifikovaný, ani všeobecně přijatý standard**. Rozmanitost transkripcí nalézáme i u autorů mimo ČLR.

Upřesněme, z čeho rozmanitost transkripcí pramení. Finály jsou z převážné části vybudovány z **vokalických elementů**. Vokalické fonémy nabývají v kontextu jednotlivých finál rozličných realizací. To, že na jejich konkrétní podobě není často shoda, je částečně způsobeno znatelným kolísáním mezi mluvčími. Záleží též na míře, ve které autor inklinuje k širší či užší transkripci.

Poznámka: Srovnajme čínštinu s češtinou. Čínština má nepříliš bohatý vokální inventář. Jednotlivé vokální fonémy přitom **oplývají četnými alofony** (výrazná akustická variabilita členů bývá patrná právě u systémů s malým počtem členů). Vokální inventář češtiny je bohatší (mj. i díky tomu, že v čínštině existuje kontrast krátkých a dlouhých samohlásek). Pokud zůstaneme v rámci standardní výslovnosti, české vokální fonémy vykazují při své realizaci jen **malou variabilitu**. Palková 1994:170 k českým samohláskám píše: „Jednotlivé hlásky jsou navzájem dobře odlišeny... Jejich podoba je **poměrně stabilní**, vliv sousední hlásky nebo pozice ve slově je nevýrazný“.

Dále: ve výslovnosti finály někdy dochází k úplnému **vymizení podkladového elementu**, či naopak k **objevení fonetického elementu bez fonologického statusu**. U některých finál není v literatuře shoda na jejich fonologické podobě, takže nelze jednoznačně říci, zda jde u dané finály o proces svou povahou fonetický, nebo fonologický. Tak např. někteří autoři přijímají podkladové /uəŋ/ [uəŋ], ve kterém při obsazené iniciále ve výslovnosti mizí /ə/; výslovnost je pak [uŋ]. Jiní autoři přijímají podkladové /uŋ/, ve kterém se při neobsazené iniciále objevuje přechodový element ³: [u^oŋ]. Ani na konkrétním výsledku těchto procesů nemusí být shoda.

My se pokusíme porovnat a kriticky zhodnotit různé transkripce, posoudit výhody či nevýhody rozličných řešení a najít argumenty pro ně či proti nim. Posléze **navrhne pro každou finálu transkripci**, kterou pokládáme pro naše účely za optimální. Tíhneme přitom spíše k úzkému zápisu, neboť naším cílem je vytvořit podklady pro jazykovou výuku. Na druhé straně se vyhýbáme zachycování *přílišných* nuancí, neboť by to vedlo k potlačení představy o variabilitě a „zmrazení“ finály do určité zvukové podoby, která nemusí být jediná přijatelná v rámci normy nebo nemusí platit např. při změně tónu na slabice.

4.10.2 FINÁLA JAKO ZVUKOVÝ CELEK

V kapitole **Povaha čínské slabiky** jsme vysvětlili, proč je třeba nahlížet čínskou slabiku (potažmo finálu) jako ucelenou zvukovou jednotku, v níž jsou všechny zvukové rysy a komponenty včetně tónu vzájemně prolnuty.

Poznámka: Extrémním vyjádřením konceptu „prolnutosti“ je analýza Fu Maojiho 1956, který segmentálně stejné finály v odlišných tónech pokládá za *fonologicky odlišné finály* – přijímá tedy 134 (neerizovaných) finál! (intuice, kterou byl k tomuto řešení veden, je zcela legitimní; avšak z pohledu moderního západního fonologa lze Fuovi vytknout, že při analýze neodděluje rovnu segmentální a suprasegmentální, což má za následek překomplikování celého systému).

Při dekompozici finály na jednotlivé segmenty, bez níž se pochopitelně neobejdeme, a následném hledání zvukové podoby segmentů v té či oné finále je tedy třeba mít na paměti, že toto rozdrobení je umělé a že **každá z finál představuje svébytný zvukový celek** (včetně tónu). To pokládáme za důležité zdůraznit na začátku tohoto oddílu.

Vzhledem k tomu, že **inventář finál má cca pouze necelých 40 položek**, nuancím jejich výslovnosti je třeba při výuce jazyka věnovat pečlivou pozornost – zatímco některé modifikace jsou na místě, další „jen“ nebrání správné percepci, a opět další mohou vést k záměně s finálou jinou. Chao 1968:23 komentující nevelký počet čínských finál zdůrazňuje: „...každá z proměnných [uvnitř finály] je zatížena **extrémně velkým fonologickým břemenem**. Jinými slovy, malá odlišnost [ve výslovnosti] může způsobit velký rozdíl; nepřesné vyslovení slova povede s velkou pravděpodobností k tomu, že řeknete slovo jiné.“ Dále: celkový inventář čínských slabik je omezený, čínská slova jsou krátká a nemají tvarosloví, takže při percepci souvislé řeči nemá posluchač takovou oporu pro identifikaci slov jakou má např. v češtině. Z tohoto důvodu je správná, segmentálně nezdeformovaná výslovnost finál **zásadně důležitá pro správné porozumění řeči** (když pomineme mnohé faktory další, jako jsou správně vyslovené iniciály, tóny či prozodické rysy souvislé řeči).

4.10.3 POSTUP VÝKLADU

- Nejprve nastíníme **procesy a faktory**, jejichž působením z podkladových fonologických finál vznikají finály povrchové, fonetické:

Variabilitu realizace segmentů v kontextu konkrétních finál je možno interpretovat jako výsledek působení rozličných fonologických / fonetických procesů. Můžeme je rozdělit na dva typy: ty které se týkají **konkrétních segmentů**, a dále ty, které souvisejí se **strukturou slabiky**. Takové dělení má i Lin 2007; probírá tyto jevy v oddílech *Segmental processes I* (týkají se segmentů; str. 137) a *Segmental processes II*. (týkají se struktury slabiky; str. 168). My oproti Lin pořadí témat přehazujeme: nezačínáme výklad od změn segmentů, nýbrž od struktury slabiky, protože ta je pro nás východiskem popisu.

procesy související se strukturou slabiky

- utváření fonetických vlastností segmentů podle jejich **funkce ve finále** – tj. zda segment vystupuje jako mediála, centrála nebo terminála (**G, V, X**)
- **vyplnění prétury** u slabik, které mají nulovou iniciálu (tj. jsou tvořeny samotnou finálou)
- **vyplnění nukleu** slabiky znělým protažením apikální iniciály – to se týká pouze analýz, které přijímají možnost **nulové centrály**
- **vsouvání přechodového elementu** ve fonotakticky / artikulačně nevyhovujících sekvencích
- **stahování slabik**
- změny ve struktuře slabiky způsobené **erizací**

procesy týkající se konkrétních segmentů

- **kontaktní změny** jako asimilace nebo disimilace, tj. vzájemné ovlivňování sousedících segmentů; probíhají v první řadě v rámci **VX** (základu slabiky)
- **redukce segmentů** nastávající v důsledku nepřívzvučnosti slabiky
- **změny kvality vokálu vlivem tónu slabiky**; tento jev i výše zmíněné redukce patří k interakcím mezi segmentální a suprasegmentální rovinou

Některými z vyjmenovaných jevů a procesů se budeme zabývat podrobně v následující kapitole **Segmentální procesy ve finále**. Ostatní jsou nad rámec naší práce, avšak pro úplnost zmíníme alespoň stručně některé z nich v kapitole **Zdroje dalších modifikací samohlásek** (konkrétně to bude erizace, vliv tónu slabiky, vliv přívzvučnosti slabiky, stahování slabik). Ještě znovu připomínáme, že pozornost naší práce je omezena na izolované segmentální slabiky standardní čínštiny; mnohé zdroje variability tedy necháváme stranou.

- V samostatné kapitole probereme **zvláštnosti nosových finál**. V hlavní části oddílu budeme **srovnávat transkripci finál u různých autorů**.

Poznámka: Srovnání transkripcí veškerých finál u několika různých autorů nabízí také Duanmu 58. Srovnává ovšem menší počet autorů než my, pouze čtyři: Chao 1968, Xu 1980, Cheng 1973, Lin 1989; kromtoho neuvádí fonologické zápisy.

- Další výklad bude rozdělen do kapitol podle strukturních typů finál:
  - **Výslovnost finál typu V** (tj. finál tvořených jednoduchým vokálem)
  - **Výslovnost finál typu V^V** (tj. finál tvořených klesavým diftongem)
  - **Výslovnost finál typu V^C** (tj. finál tvořených vokálem s připojenou nosovou terminálou)
  - **Výslovnost finál typu G^V** (tj. finál tvořených stoupavým diftongem)
  - **Výslovnost finál typu G^VV** (tj. finál tvořených trifongem)
  - **Výslovnost finál typu G^VC** (tj. finál tvořených mediálou, centrálou a nosovou terminálou)

Ve výkladu musíme konkrétní finály nějakým způsobem organizovat. Nejtransparentnější je řazení podle fonologické podoby finál. Ty jsou však u různých autorů různé. Rozhodli jsme se jako výchozí vzít podobu finál dle Dragunovových – tu bereme jako rozhodující pro umístění finály do té či oné kapitoly (např. tedy finálu vyslovovanou jako **[uŋ]** my sice vedeme jako **/uŋ/**, avšak objeví se

v kapitole ^GV^C, neboť Dragunovovi ji vedou jako /uəŋ/). Zápis Dragunovových pak klademe do každého záhlaví.

Ještě dodejme, proč se při probírání modifikací segmentů nezabýváme celou slabikou a proč se omezujeme na finálu. Je to proto, že modifikace segmentů ve slabice se týkají *především* finály. Jestliže jsme se tedy rozhodli probírat odděleně iniciály a finály jako základní komponenty slabiky, nemá to za následek násilné rozbití slabiky jako celku z hlediska výslovnosti – iniciální souhlásky podléhají vlivům následujícího segmentu jen nevýrazně (jak podotýká Spěšněv 1968:18). Modifikace iniciálních souhlásek způsobené následujícím elementem (jde především o labializaci a palatalizaci) jsme již probrali v části práce „Iniciály“. V následujícím textu jsou někdy odkazy na iniciálu relevantní, proto je v takových případech uvedeme.

Ve výkladu budeme odkazovat zejména na následující autory a práce: Dragunov & Dragunova 1955, Chao 1968, Cheng 1973, Duanmu 2002, Lee & Zee 2003, Lin 2007. Pro zjednodušení je budeme citovat pouze stránkami. Většina z výše jmenovaných autorů předkládá ve své analýze přehlednou tabulku **podkladových finál** s příslušnými **povrchovými formami**, z níž bylo možné efektivně vycházet: Dragunov & Dragunova 70, Chao 24, Cheng 22. Duanmu s jednotkou na úrovni finály nepracuje, avšak nabízí užitečný přehled všech existujících podkladových sekvencí **GVX** spolu s jejich realizacemi (str. 71). Pro orientaci ve fonologické struktuře Duanmuových **GVX** a jejich výslovností je taktéž velmi užitečná tabulka na konci jeho knihy: seznam všech slabik, řazený podle jejich pinyinových podob (Duanmu zde uvádí pinyin, *underlying representation*, *surface representation*, příklad). Ani Lin 2007 s finálou nepracuje; žádnou souhrnnou tabulku finál bohužel nemá – v příloze publikace nabízí nepříliš přehlednou tabulku pinyinových slabik (283), u nichž uvádí transkripce. Nevkládá sem však (na rozdíl od Duanmu) fonologickou reprezentaci slabik. Starší práce Lin 1989:51 nabízí aspoň přehled povrchových podob finál (*surface Mandarin finals*).

4.11 SEGMENTÁLNÍ PROCESY VE FINÁLE

Mezi nejdůležitější segmentální procesy, které probíhají ve finále, patří zejména:

- modifikování výslovnosti segmentů podle jejich funkce ve finále
- vyplnění prétury u slabik s nulovou iniciálou
- vyplnění nukleu slabiky znělým protažením apikální iniciály (jen u analýz přijímajících nulovou centrálu)
- vsouvání přechodového elementu [ə]
- asimilace

4.11.1 MODIFIKACE SEGMENTŮ PODLE FUNKCE VE FINÁLE

Zvukové vlastnosti segmentů jsou úzce spojeny s jejich funkcí ve slabice – tj. zda vystupují jako iniciála, mediála, centrála nebo terminála (C, G, V, X). Pro G, V, X lze říci toto:

- samohlásky ve funkci **mediály (G)** se realizují jako aproximanty
- samohlásky ve funkci **centrály (V)** se nejčastěji realizují v plné kvalitě příslušející dané samohlásce (ne však vždy – někdy mohou být potlačeny či úplně zmizet); není-li centrála následována terminálou, realizuje se centrála v přízvučných slabikách jako dlouhý vokál, např. /pa/ [pa:]
- samohlásky a nosovky ve funkci **terminály (X)** mají tendenci k otevřenější, „nedotažené“ výslovnosti, resp. (u nosovek) k neúplnému závěru, což obecně souvisí s tendencí k oslabování artikulace v kodě

Ne-vysoké samohlásky nepodstupují žádné modifikace podle své funkce ve finále; mohou totiž plnit pouze roli centrály. Totéž platí pro **nosovky /n/, /ŋ/**, které mohou ve finále fungovat pouze jako

terminály. K jejich výslovnosti viz kap. **Zvláštnosti nosových finál**. K diskusi tedy zbývají pouze **vysoké samohlásky**, protože mohou ve finále vystupovat ve více funkcích než jedné:

a) jako **centrála** (V) – pak se realizují jako [i], [u], [y], např. /pi/ [pi:]

b) jako **mediála** (G) – pak se realizují jako [j], [w], [ɥ], např. /pian/ [pjen]

c) jako **terminála** (X) – pak se realizují jako [ɿ], [ʊ], např. /pai/ [paɿ] (připomeňme, že /y/ se jako terminála neobjevuje)

K výslovnosti mediál a vokálních terminál jsem se již podrobně vyjádřili v kap. **Čínské polyftongy**. V kap. **Pojetí slabiky v této práci** jsme přijali zápis mediál aproximantami [j], [w], [ɥ], zápis vokálních terminál symboly [ɿ], [ʊ].

Modifikace v realizaci fonémů podle jejich role ve finále / slabice jsou zcela systematické. Je to jeden z důvodů, proč při popisu čínské slabiky pokládáme za zásadně důležité zdůrazňovat funkci segmentu ve slabice.

4.11.2 VYPLNĚNÍ PRÉTURY U SLABIK S NULOVOU INICIÁLOU

Situaci jsme podrobně probrali v kapitole **Nulová iniciála**. Na tomto místě tedy jen stručně připomeňme: pokud ve slabice není obsazena iniciální souhláska a slabika má jako první položku centrálu (např. /in/, /ai/), na začátku slabiky se může objevit element souhláskového charakteru. Je-li centrálou **vysoká samohláska**, tímto elementem jsou aproximanty [j, w, ɥ]. Jiné typy elementů se mohou objevit před **ne-vysokými samohláskami**. Tento proces je možno interpretovat dvěma způsoby: buďto přijmout na podkladové rovině foném „nulová iniciála“, který má různé alofony, anebo souhláskový element pokládat za element bez fonologické hodnoty, objevující se až na fonetické rovině.

4.11.3 VYPLNĚNÍ PRÁZDNÉHO NUKLEU SLABIKY

Jak jsme již vyložili dříve, některé analýzy přijímají možnost podkladově prázdného nukleu, tj. **nulové centrály**. Využívají jí pro popis sedmi slabik, které mají v jiných pojetích „apikální samohlásku“ (zapsáno v pinyin jsou to slabiky *zi*, *ci*, *si* atd.). Tyto analýzy přijímají jako nukleus slabiky **slabičnou souhlásku**, která je realizací nulové centrály. Např. Dragunov & Dragunova 1955, Duanmu 2002, Lin 2007. Ke způsobu, jakým se povrchové slabičné souhlásky odvozují z podkladové reprezentace, viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

4.11.4 ZRUŠENÍ / VSUNUTÍ SCHWA

Fonotaktická omezení čínštiny vyžadují, aby se segmenty uvnitř subfinály (VX) fonologicky shodovaly v hodnotě rysů [zadní] a [zaokrouhlená]. Pokud je **centrálou ne-vysoká samohláska**, tomuto požadavku je vždy vyhověno (ne-vysoké vokální fonémy nejsou v daných rysech specifikovány). U **vysokých samohlásek** je situace jiná, neboť jsou specifikovány v obou rysech [zadní], [zaokrouhlená]. Některé sekvence vyžadovaný soulad porušují, např. */iŋ/, */un/, */yn/. Asimilace samohlásky není možná, protože by došlo k narušení distinktivního rysu. Většina popisů má v podkladové formě takových finál vsunutou centrálu /ə/, např. /iəŋ/, /uən/, /yən/. Ve výslovnosti se však v některých případech [ə] neobjevuje, je potlačeno nebo modifikováno (např. *dìng* 定 „určit“ /tiəŋ/ → [tʰiŋ], *yún* 云 „oblak“ /yən/ → [yʰn]). Někteří autoři toto povrchové chování středové samohlásky prostě jen konstatují (Dragunov & Dragunova 1955), jiní formulují speciální pravidlo, kterým podkladové /ə/ na povrchové rovině ruší: např. Cheng 1973:22 má **schwa deletion rule**. Opačným řešením je v takovýchto nevyhovujících sekvencích podkladové /ə/ nepřijímat (ponechat /iŋ/, /un/), a teprve při realizaci mezi oba elementy vsouvat [ə] bez fonologické hodnoty. Tak např.

Lin 2007:177 má *mid vowel insertion rule*, viz též např. Halliday 2005b:307. To znamená, že soulad segmentů uvnitř subfinály není vyžadována už na podkladové rovině, nýbrž až na rovině povrchové realizace. Podrobněji viz oddíl „Výslovnost finál“, kap. k finálám typu ^GV^C.

4.11.5 ASIMILACE

Asimilace (čínsky *tóngguà* 同化) je proces, kdy se určitá hláska stává podobnější hlásce sousední. Jeho protějškem je **disimilace** (čínsky *yìhuà* 异化), proces, kdy se určitá hláska stává odlišnější od hlásky sousední. Vzájemně jsou protichůdné. Asimilace bývá vyvolána potřebou co nejvíce usnadnit artikulaci, kdežto disimilace naopak tendencí dosáhnout účinnější percepce na straně posluchače. Obě patří v jazycích k nejběžnějším segmentálním procesům. Např. v češtině nastává u souhlásek asimilace znělosti: *vstup* čteme jako [fstup]. Pro čínštinu má význam především **asimilace** (disimilaci pozorujeme u tónů v některých tónových kombinacích, to však již není záležitost segmentální roviny).

Poznámka: Při asimilaci je segment ovlivněn buďto segmentem následujícím – pak se hovoří o **regresivní asimilaci** (čínsky *nì tóngguà* 逆同化), např. české *vstup* [fstup], anebo segmentem předchozím – pak se hovoří o **progresivní asimilaci** (čínsky *shùn tóngguà* 顺同化), např. české *shoda* [sxɔda]. Pro regresivní asimilaci se též užívá intuitivně srozumitelnějšího anglického termínu *anticipatory assimilation*, pro progresivní asimilaci termínu *carryover assimilation* (též *perseveratory* nebo *lag assimilation*).

V naší práci **chápeme termín „asimilace“ široce**, aniž určujeme, zda se týká fonémů (tj. dochází ke změně na jiný foném, např. „vstup“ [fstup]), nebo jejich relizací (tj. vzniká pouhý alofon, např. neznělé ř ve slově „buřt“); podobně užívají termínu např. Cheng 1973, Lin 2007. Jinou možností je rozlišovat fonologickou **asimilaci**, při níž vzniká jiný foném, např. v češtině asimilace znělosti: „vstup“ [fstup], a fonetickou **koartikulaci** (čínsky *xiétóng fāyīn* 协同发音), při níž vzniká alofon daného fonému, např. v češtině změna přední nosovky na zadní: *banka* [ban̩ka] nebo dochází k jiným jemným změnám artikulace. Pro čínštinu v drtivé většině případů nejde – na rozdíl od češtiny – o změnu na jiný foném, nýbrž jen o **alofonické variace**. Ke změně na jiný foném dochází až na švu slabik ve víceslabičných sekvencích, např. *guān mén* 关门 „zavřít dveře“ /**kuan¹ men²**/ → [**kuam¹ men²**]. Tato práce je však věnována izolovaným slabikám. V úvahu tedy přichází jen takové vzájemné ovlivňování hlásek, při kterém nedochází ke změně na jiný foném.

KTERÉ KOMPONENTY FINÁLY SE ASIMILUJÍ?

- K asimilaci je náchylná především **centrála**. Ta se v první řadě se v rámci subfinály (**VX**, základu slabiky) asimiluje k **terminále**, s níž je spojena maximálně těsně. Přizpůsobuje se jí např. takto: /aŋ/ → [aŋ]. V sekvencích ^GV se centrála naopak asimiluje k předcházející **mediále**. Přizpůsobuje se jí např. takto: /uə/ → [wo]. Pokud je finála plně obsazená (**GVX**), **centrála je pod vlivem terminály**, s níž je spojena těsněji, nikoli mediály. Např. Spěšněv 1968:18 uvádí, že experimenty prokázaly, že terminální elementy mají na kvalitu centrály podstatně větší vliv než mediály. Podobně Shi Feng 2008:55.
- **Terminála** bývá ovlivňována méně výrazně nebo vůbec (pokud ano, tak se to více týká terminály vokalizké, kdežto nosová terminála bývá předchozím vokálem ovlivněna jen zcela nepatrně).
- **Mediála** si vesměs zachovává stabilitu (může být mírně ovlivněna iniciálou).

KTERÉ SAMOHLÁSKY SE ASIMILUJÍ?

Ne-vysoké samohlásky /a/, /ə/ se mohou bez problémů asimilovat jak k terminále, tak k mediále. Nemají totiž kontrast s jinými vokály v rysech [zadní], [zaokrouhlená], proto jejich modifikace v těchto charakteristikách žádný kontrast nenarušují. Někdy navíc poněkud mění míru zavřenosti; před nosovou kodou se mohou též nazalizovat. Nejvariabilnější a nejnestabilnější centrálou je středové /ə/.

Lze u něj pozorovat také značné kolísání mezi mluvčími. Upozorňuje na něj Lin 158: „Míra posunu vpřed, vzad či zaokrouhlení středové samohlásky může být variabilní podle mluvčího“.

Poznámka: Pokud jde o zadní [a], zcela převládá názor, že vzniká v důsledku regresivní asimilace k zadní terminále: [au], [aŋ]. Vyjímecně Li 1999:85-89 se domnívá, že mechanismus vzniku je jiný a že povrchové formy [a], [a] mají obě zcela odlišnou historii. Ve svém diachronně motivovaném modelu přijímá fonémy /a/, /a/. Taktéž se liší jeho analýza /ə/. Píše, že alofony /ə/ po labiálních hláskách a mediálách jsou nejčastěji pokládány za výsledek progresivní asimilace: /ə/ po labiálách → [o], /ə/ po předních mediálách /i/, /y/ → [ɛ]. Podle něj však bližší zkoumání diachronního vývoje ozřejmuje, že moderní vokály [ɔ], [ɛ] jsou plodem zcela jiných procesů než těch, se kterými počítají synchronní modely.

Naproti tomu **vysoké samohlásky /i/, /u/, /y/** jsou v rysech [zadní], [zaokrouhlená] specifikovány. Asimilovat se tedy v zásadě nemohou, protože by se tím narušil vzájemný kontrast mezi nimi. Např. Dunamu 2002:70 píše: „Jestliže jsou vysoké samohlásky standardní čínštiny specifikovány co do rysů [zadní] a [zaokrouhlená], pak nemohou podstupovat asimilaci“. Podrobněji viz kap. **Čínské polyftongy**.

K JAKÝM MODIFIKACÍM PŘI ASIMILACI DOCHÁZÍ?

Především pozorujeme, že uvnitř sekvencí **VX** mají segmenty tendenci se foneticky shodovat co do vlastnosti **přední / zadní**, a (to pokud je terminála vokalická) co do vlastnosti **zaokrouhlená / nezaokrouhlená**. Lze zde najít vzdálenou analogii s tzv. vokalickou harmonií v maďarštině či turečtině, kde samohlásky ve slově kopírují rys [±zadní] a [±zaokrouhlená] od první samohlásky slova (k tomu např. Clark & Yallop 2000:399, Duběda 2005:96).

Při asimilaci tedy dochází k **horizontálním** posunům samohlásky (např. u centrály /a/ nastává toto: /an/ [an], /aŋ/ [aŋ]). Ale dochází i k posunům **vertikálním** (např. u centrály /a/ nastává toto: /ia/ [ja], /ian/ [jen], nebo u terminály /i/ nastává toto: /əi/ [ei], /ai/ [ae]).

Poznámka: Pokud zde hovoříme o „posunu“ samohlásky, máme na mysli „posun“ v porovnání s výslovností příslušné jednoduché samohláskové finály. Přesně vzato, nejde o žádný posun, nýbrž o realizaci dané centrály v určitém okolí. O „posunu“ či „přitahování“ hovoříme pro jednoduchost.

Přenášet se může také **zaokrouhlenost** (např. u centrály /ə/ nastává toto: /əu/ [ou]), zaokrouhlovat se může i koncová nosovka: /uŋ/ [ɔŋ]). K asimilacím patří též **nazalizace vokálu** před nosovou kodou (např. u centrály /a/ nastává toto: /an/ [ãn]) (některé čínské dialekty využívají nosovosti u samohlásek distinktivně, to však není případ pekingského dialektu).

ODLIŠNOST ANALÝZY U RŮZNÝCH AUTORŮ

Různí autoři nejsou zcela zajedno v tom, **ve kterých případech** asimilace probíhá a **zda je povinná**. Porovnejme studie Lin 2007, Duanmu 2002 a Cheng 1973:

- Lin řeší asimilace následovně:

Pro středové /ə/ (155) počítá s povinnou asimilací jak k mediále (tj. v ^GV), tak k vokalické terminále (tj. ve V^V). Vystačí přitom s jediným asimilačním pravidlem: „Středová samohlásky kopíruje rysy [zadní] a [zaokrouhlená] od sousedící vysoké samohlásky nebo glidy“. Asimilaci /ə/ k nosové terminále (tj. ve V^C) Lin neuvažuje. Pro nízké /a/ (153) počítá pouze s asimilací k zadní terminále, a to jak vokalické, tak nosové (V^V, V^C); má pravidlo *low vowel backing*; asimilaci k mediále (^GV) neuvažuje.

- Poněkud odlišně postupuje Duanmu, který nejde do takových fonetických detailů. Rozlišuje (70) **povinné asimilace** (spadají mezi *required surface variations*) a **nepovinné asimilace** (spadají mezi *optional surface variations*). Za povinnou pokládá pouze asimilaci /ə/ k mediále, tj. v sekvencích ^GV

(ve světle „teorie optimality“ ji vykládá na str. 68). Asimilaci /ə/ k terminále vokalické má (na rozdíl od Lin) mezi nepovinnými. S asimilací /ə/ k terminále nosové nepočítá vůbec (podobně jako Lin). Pro nízké /a/ nepočítá Duanmu s povinnou asimilací v žádném případě.

Poznámka: Duanmu 55 pro ilustraci toho, jak vypadá OT analýza, nabízí přeformulování dvou párů tradičně přijímaných asimilačních pravidel pro /ə/ do podoby dvou párů **omezení, constraints**. Jeden pár omezení ustavuje pro sekvence VX, tedy subfinálu, jeden pár pro sekvence ^GV. Nazývá je **“Nucleus-coda harmony“** (pro VX) a **“Glide-nucleus harmony“** (pro ^GV). Sám je však v názoru na povinnost asimilací /ə/ tolerantnější, jak jsme předvedli. Za povinný ve své vlastní analýze pokládá pouze druhý pár pravidel (*GN-harmony*), jak připomíná na str. 69.

- Lehce odlišnou analýzu má Cheng 18. Podobně jako Lin, počítá s povinnou asimilací středové centrály /ɚ/ (nepíše /ə/!) jak k mediále, tak k vokalické terminále (k nosové nikoli). Pro nízké /a/ (nepíše /a/!) počítá s asimilací jak k mediále, tak k terminále (vokalické či nosové). Vše pokrývá souhrnným asimilačním pravidlem – označuje jej **backness rule** – jehož aplikací zabezpečuje požadavek tzv. *backness harmony*: „Ne-vysoká samohláska ve finále [tj. ne-vysoká centrála] se asimiluje co do rysu zadní k bezprostředně sousedícímu segmentu, přičemž regresivní asimilace dominuje nad progresivní“ – s tou výjimkou, že /ə/ se neasimiluje k nosovkám. Zaokrouhlenost sem nezahrnuje, protože je podle něj u zadních samohlásek prediktabilní.
- Čínští autoři se k asimilacím obvykle vyjadřují v oddíle nazvaném 音变 *yīn biàn* „Změny hlásek“. Viz Lin & Wang 2003:152, Wu 1992:151, Zhu 1997:145,160, Cao Jianfen 2007c:113.

4.12 VÝSLOVNOST SEKVENCÍ VX

Sekvence VX odpovídá základu slabiky (*rime*), subfinále. Pod VX spadají jednak **V^V – klesavé diftongy**, jednak **V^C – kombinace samohlásky s nosovkou**.

Oba elementy v subfinále jsou spojeny s **maximální těsností** a mají tendenci se vzájemně ovlivňovat. Jedná se vesměs o asimilace. Probíhají obojím směrem. Především je centrála pod vlivem terminály. Opačný vliv je méně výrazný.

4.12.1 ASIMILACE CENTRÁLY K TERMINÁLE

V prvé řadě pozorujeme, že **ne-vysoká centrála (V) se asimiluje k terminále (X)**, jinými slovy předjímá artikulaci následné terminály. Jde tedy o **regresivní asimilaci** (*anticipatory assimilation*). Dochází zejména k „posunům“ **centrály v horizontálním směru** podle toho, zda je terminála přední, nebo zadní. Např. /aŋ/ → [aŋ], nikoli *[aŋ], /au/ → [au], nikoli *[aʊ]. Tyto modifikace jsou doloženy experimentálně. Např. Cao & Yang 1984 prováděli měření formantové struktury všech čínských dvojhlásek a trojhlásek (celkový diagram předkládá na str. 430). Uvádějí mj., že /a/ podléhá vlivu terminály takto: ve finálách *-ai*, *-uai* je poměrně přední, zatímco /a/ v *-ao*, *-iao* (= /au/, /iau/) je poměrně zadní (429). Dalším typem asimilace je **zaokrouhlení** centrály vlivem terminály /u/, např. /əu/ → [ou].

Tento typ asimilace ve VX se vcelku všeobecně přijímá. Např. Lin 2007:118 formuluje pro *rime následující fonetické omezení*: „Segmenty v *rime* musí mít stejnou hodnotu rysů [zadní] a [zaokrouhlená].“ Posléze uvádí **dvě pravidla** pro jednotlivé samohlásky, kterými se danému omezení učiní zadost (asimilace nízké samohlásky: pravidlo *low vowel backing*, str. 153, asimilace středové samohlásky: širší pravidlo na str. 155). Cheng 1973:18 zde aplikuje širší asimilační pravidlo **backness rule**, platící pro chování ne-vysokých centrály vůči jakýmkoli sousedním elementům ve finále (tedy i vůči mediále, nejen terminále). Vyjíměčně někteří autoři tuto asimilaci pokládají za nepovinnou. Tak

Duanmu 2002:71 asimilaci v rámci VX připouští jen jako možnou (zahrnuje ji pod *optional surface variations*, str. 73). Na chvíli však zaujímá stanovisko zastánců její obligatornosti a předkládá její analýzu v duchu „Teorie optimality“ (55). Formuluje **omezení Nucleus-coda harmony**: nukleus a koda musí foneticky souhlasit jednak co do charakteristiky přední – zadní (*frontness*), jednak co do charakteristiky zaokrouhlenosti (*rounding*). (Jde vlastně o fonetickou analogii s Duanmuovým fonologickým požadavkem *rhyme harmony*, RH.) Jak jsme však řekli, ve své vlastní analýze tento fonetický soulad Duanmu nevyžaduje. Méně přísní jsou též Lee & Zee 2003:111. Počítají pouze s asimilací středového /ə/ k vokální terminále ([eɪ], [oɪ]), avšak k nosové terminále nikoli ([əŋ], [aŋ]). Pro nízké /a/ asimilaci neuvádějí vůbec ([aɪ], [aɔ], [aŋ], [aŋ]).

Mezi nepovinné asimilace patří **nasalizace centrály** před nosovou terminálou u sekvencí V^C. K tomu viz podrobněji kap. *Zvláštnosti nosových finál*.

4.12.2 ASIMILACE TERMINÁLY K CENTRÁLE

Existuje také vliv opačným směrem, tj. ovlivňuje **centrála (V) terminálu (X)**? Tento jev je méně zřetelný, ale je. Lze mluvit o **progresivní asimilaci** (*perseveratory, carryover assimilation*). Dochází především k tomu, že nízká samohláska „stahuje“ následující terminálu dolů, **činí ji otevřenější**. Např. /au/ → [aʊ], nikoli *[aʊ]. Dvojhlaska /ai/ se může realizovat téměř až jako [aɛ]. Podobné jemné detaily se zpravidla v transkripci nezachycují. Vyjíměčně to činí např. Lee & Zee 2003:111 – terminálu /i/ píšou po středové samohlásce jako [i] (např. /əi/ → [ei]), kdežto po nízké samohlásce jako [ɪ] (např. /ai/ → [aɪ]). Obdobně terminálu /u/ píšou po středové samohlásce jako [u] (např. /əu/ → [ou]), kdežto po nízké samohlásce jako [ʊ] (např. /au/ → [aʊ]). Ještě dále zacházejí Norman 1988:141 nebo Wu 1992:83, kteří terminálu /i/ píšou po středové samohlásce jako [ɪ] (např. /əi/ → [eɪ]), kdežto po nízké samohlásce jako [e] (např. /ai/ → [ae]). Obdobně terminálu /u/ píšou po střední samohlásce jako [ʊ] (např. /əu/ → [oʊ]), kdežto po nízké samohlásce jako [o] (např. /au/ → [ao]).

Otevřená centrála může dále **oslabit tendenci k okluzi** u nosové terminály (např. ve finále /an/). Zaokrouhlená centrála /u/ způsobuje **mírnou labializaci** nosové terminály /ŋ/. Tedy u finál /uŋ/, /yuŋ/ bude mírné zaokrouhlení rtů trvat až do konce slabiky. Pro terminálu /n/ toto neplatí.

Sekvence V^V, V^C probereme v oddělených kapitolách.

4.13 VÝSLOVNOST NOSOVÝCH FINÁL

Finál ukončených nosovým elementem je v celkovém inventáři finál značné množství – **z 35 finál HPF je 16 finál nosových**. Následně pak slabiky s nosovou finálou tvoří velkou část inventáře čínských slabik – **cca 40%** (viz kap. *Inventář čínských segmentálních slabik*). Řada těchto slabik reprezentuje výslovnost silně frekventovaných morfémů, např. *men* 们 (plurálový sufix), *gēn* 跟 „s“, *liǎng* 两 „dva“, *néng* 能 „moci“, *qián* 钱 „peníze“, *xiǎng* 想 „myslet, hodlat“, *shàng* 上 „vystoupat“ atd. Proto je třeba správnému nacvičení výslovnosti nosových finál, která je poměrně obtížná, věnovat náležitou pozornost. Dodejme, že právě hojnému výskytu slabik s koncovou nosovkou vděčí čínština za svůj „nosový“ image v povědomí laické veřejnosti.

4.13.1 NOSOVÉ SOUHLÁSKY OBECNĚ

Při artikulaci **nenosových** hlásek je uzavřen patrohltanový závěr – vzduch tak nemůže vstoupit do dutiny nosní. Jestliže se patrohltanový závěr otevře, vzduch prochází dutinou nosní a hláska je

obohacována o nosní rezonanci. Získává charakteristické nosové zabarvení. Takto artikulované hlásky se označují jako **nosové** (nazální). Nosové zabarvení mohou mít jak samohlásky, tak souhlásky. Při artikulaci **nosových souhlásek** se na některém místě dutiny ústní utvoří **závěr** (okluze), který blokuje průchod vzduchu ústy; současně se uvolní patrohltanový závěr, takže vzduchový proud prochází nosem.

Nosové souhlásky jsou až na zcela okrajové výjimky **znělé**, řadí se mezi sonory. Zároveň však mají i vlastnosti okluziv. Pro tento svůj dvojaký charakter v konsonantické tabulce IPA nespádají pod okluzivy, ale jsou vyčleněny jako zvláštní kategorie (*nasal*).

Závěr může být utvořen na různých místech ústní dutiny: např. sevřením rtů – **[m]**, kontaktem špičky / laminy jazyka s alveolami – **[n]**, kontaktem zadní části jazyka s měkkým patrem – **[ŋ]**, nebo kontaktem hřbetu jazyka a tvrdého patra – **[ɲ]**, tj. české **ň**. (Všimněme si, že **[m]**, **[n]**, **[ŋ]** se od nenosových okluziv **[b]**, **[d]**, **[g]** liší pouze otevřením patrohltanového závěru, jinak je artikulace víceméně stejná.) Místo utvoření závěru má vliv na **velikost a tvar dutin(y)**, v níž **dochází k rezonanci**, a tedy na charakter nosového zabarvení. Např. při artikulaci **[n]** se účastní rezonance i dutina ústní, neboť závěr je vpředu. Při artikulaci **[ŋ]** se naopak dutina ústní nezapojuje.

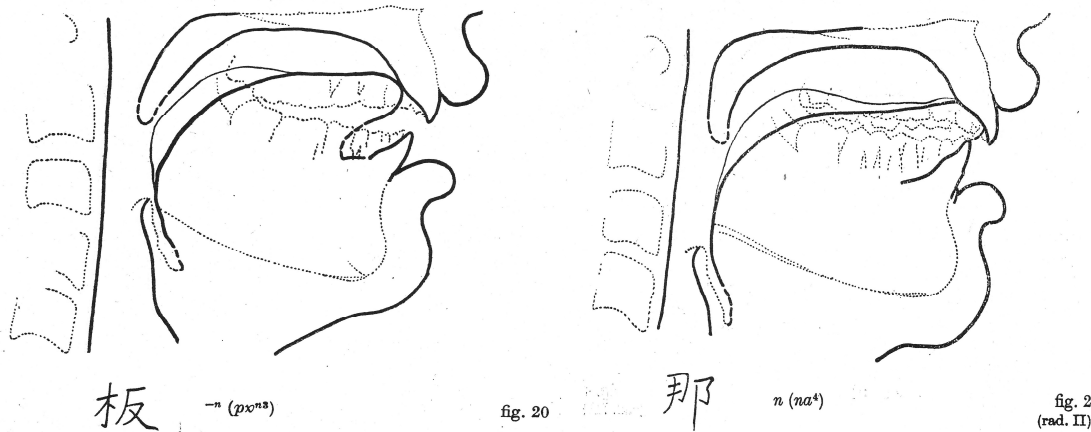
Nosové (závěrové) souhlásky, podobně jako nenosové závěrové, mají potenciálně **fázi detenze**, tj. uvolnění závěru (připomeňme, že u závěrových má podobu exploze). Příhodná pozice pro realizaci detenze je konec slova (před pauzou). Avšak **k detenzi nemusí nutně dojít**. Závěr v dutině ústní může trvat, vzduchový proud pak nadále vychází ven nosem. Např. v češtině ve slovech *pán*, *kámen* před pauzou exploze může i nemusí nastat – záleží na pečlivosti výslovnosti. Jak uvidíme, otázka detenze je pro výslovnost čínských nosových terminál velmi důležitá. Ještě dodejme další, pro čínštinu taktéž důležitou okolnost: u nosových souhlásek **ne musí být závěr vždy úplný**. V tom případě je lze charakterizovat nikoli jako nazální okluzivy, ale jako nazální aproximanty.

4.13.2 ČÍNSKÉ NOSOVÉ TERMINÁLY

Nosové terminály jsou dvě: alveolární **-n /n/** a velární **-ng /ŋ/**. Ve zvukovém systému moderní čínštiny mají výlučné postavení jako jediné dvě souhlásky přípustné v kodě. Přehled jejich historického vzniku nabízí Shi Xiangdong 2004:213. Od dob střední čínštiny existovalo šest souhlásek, které mohly vystupovat jako iniciála a zároveň jako terminála: **[p]**, **[t]**, **[k]**, **[m]**, **[n]**, **[ŋ]**. Během vývoje čínského jazyka přišly **[p]**, **[t]**, **[k]** o svůj status terminály, a to v souvislosti se zánikem tzv. „vcházejícího tónu“ (*rù shēng* 入声, angl. *entering tone*), ke kterému došlo v severních dialektech. Po dlouhou dobu pak **[m]**, **[n]**, **[ŋ]** vystupovaly jako jediné tři souhlásky zároveň přípustné jako iniciála i jako terminála. Avšak v moderní standardní čínštině *putonghua* už může **[m]** fungovat pouze jako iniciála, **[ŋ]** pouze jako terminála. Jediné **[n]** je přípustné v obou funkcích. Má tak v systému výlučné postavení.

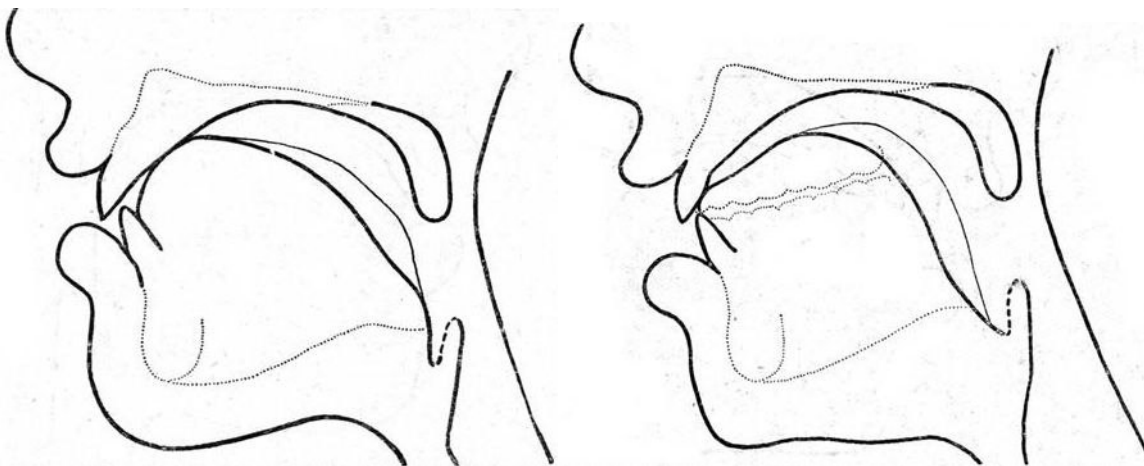
TERMINÁLA **-n**

Čínský termín pro terminálu **-n /n/** je *shéjiān bīyīn wěi* 舌尖鼻音尾 „nosová terminála apikální“ (např. Zhou & Wu 1963:39). Vesměs je pokládána za **apikální** (dento)alveolární nazálu **[n]** – tedy stejně jako iniciála **n- /n/** (např. Lee & Zee 2003:110, kteří ji ovšem mají jako „apiko-laminální“). Wu 1992:116 pro terminální **[n]** (podobně jako pro iniciální) uvádí: „špička jazyka se opírá o alveoly“. Takovouto artikulaci s pozdviženou špičkou jazyka – a to pozdviženou poměrně výrazně – vidíme na sagitálním řezu ze studie Ohnesorg & Švarný 1955 na obr. 1. Závěr je velmi lehký. Pro srovnání uvádíme i artikulaci iniciálního **[n]**: závěr je výrazný a zasahuje i horní řezáky, přičemž spodní strana přední části jazyka se tlačí proti dolním řezákům (u obou souhlásek si všimněme otevření parohltanového závěru):

Obr. 1: Srovnání postavení jazyka pro terminální [n] a pro iniciální [n] (Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 20, 2)

Vidíme tedy, že artikulace terminálního a iniciálního [n] jsou (aspoň na těchto řezech) znatelně jiné. Sagitální řezy, které předkládají Zhou & Wu 1963, se taktéž vzájemně liší. Terminální [n] zde však vypadá jinak než na obr. 1:

Obr. 2: Srovnání postavení jazyka pro terminální [n] a pro iniciální [n] (Zhou & Wu 1963: 83, 49)

Zhou & Wu popisují artikulaci takto:

Terminální [n] (39): „Špička jazyka se opírá o rub dolních řezáků, přední část hřbetu jazyka přichází do kontaktu s přední částí tvrdého patra, kvalita zvuku se blíží alveopalatální nosovce.“ Označení „apikální (!) koncová nosovka“ (*shéjiān bīyīn wěi* 舌尖鼻音尾), kterého autoři užívají, tomuto popisu ani sagitálnímu řezu příliš neodpovídá – spíše jde o **laminální až anterodorzální artikulaci s určitou mírou palatalizace**, což je vcelku běžná výslovnost; pravděpodobně je běžnější než apikální tvoření na obr. 1, které lze čekat spíše v izolované slabice nebo pečlivé, pomalé mluvě. Všimněme si, že takováto „měkká“ výslovnost je zřejmě motivací zápisu slabik s nosovou terminálou v ruské transkripci pomocí měkkého znaku: *ban* = бань.

Iniciální [n] (25): „Špička jazyka se opírá o horní okraj rubu horních řezáků.“ Autoři hovoří o *shéjiān bīyīn* 舌尖鼻音, „apikální nosovce“. V tomto případě je artikulace skutečně apikální.

Můžeme shrnout, že pokud je u terminálního [n] závěr úplný (což není zdaleka vždy; k tomu podrobněji níže), pro pozici jazyka lze počítat s variabilitou mezi mluvčími. Vliv může mít též předchozí samohláska. Pro artikulaci je dále důležité, že pokud vůbec dojde k závěru, nenastává další fáze – detenze (viz níže).

VLIV NÁSLEDUJÍCÍ SOUHLÁSKY

Dalším důležitým faktorem vstupujícím do hry až v souvislé řeči je to, **jaká souhláska po -n následuje** (tj. jaká je iniciála následující slabiky). U **-n** dochází k asimilaci místa artikulace k této následující souhlásce, takže se mnohdy nemusí realizovat jako [n]. Z výsledků instrumentální studie Shi Xiangdong 2004:213 dokonce vyplývá, že jako [n] se realizuje v menšině případů! Autor zkoumal dva vzorky: úryvky z poslechových testů v jazykových zkouškách pro cizince HSK (*Hanyu shuiping kaoshi*, mluvčí byli muži i ženy) a úryvky ze zpráv CNR (China National Radio, *Zhongyang renmin guangbo diantai*, moderátoři byli muži i ženy). Morfémy, jejichž výslovnost končila na **-n**, pouštěl Shi opačně a zkoumal povahu počátečního elementu. Podle jeho zjištění v prvním vzorku bylo případů realizovaných se skutečným [n] pouze **30%**, ve druhém vzorku dokonce jen **13%**. Vždy to bylo tehdy, když po daném morfému **následovala apikální souhláska** (*d, t, l, z*), např. ve výrazu *hěn duō* 很多 „velmi mnoho“. Ovšem ani před apikálou se neobjevilo vždy nutně [n], např. první slabika ve výrazu *sān diǎn* 三点 „tři hodiny“ zazněla jako [sɑŋ], ve výrazu *xiànzài* 现在 „teď“ jako [ɕeŋ] apod. Někdy se **-n** realizovalo pouze jako nosovost vokálu: *tiān lái* 天来 – [tē], *xìn le* 信了 – [cǐ], *fàn le* 饭了 – [fǎ]. Výslovnost [n] se nutně neobjevovala dokonce ani **na konci věty** před relativně výraznou pauzou, kde nedochází k ovlivnění následujícím elementem: z prvního vzorku bylo **41%** případů jiných než [n], ze druhého dokonce **64%**. V ostatním okolí zjišťoval autor nejrůznější varianty.

Situaci lze shrnout zhruba takto:

před <i>d, t, l, z</i>	alveolární [n] (ne však vždy)
před <i>g, k</i>	velární [ŋ]
před <i>b, p, m, f</i>	bilabiální [m]
před <i>j, q, x, y</i>	alveopalatální nosovka („n“ s kličkou)
před <i>w</i>	labiodentální [ŋ]
před <i>h</i> , na konci věty	desonorizované alveolární [ŋ]
před <i>zh, ch, sh, r</i>	retroflexní [ŋ]
před čímkoli	nosovost předchozí samohlásky
před čímkoli	úplné vytracení

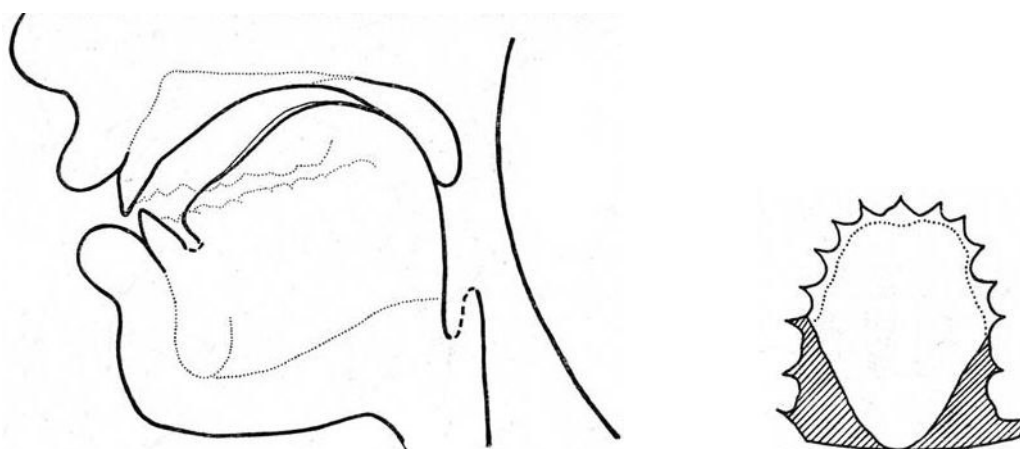
Autor zjišťuje, že na realizaci **-n** nemá výrazný vliv ani řečové tempo, ani pohlaví mluvčího, dokonce ani pozice slabiky ve větě. Autor uzavírá s tím, že **čínská terminála -n již není skutečnou nosovkou [n]**, že dávno utrpěla **vážnou erozi** (*qīnshí* 侵蚀) a změnila se k nepoznání (*miànmù quán fēi le* 面目全非了). Shi se domnívá, že tento proces je projevem „konkurence“ terminálního **-n** s iniciálním **n-**, které je zjevně ve výhodnější situaci (jakožto C v přetuře oproti C v kodě). Terminální **-n** má tendenci se disimilovat oproti iniciálnímu **n-**, přičemž nejpřirozenější a nejsnazší podobou této disimilace je oslabený nebo nepřítomný závěr (k tomu viz níže). Nadto je **-n** zjevně nestabilní a podléhá vlivu následující souhlásky. Shi má zato, že trend této jazykové změny jde obdobným směrem, jako tomu bylo při vymizení terminály **-m**, kterou vytlačila iniciála **m-** (terminála **-m** nakonec splynula s **-n**). Shi si ovšem nemyslí, že by terminálu **-n** potkal stejný osud a zmizela by v moderním jazyce úplně. Její existenci zřejmě uchrání silný účinek jazykové standardizace a politika prosazování standardem ukotvené výslovnosti *putonghua* v médiích, ve školství atd. Např. Xu 1999:59 zdůrazňuje: „Lidé z některých oblastí vyslovují *a* ve finále **-an** jako nosové [ǎ], přičemž nosovou terminálu vůbec nevysloví... to ale není správná výslovnost. Rozhodně je třeba jasně realizovat oba segmenty – orální samohlásku *a* i nosovku *n*“.

Pro výuku je důležité, aby si studenti byli vědomi toho, že **-n** se **může realizovat řadou různých způsobů** (včetně realizace [ŋ], která se překrývá s výslovností fonologicky odlišné terminály **-ng**) a byli na to v percepci běžné řeči připraveni.

TERMINÁLA **-ng**

Čínský termín pro terminálu **-ng /ŋ/** je *shégēn bíyīn wěi* 舌根鼻音尾 „nosová terminála radikální“ (např. Zhou & Wu 1963:40; k terminologickému problému s „radikálními souhláskami“ a „radikální artikulací“, na kterážto označení obvykle narážíme v čínských popisech namísto označení „velární“, viz kap. **Velární řada g, k, h**).

Popisy se shodují na tom, že terminála **-ng /ŋ/** je velární [ŋ], tvořené dorzálně. Jazyk je stažen vzad, špička jazyka je spuštěna dolů a leží za dolními řezáky (aniž se jich dotýká). Závěr vzniká mezi měkkým patrem a zadní částí hřbetu jazyka (poněkud více vzadu než u velární iniciály /k/):

Obr. 3: Postavení jazyka pro terminální [ŋ] (Zhou & Wu 1963:84)

Pro artikulaci terminálního [ŋ] je dále důležité, že nemá fázi detenze (viz níže).

Metodologická poznámka: Hlásku [ŋ] zná český mluvčí nejspíše z angličtiny (*king* [kɪŋ] atd.). Souhlásku [ŋ] máme ovšem i v češtině – je to poziční varianta fonému /n/, vznikající asimilací k následující veláře, např. ve slovech *banka* nebo *Pankrác* (druhou variantou /n/ je alveolární [n] např. ve slově *banda*). Při nácviu [ŋ] je třeba dbát na správnou pozici jazyka: nesmí se posouvat vpřed, ani pozvedat svou špičku k alveolám. Hmota jazyka leží na dně dutiny ústní ve stejné pozici, jako když např. Čech vyjadřuje nesouhlas zvukem [ʔŋʔŋ], resp. [ʔʂʔʂ]. Jazyk lze v příslušné pozici přidržet tužkou zasunutou do úst. Proč Čechům dělá výslovnost terminálního [ŋ] potíže? Protože umí [ŋ] vyslovit uvnitř slova (*banka*), ale nikoli na konci slova – zde mají tendenci vsouvat [k], např. anglické *king* říkají často jako [kɪŋk]. Avšak správná výslovnost koncového [ŋ] jak v angličtině, tak v čínštině je bez exploze (viz dále).

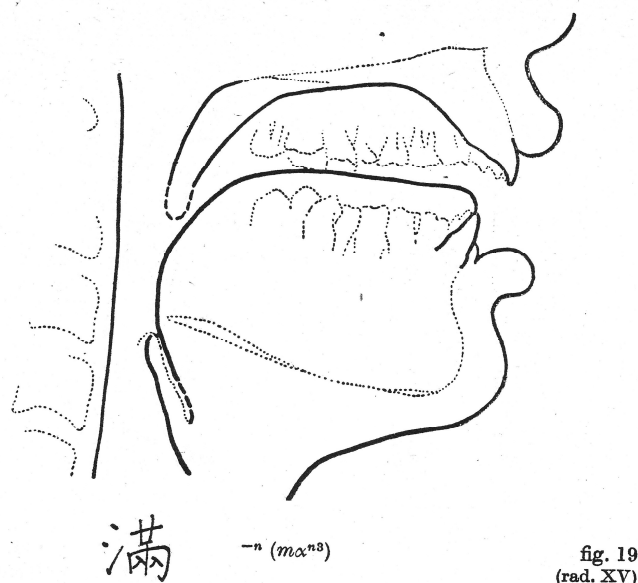
Výslovnost čínských koncových elementů **-n /n/**, **-ng /ŋ/** má některá specifika, která jsme zatím jen zmínili. Podrobněji je vyložíme níže.

ÚPLNÝ ZÁVĚR, NEBO NE?

Při artikulaci obou čínských koncových nosovek **často chybí závěr**. Je to v souladu s obecnou tendencí pro chování souhlásek v kodě (na rozdíl od souhlásek v préture): v kodě je univerzální

tendence k oslabování artikulace. Hála 1962:285 píše: „Restriktura jakožto složka slabiky [se jeví] sekundární... její artikulace bývá méně energická, méně pevná. S tím souvisí... snadnější zanikání souhlásek restriktivních proti striktivním...“

- U **-n** bývá v běžné, méně pečlivé řeči **závěr oslabený**, anebo dokonce **chybí úplně** – jazyk sice zahájí pohyb směrem k alveolám, ale nedorazí k nim, aby mohl vytvořit úplnou překážku (viz obr. 4). V rychlé, nedbalé řeči dokonce může zcela vymizet i náznak pohybu. Tendence k oslabení / absenci závěru je výrazná zejména po nízké samohlásce /a/, kde má jazyk nejdélší cestu. Potencialita vytvoření plného závěru je naopak nejsilnější po vysoké samohlásce /i/, /y/. Ve studii Ohnesorg & Švarný 1955:61 se uvádí: „Koncové **-n** artikulují všechny zkoumané osoby bez závěru (hlavně ve finále **-aⁿ**), nebo se závěrem oslabeným (ve finálách **-əⁿ**, **-iⁿ**). Tento způsob artikulace je nejvíce patrný ve výslovnosti osoby A (Peking), méně u osob ostatních.“

Obr. 4: Postavení jazyka pro terminální [n] s chybějícím závěrem (Ohnesorg & Švarný 1955, fig.19)

Autoři upozorňují (43), že špička jazyka neleží pasivně za dolními řezáky, nýbrž je nepatrně pozvednuta. Dodejme, že v nedbalé řeči však může chybět i náznak pozvednutí.

Duanmu 2009:74 upřesňuje (s odvoláním na článek Xu Yi 1986), za jakých okolností k závěru u [n] dochází či nedochází:

- jestliže následuje pauza, závěr je **fakultativní** (např. *tuīfān* 推翻 „svrhnout“)
- jestliže následuje slabika začínající vokálem (např. *fān àn* 翻案 „zvrátit verdikt“, tj. VN.V), tato nosovka se **nesmí** realizovat se závěrem – [fǎ̃.ǎ̃n]; viz též kap. **Nulová iniciála**.
- jestliže následuje slabika začínající taktéž na nosovku (*fān nàn*, 翻难 „zvrátit pohromu“ VN.NV), závěr u nosovky se realizuje a může mít **prodloužené trvání** – [fǎ̃n.nǎ̃n].

- U **-ng** k **závěru** dochází spíše, ale jeho intenzita je malá a přítomen být nemusí ani zde. Ohnesorg & Švarný 1955:24 uvádějí, že u jejich informantů je závěr slabý (a velmi vzadu). Pro **-ang** není pak závěr patrný ani na palatogramu, ani na lingvogramu. Autoři se tedy domnívají (63), že oslabený či chybějící závěr je možno předpokládat nejen pro **-n**, ale i pro **-ng**. Halliday 2005b:306 (původní článek Halliday 1992:108, cit. in Li 1999:56) píše: „Ve slabikách s koncovou nosovou souhláskou... může i nemusí docházet ke kontaktu jazyka. Varianta bez kontaktu jazyka je relativně běžnější pro alveolární nosovku než pro velární, avšak obě formy se vyskytují jak s kontaktem, tak bez kontaktu.“

Také Duanmu 2002:26 počítá s možností chybějícího závěru **pro obě nosovky**: „Jejich orální závěr je často neúplný, a tak se chovají jako nazální glidy.“

Jenny Wang 1963:164 (cit in Li 1999:56) u vědomí silné tendence k chybějícímu závěru přijímá stanovisko, že čínské nazály v kodě nejsou nazální okluzivy, nýbrž **nazální aproximanty**.

chybějící fáze detenze

Pokud vůbec závěr u koncových nosovek nastane, po jeho uskutečnění vždy **chybí detenze (exploze)**. To znamená, že **nenastává uvolnění závěru**. Jazyk setrvává v okluzi, cesta vzduchovému proudu skrz dutinu ústní je zablokována a vzduch může vycházet pouze nosem. Absenci detenze naznačujeme pomocí IPA symbolu „⁷“ (*no audible release*, bez slyšitelné ploze), např. [pan⁷]. Při pomalém, pečlivém vyslovení izolované čínské slabiky s terminálou **-n** tak lze zřetelně zahlédnout, jak jazyk zůstává v závěru mezi zuby mluvcího (pokud je výslovnost **-n** apikální, vidíme spodní stranu jazyka). Ani u **-ng** po fázi závěru (pokud nastane) nedochází k detenzi. Při pomalém, pečlivém vyslovení izolované čínské slabiky s terminálou **-ng** zadní část hřbetu jazyka zůstává přimknuta k měkkému patru (špička jazyka leží dole a ústa zůstávají otevřená tou měrou, jakou vyžadoval předchozí vokál). Podobně jako v anglických slovech *king*, *song* atd. Detenze u nosových terminál nenastává ani před následující samohláskou. V takovém spojení totiž nedochází ani k závěru (např. *fān àn* – viz výše Duanmu 2009:74).

Poznámka: V sinologické lingvistické literatuře bývají takto vyslovené koncové souhlásky občas označovány jako „**implozivní**“, ve smyslu „s chybějící explozí“. Běžněji se však termínem „implozivní“ označují závěrové konsonanty tvořené se sníženým hrtanem a následným zředěním vzduchu uvnitř ústní dutiny. Při uvolnění závěru dochází k nasátí vzduchu dovnitř, implozi (Crystal 1997:192). Vyskytují se např. v některých afrických jazycích. V čínštině se pro koncové nosovky někdy užívá čínský termín *wéibiyīn* 唯闭音, tj. „hláska pouze s okluzí“ (např. Huang & Liao 2002:120).

Metodologická poznámka: Při nácviu výslovnosti obou koncových nosovek je užitečné vyžadovat protaženou výslovnost slabiky, abychom zabránili nežádoucí explozi. Lze si pomoci češtinou. Pro **-n** vyslovíme pomalu např. dvojslabičný český výraz *pan Tau* (*kantor*, *tento* apod.), poté řekneme pouze slabiku *pan* a zafixujeme dané postavení mluvidel těsně před zahájením vyslovování druhé slabiky *Tau*. Obdobně pro **-ng** se slovem *banka* (*Pankrác*, *bunkr* apod.)

nízká napjatost

I v případě, že je závěr realizován, koncové nosovky se vyslovují **velmi nenapjatě**, a to zejména po otevřeném /a/. Nízký stupeň napjatosti zmiňuje např. Xu 1999:52. Norman 1988:143 uvádí, že po vysokých samohláskách *i*, *u*, *ü* a po samohlásce *e* se nosové terminály vyslovují s poněkud větší napjatostí (*more forcefully*) a také jsou poněkud delší, než po nízkých samohláskách.

4.13.3 DALŠÍ ZVLÁŠTNOSTI NOSOVÝCH FINÁL

Zatím byla řeč pouze o samotných nosových terminálech. Níže se budeme věnovat specifikům výslovnosti celých finál, které takové zakončení mají.

POSOUVÁNÍ REALIZACE HLAVNÍ SAMOHLÁSKY

Přední terminála **-n** má tendenci přitahovat realizaci centrály dopředu, zadní terminála **-ng** ji naopak přitahuje dozadu. Např. /an/ → [an], /aŋ/ → [aŋ]. K těmto asimilacím podrobně viz kap. **Finály typu V^C**.

NAZALIZACE VOKÁLU PŘED NOSOVKOU

Vokál, pokud je následován koncovou nosovkou, má tendenci k nazalizaci: /an/ → [ãn], /əŋ/ → [ẽŋ] apod. Nazalizace vokálu vlivem sousední nosovky je jev v jazycích celkem běžný; uplatňuje se

především regresivně. Např. v angličtině (*hand* [hænd]), ve slovenštině (*menší* [měšší]), či v méně dbalé výslovnosti dokonce jako [měšší]). V češtině jsou ve standardní výslovnosti veškeré samohlásky ústní, nenosové. Pokud se nazalizují, je to obvykle projev nedbalé výslovnosti – Palková 1994:144, 172.

Většinou se uvádí, že nazalizaci působí jak alveolární *-n* /n/, tak i velární *-ng* /ŋ/, např. Kratochvíl 1968:33. Někteří autoři však uvádějí, že **nazalizaci působí především -n**, kdežto pro *-ng* je to méně charakteristické, např. Spěšněv 2003:114. Tedy např. *lán* 藍 „modrý“ [lǎn] oproti *láng* 狼 „vlk“ [laŋ]. Tohoto názoru se držíme i my. Avšak Lin 2007:153 naopak píše (s odvoláním na jiné zdroje), že velární nosovka má silnější nazalizační vliv na předchozí vokál než alveolární.

Poznámka: Pokud se nosové finály **erizují**, je tomu s nazalizací vokálu před nosovkou jinak: **přední nosovka -n** při erizaci mizí, aniž by za sebou zanechala stopu v podobě nazalizace předchozí samohlásky. Např. *lan* [lǎn] → *lanr* [la.ɾ]. Naproti tomu **zadní nosovka -ng** sice mizí též, ale zanechává po sobě stopu v podobě nazalizace: *lang* [lǎŋ] → *langr* [lǎ.ɾ]. V tomto smyslu např. Švarný 1998 III:77 uvádí, že u finál s koncovým elementem *-n*, pokud jsou erizované, jednak mizí koncové *-n*, jednak se ruší nazalizace; při *-ng* však nazalizace i při erizaci trvá. Podobně Lin 2007:187. Situaci pro *-ng* interpretuje Li 1999:70 poněkud jinak: nesouhlasí se stanoviskem většiny studií, že výsledkem redukce (eliminace) [ŋ] v kodě při erizaci je nazalizace hlavní samohlásky, tedy např. že erizované /aŋ/ se vysloví [ǎ.ɾ]. Liova vlastní práce s rodilými pekingskými mluvčími prý ukazuje, že nazalizace začíná až *ke konci* hlavní samohlásky, a že centrum nazalizace je při přechodu mezi ní a sufiksem *-r*. Koda /ŋ/ zůstává ukotvena ve své kodové pozici, pouze její veškeré orální specifikace jsou zrušeny, zanechávajíce za sebou pouze stopu v podobě nosovosti, která se manifestuje během přechodu od orálního nastavení jádra k sufiksu *-r*. Vhodnější je podle něj tedy jiná transkripce: [ǎ.ɾ]. K erizaci obecně viz též kap. **Komponenty C, G, V, X**.

Nazalizace vokálu před koncovou nosovkou patří mezi **fakultativní změny**, není systematická a závisí na mluvčím. Duanmu 2002:73 ji řadí mezi *optional surface variations*. Nastává však často. Též Lin 2007:153 uvádí, že stupeň nazalizace je variabilní mezi mluvčími, avšak nějaká míra nazalizace že je téměř vždy přítomna.

Čínské popisy si při probírání nosových finál nazalizace vesměs nevšímají (Wu 1997:115, Zhu 1997:132, Cao 2002:77, Huang & Liao 2002:67, 118 Lin & Wang 2003:12). Pouze např. v práci Xu 1999:59 najdeme stručnou zmínku: „...při přechodu od *a* k *n* nevyhnutelně nastává kratičkový přechod přes [ǎ].“ (Pro finálu *-en* nic takového neuvádí.)

nazalizace vokálu jako rys rozlišující slabiky

Pokud u nosovky chybí závěr, přičemž vokál se nazalizuje, celá finála typu V^C pak má podobu **vokalického útvaru bez jakékoli konsonantické kody** – jejím pozůstatkem je pouze nazalizace vokálu: např. /lan/ → [lǎn] → [lǎ] (u finál typu ${}^G V^C$ pak např. /yan/ → [yǎn] → [yǎ]). K této redukci kody dochází zejména v **nepřízvučných slabikách**. Např. frekventovaný výraz *hěn hǎo* 很好 „velmi dobře“ je zhusta realizován jako [xǎ xǎo]. (Podle Duanmu 2002:88 dochází v nepřízvučných slabikách k odpadnutí kody, takže *rhyme* má jen jednu pozici, *slot*, obsahující nosovou samohlásku.)

Pokud koncová nosovka zcela zmizí, trojici slabik jako např. /la/, /lan/, /laŋ/ lze v řeči rozpoznat jen podle kvality, timbru vokálu (jak upozorňuje Spěšněv 1980:98, Spěšněv 2003:115):

<i>lā</i> /la/ 拉 „táhnout“ →	[la:]
<i>lán</i> /lan/ 藍 „modrý“ →	[lǎ:]
<i>láng</i> /laŋ/ 狼 „vlk“ →	[lǎ:] nebo [la:]

Li 1999:56 upřesňuje, že /an/, /aŋ/ se nerealizují jako [ǎ], [ǎ], nýbrž jako [aǎ], [ǎǎ]: „Nazalizace se neuplatňuje přes celou samohlásku, nýbrž jen ve vokalické kodě“. Tj. původní [n] v kodě nahradí [ǎ], původní [ŋ] v kodě nahradí [ǎ].

Na tento jev upozorňují i Ohnesorg & Švarný 1955:63: „Oslabení nebo dokonce vynechání závěru a současné jasné rozlišování finál **-an/-ang** a finál **-un/-ung** [pouze] barvou samohlásek je velmi důležité z hlediska fonologického. Ukazuje, jak sekundární změna timbru podle následující souhlásky (**-n** nebo **-ng**) by se mohla stát hlavním rozlišujícím prvkem... Přitom se autoři přiklání k mínění Čchen Ting-mina, podle něhož páry finál **-an/-ang**, **-en/-eng** atd. jsou rozlišeny timbrem vokálu“.

Chybějící závěr a realizace V^C pouze jako nosového vokálu je typická zejména pro spojení **nízké samohlásky s nosovkou**. A to do té míry, že taková výslovnost vstoupila i do médií: Li (ibid) uvádí s odvoláním na jiné zdroje, že ve vysílání pekingské televize a pekingského rádia (odliš od centrálních médií) jsou varianty [aã] (tj. /an/) a [aũ] (tj. /aŋ/) normou.

Metodologická poznámka: Jak vypylývá z výše uvedeného, v řečové praxi je zcela běžné, že nosovost či nenosovost samohlásky je pro rozlišení slabik klíčová – navzdory tomu, že z hlediska systému nejde o fonologický, distinktivní rys. Je proto třeba nazalizaci vokálu věnovat ve výuce významnou pozornost, a to jak v produkci, tak v percepci.

TRVÁNÍ

Hlavní samohláska ve finálách typu V^C , V^V (např. ve slabikách *man*, *mai*) bývá kratší než ve finálách typu V (např. ve slabice *ma*). Upozorňuje na to např. Kratochvíl 1968:33. Je to proto, že v čínštině mají slabiky bez ohledu na své segmentální složení přibližně stejnou dobu trvání (pokud je prozodický kontext stejný) – jde o tzv. **princip izochronie**, viz např. Švarný 1998 III:129,56. Je-li segmentů ve finále více, o trvání se dělí. Ve finálách typu V^C , V^V musí být tedy V poněkud kratší než ve finálách tvořených samotným V , aby zbyl patřičný časový úsek na realizaci terminály.

Pokud je čínská slabika **přízvučná**, její **trvání se prodlužuje** (zatímco trvání nepřízvučné slabiky se naopak zkracuje (viz např. Kane 2009:162); v této souvislosti se někdy hovoří o tom, že pekingská čínština, podobně jako angličtina, má vlastnosti tzv. „jazyků počítajících přízvuky“, *stress-timed languages*). Pokud je slabika ukončena terminálou (ať už nosovou, nebo vokalicou), pak se prodlouží nejen centrála, ale **prodloužení jde i na účet terminály** (vokalicá i nosová terminála jsou sonorní povahy a lze je víceméně libovolně prodloužit). Výlučné prodlužování centrály (tj. její vyslovení jako „dlouhé“ samohlásky) a zanedbání dlužení u nosové terminály je poměrně běžnou chybou: např. tedy chybné [ma:n] namísto správného [ma:n:]. (Obdobně u V^V , tj. klesavých diftongů: chybné [ma:i] namísto správného [ma:i:]).

4.13.4 MAJÍ TERMINÁLY **-n**, **-ng** POVAHU SOUHLÁSEK?

Z hlediska fonologického popisu v západním pojetí je přirozené chápat terminální nosové elementy jako souhlásky /n/, /ŋ/, a jejich realizaci [n], [ŋ] s určitými specifiky jako jejich formy vystupující v kodě slabiky (přitom /n/ má dva alofony – jeden v kodě, jeden v préture). Např. Huang & Liao 2002:120, Duanmu 2002:26, Lin 2007:43. Z hlediska čínských fonologických tradic není souhláskový status koncových nosovek už tak jednoznačný, ba dokonce ani jejich status samostatného segmentu. Např. v systému *Zhuyin zimu* má iniciální **n**- svůj speciální symbol ㄋ, avšak terminální **-n** a ani **-ng** nikoli; existují zde značky pro celou subfinálu, ať už je jí V , nebo V^V , nebo V^C , tedy např. **-a** ㄚ, **-ai** ㄞ, **-an** ㄢ, **-en** ㄣ, **-ang** ㄤ, **-eng** ㄥ. Nebo připomeňme práci Dragunov & Dragunova 1955:70, u nichž je subfinála jediným vokalicým (!) fonémem, nebo „finalémy“ z článku You Rujie et al. 1980 – viz kap. **Možné přístupy k čínské slabice**.

Nosová terminála se spojuje s předchozím vokálem velmi těsně – nejen že se oba segmenty vzájemně ovlivňují (podobně jako je tomu u klesavých dvojhlásek), ale často nejde ani o sekvenci dvou zřetelně odlišitelných segmentů – samohlásky a nosové souhlásky. Uvedli jsme, že koncové nosovky postrádají některé charakteristické vlastnosti závěrových souhlásek (mohou se realizovat jako aproximanty), ba někdy i souhlásek vůbec (mohou se realizovat dokonce jen jako nosovost předchozího vokálu). Mezi vokálem a koncovou nosovkou dochází k výrazné **artikulační fúzi**. Podle Kratochvíla 1968:33 lze

říci, že „samohláska vytváří spolu s následující nosovkou komplexní zvukový útvar“. A že je tedy **situace obdobná jako u klesavého diftongu**, tj. u sekvence samohlásky a vokalické terminály. Stmelujícím faktorem je samozřejmě také **tón**: protože nosovky jsou sonory, hlasivky kmitají po celou dobu trvání finály, tón se překlenuje přes celou finálu (opět podobně jako u klesavých diftongů).

Podobnosti sekvencí V^C s klesavými diftongy (V^V) si všímá řada autorů: Švarný 1998 III:73: „Ovlivnění artikulace hlavní samohlásky koncovým nosovým elementem – předním /-n/ a zadním /-ng/ – je obdobné vlivu koncového /-i/ a /-u/... u dvojhlásek sestupných.“ Podobně Wang Li 1998:20 uvádí: „Funkce terminálního [n] a [ŋ] se příliš neliší od funkce vokalických terminál. To proto, že [n] a [ŋ] jsou takzvané sonory, mající charakteristiky samohlásek. Tón [dané slabiky] se tak nerealizuje pouze na samohlásce / samohláskách, ale i na nosové terminále“. Podobnou charakteristiku nabízí Spěšněv 2003:64: „Toto splnutí samohlásky a nosovky je vlastně analogií s klesavými (pravými) dvojhláskami, kde oba elementy též splývají dohromady. Centrála s nosovkou vytvářejí fonetický diftong. Přednějazyčné *n* je analogické s předním *i*, kdežto zadnějazyčné *ng* je analogické se zadním *u*“. Xu 1999:52 k tomu uvádí: „Terminální *n* je „slabá souhláska“ – vzduchový proud je oslabený, napjatost je nízká. Takže se blíží samohláskovým fonémům... nosovky se někdy označují jako „druhořadé samohlásky“, *cì yuányīn* 次元音, což vystihuje blízkost jejich výslovnosti k samohláskám“. Jako jeden z dokladů analogie mezi nosovými a vokalickými terminály může sloužit např. i paralelnost v chování finál *-uei* a *-uen* podle měnicí se iniciály a tónu (Xu 1999:58,64). Ve studii Ohnesorg & Švarný 1955:65 se konstatuje: „Rozbor tvoření finál zakončených na -ⁿ, -^ŋ ukazuje, že tyto finály nelze klasifikovat ani jako nosové samohlásky (typu nosovek francouzských), ani jako finály zakončené souhláskou -*n* nebo -*ŋ*.“ Z tohoto důvodu autoři zapisují nosové terminály exponenciálně.

Dalším dokladem „méněcennosti“ nosových terminál jakožto konsonantů je fakt, že se **neúčastní přeslabikování**: Jenny Wang 1993:117 (cit. in Li 1999:98), která je charakterizuje jako **nazální aproximanty**, se domnívá, že nechut' přeslabikování je způsobena právě vokalickým charakterem nosových koncových elementů. Viz též zmiňované výzkumy Shi Xiangdonga 2004 pro *-n*.

Daný problém můžeme shrnout takto: nosové terminály sice pokládá drtivá většina popisů za **fonologické souhlásky**, avšak **foneticky** jsou zřetelně „méněcennými“ **souhláskami** – jak bývá mnohdy příznačné pro C v kodě; navíc v čínštině jsou to *jediné* dvě souhlásky přípustné v kodě a jak naznačuje Shi Xiangdong 2004, není zcela vyloučené, že zejména *-n* potká osud ostatních souhláskových terminál, které postupně zanikly. Koncové *-n*, *-ng* vytvářejí s předchozím vokálem **těžko dělitelný celek**, přičemž nosovému zakončení nelze z hlediska zvukové realizace připsat jednoznačný konsonantický charakter. Existuje zde naopak silná analogie s terminály vokalickými. Čínské slabiky ukončené na /n/, /ŋ/ proto nelze dost dobře označit jako „zavřené slabiky“, aspoň z hlediska fonetického. Zdali rodilí mluvčí vnímají terminály *-n*, *-ng* jako souhlásky není jisté – čínská fonologická tradice tomu nenavědčuje (resp. v jejím světle to není relevantní otázka).

4.13.5 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Nosové finály je při nácvičce třeba pojímat jako ucelené zvukové jednotky. Má-li být u studentů dosaženo správné výslovnosti, analýza na jednotlivé komponenty je pouze východiskem – musí být následována důkladným popisem výslovnosti konkrétních finál a nácvičkou celých slabik včetně tónu. Je přitom třeba věnovat pozornost nejen správné výslovnosti **samotných koncových nosovek** (nízká napjatost, nepřítomnost detenze, příp. oslabení závěru), ale i **modifikacím hlavní samohlásky**, která nosovce předchází (nazalizace, horizontální posuny, výraznost / potlačenost realizace) a případným **přechodovým glidám**, které nemají fonologický status (toto probereme až u výslovnosti konkrétních finál). Tyto zdánlivé jemnosti jsou v řečové praxi významným pomocníkem při sluchovém rozlišování slabik ukončených nosovkou, zejména tehdy, když je závěr nezřetelný.

Ještě připomeňme, že čeští studenti mívají problémy nejen s **realizací**, ale i s **percepcí** a také se **zapamatováním** morfémů, jejichž výslovnost končí na nosovku. Často si pletou např. *ban* a *bang*. To

proto, že rozdíl mezi velární a alveolární nosovkou pro ně není distinktivní. Tím spíše je třeba věnovat nosovým finálám pozornost a procvičovat páry jako *ban – bang, men – meng, hun – hong, bin – bing, yin – ying* apod.

4.14 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU V

Finály tvořené jednoduchou samohláskou zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
i [i]	i [i]	i [i]	i [ii]	i [i]	[i]	-i [i:]
u [u]	u [u]	u [u]	u [uu]	u [u]	[u]	-u [u:]
y [y]	iu [y]	ü [ü]	y [yy]	y [y]	[y]	-ü [y:]
ə [ə [^]]	ə [ɤ]	ɤ [ɤ]	ə [Øɤɤ]	ə [ɤ]	[ɤ [^]]	-e [ɤ [^] :]
ɑ [ɑ]	a [A]	ɑ [ɑ]	a [Øaa]	a [a]	[a]	-a [a:]
Ø [z, ʒ]	y [z, ʒ]	i [i]	Ø [zz,rr]	Ø [ɹ]	[ɹ]	-i [ɹ, ʌ]
-	-	-	-	-	[ə ^ɹ]	-er [əɹ]*

*V naší práci přidáváme do finál tvořených jednoduchým vokálem *-er*. Ostatní předkládaní autoři (kromě Lee & Zee) však tento útvar analyzují jinak.

Má-li slabika finálu tvořenou jednoduchým vokálem, při izolované výslovnosti slabiky se **vokál čte dlouze**. Tedy např. /mi/ [mi:], /lu/ [lu:] apod. Totéž platí pro přízvučné slabiky souvislé řeči. Duanmu 81 tento fakt interpretuje tak, že libovolná přízvučná slabika (včetně např. /lu/) má na slabičné rovině strukturu CVX, přičemž povrchově musí být obě pozice VX povinně obsazené, takže dochází k rozšíření samohlásky do kody, proto píše [ii], [uu] atd.; podrobněji viz kap. **Duanmuův koncept pevného vzorce slabiky**. Standardně je však daný jev interpretován až na rovině prozodické, tj. jako projev přízvučnosti slabiky.

Pokud se uvedené finály (kromě *-i*) pojí s **nulovou iniciálou** a vytvářejí slabiku samostatně, mají určitá výslovnostní specifika. K jejich fonetické podobě se podrobněji vrátíme v kap. **Výslovnost slabik s nulovou iniciálou**. Zde jen stručně připomeňme, že vysokým samohláskám /i/, /u/, /y/ předchází ve výslovnosti glida bez fonologického statusu: /i/ → [ji], /u/ → [wu], /y/ → [qy].

Popis **akustických vlastností** jednoduchých čínských samohlásek nabízejí Wang Ping & Shi Feng 2008:104, kteří předkládají výsledky vlastních experimentů. Též Spěšněv 1968, Spěšněv 2006a. Stručně též Wu 1992:29. Popis akustických vlastností hlavní samohlásky ve všech finálech předkládá Shi Feng 2008:43.

● finála /ə/ (v pinyin -e)

Pokud jde o kvalitu tohoto vokálu, autoři nejsou zcela zajedno (jak upozorňuje Li 2002:50). Nejčastěji se setkáme s transkripcí [ɤ], kterou má např. Chao 24, Cheng 22, Li 1999:50, Duanmu 71, Lin 174 (která jej z podkladového /ə/ odvozuje pomocí pravidla *mid vowel tensing rule*), a také většina autorů opírajících se o pinyin, např. Wu 1992:114, Xu 1999:28, Huang & Liao 2002:61, Cao 2002:24, Lin & Wang 2003:114. Občas narazíme na zápis [A] (Norman 1988:142, Howie 1976:7), nebo někdy [ə] (Dragunov & Dragunova 70, Švarný 1998 III:70), což ovšem nereflektuje zadní, napjatou výslovnost.

Transkripci této finály dále komplikuje **diftongizace**. Při artikulaci dohází k malému sklouznutí směrem k nepatrně nižší, méně napjaté výslovnosti (angl. *off-glide*, srov. s *on-glide*; k termínům např. Clark Yallop 2000:34). Diftongizace je zejména výrazná při nulové iniciále a při pečlivé výslovnosti;

v rychlejší řeči a v atonických slabikách nenastává. Nejběžněji se charakterizuje jako přechod od [ʃ] k [ʌ], tedy [ʃ^ʌ]. Např. Lee & Zee 111 píšou „V otevřených slabikách je [ʃ] lehce diftongizováno směrem k [ʌ].“ Podobně Shi Feng 2008:47, předkládající akustickou analýzu. Dodává, že míra změny je poměrně velká, větší než u některých dvojhlasek, nicméně finála je **vnímána jako jednoduchá samohláska**. Někteří autoři diftongizaci nezachycují, např. Kratochvíl 1968:29, Cheng 22, Lin 174, Švarný 1998 III:70. Častěji je však v zápisech reflektována, nebo se na ni aspoň upozorňuje.

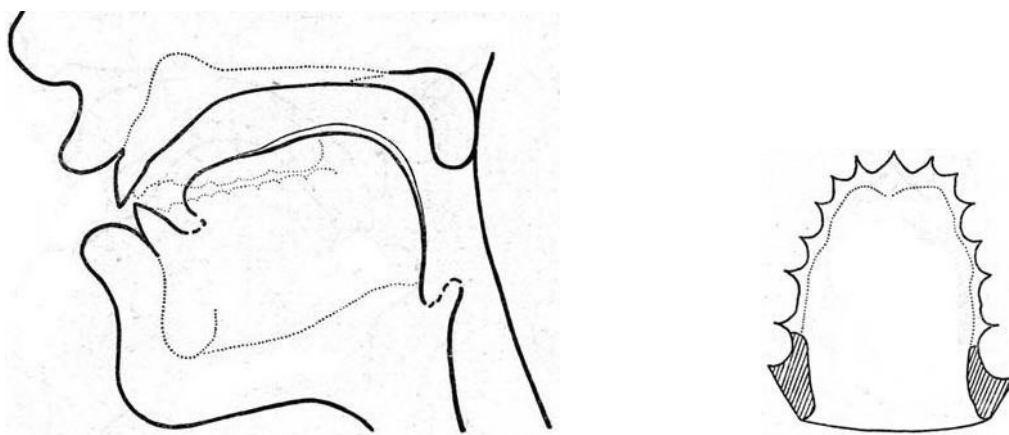
Např. Chao 24 nebo Wu 1992:87 píšou sice [ʃ], nabízejí však [ʃ^ʌ] jako možnost úzkého zápisu. Podobně Cao 2002:58 má zápis [ʃ], ale podotýká: „Když vyslovují tento zvuk Pekiňané, často je v něm přítomen určitý pohyb: jako by po [ʃ] ještě zaznělo lehoučké [ʌ].“ Norman 1988:142 píše dokonce [ʃʌ]. Dragunov & Dragunova 65 nebo Spěšněv 2003:14 mají [ə^ʌ]. Diftongizaci experimentálně potvrzuje např. Spěšněv 1968:17. Je dobře zřetelná, když se zvukový záznam pustí pozpátku.

Howie 1976:11 ve své akustické studii zapisuje tuto „dynamickou artikulaci“ poněkud jinak; má *on-glide*, nikoli *off-glide*. Slabiku s nulovou iniciálou píše [ʌ] (např. è 俄 „hladový“), slabiky s obsazenou iniciálou píše [ʃʌ] (např. shé 蛇 „had“). Útvary [ʌ], [ʃʌ] explicitně označuje jako **fonetické diftongy**, které patří mezi alofony /ə/.

Naproti tomu Li 1999:50 **diftongizaci této finály popírá**, zapisuje ji jako [ʃ]. Nabízí následující vysvětlení její zdánlivě dynamické povahy: nejprve upozorňuje, že diftongoidní charakter jí bývá zpravidla přiznáván především ve slabikách s nulovou iniciálou (odkazuje na studie Chao 1948b a Li Fang-kui 1966 probírající nulovou iniciálu, které zmiňuje i Howie). Poté píše: „Záhada objevení se fonetického diftongu je rozluštěna, jestliže použijeme koncept nulové iniciály... při pohledu z této perspektivy vychází najevo, že samohláska sama není diftongálního charakteru – to, čeho jsme svědky, je pohyb od aproximanty [ʉ], která stojí v průtoku [a je realizací nulové iniciály], k hlavní samohlásce, která se artikuluje níže – v oblasti mezi [ʃ] a [ʌ].“ Diftongoidnost při obsazené iniciále Li neuznává. Jeho pojetí je ojedinělé. Viz též kap. **Nulová iniciála**.

My diftongizaci přijímáme, volíme zápis [ʃ^ʌ] odrážející uvolnění napjaté artikulace, a to jak při nulové, tak i při obsazené iniciále. Lze přitom upozornit, že při obsazené iniciále (např. ve slabikách *de*, *te*, *zhe* atd.) může být diftongoidnost méně patrná než ve slabice *e*.

Postavení jazyka při artikulaci finály *-e* (tj. její první fázi) je patrné ze sagitálního řezu:

Obr. 1: Postavení jazyka pro /ə/ ve finále /ə/ (-e) (Zhou & Wu 1963:67; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 31, Švarný 1998 III:70 obr. 10)

Metodologická poznámka: Výslovnost finály *-e* je značně obtížná – je třeba dodržet zadní kvalitu vokálu i jeho diftongizaci. Je třeba zabránit tomu, aby studenti tuto finálu vyslovovali jako české *e*.

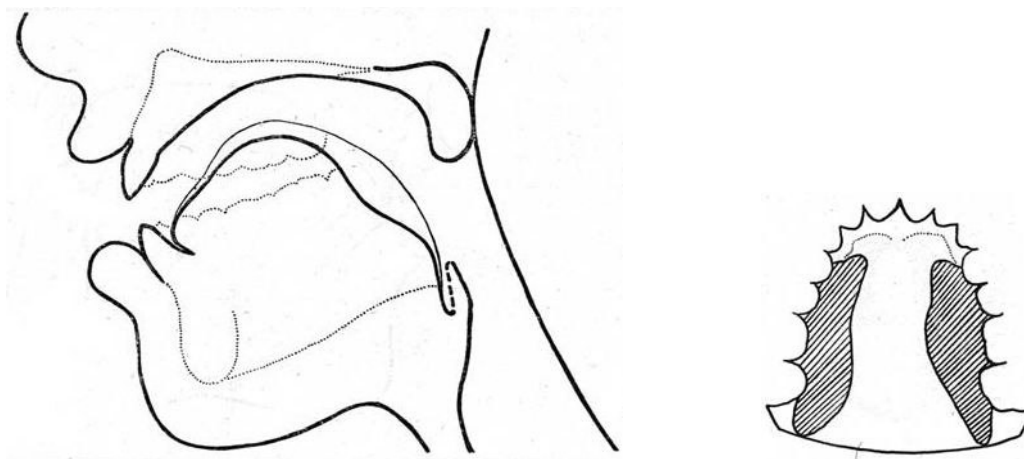
Pokládáme za vhodné zde ještě zmínit odlišnou realizaci finály *-e*, pokud je slabika **atonická** (ač jde o jev vyšší jazykové roviny). Jak zmiňují Wu 1992:87 či Xu 1999:28, výslovnost *-e* je pak nenapjaté [ə]. Týká se to především morfémů, které nemají slovníkový tón, jsou tzv. **atónové**: jednak jsou to pomocná slova a větné partikule jako *le* 了, *zhe* 着, *de* 的, *ne* 呢, jednak druhá slabika v některých dvojslabičných slovech, např. *gēge* 哥哥 „starší bratr“ se vysloví [kɤ˥˥:kə] (viz Zhu 1997:80). Platí to ale také pro **tónově neutralizované** morfémy. Např. slovo *huǒchē* 火车 „vlak“ se izolovaně vysloví jako [xʊ˥˥tɕʰɤ˥˥], avšak ve větě *Huǒchē dào le!* 火车到了! „Vlak přijel!“ jako [xʊ˥˥tɕʰə]. Na tento jev upozorňují např. Wu 1992:87, Xu 1999:28, Wang et al. 2002:32. Viz též Kane 2009:160.

Poznámka: Nepřízvučné *-e* nebývá vyčleňováno jako samostatná finála, přestože jeho výslovnost je značně odlišná od *-e* v přízvučných slabikách: jde totiž o záležitost **morfologie** (pro atónové morfémy), resp. **větné prozodie** (pro neutralizované morfémy). Avšak Kasevič & Spěšněv 1970:371 mají jiný názor: „Všeobecně se má za to, že slabost samohlásky [ə] je determinována její atoničností. Na základě tohoto předpokladu bývá [ə] pokládáno za alofon té samohlásky, se kterou alternuje. Ale tento předpoklad je falešný, protože atoničnost a oslabená výslovnost se vzájemně podmiňují a jsou vzájemně predikovatelné, proto by měly být logicky i fonologicky ztotožněny. Z toho plyne, že [ə] představuje samostatnou finálu.“ Problémem tohoto postoje je, jak by se mělo fonologicky naložit s morfémy, kde se *-e* někdy neutralizuje, tj. vyslovuje se jako [ə], v jiných kontextech se však může realizovat jako [ɤ˥˥].

● „finála“ -ê

V HPF se zmiňuje finála -ê s výslovností [ɛ], která ovšem nefiguruje v tabulce finál. To proto, že je výlučná, vyskytuje se pouze jako samostatná slabika obsluhující několik málo citoslovcí (k diskusi o [ɛ] viz kap. **Pojetí slabiky v pinyin**). Ani my ji sice nepokládáme za samostatnou finálu / centrálu, nicméně její výslovnost zde probereme, neboť tato slabika v *putonghua* existuje (ač je okrajová).

Jak je patrné ze sagitálního řezu i z palatogramu, [ɛ] je artikulováno vpředu; je polootevřené:

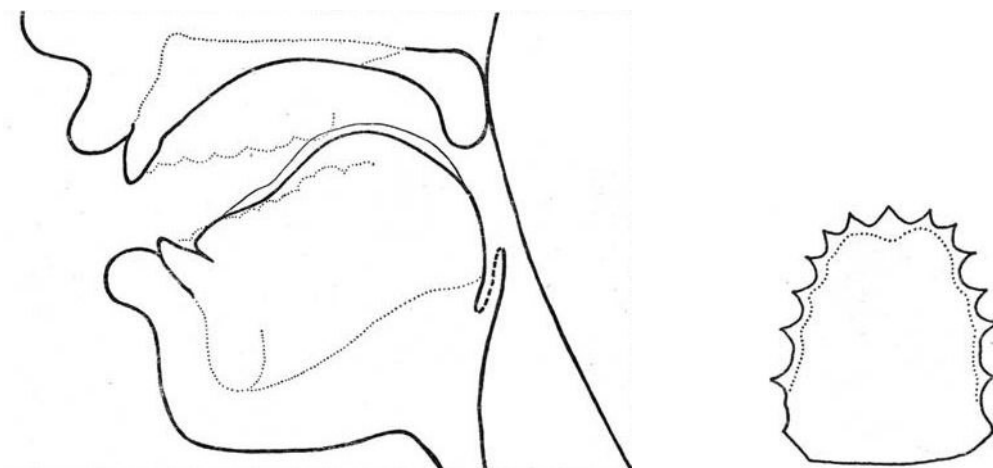
Obr. 2: Postavení jazyka pro -ê (Zhou & Wu 1963:68)

● finála /a/ (v pinyin -a)

Výslovnost píšou někteří autoři jako **střední [A]** (podobně v dalších finálách, které nemají terminálu: /ia/, /ua/). Např. Chao 24, Pulleyblank 1984:45, Norman 1988:141, Dragunov & Dragunova 65 (pozor, ti ho píšou symbolem **ɑ**), Wu 1992:85, Cao 2002:24. Přední [a] si tito autoři rezervují pro

finály ukončené přední terminálou, tedy /ai/, /uai/, /an/, /uan/ (zadní [ɑ] pak pro sousedství se zadním elementem). Většina autorů však alofon [A] nepřijímá, **zahrnují jej do předního [a]**, např. Howie 1976:8, Li 1999:47, Lin & Wang 2003:110, Wang et al. 2002:58. Lee & Zee 111 přitom naznačují jemný posun vzad diakritikem: [a̠]. Přímo kriticky se k přijetí [A] vyjadřuje Li 1999:47: „Někteří autoři... používají [A] k označení údajně centrálnější varianty, která se objevuje ve finále -a, přičemž [přední] [a] si uchovávají pro zápis finál -ai, -an. Rozdíl mezi [a], [A] je však pouze **impresionistickým pocitem**, který není podepřen instrumentálními měřeními: Zongji Wu (1986:18) ve své akustické studii ukazuje, že formanty obou údajných variant jsou k nerozeznání.“ (Wu se nicméně ve své práci 1992:83 přidržuje zápisu [A]). My se držíme převládajícího řešení: **[A] nepřijímáme**, střední realizaci včleňujeme do [a]. I v případě, že určitý rozdíl mezi [A], [a] existuje, je jemný a pro pedagogické účely nepokládáme za nutné zavádět zvláštní střední alofon (koneckonců, IPA tento symbol ani nemá). Protože výslovnost českého a je střední, český student bude ve všech finálách přirozeně vyslovovat spíše střední [A]. Centrálu ve finále -a (a také -ia, -ua) tedy vysloví správně bez problému. Spíše bude mít potíže se skutečně předním [a], o které je vhodné usilovat ve finálách ukončených předními terminálami /i/, /ɨ/, tedy v -ai, -uai, -an, -uan, a se zadním [ɑ] ve finálách ukončených zadními terminálami /u/, /ɤ/.

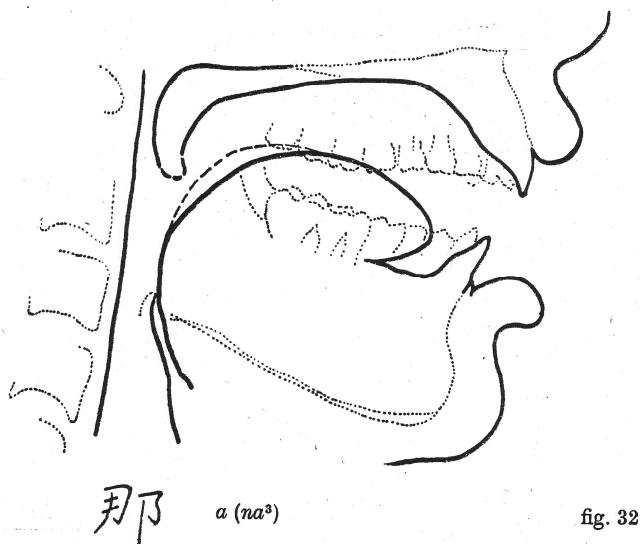
Postavení jazyka při artikulaci finály -a je patrné ze sagitálního řezu v práci Zhou & Wu 1963:

Obr. 3: Postavení jazyka pro /a/ ve finále /a/ (-a) (Zhou & Wu 1963:65)

Čelistní úhel je velký, ústa jsou široce rozevřena, hmota jazyka je nízko. Zadní část hřbetu jazyka je vyklenuta; v přední části je hřbet mírně prohlouben. Špička jazyka je blízko k dolním zubům; Zhou a Wu uvádějí, že se buď nedotýká rubu dolních řezáků (jak vidíme na obr. 4), anebo s nimi přichází do jemného kontaktu (jak vidíme na obr. 3). Autoři označují danou samohlásku jako „**střední nízko**“. Sagitální řez však ukazuje na mírně zadní tvoření.

Poněkud jinak vypadá sagitální řez v publikaci Ohnesorg & Švarný 1955:

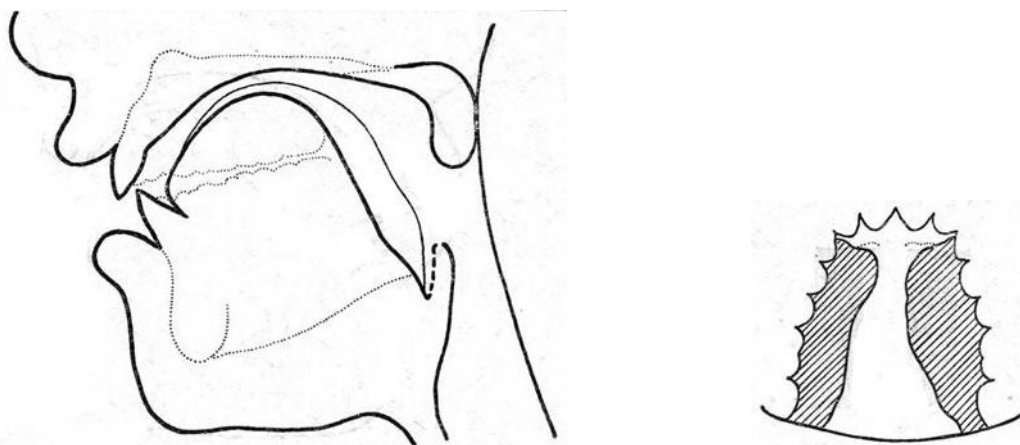
Obr. 4: Postavení jazyka pro /a/ ve finále /a/ (-a) (Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 32, též Švarný 1998 III:71 obr. 12)

Postavení jazyka je obdobné jako u českého **a** (Palková 1994:183), ovšem oproti českému je jazyk více vzadu, přičemž jeho špička je poněkud vzdálena od rubu dolních řezáků. Ohnesorg & Švarný 1955:48 charakterizují samohlásku jako „mírně zadní“ (což by nahrávalo spíše zápisu [**A**] jako vhodnějšímu než zápisu [**a**], přesto jej však nevolíme s ohledem na názor většiny literatury).

● **finála /i/** (v pinyin -i)

Výslovnost této vysoké přední samohlásky se v zásadě neliší od standardního českého dlouhého **í** [**i:**] jako ve slově „mít“ (může být oproti českému **í** jen nepatrně centralizované), viz Palková 1994:181. Přirovnání k *dlouhému* českému **í** (nikoli krátkému **i**) je vhodné ze dvou důvodů: zaprvé, v izolovaných a/nebo přízvučných čínských slabikách typu *mi*, *li*, *di* atd. se vokál vyslovuje dlouze. Za druhé, krátké české **i** např. ve slově „miska“ je poněkud centralizované a méně napjaté (se zápisem [**i**], např. Duběda 2005:106).

Postavení jazyka při artikulaci finály **-i** je patrné ze sagitálního řezu:

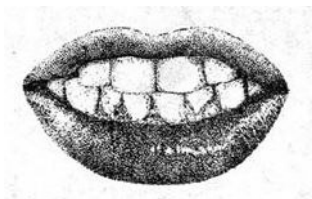

Obr. 5: Postavení jazyka pro /i/ ve finále /i/ (-i) (Zhou & Wu 1963:69; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 27, 28)

Přední část hřbetu jazyka je vysoko zvednuta a přibližuje se k paterní klenbě. Špička jazyka směřuje za dolní řezáky. Jak uvádějí Wu 1992:88 nebo Zhou & Wu 1963:33, může se o ně i opírat. Je třeba dbát na uchování vysoké výslovnosti, zejména pak u slabik ve 3. tónu, který artikulaci stahuje níže. Se zavřenou realizací mohou mít problémy mluvčí užívající pražskou výslovnost.

Poznámka: Mohou s ní mít potíže též rodilí mluvčí angličtiny. Ve standarní výslovnosti (RP) je taktéž samohláska dlouhá (fonologicky /i:/) poněkud vyšší a napjatější než samohláska krátká (fonologicky /ɪ/). Srovnej např. *beat* oproti *bit*. Ani vysoké anglické [i:] však nedosahuje zcela zavřené přední hodnoty kardinální samohlásky [i], ač se tímto symbolem zapisuje (Cruttenden 2001:105).

Pokud jde o **postavení rtů**, ty jsou aktivním svalovým pohybem **vyostřeny** do stran:

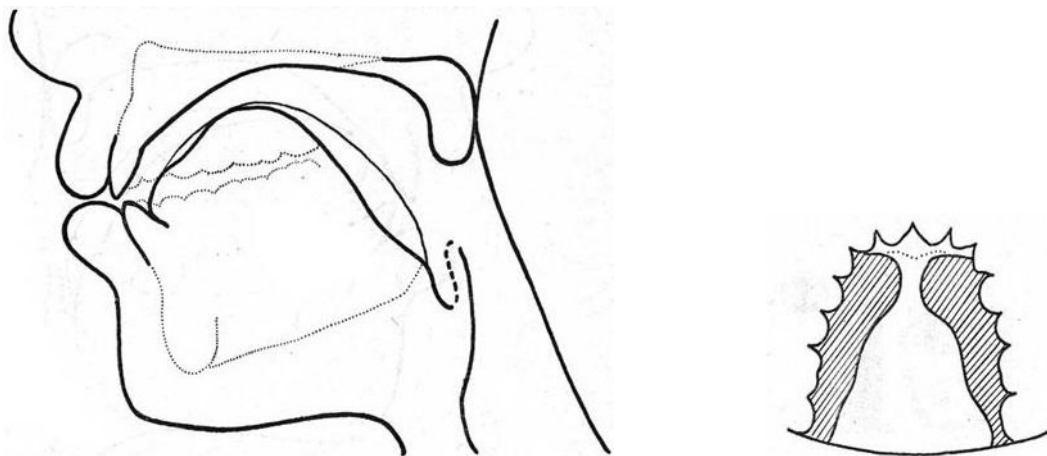

Obr. 6: Postavení rtů pro /i/ (Zhou & Wu 1963:69)

● **finála /y/** (v pinyinu **-ü**)

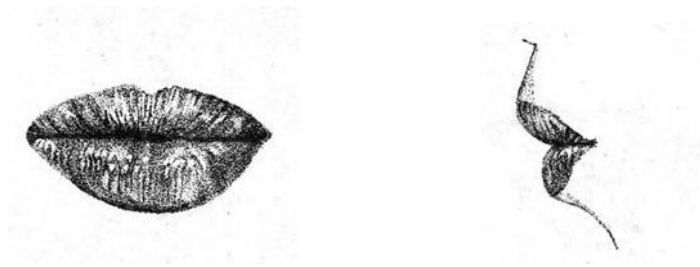
Výslovnost je stejná jako u zaokrouhlené vysoké přední samohlásky v německém slově *müde*. V transkripci je jednota: [y]. Připomeňme, že pinyin finálu /y/ píše jako **-ü**, avšak v zápisu slabik *ju*, *qu*, *xu*, *yu* přehlásku vypouští (podobně ve slabikách *jue*, *quan* atd.). Zachovává ji ve slabikách *lü*, *nü*.

Postavení jazyka při artikulaci finály **-ü** je patrné ze sagitálního řezu:

Obr. 7: Postavení jazyka pro /y/ ve finále /y/ (**-ü**) (Zhou & Wu 1963:71; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 30, Švarný 1998 III:70 obr. 9)

Zaokrouhlení rtů pro čínskou samohlásku [y] je poněkud méně výrazné než pro [u], jak uvádí Xu 1999:25 (srov. s obr. 10). Otvor je velmi malý, poněkud zploštělý. Rty jsou jen lehce vyšpulené (uvádějí Zhou & Wu 1963:34, avšak Xu píše, že vůbec vyšpulené nejsou).

Obr. 8: Postavení rtů pro /y/ (Zhou & Wu 1963:71)

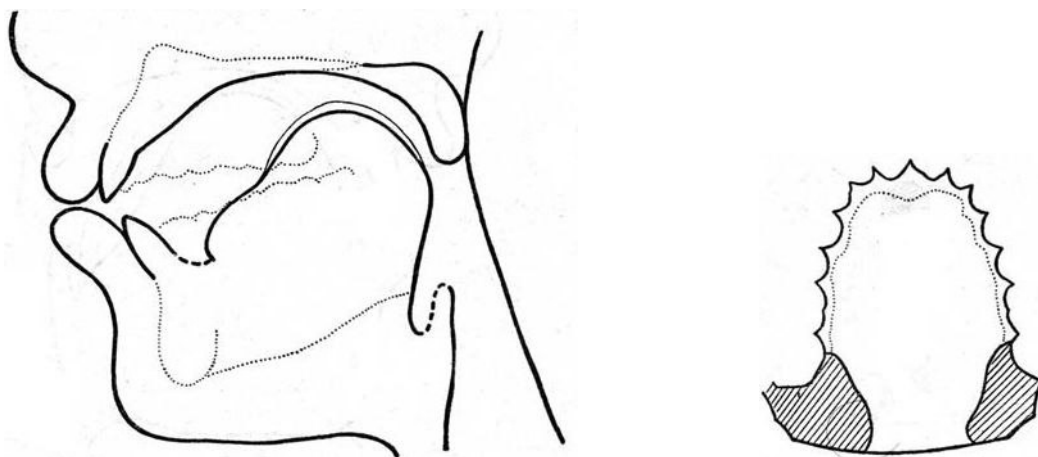
Jak je patrné ze srovnání obr. 7 a obr. 5, postavení mluvidel pro [y] je prakticky stejné jako pro [i] s jediným rozdílem: obě samohlásky odlišuje právě postavení rtů (zmiňuje to např. Li 1999:43) Rozdíl pozice rtů u obou vokálů je velice kontrastní; rys zaokrouhlenosti je jediným rysem, který /i/ oproti /y/ odlišuje.

Metodologická poznámka: Protože zaokrouhlenost vystupuje u páru /i/ – /y/ jako distinktivní rys, je nutné důsledně dbát na dostatečnou labializaci samohlásky [y] a naopak vyostřené koutky pro [i]. Je dobré artikulaci rtů v počátečních fázích nácviку přehánět. Právě s touto dvojicí mohou mít totiž čeští mluvčí problémy, neboť v češtině takový pár nemáme. U některých studentů je hranice mezi oběma samohláskami nejasná, jejich [y] je málo zaokrouhlené, naproti tomu samohlásku [i] vyslovují s nedostatečným vyostřením koutků. V krajním případě pak může dojít až k záměně obou samohlásek. Při nácviку artikulace je nejlépe vyjít z artikulace českého í, přičemž se doplní zaokrouhlení rtů. Užitečná jsou speciální cvičení minimálních párů jako *nǚ de* 女的 „ženský, žena“ – *nǐ de* 你的 „tvůj“, *jùyuàn* 剧院 „divadlo“ – *jìyùàn* 姬院 „nevěstinec“.

● finála /u/ (v pinyinu -u)

Výslovnost této vysoké zadní samohlásky se v zásadě neliší od standardního českého dlouhého ú [u:] jako ve slově *kúra*; viz Palková 1994:185. Opět činíme přirovnání k dlouhému českému ú, které je více zavřené, zatímco krátké české u bývá spíše [ʊ].

Postavení jazyka při artikulaci finály -u je patrné ze sagitálního řezu:

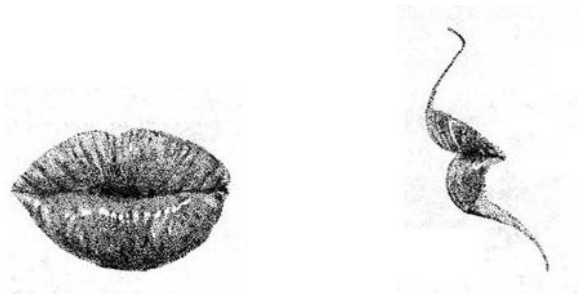
Obr. 9: Postavení jazyka pro /u/ ve finále /u/ (-u) (Zhou & Wu 1963:70; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 29)

Zadní část hřbetu jazyka je přiblížena k zadní části tvrdého patra. Špička jazyka leží u dolních zubů, přičemž je od nich dosti vzdálena. Totéž pozorujeme i u Ohnesorga a Švarného, kde však nevidíme

mírné prohloubení přední části hřbetu jazyka. Jak uvádí Norman 1988:142, [u] má velmi vysokou a velmi zadní artikulaci, čímž se liší od běžné výslovnosti anglického /u/, které je nižší a centralizovanější (viz též poznámka níže).

Pokud jde o tvar rtů, otvor je velmi malý, kulatý (jako při pískání). Rty jsou výrazně vyšpulené, napjaté:

Obr. 10: Postavení rtů pro /u/ (Zhou & Wu 1963:70)

Samohláska [u] je ze tří čínských zaokrouhlených samohlásek **zaokrouhlená nejvíce**: [u] > [y] > [o]; rozdíly v tvaru rtů si můžeme ověřit pozorováním čínského mluvčího, který vysloví tři slabiky s finálami **-u**, **-ü**, **-o** postupně za sebou, např. *du*, *xu*, *bo*. Zaokrouhlenost čínského [u] je ale stále poněkud méně výrazná než u českého nebo ruského [u].

Poznámka: Opět srovnajme s angličtinou (RP); situace je analogická s **i**. Také zde je samohláska dlouhá (/u:/) poněkud vyšší a napjatější než samohláska krátká (/ʊ/). Srovnaj např. *fool* oproti *full*. Ani vysoké [u] však nedosahuje zcela zavřené zadní artikulace kardinální samohlásky [u], ač se tímto symbolem zapisuje (Cruttenden 2001:123). Krátké anglické /ʊ/ se navíc často vyslovuje téměř nezaokrouhleně (ibid). Dlouhé /u:/ také má určitou tendenci k nepříliš zaokrouhlené výslovnosti. Angličtí mluvčí proto mohou mít (vedle míry zavřenosti) problémy i se zaokrouhleností čínského [u], jak upozorňuje Hockett 1951:5.

Pro čínskou samohlásku [u] (stejně jako pro českou) nefunguje zaokrouhlenost jako distinktivní rys, pouze jako průvodní vlastnost zadní vysoké artikulace.

Metodologická poznámka: Se zaokrouhlením samohlásky **u** mají typicky problém japonští studenti (upozorňují na to např. Wu 1992:89 nebo Zhu 1997:90). Je to jeden z typických rysů „japonské“ výslovnosti čínštiny. Japonský vysoký zadní vokál, latinizovaný jako **u**, je nezaokrouhlený (bez retní protruze, ovšem s částečnou retní kompresí, sevřením rtů). Takže Japonci vyslovují čínské [u] právě jako nezaokrouhlené [u].

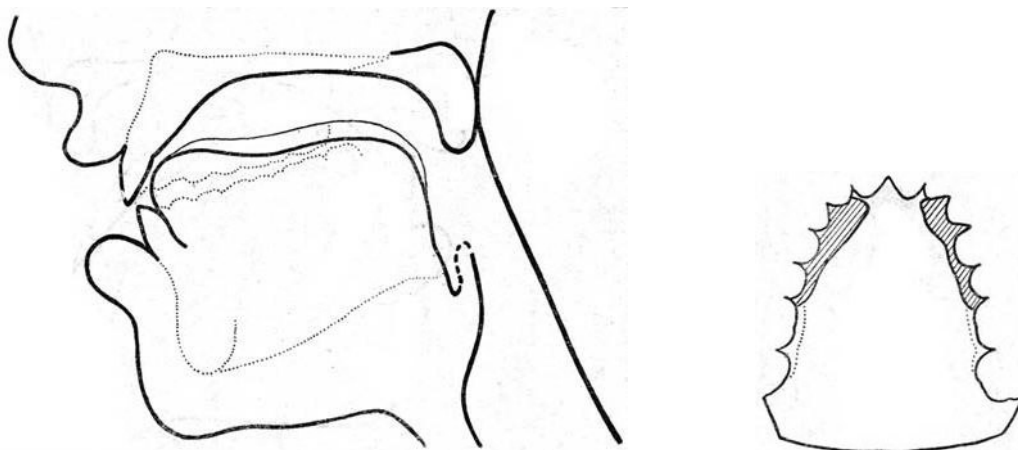
● **finála /Ø/ nebo „apikální samohláska“** (v pinyin -i, resp. -i)

Týká se sedmi slabik zapisovaných v pinyin jako *zi*, *ci*, *si*, *zhi*, *chi*, *shi*, *ri*. Jejich finála je tradičně označována jako „apikální samohláska“. Zavedená transkripce je [ɿ, ʅ]. Mnozí autoři však pokládají nukleus těchto slabik za **slabičné protažení iniciály**. V transkripci se pak neobjevuje žádný vokální symbol, nýbrž symbol pro slabičnou souhlásku, např. [ɿ]. My přijímáme první řešení. Podrobněji viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**.

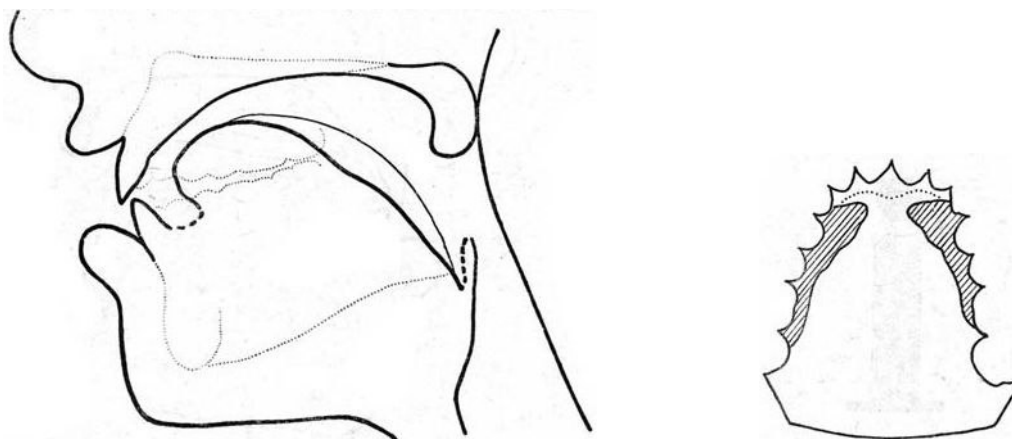
Ať už je fonologická analýza jakákoli, výslovnost je následující: po skončení artikulace iniciální souhlásky (všech sedm jsou apikály) **špička jazyka neklesá k dolním zubům** (kde bývá při tvoření dorzálních samohlásek), ale zůstává pozdvižena prakticky ve stejné pozici, ve které skončila po vyslovení předcházející apikální iniciály. U dentoalveolární varianty [ɿ] (po **z**, **c**, **s**) špička (resp. ploška špičky) směřuje proti rozhraní horních řezáků a alveol. U „retroflexní“ varianty [ʅ] (po **zh**, **ch**, **sh**, **r**) je špička více pozdvižena, její ostrý okraj směřuje proti zadním alveolám. Po skončení artikulace iniciály dochází k nepatrnému oddálení špičky jazyka / zvětšení striktury, čímž se oslabí tření, které

provázelo předchozí souhlásku (všech sedm souhlásek jsou sibilanty, s případnou výjimkou *r*). Okraje jazyka přitom stále zůstávají po straně přitíženy k dásni podél horních zubů, tak jak je vidět na palatogramech.

Postavení jazyka při artikulaci finály *-i* je patrné ze sagitálních řezů; je vidět odlišnost variant [ɹ], [ʎ]:

Obr. 11: Postavení jazyka pro /i/ [ɹ] ve finále *-i* (po *z, c, s*) (Zhou & Wu 1963:73; srov. též Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 5, 6)

Obr. 12: Postavení jazyka pro /i/ [ʎ] ve finále *-i* (po *zh, ch, sh, r*) (Zhou & Wu 1963:74)

Vzduchový proud vychází štěrbinou, která je sice velmi úzká, avšak zároveň dost velká na to, aby se šum oslabil, či dokonce úplně zmizel. Zároveň nastupuje hlasivkový tón, pokud byla iniciální souhláska neznělá. Horní a dolní zuby jsou blízko u sebe. Rty jsou jen mírně pootevřené, nesmí se oddálit. Pozor, iniciála *r* má úžinu natolik velkou, že ve slabice *ri* nevzniká šum ani při iniciále (*r* se často přiznává charakter aproximanty). Při nástupu samohlásky se tedy jazyk vůbec nepohne. Tato slabika je tak z artikulačního i akustického hlediska jediným zvukem. Je to patrné ze zápisu této slabiky jediným symbolem [ɹ] – např. Lee & Zee 111.

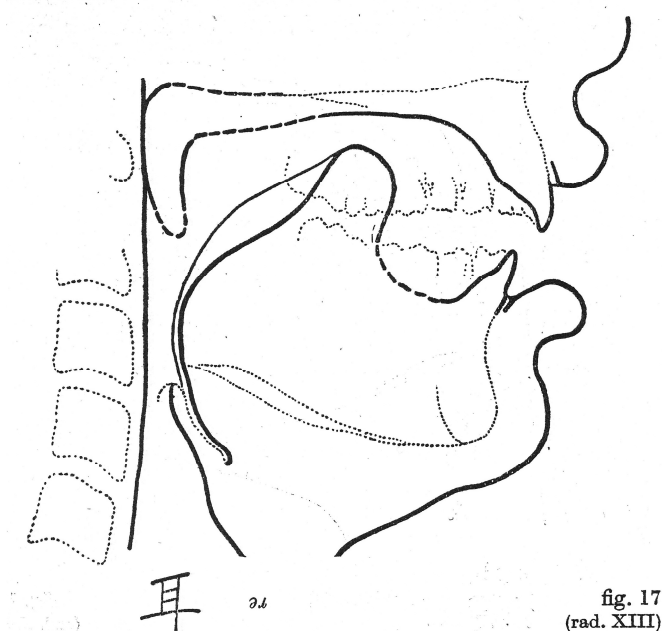
Metodologická poznámka: Pokud dojde k přílišnému oddálení zubů, rtů a ke snížení jazyka, vzniklý zvuk se bude chybně blížit finále *-e* (ve slabikách *ze, ce, se* atd.) Při nácviku lze jako prevenci oddálení použít skousnuté párátko. Chybou je dále našpulení rtů, k němuž může mít český mluvčí sklony zejména po iniciálách *sh, zh* (protože české *š, ž* jsou labializované).

Pozor! Pokud je slabika atonická (např. *zi* ve slově *háizi* 孩子 „dítě“), na konci slabiky dochází k uvolnění artikulace, čelistní úhel se nepatrně rozevře. Tento *off-glide* lze zapsat takto: *zi* [tsɿ] → [tsɿʔ].

● Finála *-er* (v pinyin *-er*)

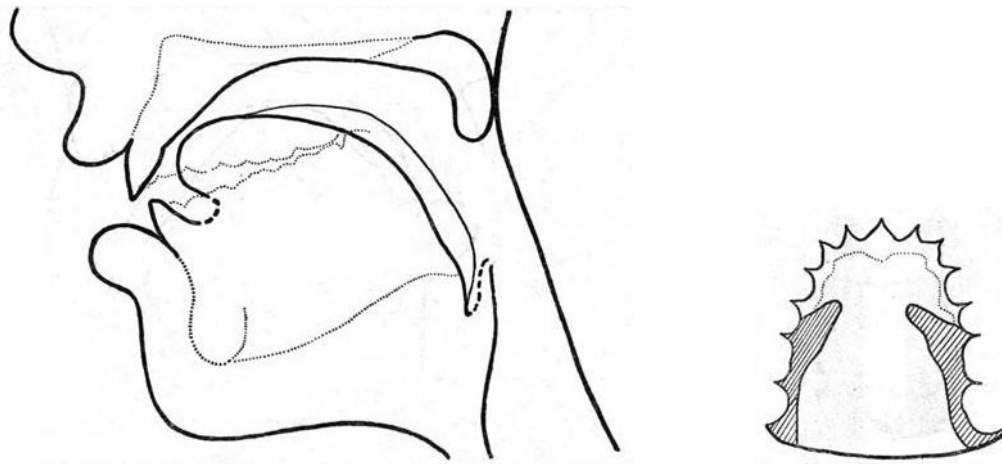
Tuto finálu v naší práci chápeme jako jednoduchou retroflexní samohlásku se zápisem [ɤ], resp. [ɤ.ɿ]. Četné práce ji však analyzují i transkribují jinak – podrobněji viz kap. **Zvláštní finály – apikální a retroflexní**. Artikulaci daného útvaru lze popsat takto: výchozím bodem tvoření je střední středová samohláska [ə]. Z této polohy se špička jazyka okamžitě pozvedá vzůru proti tvrdému patru, jazyk se případně až ohýbá vzad; hřbet jazyka je lžícovitě prohnut (na sagitálním řezu silnější čára zachycuje střední osu jazyka, slabší čára okraje jazyka). Kořen jazyka se stahuje vzad. Špička jazyka se nesmí patru příliš přiblížit, aby nevznikl třecí šum. Čelistní úhel není přitom přehnaně velký, aby výchozí pozice neodpovídala nízké samohlásce, a na druhé straně ne příliš malý – špička jazyka musí mít dostatečný prostor pro svůj pohyb, jak připomíná Zhu 1997:95. Dodává, že vystižení správné míry otevření úst je jedním z obtížných momentů při nácviku. Viz též Jiang 1983. Kvalita samohlásky závisí na tónu slabiky: ve 2. tónu je to [ɤ.ɿ]. Např. *ér* 儿 „(dítě, syn)“. Pokud je slabika ve 3. nebo 4. tónu, její výslovnost bývá otevřenější, [a.ɿ] nebo [ɛ.ɿ]. Např. *èr* 二 „dva“, *ěr* 耳 „ucho“ (zmiňují to např. Dragunov & Dragunova 1955:74, Norman 1988:144, Huang & Liao 2002:119). V 1. tónu se daná slabika nevyskytuje.

Postavení jazyka při artikulaci finály *-er* (resp. její konečné fáze) je patrné ze sagitálního řezu:

Obr. 13: Postavení jazyka pro */er/* [ɤ.ɿ] ve finále *-er* (Ohnesorg & Švarný 1955, fig. 17, též Švarný 1998 III:77 obr. 17)

Výraznost aktivity špičky jazyka se liší u různých mluvčích. Skutečně retroflexní artikulaci se **špičkou ohnutou vzad** mívají mluvčí pekingského dialektu – obr. 13. Naproti tomu na obr. 14 pozorujeme **pouze zvednutí špičky**, nikoli její obrácení zpět, rty a zuby jsou blíže u sebe:

Obr. 14: Postavení jazyka pro /er/ [əɿ] ve finále -er (Zhou & Wu 1963:72)

Výrazné ohnutí špičky vzad lze pokládat za příznak jaderného pekingského dialektu, méně již standardní *putonghua*. Lin 2007:80 uvádí, že většina mluvčích pouze stahuje jazyk vzad a nepozvedá špičku jazyka vzhůru k postalveolární oblasti (odvolává se na osobní komunikaci – Eric Zee a Wai-Sum Lee). Wu 1992:182 v obdobném smyslu píše: „Ačkoli se tato finála nazývá „retroflexní“, tak ve skutečnosti se špička jazyka jen pozvedá.“

Pozvednutí špičky jazyka (ať už větší či menší) je patrné na palatogramu – otisk má vpředu výběžky, oddalující se od stoliček a směřující ke středu patra. Při nesprávné výslovnosti, kterou lze doložit u mnoha studentů, tyto výběžky chybí (Zhu 1997:96).

4.15 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU V^V

Sekvence V^V jsou **klesavé dvojhlasíky**. Běžně jsou přijímány čtyři: /ai/, /au/, /əi/, /əu/. Pokud jde o centrály, většina autorů uvádí, že centrála /ə/ i centrála /a/ se **asimilují k vokalické terminále** (k asimilacím viz kap. **Segmentální procesy ve finále**). Terminály bývají nejčastěji transkribovány vysokými [i], [u], my však dáváme přednost otevřenějším symbolům [ɪ], [ʊ]. K výslovnosti klesavých dvojhlasíků viz též kap. **Čínské polyftongy**. Výslovnosti všech čínských diftongů a triftongů se podrobně věnuje např. Zhu 1997:118.

V^V S CENTRÁLOU /ə/

V sekvencích /əi/, /əu/ se středová samohláska /ə/ přizpůsobuje terminále co do charakteristiky **přední / zadní** – v tomto směru panuje vesměs jednotný názor. Avšak není jednota ohledně toho, zda se ve finále /əu/ na hlavní samohlásku přenáší i **zaokrouhlenost**. Duanmu 73 tuto asimilaci pokládá za fakultativní a v transkripci ji nezachycuje. Má tedy [əi], [əu]. Připouští ovšem, že před terminálou /i/ se hlavní samohláska /ə/ může realizovat poněkud více vpředu, kdežto ve finále /əu/ poněkud více vzadu a zaokrouhleně. Naproti tomu Lin 155 se domnívá, že asimilace /ə/ je povinná. Daný proces pokrývá širším **pravidlem pro /ə/ vyměňujícím**, že „středová samohláska kopíruje rysy [zadní] a [zaokrouhlená] od sousedící vysoké samohlásky nebo glidy“ (platným i pro ⁶V). Cheng 18 asimilaci pokrývá širokým pravidlem *backness rule*. Protože Cheng má pro středovou centrálu podkladové /ɤ/,

tak v /ʎu/ jej nemusí posouvat vzad, protože je už zadní. Posouvá se ovšem vpřed při sousedství s předním elementem: /ʎi/ → [ei]. Pokud jde o zaokrouhlenost, tak Cheng (na rozdíl od Lin) nemá potřebu tento rys včlenit do svého pravidla. Pokládá totiž zaokrouhlenost za prediktabilní podle univerzálního principu: přední samohlásky mají přirozenou tendenci být nezaokrouhlené, kdežto zadní samohlásky zaokrouhlené.

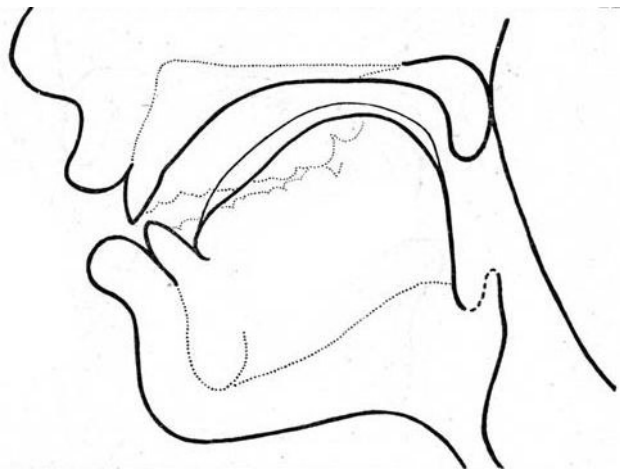
„Opominutím“ zaokrouhlenosti Cheng reflektuje tendenci, která v jazycích skutečně existuje: jako přirozený rys lze samohláskám *předním* přisoudit **nezaokrouhlenost**, samohláskám *zadním* naopak **zaokrouhlenost** (jak zmiňuje např. Duběda 2005:55). V druhé řadě je pak preference zaokrouhlovat samohlásky *vysoké* spíše než *nízké*. Proč tomu tak je? U **zadních** vokálů labializace zvyšuje jejich akustickou rozlišitelnost (ibid 48). U **vysokých** vokálů je zase zaokrouhlenost obvyklejší než u *nízkých* proto, že čím menší je čelistní úhel, tím menší je i biomechanické omezení pro uplatnění této vlastnosti. Viz též Lin 154.

Proces asimilace /ə/ v klesavých diftonzích lze zapsat např. takto:

/ə/ → [e]	před přední vokalickou terminálou /i/	/əi/	→	[ei]
/ə/ → [o]	před zadní vokalickou terminálou /u/	/əu/	→	[ou]

● **finála /əi/ (v pinyin -ei)**

Většina autorů má za to, že hlavní samohláška se vlivem přední terminály posouvá dopředu: píšou její výslovnost jako přední [e], např. Dow 1972:68, Cheng 23, Wu 1992:83 nebo Lin 155 mají [ei]. Jiní autoři jsou toho názoru, že hlavní samohláška si udržuje svoje střední umístění; např. Wang Fushi 1963:118, Li 1999:45 nebo Duanmu 73 mají [əi]. Cao 2002:68 uvádí oboje: [ei]/[əi]. Podívejme se, jaké je postavení jazyka pro centrálu /ə/ v /əi/ na sagitálním řezu ve studii Zhou & Wu 1963:

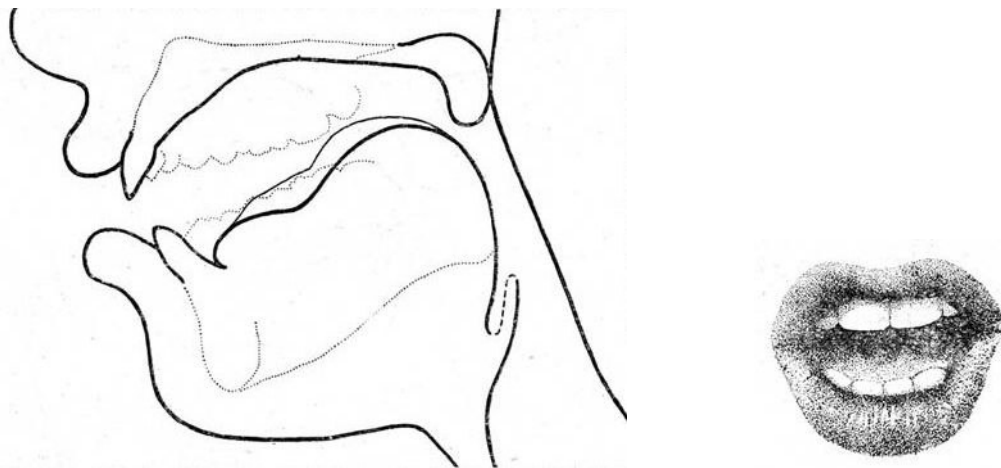
Obr. 1: Postavení jazyka pro /ə/ ve finále /əi/ (-ei) (Zhou & Wu 1963:77)

Artikulace zde zachycená není přední. Sami autoři podotýkají (37): „Pokud jde o postavení hřbetu jazyka, tak jeho nejvyšší bod je zřetelně více vzadu než u -ê.“ (tj. [e], viz předchozí kapitola, obr. 2). Realizuje se poněkud více vzadu i než /ə/ ve stoupavé dvojhlásce /iə/, kde je centrála pod výrazným vlivem přední mediály: [je]. Lee & Zee 111 tedy centrálu v /əi/ píšou jako poněkud zadnější (*retracted*) [e]. Li 1999:45 se problémem zabývá podrobněji. Konstatuje, že povaha hlavní samohlásky v /əi/ je předmětem sporů a mnozí ji pokládají za [e], pro něj je však rozhodující Wang Fushi 1963:118. Ten uvádí, že /ə/ zůstává neutrálním [ə] i tehdy, když je následováno terminálou /i/

(tj. že /əi/ → [əi]). Percepční dojem, že jde o přední [e], může být způsoben přechodem od přední iniciály k centrále (např. v *nei*), který nevyhnutelně vede přes oblast blízkou [e], jež pak bývá pokládána za slabičný vrchol. Ovšem trajektorie v těchto finálách *vždy* vede přes [ə]. Pokud je iniciála zadní, např. v *hēi* 黑 „černý“, tak slyšíme [xəi], nikoli [xei] (přitom velární iniciály *g, k, h* posouvají svoji výslovnost poněkud vpřed – Huang & Liao 2002:120). My se však přidržíme většinového názoru a budeme psát [ɛ̄] (a obdobně výslovnost finály *-uei* budeme psát [wē]). Pokud má slabika velární iniciálu a realizace je poněkud zadnější, [əi], můžeme to přičíst právě vlivu iniciály. (Realizaci [əi] lze kromtoho slyšet, když je slabika v 1. tónu.)

● **finála /əu/ (v pinyin -ou / -o)**

Většina fonologů pokládá tuto finálu za dvojhlásku /əu/. Vyjimečný je pinyin, který reflektuje mírně zaokrouhlenou výslovnost centrály a má tuto finálu jako *-ou*, po labiálách jako *-o*; viz kap. **Centrála /o/**. Podívejme se na postavení mluvidel pro centrálu /ə/ v této dvojhlásce:

Obr. 2: Postavení jazyka a rtů pro /ə/ ve finále /əu/ (-ou / -o) (Zhou & Wu 1963:81)

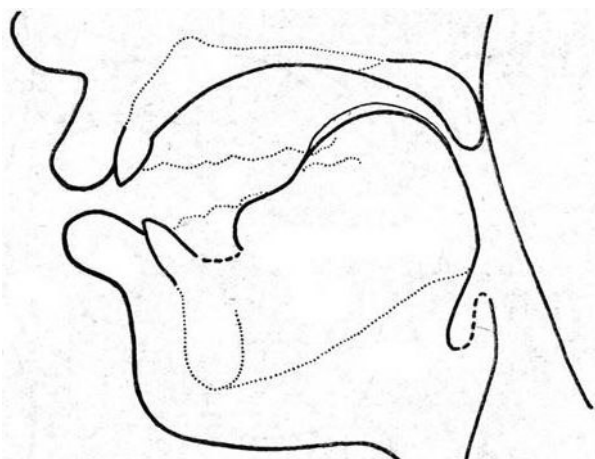
Pro výslovnost **centrály /ə/** pozorujeme značnou **nejednotnost transkripce** (která souvisí i s variabilitou mezi mluvčími). Především není jednota v tom, **zda-li je zaokrouhlená**. Labializaci v každém případě pozorujeme jen mírnou, pokud vůbec. Analýzy přijímající /əu/ vykládají (větší či menší) labializovanost centrály jako výsledek koartikulace, tedy jako vliv terminálního /u/. V transkripci se pak objevuje zaokrouhlené **polozavřené [ɔ]**, např. Dragunov & Dragunova 65 (kteří ovšem podotýkají, že labializace není příliš výrazná), dále Chao 23, Howie 1976:7, Pulleyblank 1984:52, Lee & Zee 111 (kteří užívají znaménko *advanced*, píšou [ɔ̄]). Druhou možností je zápis centrály zaokrouhleným **polootvřeným [ɔ̄]**, např. Spěšněv 2003:62. Tendence k takovéto otevřenější výslovnosti je zejména u slabik ve 3. a 4. tónu, jak uvádějí např. Dragunov & Dragunova 65. Mnozí mluvčí (především rodilí Pekičané) ovšem vyslovují hlavní samohlásku s labializací jen nepatrnou, nebo dokonce **zcela nezaokrouhleně** jako [ə], eventuelně jako napjatější zadní [ɤ]. Připomínají to Dragunovovi (též zmiňují, že je zde tendence k potlačení centrály a monoftongizaci). Z tohoto důvodu někteří autoři volí transkripci nezaokrouhleným [ə], např. Li 1999:45. Ten tvrdí, že zápis [ɔ̄] bývá přijímán pod vlivem ortografie pinyin – ve výslovnosti rodilých Pekičanů se však prý zřídka kdy setkáme se zaokrouhleností: „Souhlasím s pozorováním Fushi Wanga (1963), že pekingská výslovnost je [əu], tedy bez zaokrouhlení centrály... zaokrouhlenou výslovnost obvykle užívají rodilí mluvčí jiných dialektů než je pekingský [když hovoří *putonghua*].“ (Li zde není zcela přesný, neboť Wang

Fushi píše [ɣu]). Existuje zde nepochybně variabilita i u Pekiňanů: jak podotýkají Luo Changpei & Wang Jun 1957:188 (odkazuje na ně Spěšněv 2003:77), slovo *gōu* 狗 „pes“ vyslovují někteří Pekiňané jako [kəu], jiní jako [kou], a opět jiní jako [kɣu] (všechny tyto realizace centrály lze podle autorů pokládat za přijatelné alofony; Luo a Wang hovoří o *chónghéyīn* 重合音, což v závorce překládají jako *diaphone*).

Většina **popisů založených na pinyin**u píše hlavní samohlásku zaokrouhleným [ɔ], např. Huang & Liao 1997:59, Wang et al. 2002:58, Lin & Wang 2003:111 nebo Wu 1992:106, který ovšem upozorňuje na variabilitu: „Setkáme se s názory, že centrála se vyslovuje jako polonízké [ɔ]. Někteří mluvčí zase samohlásku vyslovují jako nezaokrouhlené polovysoké [ɤ].“ Wu pokládá i tyto realizace za přijatelné. Na nezaokrouhlené symboly narazíme u autorů opírajících se o pinyin spíš zřídka: zápis [ɤ] užívají např. Xu 1999:55 (upozorňuje, že zaokrouhlení je nevýrazné a rozhodně mu neodpovídá zápis [ɔ]), Wang Li 1998:24 či Cao 2002:68 (ten upřesňuje, že mluvčí z Pekingu vyslovují tuto dvojhlásku buďto s výraznějším artikulačním gestem započínajícím od [ɤ], anebo s méně výrazným gestem započínajícím od [ɔ]). V naší práci, vzhledem k tomu, že se opírá o pinyin, se přidržíme zápisu zaokrouhleného: volíme přitom zavřenější [o] (ostatně tento zápis v literatuře převládá). Přitom je ovšem třeba upozorňovat, že zaokrouhlení nebývá příliš výrazné a že může dokonce zcela chybět. Taktéž je vhodné upozornit, že ve 3. tónu bývá výslovnost snížena k [ɔ]. Analogický problém se zápisem centrály je u finály /iəu/ – viz níže.

Poznámka: Kolísání v zaokrouhlenosti najdeme u obdobné anglické dvojhlásky: dvojhláska /əu/ (*home, road*) se ve standardní britské angličtině (RP) vyslovuje jako [əʊ], zatímco v severních dialektech angličtiny nebo v americké angličtině se objevuje zaokrouhlená výslovnost [ou] nebo [ɔu]. Všímá si toho i Halliday 205:306: “-ou... is often heard as [əʊ], curiously like its British English analogue.“ K anglickému /əʊ/ viz též Cruttenden 2001:134.

Co se týče **terminály /u/** ve finále /əu/, zpravidla **nedostoupá k vysokému [u]** (pokud ano, tak jen u slabik v 1. a 2. tónu). Nedotaženost výslovnosti terminály je méně patrná u pečlivě vyslovených izolovaných slabik, nicméně i zde pozorujeme, že terminála /u/ (na obr. 3 níže) se tvoří poněkud jinak než centrála /u/ ve finále *-u* (předchozí kapitola, obr. 9).

Obr. 3: Postavení jazyka pro terminálu /u/ ve finále /əu/ (-ou) (Zhou & Wu 1963:82)

Terminálu píšeme jako [u]. Celou finálu transkribujeme jako [oɤ]. Námitkou proti takovému zápisu sice může být, že vzdálenost mezi oběma elementy je nepatrná, přesto jej pokládáme za nejlepší

možný kompromis. Důsledně se totiž u všech finál držíme zápisu terminály /u/ nižším [ɔ]; zároveň chceme transkribovat centrálu ve finále *-ou* stejně jako ve finále *-iou*. Alternativní zápis centrály nižším [ɔ] by byl sice přijatelný pro *-ou*, avšak už ne pro *-iou*. Tam je zápis [jɔu] nevhodný, neboť v této trojlásce je centrála obklopena dvěma vysokými elementy, které ji přitahují nahoru. Bylo by jistě možné úzkou transkripcí obou finál vystihnout jemnou odlišnost tolerančních polí pro výslovnost centrály: *-ou* [ɔu] oproti *-iou* [jou]. To však pokládáme za zbytečně jemné. Volíme transkripci *-ou* [ou], *-iou* [jou], kterou opíráme o Howieho zápis (Howie 1976:7).

V^V S CENTRÁLOU /a/

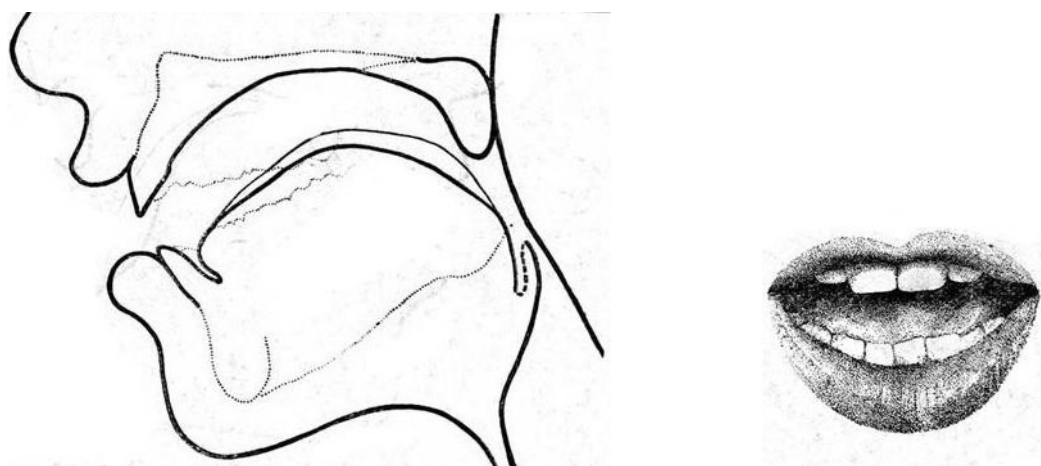
V sekvencích /ai/, /au/ se nízká samohláska /a/ podle naprosté většiny autorů asimiluje k terminále tak, aby se od ní nelišila co do charakteristiky přední / zadní. Lin 153 ošetřuje tuto asimilaci pomocí pravidla *low vowel backing* (153). Cheng 18 ji opět pokrývá širokým pravidlem *backness rule*. **Zaokrouhlení** (v /au/) se na centrálu /a/ nepřenáší. Lin 154 podotýká, že to není překvapivé, neboť zaokrouhlené nízké samohlásky jsou v jazycích méně běžné než zaokrouhlené středové nebo vysoké. Vyjíměčně Hsüeh 1986:65 se domnívá, že je-li terminála zaokrouhlená, labializace se přenáší na centrálu bez výjimky, tedy i na /a/.

Proces asimilace /a/ v klesavých diftonzích lze zapsat např. takto:

/a/ → [ɑ]	před zadní vokalicou terminálou /u/	/au/ →	[ɑu]
/a/ → [a]	před přední vokalicou terminálou /i/	/ai/ →	[ai]

● finála /ai/ (v pinyin -ai)

Centrála /a/ je nejčastěji zapisována jako přední [a]. Je vhodné snažit se o skutečně přední výslovnost. Vysoký terminální element si může centrálu přitáhnout poněkud výše, k zavřenějšímu [æ]. Upozorňuje na to např. Wang et al. 2002:55. Též Lin & Wang 2003:111 nebo Dow 1972:67, kteří přímo volí zápis této finály jako [æi], resp. [æɪ]. Ten je však ojedinělý, běžnější je [ai]. Postavení jazyka a rtů pro centrálu /a/ je patrné na sagitálním řezu:

Obr. 4: Postavení jazyka a rtů pro /a/ ve finále /ai/ (-ai) (Zhou & Wu 1963:75)

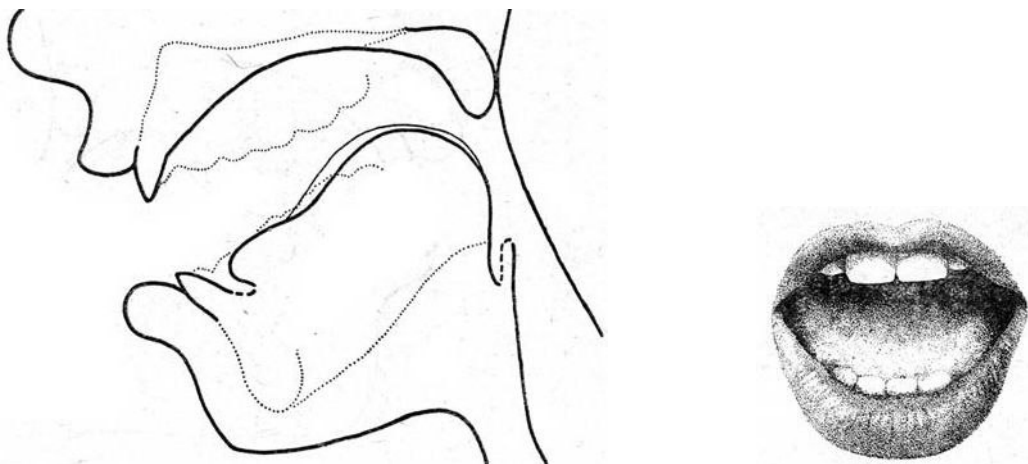
Terminála /i/ ve finále /ai/ nikdy nedostoupá k vysokému [i] (Wu 1986:9), neboť nízká centrála si přitahuje terminálu dolů. Někteří autoři to neberou v úvahu, píšou [ai], např. Chao 1968:24, Li

1999:52. Jiní píšou [a₁], např. Dow 1972:73, Xu 1999 54. Wu 1992:83, Norman 1988:141 mají dokonce [ae]. My přijímáme [a₁].

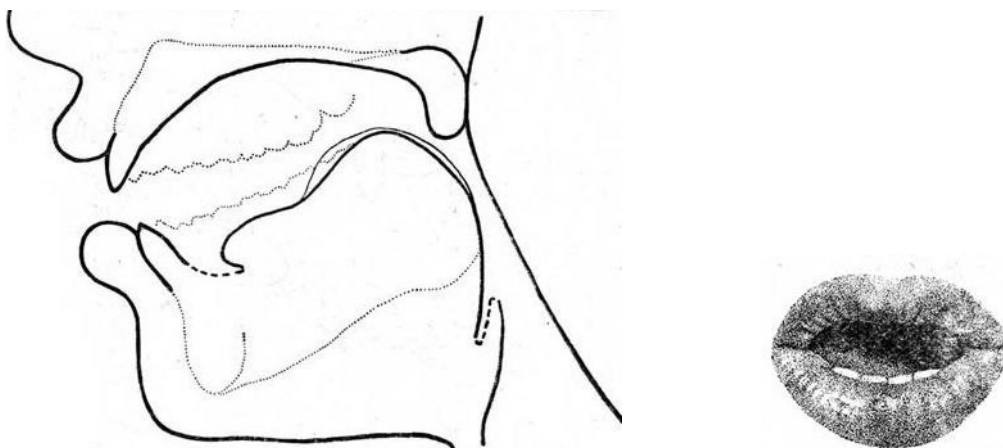
● **finála /au/** (v pinyin -ao)

Centrála /a/ je nejčastěji transkribována jako zadní [ɑ]. Postavení jazyka a rtů vidíme na obr. 5. Všimněme si zřetelně větší míry její otevřenosti oproti /a/ ve finále /a₁/ (obr. 4): pro /au/ je čelistní úhel větší, rty a zuby jsou více vzdálené, rty jsou více rozevřené:

Obr. 5: Postavení jazyka a rtů pro /a/ ve finále /au/ (-ao) (Zhou & Wu 1963:79)

Terminála /u/ ve finále /au/ nikdy nedostoupá k vysokému [u], neboť nízká centrála si přitahuje terminálu dolů. Výslovnost terminály kolísá mezi [ʊ] a polozavřeným [o], případně dokonce polootevřeným [ɔ]. Postavení jazyka a rtů vidíme na obr. 6:

Obr. 6: Postavení jazyka a rtů pro terminálu /u/ ve finále /au/ (-ao) (Zhou & Wu 1963:80)

Vidíme, že **rty se poněkud zaokrouhlují**, ne však tolik, jako u centrály /u/ ve finále -u (předchozí kapitola, obr. 9). Nevýrazná zaokrouhlenost a otevřenější výslovnost terminály /u/ je doprovázená větším oddálením zubů a rtů. Jak je vidět při porovnání obr. 5 a 6, změna postavení jazyka pro druhý

element je vcelku malá; výrazný je však rozdíl v postavení rtů, také pozorujeme změnu čelistního úhlu.

Huang & Liao 1997:59, Wang et al. 2002:55, Lin & Wang 2003:111 mají transkripci [au], což je širší zápis nerespektující větší otevřenost terminály. Xu 1999:54, Cao 2002:68 přijímají zápis [au̯] (činíme tak i my). Stejně přijatelný je i zápis, který mají Norman 1988:141 nebo Wu 1992:83, tedy [ao]. Při rychlé, zběžné mluvě je terminála ještě více otevřená – zůstává v oblasti [ɔ], tedy [aɔ]. Posun od centrály k terminále je tak téměř neznatelný – z diftongu se stává pouhý diftongoid.

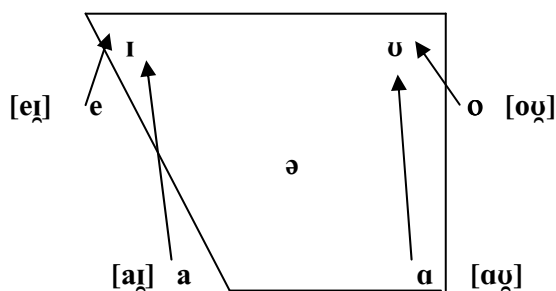
Poznámka: Pozor na pinyinový pravopis dvojhlásky /au/. Pinyin v této finále reprezentuje terminálu písmenem „o“, má tedy -ao. To je však pouze záležitost ortografické konvence vedené praktickými ohledy.

Metodologická poznámka: Studenti někdy mají při percepci problémy s rozlišením finály /au/ od /əu/, případně též /ai/ od /əi/. Jak zdůrazňuje Wu 1992:113, zejména v takových případech, kdy jsou si elementy dosti podobné, je třeba dbát na zvládnutí jemných nuancí výslovnosti (např. na větší míru otevřenosti vokalické terminály po nízkém /a/). K akustickým odlišnostem finál /au/, /əu/ viz Cao Jianfen 2007b:90.

Finály tvořené klesavou dvojhláskou zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
əi [e̯]	ei [ei]	ɤi [ei]	əi [əi]	əi [ei]	[e̯i]	-ei [e̯]
əu [o̯]	ou [ou]	ɤu [ou]	əu [əu]	əu [ou]	[o̯u]	-ou [o̯]
ai [a̯]	ai [ai]	ai [ai]	ai [ai]	ai [ai]	[a̯i]	-ai [a̯]
au [a̯]	au [au]	au [au]	au [au]	au [au]	[a̯u]	-ao [a̯]

Artikulaci klesavých diftongů, která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 7: Průběh artikulace klesavých diftongů

4.16 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU V^C

Kombinace *ne-vysoké samohlásky a nosové terminály* jsou čtyři: /an/, /aŋ/, /ən/, /eŋ/. S asimilací ve smyslu horizontálního „posunu“ se většinou počítá jen pro nízké /a/, kdežto pro středové /ə/ nikoli. Vokál před nosovkou se kromtoho může nazalizovat (k tomu viz kap. **Fonotaktika finál**). Protože nazalizace je fakultativní jev, nebudeme ji v transkripci finál uvádět.

Pokud jde o kombinace *vysoké samohlásky a nosové terminály*, tak v kapitole **Kombinace segmentů ve finále** jsme uvedli, že řada analýz některé z nich (anebo všechny) fonologicky nepřipouští – mezi vysoký vokál a nosovku vkládají jako hlavní samohlásku středové /ə/. Tak i Dragunov, podle nějž tento přehled řadíme, má /iən/, /iəŋ/, /uən/, /uəŋ/, /yən/, /yəŋ/. Dané finály se tedy objeví až v kapitole **Výslovnost finál typu ^GV^C**.

V^CS CENTRÁLOU /a/

Nízká samohláska /a/ se podle většiny analýz se asimiluje k nosové terminále tak, aby s ní byla v souladu co do charakteristiky přední / zadní. Lin 153 ošetřuje asimilaci stejně jako u V^V, tj. pomocí pravidla *low vowel backing*. Cheng 18 aplikuje svoje pravidlo *backness rule*. Proces můžeme zapsat např. takto:

/a/ → [ɑ]	před zadní nosovou terminálou /ŋ/	/aŋ/ → [ɑŋ]
/a/ → [a]	před přední nosovou terminálou /n/	/an/ → [an]

Někteří autoři ovšem s asimilací nepočítají: Duanmu 72 povinnou asimilaci /a/ nepřijímá – možný posun sice nevyklučuje (připomíná jiné autory, kteří s ním počítají), sám jej ale neakceptuje. Podobně Lee & Zee 111 píšou [ɑn] [ɑŋ] (diakritikum ˘ znamená „zvýšená“).

● finála /aŋ/ (v pinyin -ang)

Většina autorů přijímá asimilaci k zadní nosové centrále a výslovnost píše [ɑŋ]. Činíme tak i my. Avšak Duanmu 72 má [ɑŋ]. Lee & Zee 111 mají [ɑŋ].

● finála /an/ (v pinyin -an)

Většina autorů přijímá asimilaci k přední nosové centrále a výslovnost píšou [an]. Při nácvičku výslovnosti je metodologicky vhodné vyžadovat skutečně přední [a], která kontrastuje se zadním [ɑ] ve finále /aŋ/ [ɑŋ].

V^CS CENTRÁLOU /ə/

Pokud jde o **středovou samohlásku /ə/**, většina autorů má za to, že se zde **neasimiluje**, tedy že ve finálech /ən/, /əŋ/ zůstává jako [ə]. Např. Kratochvíl 1968:33, Dow 1972:73, Cheng 18, Howie 1976:8, Li 1999:46, Wu 1992:118, Cao 2002:24, Xu 1999:59, Huang & Liao 2002:67, Lin & Wang 2003:113, Duanmu 71, Lin 175. Tak např. Cheng 18 píše: „Středová samohláska neprojevuje *backness harmony* s nosovým zakončením“. Protože Cheng má podkladové /ɤ/, pro docílení povrchové formy [ə] zavádí (21) pravidlo *mid vowel laxing rule*: „Středová samohláska se před konsonantním [tj. nosovým] zakončením mění na schwa.“ Lee & Zee 111 konstatují: “[ə] is a plain mid-central schwa in syllables closed by nasal.“ Podobný názor má také Lin 175. Připouští sice, že schwa v /ən/ se posouvá nepatrně vpřed, kdežto v /əŋ/ poněkud vzad, avšak říká: „Tyto jemné fonetické detaily nejsou zřetelně vnímané a tradičně se v transkripci nezachycují.“ Lin navrhuje tři alternativní vysvětlení toho, **proč se schwa neasimiluje k nosovkám**:

a) Schwa je neutrální samohláska artikulovaná s jazykem v neutrální pozici, která není specifikována fonologickými rysy [zadní], [nízká] atd., jimiž jsou určeny jiné samohlásky. Proto nevstupuje do kalkulací „stejnosti“ hodnot těchto rysů. (K tomu dodejme, že to je otázka uplatněného fonologického pohledu; /ə/ není neurčitým „neutrálním“ zvukem, ale plnohodnotnou centrálou jako centrály ostatní.)

b) Pravidlo pro chování segmentů v *rime* lze stanovit negativně: segmenty nesmí mít „opačné (!) hodnoty“ charakteristik (tj. není vyžadován explicitní soulad charakteristik; toto řešení přijímá Duanmu). Schwa tuto podmínku splňuje, aniž by se asimilovalo.

c) Konečně se dá prostě popisně říci, že z jistých fonetických nebo fonologických důvodů schwa – na rozdíl od nízkého /a/ – sice podléhá změnám v sousedství s koncovou *samohláskou*, ale nikoli v sousedství s koncovou *nosovkou*. Jedním z možných vysvětlení, píše Lin, je např. to, že taková změna by byla pro neutrální samohlásku „příliš drastická“ (připomeňme ovšem, že střední středová samohláska podstupuje rozličné jiné „drastické“ změny). Lin volí toto třetí řešení: prostě ze svého pravidla pro segmenty v *rime* vyjímá schwa, pokud je následované nosovou terminálou.

● finála /əŋ/ (v pinyin -eng)

Většina autorů nepočítá s asimilací a uvádí výslovnost [əŋ], např. Cheng 18, Wu 1992:121, Švarný 1998 III:73, Duanmu 2002, Lin 2007. Někteří přitom upozorňují, že výslovnost samohlásky [ə] bývá poněkud zadnější, např. Xu 1999:61, Wang et al. 2002:57. Analýzy, které v této finále uznávají pro /ə/ zadní realizaci a píší [ʌŋ], jsou spíše výjimkou: Chao 24, Dragunov & Dragunova 65, Norman 1988:141 nebo Spěšnev 1980:14. (Ojedinělý je Zhu 1997:135, píše vyšší symbol: [ɤŋ]). Někteří lingvisté mají za to, že výslovnost [ʌŋ] patří do vyloženě pekingské výslovnosti a ne do *putonghua* (Hu Fang, osobní rozhovor). My však tomuto **zápisu [ʌŋ] dáváme přednost** – a to navzdory převládající praxi v transkripci. Důvody jsou zejména metodologické. Čeština nejen že nemá zadní samohlásku [ʌ], ale na rozdíl od angličtiny nemá ani střední samohlásku [ə], k níž by bylo možno odkázat jako k referenčnímu bodu. Má pouze přední [e]. U českého studenta tedy hrozí, že bude-li mu udána výslovnost [əŋ], sklouzne k chybnému *[eŋ] (symboly ə a e jsou si koneckonců opticky značně podobné). Zápis [ʌŋ] tedy chápeme jako **prevenci před chybnou přední realizací**, ke které by český mluvčí mohl mít sklony. Jistým protiargumentem je zde fakt, že pak může hrozit směřování výslovnosti finál /əŋ/ ([ʌŋ]) a /aŋ/ ([aŋ]), neboť polootevřená [ʌ] a nízká [a] jsou od sebe vzdálené jen minimálně (což by už byla skutečně závažná fonologická chyba, ne jenom chybný alofon). Domníváme se však, že rozlišování mezi [ʌ] a [a] lze u českých studentů nacvičit snáze, nežli rozlišování mezi [ə] a [e]. Samohlásky /e/, /a/ jsou v češtině různé fonémy, takže lze u studentů předpokládat snahu o jejich rozlišení ve výslovnosti.

Duanmu 72 též píše [əŋ]. Upozorňuje ale s odkazem na Jenny Wang 1993, že za určitých okolností může dojít k rozlišení v kvalitě samohlásky co do její přední / zadní charakteristiky: pokud je závěr u nosovky neúplný a *rhyme* (subfinála) se realizuje jako (dlouhá) nosová samohláska, pak [əŋ] → [ē:], kdežto [əŋ] → [ē:].

● finála /ən/ (v pinyin -en)

Většina autorů nepočítá s asimilací a uvádí výslovnost [ən], např. Cheng 18, Duanmu 2002, Lin 2007. Výslovnost [en] (tj. přijetí asimilace centrály k přední nosovce) bývá uváděna jen vyjímečně – má ji např. Zhu 1997:135. Podobně Švarný 1998 III:73 uvádí výslovnost „blízko českému nebo slovenskému e“. My volíme zavedený zápis [ən] s upozorněním, že realizace hlavní samohlásky může být nepatrně přednější, avšak nedosahuje předního [e].

Pokud tedy pro /əŋ/ přijmeme výslovnost [ʌŋ], situaci lze zapsat následovně:

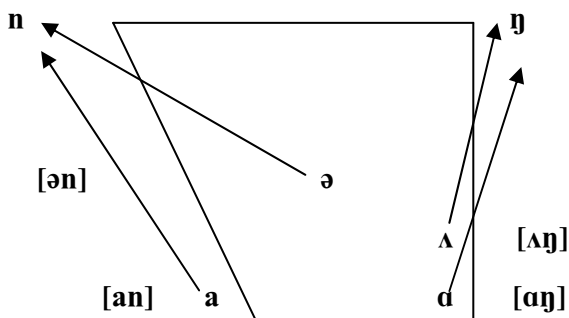
/ə/ → [ʌ]	před zadní nosovou terminálou /ŋ/	/əŋ/ → [ʌŋ]
/ə/ → [ə]	před přední nosovou terminálou /n/	/ən/ → [ən]

Finály tvořené sekvencí V^C zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
an [an]	an [an]	an [an]	an [an]	an [an]	[an]	-an [an]
aŋ [aŋ]	ang [aŋ]	aŋ [aŋ]	aŋ [aŋ]	aŋ [aŋ]	[aŋ]	-ang [aŋ]
ən [ən]	en [ən]	ɤn [ən]	ən [ən]	ən [ən]	[ən]	-en [ən]
əŋ [ʌŋ]	eng [ʌŋ]	ɤŋ [əŋ]	əŋ [əŋ]	əŋ [əŋ]	[əŋ]	-eng [ʌŋ]

Metodologická poznámka: Témbr centrály spolupomáhá rozlišit páry /an/ vs. /aŋ/, /ən/ vs. /əŋ/. Funguje to především u páru /an/ vs. /aŋ/, kde je rozdíl v témbru samohlásek výrazný: [an] vs. [aŋ] (rozlišení tohoto páru v ${}^G V^C$ finálách /ian/ vs. /iaŋ/ je ještě snazší, protože kvalita centrály je ještě odlišnější: [jen] vs. [jəŋ], jak ukážeme později). Větší potíže může činit rozlišení /ən/ vs. /əŋ/, kde je rozdíl v témbru samohlásek dosti nevýrazný: [ən] vs. [ʌŋ]. Jak uvádějí Ohnesorg & Švarný 1955:65, zcela největší potíže bývají při rozlišování páru /in/ vs. /iŋ/ (mohou být analyzovány jako /iən/ vs. /iəŋ/, proto v této kapitole nefigurují). Zde je rozdíl obou samohlásek sotva postižitelný, obě jsou přední. Pro identifikaci /iŋ/ částečně pomůže glida: [i³ŋ]. Také Zhu 1997:135 upozorňuje, že nejvíce problémů mají studenti právě s tímto párem.

Artikulaci sekvencí V^C , která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 8: Průběh artikulace sekvencí V^C

4.17 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU ${}^G V$

Sekvence ${}^G V$ jsou pro nás **stoupavé dvojhlásky**. Většina analýz přijímá pět takových sekvencí: /ia/, /ua/, /iə/, /uə/, /yə/.

Pokud jde o vzájemné ovlivňování elementů v sekvencích ${}^G V$, situace je jiná než u V^V , V^C . To proto, že **vztah mezi centrálou a mediálou je méně těsný**, než je vztah mezi centrálou a terminálou (společně tvořících základ slabiky). K ovlivnění dochází jen v určitých kombinacích, někteří autoři dokonce uvádějí, že vůbec ne. Navíc pokud má finála plnou sestavu (sekvence ${}^G V^V$, ${}^G V^C$), tak vliv terminály dominuje nad vlivem mediály.

Nejprve k **centrále**. Wu 1986:12 píše: „Dříve se na základě percepčního dojmu mělo za to, že mediála má vliv na následující hlavní samohlásku, např. že *a* v *-ia* se realizuje o něco více vpředu a výše než *a* v *-ua*. Avšak ve skutečnosti tomu tak není.“ Podle Wu je z instrumentální analýzy patrné, že **mediála centrálu nijak neovlivňuje**, progresivní asimilace nenastává (zatímco *terminála* centrálu ovlivňuje – funguje zde regresivní asimilace). Pro Wuův závěr je ovšem podstatné, že v oblasti středových samohlásek, kde mají jiné popisy jediné střední /ə/, Wu pracuje (v souladu s pinyinem) s přední

centrálou /e/ a zadní centrálou /o/, takže pro ně žádnou asimilaci přijímat nepotřebuje. Jestliže tedy asimilaci k mediále vylučuje, ve skutečnosti se to týká pouze centrály /a/. Popisy, které mají jedinou středovou centrálu /ə/, standardně její asimilaci k mediále přijímají. Někteří se shodnou s Wuem v tom, že nízká centrála /a/ je k ovlivnění mediálou méně náchylná, někteří počítají s asimilací i pro ni. Tak např. Cheng 1973:18 ustanovuje: „Uvnitř finály se ne-vysoká samohláska [tj. jak /ə/, tak /a/] asimiluje co do rysu [zadní] k bezprostředně sousedícímu segmentu, přičemž regresivní asimilace je dominantní nad progresivní asimilací.“ (druhá část jeho závěru odkazuje k sekvencím ^GV^V, ^GV^C, kde je rozhodující vliv terminály).

K obdobným závěrům jako Wu dospívají Cao & Yang 1984:431 – opět se to týká jen /a/, neboť také tito autoři pracují s pinyinovými centrály /e/, /o/. Dokládají, že mediála nemá na kvalitu centrály vliv, jak se mylně předpokládalo dříve. Zjišťují, že vokál /a/ v *-ia* oproti *-ua* nevykazuje žádných patrných rozdílů co do horizontálního umístění. Uzavírají, že centrála nepodléhá progresivní asimilaci, tj. vlivu mediály (zatímco regresivní asimilaci podléhá – tj. je ovlivněna terminálou).

Mediála je artikulačně stabilní, centrála ji nijak neovlivňuje (mediála však může být poněkud ovlivněna iniciálou). V naší práci transkribujeme mediály aproximantami [j], [w], [ɥ], např. tedy *xiā* /ɕia/ 吓 „krevety“ transkribujeme [ɕja], nikoli [ɕia]. K detailům výslovnosti mediál i k jejich transkripci viz kap. **Čínské polyftongy**. Pokud finála typu ^GV (a také typu ^GV^V, ^GV^C) tvoří slabiku samostatně, tj. iniciála je neobsazena, slabika začíná aproximantou. Např. *yá* 牙 [ja] „zub“ (viz kap. **Nulová iniciála**).

Výslovností stoupavých diftongů (resp. všech čínských diftongů a trifftongů) se podrobně zabývá např. Zhu 1997:118.

^GV S CENTRÁLOU /a/

Na realizaci **nízké centrály /a/** ve finálách /ia/, /ua/ není názor jednotný. Podle některých starších autorů **/a/ vlivu mediály podléhá** – např. Cheng 1973:18 má [ia], [ua]. Nebo Hsüeh 1986:65 má [ia], a neobvyklé [wɔ] (domnívá se, že v /ua/ se centrála vlivem mediály zaokrouhluje). Podle většiny autorů však **/a/ asimilaci nepodléhá**, což je v souladu s Wuovým názorem výše, např. Dragunov & Dragunova 1955:66, Wang Fushi 1963:118, Wu 1992:107, Lin 2007:154. Asimilaci neuvažuje ani Duanmu 2002:60. Pro finály /a/, /ia/, /ua/ (otevřené slabiky) přijímá stejnou povrchovou samohlásku [a] (71) – protože se rýmují, v Duanmuově pohledu ji *musí* mít stejnou. Zmiňuje sice možnost (72), že /a/ by se v těchto finálách mohlo realizovat jako [ɑ] (tak to najdeme i u Howieho 1976:8), avšak v transkripci se drží [a]. Někteří autoři píšou výslovnost centrály jako **střední [A]**, tedy [iA], [uA], např. Norman 1988:141; k alofonům /a/, resp. k potřebnosti / nepotřebnosti zavádění středního [A], jsme diskutovali v kap. **Výslovnost finál typu V**.

My se přikláníme k většinovému názoru, **s asimilací /a/ nepočítáme**. Jako realizaci samohlásky /a/ ve finálách /ia/, /ua/ stejně tak jako ve finále /a/, přijímáme [a].

Pokud odmítneme asimilaci /a/ k mediále, lze situaci zapsat takto:

/a/ → [a]	po přední nezaokrouhlené mediále /i/	/ia/ →	[ia]
/a/ → [a]	po zadní zaokrouhlené mediále /u/	/ua/ →	[ua]

● finála /ia/ (v pinyinu *-ia*)

Všeobecně je přijímána výslovnost [ia] (resp. [ja]).

● **finála /ua/** (v pinyin **-ua**)

Většina popisů nepočítá s asimilací k zadní terminále a přijímá výslovnost [ua] (resp. [wa]).

^GV S CENTRÁLOU /ə/

Autoři se vesměs shodují na tom, že ve finálách /iə/, /uə/ se **centrála /ə/** asimiluje k mediále. Wu 1986 mohl asimilaci centrály k mediále plošně odmítnout proto, že pracuje s centrály /e/, /o/. Pro něj tedy [ie] = /ie/, [ye] = /üe/, [wo] = /uo/. Avšak v analýzách přijímajících podkladové /iə/, /yə/, /uə/ je nutné s asimilací k mediále počítat, jinak by modifikace centrály /ə/ nebylo možné objasnit.

Po **přední mediále**, tj. v /iə/, se centrála posouvá dopředu; někteří autoři uvádějí realizaci [ɛ], jiní zavřenější [e]; není totiž úplná shoda v tom, do jaké míry vysoký mediální segment ovlivňuje stupeň zavřenosti centrály. Po **zadní mediále**, tj. v /uə/, se centrála posouvá naopak dozadu. Většina autorů jí zde navíc připisuje zaokrouhlení. Cheng 18 má svoje pravidlo *backness rule*; zaokrouhlenost v něm neřeší – realizaci podkladového /uɤ/ → [uo] vysvětluje tím, že zadní samohlásky mají přirozenou tendenci být zaokrouhlené (viz též jeho výklad /ɤu/). Také Duanmu 71 řadí tuto asimilaci mezi povinné, má /uə/ → [wo]. Pokrývá ji omezením *Glide-nucleus harmony* (55); formulováno je následovně: „Prenukleární glida musí souhlasit s nukleem jednak co do charakteristiky přední / zadní, jednak co do charakteristiky zaokrouhlená / nezaokrouhlená.“ (platí však jen pro sekvence, které mají v nukeu /ə/, na /a/ se nevztahuje). Lin 155 opět aplikuje svoje asimilační pravidlo pro /ə/; připomeňme jej: „středová samohláska kopíruje rysy [zadní] a [zaokrouhlená] od sousedící vysoké samohlásky nebo glidy“.

Proces asimilace /ə/ k mediále lze zapsat např. takto:

/ə/ → [e] či [ɛ] po přední nezaokrouhlené mediále /i/	/iə/ → [ie]
/ə/ → [o] či [ɔ] po zadní zaokrouhlené mediále /u/	/uə/ → [uo]

● **finála /iə/** (v pinyin **-ie**)

Centrála se nejčastěji zapisuje jako polootevřená [ɛ], celá finála je tedy [ie]. Např. Dragunov & Dragunova 69, Chao 24, Howie 1976:7, Norman 1988:141, Li 1999:47, Wang 2002:55. Řidčeji se setkáme se zavřenějším [e], celá finála je tedy [ie]. Např. Duanmu 71. Snížený zápis [ɛ] volí Lee & Zee 111. Obdobně Dow 1972:73 nebo Wu 1992:83 píšou [E] (tj. vokál mezi [e] a [ɛ]). My se držíme zápisu zavřenějším symbolem [e], přestože se domníváme, že výslovnost bývá nepatrně otevřenější – [ɛ] (k důvodům našeho řešení viz ještě později u finál /ian/, /yan/). Píšeme tedy [je].

● **finála /uə/** (v pinyin **-uo / -o**)

Ve výslovnosti **centrály** pozorujeme variabilitu mezi mluvčími, jak podotýká Duanmu 39. Mezi autory tak **nepanuje shoda** ani ohledně přesného umístění hlavní samohlásky, ani o míře jejího zaokrouhlení (které v oblasti středových samohlásek nevystupuje jako distinktivní rys). Na nejednotu upozorňuje Li 1999:50. Někteří autoři píšou centrálu zaokrouhleným polozavřeným [ɔ], např. Cheng 23, Norman 1988:141, Duanmu 71, Hsüeh 1986:65 nebo Lee & Zee 111 (ti ještě doplňují diakritikum „přednější“, *advanced*: [ɔ̟], podobně jako v /əu/, /iəu/). Zápisu [ɔ] užívá i většina popisů opírajících se o pinyin (např. Lin & Wang 2003:114). Někteří autoři ale upozorňují (Wu 1992:85, Xu 1999:23, Cao 2002:57 či Lin & Wang 2003:47), že výslovnost je nepatrně snížena: přesnější zápis je tedy [ɔ̟]. Někteří autoři proto píšou přímo otevřenější [ɔ]. Např. Howie 1976:7 ([^hɔ]), Dragunov & Dragunova

70, Pulleyblank 1984:52. Taktéž Li 1999:50, který se odvolává na Howieho: „Přijímám tento zápis [tʃ] na základě důkazů, které podal Howie svými akustickými měřeními.“ Pokud jde o **zaokrouhlenost**, ta se připisuje vlivu zaokrouhlené mediály (např. Norman 1988:142). Je však mírná, menší než pro [u] nebo [y] (jak upozorňuje např. Zhu 1997:87 nebo Wu 1976:85,108; ten uvádí, že retní otvor není zcela kulatý a je poměrně velký, vyšpulení rtů ani jejich napětí nejsou příliš výrazné). Zaokrouhlení českého **o** je tedy podstatně markantnější. Oslabenou labializaci je možné v IPA zachytit diakritikem: [ɔ̟], jak zmiňují Huang & Liao 2002:118.

Pinyin má jiné fonologické řešení, přijímá centrálu /o/, s jejíž pomocí buduje dvě samostatné finály **-uo / -o** (druhá se objevuje pouze po labiálách). Centrála je tedy podle pinyinu zaokrouhleným vokálem už fonologicky. Viz též kap. **Centrála /o/**.

V naší analýze, opřené o pinyin, přijímáme finály **-uo / -o**. Zápis jejich výslovnosti by měl respektovat jejich přijatou fonologickou strukturu. Výslovnost **-uo** píšeme tedy jako [wɔ̟^ʌ], kde [w] reprezentuje mediálu (např. *duo* [twɔ̟^ʌ]). Výslovnost **-o** píšeme jako [ʊ^ʌ], kde [ʊ] reprezentuje přechodový element bez fonologické hodnoty (např. *bo* [pʊ^ʌ]). V obou případech zachycujeme delabializaci (k té viz níže) pomocí [ʌ]. Pokud jde o naši volbu otevřenějšího [ɔ̟] pro zápis hlavní samohlásky (a nikoli polozavřeného [o]), argumentem je to, že na konci slabiky lze předpokládat tendenci k otevřenější výslovnosti. Transkripci opíráme o Howieho 1976:7. (Naproti tomu pro centrálu v **-ou, -iou** volíme polozavřené [o], tedy [oʊ], [joʊ].)

U některých mluvčích, zejména rodilých Pekiňanů, může být centrála **zcela nezaokrouhlená**: [uə]. Takže např. Chao 24 uvádí ve své tabulce výslovnost [uɤ] (ač jinde nabízí i úzký zápis se zaokrouhlením: [uo^ʌ]). Podobně Wang Fushi 1963:118 píše [uɤ]. Li 1999:45 uvádí (pekingskou) výslovnost jako [uə].

Pokud je výslovnost centrály zaokrouhlená, ke konci finály dochází k **delabializaci**. Všimají si toho např. Chao 1968:23 (v úzkém zápisu má [uo^ʌ]), Norman 1988:142 či Pulleyblank 1984:49, který hovoří o přítomnosti *centring offglide*. Také Dragunov & Dragunova 68, kteří mají [ɤ^ʌ] (upřesněme, že Dragunovovi mají pro /uə/ dvě výslovnostní varianty: po nulové iniciále a po velárách udávají toto [ɤ^ʌ] – např. ve slabikách *wo, guo*, a po zbývajících iniciálách, tj. po *d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r*, je mediální element nevýrazný, výslovnost je [ʊ^ʌ] – např. ve slabikách *duo, zuo, zhuo*; k *b, p, m, f* viz níže). Delabializace je zvláště zřetelná, když se zvukový záznam této finály pustí pozpátku – můžeme identifikovat nejen [uo^ʌ], ale dokonce téměř ještě otevřenější [uo^ʌ]. Popisy opírající se o pinyin si delabializace vesměs nevšímají.

Po labiálách b, p, m, f se element /u/ realizuje velmi nevýrazně. Např. Švarný 1998:73 píše „Po labiálách /b, p, m, f/ se finála /-uo/ realizuje jako /-o/; labializace, jíž představuje mediála /u/, je již „obsažená“ v těchto labiálních iniciálách.“ Toto vysvětlení ale není případné, protože labiály nemusí být nutně labializované (tj. vyslovené se zaokrouhlenými rty), např. ve slabikách jako *ba, pi, men*, nebo v českém *pán, mele* labializace nenastává. Nevýraznost vokálu [u] inspiruje alternativní fonologické řešení, popsané již v kapitole **Inventář fonologických finál**: po labiálách *b, p, m, f* se namísto finály /uə/ přijímá /ə/ – tedy např. /pə/. Postupují tak např. Duanmu 74 nebo Dragunov & Dragunova 65. Dragunovovi výslovnost finály /ə/ po labiálách udávají jako [ʊ^ʌ] (65), labializaci centrály vykládají jako vliv labiální iniciály. Centrále tedy předchází zaokrouhlený zvuk bez fonologické hodnoty, který vzniká při přechodu od labiály. Vidíme však – sami autoři na to v poznámce upozorňují – že se v jejich analýze kryjí výslovnosti dvou fonologicky různých finál: finály /uə/ po přednějazyčných iniciálách (např. /tuə/), a finály /ə/ po labiálách (např. /mə/): obojí je [ʊ^ʌ]. Navíc [ʊ^ʌ] je téměř totožné s [ɤ^ʌ], které se objevuje po zadnějazyčných iniciálách (např. /kuə/) Toto řešení se na první pohled nejeví jako praktické. Zřejmě má diachronní fonologické motivace.

At' už je po labiálách fonologicky přijímáno /uə/ nebo /ə/, na rovině realizace lze pozorovat, že mnoho mluvčích v těchto slabikách **vyslovuje b, p, m zaokrouhleně: [p^w, p^{hw}, m^w]** (u f není labializace zřetelná; k sekundárním artikulacím viz kap. **Modifikace výslovnosti souhlásek**). Zaokrouhlenost však není u labiál přítomna, pokud následuje nějaká jiná finála. Např. je [ma], nikoli *[m^wa]. Upozorňuje na to Duanmu 74.

● **finála /yə/ (v pinyin -üe)**

Hlavní samohláska v této finále se většinou transkribuje jako nezaokrouhlené [ɛ] nebo [e], celá finála je tedy [yɛ] nebo [ye]. Realizaci s polootevřeným [ɛ] uvádějí např. Chao 24, Dragunov & Dragunova 69 (kteří okrajově zmiňují čtení [yo]), Howie 1976:7, Xu 1999:56, Cao 2002:70. Realizaci s polozavřeným [e] mají např. Duanmu 71 nebo Lin 156. Snížené [ɛ̃] (tedy „něco tak mezi“) píšou Lee & Zee 111. Podobně Wu 1992:83 píše [E].

Z těchto transkripcí se zdá, že daná finála představuje výjimku z asimilačního pravidla: asimilace jakoby proběhla jen částečně. Sice dochází k posunu /ə/ vpřed, avšak nikoli k jeho zaokrouhlení (které naopak nastává v /uə/). Lin 156 to vysvětluje tak, že samohláska [ø] je artikulačně relativě obtížná a mezijazykově poměrně málo běžná. Zavádí prostě omezení, jež ji zakazuje. Podobně Duanmu 57. Ve skutečnosti však pozorujeme, že **určitá míra zaokrouhlení přetrvává až do konce finály**, byť v oslabené míře. Autoři opírající se o pinyin, kteří si této mírné zaokrouhlenosti všímají, ač píšou [ɛ], jsou Lin & Wang 2003:112: „Samohláska [ɛ] v [yɛ] je ve skutečnosti zaokrouhlená... Zaokrouhlení není příliš výrazné a většinou se proto používá zápisu [ɛ]. Jestliže však samohlásku vyslovíme jako [ɛ] bez jakéhokoli zaokrouhlení, správné výslovnosti finály *-üe* v *putonghua* to neodpovídá.“ Spěšněv 2003:15 se sice v tabulce finál drží zápisu Dragunovových, tedy [yɛ], avšak na str. 60 uvádí čtení [yœ]. Není tedy na místě zápis zaokrouhleným [œ] nebo [ø]? Někteří autoři jsou skutečně toho názoru, např. Hsüeh 1986:65, který užívá v duchu transkripce APA symbolu [ö]. Nebo Li 1999:51, který píše [œ]. Argumentuje diachronně.

Poznámka: Li k samohlásce [œ] konkrétně píše: „Z diachronní perspektivy má zde zaokrouhlení zásadní důležitost. Přestože se na první pohled může zdát, že zaokrouhlenost v [œ] je plodem koartikualce s mediálou [y], která této samohlásce vždy předchází, z historického hlediska je příčinná souvislost ve skutečnosti opačná: [œ] je totiž [ɔ], které se posunulo vpřed díky vlivu mediály [i]; labiální komponent se z nukleu rozšířil na mediálu, kterou změnil z [i] na [y]. Protože naším cílem je postihnout cestu, kterou se ubíral vývoj fonologie čínského jazyka, zdánlivé fonetické detaily jako zaokrouhlení rtů v [œ] jsou pro nás klíčové.“

Zaokrouhlený zápis ovšem v literatuře nacházíme ojedinele. My jsme se rozhodli respektovat zavedenou nezaokrouhlenou transkripci – píšeme [e]. A to i z praktických důvodů – to jest úspora jednoho symbolu, který je navíc neobvyklý a objevil by se v jedině finále. Ve fonetickém popisu je však třeba zdůraznit **přetrvávání mírného zaokrouhlení**, neboť výslovnost bez jakékoli labializace není v pořádku. Je možno též upozornit na možnost mírně snížené realizace směrem k [ɛ] (viz Lee & Zee), tu jsme se však rozhodli v zápisu neodrážet.

Pokud nebudeme zachycovat zaokrouhlenost, proces lze zapsat takto:

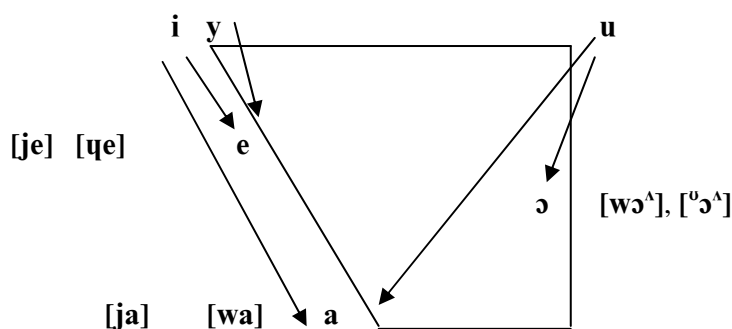
/ə/ → [e]   po přední zaokrouhlené mediále /y/   /yə/ → [ye]

Finály tvořené sekvencí ${}^G\mathbf{V}$ zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
iə [iɛ]	ie [iɛ]	iɤ [iɛ]	iə [je]	iə [je]	[iɛ]	-ie [je]
uə [uɔ ^ʌ]	uo [uɤ]	uɤ [uɔ]	uə [wo]	uə [wo]	[uɔ]	-uo/-o [wɔ ^ʌ /ɔ ^ʌ]
yə [yɛ]	iue [yɛ]	üɤ [üɛ]	yə [ɥɛ]	yə [ɥɛ]	[yɛ]	-üe [ɥɛ]
ua [uɑ]	ua [uA]	ua [uɑ]	ua [wa]	ua [wa]	[uɑ]	-ua [wa]
ia [iɑ]	ia [iA]	ia [ia]	ia [ja]	ia [ja]	[iɑ]	-ia [ja]

Všimněme si, že Chao 24 píše přední zaokrouhlenou mediálu analyticky jako /iu/. Dále: Chao sice v duchu transkripce GR píše /uo/, nemá však samostatný foném /o/, písmeno o zde zastupuje /e/.

Artikulaci stoupavých diftongů (tj. ${}^G\mathbf{V}$), která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 1: Průběh artikulace stoupavých diftongů

4.18 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU ${}^G\mathbf{V}^V$

Sekvence ${}^G\mathbf{V}^V$ jsou pro nás **trojhlásky**. Všeobecně bývají přijímány čtyři. Můžeme je zapsat takto: /iəu/, /uəi/, /uai/, /iau/. Jejich výslovnost má tři artikulační cíle: od vysoké, zavřené **mediální samohlásky** /i/ nebo /u/, která se realizuje jako kratičká aproximanta [j] nebo [w], se okamžitě „sklouzne“ k otevřenější **centrále** (fonologicky /ə/ nebo /a/), která dosahuje plné artikulace samohlásky (s určitými výjimkami podle tónu); poté se přechází k **terminální samohlásce**, realizované obvykle jako otevřenější, nenapjaté [ɪ] nebo [ʊ]. (K detailům výslovnosti mediál a a vokalických terminál i k jejich transkripci viz kap. **Čínské polyftongy**.) Hmota jazyka se během artikulace posouvá jednak ve směru **vertikálním** (od zavřenější pozice k otevřenější a opět k zavřenější), jednak ve směru **horizontálním** (buď zepředu dozadu, nebo naopak). U všech trojhlásek navíc dochází ke **změně postavení rtů**, neboť mediála a terminála mají vždy opačné hodnoty rysu [zaokrouhlená].

V sekvencích ${}^G\mathbf{V}^V$ jsou **obsazeny všechny tři komponenty finály**. Nastává tedy „asimilační konkurence“. Ke kterému perifernímu elementu se centrála asimiluje? Vzhledem k tomu, že těsnější spojení je mezi centrálou a terminálou, tj. v rámci subfinály, přednost má asimilace v rámci této jednotky: **centrála se asimiluje k terminále**. Např. tedy /uai/ → [uai], nikoli *[uəi]. Nebo /iau/ → [iau], nikoli *[iaə]. Cheng 17 v tomto smyslu píše: „V rozhodování o tom zdali se [ne-vysoký] nukleus bude realizovat jako zadní, má přednost koncový element před mediálou. To znamená, že **regresivní asimilace dominuje nad progresivní**.“ Lin 57 souhlasí a podotýká, že to přirozeně vyplývá z jejího modelu slabiky, který začleňuje glidu do préture. Ohledně konkrétního

průběhu asimilací v ${}^G\mathbf{V}^V$ tedy platí totéž, co bylo řečeno v kapitole týkající se sekvencí $\mathbf{V}^V$. Připomeňme ještě, že vyjímecně Duanmu 55 s povinnou asimilací ve $\mathbf{V}^V$ nepočítá. V sekvencích ${}^G\mathbf{V}^V$ mu proto zůstávají centrály realizovány jako [ua], [ə]. Vymykají se též Lee & Zee 111.

Výslovností triftongů (resp. všech čínských diftongů a triftongů) se podrobně zabývá např. Zhu 1997:118.

${}^G\mathbf{V}^V$ S CENTRÁLOU /ə/

Lin 156 formuluje situaci pro /ə/ následovně: „Středová samohláska se asimiluje k následující vysoké samohlásce, nikoli k předcházející glidě.“

Proces asimilace /ə/ lze zapsat např. takto:

/ə/ → [o]	mezi přední mediálou /i/ a zadní zaokrouhl. terminálou /u/	/iəu/ → [iou]
/ə/ → [e]	mezi zadní mediálou /u/ a přední nezaokrouhl. terminálou /i/	/uəi/ → [uei]

● finála /iəu/ (v pinyin -i(o)u)

Centrála se zaokrouhluje vlivem terminály a většinou se transkribuje jako [o]. Celá finála tedy bývá psána jako [iou] nebo [ioʊ] (případně s využitím [j] pro zápis mediály). [o] má např. Chao 24, Cheng 22 a většina popisů založených na pinyin, např. Wu 1992:109, Huang & Liao 1997:59, Wang 2002:58, Lin & Wang 2003:112. Centrála však nemusí být zaokrouhlená příliš výrazně, ba vůbec, takže někteří autoři ji zapisují jako nezaokrouhlené [ə] – mají [iəu]. Transkripce centrály v /iəu/ je analogická s transkripcí, kterou ten či onen autor volí pro finálu /əu/; na rozdíl od /əu/ však má centrála v trojhlasce /iəu/ tendenci k mírně zavřenější realizaci, neboť ji obklopují dva vysoké elementy. V této práci se opíráme o Howieho 1976:7, volíme pro oba případy zápis zavřenějším [o], tedy [jou], [oʊ].

Pozor, centrála /ə/ se v některých případech realizuje nevýrazně, anebo je dokonce úplně nepřítomná. Děje se tak v **závislosti na tónu** (v 1. a 2. tónu centrála prakticky mizí, např. /ɕiəu/¹ 修 „opravit“ → [ɕju], viz kap. **Zdroje dalších modifikací samohlásek**). Této skutečnosti využívá pinyin pro úsporný zápis: finálu v základním tvaru píše sice jako -iou, bez iniciály you, avšak v zápisu slabik s iniciálou centrálu vynechává: *diu*, *miu* atd., nikoli *diou, *miou atd.

● finála /uəi/ (v pinyin -u(e)i)

Běžně bývá zapisována jako [uei] nebo [ueɪ] (případně s využitím [w] pro zápis mediály). V této práci volíme transkripci [weɪ].

I v této trojhlasce se hlavní samohláska /ə/ někdy realizuje nevýrazně, nebo dokonce absentuje, a to v **závislosti na tónu** (v 1. a 2. tónu centrála prakticky mizí, např. /suəi/¹ 虽 „ačkoliv“ → [swi], viz kap. **Zdroje dalších modifikací samohlásek**). Této skutečnosti využívá pinyin pro úsporný zápis: finálu v základním tvaru píše sice jako -ui, bez iniciály wei, avšak v zápisu slabik s iniciálou centrálu vynechává: *dui*, *gui* atd., nikoli *duei, *guei atd.

${}^G\mathbf{V}^V$ S CENTRÁLOU /a/

Lin 153 pro /a/ v sekvencích ${}^G\mathbf{V}^V$ (stejně jako ve $\mathbf{V}^V$) uplatňuje pravidlo *low vowel backing*.

Proces asimilace /a/ lze zapsat např. takto:

/a/ → [a]   mezi zadní mediálou /u/ a přední nezaokrouhl. terminálou /i/   /uai/ → [uai]
 /a/ → [ɑ]   mezi přední mediálou /i/ a zadní zaokrouhl. terminálou /u/   /iau/ → [jɑu]

● **finála /iau/** (v pinyinu **-iao**)

Běžně bývá zapisována jako [iau] nebo [iɑu] (případně s využitím [j] pro zápis mediály). V této práci volíme transkripci [jɑu]. Pozor, pinyin reprezentuje terminálu písmenem „o“, má tedy **-iao**. To je však pouze záležitost ortografická – žádná terminála „o“ neexistuje (podobně finála **-ao**).

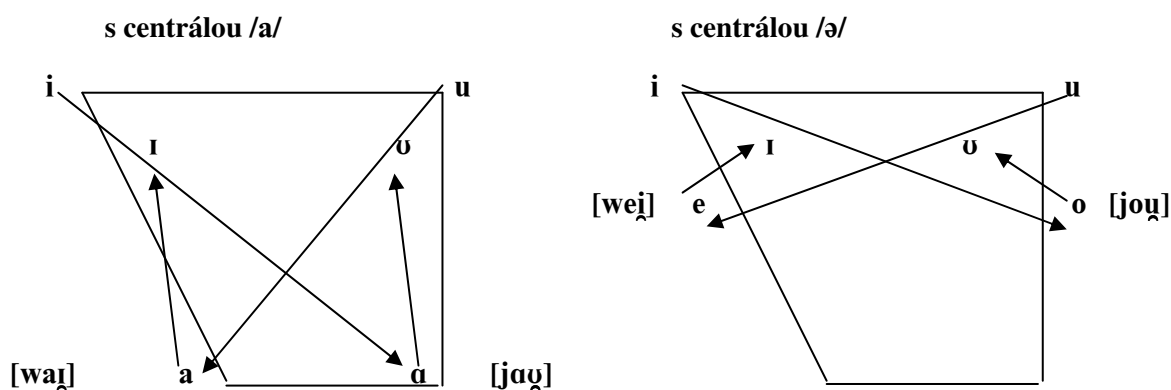
● **finála /uai/** (v pinyinu **-uai**)

Běžně bývá zapisována jako [uai] nebo [uɑi] (případně s využitím [w] pro zápis mediály). Wu 1992:83, Norman 1988:141 přišou terminálu ještě otevřeněji, mají [uae]. V této práci volíme transkripci [wɑi]. U centrály /a/ je vhodné snažit se o skutečně přední výslavnost.

Finály tvořené sekvencí ^GV^V zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
iəu [iəu]	iou [iou]	ixu [iou]	iəu [jəu]	iəu [jou]	[iɤu]	-iou [joɤ]
uəi [uəi]	uei [uei]	uxi [uei]	uəi [wəi]	uəi [wei]	[uɤi]	-uei [weɪ]
iau [iɑu]	iau [iau]	iau [iau]	iau [jau]	iau [jau]	[iɑu]	-iao [jɑɤ]
uai [uɑi]	uai [uai]	uai [uai]	uai [wai]	uai [wai]	[uɑi]	-uai [wɑɪ]

Artikulaci triftongů, která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 1: Průběh artikulace triftongů

4.19 VÝSLOVNOST FINÁL TYPU ^GV^C

Sekvencí ^GV^C je velký počet. Můžeme je zapsat takto: /ian/, /iaŋ/, /uan/, /uaŋ/, /yan/, /iəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/, /yən/, /yəŋ/. V těchto sekvencích jsou **obsazeny všechny tři komponenty finály**. Nastává tedy „asimilační konkurence“ (situace je obdobá jako v sekvencích ^GV^V). Vzhledem

k tomu, že těsnější spojení je mezi centrálou a terminálou (V^C), přednost má asimilace v rámci této jednotky: **centrála se asimiluje k terminále**. Např. tedy /uaŋ/ → [uɑŋ], nikoli *[uaŋ]. To znamená, že regresivní asimilace dominuje nad progresivní (Cheng 17, Lin 57). Ohledně konkrétního průběhu asimilací v ${}^G V^C$ tedy platí totéž, co bylo řečeno o sekvencích V^C . Připomeňme ještě, že Duanmu 55 s povinnou asimilací ve V^C nepočítá. V sekvencích ${}^G V^C$ mu proto zůstávají centrály realizovány jako [a], [ə]. Vymykají se též Lee & Zee 111.

${}^G V^C$ S CENTRÁLOU /a/

Pro **nízkou centrálu /a/** počítejme se sekvencemi /ian/, /iaŋ/, /uan/, /uaŋ/, /yan/. Asimilace k terminále probíhá podobně jak v sekvencích V^C /an/, /aŋ/: zadní nosovka přitahuje samohlásku dozadu, přední nosovka dopředu. Asimilační procesy lze zapsat např. takto:

/a/ → [ɛ]	mezi přední mediálou /i/ a přední nos. terminálou /n/	/ian/ → [iɛn]
/a/ → [æ]	mezi přední mediálou /y/ a přední nos. terminálou /n/	/yan/ → [yæn]
/a/ → [a]	mezi zadní mediálou /u/ a přední nos. terminálou /n/	/uan/ → [uan]
/a/ → [ɑ]	mezi přední mediálou /i/ a zadní nos. terminálou /ŋ/	/iaŋ/ → [iɑŋ]
	mezi zadní mediálou /u/ a zadní nos. terminálou /ŋ/	/uaŋ/ → [uɑŋ]

Nejdříve podrobněji k finálám /ian/, /yan/, kde je nízká samohláska /a/ obklopena dvěma vysokými předními elementy. Pod jejich vlivem se výslovnost /a/ stěhuje poněkud výše. U obou finál projevují centrály zřetelnou variabilitu výslovnosti, transkripce proto bývá rozmanitá. Tak např. Lin 154 zavádí pro tyto dvě finály speciální asimilační pravidlo *low vowel fronting / raising*. S pomocí tohoto pravidla vyprodukuje pro obě finály realizaci hlavní samohlásky jako [ɛ] (podotýká, že pravidlo je částečně fakultativní).

● finála /ian/ (v pinyin -ian)

Oba periferní elementy jsou vysoké a přitahují centrálu /a/ poněkud nahoru. Pro její zápis jsou v zásadě dvě možnosti: otevřenějším [æ], nebo nepatrně zavřenějším [ɛ]. Zápis [iæ] mají např. Xu 1999:62, Dragunov & Dragunova 68, Spěšněv 2003:71, Howie 1976:8, Cao 2002:79. Zápis [iɛ] volí např. Chao 24, Wu 1992:117, Huang & Liao 2002:59, Lin & Wang 2003:114, Švarný 1998 III:74, Lin 154. Zápis [ɛ] však má háček: zdá se odkazovat k centrále /ə/ (nebo /e/), nikoli /a/. Hlavní samohláska v /ian/ tak zvukově splývá s hlavní samohláskou v /iə/, jejíž výslovnost bývá nejčastěji uváděna právě jako [ɛ]. Tam však reprezentuje foném /ə/. Takovéto překrývání alofonů pozorujeme např. ve studii Chao 24 (má /iə/ [iɛ], /ian/ [iɛn]), většina autorů se však překryvu raději vyhýbá. Zhou Youguang 2007:157 připomíná, že vzhledem k výslovnosti centrály jako [ɛ] byly při tvoření pinyin návrhy, aby se finála psala jako **-ien** (a měla tedy centrálu /e/; obdobně pro **-üan** bylo navrhováno **-üen**). Avšak historický vývoj jakož i výslovnost v některých moderních dialektech ukazují, že fonologicky jde o centrálu /a/ (tak to mají systémy *Zhuyin zimu* i GR). Ještě si všimněme, že transkripce Wade-Gilesova má **-ien**, avšak **-üan** (zdá se tedy, že centrály těchto finál pokládá za odlišné). V této práci volíme zápis [ɛ] (k důvodům viz ještě níže), tedy [jɛn]. K překrývání alofonů u nás nedochází, neboť /iə/ transkribujeme jako [je].

Poznámka: Pulleyblank 1984:46 k tomu píše: přestože se hlavní samohláska v **-ian** na první pohled jeví jako alofon /ə/, jsou zde dobré důvody proč jej řadit pod /a/: jednak **-ian** je v komplementární distribuci s **-an**, **-uan**, **-yan**, s nimiž se rýmuje, jednak při erizaci **-ien + r** dává **-iar**.

● **finála /yan/ (v pinyinu -üan)**

Také zde jsou oba periferní elementy vysoké a přitahují centrálu poněkud nahoru. Avšak u centrály v /yan/ je tento vliv mírnější – pozorujeme tendenci k nepatrně otevřenější výslovnosti centrály než v /ian/ (zejména u pekingských mluvčích). Podobný jev lze pozorovat i v /yə/ oproti /iə/ (na objasnění toho, proč je po zaokrouhlené mediále výslovnost otevřenější, jsme nenarazili). Nežřídká se zde proto objevuje zápis centrály pomocí otevřeného [a], které se skoro u nikoho neobjevuje v zápisu finály /ian/; s jeho pomocí je zachycena jemná odlišnost obou centrál. Přijímá jej např. Cheng 23 (má [üan], [ien]), Dragunov & Dragunova 69, Huang & Liao 2002:67 (mají [yan], [ien]), Švarný 1998 III:75. Jiní autoři jemnou odlišnost obou centrál nereflktují. Poněkud zavřenější [æ] volí pro obě např. Howie 1976:8 (má [ʰæn], [iæn]), Cao 2002:80 (má [yæn], [iæn]). Ještě zavřenější zápis polootevřeným [ɛ] přijímají např. Wu 1992:117, Lin & Wang 2003:14, Lin 154 (mají [yɛn], [ien], resp. Lin má [ɥɛn], [jɛn]). V této práci volíme zápis [ɥæn].

Můžeme shrnout, že za prvé variabilita výslovnosti centrály u finál /ian/, /yan/ se promítá do **rozličnosti transkripcí** u jednotlivých autorů, za druhé že někteří autoři postihují **jemný posun tolerančního pole** pro výslovnost centrály u /ian/ oproti /yan/, někteří nikoli. My se domníváme, že tato jemná odlišnost je ve výslovnosti celé řady mluvčích patrná a je proto vhodné ji zachytit. Píšeme tedy /ian/ [jɛn], /yan/ [ɥæn]. Zároveň se domníváme, že je záhodno se vyhnout překrývání alofonů ve finálách /ian/ a /iə/. Proto jsme pro /iə/ volili méně obvyklý zápis [je] (reálná výslovnost centrály se pohybuje mezi [e] a [ɛ], takže oba zápisy jsou přijatelné, jakkoli druhý je běžnější). Pokud jde o výslovnost centrály v /yə/, zvolili jsme také transkripci [e] (tedy [ye]), přestože centrála je oproti /iə/ nepatrně nižší a mírně zaokrouhlená. Pro zajímavost porovnejme transkripci finál /iə/, /yə/, /ian/, /yan/ u rozličných autorů, aby byla vidět pestrost škály přijímaných řešení:

	/iə/	/yə/	/ian/	/yan/
Drag	[iɛ]	[yɛ]	[iæn]	[yæn]
Chao	[iɛ]	[yɛ]	[iɛn]	[yan]
Cheng	[iɛ]	[üɛ]	[iɛn]	[üan]
Duanmu	[je]	[ɥɛ]	[jan]	[ɥan]
Lin	[je]	[ɥɛ]	[jɛn]	[ɥɛn]
L&Z	[iɛ]	[yɛ]	[ian]	[yan]
Wu	[iE]	[yE]	[iɛn]	[ɥɛn]
Howie	[iɛ]	[yɛ]	[iæn]	[yæn]
Cao	[iɛ]	[yɛ]	[iæn]	[yæn]
Dow	[iE]	[yE]	[Iæn]	[Yan]
HT	[je]	[ɥɛ]	[jɛn]	[ɥæn]

Obr. 1: Transkripcie finál /iə/, /yə/, /ian/, /yan/ u různých autorů

Jak je patrné, naše zápisy centrál využívají celkem tři symbolů. Jsme tedy co do míry jemnosti srovnatelní s Dragunovovými, Chengem a Dowem. Ostatní autoři vystačí s dvěma symboly.

Poznámka: Překryvu alofonů jsme se nevyhnuli v případě slabiky ê [ɛ]; tuto samohlásku řadíme pod foném /e/, zatímco [ɛ] v /ian/ patří pod foném /a/. Protože však slabika ê představuje okrajovou záležitost vymykající se ze systému, nebrali jsme ji v úvahu.

● **finála /iaŋ/ (v pinyin -iang)**

Výslovnost hlavní samohlásky je nejčastěji uváděna jako zadní [ɑ], celá finála je tedy [iɑŋ] nebo [jɑŋ]). Např. Chao 24, Wu 1992:120, Xu 1999:64, Wang 2002:56, Spěšněv 2003:15, Lin 153. Ovšem Norman 143 si všímá, že centrála ve finále *-iang* není tolik zadní jako ve finále *-uang*, podle něj se vyslovuje jako [iAŋ]. Ani Lee & Zee nevolí zadní zápis, píšou [iɑŋ] (symbol ̣ = raised). Souhlasíme s tím, že realizace centrály nemusí být vysloveně zadní (což může být způsobeno vlivem přední mediály /i/, zatímco v *-uang* jsou oba krajní elementy zadní). Nicméně se přidržíme zavedeného zápisu [ɑ], čímž nám zůstane u *-iang*, *-uang* realizace centrály stejná a výslovnost sekvence /aŋ/ bude vždy bez výjimky [ɑŋ]. Z metodologického hlediska to pokládáme za výhodnější řešení. V této práci tedy přijímáme zápis [jɑŋ].

● **finála /uan/ (v pinyin -uan)**

Běžně bývá zapisována jako [uan] nebo [wan]). U centrály /a/ je vhodné snažit se o skutečně přední výslovnost. V této práci přijímáme zápis [wan].

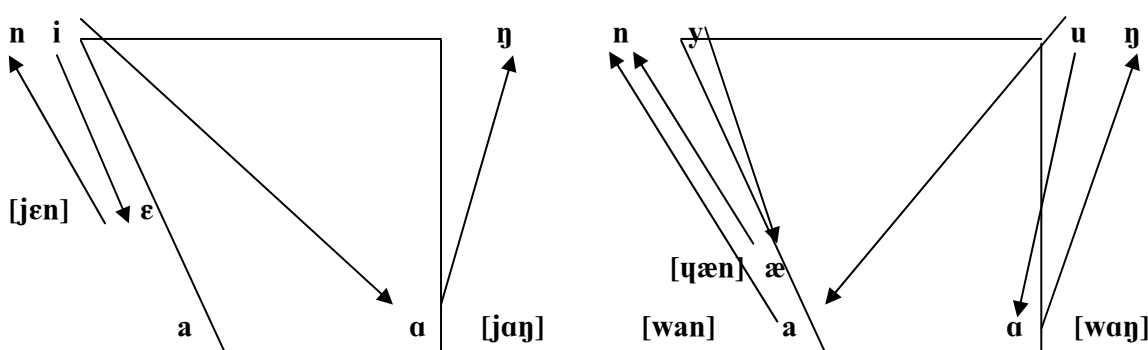
● **finála /uaŋ/ (v pinyin -uang)**

Běžně bývá zapisována jako [uaŋ] nebo [waŋ]. U centrály /a/ je třeba dodržet skutečně zadní výslovnost [ɑ]. V této práci přijímáme zápis [waŋ].

Finály tvořené sekvencí ^GV^C, které mají centrálu /a/, zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
ian [j̥æn]	ian [iɛn]	ian [iɛn]	ian [jan]	ian [jɛn]	[iɑn]	<i>-ian</i> [jɛn]
iɑŋ [j̥ɑŋ]	iang [iɑŋ]	iɑŋ [iɑŋ]	iɑŋ [jaŋ]	iɑŋ [jɑŋ]	[iɑŋ]	<i>-iang</i> [jaŋ]
uan [ɥan]	uan [uan]	uan [uan]	uan [wan]	uan [wan]	[uɑn]	<i>-uan</i> [wan]
uaŋ [ɥɑŋ]	uang [uɑŋ]	uaŋ [uɑŋ]	uaŋ [waŋ]	uaŋ [waŋ]	[uɑŋ]	<i>-uang</i> [waŋ]
yan [ɣan]	üan [yan]	üan [üan]	yan [ɥan]	yan [ɥɛn]	[yɑn]	<i>-üan</i> [ɥɛn]

Artikulaci těchto finál, která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 2: Průběh artikulace finál ^GV^C s centrálou /a/

^GV^C S CENTRÁLOU /ə/

Pro **středovou centrálu /ə/** jsme výše uvedli prozatím tyto sekvence: /iəŋ/, /iəŋ/, /uəŋ/, /uəŋ/, /yəŋ/, /yəŋ/. V kap. **Fonotaktika finál** jsme ukázali, že čínština se vyhýbá takovému spojení vysokého vokálu s nosovkou, kde by oba segmenty nebyly v souladu co do rysu [přední] /

[zadní], např. */**un**/. Pokud se takové segmenty setkají v jedné finále, ve výslovnosti se mezi nimi objevuje nezřetelné [ə]. Fonologická řešení se u jednotlivých autorů lišila:

– Většina analýz mezi jakýkoli vysoký vokál a jakoukoli nosovku **vsouvá podkladovou středovou samohlásku /ə/**, která má status centrály – viz zápisy finál uvedené výše, např. Dragunov & Dragunova nebo Cheng. Pokud jsou oba okrajové elementy v rysu [přední] / [zadní] v souladu, není při artikulaci důvod ke vzniku přechodového elementu [ə] – **podkladově přítomná centrála ve výslovnosti mizí**. Např. /iən/ → [in]. Z šesti sekvencí uvedených výše schwa zcela mizí ve výslovnosti /iən/, /yən/ (kde jsou oba krajní elementy přední) a také v /uəŋ/ při nulové iniciále (oba krajní elementy jsou zadní). Nevýrazné je v /iəŋ/ a dále v /uən/ při obsazené iniciále. Naopak výrazné je v /uəŋ/, /uəŋ/ při nulové iniciále. Modifikované je v /yəŋ/ (nabývá zaokrouhlené výslovnosti [u]); ke všem těmto finálám podrobněji viz níže. Dragunovovi toto variabilní chování centrály /ə/ v realizaci prostě konstatují jako fakt (např. pro /iəŋ/ uvádějí (69), že „komponent [ə] se zcela rozplynul“). Analýzy pozdějšího data však pro takové situace stanovují přesná pravidla. Tak Cheng 18 na podkladové /ɤ/ ve všech šesti finálech nejprve aplikuje *mid vowel laxing rule* (podobně jako v sekvencích V^C). Pro /uɤŋ/, /uɤŋ/, /yɤŋ/ je mu tak výslednou realizací hlavní samohlásky [ə]. Pro zbývající /iɤŋ/, /iɤŋ/, /yɤŋ/, aby dospěl k patřičným povrchovým formám, musí následně aplikovat ještě další pravidlo: *schwa deletion rule* (21). To aplikuje též na /uɤŋ/, pokud je iniciála obsazená.

– Jiní autoři fonologicky analyzují tyto finály (buď všechny, nebo jen některé) jako kombinaci **jednoduchého vysokého vokálu s nosovkou**. Takže v oněch několika případech, kde se schwa ve výslovnosti neobjevuje, nemusí středový vokál rušit, protože jej zde podkladově vůbec nepřijímají. Tak např. Lin 175 má /in/, /iŋ/, /un/, /uŋ/, /yn/, /yŋ/. Foneticky „nehodné“ formy *[iŋ], *[un], *[yŋ] napravuje až v realizaci. Činí tak pomocí dvou procesů: vložení středové samohlásky, *mid vowel insertion* (tedy /iŋ/ → [jəŋ], /un/ → [wən], /uŋ/ při nulové iniciále → [wəŋ]) a rozštěpení vysoké samohlásky, *high vowel split* (např. /yŋ/ → [juŋ]).

První typ analýzy (Cheng) tedy **podkladově schwa povrchově ruší**, druhý typ analýzy (Lin) naopak v potřebných případech **schwa povrchově vkládá**.

Finály, které Dragunov aj. analyzují jako ^GV^C s centrálou /ə/, zapisují jednotliví autoři takto:

Drag	Chao	Cheng	Duanmu	Lin	L&Z	HT
iən [in]	in [in]	iɤn [in]	in [in]	in [in]	[in]	-in [in]
iəŋ [iŋ]	ing [iŋ]	iɤŋ [iŋ]	iəŋ [jəŋ]	iŋ [jəŋ]	[iŋ]	-ing [i ³ ŋ]
uən [uən]	uen [uən]	uɤn [uən]	uən [wən]	un [wən]	[uən]	-uen [wən]
uəŋ [uəŋ]	ueng [uəŋ]	uɤŋ [uəŋ]	uəŋ [wəŋ]	uŋ [wəŋ]	[uəŋ]	-ong [wɯ ⁴ ŋ]
uəŋ [uŋ]	ong [oŋ]	uɤŋ [uŋ]	uŋ [uŋ]	uŋ [uŋ]	[uŋ]	-ong [oŋ]
yən [y ¹ n]	iun [yn]	üɤn [ün]	uin [ɥin]	yn [yn]	[yn]	-ün [y ¹ n]
yəŋ [y ¹ ŋ]	iong [ioŋ]	üɤŋ [üəŋ]	iüŋ [ɥuŋ]	yŋ [juŋ]	[iüŋ]	-iong [ɥuŋ]

(Jak je patrné, poslední dva případy vedou někteří autoři jako finálu jednu s dvěma pozičními variantami, někteří jako dvě samostatné finály – k tomu viz ještě níže)

Poznámka: Fonologický zápis finál /ong/, /iong/ u Chaoa 25 je záležitostí ortografie přijaté transkripcí GR (která má centrálu **o**). Pokud jde o zápis výslovnosti centrály, Chao užívá symbolu [ɯ], který odpovídá otevřenějšímu [ɔ].

Vidíme, že nejednotnost je nejen ve fonologické analýze těchto komplikovaných finál, ale i v **transkripci jejich výslovnosti**. Často se liší názory na přítomnost či nepřítomnost schwa mezi

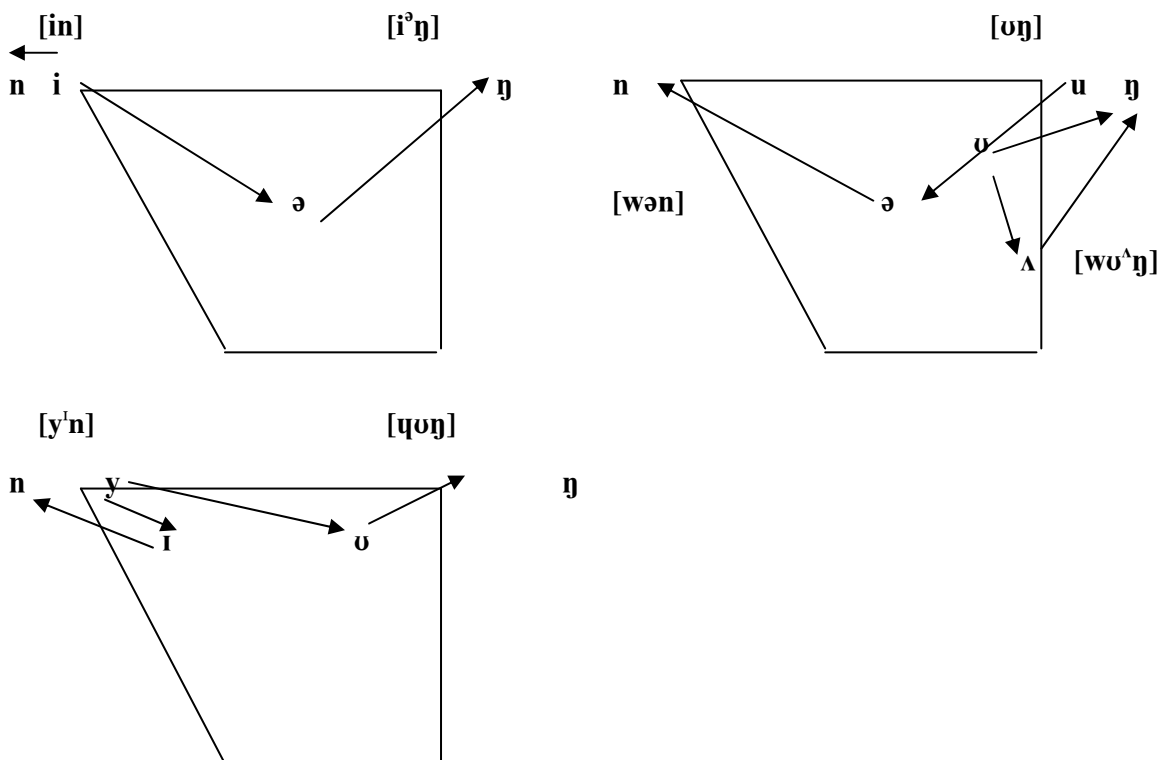

oběma elementy. Např. finálu v druhé řádce někteří zapisují jako [iŋ], jiní jako [jəŋ]. Také poslední finála má rozmanité transkripce: [ɸuŋ], [iuŋ] atd. Naopak úplná shoda je ohledně nepřítomnosti středové samohlásky v [in] a [uŋ] (první a pátý řádek). Jednomyslná shoda vládne též ohledně přítomnosti středové samohlásky ve výslovnosti /uən/, /uəŋ/ (třetí a čtvrtý řádek). Většina autorů se přitom domnívá, že středová samohláska se zde neasimiluje k nosovce a realizuje se jako [ə], tedy [uən], [uəŋ] (podobně jako v sekvencích /ən/, /əŋ/). Spíše vyjíměčně Chao a Dragunovovi v /uəŋ/ počítají s asimilací k zadní nosovce – uvádějí výslovnost [uΛŋ] (podobně jako asimiluje v /əŋ/ [uΛŋ]). My se přidržíme jejich stanoviska. Pokud tedy přijmeme fonologické finály /uən/, /uəŋ/ a asimilaci centrály k zadní nosovce, lze proces zapsat následovně:

/ə/ → [ə]	mezi zadní mediálou /u/ a přední nosovkou n	/uən/ → [uən]
/ə/ → [Λ]	mezi zadní mediálou /u/ a zadní nosovkou ŋ	/uəŋ/ → [uΛŋ]

V našem popisu ovšem finálu /uəŋ/ nezavádíme, máme pouze /uŋ/. Při obsazené iniciále se realizuje jako [uŋ]. Při neobsazené iniciále budeme výslovnost psát jako [wʊ^ŋ], nikoli [wΛŋ]. Naše řešení vysvětlíme níže. Neobvyklé chování podkladového /ə/ ve výslovnosti finál /yən/, /yəŋ/ vyložíme též níže.

Artikulaci sekvencí ^GV^C s centrálou /ə/, která odpovídá námi přijímaným transkripcím, můžeme znázornit takto:

Obr. 3: Průběh artikulace finál ^GV^C s centálou /ə/

Níže probereme tyto komplikované finály jednotlivě. Ke všem jsme již z fonologického hlediska diskutovali v kap. **Fonotaktika finál**. Teď se podíváme na některé podrobnosti jejich realizace.

● **finála /iəŋ/** (v pinyinu **-in**)

Výslovnost této finály je [iŋ]. V tradiční analýze je jí připisována centrála /ə/, přestože se žádné [ə] ve výslovnosti neobjevuje. Pinyin ji vede jako **-in**. Wang Li 1998:22 upozorňuje: „Přestože finála **-in** se ve skutečnosti nevyslovuje jako [iəŋ], historická fonologie ji pokládá za *qichi hu* finály **-en**“ (tj. mediálu **i** + (sub)finálu **-en**). Xu 1999:53 však varuje před vnášením diachronie do současné výslovnosti: „Někteří lidé čtou **-in** jako **i + en**. Ale to je špatně, žádný foném **e** tam není“. Výslovnost této finály je vesměs ve všech popisech (bez ohledu na fonologické řešení) **jednomyslně zapisována jako [iŋ]**. U některých mluvčích lze ovšem u [i] pozorovat tendenci k méně napjaté a/nebo střednější výslovnosti [ɪ] nebo přechod přes ni spolu s tím, jak se uvolňuje napjatost a vyostření koutků. V této práci přijímáme zápis [iŋ].

Poznámka: Výjimkou je Wang Fushi 1963:119, který finálu pokládá za /iəŋ/ s výslovností [iɪŋ], přičemž upozorňuje, že řada Pekičanů vyslovuje [iəŋ] (zejména ve 3. tónu). Činí analogii s finálou /ian/: v té je centrála /a/ vlivem vysokých elementů, které ji obklopují, přitahována vzhůru, výslovnost je [iəŋ]. Podobně je možno usuzovat pro diskutovanou finálu: jedná se o /iəŋ/, kde se centrála stěhuje vzhůru a vzniká [iɪŋ]. Protože však v pekingštině neexistuje kontrast krátkých a dlouhých samohlásek, finála se zapisuje jednoduše jako [iŋ] (viz též níže jeho zápis /yən/, který je analogický). Wang dále argumentuje erizací: pokud se finála erizuje, její výslovnost je [iəɪ], nikoli [ɪɪ]. (Tento fakt ovšem můžeme vysvětlit artikulačně – při vyslovení vysoké samohlásky lze jen těžko obrátit špičku jazyka vzad, jak to erizace vyžaduje, proto je třeba vložit neutrální samohlásku [ə], která nemá fonologickou hodnotu.)

● **finála /iəŋ/** (v pinyinu **-ing**)

V názoru na výslovnost této finály pozorujeme značnou nejednotu. V zápisu se většinou objevuje schwa, tedy [iəŋ] nebo [jəŋ]. Li 1999:45 píše [i³ŋ] a objasňuje: „Samohláska [ə] nezmizela, pouze je při percepci potlačena akusticky výraznějším [i].“ Pinyin přijímá finálu **-ing**. Popisy, které se o něj opírají, výslovnost píšou různě. Např. Wu 1992:122 má [iəŋ], přičemž [ə] přičítá **přechodu artikulace mezi předním a zadním elementem**. (upozorňuje však i na možnou fonologickou interpretaci této finály jako **i + eng**). Stejným způsobem vysvětluje přítomnost [ə] Zhu 1997:138. Podobně Cao 2002:82 píše [iəŋ]; upozorňuje dokonce na možnou výslovnost se zadnějším a napjatějším [ɻ]. Lin & Wang 2003:114 píšou sice [iŋ], ale podotýkají: „Ve finále **-ing** se mezi oběma elementy objevuje přechodový zvuk [ə]. Lze ji tedy zapisovat i jako [iəŋ].“ Opět další autoři píšou [iŋ] a přechodový element vůbec nezmiňují, např. Huang & Liao 2002:67. Jiní proti [ə] přímo brojí, např. Xu 1999:61. Píše [iŋ] a dodává: „Někteří lidé říkají **i + eng**, to je však chybné.“ Podobně Hu Fang (osobní rozmluva) se domnívá, že výslovnost ve standardní *putonghua* je [iŋ], kdežto výslovnost [i³ŋ] pokládá za vyloženě pekingskou. Wang Fushi 1963:119 však upozorňuje, že zatímco v 1. a 2. tónu je správná výslovnost [iŋ], tak ve 3. a 4. tónu je zřetelně slyšet [iəŋ]. Pro tento zápis dále argumentuje erizací: erizovaná podoba dané finály zní pro všechny tóny jako [i³ɪ]. Li 1999:45 podotýká, že podle jeho pozorování je u rodilých mluvčích z Pekingu [ə] přítomno ve *všech* tónech – aspoň tedy v pomalé, pečlivé řeči.

My přijímáme v duchu pinyin **-ing** a volíme zápis [i³ŋ] (přechodový zvuk [ə] je pro nás glida bez fonologické hodnoty). Domníváme se, že výslovnost [iŋ] zní nepřirozeně. Přechodový element dodává této finále specifickou kvalitu, zejména při nulové iniciále (*ying*) a při třetím tónu. Ve výslovnosti některých mluvčích *putonghua* je přechodový element dosti výrazný (bez ohledu na tón slabiky), můžeme zaslechnout nejen [i³ŋ], ale vyloženě [jəŋ]. Pokládáme proto za vhodné tuto charakteristiku v transkripci postihnout.

Poznámka: Přítomnost přechodového [ə] mezi předním [i] a zadním [ŋ] je z hlediska artikulace zcela pohodlná. Zhu 1997:138 vysvětluje vznik tohoto „přechodového zvuku“ (*guòdùyīn* 过度音) následovně: vzdálenost mezi přední centrálou a zadní nosovkou je velká – při artikulaci [i] je hřbet jazyka pozvednut, kdežto zadní část jazyka je relativně nízko. Pokud se má toto postavení přeměnit na postavení pro artikulaci velární nosovky [ŋ], nevyhnutelně proběhne přechodová fáze v podobě [ə]. My však k tomuto výkladu dodejme, že ve skutečnosti objevení tohoto přechodného elementu není nevyhnutelné – nastavení jazyka pro samohlásku [i] a ještě spíše pro [ɪ] může přetrvávat, přičemž zároveň dochází k intenzi pro [ŋ] – např. jako v první slabice českého slova *linka*.

● **finála /uən/** (v pinyinu **-u(e)n**)

Téměř všechny popisy včetně pinyinu zde **přijímají centrálu /ə/**, která se za určitých okolností realizuje nevýrazně, výslovnost finály je pak [u^ən]; děje se tak v závislosti na tónu slabiky (viz kap. **Zdroje dalších modifikací samohlásek**). Naopak výrazná je při nulové iniciále – tj. ve slabice /uən/ *wen*. Taktéž u slabik ve 3. tónu: [uən].

Čínské popisy opírající se o pinyin nejčastěji uvádějí výslovnost [uən] – např. Wu 1992:118. Autoři přitom většinou upozorňují na kolísající výraznost realizace centrály *e* v závislosti na iniciále a na tónu. Např. Wang et al. 2002:56 upozorňují, že při nulové iniciále nebo při velární iniciále *g, k, h* se centrála [ə] realizuje poměrně výrazně, kdežto po ostatních iniciálách je dosti nevýrazná. Také Xu 1999:64 uvádí, že podle tónu a podle toho, jaká iniciála je přítomna, dochází k malým změnám výslovnosti: může být [wu^ən] (*wēn, wén*), [wən] (*wěn, wèn, gǔn, kùn*), [u^ən] (*sūn, cùn, hūn, hún*), [un] (*zūn, lūn*) (my dodejme, že i v posledním případě se centrála určitým způsobem manifestuje – a to v podobě delabializace). Autor podotýká, že tyto změny jsou analogické se změnami, k nimž dochází u finály *-uei*. Podobně Wu 1992:118 upozorňuje, že samohláska [ə] prakticky mizí u slabik v 1. a 2. tónu a po apikálních iniciálách (které jediné přicházejí v úvahu vedle *g, k, h*).

Protože se centrála ve slabikách s iniciálou realizuje v řadě případů nevýrazně, někteří autoři **interpretují [ə] jako glidu** vsouvanou až na povrchové rovině, nikoli jako centrálu. Mají tedy podkladové /un/. Příkladem je Kratochvíl 1968:34. Píše: „Ve slabikách ukončených nosovkou *n*, které předchází jednoduchý vokál *u*, přesun jazyka z jedné pozice do druhé není vždy přímý, nýbrž může mírně poklesat do přechodové střední středové pozice. Z toho důvodu se ve většině těchto slabik objevuje mezi *u* a *n* střední středové [ə]. Např. *lùn* [luən], *wèn* [wuən]“. Podobně Lin 2007:176 má podkladové /un/, při realizaci vkládá [ə] (*mid vowel insertion*): [uən]. O modifikacích vlivem tónu nehovoří. Pro čínské popisy je tento přístup spíše vyjimečný (neodpovídá totiž pinyinu). Nabízejí jej např. Lin & Wang 2003:113: „Finály *-en, -in, -un, -ün* jsou bez mediály, avšak u *-un* se mezi centrálou *u* a nosovkou objevuje velice lehoučký přechodový zvuk [ə], který je patrný zejména při nulové iniciále a po velárních iniciálách. Proto lze danou finálu transkribovat i jako [uən].“ V této práci volíme transkripci [wən], přičemž je třeba upozornit na modifikace výslovnosti centrály podle tónu a iniciály.

Ať už je finála fonologicky analyzována tak či onak, může mít následující výslovnosti: [wən], [u^ən], [un]. Ortografie pinyinu využívá tendence k potlačení centrály a zachycuje ji pouze v základní podobě finály: *-uen*, a ve slabice s nulovou iniciálou: *wen*. Ve slabikách s obsazenou iniciálou se centrála vypouští: tedy *sun, lun, zun* apod., nikoli **suen, *luen, *zuen* apod.

Pokud jde o **mediálu /u/**, Howie 1976:6 se domnívá, že se v této finále (a také v /uəŋ/) realizuje jako méně napjaté [u], a to jestliže je slabika v 1. nebo 2. tónu a má obsazenou iniciálu, např. /xuən¹/ *hūn* 昏 „omdlít“ [xun].

● **finála /uəŋ/** (v pinyinu **-ueng / -ong**)

Při nulové iniciále je výslovnost [wəŋ] (jediná řídká slabika *weng*, např. /uəŋ¹ 翁 „stařec“). Avšak při obsazené iniciále segment /ə/ ve výslovnosti zcela mizí, výslovnost je [uŋ] (ve slabikách *long*, *song* atd., např. /luəŋ² 龍 „drak“ → [luŋ]). Je tedy možno přijmout **jedinou finálu** s dvěma pozičními variantami. Takovou analýzu uplatňují vedle Dragunovových četní autoři. V jejím rámci jsou přitom možná dvě řešení. Prvním je přijetí podkladového /uəŋ/. Pokud je iniciála obsazená, **v realizaci se eliminuje schwa**: např. /suəŋ/ → [suŋ]. Tak Dragunov & Dragunova 67 mají podkladové /uəŋ/, které se realizuje buď jako [uəŋ], nebo při obsazené iniciále jako [uŋ]; autoři prostě konstatují, že komponent /ə/ ve výslovnosti mizí. Řešení tohoto typu volí také Cheng 22. Má podkladové /uəŋ/ (s neobvyklým /ɤ/), které se realizuje buď jako [uəŋ], nebo jako [uŋ]. Pro zmizení hlavní samohlásky stanovuje pravidla: realizaci [uŋ] vyprodukuje pomocí pravidla *schwa deletion rule* (před kterým musí ovšem aplikovat ještě *mid vowel laxing rule*: [ɤ] → [ə]). Obrácené řešení je přijetí podkladového /uŋ/, do něž se naopak při neobsazené iniciále **povrchově vkládá schwa**. Tak postupuje Lin 179. Pro slabiku s nulovou iniciálou odvozuje z podkladového /uŋ/ povrchové [wəŋ] pomocí procesu *schwa insertion*. Má tedy /uŋ/ [uŋ, wəŋ]. Proces *schwa insertion* popisuje takto: je zapotřebí vyplnit préturu, která v její analýze nemůže zůstat prázdná, když následuje vysoký vokál; /u/ se tedy v podobě glidy [w] stěhuje do prétury, pozici hlavní samohlásky vyplní neutrální [ə].

Jinou možností je respektovat odlišnost ve výslovnosti a zavést **dvě samostatné finály**, které jsou v komplementární distribuci. Tak postupují např. Duanmu (/uəŋ/, /uŋ/) nebo Chao (/ueng/, /ong/). Též abeceda pinyin (-ueng, -ong).

Ještě se věnujme **výslovnosti samohlásky /u/** v této finále, **pokud je iniciála obsazena**, např. ve slabikách /tuŋ/, /suŋ/ atd. Ve výslovnosti mnoha pekingských mluvčích nedosahuje vysokého napjatého [u], nýbrž je poněkud **otevřenější a méně napjatá**, takže jí odpovídá zápis [ʊ] (obdobná situace je ve finále **-iong**, viz níže). Tedy např. /tuŋ⁴ 动 动 „hýbat se“ → [tʊŋ]. Howie 1976:6 nebo Lee & Zee 111 toto reflektují a zapisují vokál jako [ʊ]. Např. /xuəŋ¹ 轰 „bouchnout“ [xʊŋ]. Transkripci [ʊŋ] má také např. Wu 1992:123. Na sníženou výslovnost upozorňuje též Cao 2002:83, který kromě [ʊŋ] zmiňuje ještě otevřenější realizaci [oŋ]. Domnívá se však, že ve výuce má být artikulačním cílem [u]. Lin 2007:178 uvádí dokonce ještě otevřenější realizaci: [ɔŋ]. Podotýká: „Ve výslovnosti některých mluvčích zaznívá /uŋ/ spíše jako [ɔŋ], a /yŋ/ spíše jako [jɔŋ]. Dále si Lin všimá (269), že na Taiwanu dokonce převážná většina mluvčích standardní čínštiny vyslovuje [oŋ] nebo [ɔŋ], např. *dong* [tɔŋ]. (Podobně v **-eng**, pokud mu předchází labiála, např. *peng* [p^hoŋ]). Lin 2007:269 konstatuje: „Tato zákonitost... je natolik převládající, že ji můžeme pokládat za součást místní výslovnostní normy“. My dodejme, že zde můžeme hledat jeden z důvodů, proč pinyin nepíše **-ung**, **-iung**, nýbrž **-ong**, **-iong**. Pro Čecha se tento zápis může jevit jako zvláštní, protože zvuk reprezentovaný v češtině písmenem „o“ je pro něj značně vzdálen od zvuku reprezentovaného písmenem „u“. Avšak připomeňme, že české „o“ není polozavřené [o], ale spíše polootevřené [ɔ] (Duběda 2005:106).

V této práci se odchylujeme od pojetí pinyin: přijali jsme jediné podkladové /uŋ/ (podobně jako Lin; k důvodům viz též kap. **Inventář fonologických finál**). V rámci pinyinové ortografie pak tuto finálu zapisujeme jako **-ong**. Při obsazené iniciále jí připisujeme realizaci [ʊŋ] (opíráme se o Howieho) Formu s nulovou iniciálou analyzujeme takto: před /u/ se objevuje homorgánní glida (tak jako v jiných případech vysoké centrály následující po nulové iniciále). Vzniká [wʊŋ]. To však není konečná podoba. Mezi centrálou a nosovkou ještě zaznívá přechodový element [ə], nebo spíš zadnější [ʌ]. Budeme jej

pokládat za element vznikající jako produkt delabializace (nikoli za centrálu). Výsledný zápis je [wo^hŋ]. Při obsazené iniciále mírné zaokrouhlení centrály přetrvává až k terminále, koncová nosovka se jemně labializuje: např. tedy *lóng* 龍 „drak“ zazní jako [lɔŋ^w]. Otázka, proč při nulové iniciále dochází k delabializaci, kdežto při nenulové iniciále nikoli, zůstává otevřená.

● **finála /yən/ (v pinyinu -ün)**

Dragunovovi a mnozí další se drží pohledu tradiční čínské fonologie a analyzují tuto finálu jako spojení /y/ + /ən/, tedy jako /yən/ (patřící do *cuokou hu*), přestože se ve výslovnosti žádné [ə] neobjevuje (jak připomíná Wang Li 1998:22). Avšak někteří autoři zohledňují skutečnou výslovnost [yn] a analyzují tuto finálu jako /yn/. Tak postupuje i pinyin (píše -ün, výslovnost bývá udávána jako [yn] – např. Huang & Liao 2002:67). Wu 1992:119 na tradiční popis implicitně naráží, přestože se drží pinyinu: „Protože samohláska *ü* funguje ve finále -ün jako hlavní samohláska [tj. ve výslovnosti je nukleem], obvykle se pokládá za centrálu, nikoli za mediálu. Samohláska *ü* a přední nosovka *n* jsou si artikulačním místem velmi blízko, takže není třeba přecházet přes [ə]. To je velmi přirozeně vypuštěno.“ Zde je třeba upřesnit, že mezi [y] a [n] dochází k **delabializaci**, kterou lze pokládat za pozůstatek centrály – děje se to zejména při neobsazené iniciále (*yun*). Všimají si toho např. Norman 1988:143 nebo Švarný 1998:III 75. Delabializaci lze zapsat povýšeným symbolem buď [i̥] nebo [ɪ] (koutky však nejsou vyostřeny), případně středním [ī]. Např. tedy *yún* 云 „oblak“ → [ɥy^hn]. Zmíněný element může být pokládán buďto za pozůstatek centrály /ə/ (pro analýzu /yən/), anebo za produkt delabializace bez fonologické hodnoty (pro analýzu /yn/). Většina autorů ovšem v transkripci žádný takový prvek neuvádí a na delabializaci neupozorňuje. Např. Chao 1934:45 má /yən/ s realizací [yn]. Podobně Cheng 22 má /üɲn/ s výslovností [yn], v realizaci ruší středovou samohlásku pomocí *schwa deletion rule*. Také Lin 176, která má fonologicky /yn/, píše výslovnost jako [yn]; o delabializaci se nezmiňuje. Xu 1999:60 říká, že někteří lidé finálu vyslovují jako *ü + en*, a že tato výslovnost je nesprávná (popisy opírající se o pinyin si delabializace vesměs nevšímají; výjimkou je Cao 2002:81, ač sám píše [yn]). Jiní autoři však na přítomnost nevýrazného vysokého nezaokrouhleného elementu mezi [y] a [n] upozorňují: např. Dragunov & Dragunova 69, kteří mají /yən/, výslovnost udávají [y^hn]. Nicméně podotýkají, že komponent [i̥] je velmi oslabený a často mizí úplně. Dow 1972:83 uvádí pro nulovou iniciálu [ɥ^hn], pro obsazenou iniciálu [yn]. Odráží tak skutečnost, že při obsazené iniciále nedochází k úplné delabializaci, zaokrouhlení v jemné podobě přetrvává (např. v *qún* 群 „dav“).

Vyjímečně některé analýzy interpretují nelabializovaný element mezi [y] a [n] jako *fonetický* nukleus slabiky. Tak Wang Fushi 1963:119 (na rozdíl od pinyinu) preferuje podkladové /yən/, které se realizuje jako [y^hin] nebo [ym]. Argumentuje mj. erizací: pokud se finála erizuje, její výslovnost není *[y^hɪ], nýbrž [y^hɪ]. Tuto výslovnost bychom sice mohli vysvětlit pohodlím artikulace – při vyslovení vysoké samohlásky lze jen těžko obrátit špičku jazyka vzad, proto je třeba vložit neutrální samohlásku [ə]. Avšak Wang postupuje jinak (analogicky jako u /iən/ – viz výše). V diskutované finále /yən/ se podle něj centrála stěhuje vzhůru a vzniká [y^hin] nebo [ym], které se pro jednoduchost zapisuje jako [yn]. Na Wanga se odvolává Li 1999:42. Finálu analyzuje jako /yən/ s výslovností [i̥^hin], přičemž se hlásí k tomu, že se odchyluje od tradiční analýzy: „Moje pozorování týkající se pinyinové finály -ün se liší od tradičního pojetí. Beru v úvahu fakt, že labializace začíná již v přetučce a končí před vrcholem slabiky. Zatímco tradiční popisy se spokojují s tím, že za labio-palatální pokládají *nukleus* [tj. že slabika má ve výslovnosti nukleus [y]], tak já vysvětluji labialitu přítomností labio-palatální *mediály*, kdežto nukleus píšu nezaokrouhleným vokálem. Toto pozorování je potvrzeno Fushi Wangem.“

Nezaokrouhlený nukleus má také Duanmu 65. Přijímá podkladové /uin/, kterému odpovídá povrchové [win] (připomeňme, že /y/ je pro něj kombinací /i/ + /u/). Element [w] je glida, která je v jeho modelu součástí prétury. Pokud je **iniciála obsazena** (může to být pouze některá z palatál **j, q, x**), realizuje se [w] v podobě [w̥] jako sekundární artikulace k iniciále. Např. tedy pinyinové *xun* má jako /suin/ [ç̥in]. Pokud je **iniciála nulová**, Duanmu z [win] pomocí procesu *G-spreading* odvozuje formu [ɥin]: podkladové /i/ se rozířuje do prétury, kde spolu s /u/ vytváří [ɥ]. Pinyinové *yun* má tedy jako /uin/ [ɥin]. Realizace [ɥin] by odpovídala podkladové struktuře /yin/, ta je ovšem pro Duanmu nepřijatelná z hlediska omezení *Dissimilation* – jde o přítomnost dvou palatálních zvuků – proto ji nemohl přijmout jako podkladovou. Konstatoval však (62, 66), že fonetická podoba některých fonologicky nepřijatelných forem je identická s takovými fonetickými formami, jejichž fonologická forma je přijatelná. V tomto smyslu pokládá [ɥin] za realizaci podkladového /uin/.

V naší práci přijímáme v souladu s pinyinem **-ün**, ve výslovnosti zachycujeme delabializaci: [y^hn]. Ještě dodejme, že – přísně vzato – by byl pro naznačení delabializace vhodnější symbol [i̥]. Symbol [i] totiž implikuje jistou zaostřenost koutků, která v tomto případě není na místě. Protože však je symbol [i̥] neobvyklý a navíc by byl v povýšené podobě graficky nezřetelný, nezvolili jsme jej.

● **finála /yəŋ/** (v pinyinu **-iong**)

Tato finála bývá fonologicky analyzována značně rozmanitě, jak jsme ukázali v kap. **Inventář fonologických finál**. Jako **mediála** bývá nejčastěji přijímáno /y/, neboť tradiční fonologie řadí tuto finálu do *cuokou hu*. Jindy bývá uváděna mediála /i/ (např. Lee & Zee 111, nebo pinyin, kde je **-iong**), což odpovídá výslovnosti řady Pekiňanů. Určitá labializace mediály pak může být interpretována jako anticipace následující zaokrouhlené centrály. Pokud se podíváme na skutečnou výslovnost, není zde jednoznačný argument. Zaokrouhlení u mediály sice bývá, ale není příliš výrazné, navíc výslovnost u jednotlivých mluvčích může kolísat (někteří autoři na to upozorňují – Lin & Wang 2003:114). Tak např. Dragunov & Dragunova 69 mají /yəŋ/, výslovnost udávají [y̥ŋ]. Podotýkají ovšem, že často se lze setkat s výslovností [i̥ŋ]. Podobně Spěšněv 2003:73 píše, že mediála často přichází o svou labializovanost, čímž se mění na [i]. Shrňme-li, v transkripci mediály není jednota – je buď zapisována jako [y], resp. [ɥ], nebo jako [i̥], resp. [j].

Pokud jde o výslovnost **centrály** (podkladové /ə/), bývá v drtivé většině udávána jako zaokrouhlené [u]. Někteří mluvčí však mohou centrálu vyslovovat jako nižší [ʊ], nebo dokonce [o] nebo [ɔ]. Všimá si toho např. Lin 178 – viz výše. Transkripci [iʊŋ] má např. Wu 1992:123 nebo Lee & Zee 111. Výjimkou je Cheng 1973:22. Má /üxŋ/ s výslovností [üəŋ], přičemž připouští, že tento zápis výslovnosti nemusí být zcela adekvátní. Také Wang Fushi 1963:120, který má [yəŋ], a Dow 1972:83, který má [Yəŋ].

Pokud má slabika obsazenu iniciálu, **zaokrouhlení centrály přetrvává**, nosovka se mírně labializuje: /ŋ̥/ (např. v *xiong*)

Popisy opírající se o **pinyin** se musí vyrovnat s faktem, že pinyin (HPF) píše **-iong** a finálu řadí v tabulce do kategorie *qichi*, přestože tradiční fonologie ji řadí to *cuokou*. Někdy ji proto autoři přeznačují do *cuokou*. Výslovnost udávají různě: [yŋ], [yʊŋ], [yɔŋ], [iʊŋ], [iɔŋ]. Tak např. Wu 1992:123 uvádí, že mediálou je zde [y], přičemž výslovnost celé finály udává jako [yʊŋ]. Wang et al. 2002:58 finálu v tabulce řadí pod *cuokou*, neboť „tam patří z hlediska fonologického systému“. Dodávají, že i ve skutečné výslovnosti je mediála poněkud zaokrouhlená, takže finálu lze psát jako [yʊŋ] nebo [yɔŋ]. Xu 1999:65 jí však přičítá mediálu *i*. Výslovnost zapisuje jako [iʊŋ]. Podotýká aspoň, že úzký zápis by byl [iyʊŋ]. Dále připouští, že někteří autoři ve snaze odrazit historický

fonologický systém čínštiny a souvislost s výslovností v jiných dialektech řadí tuto finálu do *cuokou*. Lin & Wang 2003:114 uvádějí čtení [yŋ], přičemž ovšem upozorňují, že mezi oběma elementy je přechodový zvuk [u], takže je možno ji zapsat i jako [yuŋ]. Někteří Pekiňané prý ji vyslovují jako *qichi*, tedy [iŋ] nebo [ioŋ]. Také Cao 2002:84 má [iuŋ] a podotýká, že někteří Pekiňané ji vyslovují jako [ioŋ], jiní zase jako [yŋ]. Huang & Liao 2002:67 (mají ji v *cuokou*) píšou [yŋ], přičemž poznamenávají: „Přísně vzato, správný zápis by byl [yuŋ], ovšem u se realizuje nevýrazně a z metodologického hlediska výuky není záhodno jej zachycovat“.

Duanmu má podkladové /iuŋ/. Připomeňme, že tato finála se vyskytuje pouze po palatálách *j, q, x* nebo s nulovou iniciálou. Pokud je **iniciála obsazená**, nukleus /u/ se rozšiřuje do préture, kde se realizuje v podobě [ʷ] jako sekundární artikulace k iniciále. Součástí préture je i prenukleární glida (fonologicky /i/), které se uplatňuje jako palatalizace iniciální souhlásky. Např. tedy pinyinové *xiōng* 凶 „divoký“ má Duanmu jako /siuŋ¹ [ç^wuŋ]. Při **nulové iniciále** udává Duanmu výslovnost jako [ɥuŋ]. Např. tedy pinyinové *yòng* 用 „používat“ má Duanmu jako /iuŋ⁴ [ɥuŋ]. Objevení povrchového [ɥ] vysvětluje opět pomocí procesu **G-spreading**: samohláska /u/ se z nukleu rozšiřuje do préture. Tam spolu s /i/ vytváří [ɥ]. Realizace [ɥuŋ] by sice odpovídala podkladové struktuře /yuŋ/, ta je ovšem pro Duanmu nepřijatelná z hlediska omezení *Dissimilation* – jde o přítomnost dvou zaokrouhlených hlásek, proto ji nemohl přijmout jako podkladovou. Protože však podle něj fonetická podoba některých fonologicky nepřijatelných forem je identická s takovými fonetickými formami, které jsou fonologicky přijatelné, v tomto smyslu pokládá [ɥuŋ] za realizaci podkladového /iuŋ/ (při nulové iniciále).

Lin 178 má podkladové /yŋ/. Aby napravila nevyhovující fonetickou formu *[yŋ], aplikuje proces, který nazývá **high vowel split**: podobně jako Duanmu rozčleňuje /y/ na [i], [u]. Segment [i] včleňuje do préture, kde se realizuje jako glida [j], zatímco [u] zůstává v nukleu. Dospívá k povrchové formě [juŋ].

V naší práci v souladu s tradičním přístupem, pinyinem i převládající výslovností přijímáme stanovisko, že finála má strukturu ^GV^C. Pokud jde o mediálu, navzdory pinyinovému zápisu *-iong*, který jinak dodržujeme, se domníváme, že jako podkladovou mediálou je lépe přijmout /y/. Finálu proto řadíme do *cuokou*. Centrálu budeme psát nižším [u]. Celá finála je tedy [ɥuŋ]. Je přitom vhodné upozornit, že mediála nemusí být příliš zaokrouhlená a může přecházet v [j].

4.20 VÝSLOVNOST SLABIK S NULOVOU INICIÁLOU

Pokud se finála nepojí s iniciální souhláskou a **vystupuje jako samostatná slabika**, jejím prvním segmentem je vokalický foném. Ve výslovnosti se však na začátku takové slabiky může objevit **nevýrazný element konsonantického charakteru**. Podle práce Chao 1968:20 může mít slabika s nulovou iniciálou **“pure vocalic beginning”**, tj. měkčí hlasové nasazení bez náznaku striktury. Chao připouští tuto možnost pro všechny případy, bez ohledu na počáteční samohlásku finály. Kromtoho se zde může objevit element s mírnou strikturou – má charakter buď **aproximanty**, nebo **frikativy**, nebo **rázu** (glotální okluzivy). Jeho konkrétní podoba závisí na typu první samohlásky slabiky. Někteří autoři tento element interpretují jako alofon tzv. „nulové iniciály“, kterou přijímají jako foném. V kapitole **Nulová iniciála** jsme problematiku vyložili z širšího hlediska, v této kapitole se budeme věnovat výslovnosti konkrétních slabik s nulovou iniciálou. Poté, co nastíníme pojetí autorů opírajících se o pinyin, předložíme vlastní řešení.

POPISY OPÍRAJÍCÍ SE O PINYIN

HPF zavádí pro slabiky s neobsazenou iniciálou určité pravopisné úpravy (viz kap. **Finály v pinyinu**), aniž by nějak upřesňoval jejich výslovnost. Autoři opírající se o pinyin však obvykle činí o výslovnosti takových slabik více či méně podrobnou zmínku. Hovoří přitom o nulové iniciále **líng shēngmǔ** 零声母 ve smyslu „neobsazená iniciála“, nikoli ve smyslu fonému. Vcelku stručně se o ní zmiňují Huang & Liao 2002:42. Taktéž Lin & Wang 2003:106, kteří distribuci elementů, které se zde objevují, propojují s tradičními kategoriemi finál *si hu*: „Když Pekiňané vyslovují slabiky s nulovou iniciálou, přidávají na začátek slabiky glotální souhlásku anebo polosamohlásku: před finály typu *kaikou* se často objevuje lehká glotální okluziva [ʔ] nebo glotální frikativa [ɣ]... před finály typu *qichi, hekou a cuokou* se často objevuje homorgánní polosamohláska [j, w, ɥ]...“ Obširnější výklad mají Wang et al. 2002:42. Píší: „Pokud jde o výslovnost slabik s nulovou iniciálou, přísně vzato nemají čistě vokální začátek. Slabiky začínající na vysokou samohlásku [i], [u], [y] často ve skutečné výslovnosti na začátku přibírají slabou homorgánní frikativu, což je vlastně odpovídající polosamohláska [tato formulace je dokladem určitého směřování frikativ a aproximant, které není vhodné]. Např. *yí* 移 „stěhovat“ se čte [ji], *Wú* 吴 (příjmení) se čte [wu], *yú* 鱼 „ryba“ se čte [ɥy]... slabiky, které začínají na samohlásku [a], [o], [ɤ], často přibírají slabou glotální okluzivu [ʔ]. Např. *ān* 安 „mír“ se čte [ʔan], *ōu* 藕 „lotosový kořen“ se čte [ʔou], è 恶 „zlý“ se čte [ʔɤ]. Zvuk souhláskového typu, který slabiky s nulovou iniciálou takto přibírají, nemá distinktivní funkci, takže v transkripci se obvykle nazachycuje.“ Podobně Wu 1992:79. Rozlišuje [j, w, ɥ] objevující se před vysokými vokály, a [ʔ], [ɣ] objevující se před ne-vysokými vokály. Pojem „nulová iniciála“ však úzce vztahuje (podobně jako Chao 1968) jen k finálám, které jsou typu *kaikou*: „U Pekiňanů obvykle nacházíme dva typy výslovnosti nulové iniciály: v prvním případě slabika začíná na slabou znělou velární frikativu [ɣ] a pak pokračuje finála, v druhém případě slabika začíná na glotální okluzivu [ʔ] a pak pokračuje finála.“ Velmi ojedinělý je Lü Shuxiang et al. 1966:51. Mezi fonetickými (!) iniciálními souhláskami uvádí ve velární řadě [θ], které reprezentuje realizaci *ling shengmu*.

Někteří autoři zdůrazňují, že zvláštnosti začátku takových slabik nejsou výrazné či významné. Např. Cao 2002:53 píše: „Protože tento frikativní element [má na mysli aproximanty [j, w, ɥ]], nebo glotální element [má na mysli ráz aj. před *lal, lel, lol*] je poměrně slabý, navíc může i nemusí být přítomen a nemá distinktivní funkci, není třeba jej v transkripci zachycovat...“ (Poznamenejme, že i ve Caově formulaci dochází k určitému směřování frikativ a aproximant).

partikule *a* 啊

Tato partikule je zvláštním případem slabiky s nulovou iniciálou. Výklad o jejím chování obvykle nacházíme v oddílu *Yīn biàn* 音变 „Změny zvuků“. Pokud jde o výslovnost této partikule, bývá uváděno zhruba totéž, co jsme předložili v kapitole **Nulová iniciála**. Např. Wang et al. 2002:124 udávají tyto změny:

po <i>-a</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [ia]	zápis: 呀
po <i>-e, -o</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [a] nebo [ia]	zápis: 啊, 呀
po <i>-i, -ü</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [ia]	zápis: 呀
po <i>-i [ɿ]</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [a] nebo [za]	zápis: 啊
po <i>-i [ʅ], -r</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [a] nebo [za]	zápis: 啊
po <i>-u</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [ua]	zápis: 哇
po <i>-n</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [na]	zápis: 哪
po <i>-ng</i>	partikule <i>a</i> se vysloví jako [ŋa]	zápis: 啊

Vsouvání elementů [n], [ŋ] atd. čínští autoři označují jako *zēngyīn* 增音 „epenteze“. Wang et al. 2002:124 zdůrazňují, že je jím umožněno plynulé napojení slabik. Xu 1999:130 objasňuje mechanismus vsouvání podrobněji, přičemž vymezuje dvě situace:

1. Když předchozí slabika končí na **vysokou samohlásku nebo nosovku** (např. *nǐ a* 你啊, *kàn a* 看啊, *chéng a* 成啊), dochází ke **geminaci** posledního elementu této předchozí slabiky, čímž vzniká u partikule *ci* jako „iniciála“ (*tóumǔ* 头母). Např. *kàn a* 看啊 → *kàn na*. Jedná se o proces **asimilační** (*tóngguà* 同化).

2. Když předchozí slabika končí na **ne-vysokou samohlásku** (např. *dà a* 大啊, *hē a* 喝啊), v zájmu usnadnění výslovnosti se před partikuli *a* 啊 **vsouvá [j]**. Např. *dà a* 大啊 → *da ya*. Jedná se o proces **disimilační** (*yìhuà* 异化). Xu dodává, že pokud by se tak nestalo, výslovnost dvou stejných či podobných vokálů těsně za sebou by byla krajně nepohodlná – pauza není přípustná; zároveň je třeba zabezpečit, aby byly slyšitelné dvě slabiky. Vsunutím [j] se problém odstraní. Zhu 1997:164 pro tyto „disimilační“ případy podotýká, že vsunutá hláska zde má oddělovací funkci (*géyīn zuòyòng* 隔音作用), tj. zabezpečuje zřetelné vydělení dvou slabik.

ŘEŠENÍ PŘIJATÉ V TÉTO PRÁCI

V naší práci se držíme HPF, nulovou iniciálu **nepřijímáme jako foném**. I my počítáme s možným vsouváním určitých elementů do neobsazené pozice iniciály. Pro jejich vymezení se opíráme o průzkum Wu 2004b, na který jsme již odkazovali v kap. **Nulová iniciála** (Wu dospívá k obdobným závěrům jako Chao 1968:20 zmiňovaný výše). Před libovolnou samohláskou se může objevit **ø**, tj. *zhēn líng* 真零, „skutečná nula“. Je tím míněno totéž jako Chaův „*pure vocalic beginning*“. Před jednotlivými kategoriemi finál *hu* se kromtoho může objevit nevýrazná aproximanta, nebo frikativa, nebo ráz. Nyní podrobněji.

finála začíná ne-vysokou samohláskou

Wu 2004b:125 zjišťuje, že pokud slabika s nulovou iniciálou začíná na ne-vysokou samohlásku (tj. finály typu *kaikou*), tak

- naprostá většina mluvčích užívá „skutečnou nulu“ **ø** (přes 75%),
- malá část mluvčích užívá velární aproximantu **[u]** (necelých 19%),
- ještě méně jich užívá glotální okluzivu **[ʔ]** (něco přes 6%),
- frikativa **[ɣ]** se objevuje zcela okrajově (0,5%)

My budeme před ne-vysokým vokálem počítat pouze s možnostmi **[ʔ]** nebo **ø**. V transkripci slabik nebudeme tyto elementy zachycovat. Nevzniká tím žádný problém: na ráz před samohláskou je český student zvyklý z rodné řeči. Postačí proto upozornění, že daná slabika se nesmí propojit se slabikou předchozí, pokud tato končí na nosovku – tj. že **nedochází k přeslabikování**. Toho názoru je i Chao 1968:20: „Pro účely výuky... je nejjednodušším řešením, když budou studenti vyslovovat slabiky s nulovou iniciálou buď s normální samohláskou (*true vowel*), anebo s glotální okluzivou. Přitom se upozorní, že pokud předchozí slabika končí na terminálu **-n**, nesmí se slabiky propojit a **-n** je třeba vyslovit nezřetelně.“ (Chao doslova říká *slur*, „odbýt“).

Podobně Lin 2007:114: „Při výuce se studenti zpravidla neučí u slabik začínajících středovou nebo nízkou samohláskou, které mají nulovou iniciálu, vyslovovat na začátku nějaký zvuk. Avšak když je takováto slabika zřetelně a záměrně oddělena od slabiky předchozí, mnozí studenti a mluvčí na jejím začátku přirozeně uplatňují hlasivkovou explozivu. Mým doporučením pro studenty čínštiny je v takových slabikách jednoduše začít přímo středovou nebo nízkou samohláskou.“

finála začíná vysokou samohláskou /i/, /u/ nebo /y/

Wu 2004b:125 zjišťuje následující:

- Před /i/ (tj. před finálami typu *qichi*) se objevuje buď **ø** (téměř 50%), nebo [j] (cca 40%). Zcela okrajové jsou palatální frikativa [j] (cca 5,5%) a ráz [ʔ] (necelá 4%)
- Před /u/ (tj. před finálami typu *hekou*) naprosto převažuje [w] (cca 71%). Dosti často se objevuje **ø** (cca 25%). Zcela okrajové jsou labiovelární frikativa [ɱ] (3%) a ráz [ʔ] (1%).
- Před /y/ (tj. před finálami typu *cuokou*) se nejčastěji objevuje [ɥ] (téměř 43%). Dosti častá je dále labiopalatální frikativa (cca 26 %). Nežádka se objevuje **ø** (přes 20%). Řídký je ráz [ʔ] (cca 7%).

My budeme před vysokým vokálem počítat s následujícími možnostmi:

Pokud vysoký vokál vystupuje jako **centrála**, na neobsazenou pozici iniciály počítáme s vložením elementů [j], [w], [ɥ], připouštíme též **ø**. V transkripci slabik však vždy píšeme aproximantu. Přidáváme ji před samohláskový symbol: např. /in/ → [jin], /ün/ → [ɥyn].

Pokud vysoký vokál vystupuje jako **mediála**, zavedli jsme již dříve jeho transkripci aproximantou [j], [w], [ɥ] (viz kap. **Čínské polyftongy**). To platí, ať už je iniciála obsazená – např. /guan/ → [kwan], nebo neobsazená – např. /uan/ → [wan]. Neobsazenost iniciály ve slabikách s mediálou nespouští vsouvání žádného elementu, neboť jako iniciální konsonantická striktura zde funguje mediála (to, že v našem modelu slabiky nepatří do prétury, na tom nic nemění). Kdybychom však mediálu transkribovali jako neslabičnou samohlásku, pak bychom i zde mohli případně vsouvat element [j], [w], [ɥ], např. tedy /uan/ → [wɥan].

Celou situaci je možno přehledně znázornit v tabulce uvedené níže. Předkládá **pinyinový pravopis finál** v obou podobách – s obsazenou iniciálou (např. *-in* ve slabice *min*) a s nulovou iniciálou (např. *-in* ve slabice *yin*). Tabulka je uspořádána podle kategorií *si hu*. U finál začínajících vysokou samohláskou je příslušné *hu* rozděleno na dvě pole – dle toho, zda vysoký vokál funguje jako **centrála**, nebo jako **mediála**. Doplnujeme **transkripce výslovnosti** přijímané v této práci. Finály typu *kaikou hu* uvádíme jen v několika příkladech, neboť jejich pravopis ani transkripce se nemění. Transkripce finál obsahujících mediálu (vždy druhé pole příslušného *hu*) zůstává stejná, ať už je iniciála obsazená, či nulová.

Domníváme se, že dané řešení je pro potřeby výuky výhodné. Na jedné straně je transparentní a jednoduché. Na druhé straně dostatečně upozorňuje na problematiku nulové iniciály, kterou je vhodné uchopit hlouběji než jen prostřednictvím mechanicky naučených modifikací pinyinového pravopisu slabik – studenti v zápisu zprvu tápou, neboť neznají jeho vnitřní logiku (tj. proč se někdy *y*, *w* na začátek slabiky přidává, kdežto jindy se jím nahrazuje vokalický symbol).

pravopis finály a její výslovnost → kategorie <i>hu</i> finály ↓	při obsazené iniciále	při nulové iniciále	element vkládaný na začátek slabiky při nulové iniciále
<i>kaikou hu</i>	-a [a:] -an [an] -ang [aŋ] -ai [ạ] atd.....	a [a:] an [an] ang [aŋ] ai [ạ] atd.....	[ʔ], ø
<i>qichi hu</i>	-i [i:] -in [in] -ing [i'ŋ]	yi [ji:] yin [jin] ying [ji'ŋ]	[j], ø
	-ia [ja] -ie [je] -i(o)u [jo̤] -iao [jao̤] -ian [jɛn] -iang [jaŋ]	ya [ja] ye [je] you [jo̤] yao [jao̤] yan [jɛn] yang [jaŋ]	---
<i>hekou hu</i>	-u [u:] -ong [oŋ]	wu [wu:] weng [wo'ŋ]	[w], ø
	-ua [wa] -uo [wo^] -uai [wạ] -u(e)i [wẹ] -u(e)n [wɛn] -uan [wan] -uang [waŋ]	wa [wa] wo [wo^] wai [wạ] wei [wẹ] wen [wɛn] wan [wan] wang [waŋ]	---
<i>cuokou hu</i>	-ü [y:] -ün [y'n]	yu [ɥy:] yun [ɥy'n]	[ɥ], ø
	-üe [ɥe] -üan [ɥæn] -iong [ɥoŋ]	yue [ɥe] yuan [ɥæn] yong [ɥoŋ]	---

Obr. 1: Finály s obsazenou a s nulovou iniciálou – pravopisná podoba a výslovnost

4.21 ZDROJE DALŠÍCH MODIFIKACÍ SAMOHLÁSEK

Zvuková podoba finál nemusí být nutně taková, jak jsem popsali v předešlých kapitolách – a to i když se budeme stále pohybovat v rámci standardní výslovnosti. Mohou ji ovlivnit nejrůznější faktory. Jsou to zejména erizace slabiky, v níž finála vystupuje, tón slabiky, nepřízvučnost slabiky, větná intonace, stylové zabarvení, různé typy emocí, míra pečlivosti řeči, řečové tempo, mluvní návyky (idiolekt) jednotlivých mluvčích, jejich rodný dialekt aj. Tyto faktory vesměs překračují rámec izolované segmentální slabiky. Zasahují do roviny suprasegmentální (např. tón) a/nebo přicházejí v úvahu až v souvislé řeči (např. přízvuk, větná intonace). Takové modifikace jsou však již nad rámec naší práce. V této kapitole stručně zmíníme alespoň některé z vyjmenovaných faktorů, abychom naznačili rozmanitost výslovnosti finál / slabik, s níž se lze setkat v podmínkách skutečné řeči a na niž by měl student být připraven. V názvu kapitoly se sice hovoří o „modifikacích samohlásek“, avšak v zásadě jde o modifikace jakýchkoli segmentů ve finále včetně nosových terminál (připomeňme, že jejich konsonantický charakter je značně pokleslý a ani jejich fonologický status konsonantu není jednoznačný).

ERIZACE SLABIKY

U některých čínských slov (resp. morfémů) se setkáme s tzv. **erizovanou výslovností**. Erizace, čínsky *érhuà* 儿化, plní rozličné slovtvorné, gramatické a stylistické funkce. Artikulačně spočívá v pozvednutí až stočení špičky jazyka vzad během výslovnosti finály erizované slabiky, což propůjčuje vokálům retroflexní zabarvení. Změny postihují celou finálu, nejpatrnější jsou ovšem k jejímu konci. U některých slabik se navíc v důsledku erizace **mění segmentální struktura finály** – terminální elementy /n/, /ŋ/, /i/ ve výslovnosti mizí, neboť jsou s erizačním postavením jazyka nekompatibilní. Např. *mén* 门 [mən] „brána“ → *ménr* 门儿 [mən̚r]. Více k erizaci viz kap. **Obsazení pozic C, G, V, X** (odstavec „terminály“).

TÓN SLABIKY

U některých slabik se může v závislosti na tónu měnit **kvalita hlavní samohlásky**. Např. ve slabice /kuəi/ může /ə/ ve výslovnosti prakticky zmizet, pokud je slabika v 1. tónu (*guī* 龟 „želva“ → [kui]¹), zatímco ve 3. tónu bude výrazné (*guǐ* 鬼 „démon“ → [kuei]³).

Obecně lze říci, že 1. tón a též 2. tón mají tendenci u ne-vysokých vokálů způsobovat **větší zavřenost**, a to nejnápadněji u /ə/. Pokud jde o příčiny tohoto jevu, Duanmu 2002:74 podotýká, že nemá fonologicky žádné vysvětlení a že důvody jsou pravděpodobně fonetické (artikulační): při vysokých tónech (1. tón – vysoký rovný, 2. tón – vysoký stoupavý) je hrtan zvednut, což tlačí kořen jazyka vzhůru a výsledkem je vyšší samohláska. Při nízkých tónech (3. tón – hluboký rovný a 4. tón – klesavý) je naopak hrtan snižen, což pravděpodobně tlačí kořen jazyka dolů a dává vzniknout nižší samohlásce. Posuny tolerančního pole centrální směrem vzhůru, k nimž dochází u 1. tónu, zachycuje pomocí diagramů Spěšněv 2003:76.

Poznámka: Duanmu 2002:74 podotýká, že vliv tónu byl popsán pro středovou samohlásku /ə/; pro jiné samohlásky jej sice lze také předpokládat, ale neexistuje systematická studie. Jak je tomu s **nízkou centrálou /a/**? Můžeme říci pouze to, že ve slabice /uaŋ/ v 1. tónu (*wāng*) se centrála /a/ vyslovuje značně zavřeně, přičemž částečně přetrvává labializace, takže se vysloví téměř jako [o]. Čtení *wāng* má sice nepatrný počet morfémů, patří mezi ně však příjmení 汪 *Wāng*. U něj se z výše uvedeného důvodu někdy setkáváme se zápisem „Wong“, který ovšem není v souladu s pinyinem.

Které finály vliv tónu postihuje? Spěšněv 2006b:65 dospívá k závěru, změny jsou nejpatrnější u finál „plné sestavy“, tj. tvořených mediálou, centrálou a terminálou.

• Daný jev je nejvýraznější v **trojhláskách /iəu/, /uəi/**, kde je centrála obklopena vysokými elementy. Pokud je slabika ve 3. nebo 4. tónu, výslovností je plné [iəu], [uəi], bez iniciály pak [jou], [wei]. Avšak v 1. a 2. tónu hlavní samohláska prakticky mizí. Viz příklad výše (*guī*), nebo *liū* 溜 /liəu/¹ „klouzat“ → [liu]¹, nebo *duī* 堆 /tuəi/¹ „hromada“ → [tui]¹. Na tento jev upozorňuje již Chao 1934:45: „Ve finálách /iəu/, /uəi/ není samohláska ə slyšitelná, pokud je slabika v prvním nebo druhém tónu; ve třetím a čtvrtém tónu slyšitelná je. V /uəi/, pokud nepředchází žádná iniciální souhláska [tj. ve slabice *wei*], ə nemizí úplně v žádném z tónů“. Podobně popisují situaci též Hartman 1944, Dragunov & Dragunova 67,69, Cheng 22, Norman 1988:141, Wu 1992:109, Xu 1999:57, Wang 1998:22, Wang & kol. 2002:56, Švarný 1998 III:74, Halliday 2005b:306 aj. Dragunovovi tyto modifikace dokonce jemně odrážejí v transkripci: finálu /iəu/ ve 3. a 4. tónu píšou [jou], v 1. a 2. tónu [i^ou]. Finálu /uəi/ ve 3. a 4. tónu píšou [uəi], samostatně ve všech tónech [weɪ], v 1. a 2. tónu [u^ei]. My se však k takovému fonetickému detailu nebudeme uchylovat, na modifikaci pouze slovně upozorňujeme.

K finále /uəi/ ještě dodejme, že centrála /ə/ má tendenci se realizovat plně bez ohledu na tón, pokud se pojí s **iniciálou velární (g, k, h) nebo nulovou (wei)**. Jedná se o slabiky *guī* /kuəi/, *kuī* /k^huəi/, *huī* /xuəi/, *wēi* /uəi/. Upozorňuje na to např. Zhu 1997:130, zmínku činí též Norman 1988:143.

Poznámka: Je zajímavé, že popsaná redukce centrály nefunguje u těch slabik vyslovovaných ve 2. tónu, které mají **etymologický 3. tón**. Podle pravidla sandhi tónů pro 3. tón se sekvence 3 + 3 disimuluje na 2 + 3. Pro finálu /iəu/ pozorujeme, že v sekvencích 2 + 3 dochází u morfémů s etymologickým 2. tónem k redukci centrály, tak jak bylo řečeno výše – např. ve výrazu *yóu bǐ* 油笔 „fixa“ (dosl. „mastný štětec“) se centrála v *yóu* redukuje. Ovšem u morfémů s etymologickým 3. tónem, který je povrchově přeměněn na 2. tón, se centrála uchovává: *yóu bǐ* 有笔 „mít štětec“ → *yóu bǐ*: centrála v *yóu* nemizí. To je jedním z argumentů, proč se nabízí 3. tón, který je před dalším 3. tónem přeměněn na 2. tón, pokládat spíše za **aloton 3. tónu**, než za „skutečný“ 2. tón. Názory zde nejsou jednotné. Tato diskuse je ovšem mimo rámec naší práce.

• Obdobný proces nastává vedle zmíněných trojhlásek také **ve finále /uən/**: ve 3. a 4. tónu je výslovnost [uən], při nulové iniciále [wən]. Pokud je však slabika v 1. či 2. tónu, centrála se realizuje nevýrazně, výslovnost je [u^on]. Např. 蹲 /duən/¹ „dřepět“ → [du^on]¹, případně až [dun]¹ (každopádně však dochází k delabializaci, kterou lze eventuelně pokládat za pozůstatek centrály). Viz např. Xu 1999:64. Práce Wang & kol. 2002:56 a Lin & Wang 2003:113 dále upřesňují, že centrála je značně zřetelná především po velárních iniciálách **g, k, h** (*gun, kun, hun*) a po nulové iniciále (*wen*).

• Méně patrný je vliv tónu u **klesavých dvojhlásek**: pro /əi/, /əu/ Dragunov & Dragunova 65 uvádějí, že centrála je v 1. a 2. tónu poněkud zavřenější než ve 3. a 4. tónu.

• **Ve finálách tvořených monoftongem (/a/, /ə/ atd.)** nemá tón na kvalitu samohlásky vliv, jak na základě experimentů konstatuje Spěšněv 2006b:40.

Extrémní je v tomto směru Fu Maoji 1956, který segmentálně stejné finály v odlišných tónech pokládá za **fonologicky odlišné finály**, přijímá tedy **134 finál**. (K nim přidává 95 erizovaných finál, celkový počet je tedy 231 finál!) Jako překomplikovaný kritizuje jeho systém Shi Congzhi 1957 (jak patrně, k přebujení systému finál vedlo to, že Fu neodděloval rovinnou segmentální od suprasegmentální).

K experimentálnímu zkoumání interakce mezi tónem a hlavní samohláskou slabiky viz např. Spěšněv 2006b (původní článek je z r. 1966), 2006e (původní článek je z r. 1973), 2006f (původní článek je z r. 1979), Cao & Yang 1984:432, Hoole & Hu 2004:89, Erickson a kol. 2004:57.

Pro úplnost ještě zmiňme, že tón může v klesavých dvojhláskách a také trojhláskách mírně působit i na **vokalickou terminálu**. Jak bylo již řečeno, vysoké terminální elementy /i/, /u/ obecně projevují tendenci ke snížené, nenapjaté výslovnosti, která nedosahuje kvalit [i], [u]. U slabik v 1. a 2. tónu je

však patrna určitá tendence vysokou výslovnost terminál udržet (s výjimkou finály /uai/). Naproti tomu u 3. a 4. tónu terminála výrazněji podléhá snížení a oslabení napjatosti. Týká se finál /ai/, /əi/, /au/, /əu/, /iau/, /iəu/, /uəi/ (např. /ai/ se může realizovat až jako [ae], je-li slabika ve 3. nebo 4. tónu: ài 爱 „milovat“).

NEPŘÍZVUČNOST SLABIKY

V nepřízvučných slabikách existuje ve standardní čínštině obecná tendence **k artikulačnímu oslabování a redukci segmentů**. Není to projev nedbalé výslovnosti (jak by tomu bylo např. v případě češtiny), nýbrž součást standardní zvukové podoby jazyka (podobně jako v angličtině). Samozřejmě to má určité hranice, za nimiž už je výslovnost skutečně mimo standard. Také tento jev (podobně jako vliv tónů) patří k interakcím mezi segmentální a suprasegmentální rovinou jazyka. Artikulační oslabování je především rysem výslovnosti nepřízvučných slabik, **které nenesou tón** (atonické slabiky). Týká se jak vokálů, tak konsonantů.

Redukce samohlásek (k té např. Lin 2007:160) se projevuje následujícím způsobem: samohláska se **centralizuje** (tj. posouvá se směrem ke střednímu středovému [ə]), čímž se neutralizují vokalické protiklady), **zkracuje své trvání** a stává se a méně napjatou. Pokud je zaokrouhlená, tento rys se oslabuje. Po neznělé souhláске může dojít až k **desonorizaci** samohlásky, v extrémním případě může samohláska zmizet úplně. (O desonorizaci je možno uvažovat nejen v nepřízvučných slabikách, ale i v izolovaných, resp. přízvučných slabikách, proto se jí budeme ještě věnovat níže.) U diftongů (příp. trifongů) lze pozorovat tendenci k **monoftongizaci**. O redukci čínských vokálů i konsonantů pojednává např. Spěšněv 2003:111. Ke změnám kvality samohlásek v atonických slabikách viz např. Wang Fushi 1963:120.

Pokud jde o **terminální /n/, /ŋ/**, tak v nepřízvučných slabikách často dochází zejména u /n/ k oslabení až vymizení závěru – nosovka se může realizovat jen jako nazalizace předchozí samohlásky (více viz kap. **Zvláštnosti nosových finál**).

Pro úplnost zmiňme ještě **iniciální souhlásky** – u těch se oslabená výslovnost v nepřízvučných slabikách nejnápadněji projevuje sonorizací fonologicky neznělých okluziv a afrikát – k tomu viz kap. „**Poloznělé**“ čínské souhlásky.

ASIMILACE TERMINÁLY -n K NÁSLEDUJÍCÍ SOUHLÁSCE

U slabik s terminálou /n/ mívá na realizaci terminály výrazný vliv následující souhláska. Místo artikulace /n/ se podle toho může měnit, např. *bīnguǎn* 宾馆 [pinkuan] „hotel“ → [piŋkuan]. Tento jev se samozřejmě netýká izolovaných slabik, nastává minimálně v kontextu dvojslabičných slov. Viz kap. **Zvláštnosti nosových finál**.

STAHOVÁNÍ SLABIK

K tomuto procesu dochází v rychlé řeči. Dvě slabiky splývají v jednu, přičemž výsledná slabika přebírá některé rysy ze slabik původních. Není to proces nahodilý – nastává u některých konkrétních, velmi frekventovaných slov. V některých případech již došlo k lexikalizaci, takže vzniklý morfém se dokonce může objevit ve slovníku s vlastním znakem. Např. *bú* 不 + *yòng* 用 „není třeba“ → *béng* 甯, *bú* 不 + *yào* 要 „Ne...!“ → *bié* 别. Takto vzniklé slabiky mohou porušovat standardní strukturu slabiky. Např. *tāmen* 他们 „oni“ → [tam], *shénme* 什么 „co“ → [səm] (terminála /m/ neexistuje). Tento proces ovšem souvisí i s iniciálami a patří do oblasti morfonologie. Blíže viz např. Duanmu 2000 258, Lin 2007:180.

DESONORIZACE SAMOHLÁSEK

Vraťme se ještě k možné desonorizaci samohlásek, kterou jsme zmínili výše v souvislosti s nepřízvučnými slabikami. Znění hlasivkového tónu je v jazycích kontrastivně využíváno u **souhlásek** (rys [±znělá]). U **samohlásek** se s takovým kontrastem setkáme zcela vyjímečně, neboť pro samohlásky jakožto nositele slabičnosti je fonace inherentním rysem (Ladefoged & Maddieson 1996:315). Příležitostná nepřítomnost hlasivkového tónu u samohlásky tak bývá většinou jen **jevem roviny fonetické**. K desonorizaci samohlásky dochází ve specifických kontextech – **po neznělé souhlásce**, a to zejména **v nepřízvučných slabikách**. Nejnáchylnější jsou k ní **samohlásky vysoké**. S neznělými alofony samohlásek se můžeme setkat v řadě jazyků.

Poznámka: Neznělé varianty samohlásek se objevují např. **v angličtině**. Desonorizace samohlásek je běžná v nepřízvučných slabikách, a to v pozici mezi neznělými konsonanty – nejčastěji pak před okluzivou (např. ve slovech *potato*, *fatigue*, *peculiar*; Cruttenden 2001:93). Zmiňme dále **japonštinu**, kde vysoké samohlásky /i/, /u/ následující po neznělé souhlásce mají tendenci se realizovat bez hlasivkového tónu. Např. ve slovech *hito* „člověk“, *sukijaki* – název jídla.

• V čínštině dochází k desonorizaci (*qīnghuà* 清化) především u **vysokých samohlásek**, a to včetně tzv. „apikálních souhlásek“ (pokud s nimi daná analýza nepracuje, hovoří o desonorizaci slabičných souhlásek). Např. *wènti* 问题 „otázka“ se může vyslovit jako [wənt^hi], *dòufu* 豆腐 „sojový tvaroh“ jako [tɔufu]. I když desonorizované samohlásky chybí hlasivkový tón, přesto má svoje trvání, během kterého jsou mluvidla nastavena pro příslušnou samohlásku. Takže desonorizace nukleu u dané slabiky neohrožuje její vnímání jakožto slabiky. Nejnáchylnější k desonorizaci je [i] a „apikální samohlásky“, méně pak [u] a nejméně [y]. Nejčastěji k ní dochází po slabice, která je ve 4. nebo 1. tónu (např. *lìqì* 力气 „síla“, kdy se atonická slabika realizuje relativně nízko (zatímco po 2. a 3. tónu bývá atonická slabika relativně vysoko); Lin 2007:164.

Desonorizaci zmiňují např. Hockett 1951:51 (hovoří o „whispered vowels“), Dragunov & Dragunova 66, Chao 1968:37,141, Kasevič & Spěšněv 1970:369, Duanmu 257, Lin 163 (*vowel devoicing*).

K desonorizaci dochází v první řadě **v nepřízvučných slabikách** (velmi často to bývá druhá slabika dvojslabičného slova, která nemá lexikální tón (*dōngxi* 东西 „věc“, nebo má tón neutralizovaný (*chūqu* 出去 „vyjít ven“). Daný jev nastává:

- **po frikativě**: např. *dōngxi* 东西 „věc“, *dàifu* 大夫 „lékař“
- **po aspirované okluzivě**: např. *wènti* 问题 „otázka“, *xīnku* 辛苦 „namáhavý“.
- **po aspirované afrikátě**: např. *lìqì* 力气 „síla“, *chūqu* 出去 „vyjít ven“
- **u apikální samohlásky / slabičné souhlásky** po frikativě nebo afrikátě *z*, *c*, *s*, *zh*, *ch*, *sh*: např. *yìsi* 意思 „smysl“, *shàngcì* 上次 „minule“, *lìshì* 历史 „dějiny“, *dànshì* 但是 „ale“. Dragunov & Dragunova 1955:66, kteří přijímají slabičné souhlásky, uvádějí jako příklad slovo *yàoshi* 钥匙 „klíč“ [iəu^hʂ], jež se může realizovat jako [iəu^hʂ:]; obdobně Lin 2007:164 uvádí příklad *shìzi* 柿子 „persimon, kaki“, realizované jako [ʂɿ tsɿ].

Daný jev může občas nastat i **u slabiky přízvučné**, ale jen tehdy, když má nízký 3. tón: *tǔdì* 土地 „půda“, *cǐdì* 此地 „na tomto místě“, *kǔnán* 苦难 „utrpení“, *yìqǐ* 一起 „spolu“ (zmiňuje to Duanmu 2002:257).

• U **ne-vysokých samohlásek** je desonorizace méně běžná, ale ne vyloučená: *hěnhǎo* 很好 „velmi dobře“ (Duanmu 2002:258), nebo *kě* 可 „lze“ (příklad Duanmu 2009:81; výslovnost udává jako [k^hx]; desonorizace by mohla nastat např. ve slově *kěpà* 可怕 „budící strach“).

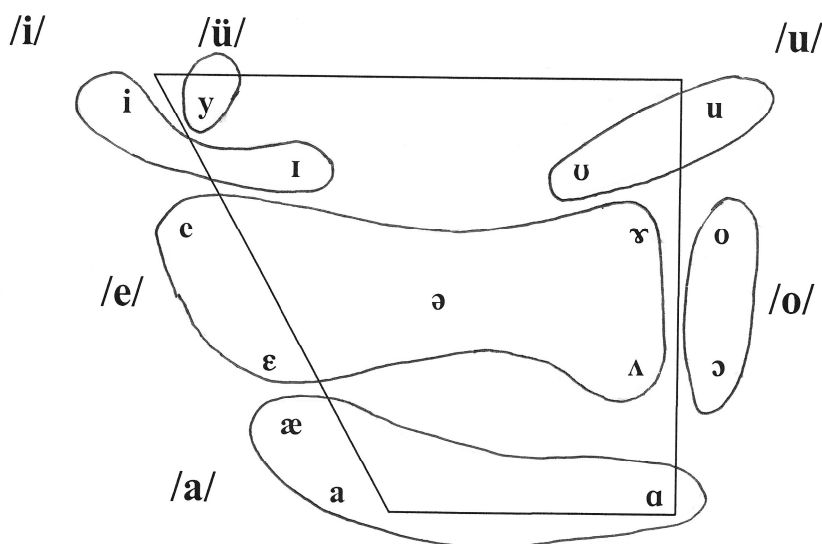
srovnání s angličtinou

Ve výše uvedených případech se desonorizace týkala vždy samohlásky v roli **centrály**. My se domníváme, že na základě srovnání s angličtinou **lze desonorizaci uvažovat i pro mediály** (tj. vysoké

samohlásky /i, u, y/, mediálně realizované jako aproximanty [w, j, ɥ]). Srovnání se nabízí v následujícím smyslu: publikace Cruttenden 2001:151 uvádí, že pokud za iniciálním anglickým **p, t, k** následuje sonora **l, r, w, j**, aspirovanost počáteční souhlásky se kromě odložení nástupu hlasivkového tónu (VOT) manifestuje desonorizací sonory – ve slovech jako *please, true, pure, tune* (jev nastává zejména v přízvučných slabikách, méně často v nepřízvučných). Např. slovo *twice* „dvakrát“ se nerealizuje jako [t^hwaɪs], nýbrž jako [t^hwaɪs]. V čínštině bychom tedy desonorizaci mohli očekávat ve slabikách s **okluzivními iniciálami p, t, k**, následovanými některou mediálou – *piao, tuan, kuan* apod. Např. tedy pro *tuán* 团 „sjednotit“ by bylo možno počítat s výslovností nikoli [t^hwan], nýbrž [t^hwan]. Možná lze tento jev uvažovat i pro aspirované **afrikáty c, ch, q**, tedy ve slabikách jako *cuan, chuai, qian, quan* apod. (*quàn* 劝 „přemlouvat“ [tɕ^huæn]), a pro **frikativy s, sh, x**, tedy pro slabiky jako *sui, shuo, xian* apod. (např. *shuāi* 摔 „uklouznout“ [ʃwɑi]). Kromě toho, pokud je situace analogická s angličtinou, **desonorizaci můžeme předpokládat dokonce i v přízvučných slabikách**. Tuto hypotézu by bylo možno potvrdit instrumentálně. V nám dostupné literatuře jsme taková data ani diskusi k takovým případům nenašli.

4.22 ALOFONY VOKALICKÝCH FONÉMŮ

Níže uvádíme přehled alofonů vokalických fonémů, které jsme přijali v této práci. Opíráme se o transkripci finál, ke kterým jsme dospěli. Nejprve pro názornost předkládáme **samohláskový čtyřúhelník** s alofony jednotlivých samohláskových fonémů. Ve čtyřúhelníku jsou začleněny jen **dorzální samohlásky /a/, /o/, /e/, /i/**. Nejsou zde zachyceny „apikální samohlásky“, tj. /i/ [ɿ], [ɥ], není zde ani retroflexní samohláska /er/ [əɻ]. U vysokých samohlásek „chybí“ jejich polosamohláskové alofony: [j], [w], [ɥ]. Pozor, křivky na diagramu jsou určeny pouze k obsáhnutí explicitně vyznačených alofonů toho kterého fonému, nezahrnují veškeré vokály artikulované v jimi ohraničené ploše.

Obr. 1: Alofony čínských vokalických fonémů (dorzálních)

Pro srovnání lze nahlédnout do práce Wu 1986:17, kde jsou na grafu zachyceny varianty centrály ve všech finálách (mediály a vokalické terminály Wu neuvádí). Wu na rozdíl od nás včleňuje apikální samohlásky a retroflexní samohlásku *er*. Předkládá dvě mírně odlišné výslovnosti: muže a ženu.

V následující pasáži podáváme přehled všech samohláskových fonémů /a/, /o/, /e/, /i/, /ī/, /u/, /ü/, /er/ s jejich alofony – pozičními variantami, tak jak se objevují v kontextu různých finál. Vpravo uvádíme výčet finál nebo slabik, v nichž se daná varianta objevuje (většina finál zde tedy vystupuje vícekrát).

samohláska /a/ (pouze jako centrála)

- [a] v otevřených slabikách ..... **-a** [a:], **-ia** [ja:], **-ua** [wa:]
před předními terminály /i/, /n/..... **-ai** [aɿ], **-uai** [waɿ],
-an [an], **-uan** [wan]
- [ɑ] před zadními terminály /u/, /ng/..... **-ao** [ɑʊ], **-iao** [iaʊ],
-ang [ɑŋ], **-iang** [jaŋ], **-uang** [waŋ]
- [ɛ] mezi mediálou /i/ a terminálou /n/..... **-ian** [jɛn]
- [æ] mezi mediálou /ī/ a terminálou /n/..... **-üan** [ʏæn]

samohláska /e/ (pouze jako centrála)

- [ɛ̃] jako jednoduchá samohláska..... **-e** [ɛ̃˥˥]
- [ə] před přední terminálou /n/..... **-en** [ən], **-uen** [wən]
- [ʌ] před zadní terminálou /ng/..... **-eng** [ʌŋ]
- [e] po předních mediálách /i/, /ī/..... **-ie** [je:], **-üe** [ʏe:],
před přední terminálou /i/..... **-ei** [eɿ], **-uei** [weɿ]
- [ɛ] ve slabice ê (vymyká se ze systému)..... ê [ɛ]

samohláska /o/ (pouze jako centrála)

- [o] před terminálou /u/..... **-ou** [oʊ], **-iou** [joʊ]
- [ɔ] nenásledovaná terminálou..... **-o** [ʊɔ˥˥], **-uo** [wɔ˥˥]

samohláska /i/ (jako centrála, mediála nebo terminála)

- [i] ve funkci centrály..... **-i** [i:], **-in** [in], **-ing** [iŋ]
- [j] ve funkci mediály..... **-ia** [ja:], **-ie** [je:], **-iao** [jaʊ], **-iou** [joʊ],
-ian [jɛn], **-iang** [jaŋ]
- [ɿ] ve funkci terminály..... **-ai** [aɿ], **-ei** [eɿ], **-uai** [waɿ], **-uei** [weɿ]

samohláska /u/ (jako centrála, mediála nebo terminála)

- [u] ve funkci centrály, jako jednoduchá samohl... **-u** [u]
- [ʊ] ve funkci centrály, násl. terminálou /ng/..... **-ong** [ʊŋ], [ʊŋ˥˥], **-iong** [ʊŋŋ]
- [w] ve funkci mediály..... **-ua** [wa:], **-uo** [wɔ˥˥],
-uai [waɿ], **-uei** [weɿ],
-uan [wan], **-uen** [wən], **-uang** [waŋ]
- [ʊ] ve funkci terminály..... **-ou** [oʊ], **-ao** [ɑʊ], **-iao** [iaʊ], **-iou** [joʊ]

samohláska /ü/ (jako centrála nebo mediála)

[y] ve funkci centrály..... **-ü** [y:], **-ün** [y^hn]

[ʏ] ve funkci mediály..... **-üe** [ʏe:], **-üan** [ʏæn], **-iong** [ʏoŋ]

samohláska /i/ (pouze jako centrála, vždy s iniciálou)

[ɿ] po apikálách **z, c, s**..... **zi** [tsɿ:], **ci** [ts^hɿ:], **si** [sɿ:],

[ʅ] po apikálách **zh, ch, sh, r**..... **zhi** [tʂɿ:], **chi** [tʂ^hɿ:], **shi** [ʂɿ:], **ri** [ʐɿ:]

samohláska /er/ (pouze jako centrála)

[əɪ] pouze ve slabice **ér**..... **ér** [əɪ]

[aɪ] pouze ve slabice **èr, ěr**..... **èr** [aɪ], **ěr** [aɪ]

Přehled vokálních fonémů s příslušnými alofony jako jeden z mála nabízí Howie 1976:6, který studuje akustické vlastnosti vokálů na základě instrumentálních měření. Zabývá se jimi též Spěšněv 1968. Viz též Huang & Liao 2002:117.

4.23 ABECEDNÍ PŘEHLED FINÁL

Níže předkládáme abecední přehled **36 finál** přijímaných v této práci. Jsou zapsány v pinyin. Elementy, které se podle pravidel pinyinového zápisu někdy vypouštějí, uvádíme v kulatých závorkách: **-i(o)u, -u(e)i, -u(e)n** (týká se celých slabik s obsazenou iniciálou, např. slabiky *liu, dui, sun*).

– Za pravopisnou podobou finály uvádíme její **výslovnost v IPA**.

– Pokud se finála pojí s **nulovou iniciálou** a její pravopisná podoba ani výslovnost se neliší od podoby ve slabice s obsazenou iniciálou (např. *-an* → *an*), ve druhém sloupci uvádíme značku „dtto“.

– Pokud se finála pojí s **nulovou iniciálou** a její pravopisná podoba se liší od podoby ve slabice s obsazenou iniciálou (např. *-in* → *yin*), uvádíme ve druhém sloupci tuto podobu (výslovnost zde připojujeme pouze tehdy, pokud se liší od výslovnosti při obsazené iniciále; např. finála **-ia** [**ja:**] se samostatně píše jinak: **ya**, avšak její výslovnost zůstává [**ja:**], proto ji v druhém sloupci neuvádíme).

– Ve třetím sloupci uvádíme **fonologickou strukturu** dané finály

FINÁLA	SAMOST. PODOBA	STRUKTURA
-a [a:]	dtto	centrála /a/
-ai [aɪ]	dtto	centrála /a/ + terminála /i/
-an [an]	dtto	centrála /a/ + terminála /n/
-ang [aŋ]	dtto	centrála /a/ + terminála /ng/
-ao [aʊ]	dtto	centrála /a/ + terminála /u/
-e [ɛ ^h]	dtto	centrála /e/
(ê) [ɛ]	vymyká se ze systému	

-ei [eɪ]	dtto	centrála /e/ + terminála /i/
-en [ən]	dtto	centrála /e/ + terminála /n/
-eng [ɛŋ]	dtto	centrála /e/ + terminála /ng/
-er [əɹ]	dtto	centrála /er/
-i [i:]	samostatně: yi [ji:]	centrála /i/
-i [ɿ], [ʅ]	samostatně neexistuje	centrála /i/
-ia [ja:]	samostatně: ya	mediála /i/ + centrála /a/
-ian [jɛn]	samostatně: yan	mediála /i/ + centrála /a/ + terminála /n/
-iang [jaŋ]	samostatně: yang	mediála /i/ + centrála /a/ + terminála /ng/
-iao [jɔɯ]	samostatně: yao	mediála /i/ + centrála /a/ + terminála /u/
-ie [je:]	samostatně: ye	mediála /i/ + centrála /e/
-in [in]	samostatně: yin [jin]	mediála /i/ + terminála /n/
-ing [iŋ]	samostatně: ying [jiŋ]	centrála /i/ + terminála /ng/
-iong [ɥoŋ]	samostatně: yong	mediála /i/ + centrála /u/ + terminála /ng/
-i(o)u [joɯ]	samostatně: you	mediála /i/ + centrála /o/ + terminála /u/
-o [ʊ]	samostatně: o [o]	centrála /o/
-ong [oŋ]	samostatně: weng [wʊŋ]	centrála /u/ + terminála /ng/
-ou [oɯ]	dtto	centrála /o/ + terminála /u/
-u [u:]	samostatně: wu [wu:]	centrála /u/
-ua [wa:]	samostatně: wa	mediála /u/ + centrála /a/
-uai [waɪ]	samostatně: wai	mediála /u/ + centrála /a/ + terminála /i/
-uan [wan]	samostatně: wan	mediála /u/ + centrála /a/ + terminála /n/
-uang [waŋ]	samostatně: wang	mediála /u/ + centrála /a/ + terminála /ng/
-u(e)i [weɪ]	samostatně: wei	mediála /u/ + centrála /e/ + terminála /i/
-u(e)n [wɛn]	samostatně: wen	mediála /u/ + centrála /e/ + terminála /n/
-uo [wʊ]	samostatně: wo	mediála /u/ + centrála /o/
-ü [y:]	samostatně: yu [ɥy]	centrála /i/
-üan [ɥɛn]	samostatně: yuan	mediála /i/ + centrála /a/ + terminála /n/
-üe [ɥe:]	samostatně: yue	mediála /i/ + centrála /e/
-ün [ɥɿn]	samostatně: yun [ɥy'n]	centrála /i/ + terminála /n/

5 INVENTÁŘ SEGMENTÁLNÍCH SLABIK

5.1 SLABIKA JAKO KOMBINACE INICIÁLY A FINÁLY

O šíři inventáře slabik v čínštině, podobně jako v jiných jazycích, rozhoduje v první řadě rozmanitost slabičných typů. Dále pak možnosti obsazení těchto abstraktních typů konkrétními segmenty. Čínská slabika bez tónu může být tedy popsána jako **určité uskupení segmentů, které vyhovuje fonotaktickým pravidlům čínštiny**. Lze se na ni ale dívat i jinak, jak jsme ukázali dříve. V naší práci jsme se snažili brát v úvahu tradiční čínský pohled na slabiku, který nepracuje s inventáři samohláskových a souhláskových segmentů, nýbrž s jednotkami **iniciála a finála**. V duchu čínské tradice tedy slabika může být určena jako **kombinace určité iniciály s určitou finálou**. V minulých oddílech jsme vymezili inventář iniciál a inventář finál standardní čínštiny *putonghua*. Nyní budeme zkoumat možnosti jejich vzájemné kombinatoriky. Tím se dobereme k celkovému inventáři segmentálních slabik *putonghua*. Poté se budeme věnovat kombinatorice segmentálních slabik s tónem. (Přestože se naše práce tóny nezabývá, nemůžeme zde tento aspekt zcela opominout, protože bez tónu není čínská slabika úplná.)

V evropských jazycích jako jsou angličtina, němčina, francouzština či čeština jde počet možných slabik do tisíců, neboť škála přípustných slabičných struktur zde bývá velmi rozmanitá a kombinační možnosti segmentů bohaté. Např. inventář slabik v **angličtině** má dle údajů práce Duanmu 2009:205 více než **5 000** položek. V takových jazycích kromě zmapování přípustných slabičných struktur, které může být přínosné, nemá význam podrobně se zabývat konkrétním uspořádáním jednotlivých slabik v šíři celého slabičného inventáře.

V čínštině je situace jiná. Slabika má přísně danou stavbu s nevelkým počtem komponentů a s výraznými fonotaktickými omezeními, což způsobuje **skromnost slabičného inventáře**. Teoretickou nabídku slabik lze vyčíslit tak, že počet iniciál vynásobíme počtem finál, což je v naší práci **21 x 36 = 756**. Skutečný počet segmentálních slabik je však o hodně nižší, **cca 400**. To proto, že **celá řada kombinací iniciála – finála neexistuje**.

V tom, které iniciály a finály (a také tóny) se smějí vzájemně kombinovat, existují určité zákonitosti. Např. Xu 1999:99 zdůrazňuje: „Mezi iniciálou, finálou a tónem slabiky... existují vnitřní spojitosti.“ Tyto zákonitosti jsou velmi dobře zmapovatelné pomocí tradičních artikulačních řad iniciál a tradičních kategorií finál *si hu*.

5.2 KOMBINOVÁNÍ INICIÁL S KATEGORIEMI FINÁL SI HU

Vzájemná kombinatorika iniciál, finál (ale i tónů) je významně závislá na dvou faktorech:

- na **místě artikulace iniciální souhlásky**, tj. do které artikulační řady iniciála patří
- na tom, jaká je první samohláska ve finále, tj. do které **kategorie si hu** finála spadá

Např. palatály **j, q, x** se kombinují výhradně s finálami typu *qichi* a *cuokou*, kdežto veláry **g, k, h** jen s finálami typu *kaikou* a *hekou*.

Čínské publikace pracující s jednotkami iniciála – finála (a opírající se o pinyin) se této otázce standardně věnují. Kombinační možnosti jednotlivých řad iniciál a jednotlivých kategorií finál osvětlují prostřednictvím tabulky, kde jsou prokřížena obě výše zmíněná hlediska. Např. Chao 1968:30, Wu 1992:130, Xu 1999:75, Wang et al. 2002:111, Huang & Liao 2002:95, Cao 2002:105, Lin & Wang 2003:119. My takovou tabulku (s drobnými úpravami) přejímáme z publikace Xu 1999:75.

<i>hu</i> finály →	<i>kaikou</i> (-∅-)	<i>qichi</i> (-i-)	<i>hekou</i> (-u-)	<i>cuokou</i> (-ü-)
artikulační řada iniciály ↓				
∅	+	+	+	+
<i>b, p, m</i>	+	+	pouze s <i>-u</i>	–
<i>f</i>	+	–	pouze s <i>-u</i>	–
<i>d, t</i>	+	+	+	–
<i>n, l</i>	+	+	+	+
<i>g, k, h</i>	+	–	+	–
<i>z, c, s</i>	+	–	+	–
<i>zh, ch, sh, r</i>	+	–	+	–
<i>j, q, x</i>	–	+	–	+

Obr. 1: Kombinatorika řad iniciál s kategoriemi finál *si hu* (dle Xu 1999:75)

Vidíme např., že alveoláry *z, c, s*, retroflexy *zh, ch, sh, r* a veláry *g, k, h* se kombinují jen s finálami typu *kaikou* a *hekou* (např. tedy existují slabiky *za, zhao, gei*, ale neexistuje **zie, *zhiin, *giao*); rozložení znamének „+“ a „–“ je u těchto tří řad stejné. Naproti tomu palatály *j, q, x* se s *kaikou* ani *hekou* kombinovat nemohou, kombinují se pouze s *qichi* a *cuokou* (znaménka jsou „přepólována“). Např. existuje *qie, qün*, ale neexistuje **qa, *quai*. Palatály jsou tak se všemi třemi předešle jmenovanými řadami v komplementární distribuci – tj. pojí se s odlišným souborem finál (k omezením, *constraints* pro kombinatoriku diskutovaných souhláskových řad viz Lin 2007:118). Jak je patrné z tabulky, finály typu *cuokou* mají velmi omezenou kombinatoriku: kromě *j, q, x* se kombinují pouze s *n, l* a s nulovou iniciálou. Dále lze z tabulky vyčíst, že po labiálách *b, p, m, f* nemůže následovat finála začínající zaokrouhleným elementem: tj. *u* (*hekou*) nebo *ü* (*cuokou*), např. neexistuje **bua, *muei, *püan*; jedinou výjimkou je jednoduchá finála *-u*: existuje *bu, pu, mu, fu* (k omezením, *constraints* pro kombinatoriku labiál viz Lin 2007:119; též viz kap. **Centrála /o/**).

Daná tabulka tedy představuje jakýsi půdorysný základ, od kterého se odvíjejí možnosti pro naplnění inventáře čínských slabik. Situace však zdaleka není tak přehledná, že by bylo možno políčkům označeným znaménkem „+“ připsat počet slabik daný jednoduchým vynásobením počtu příslušných iniciál s počtem finál daného *hu*. Jak se dá očekávat, mnohé slabiky chybějí. Pokusme se nyní povahu chybějících slabik postihnout jemněji.

- Některé souhláskové řady se nikdy nekombinují s finálami určitého *hu*, jak ukazuje tabulka; taková políčka jsme označili jako „–“. Pro tyto případy, kdy slabika neexistuje, neboť porušuje všeobecná pravidla vystižená tabulkou, použijeme označení „**systemové absence**“. Tento termín jsme zavedli již v kapitole **Kombinace segmentů ve finále** (Lin 2007:117 hovoří o *systematic gaps*). Zde obsah tohoto termínu rozšiřujeme a přisoudíme mu obecnější platnost – rozumíme jím takovou absenci nějaké formy, která je způsobena porušením systému přijatého v dané analýze (ať už je tím systémem např. OT, nebo tradiční čínská analýza slabiky, nebo pinyin). K typickým systémovým absencím v pinyinu patří nepřijatelné kombinace iniciál *j, q, x* s finálami *kaikou* a *hekou*, např. **qa, *quai* (souvisí to ovšem i s fonologickým řešením přijatým v pinyinu – tj. že se *j, q, x* přijímají jako samostatné iniciály, přestože jsou v komplementární distribuci s třemi jinými řadami iniciál).

V ostatních políčkách tabulky je znaménko „+“. To však nutně neznamená, že souhlásky dané řady se pojí se *všemi* finálami daného *hu*. Najdeme zde četné proluky, výjimky. Mnohé kombinace iniciála – finála navzdory tomu, že spadají do políčka označeného jako „+“ a jsou v souladu se základními principy kombinování iniciál a finál, v inventáři slabik chybí. Protože důvody jejich absence neznáme,

nezbývá než označit je jako „náhodné mezery“ (Lin 2007:117, Duanmu 2002:51 je nazývají *accidental gaps*, my termín opět chápeme obecněji).

Pro „náhodné mezery“ můžeme rozlišit dvě situace:

- Pro neexistenci některých jednotlivých slabiky **nemáme k dispozici žádné vysvětlení**, neboť ostatní souhlásky z dotyčné řady se s danou finálou bez problému kombinují. Např. neexistuje **bou*, ale existují *pou*, *mou*, *fou*. Nebo neexistuje **tiu*, ale existují *diu*, *niu*, *liu*. Nebo neexistuje **shong*, ale existují *zhong*, *chong*, *rong*. To jsou „náhodné mezery“ v pravém slova smyslu.

- Celá souhlásková řada nebo několik jejích členů vzdoruje spojení s některou konkrétní finálou / finálami z jinak pro ni přípustného *hu*. Např. řada **d, t, n, l** vzdoruje spojení s finálami **-ua, -uai, -uang**, které patří do finál *hekou hu* – toto *hu* je jinak pro danou řadu v principu přípustné. Vyjmenujme nejdůležitější případy:

- **b, p, f** se nekombinují s finálou **-e** (která patří do *kaikou*): **be*, **pe*, **fe*; jedinou výjimkou je existující slabika *me* 么, ta je však zcela okrajová (existuje jen ve slově *shénme* 什么 „co“); Xu 1999:84 je toho názoru, že jde o nepřívzvučné *mo*; tuto interpretaci pokládáme za vhodnější než stanovisko pinyinů, že jde spíše o *me*, které (kromě slabik *o*, *e*) jako jediná slabika narušuje komplementární distribuci mezi finálami **-e** a **-o**; je to zřetelně patrné v tabulce slabik. Protože se však musíme držet pinyinového úzu v zápisu dané slabiky, nemůžeme toto řešení přijmout.

- **b, p, m, f** se nekombinují s finálami **-ia, -iang** (které patří do *qichi*): např. **bia*, **miang*

- **b, p, f** se nekombinují s finálou **-iu** (která patří do *qichi*): **biu*, **piu*, **fiu*

- **d, t, n, l** se nekombinují s finálami **-ua, -uai, -uang, -ueng** (které patří do *hekou*): např. **dua*

- **d, t, n** se nekombinují s finálami **-ia, -iang** (které patří do *qichi*), např. **tia*; výjimkou je *niang*

- **n, l** se nekombinují s finálami **-ün, -üan, -iong** (které patří do *cuokou*), např. **niün*, **liün*

- **z, c, s**, se nekombinují s finálami **-ua, -uai, -uang, -ueng** (které patří do *hekou*), např. **cua*

- **z, c, s**, se nekombinují s finálou **-o** (která patří do *kaikou*): **zo*, **co*, **so*

- **zh, ch, sh, r** se nekombinují s finálou **-o** (která patří do *kaikou*): **zho*, **cho*, **sho*, **ro*

- **d, t, n, l** se nekombinují s finálou **-o** (která patří do *kaikou*): např. **do*, **no*

Některé z vyjmenovaných případů vyplývají ze specifík fonologického řešení přijatého v pinyin. Platí pro poslední tři řádky – pinyinová finála **-o** je přípustná pouze po labiálách a je v komplementární distribuci s **-uo** (většina fonologů zde přijímá jedinou dvojhlasčkovou finálu). Podobně první řádek: **-e** je v komplementární distribuci s **-o** (viz kap. **Centrála /o/**). Pro mnohé další proluky by zřejmě bylo možno najít vysvětlení v historické fonologii; v případě, že by takové vysvětlení bylo nalezeno, bychom je mohli zařadit mezi „systémové absence“ Takže některé příklady, které Lin 2007:120 uvádí mezi „náhodnými mezerami“, např. **tia*, **nuang*, by se mohly ukázat jako absence systémové. Byly by ovšem nižšího řádu, tj. ne tak striktně vyloučené jako ty, které v tabulce spadají pod „–“ Např. slabiky jako **bia*, **miang*, **dua* či **cuai* jsou pro rodilého mluvčího jistě akceptovatelnější, než zcela nepřijatelné slabiky jako **qa*, **zin* **fiue*, které v tabulce spadají pod „–“ (všimněme si, že např. *bia* sice neexistuje ve standardní čínštině, avšak v pekingském dialektu ano).

5.3 UŽITEČNOST TABULKY SLABIK

V učebnicích čínštiny nebo čínské výslovnosti nalezneme často (ač ne vždy) vložený pruh papíru s velkou složenou **tabulkou, předkládající inventář slabik putonghua** (tj. existující kombinace iniciál a finál). Inicialy jsou vřísle, zakládají řádky tabulky; finály jsou vodorovně, zakládají sloupce tabulky. Sloupečky s jednotlivými finálami jsou uskupeny do čtyř velkých bloků podle **hu**. Tabulku nabízejí např. Wang et al. 2002:117, Xu 1999:82, Jin 2007:110, Wang Ruojiang 2007:11, z nečínských publikací např. Dow 1972:99. Tabulka slabik je velmi užitečná, lze z ní vyčíst řadu zajímavých

informací o systému slabik. My ji též předkládáme – z technických důvodů jako samostatnou kapitolu na samostatném listě. Při čtení následujících poznámek je vhodné do tabulky nahlížet.

- Na první pohled je patrné **množství bílých míst** – řada potenciálně existujících slabik chybí. Pokud jsou to jen **jednotlivá políčka** přerušující obsazení sloupců, můžeme je pokládat za „náhodné mezery“ (např. *bou, *tiu, *shong, *tei, *fai). Pokud jsou to **části sloupců**, jde o nechuť určité souhláskové řady (nebo některých jejích členů) ke spojení s určitou finálou (např. *zua, *cua, *sua). Jde o mezery, které pravděpodobně mají nějaké nenahodilé důvody. Pokud je neznáme, nezbývá než i tyto případy pokládat za „náhodné mezery“. Tam, kde v tabulce vidíme **celé bílé bloky**, jde o komplementární distribuci některé iniciální řady ve vztahu k finálám určitého *hu*: vidíme, že spodní polovina tabulky vytváří jakousi šachovnici; je to díky komplementární distribuci palatál *j, q, x* s třemi dalšími řadami. (V modelu, který nepřijímá palatály jako samostatnou řadu, by se tabulka zmenšila o tři řádky a tyto bílé bloky by odpadly.) V tomto případě lze mluvit o „**systémových absencích**“ (v tabulce na obr. 1 odpovídají políčkům „-“).

- Při porovnání oddílů *hu* vidíme, že jsou zřetelně nejvíce zastoupeny slabiky s finálami typu *kaikou* (první pole tabulky je největší, a také nejhustěji obsazené). Naopak nejméně zastoupeny jsou slabiky s finálami typu *cuokou*. Xu 1999:82 předkládá čtyři oddělené tabulky finál podle *hu*, přičemž uvádí toto:

slabik s finálou typu *kaikou* je **183**
slabik s finálou typu *qichi* je **83**
slabik s finálou typu *hekou* je **110**
slabik s finálou typu *cuokou hu* je pouhých **24**

- Finála *-o* je v komplementární distribuci s finálou *-uo* (finála *-o* se pojí výhradně s labiálními souhláskami; to je záležitost fonologie pinyinů – viz výše).

- Finála *-o* je v komplementární distribuci s finálou *-e*; jedinou výjimkou jsou dvě slabiky *mo / me*, viz výše. Pokud jde o slabiku *o*, HPF ji sice pokládá za realizaci finály *-o* ve spojení s nulovou iniciálou, my však slabiku *o* z tabulky vylučujeme (protože toto čtení má pouze citoslovce *o*).

- Některé finály jsou velmi produktivní, např. *-u, -ang*. Jiné jsou výrazně neproduktivní, např. *-ü, -iong, -uai*.

- **Nosové finály** sice nejsou seskupeny dohromady, ale přesto je patrné, že jich je značný počet (z 36 finál je 15 nosových) a že jsou velmi produktivní. Následně je slabik s nosovou finálou velký počet, představují **přes 40% slabik**. (Řada těchto slabik reprezentuje výslovnost silně frekventovaných morfémů – viz kap. *Zvláštnosti nosových finál*).

- Téměř všechny finály mohou vystupovat jak s iniciálou, tak i bez iniciály. Výjimky jsou pouze tři: finály *-i, -o* se povinně pojí s iniciálou (jsou tedy zodpovědné za jediná dvě volná políčka v prvním řádku tabulky. Finála *-er* naopak nemůže přibírat iniciálu, celý její sloupec je prázdný.

- Z prvního řádku tabulky je patrné, že **při nulové iniciále** si nezměněnou pravopisnou podobu uchovávají pouze finály první skupiny (*kaikou hu*). U všech ostatních *hu* se zápis mění – na začátku se objevuje písmeno *y* nebo *w*.

5.4 TABULKA SLABIK PUTONGHUA

	kaikou hu												qichi hu							hekou hu								cuokou hu																
finály	a	o	e	ǐ	er	ai	ei	ao	ou	an	en	ang	eng	i	ia	ie	iao	iou	ian	in	iang	ing	u	ua	uo	uai	uei	uan	uen	uang	ong	ü	üe	üan	ün	iong								
iniciály																																												
∅	a	--	e	--	er	ai	ei	ao	ou	an	en	ang	eng	yi	ya	ye	yao	you	yan	yin	yang	ying	wu	wa	wo	wai	wei	wan	wen	wang	weng	yu	yue	yuan	yun	yong								
b	ba	bo				bai	bei	bao		ban	ben	bang	beng	bi		bie	biao		bian	bin		bing	bu																					
p	pa	po				pai	pei	pao	pou	pan	pen	pang	peng	pi		pie	piao		piao	pin		ping	pu																					
m	ma	mo	me			mai	mei	mao	mou	man	men	mang	meng	mi		mie	miao	miu	mian	min		ming	mu																					
f	fa	fo					fei		fou	fan	fen	fang	feng										fu																					
d	da		de			dai	dei	dao	dou	dan		dang	deng	di		die	diao	diu	dian			ding	du		duo		dui	duan	dun		dong													
t	ta		te			tai		tao	tou	tan		tang	teng	ti		tie	tiao		tian			ting	tu		tuo		tui	tuan	tun		tong													
n	na		ne			nai	nei	nao	nou	nan	nen	nang	neng	ni		nie	niao	niu	nian	nin	niang	ning	nu		nuo			nuan			nong	nü	nüe											
l	la		le			lai	lei	lao	lou	lan		lang	leng	li	lia	lie	liao	liu	lian	lin	liang	ling	lu		luo			luan	lun		long	lü	lüe											
z	za		ze			zai	zei	zao	zou	zan	zen	zang	zeng										zu		zuo		zui	zuan	zun		zong													
c	ca		ce			cai		cao	cou	can	cen	cang	ceng										cu		cuo		cui	cuan	cun		cong													
s	sa		se			sai		sao	sou	san	sen	sang	seng										su		suo		sui	suan	sun		song													
zh	zha		zhe			zhai	zhei	zhao	zhou	zhan	zhen	zhang	zheng										zhu	zhua	zhuo	zhuai	zhui	zhuan	zhun	zhuang	zhong													
ch	cha		che			chai		chao	chou	chan	chen	chang	cheng										chu	chua	chuo	chuai	chui	chuan	chun	chuang	chong													
sh	sha		she			shai	shei	shao	shou	shan	shen	shang	sheng										shu	shua	shuo	shuai	shui	shuan	shun	shuang														
r			re					rao	rou	ran	ren	rang	reng										ru		ruo		rui	ruan	run		rong													
j														ji	jia	jie	jiao	jiu	jian	jin	jiang	jing																		ju	jue	juan	jun	jiong
q														qi	qia	qie	qiao	qiu	qian	qin	qiang	qing																		qu	que	quan	qun	qiong
x														xi	xia	xie	xiao	xiu	xian	xin	xiang	xing																		xu	xue	xuan	xun	xiong
g	ga		ge			gai	gei	gao	gou	gan	gen	gang	geng										gu	gua	guo	guai	gui	guan	gun	guang	gong													
k	ka		ke			kai		kao	kou	kan	ken	kang	keng										ku	kua	kuo	kuai	kui	kuan	kun	kuang	kong													
h	ha		he			hai	hei	hao	hou	han	hen	hang	heng										hu	hua	huo	huai	hui	huan	hun	huang	hong													

5.5 POČET SLABIK *PUTONGHUA*

5.5.1 POČET SEGMENTÁLNĚ ROZLIŠENÝCH SLABIK

Celkový počet slabik *putonghua* uváděný jednotlivými autory je **něco přes 400**. Není udáván jednotně, kolísá zpravidla mezi 410-420 (srovnání různých autorů viz Su & Lin 2006:275; zde počet kolísá mezi 396-432). Proč se údaje liší? Záleží zejména na tomto:

– Které ze slabik, vyskytujících se hovorově v **pekingském dialektu**, do inventáře *putonghua* zahrneme (k pekingským slabikám viz níže).

– Zda zahrneme **citoslovce a onomatopoeie**, které v jazycích často vybočují z pravidelného způsobu tvoření; jsou to např. citoslovce *m, n, ng, hm, hng*, která nemají samohlásku, citoslovce *ê, o* (obě jsou zapisovaná podle tónu různými znaky, jde však spíš o větnou intonaci než tón), nebo zvukomalby jako *chuā* 欸 představující zvuk dupání, pochodování, dialektické *tēir*, které naznačuje zvuk pleskajících křídel, expresivní vyjádření pochvaly *diǎ* 嗲 (též znamená „koketní“), modální partikule 唷 *lo* (což je expresivní varianta 了 *le*), modální partikule 唷 atd. K těmto zvláštním morfémům viz např. Wu 1992:133, Xu 1999:84.

– zda zahrneme **stažené slabiky**; ty často odporují standardním pravidlům tvoření, např. *bù yòng* 不用 → *béng* 甬 „není třeba“ (kombinace neaspirované iniciály, nosové terminály a 2. tónu je zcela výlučná, což má svoje diachronní příčiny); podobně *bù yào* 要 → *fiào* „ne...!“ Hovorové morfémy *béng* i *fiào* jsou z pekingského dialektu. Některé staženiny se do inventáře (a do slovníků *putonghua*) zahrnují, neboť jsou velmi frekventované. Např. *zhè yī* 这一 „tento jeden“ → *zhèi* 这 (ve slovníku najdeme pod slabikou *zhei* jediný znak: právě toto 这 *zhèi* s alternativním čtením *zhè*). Ke staženým slabikám viz oddíl Finály, kap. **Zdroje dalších modifikací samohlásek**.

Slovník *Xiandai hanyu cidian* (dále jen XHC), 5. vydání z r. 2005, zahrnuje 418 segmentálně rozlišených slabik (údaj Su & Lin 2006, též Wu 1992:133). Z toho 5 slabik jsou citoslovce *m, n, ng, hm, hng*. Ze zbývajících 413 slabik spadá cca 10 slabik mezi zvláštní případy jmenované výše: např. *chuā, tēi, cèi, ruá, dèn, fiào diǎ, lo, yo, o*. Pokud nebudeme takovéto slabiky / morfémy brát v úvahu, můžeme konstatovat, že ***putonghua* má „něco přes 400 slabik“**, jak píše např. Wu 1992:133.

V naší verzi tabulky napočítáme **403 slabik**; nefigurují zde citoslovce *ê, o* ani specifické slabiky pekingského dialektu uvedené níže.

5.5.2 POČET TÓNOVĚ ROZLIŠENÝCH SLABIK

Čínskou slabiku, na rozdíl od slabiky netónových jazyků, nestačí určit jen jejími segmentálními složkami; přistupuje k nim ještě složka suprasegmentální – **tón** (připomeňme, že v tradičním pohledu je slabika jednotou iniciály, finály a tónu). Abychom se tedy dobrali **plného inventáře čínských slabik**, je třeba zkoumat, jak se jednotlivé segmentální slabiky kombinují s tóny. Dragunov & Dragunova 1957:60 upozorňují, že ve fonetických tabulkách slabik bývají běžně uváděny slabiky bez ohledu na tóny, v nichž mohou vystupovat, avšak „protože v čínštině může slabika něco znamenat pouze za přítomnosti toho či onoho tónu... má-li být obraz systému slabik vyčerpávající...**musí zahrnovat i tónové distinkce**.“

Chceme-li dospět k počtu tónově rozlišených slabik, nepostačí mechanicky vynásobit cifru (cca) 410 čtyřmi. **Ne všechny segmentální slabiky totiž existují ve všech tónech**. Některé se vyskytují ve třech tónech, některé jen ve dvou, některé dokonce v jediném tónu. K těm posledním patří *neng, gei, hei, te* aj. (např. ve slovech *néng* 能 „moci“, *gěi* 给 „dát“, *hēi* 黑 „černý“, *tè* 特 „zvláštní“; v prvních dvou

případech dokonce daná tónická slabika obsluhuje pouze uvedený jediný morfém). Lin & Wang 2003:130 uvádějí, že z cca 410 slabik *putonghua* se vyskytuje:

ve všech čtyřech tónech:	přes 160 slabik	např. <i>mā, má, mǎ, mà</i>
ve třech tónech:	přes 130 slabik	např. <i>kū, ⊗, kǔ, kù</i>
ve dvou tónech:	cca 70 slabik	např. <i>shuō, ⊗, ⊗, shuò</i>
v jednom tónu:	cca 40 slabik	např. ⊗, ⊗, <i>gěi, ⊗</i>

To, že se některé slabiky nevyskytují v některých tónech, **není náhodné**. Existují totiž určité souvislosti mezi tónem slabiky a iniciálou slabiky, a v některých případech také finálou slabiky. Takže např. slabiky s některými iniciálami jeví neochotu kombinovat se s některým tónem. Řekáme-li „neochotu“, je to synchronní zjednodušení. Tyto skutečnosti mají totiž hluboké historické kořeny (k nim a k tonogenezi viz např. Yip 2002:35). **Střední čínština** (viz kap. **Charakteristika čínštiny**) měla **čtyři tónové kategorie**: *píng shēng* 平声, *shǎng shēng* 上声, *qù shēng* 去声, *rù shēng* 入声. Ty se dále vyvíjely v závislosti na znělosti, resp. neznělosti iniciály ve slabice (původně znělé iniciály přitom ztratily znělost). U každé tónové kategorie došlo k rozpadu na dva registry: vyšší registr (*yīn* 阴) a nižší registr (*yáng* 阳). Slabiky s původně neznělou iniciálou se vyslovovaly ve vyšším registru, slabiky s původně znělou iniciálou se vyslovovaly v nižším registru. Z jediné tónové kategorie tak vznikly kategorie dvě (např. *píng shēng* 平声 se rozpadl na *yīn píng* 阴平 a *yáng píng* 阳平). V dalším vývoji, který v různých dialektech probíhal různým způsobem, došlo mezi některými kategoriemi ke splývání nebo přesunům. Viz např. Vochala & Hrdličková 1985:53, Xu 1999:103, Wang et al. 2002:90, Lin & Wang 2003:130

Také v pekingském dialektu se *ping sheng* rozpadl na *yin ping* a *yang ping*. Pod ***yin ping*** spadly slabiky v tónu *ping* s původně **neznělou** iniciálou; z této tónové kategorie se vyvinul **dnešní 1. tón**. Pod ***yang ping*** spadly slabiky v tónu *ping* s původně **znělou** iniciálou; z této tónové kategorie se vyvinul **dnešní 2. tón**. Z toho plyne, že dnešní slabiky v 1. tónu by se vší pravděpodobností neměly mít znělou iniciálu, jako např. sonoru ***m, n, l, r***. Skutečně platí, že slabiky se sonorní iniciálou mívají zřídka 1. tón (slabiky v tónu *ping sheng* se znělou iniciálou totiž většinou spadly do kategorie *yáng ping*). Přesto však nevelký počet takových slabik existuje – jsou to hovorové morfémy jako *lā* 拉 „táhnout“, *mā* 妈 „maminka“, *māo* 猫 „kočka“, *niū* 妞 hovorově „dívka“, *liū* 溜 „klouzat“, *rēng* 扔 „hodit“ apod.

Wu 1992:146, Wang et al. 2002:114 uvádějí, že hlavní pravidla pro kombinování iniciály a tónu slabiky jsou dvě:

- Znělé iniciály ***m, n, l, r*** se málokdy kombinují s 1. tónem (viz výše)
- Pokud se neznělé neaspirované okluzivy a afrikáty ***b, d, z, zh, j, g*** (tj. iniciály z prvního sloupce tabulky) kombinují s nosovou finálou, slabika téměř nikdy nebývá ve 2. tónu. Výjimkou jsou pouze tři pekingská hovorová slova *béng* 甯 „není třeba“, *zán* 咱 „my“, *gén* 眼 „legrační“. (Pokud se tyto iniciály kombinují s nenosovými finálami, tak slabika může v zásadě být ve všech 4 tónech.)

Lin 2007:120 ke kombinatorice slabik a tónů píše: „Z teoretického hlediska může mít každá přípustná [segmentální] slabika standardní čínštiny kterýkoli tón, avšak některé [segmentálně] „dobré“ slabiky nemohou mít některé z tónů; s těmito mezerami se typicky nakládá jako s **náhodnými mezerami**.“ Jestliže však vezmeme v úvahu výše uvedená fakta, je jasné, že mnohé z těchto „náhodných mezer“ jsou ve skutečnosti systémové absence.

Kolik má tedy *putonghua* slabik rozlišených tónem celkem? Jak píšou Lin & Wang 2003:130, je to cca **1250 tónických slabik**. Do nich nejsou zahrnuty slabiky, které se objevují pouze v psané klasické čínštině (např. *nún* 麝 „vůně“), a slabiky objevující se v dialektické / hovorové řeči (viz výše). Slovník XHC, jenž některé takovéto slabiky zařazuje, má tónických slabik o něco více: **1257** (údaj Su & Lin 2006:278; Wang et al. 2002:41 udává 1327; jde o starší verzi slovníku). Pro srovnání znovu připomeňme: inventář slabik v angličtině je dle údajů Duanmu 2009:205 mnohem větší – přes 5 000.

Na tabulku slabik s uvedením tónů, v nichž se slabika může vyskytovat, nenarazíme příliš často; nabízejí ji např. Li & Shi 1998, též Uher et al. 2007. Wuova tabulka (Wu 1992:148) je méně přehledná. Hsüeh 1986:42 má soubor tabulek založených na 13 rýmových kategoriích *zhé* 辙.

SLABIKY PEKINGSKÉHO DIALEKTU

Tabulka zachycuje inventář slabik standarní čínštiny *putonghua*. To ale není totéž, co inventář slabik pekingského dialektu (jakkoli ten představuje základ fonologického systému *putonghua*). Pekingština má totiž inventář poněkud větší – viz např. Chen Ping 1999:37. Duanmu 2002:6 píše, že podle údajů Liu 1957 **má pekingština 432 slabik** (bez ohledu na tón), zatímco *putonghua* má cca **400 slabik** (vezeme-li se v úvahu rozlišení tónem, pekingština má 1 367 tónických slabik, což je cca o 80 více než v *putonghua*). Slabiky pekingského dialektu, které nepatří do *putonghua* (a nenajdeme je tedy v naší tabulce), jsou např. *pia, bia, dia, diang, den, tei, fiao, lo, cei, den, rua*. Objevují se v zemitých pekingských výrazech (*tǔyǔ* 土话, *tǔyǔ* 土语) jako např. *biāji* „mlaskat“, *piǎ* „posmívat se“, *cèi* „rozbít“, *ruá* 揉 „zmačkaný“, *dèn* 搥 „silně tahat“ (viz slovník pekingštiny Chen Gang et al. 1987). Řada z nich nemá ani ustálený zápis ve znacích. Některé slabiky, jako např. *beng*, sice v *putonghua* existují, ale jen v určitých tónech – v tónu jiném se objevují jen v pekingštině, např. pekingské *béng* 甯 „není třeba“ (v *putonghua* slabika *béng* neexistuje, najdeme zde však např. *bèng*: 蹦 *bèng* „skákat“).

K tomu je ještě třeba připočíst množství erizovaných slabik, které se v pekingském dialektu objevují mnohem hojněji než v *putonghua*. O tom, v jakém rozsahu mají být erizované morfémy začleněny do *putonghua*, se vedou spory.

5.5.3 DŮSLEDKY CHUDÉHO SLABIČNÉHO INVENTÁŘE

Omezený inventář slabik *putonghua* má různé důsledky. Jsou to zejména:

• silná homofonie morfémů

Nahlédneme do čínského znakového slovníku, organizovaného podle výslovnosti. V záhlaví jednotlivých „bloků“ stojí tónická slabika zapsaná v pinyin, např. *kǎo*. Pod ní jsou seřazeny znaky, které reprezentují morfémy sdílející toto čtení; u jednotlivých znaků pak jsou řazena slova, jejichž první morfém se zapisuje daným znakem. Uveďme příklad záhlaví *kǎo* (je ve zjednodušené podobě oproti skutečnému slovníku; morfémy ani slova neuvádíme všechny):

kǎo

考 ① zkoušet ② kontrolovat ③ zkoumat

考查 *kǎochá* kontrolovat

考察 *kǎochá* zkoumat

考场 *kǎochǎng* zkušební místnost...

拷 bít, mučit

拷贝 *kǎobèi* kopírovat [fonetická výpůjčka z angl. *copy*]

拷绸 *kǎochóu* druh hedvábí...

烤 ① péci ② žhnout

烤电 *kǎodiàn* diatermie

烤火 *kǎohuǒ* ohřívat se u ohně...

Prolistujeme-li celý slovník, zjistíme, že počet morfémů pod jednotlivými „fonetickými“ záhlavími se velmi liší: v míře využití jednotlivých slabik jakožto nositelů výslovnosti morfémů totiž existují dramatické rozdíly. V každém případě platí, že většinou se **o jedno čtení dělí více morfémů / znaků** (dále budeme s určitým zjednodušením říkat jen „znaků“). Nejčastěji to bývá cca 3 – 10 znaků (např. pod naším *kǎo* najdeme ve slovníku XHC 6 znaků), neznámka jich však u jednoho záhlaví bývá i přes dvacet. „Oblíbeným“ slabikám vévodí *yì*: ve slovníku XHC je pod touto slabikou **93 znaků!** Většinu z nich sice představují znaky málo užívané, vyskytující se např. v klasické čínštině, mnohé však reprezentují morfémy velmi frekventované, objevující se v běžných slovech: *yì* 意 „(idea)“, *yì* 艺 „(umění)“, *yì* 译 „(překládat)“, *yì* 易 „(snadný)“ atd. K dalším vytíženým slabikám patří *xī*, *lì*, *jǐ*, *jiàn*, *shì* atd. Slabik, které jsou minimálně vytížené, tj. **reprezentují výslovnost jediného morfému / znaku**, je nepatrně. Nejčastěji jde o morfémy řídké, dialektické, zastaralé, knižní, z klasické čínštiny apod., např. slabika *nòu* reprezentuje jedině knižní *nòu* 耨 „okopávat, plít“, podobně *pǒu* 搯 „udeřit“. Někdy však takováto nevytížená slabika reprezentuje velmi frekventovaný morfém – tak např. slabika *shéi* (objevuje se pouze ve slově *shéi* 谁 „kdo“), *me* (objevuje se pouze v *shénme* 什么 „co“), *zhèi* (pouze v *zhèi* 这 „tento“), *néng* (pouze v *néng* 能 „moci“). Této problematice se věnují např. Yin Binyong 1984, též Su & Lin 2006:278; výraz *yīnjié zài zì liàng* 音节载字量 z titulu jejich článku můžeme přeložit jako „**vytíženost slabik znaky**“ (*zài* 载 znamená „nést, být něčím naložen“, angl. *carry, bear*). Případně lze uvažovat o překladu „**obslužnost znaků slabikami**“ (což umožňuje formulaci „slabika X obsluhuje tolik a tolik znaků“).

Homofonie morfémů je tedy jevem, který je v čínském jazyce doslova všudypřítomný. Pokud bychom zanedbali tóny a brali v úvahu pouze odlišnosti v segmentálním složení slabiky, homofonie je ještě několikanásobně výraznější. Su & Lin (ibid) uvádějí, že pokud odhlédneme od tónového rozlišení, tak ze 418 slabik slovníku XHC je **9** takových, z nichž každá obsluhuje **více než 100 znaků**. Jsou to *yì*, *jǐ*, *yu*, *fu*, *xi*, *zhi*, *li*, *qi*, *jian* (není jistě náhodou, že většinou jde o univerzálně preferovaný slabičný typ CV). **47** slabik pak obsluhuje **větší počet znaků než 50**.

Výše nastíněná situace může dělat dojem, že homofonie morfémů představuje v čínském jazyce závažný problém. Jestliže však vezmeme v úvahu **funkční hledisko**, obraz se je **mnohem příznivější**. O který morfém jde, je většinou jasné z gramatického a významového kontextu (např. sotva může dojít k záměně slova *zǎo* 早 „brzo“ se slovem *zǎo* 枣 „datle“, k záměně slova *bàn* 办 „zařídít“ se slovem *bàn* 半 „půlka“, neboť už kvůli svému odlišnému slovnímu druhu a přísnému pořádku slov v čínské větě se stěží mohou objevit ve stejném kontextu). Navíc mnohé morfémy mohou vystupovat jen jako složka víceslabičného slova. V něm se pak slabiky vzájemně identifikují. Např. morfém *yī* 衣 „(oděv)“ nemůže vystupovat v daném významu samostatně – objevuje se jen ve složeninách: *yīfu* 衣服 „oděv“, *máoyī* 毛衣 „svetr“, *yīliào* 衣料 „látka“ atd. To, že samotné čtení *yī* je nesmírně vytížené, pak nehraje roli.

Přestože situace není tak dramatická, jak by se na první pohled zdálo, i tak platí následující: homofonie morfémů pramenící z omezeného repertoáru čínských slabik **přispívá k problémům, které mívají cizinci při percepci běžné souvislé řeči**. (Další faktory jsou např. tyto: relativní krátkost čínských slov – převaha jich je dvojslabičná, jednoslabičných je sice výrazně méně, mají však vysokou frekvenci; dále tvarová neměnnost slov; samozřejmě též rozmanité dialektické akcenty, kterými je výslovnost *putonghua* v ústech konkrétních mluvčích často silně poznamenána). Pokud student při učení nových slovíček zanedbává u morfémů tóny a nedovede je poslechem rozlišovat, situace s homofonií morfémů se pro něj ještě dramaticky zhorší, neboť inventář rozlišovaných slabik se mu zredukuje z cca 1300 na cca 400. Nemluvě o možných nedorozuměních s rodilými mluvčími, plynoucích ze zanedbávání tónů při produkci řeči.

• nepřesnosti při přepisu cizích vlastních jmen a názvů do čínštiny

Výrazné komolení cizích slov a jmen mají na svědomí především neexistence souhláskových skupin a neexistence zavřených slabik v čínštině (slabiky s nosovými terminálami lze pokládat za zavřené jen se značnými výhradami, ostatní konsonanty jsou v kodě nepřípustné). Při přepisu nebo přejímání si čínština přizpůsobuje strukturu cizího slova tak, aby odpovídala jejím vlastním pravidlům slabičné

stavby a hláskovému inventáři (takové přizpůsobování není samozřejmě specialitou čínštiny – např. Laver 1994:35 uvádí jako příklad slovo *sukuru direba* z afrického jazyka Hausa; jde o výpůjčku z angličtiny: *screwdriver* „šroubovák“). Každá souhláska, která je v cizím slově původně členem souhláskové skupiny či stojí na konci slabiky, musí být při přepisu do čínštiny buďto opatřena slabičnou samohláskou, nebo zanedbána. Např. *Shakespeare* se přepisuje jako *Shāshībǐyà* 莎士比亚, *Marx* jako *Mǎkèsī* 马克思, *Reagan* jako 里根 *Lǐgēn*, *Havel* jako *Hāwéi'ěr* 哈维尔, *Klaus* jako 克劳斯 *Kèláosī* apod. U jména často dochází ke zkomolení tak značnému, že je naprosto znemožněna zpětná identifikace jeho původní podoby. K podobným procesům dochází nejen u jmen, ale i při přepisu či **fonetickém přejímání cizích slov**: *rubl* se přepíše jako *lúbù* 卢布, *club* jako *jùlèbù* 俱乐部 apod.

Poznámka: Při zápisu výslovnosti cizích jmen, slov a názvů pomocí čínského znakového písma se znaky běžně používají foneticky, bez ohledu na význam. Avšak jejich významů je možno využít k naznačení významu přejímaného slova, nebo ke specificky čínským jazykovým hříčkám: *Coca cola* = *Kě kǒu kě lè* 可口可乐 „lze se radovat z každého doušku“, *Bristol* = *Buǐlǐsìtù* 不理死兔 „nevšímat si mrtvého zajíce“, *Chodov* = *Hǎo dòufu* 好豆腐 „dobré tofu“ (údajně podle čínské restaurace na Chodově, nabízející velmi chutné tofu). K výpůjčkám z cizích jazyků viz např. Novotná-Heřmanová 1967, 1968, Wang Hong 2007, Lin 2007:235, Kane 2009:172.

ZÁVĚR

V naší práci jsme nastínili povahu čínské slabiky a rozličné přístupy k ní u teoretických analýz i v praktických učebnicích. Nyní se pokusíme na uvedeném základě shrnout náměty pro výuku čínské výslovnosti.

Po účely výuky doporučíme setrvat u rámce daného pinyinem. Dále: fonologie pinyinem sice pracuje se samohláskovými a souhláskovými fonémy, ale i s tradičními komponenty slabiky; nevyklučuje možnost položit na tyto tradiční komponenty větší důraz. Tento přístup, kromě toho, že dobře vystihuje povahu čínské slabiky, je relativně jednoduchý a v mnoha ohledech účelný. Navrhujeme toto:

- Na samém začátku výkladu čínské výslovnosti by měla být osvětlena **struktura čínské slabiky a její komponenty**, což zdaleka není běžnou praxí.
- Následovat by mělo **vytyčení inventářů, které přísluší komponentům na úrovni segmentů** (tedy: iniciály: /b, p, m.../ – mediály: /i, u, ü/ – centrály: /i, ĭ, u, ü, a, e, o, er/ – terminály: /i, u, n, ng/), a dále popis zvukových vlastností, které jednotlivé komponenty sdílejí (např. že samohlásky ve funkci mediály se realizují jako aproximanty, nebo že terminály mají tendenci k oslabení artikulace). Ani s tímto se v učebnicích nesetkáváme.
- Další výklad by měl vycházet z konceptů **iniciála – finála – tón** (což s tradičně činí). Přitom **iniciály** nepředstavují problém – jsou to jednotky na úrovni segmentů. Ať už kapitolu nazveme „Inventář iniciál“ nebo „Inventář souhlásek“, budou téměř totožné. **Finály** jsou složitější útvary; je třeba prezentovat je jako jednotky s vnitřní hierarchickou strukturou. Student by měl mít u každé nově probírané finály jasno o její stavbě. Pomůže mu to mj. důkladně pochopit alofony segmentů.
- Co se týče **alofonických variací segmentů**, pokládáme za vhodné zřetelně rozlišovat variace podmíněné funkcí segmentu ve slabice / finále (které jsou motivované fonologicky), a variace způsobené konkrétním okolím určitého segmentu. Druhý typ variací by měl být osvětlován na pozadí struktury slabiky (regresivní asimilace ve finále má přednost před progresivní, neboť vztah centrály k terminále je těsnější než její vztah k mediále).

Samostatnou metodologickou otázkou je, jak strukturovat výklad uvedený pod třetím bodem. Postup by měl být příznivý pro praktický nácvik celého inventáře tónických slabik. Například je otázkou, zdali nejdříve probrat všechny iniciály, poté všechny finály, poté tóny (jak činí např. Dow 1972) – to není příliš šťastné, neboť nelze průběžně provádět nácvik tónických slabik. Anebo zda nejprve vyložit tóny, a poté iniciály a finály promísit podle určitých principů, přičemž se slabiky nacvičují rovnou s tónem (tak to činí Ma 1999 nebo Spěšněv 2003); tento postup pokládáme za vhodnější. Dále je otázkou, zdali při řazení finál ve výkladu postupovat podle kategorií *si hu*, podle strukturních typů finál či jinak, v jaké posloupnosti a v jakém napojení na segmentální slabiky procvičovat jednotlivé tóny atd. Tyto otázky, které různé učebnice řeší různě, jsou však již nad rámec naší práce.

Pokud si student v začátcích studia řádně neosvojí zvukovou podobu izolovaných slabik, nevratně to poznamená jak budoucí úroveň jeho mluveného projevu, tak i schopnost percepce. Záleží samozřejmě na tom, jaké úrovně výslovnosti student aspiruje dosáhnout. Jestliže použijeme termínů ze závěrečné stati věnované výuce angličtiny z publikace “*Gimson’s Pronunciation of English*” (Cruttenden ed. 2001:298), tak jedním extrémem je **restricted intelligibility** („omezená srozumitelnost“, kdy mluvčí v zásadě používá fonetický a fonologický systém rodného jazyka a mimo svoje okolí bude pravděpodobně málo srozumitelný), druhým extrémem je pak **high acceptability** („vysoká přijatelnost“, kdy posluchač hovořící daným jazykem jako rodným nemusí mluvčího vůbec rozpoznat

jako mluvčího nerodilého). Někde mezi tím je pak *general intelligibility* („všeobecná srozumitelnost“). Naše práce je určena těm zájemcům, kteří chtějí dosáhnout vysoké jazykové kompetence a přiblížit se svojí výslovností rodilým mluvčím. S celosvětově stoupajícím významem čínštiny lze předpokládat, že takových zájemců bude přibývat. Náš text je využitelný především pro vysokoškolské učitele a studenty sinologie, a také sestavovatele učebních materiálů, kteří se nespokojí s elementární úrovní. V první řadě pro učitele by měla být kvalitní výslovnost žádoucí, neboť funguje jako vzor pro studenty – ti imitují dobré i špatné vzory. Výslovnost pedagoga by se neměla markantně odlišovat od výslovnosti rodilých mluvčích zaznávající ze zvukových nahrávek. Pedagog by měl být navíc schopen u studenta posoudit zdroj chyb a poskytnout mu kvalifikovaný návod ke správné artikulaci.

Dospělý studující jakéhokoli cizího jazyka si jej osvojuje jiným způsobem, než si dítě osvojuje mateřštinu: při nácvičování výslovnosti musí překonávat interference ze zvukového systému jazyka rodného. Přestože osvojování zvukové stránky jazyka je založeno především na imitování a na procvičování motorických a percepčních dovedností, tak pro dospělého má nepochybně význam i teoretická instruktáž a vzhled do abstraktního systému. Naše práce by měla toto pro čínskou segmentální slabiku poskytnout.

SLOVNÍČEK TERMÍNŮ

abeceda	zìmǔbiǎo 字母表
afrikáta	sècā yīn 赛擦音
akustika	shēngxué 声学
alofon	biàntǐ 变体
alveolární souhláska	chǐyīn yīn 齿龈音
alveolární, dásňový výstupek	chǐyīn jǐ 齿龈脊
alveopalatální souhláska	yīn è yīn 龈腭音
apikální hláska	shéjiān yīn 舌尖音
aproximanty	tōngyīn 通音
artikulace	fāyīn 发音
artikulační orgány	fāyīn qìguān 发音器官
asimilace	tóngguà 同化
aspirovaná souhláska	sòngqì yīn 送气音
atonická slabika	qīngshēng yīnjié 轻声音节
Beijing Television (BTV)	Běijīng diànshìtái 北京电视台
bilabiální souhláska	shuāngchún yīn 双唇音
centrála	yùnfù 韵腹
citoslovce	gǎntàncí 感叹词
cuokou hu	cuōkǒu hū 搓口呼
čárka	dòuhào 逗号
čínština	hànyǔ 汉语, zhōngwén 中文
dáseň	chǐyīn 齿龈, yáchuáng 牙床
data	shùjù 数据
dentální souhláska	chǐyīn 齿音
dentoalveolární souhláska	chǐ-chǐyīn yīn 齿-齿龈音
desonorizace	qīnghuà 清化
detenze, uvolnění překážky	chú zǔ 除组
diachronní	lìshí 历时
diakritické znaménko	fùjiā fúhào 附加符号
dialekt	fāngyán 方言
dialektická výslovnost	fāngyīn 方音
dialektismus; místní dialekt	tǔhuà 土话
diftongy, dvojhlasčky	èrhé yuányīn 二合元音
diftongy klesavé	qián xiǎng èrhé yuányīn 前响二合元音
diftongy stoupavé	hòu xiǎng èrhé yuányīn 后响二合元音
diglosie	shuāng zhǒng yǔ tǐ 双种语体
disimilace	yìhuà 异化
distinktivní rys	qūbié tèzhēng 区别特征
distribuce	fēnbù 分布
dorzální souhláska	shémiàn yīn 舌面音
dvojtečka	màohào 冒号

element, komponent	<i>chéngfēn</i> 成分
epenteze	<i>zēngyīn</i> 增音
erizace	<i>érhua</i> 儿化
exploze	<i>pòliè</i> 破裂
<i>fanqie</i>	<i>fǎnqiè</i> 反切
farynx, hltan	<i>yāntóu</i> 咽头
finála	<i>yùnmǔ</i> 韵母
foném	<i>yīnwèi</i> 音位
fonetické písmo; hláskové písmo	<i>pīnyīn wénzì</i> 拼音文字
fonetika	<i>yǔyīnxuē</i> 语音学
fonologie	<i>yīnxìxué</i> 音系学
fonotaktika	<i>yǔyīn pèilìè</i> 语音配列
formant	<i>gòngzhèn fēng</i> 共振峰
frekvence	<i>pínlǜ</i> 频率
frikativa	<i>(mó)cāyīn</i> (摩)擦音
frikce, šum	<i>mó cā</i> 摩擦
generativní fonologie	<i>shēngchéng yīnyùnxué</i> 生成音韵学
glida	<i>huáyīn</i> 滑音
glotální frikativa	<i>hóu cāyīn</i> 喉擦音
glotální okluziva	<i>hóu sèyīn</i> 喉塞音
glottis, hlasivková štěrbina	<i>shēngmén</i> 声门
<i>Guoyu luomazi</i>	<i>Guóyǔ luómǎzì</i> 国语罗马字
gutturály	<i>hóu yīn</i> 喉音
<i>hekou hu</i>	<i>hékǒu hū</i> 合口呼
hierarchická struktura	<i>céngjī jiégòu</i> 层级结构
historická fonologie	<i>yīnyùnxué</i> 音韵学
hlas	<i>sǎngyīn</i> 嗓音
hlasivky	<i>shēngdài</i> 声带
hláska, fón	<i>yīnsù</i> 音素
hláskovat	<i>pīndú</i> 拼读
homofonní slovo	<i>tóngyīn cí</i> 同音词
HPF	<i>Hànyǔ pīnyīn fāng'àn</i> 汉语拼音方案
hranice	<i>biānjiè</i> 边界
hraniční signály	<i>biānjiè xìnào</i> 边界信号
hřbet jazyka	<i>shémian</i> 舌面
<i>China Central Television (CCTV)</i>	<i>Zhōngguó zhōngyāng diànshìtái</i> 中国中央电视台
<i>China National Radio (CNR)</i>	<i>Zhōngguó zhōngyāng rénmín guǎngbō diàntái</i> 中国中央人民广播电台
imploziva	<i>wéibìyīn</i> 唯闭音
indoevropská jazyková rodina	<i>Yīn-ōu yǔxì</i> 印欧语系
iniciála	<i>shēngmǔ</i> 声母
inotnace větná	<i>jùdiào</i> 句调, <i>yǔdiào</i> 语调
intenze, utvoření překážky	<i>chéngzǔ</i> 成组
IPA	<i>Guójī yīnbiāo</i> 国际音标
izolující typ jazyka	<i>gūlì yǔ</i> 孤立语
jazyk	<i>shétou</i> 舌头
jednoduché samohlásky	<i>dān yuányīn</i> 单元音
jednoduché finály	<i>dān yùnmǔ</i> 单韵母

<i>kaikou hu</i>	<i>kāikǒu hū</i> 开口呼
kakuminální souhlásky	<i>qiàoshé yīn</i> 翘舌音
koartikulace	<i>xiétóng fāyīn</i> 协同发音
komplementární distribuce	<i>hùbǔ fēnbù</i> 互补分布
konkávni	<i>āo</i> 凹
konsonanty, souhlásky	<i>fǔyīn</i> 辅音
kontakt jazyka s patrem	<i>shé è jiěchù diǎn</i> 舌腭接触点
konvexní	<i>tū</i> 凸
koronální souhlásky	<i>shéqián yīn</i> 舌前音
kvantita	<i>yīnliàng</i> 音量, <i>yīncháng</i> 音长
labiální souhlásky	<i>chún yīn</i> 唇音
labiodentální souhlásky	<i>chúncǐ yīn</i> 唇齿音
laboratoř	<i>shíyànshì</i> 实验室
<i>Lādīnghuà xīn wénzì</i>	<i>Lādīnghuà xīn wénzì</i> 拉丁化新文字
lamina, <i>blade</i>	<i>shéyè</i> 舌叶
laminální souhlásky	<i>shéyè yīn</i> 舌叶音
larynx, hrtan	<i>hóutóu</i> 喉头
laterální souhlásky	<i>biānyīn</i> 边音
„lehký tón“	<i>qīngshēng</i> 轻声
lingvistická literatura	<i>yǔyánxué zhùzuò</i> 语言学著作
lingvistika	<i>yǔyánxué</i> 语言学
lokální <i>putonghua</i>	<i>dìfāng pǔtōnghuà</i> 地方普通话
<i>Mandarin</i> („řeč mandarínů“)	<i>guānhuà</i> 官话
„mandarín“, úředník	官吏 <i>guānlì</i>
mediála	<i>yùntóu</i> 韵头, <i>jièyīn</i> 介音
měkké patro, velum	<i>ruǎn'è</i> 软腭
místo artikulace	<i>fāyīn bùwèi</i> 发音部位
mluvčí	<i>fāhuàrén</i> 发话人
morfém	<i>císù</i> 词素
morfém čínský	<i>yǔsù</i> 语素
napjatá	<i>jǐn</i> 紧
„národní jazyk“	<i>guóyǔ</i> 国语
nástup hlasivkového tónu, VOT	<i>sǎngyīn qǐshǐ shíjiān</i> 嗓音起始时间
neaspirované souhlásky	<i>bù sòngqì yīn</i> 不送气音
nenapjatá	<i>sōng</i> 松
neznělá hláska	<i>qīng yīn</i> 清音
neznělá hláska (foneticky)	<i>bù dàiyīn de</i> 不带音的
nosič, nositel	<i>zàitǐ</i> 载体
nosní dutina	<i>bíqiāng</i> 鼻腔
nosová terminála -n	<i>shéjiān bíyīn wěi</i> 舌尖鼻音尾
nosová terminála -ng	<i>shégen bíyīn wěi</i> 舌尖鼻音尾
nosové finály	<i>bí yùnmǔ</i> 鼻韵母
nosové hlásky	<i>bíyīn</i> 鼻音
nulová iniciála	<i>líng shēngmǔ</i> 零声母
obslužnost znaků slabikami	<i>yīnjié zài zì liàng</i> 音节载字量
obstruenta	<i>zǔsèyīn</i> 阻塞音
oddělovací znaménko	<i>géyīn fúhào</i> 隔音符号
okluziva	<i>sèyīn</i> 塞音

okolí	<i>chūxiàn tiáojiàn</i> 出现条件
onomatopoeie, zvukomalba	<i>nǐshēng</i> 拟声
ortografie, pravopis	<i>zhèngcífǎ</i> 正词法
otevřená slabika	<i>kāi yīnjié</i> 开音节
palatální souhlásky	<i>yìng è yīn</i> 硬腭音
palatogram	<i>èwèi tú</i> 腭位图
palatum, tvrdé patro	<i>yìng è</i> 硬腭
percepce	<i>gǎnzhī</i> 感知
pinyin	<i>pīnyīn</i> 拼音
písmeno	<i>zìmǔ</i> 字母
písmo	<i>wénzì</i> 文字
plíce	<i>fèi</i> 肺
pokus, experiment	<i>shíyàn</i> 实验
polosamohláska	<i>bàn yuányīn</i> 半元音
polyftongy	<i>fùhé yuányīn</i> 复合元音
pomlčka	<i>pòzhéhào</i> 破折号
posluchač	<i>tīngzhě</i> 听着, <i>tīnghuàrén</i> 听话人
postalveolární souhlásky	<i>yín hòu yīn</i> 龈后音
pozice jazyka	<i>shéwèi</i> 舌位
pozice, místo	<i>wèizhì</i> 位置
pravopis	<i>zhèngcífǎ</i> 正词法
progresivní asimilace	<i>shùn tónghuà</i> 顺同化
prozodie	<i>yùnlǜxué</i> 韵律
předěl, junktura	<i>yīnlián</i> 音联, <i>yīndù</i> 音渡
přehláska	<i>shàng liǎngdiǎn</i> 上两点
přechodový zvuk	<i>guòdùyīn</i> 过度音
překážka	<i>zǔ</i> 组
přízvuk	<i>zhòngyīn</i> 重音
přízvuk: (mluvit) s přízvukem	<i>dài kǒuyīn</i> 带口音
<i>putonghua</i>	<i>pǔtōnghuà</i> 普通话
<i>Qieyun</i>	<i>Qièyùn</i> 切韵
<i>qichi hu</i>	<i>qíchǐ hū</i> 齐齿呼
radikální souhlásky	<i>shéngēn yīn</i> 舌根音
regresivní asimilace	<i>nì tónghuà</i> 逆同化
retroflexní hlásky	<i>juǎnshé yīn</i> 卷舌元音
retroflexní samohlásky	<i>juǎnshé yuányīn</i> 卷舌元音
rezonance	<i>gòngzhèn</i> 共振
rodilý mluvčí	<i>shuō mǔyǔ zhě</i> 说母语者
rty	<i>shuāngchún</i> 双唇
rub horních řezáků	<i>shàng chǐ bèi</i> 上齿背
rýmová tabulka	<i>děng yùn tú</i> 等韵图
rýmovník	<i>yùnsū</i> 韵书
řada, série	<i>xìliè</i> 系列
sagitální řez	<i>cèmiàn tóushè tú</i> 侧面投射图, <i>shéwèitú</i> 舌位图
samohlásky	<i>yuányīn</i> 元音
sandhi	<i>liánjiē yīnbiàn</i> 连接音变
segment	<i>yīnduàn</i> 音段
schwa	<i>yāng yuányīn</i> 央元音

si hu	sì hū 四呼
sinotibetská rodina jazyků	Hàn-zāng yǔxì 汉藏语系
skeč	shìyì tú 示意图
slabičné souhlásky	chéng yījié fǔyīn 成音节辅音
slabika	yīnjié 音节
slovo	cí 词
slovo cizího původu	wàiláicí 外来词
složené finály	fù yùnmǔ 复韵母
sonorita; hlasitost	xiǎngdù 响度
současná, moderní čínština	xiàndài hànyǔ 现代汉语
souhlásková skupina	fǔyīn qún 辅音群
souhlásky	fǔyīn 辅音
souvislá řeč	liándú yǔliú 连读语流
spojovník	liánzìhào 连字号
standardizace	guīfànhuà 规范化
standardní výslovnost	biāozhǔn fāyīn 标准发音
striktura	shōujǐn diǎn 收紧点, shōuzhǎi 收窄
struktura	jiégòu 结构
střední (central)	yāng 央
středová (mid)	zhōng 中
sub-apikální	shéjiān xià 舌尖下
subfinála	yùn 韵
suprasegmentální	chāo yīnduàn 超音段
synchronní	gòngshí 共时
system	xìtǒng 系统
špička jazyka	shéjiān 舌尖
tautosylabický	tóng yīnjié de 同音节的
tečka	jùhào 句号
témbr, barva zvuku	yīnzhì 音质
tempo řeči	yǔsù 语速
terminála	yùnwěi 韵尾
test, pokus	cèyàn 测验
tón	shēngdiào 声调
tóny: 1. tón	dìyī shēng 第一声, yīn píng 阴平
tóny: 2. tón	dì'èr shēng 第二声, yáng píng 阳平
tóny: 3. tón	dìsān shēng 第三声, shǎng shēng 上声
tóny: 4. tón	dìsì shēng 第四声, qù shēng 去声
tóny: „lehký tón“	qīng shēng 轻声
transkripce	yīnbiāo 音标
transliterace	zhuǎnxiě 转写
trojhlásky	(zhōng xiǎng) sānhé yuányīn 中响三合元音
třída	děng 等
turbulence	tuānliú 湍流
tvrdé patro	yìng è 硬腭
účasť hlasivkového tónu	dài yīn 带音
ústní dutina	kǒuqiāng 口腔
velární souhlásky	ruǎn è yīn 软腭音
velum, měkké patro	ruǎn è 软腭

vibrovat	<i>zhèndòng</i> 振动
vibranty	<i>chànyīn</i> 颤音
vokály, samohlásky	<i>yuányīn</i> 元音
VOT, nástup hlasivkového tónu	<i>sǎngyīn qǐshǐ shíjiān</i> 嗓音起始时间
výslovnost, artikulace	<i>fāyīn</i> 发音
výslovnost, čtení (znaku)	<i>dúyīn</i> 读音
vzduchový proud	<i>qìliú</i> 气流
Wade-Gilesova transkripce	<i>Wéi shì yīnbīāo xītōng</i> 韦氏音标系统
Yaleská transkripce	<i>Yēlǔ yīnbīāo xìtǒng</i> 耶鲁音标系统
zabarvení	<i>sècǎi</i> 色彩
základní frekvence, F0	<i>jīpín</i> 基频
zaokrouhlený	<i>shōu yuán</i> 收圆
závorky hranaté	<i>fāng kuòhú</i> 方括弧
závorky šikmé	<i>xié kuòhú</i> 斜括弧
zavřená slabika	<i>bì yīnjié</i> 闭音节
zdroj šumu	<i>mó cā shēngyuán</i> 摩擦声源
<i>Zhuyīn zìmǔ</i>	<i>Zhùyīn zìmǔ</i> 注音字母
znak	<i>zì</i> 字
znělá hláska	<i>zhuó yīn</i> 浊音
znělá hláska (foneticky)	<i>dài yīn de</i> 带音的
způsob artikulace	<i>fāyīn fāngfǎ</i> 发音方法
zuby	<i>yá chǐ</i> 牙齿
zvláštní finály	<i>tèbié yùnmǔ</i> 特别韵母

LITERATURA

- ALLETON, Viviane. *L'Écriture Chinoise - le défi de la modernité*. Paris: Bibliothèque Albin Michel, 2008.
- BAO, Zhiming. Fanqie Languages and Reduplication. *Linguistic Inquiry*, 1990, No. 3, pp. 317-350.
- BAO, Zhiming. Syllable Structure and Partial Reduplication in Classical Chinese. *Journal of East Asian Linguistics*, 1995, No. 3, pp. 175-196.
- BAO, Zhiming. The Syllable in Chinese. *Journal of Chinese Linguistics*, 1996, No. 2, pp. 312-354.
- BARTUŠEK, Josef – PALÁT, Augustin. Učebnice hovorové čínštiny. Jako příloha časopisu *Nový Orient*, 1952-1954.
- BLEVINS, Juliette. The Syllable in Phonological Theory. In: Goldsmith, John ed. *The Handbook of Phonological Theory*. Cambridge (Mass.), Oxford: Blackwell Publishers, 1995. pp. 206-244.
- CAO, Jianfen. *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo* [moderní fonetické výzkumy a bádání]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007.
- CAO, Jianfen. Lun qing zhuo yu daiyin bu daiyin de guanxi [o vztahu mezi terminologickými dvojicemi znělá vs. neznělá, s hlasivkovým tónem vs. bez]. In: Cao, Jianfen. *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007a. pp. 17-34.
- CAO, Jianfen. Putonghua yumu /ao/ yu /ou/ de shipin xiebian duibi fenxi [srovnávací akustická analýza čínských diftongů /ao/ a /ou/]. In: Cao, Jianfen. *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007b. pp. 90-100.
- CAO, Jianfen. Cong xietong fayin kan yuyin de jiehe yu bianhua [spojování a změny hlásek z hlediska koartikulace]. In: Cao, Jianfen. *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007c. pp. 113-125.
- CAO, Jianfen. Time-varying Manner of Formant Trajectories of Chinese Diphtongs. In: Cao, Jianfen: *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007d. pp. 156-168.
- CAO, Jianfen. Fayin zengqiang yu jiansuo [redukce a posílení artikulace]. *Zhongguo yuyin xuebao*, 2008, No. 1, pp. 90-96.
- CAO, Jianfen – YANG, Shun'an. Beijinghua fuhe yuanyin de shiyan yanjiu [experimentální výzkum polyftongů pekingštiny]. *Zhongguo yuwen*, 1984, No. 6, pp. 426-433. Přetištěno In: Cao, Jianfen. *Xiandai yuyin yanjiu yu tansuo*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007. pp. 74-89.
- CAO, Wen. *Hanyu yuyin jiaocheng* [kurs výslovnosti čínštiny]. Beijing: Yuyan wenhua daxue chubanshe, 2002.
- CAO, Wen. *Hanyu yuyin xunlian* [cvičebnice výslovnosti čínštiny]. Beijing: Beijing daxue, 2008.
- CAO, Wen. Huigu yu taolun: gen guoji yinbiao ji yuyinxue shuyu youguan de yixie wenti [ohlédnutí a diskuse: některé problémy spojené s IPA a fonetickou terminologií]. In: *Butong huanjing xia de duiwai hanyu jiaoxue tansuo. Diwu jie duiwai hanyu guoji xueshu yantaohui lunwenji* [výuka čínštiny v rozmanitých prostředích. sborník z 5. mezinárodní vědecké konference o výuce čínštiny pro cizince, Wulumuqi 2007]. Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe [FLTRP], 2009. pp. 404-428.
- CAO, Zhiyun. Beijinghua [tɕ] zu shengmu de qianhua xianxiang [posouvání artikulace pekingských palatál směrem vpřed]. In: Zhao, Jinming ed. *Yuyin yanjiu yu duiwai hanyu jiaoxue*. Beijing: Yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998. pp. 1-9.
- Cihai* [slovník Moře slov]. Shanghai: Zhonghua shuju, 1936.
- CLARK, John – YALLOP, Colin. *An Introduction to Phonetics and Phonology / Yuyinxue yu yinxue rumen*. Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe, ve spolupř. s Blackwell Publishers, 2000. Pekingské vydání publikace Clark a Yallop. *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell Publishers, 1995.
- CROTHERS, John. Typology and Universals of Vowel Systems. In: Greenberg, Joseph ed. *Universals of Human Language, Vol. 2 - Phonology*. Stanford: Stanford University Press, 1978. pp. 93-152.

- CRUTTENDEN, Allan ed.** *Gimson's Pronunciation of English*. London: Arnold, 2001.
- CRYSTAL, David.** *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
- ČERMÁK, Petr.** *Fonetika a fonologie současné španělštiny*. Praha: Karolinum, 2005.
- DAI, Shaoming.** Quanqiu hanyu shidai de wenhua wenti he guifan wenti [kulturní a standardizační problémy v období globalizace čínštiny]. *Nankai yuyanxue kan*, 2007, No. 1, pp. 131-143.
- DEFRANCIS, John.** *Nationalism and Language Reform in China*. Princeton: Princeton University Press, 1950.
- DEFRANCIS, John.** *The Chinese Language: Fact and Fantasy*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1984.
- DEFRANCIS, John ed.** *ABC Chinese-English Dictionary*. Honolulu: University of Hawaii Press, 2000.
- DOHALSKÁ, Marie – SCHULZOVÁ, Olga.** *Fonetika francouzštiny*. Praha: SPN, 1991.
- DOW, Francis D.** *An Outline of Mandarin Phonetics*. Canberra: Australian National University Press, 1972.
- DRAGUNOV, Alexandr Alexandrovič – DRAGUNOVA, Jekatěrina Nikolajevna.** Struktura sloga v kitajskom nacional'nom jazyke. In: *Sovetskoje vostokovedenije* No. 1, Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1955. pp. 57-74. Čínská verze viz Long Guofu.
- DU, Qing.** *Putonghua yuyinxue jiaocheng* [kurs fonetiky standardní čínštiny]. Beijing: Guangbo dianshi chubanshe, 1999.
- DUANMU, San.** *A Formal Study of Syllable, Tone, Stress and Domain in Chinese Languages*. Ph.D. disertace, MIT, Cambridge (Mass.) 1990.
- DUANMU, San.** Wordhood in Chinese. In: Packard, Jerome ed. *New Approaches to Chinese Word Formation*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1998.
- DUANMU, San.** *The Phonology of Standard Chinese*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- DUANMU, San.** *Syllable Structure – the Limits of Variation*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- DUBĚDA, Tomáš.** *Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii*. Praha: Karolinum, 2005.
- ERICKSON, Donna et al.** Effect of Tone Height on Jaw and Tongue Articulation in Mandarin Chinese. Referát na International Symposium on Tonal Aspects of Languages. Peking 2004.
- Fangyan diaocha zi biao** [tabulky pro průzkum dialektů]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 1986.
- FU, Maoji.** Beijinghua de yinwei he pinyin zimu [fonémy pekingštiny a písmena pinyinu]. *Zhongguo yuwen*, 1956, No. 5, pp 3-12.
- GIEGERICH, Heinz.** *English Phonology. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- GOH, Yeng-Seng.** *The Segmental Phonology of Beijing Mandarin*. Taipei: The Crane Publishing, 1997.
- GOLDSMITH, John.** *Autosegmental Phonology*. Ph.D. disertace, MIT, Cambridge (Mass.) 1976.
- GUO, Xi.** Xiandai huaren shehui zhong chengshuo "hanyu" fangshi duoyangxing de zai kaocha [opětovný průzkum toho, jakými způsoby se v současné čínské společnosti nazývá čínština]. *Nankai yuyanxue kan*, 2007, No. 1, pp. 131-143.
- GUSSENHOVEN, Carlos.** *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- GUSSENHOVEN, Carlos – JACOBS, Heike.** *Understanding Phonology*. Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe, ve spolupř. s Blackwell Publishers, 2000. Pekingské vydání publikace Gussenhoven a Jacobs. *Understanding Phonology*. Oxford: Blackwell Publishers, 1998.
- HÁLA, Bohuslav.** *Slabika, její podstata a vývoj*. Praha: ČSAV, 1956.
- HÁLA, Bohuslav.** *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: ČSAV, 1962.
- HALLIDAY, Michael A. K.** The Origin and Early Development of Chinese Phonology Theory. In: Webster, Jonathan ed. *Studies in Chinese Language. The Collected Works of M. A. K. Halliday*, Vol. 8. London: Continuum, 2005a. pp. 275-293.
- HALLIDAY, Michael A. K.** A Systemic Interpretation of Peking Syllables. In: Webster, Jonathan ed. *Studies in Chinese Language. The Collected Works of M. A. K. Halliday*, Vol. 8. London: Continuum, 2005b. pp. 294-320.
- Handbook of the International Phonetic Association.** Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Han-ying cidian / A Chinese-English Dictionary.** Beijing: Shangwu yinshuguan, 1985.

- HARTMAN, Lawton.** The Segmental Phonemes of the Peiping Dialect. *Language*, 1944, No. 1, pp. 28-42.
- HE, Ping.** *Hanyu yuyin jiaocheng* [kurs výslovnosti čínštiny]. I.-II. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2006-2008.
- HOCKETT, Charles Francis.** Peiping Phonology. *Journal of the American Oriental Society* 1947, No. 4, pp. 253-267.
- HOCKETT, Charles Francis.** *Progressive Exercises in Chinese Pronunciation*. Yale University Far Eastern Publications, Mirror series A, No. 2. New Haven: Yale University, 1951.
- HONG, Beverly ed.** *Chinese Language Use*. Canberra: Australian National University, Contemporary China Centre, 1978.
- HONG, Beverly ed.** *New Papers on Chinese Language Use*. Australian National University, Contemporary China Centre, 1984.
- HOOLE, Philip – HU, Fang.** Tone-Vowel Interaction in Standard Chinese. Referát na International Symposium on Tonal Aspects of Languages. Peking 2004.
- HOWIE, John.** *Acoustical Studies of Mandarin Vowels and Tones*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1976.
- HSÜEH, Frank** [Xue, Fengsheng]. *Beijing yinxi jixi* [fonologický systém pekingštiny]. Beijing: Beijing Yuyan xueyuan chubanshe, 1986.
- HU, Fang.** The Three Sibillants in Standard Chinese. In: *Proceedings of the 8th International Seminar on Speech Production*, Strassbourg 2008. pp. 105-108.
- HU, Mingyang.** Feminine Accent in the Beijing Vernacular: a Sociolinguistic Investigation. *Journal of the Chinese Language Teachers Association*, 1991, No. 1, pp. 49-54.
- HUANG, Borong – LIAO, Xudong.** *Xiandai Hanyu* [současná čínština]. I. - III. Beijing: Gaodeng jiaoyu chubanshe, 2002.
- HUANG, Raymond.** *Mandarin Pronunciation*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 1981.
- CHAO, Yuen-Ren.** The Non-uniqueness of Phonemic Solutions of Phonetic Systems. *Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica*, 1934, Vol. 4, pp. 363-397.
- CHAO, Yuen-Ren.** *Mandarin Primer*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1948a.
- CHAO, Yuen-Ren.** The Voiced Velar Fricative as an Initial in Mandarin. *Le Maître Phonétique*, 1948b, Vol. 89, pp. 2-3.
- CHAO, Yuen-Ren.** *A Grammar of Spoken Chinese*. Berkeley: University of California Press, 1968.
- CHAO, Yuen-Ren.** A System of Tone Letters. *Le Maître Phonétique*, 1930, Vol. 45, pp. 24-27. Přetištěno ve *Fangyan*, 1980, No. 2, pp. 81-83.
- CHEN, Gang et al.** *Xiandai Beijing kouyu cidian* [slovník současné hovorové pekingštiny]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1998.
- CHEN, Li-mei et al.** VOT Productions of Word-initial Stops in Mandarin and English: a Cross-language Study. In: *Proceedings of the 19th conference on Chinese computational linguistics and Speech Processing (ROCLING)*, Taiwan, Taipei 2007. pp. 303-317.
- CHEN, Matthew Y.** *Tone Sandhi Patterns across Chinese Dialects*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- CHEN, Ping.** *Modern Chinese: History and Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- CH'EN, Ta-tuan et al.** *Chinese Primer*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1989.
- CHEN, Yachuan.** *Songqi yin zai duiwai hanyu jiaoxue zhong de diwei ji qi zhishi* [postavení aspirát ve výuce čínštiny cizinců a vědomosti o nich]. In: Zhao, Jinming ed. *Yuyin yanjiu yu duiwai hanyu jiaoxue*. Beijing: Yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998. pp. 347-359.
- CHENG, Chin-Chuan** [Zheng, Jinquan]. *A Synchronic Phonology of Mandarin Chinese*. The Hague: Mouton de Gruyter, 1973.
- CHENG, Robert L.** [Zheng, Liangwei]. Mandarin Phonological Structure. *Journal of Linguistics*, 1966, No. 2, pp. 135-138.
- CHENG, Robert L.** [Zheng, Liangwei]. A Comparison of Taiwanese, Taiwan Mandarin, and Peking Mandarin. *Language*, 1985, No. 2, pp. 352-377.

- CHIN, Tsung** [Jin, Cong]. *Sound System of Mandarin Chinese and English: a Comparison*. München: Lincom Europa, 2006.
- CHOMSKY, Noam – HALLE, Morris**. *The Sound Patterns of English*. New York: Harper & Row, 1968.
- ISAJENKO, Boris S.** *Opyt kitajsko-russkogo fonetičeskogo slovarja*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nych slovarej, 1957.
- JIA, Caizhu**. Beijinghua de qingsheng he erhua yun [lehký tón a erizované finály v pekingštině]. *Zhongguo yuwen*, 1992, No. 1, pp. 39-44.
- JIANG, Deng**. Tan Beijinghua “er 二“ de duyin [k výslovnosti číslovky *er* v pekingštině]. *Zhongguo yuwen*, 1983, No. 4, p. 289.
- JIAO, Liwei**. Xiandai yuyinxue de fangxiang [moderní směry v lingvistice]. *Yuyan jiaoxue yu yanjiu*, 2001, No. 2, pp. 41-46.
- JIAO, Liwei – RAN, Qibin – SHI, Feng**. *Ershi shiji de Zhongguo yuyinxue* [fonetická bádání v ČLR ve 20. století]. Taiyuan: Shuhai chubanshe, 2004.
- JIN, Xiaoda – LIU, Guanghui**. *Hanyu putonghua yuyin* [výslovnost standardní čínštiny]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2006.
- JIN, Youjing**. *Putonghua yuyin* [výslovnost standardní čínštiny]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2007.
- JUN, Sun-Ah ed.** *Prosodic Typology: The Phonology of Intonation and Phrasing*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- KANE, Daniel**. *Knížka o čínštině*. Praha: Desert Rose, 2009.
- KARLGRÉN, Bernhard**. *Études sur la Phonologie Chinoise*. Leiden: E. J. Brill, 1926.
- KARLGRÉN, Bernhard**. *The Romanization of Chinese. Paper read before the China Society on January 19, 1928*. London: The China Society, 1928.
- KARLÍK et al. eds.** *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KASEVIČ, Vadim Borisovič**. *Fonologičeskije problemy obščego i vostočnogo jazykoznanija*. Moskva: Nauka, 1983.
- KASEVICH, V. B. – SPESHNEV, N. A.** Zero in Phonological Description: Chinese and Burmese. *Word*, 1970, No.3, pp. 362-372. Přetištěno In: Spěšněv, N. A. *Kitajskaja filologija. Izbrannyje stati*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006. pp. 52-59.
- KEATING, Patricia**. Phonetic and Phonological Representation of Stop Consonant Voicing. *Language*, 1984, No. 2, pp. 286-319.
- KENSTOWICZ, Michael**. *Phonology in Generative Grammar*. Cambridge: Blackwell Publishers, 1994.
- KING, Paul Lloyd**. *Contextual Factors in Chinese Pinyin System*. Ph.D. disertace, Cornell University, Ithaca 1983.
- KOŘÍNEK, Josef Miloslav – ERHART, Adolf**. *Úvod do fonologie*. Praha: Academia, 2000.
- KRATOCHVÍL, Paul**. *The Chinese Language Today*. London: Hutchinson University Library, 1968.
- KRATOCHVIL, Paul**. Traditions in Chinese Linguistics: Fact or Fiction? *Cahiers de Linguistique Asie Orientale*, 1977, No. 1, pp. 17-30.
- KRATOCHVIL, Paul**. Phonetics and Teaching Chinese. In: Hong, Beverly ed. *Chinese Language Use*. Canberra: Australian National University, Contemporary China Centre, 1978.
- KRČMOVÁ, Marie**. *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006.
- KUBLER, Cornelius**. *The Development of Mandarin in Taiwan: A Case Study of Language Contact*. Taipei: Student Book Co., 1985.
- KUO, Feng-Lan** [Guo, Fenglan]. *Aspects of Segmental Phonology and Chinese Syllable Structure*. Ph.D. disertace, University of Illinois 1994.
- LADEFOGED, Peter**. *A Phonetics Study of West African Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1964.
- LADEFOGED, Peter – MADDIESON, Ian**. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- LADEFOGED, Peter – WU, Zongji**. Places of Articulation: an Investigation of Pekingese Fricatives and Affricates. *Journal of Phonetics*, 1984, No. 12, pp. 267-278.
- LAVER, John**. *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- LEE, Chin-Hui et al. eds.** *Advances in Chinese Spoken Language Processing*. Hong Kong: The University of Hong Kong, 2007.

- LEE, Wai-Sum – ZEE, Eric.** Illustrations of the IPA: Standard Chinese (Beijing). In: *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. pp. 109-12.
- LEE, Wai-Sum.** The Articulation of the Coronal Sounds in the Peking Dialect. In: *Proceedings of the International Seminar on Speech Production 8*, Strassbourg 2008. pp. 109-112.
- LI, Fang-Kuei.** The Zero Initial and the Zero Syllabic. *Language*, 1966, pp. 300-302.
- LI, Charles N. – THOMPSON, Sandra A.** *Mandarin Chinese. A Functional Reference Grammar*. Berkeley: University of California, 1981.
- LI, Linling.** *Putonghua yuyin xunlian jiaocheng* [procvičovací kurs výslovnosti standardní čínštiny]. Beijing: Beijing daxue chubanshe, 2003.
- LI, Ming – SHI, Fengmai.** *Hanyu putonghua yuyin bianzheng* [zdokonalování výslovnosti čínštiny]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998.
- LI, Wen-Chao.** *A Diachronically Motivated Segmental Phonology of Mandarin Chinese*. New York: Peter Lang, 1999.
- LI, Xinkui.** *Zhongguo yin* [výslovnost střední čínštiny]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2008.
- LI, Yanrui.** Putonghua yinwei yanjiu shuping [komentář k výzkumu fonémů standardní čínštiny]. *Zhongguo yuwen*, 1984, No. 4, pp. 254-260.
- LIAO, Rongrong – SHI, Feng.** Hanyu putonghua *r* shengmu yinzhi de shiyan yanjiu [experimentální výzkum kvality čínské iniciály *r*]. In: Shi, Feng a Liao, Rongrong. *Yuyin congkao*. Beijing: Beijing yuyan xueyuan chubanshe, 1994a. pp. 177-197.
- LIAO, Rongrong – SHI, Feng.** Duiwai hanyu jiaoxue zhong *r* shengmu yinzhi de shiyan yanjiu [experimentální výzkum kvality čínské iniciály *r* pro výuku čínštiny u cizinců]. In: Shi, Feng a Liao, Rongrong. *Yuyin congkao*. Beijing: Beijing yuyan xueyuan chubanshe, 1994b. pp. 198-214.
- LIBERMAN, Mark – PRINCE, Alan.** On Stress and Linguistic Rhythm. In: *Linguistic Inquiry*, 1977, No. 8, pp. 249-336.
- LIN, Hua.** Understanding Problems in Learning Mandarin Consonants by Monolingual Speakers of English. *Journal of Canadian Teachers of Chinese as a Second Language*, 2005, No. 15, pp. 1-18.
- LIN, Tao.** Guanyu hanyu guifanhua wenti [o problému standardizace čínštiny]. *Zhongguo yuwen*, 1955, No. 8, pp. 4-9. Přetištěno In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. pp.240-255.
- LIN, Tao.** Yuyin jiaoxue he ziyin jiaoxue [výuka výslovnosti a výuka výslovnosti znaků]. *Yuyan jiaoxue yu yanjiu*, 1979, No. 4. Přetištěno In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. pp. 202-207.
- LIN, Tao.** Beijing guanhua suyuan [pátrání po zdrojích pekingské *guanhua*]. *Zhongguo yuwen* 1987a, No. 3. Přetištěno In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. pp. 173-189.
- LIN, Tao.** Beijing guanhua qu de huafen [vymezení oblasti pekingské *guanhua*]. *Fangyan*, 1987b, No. 3. Přetištěno In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. pp. 190-201.
- LIN, Tao.** The Scope of Pekingesese. In: Wang, William S-Y. ed. *Languages and Dialects of China. JCL Monograph series No 3*. Berkeley: University of California, 1991. pp. 363-376.
- LIN, Tao.** Yuyin yanjiu he duiwai hanyu jiaoxue [fonetická bádání a výuka čínštiny pro cizince]. *Shijie hanyu jiaoxue*, 1996, No. 3. Přetištěno In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001. pp. 228-233.
- LIN, Tao.** *Putonghua he Beijinghua* [standardní čínština a pekingská]. Beijing: Yuwen chubanshe, 2000.
- LIN, Tao.** *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji* [Lin Tao: výbor z díla]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001.
- LIN, Tao.** Putonghua de yuyin biao zhun he yuyin jiaoxue [výslovnostní norma standardní čínštiny a výuka její výslovnosti]. Referát na 6. konferenci *Guoji hanyu jiaoxue xuehui taolunhui* [konference Mezinárodní asociace pro výuku čínštiny], Hannover 1999. In: Lin, Tao. *Lin Tao yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001a. pp. 234-239.
- LIN, Tao.** 20 shiji de Zhongguo yuyanxue [čínská lingvistika ve 20. století]. In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001b. pp. 282-300.
- LIN, Tao.** Yuyin zai yuwen jiaoxue zhong de diwei [postavení výuky výslovnosti ve výuce čínštiny]. In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001c. pp. 219-227.

- LIN, Tao.** Putonghua li de v [souhláska v ve standardní čínštině]. In: Lin, Tao. *Lin Tao Yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan 2001d. pp. 76-80.
- LIN, Tao et al.** *Beijing yuyin shiyan lu* [záznamy pokusů prováděných pro výslovnost pekingštiny]. Beijing: Beijing daxue, 1985.
- LIN, Tao – WANG, Lijia.** *Yuyinxue jiaocheng* [kurs fonetiky]. Beijing: Beijing daxue, 2003.
- LIN, Xiaoqin.** Yingyu wei muyu de hanyu xuexi zhe **zh, ch, sh** shiyan fenxi he jiaoxue duice [experimentální analýza a výukové strategie pro souhlásky **zh, ch, sh** u studentů – rodilých mluvčích angličtiny]. In: *Yunnan Shifan daxue xuebao*, 2004, No. 6, pp. 12-14.
- LIN, Yen-Hwei.** *Autosegmental Treatment of Segmental Processes in Chinese Phonology*. Ph.D. disertace, University of Texas at Austin 1989.
- LIN, Yen-Hwei.** *The Sounds of Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- LIN, Yutang.** *Chinese-English Dictionary of Modern Usage*. Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong, 1972.
- LINDAU, Mona – NORLIN, Kjell – SVANTESSON, Jan-Olof.** Cross-linguistic Differences in Diphthongs. In: *UCLA Working papers in Phonetics*, Vol. 61, 1985. pp. 40-44.
- LINDAU, Mona – NORLIN, Kjell – SVANTESSON, Jan-Olof.** Some Cross-linguistic Differences in Diphthongs. *Journal of the International Phonetic Association*, 1990, No.1, pp. 10-14.
- LISKER, Leigh – ABRAMSON, Arthur.** A Cross-language Study of Voicing in Initial Stops: Acoustical Measurements. *Word*, 1964, No. 3, pp. 384-422.
- LIŠČÁK, Vladimír.** Jedna čínština či několik čínských jazyků? *Fénix*, 2001, No. 1, pp. 30-40.
- LIU, Fuhua ed.** *Hanyu yuyin xunlian jiaocheng* [kurs cvičení ve výslovnosti čínštiny; určeno japonským učitelům čínštiny]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2006.
- LIU, Guanghui.** *Hanyu putonghua jiaocheng: Yuyin keben* [kurs standardní čínštiny: díl výslovnost]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998.
- LIU, Guanghui.** *Hanyu putonghua yuyin jiaocheng* [kurs výslovnosti standardní čínštiny]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2002.
- LIU, Guanghui – JIN, Xiaoda.** *Hanyu putonghua yuyin* [fonetika standardní čínštiny]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2006.
- LIU, Guanghui – SHI, Fengmai.** *Hanyu shijian yuyin* [praktická fonetika čínštiny]. Beijing: Jingji guanli chubanshe, 1988.
- LIU, Lunxin.** *Yinyunxue jichu jiaocheng* [základní kurs fonologie]. Beijing: Zhongguo shehui kexue chubanshe, 2002.
- LIU, Xun.** *Xin shiyong hanyu keben / New Practical Chinese Reader*. I. - VI. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2003.
- LIU, Zexian.** Beijinghua li jiu jing you duoshao yinjie? [kolik slabik má vlastně pekingština?] *Zhongguo yuwen*, 1957, No. 2, pp. 1-8; No. 3, pp. 17-23.
- LONG, Guo Fu – LONG, Guo Wa** [Dragunov – Dragunova]. Hanyu putonghua yinjie de jie gou [struktura slabiky ve standardní čínštině]. *Zhongguo yuwen*, 1958, No. 11, pp. 513-521.
- LU, Jianming – SU, Peicheng eds.** *Yuwen xiandaihua he Hanyu pinyin fang'an* [jazyková modernizace a projekt pinyin]. Beijing: Yuwen chubanshe, 2004.
- LU, Yunzhong.** *Qingsheng he erhua* [lehký tón a erizace]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2001.
- LÜ, Shuxiang et al.** *Yuyan, yuyin, wenzi* [jazyk, výslovnost, písmo]. Xianggang: Xianggang Shanghai shuju, 1966.
- LUDVÍKOVÁ, Marie.** Nejfrekventovanější slabiky v mluvené češtině. In: Těšitelová, M. et al. *O češtině v číslach*. Praha: Academia, 1987.
- LUO, Changpei – WANG, Jun.** *Putong yuyinxue gangyao* [nástin obecné fonetiky]. Beijing: kexue chubanshe, 1957.
- LYOVIN, Anatole V.** *An Introduction to the Languages of the World*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- MA, Jing-Heng Sheng.** *Hanyu fayin lianxi ji ceyan / Drills and Quizzes in Mandarin Chinese Pronunciation*. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 1999.
- MA, Xianbin et al.** *Putonghua jichu* [základy standardní čínštiny]. Guangzhou: Jinan daxue chubanshe, 2004.
- MADDIESON, Ian.** *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

- MARTIN, Samuel E.** Problems of Hierarchy and Indeterminacy in Mandarin Phonology. *Bulletin of the Institute of History and Philology*, 1957, Vol. 29, pp. 209-229.
- MARTÍNEZ-CELDRÁN, Eugenio.** Problems in the Classification of Approximants. *Journal of the International Phonetic Association*, 2004, No. 2, pp. 201-210.
- MCGINNIS, Scott.** Tonal Spelling versus Diacritics for Teaching Pronunciation of Mandarin Chinese. *The Modern Language Journal*, 1997, No. 2, pp. 228-236.
- MOSKALEV, A. A.** Sistema slogov kitajskogo jazyka. In: Roždesvenskij, Ju. V. ed. *Spornye voprosy stroja jazykov Kitaja i Jugo-Vostočnoj Azii*. Moskva: Nauka, 1964. pp. 28-34.
- Ni, Haishu.** *Qing mo hanyu pinyin yundong* [hnutí za fonetické písmo na sklonku dynastie Qing]. Shanghai: Shanghai renmin chubanshe, 1959.
- NORMAN, Jerry.** *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- NOVOTNÁ-HEŘMANOVÁ, Zdenka.** Linguistic Factors of the Low Adaptability of Loan-words to the Lexical System of Modern Chinese. In: *Monumenta Serica* 1967, Vol. XXVI, pp. 103-118.
- NOVOTNÁ-HEŘMANOVÁ, Zdenka.** Contributions to the Study of Loan-words and Hybrid Words in Modern Chinese. *Archiv Orientální*, 1968, No. 2, pp. 295-325.
- OHNESORG, Karel – ŠVARNÝ, Oldřich.** *Études expérimentales des articulations Chinoises*. Rozpravy Československé akademie věd 1955, sešit 5. Praha: Academia, 1955.
- PACKARD, Jerome ed.** *New Approaches to Chinese Word Formation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1998.
- PALKOVÁ, Zdena.** *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1994.
- PENG, Shu-hui et al.** Towards a Pan-Mandarin System for Prosodic Transcription. In: Jun, Sun-Ah ed. *Prosodic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2005. pp. 230-270.
- PENG, Zongping.** *Beijingshua erhua ci yanjiu* [výzkum erizovaných slov pekingštiny]. Beijing, Zhongguo chuanmei daxue chubanshe, 2005.
- PIERREHUMBERT, Janet.** *The Phonology and Phonetics of English Intonation*. Ph.D. disertace, MIT, Cambridge (Mass.) 1980.
- PIKE, Kenneth L.** *Phonetics: a Critical Analysis of Phonetic Theory and a Technic for the Practical Description of Sounds*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1943.
- POGNAN, Patrice.** Čínština a západní slovanské jazyky – lze (seriózně) uvažovat o reformě pinyinů? In: Blatná, Renata. a Petkevič, Vladimír eds. *Jazyky a jazykověda*. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2004. pp. 355-375.
- PULLEYBLANK, Edwin G.** *Middle Chinese: A Study in Historical Phonology*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1984.
- QI Jie – ZHAO, Mei – GAO, Shujun.** *Hanyu pinyin jiaocheng / Learning Chinese Phonetic System*. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue, 2005. CD.
- QUILIS, Antonio.** *Tratado de fonología y fonética españolas*. Madrid: Editorial Gredos, 1993.
- RAMSEY, Robert.** *The Languages of China*. New Jersey: Princeton University Press, 1989.
- REN, Chongfen.** *Putonghua xunlian jiaocheng* [kurs provičování standardní čínštiny]. Chongqing: Xinan shifan daxue chubanshe, 2008.
- ROACH, Peter.** *English Phonetics and Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- ROMPORTL, Milan.** *Základy fonetiky*. Praha: SPN, 1977.
- RUHLEN, Meritt.** On the Classification of Chinese. In: Shi, Feng a Shen, Zhongwei eds. *Le zai qi zhong – Wang Shiyuan jiaoshou qishi huayan qingzhu wenji* [radost z bádání – sborník k 70. narozeninám prof. William S.-Y. Wang]. Tianjin: Nankai daxue, 2004. pp. 121-128.
- SAGART, Laurent.** The Origin of Chinese Tones. In: Shigeki, Kaji ed. *Proceedings of the Symposium Cross Linguistic Studies of Tonal Phenomena, held in Tokyo 1998*. Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, 1999. pp. 91-103.
- SALZMAN, Zdeněk.** *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: Academia, 1997.
- SAMPSON, Geoffrey.** *Schools of Linguistics*. London: Hutchinson Publishing, 1985.
- SANDHOP, Martin – SCHÄFER, Stefan.** *Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.
- SEHNAL, David.** Čínský jazyk, nebo čínské jazyky? *Cizí jazyky*, 2001, No. 4, pp. 118-119.

- SEHNAL, David.** Čínské znakové písmo, jeho povaha a vývoj. In: Černá, Z. a Lomová, O. eds. *Z myšlenek a představ Žluté země*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2002. CD.
- SEYBOLT, Peter – CHIANG, Gregory Kuei-ke eds.** *Language Reform in China*. New York: M. E. Sharpe, 1979.
- SHEN, Helen H. – TSAI, Chen-Hui – ZHOU, Yunong.** *Hanyu pinyin rumen / Introduction to Standard Chinese Pinyin System*. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 2006.
- SHEN, Jiong.** Hanyu yudiao gouzao he yudiao leixing [konstruování čínské intonace a její typy]. *Fangyan*, 1994, No. 3, pp. 221-228.
- SHI, Cunzhi.** Beijinghua yinwei wenti shangque [diskuse o otázce fonémů pekingštiny]. *Zhongguo yuwen*, 1957, No. 2, pp. 9-15.
- SHI, Feng.** Hanyu yuyin jiaoxue biji [poznámky k výuce čínské fonetiky]. *Nankai yuyin xuekan*, 2007, No. 1, pp. 144-152.
- SHI, Feng.** *Yuyin geju – yuyinxue yu yinxuxue jiaohuidian* [fonetické vzorce – průsečíky fonetiky a fonologie]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2008.
- SHI, Feng – LIAO, Rongrong.** *Yuyin conggao* [sborník fonetických článků]. Beijing: Beijing yuyan xueyuan chubanshe, 1994.
- SHI, Feng – SHEN, Zhongwei.** *Le zai qi zhong – Wang Shiyuan jiaoshou qishi huayan qingzhu wenji*. [radost z bádání – sborník k 70. narozeninám prof. William S.-Y. Wanga]. Tianjin: Nankai daxue, 2004.
- SHI, Feng – ZHU, Siyu.** Zhuo shang yuyin gongzuoshi. Jisuanji yuyin fenxi zhuanjia xitong [Mini Speech-Lab – systém počítačové analýzy řeči pro výuku]. In: Shi, Feng. *Yuyin geju – Yuyinxue yu yinxuxue jiaohuidian*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2008. pp. 400-414.
- SHI, Xiangdong.** Hanyu putonghua de *-n* yunwei [terminála *-n* ve standardní čínštině]. In: Shi, Feng a Shen, Zhongwei eds. *Le zai qi zhong – Wang Shiyuan jiaoshou qishi huayan qingzhu wenji*. Tianjin: Nankai daxue, 2004. pp. 213-221.
- SKALIČKOVÁ, Alena.** *Fonetika současné angličtiny*. Praha: SPN, 1982.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** *Akustičeskaja charakteristika glasnych kitajskogo jazyka*. Autoreferát kandidátské disertace. Leningradskij gosudarstvennyj universitet 1968. mimeo.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** *Fonetika kitajskogo jazyka*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1980. 1. vyd. 1972.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** *Vvedenie v kitajskij jazyk: fonetika i razgovornyj jazyk*. Sankt Peterburg: Karo, 2003.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** *Kitajskaja filologija. Izbrannyje stati*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** Ob akustičeskoj charakteristike udarnych glasnych kitajskogo jazyka v otkrytom sloge. In: *Kitajskaja filologija*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta 2006a. pp. 35-40.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** Rol' melodičeskich charakteristik tona v vosprijatii kitajskoj řeči. In: *Kitajskaja filologija*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006b. pp. 41-44.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** K voprosu o proiznositelnoj norme kitajskogo literaturnogo jazyka. In: *Kitajskaja filologija*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006c. pp. 45-51.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** O zavisimosti finalej kitajskogo jazyka ot tona. In: *Kitajskaja filologija*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006d. pp. 65-86.
- SPĚŠNĚV, Nikolaj Alexejevič.** O sootnošenii tonov s segmentnymi jedinicami v kitajskom jazyke. In: *Kitajskaja filologija*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Peterburgskogo universiteta, 2006e. pp. 99-103.
- SU, Peicheng.** Digraphia: a Strategy for Chinese Characters for the Twenty-First Century. *International Journal of the Sociology of Language*, 2001, No. 150, pp. 109-124.
- SU, Peicheng.** Zhongguo yuwen xiandaihua de huigu yu zhanwang [ohlédnutí za jazykovou modernizací, její perspektivy]. In: Lu, Jianming a Su, Peicheng eds. *Yuwen xiandaihua he Hanyu pinyin fang'an*. Beijing: Yuwen chubanshe, 2004. pp. 25-39.
- SU, Xinchun – LIN, Jinzhan.** Putonghua yinjie shu ji zaiziliang de tongji fenxi [statistická analýza počtu čínských slabik a obslužnosti znaků slabikami]. *Zhongguo yuwen*, 2006, No. 3, pp. 274-284.
- SUN, Chaofen.** *Chinese: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

- ŠVARNÝ, Oldřich.** Variability of Tone Prominence in Chinese (Pekinese). In: Hřebíček, Luděk ed. *Asian and African Languages in Social Context.. Dissertationes Orientales 34.* Praha: Academia, 1974. pp. 127-186.
- ŠVARNÝ, Oldřich.** The Functioning of the Prosodic Features in Chinese (Pekinese). *Archiv Orientální*, 1991a, No. 2, pp. 208-216.
- ŠVARNÝ, Oldřich.** Prosodic Features in Chinese (Pekinese): Prosodic Transcription and Statistical Tables. *Archiv Orientální*, 1991b, No. 3, pp. 234-254.
- ŠVARNÝ, Oldřich.** *Učební slovník jazyka čínského.* I. - IV. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998-2000.
- ŠVARNÝ, Oldřich et al.** *Úvod do hovorové čínštiny.* Praha: SPN, 1967.
- ŠVARNÝ, Oldřich et al.** *Hovorová čínština v příkladech* I. - IV. Olomouc: Univerzita Palackého, 1998.
- ŠVARNÝ, Oldřich – ZVELEBIL, Kamil.** Some Remarks on the Articulation of the 'Cerebral' Consonants in Indian Languages, especially Tamil. *Archiv Orientální*, 1955, No. 3, pp. 374-434.
- TANG, Zuofan.** *Yinyunxue jiaocheng* [kurs historické fonologie]. Beijing: Beijing daxue, 2002.
- TLÁSKAL, Jaromír.** *Fonetika a fonologie současné evropské portugalštiny.* Praha: Karolinum, 2006.
- TRASK, Robert L.** *A Dictionary of Phonetics and Phonology.* London: Routledge, 1996.
- TŘÍSKOVÁ, Hana.** Jsou čínské „retroflexy“ retroflexní? „Palatály“ palatální? „Veláry“ velární? Poznámky k terminologii. In: *I. výroční česko-slovenská sinologická konference, Univerzita Karlova v Praze, 9.-10. 11. 2007. Sborník ke konferenci.* mimeo. pp. 219-254.
- TŘÍSKOVÁ, Hana.** The Sounds of Chinese and how to Teach them. Recenzní článek na Lin, Yenhwei. *The Sounds of Chinese.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008. *Archiv Orientální*, 2008, No. 4, pp. 509-543.
- TŘÍSKOVÁ, Hana ed.** *Transkripce čínštiny* I., II. Praha: Česko-čínská společnost, 1999.
- UHER, David – LIU, Xuemin – VYKOUKAL, Jakub.** *Učebnice čínské konverzace.* Praha: Leda, 2007.
- VOCHALA, Jaromír – HRDLÍKOVÁ, Věna.** *Úvod do studia sinologie.* Praha: SPN, 1985.
- VOCHALA, Jaromír – VOCHALOVÁ, Žu-čen.** *Základní kurs současné čínštiny.* I. - IV. Praha: SPN, 1980.
- VOLÍN, Jan.** *IPA-Based Transcription for Czech Students of English.* Praha: Karolinum, 2006.
- WAN, Hong.** *Dangdai hanyu de shehui yuyanxue guanzhao: wailaici jinru hanyu de disan ci gaochao he Xiang Tai ciyu de beishang / The Third Wave of Loanwords in Standard Chinese.* Tianjin: Nankai daxue chubanshe, 2007.
- WANG, Fushi.** Beijinghua yunmu de jige wenti [některé problémy týkající se finál pekingštiny]. *Zhongguo Yuwen*, 1963, No. 2, pp. 115-124.
- WANG, Jialing – SMITH, Norval eds.** *Studies in Chinese Phonology.* Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- WANG, Jenny** [Wang Zhijie]. *The Geometry of Segmental Features in Beijing Mandarin.* Ph.D. disertace, University of Delaware 1993.
- WANG, Li.** *Hanyu shi gao* [nástin historie čínského jazyka]. I. - III. Beijing: Kexue chubanshe, 1957-1958.
- WANG, Li.** *Hanyu yinyun* [historická fonologie čínštiny]. Beijing: Zhonghua shuju, 1998.
- WANG, Lijia.** Putonghua yinwei yanjiu zhong de jige wenti [několik otázek spojených s výzkumem fonémů standardní čínštiny]. *Yuwen yanjiu*, 1988, No. 3, pp. 3-8.
- WANG, Lijia.** *Yinxixue jichu* [základy fonologie]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1991.
- WANG, Lijia.** *Hanyu pinyin yundong yu Han minzu biao zhunyu* [hnutí za fonetické písmo pro čínštinu a za jazykovou normu čínského národa]. Beijing: Yuwen chubanshe, 2003.
- WANG, Lijia – BAO, Huaiqiao.** Luo Changpei xiansheng yu Zhongguo yuyinxue [pan Luo Changpei a čínská fonetická bádání]. *Zhongguo yuwen*, 2009, No. 4, pp. 302-305.
- WANG, Lijia et al.** *Xiandai Hanyu* [současná čínština]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2002.
- WANG, Ping – SHI Feng.** Beijinghua yi ji yuanyin de tongji fenxi [statistická analýza akustiky jednoduchých samohlásek pekingštiny]. *Zhongguo yuyin xuebao*, 2008, No. 1, pp. 104-110.
- WANG, Ruojiang.** *Hanyu zhengyin jiaocheng* [kurs zdokonalování výslovnosti čínštiny]. Beijing: Beijing daxue chubanshe, 2007.

- WANG, William S-Y.** A Note on Tone Development. In: The Chinese Language Society of Hong Kong ed. *Wang Li Memorial Volumes*. Hong Kong: Joint Publishing, 1987.
- WANG, William S-Y. ed.** *Languages and Dialects of China. JCL Monograph series No. 3*. Berkeley: University of California, 1991.
- WONG, Helen.** Outline of the Mandarin Phonemic System. *Word*, 1953, No. 3, pp. 211-276.
- WU, Jiemin.** Putonghua yuju zhong de shengdiao bianhua [standardní čínština a změny tónů ve větě]. *Zhongguo yuwen*, 1982, No. 6, pp. 439-449.
- WU, Wenchao.** The Adoption of the Chinese Phonetic Alphabet as the International Standard for Romanization of Chinese Names of Persons and Places. *Journal of Chinese Linguistics*, 1980, No. 2, p. 320.
- WU, Yuwen.** *Mandarin Segmental Phonology*. Ph.D. disertace, University of Toronto 1994.
- WU, Zongji.** Shilun putonghua yuyin de qubie tezheng ji qi xianghu guanxi [o distinktivních rysech ve zvukové stavbě čínštiny a jejich vzájemných vztazích]. *Zhongguo yuwen*, 1980, No. 5, pp. 321-334. Přetištěno In: Wu, Zongji. *Wu Zongji yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2004. pp. 126-140.
- WU, Zongji.** *Hanyu putonghua danyinjie yutu ce* [spektrografické album slabik standardní čínštiny]. Beijing: Shehui kexue chubanshe, 1986.
- WU, Zongji.** *Wu Zongji yuyanxue lunwen ji* [Wu Zongji: výbor z díla]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2004.
- WU, Zongji.** Putonghua fuyin bu songqi – songqi qubie de shiyan yanjiu [experimentální výzkum odlišností čínských neaspirovaných a aspirovaných souhlásek]. In: Wu, Zongji. *Wu Zongji yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2004a. pp. 31-65.
- WU, Zongji.** Putonghua ling shengmu yinjie qishiduan de shengxue fenxi [akustická analýza počátečního elementu u čínských slabik s nulovou iniciálou]. In: Wu, Zongji. *Wu Zongji yuyanxue lunwen ji*. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2004b. pp. 113-125.
- WU, Zongji.** Luo Changpei shi jue ding le wode yi sheng shiye [o mé celoživotní profesi rozhodl Luo Changpei]. *Zhongguo yuwen*, 2009, No. 4, p. 321.
- WU, Zongji et al.** *Xiandai hanyu yuyin gaiyao* [nástin fonetiky současné čínštiny]. Beijing: Huayu jiaoxue chubanshe, 1992.
- WU, Zongji – LIN, Maocan.** *Shiyan yuyinxue gaiyao* [nástin experimentální fonetiky]. Beijing: Gaodeng jiaoyu chubanshe, 1989.
- Xiandai hanyu cidian / The Contemporary Chinese Dictionary.** Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu chubanshe, 2002.
- Xiandai hanyu pinlü cidian** [frekvenční slovník současné čínštiny]. Beijing: Beijing Yuyan xueyuan chubanshe, 1986.
- Xiandai yuyanxue cidian** [slovník moderní lingvistiky]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 2002. Přel. z angl. originálu Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
- XIAO, Richard – RAYSON, Paul – MCENERY, Tony.** *A Frequency Dictionary of Mandarin Chinese*. London: Routledge, 2009.
- XU, Shirong.** Beijing yuyin yinwei jian shu. [stručný popis fonémů pekingštiny]. *Yuwen xuexi*, 1957, No. 8, pp. 22-24.
- XU, Shirong.** *Putonghua yuyin jianghua* [rozprava o výslovnosti standardní čínštiny]. Beijing: Wenzhi gaige chubanshe, 1958.
- XU, Shirong.** *Putonghua yuyin zhishi* [vědomosti o výslovnosti standardní čínštiny]. Beijing: Wenzhi gaige chubanshe, 1980.
- XU, Shirong.** *Putonghua yuyin changshi* [běžné vědomosti o výslovnosti standardní čínštiny]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1999.
- XU, Yi.** Putonghua yinlian de shengxue yuyin texing [akustické vlastnosti slabičného předělu ve standardní čínštině]. *Zhongguo yuwen*, 1986, No. 5, pp. 353-360.
- YAO, Youchun.** Ying kaizhan dui difang putonghua de yanjiu [je třeba zahájit výzkum lokálních variet standardní čínštiny]. *Yuwen jianshe*, 1989, No. 3, pp. 18-21.
- YIN, Binyong.** Hanyu yusu de dingliang yanjiu [kvantitativní výzkum čínských morfémů]. *Zhongguo yuwen*, 1984, No. 5, pp. 338-347.

- YIN, Binyong – FELLEY, Mary.** *Chinese Romanization. Pronunciation and Orthography.* Beijing: Sinolingua, 1990.
- YIP, Moira.** *Tone.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- YOU, Rujie – QIAN, Nairong – GAO, Zhengxia.** Lun putonghua de yinwei xitong [o systému fonémů standardní čínštiny]. *Zhongguo yuwen*, 1980, No. 5, pp. 328-334.
- YUAN, Jiahua.** *Hanyu fangyan gaiyao* [úvod do dialektologie čínštiny]. Beijing: Wenzhi gaige chubanshe, 1960.
- Yuyan wenzhi guifan shouce** [příručka ke standardizaci jazyka a písma]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1994.
- Yuyan wenzhi yingyong / Applied Linguistics**, červen 2008, zvláštní číslo. Beijing: Zhonghua renmin gongheguo jiaoyubu.
- Yuyinxue he yinxixue cidian** [slovník fonetiky a fonologie]. Beijing: Yuwen chubanshe, 2000. Přel. z angl. originálu Trask, Robert L. *A Dictionary of Phonetics and Phonology.* London: Routledge, 1996.
- ZENG, Jinjin.** Jisuanji yuyin fenxi ji qi hanyu jiaoxue zhong de yingyong [počítačová analýza řeči a její využití ve výuce čínštiny]. Referát na 6. konferenci *Guoji hanyu jiaoxue xuehui taolunhui* [konference Mezinárodní asociace pro výuku čínštiny], Hannover 1999.
- ZENG, Yumei.** *Duiwai hanyu yuyin* [výuka fonetiky čínštiny pro cizince]. Changsha: Hunan shifan daxue chubanshe, 2007.
- ZHANG, Qingchang.** Hanyu pinyin fang'an de bijiao yanjiu [srovnávací výzkum latinizačních systémů pro čínštinu]. In: Zhao, Jinming ed. *Yuyin yanjiu yu duiwai hanyu jiaoxue.* Beijing: Yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998. pp. 408-424.
- ZHAO, Cheng.** *Zhongguo gudai yunshu* [staré čínské rýmovníky]. Beijing: Zhonghua shuju, 2004.
- ZHAO, Jinming ed.** *Yuyin yanjiu yu duiwai hanyu jiaoxue* [fonetické výzkumy a výuka čínštiny pro cizince]. Beijing: Beijing yuyan wenhua daxue chubanshe, 1998.
- ZHENG, Yuling – BAO, Huaiqiao.** Research on the Semivowel by Dynamic Palatogram in Standard Chinese. Referát na *International Symposium on Chinese Spoken Language Processing (ISCSLP)*, Taipei 2002.
- ZHENG, Yuling – LIU, Jia.** Putonghua fuyin fayin buwei ji yueshu yanjiu [výzkum artikulace souhlásek standardní čínštiny]. *Zhongguo yuyin xuebao*, 2008, No. 1, pp. 171-178.
- ZHOU, Dianfu.** *Guoji yinbiao zixue shouce* [IPA - příručka pro samouky]. Beijing: Shangwu yinshu guan, 1985.
- ZHOU, Dianfu – WU, Zongji.** *Putonghua fayin tupu* [artikulační diagramy hlásek standardní čínštiny]. Beijing: Shangwu yinshuguan, 1963.
- ZHOU, Jin.** A Study of Speech Errors in Mandarin Chinese. Ph.D. disertace, Oxford University 1995.
- ZHOU, Minglang ed.** *Language Policy in the People's Republic of China: Theory and Practice since 1949.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004.
- ZHOU, Youguang.** *Zhongguo pinyin wenzhi yanjiu* [výzkum otázky fonetického písma v Číně]. Shanghai: Dongfang shudian, 1952.
- ZHOU, Youguang.** *Hanyu pinyin fang'an jichu zhishi* [základní vědomosti o pinyinu]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1996.
- ZHOU, Youguang.** *Pinyinhua wenti* [k otázce pinyinizace]. Beijing: Wenzhi gaige chubanshe, 1980.
- ZHOU, Youguang.** *The Historical Evolution of Chinese Languages and Scripts.* Columbus: Ohio State University, National East Asian Language Resource Center, 2003.
- ZHOU, Youguang.** *Hanyu pinyin wenhua jinliang* [pinyin jako nástroj kultury]. Beijing: Shenghuo dushu xinzhi, 2007.
- ZHU, Chuan ed.** *Waiguo xuesheng hanyu yuyin xuexi duice* [strategie pro zahraniční studenty studující výslovnost čínštiny]. Beijing: Yuwen chubanshe, 1997.
- ZHU, Xiaonong.** Guanyu zhongwen yuyinxue shuyu de ji dian kanfa [několik názorů na čínské fonetické termíny]. *Zhongguo yuyin xuebao*, 2008, No. 1, pp. 71-76.

SEZNAM ZKRATEK

APA	<i>Americanist Phonetic Alphabet</i>
BTV	<i>Beijing Television</i>
CCTV	<i>China Central Television</i>
EMA	<i>electromagnetic articulography</i>
EPG	<i>electropalatography, elektropalatografie</i>
GR	transkripce <i>Guoyu Luomazi</i>
HPF	<i>Hanyu pinyin fang'an</i>
IPA	<i>International Phonetic Alphabet</i>
MSC	<i>Modern Standard Chinese</i>
PTH	<i>putonghua</i>
RP	<i>Received Pronunciation</i> (standardní forma britské angličtiny)
SC	<i>Standard Chinese</i>
TR	transkripce
ZYZM	transkripce <i>Zhuyin zimu</i>